

БІБЛІОТЕКА
ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО
КОМІТЕТУ

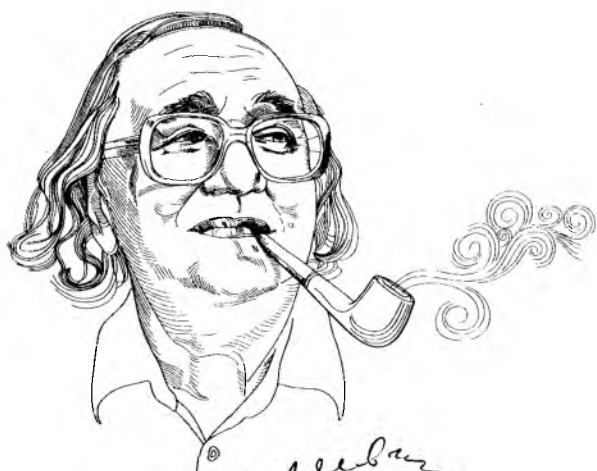
ВАЛЕРІЙ
ШЕВЧУК

РОМАН
ЮРБИ

БІБЛІОТЕКА
ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО
КОМІТЕТУ

Київ
Університетське
видавництво
ПУЛЬСАРИ
2009

Bergs Urban

ВАЛЕРІЙ
ШЕВЧУК

РОМАН
ЮРБИ

Хроніка “безперспективної” вулиці

(1972—1991)

ББК 84.4УКР6
Ш37

Передмова
Людмили
Тарнашинської

Художнє
оформлення
Наталії
Михайличенко

ВИДАВНИЧА РАДА
“Бібліотеки
Шевченківського
комітету”

М. Г. Жулинський
(голова
Видавничої ради)
М. В. Матіос
О. К. Федорук
І. Д. Гамкало
Б. С. Ступка
П. І. Гончар
В. Г. Шевченко
А. І. Андрієвський
С. А. Гальченко

Новий роман Валерія Шевчука займає особливе місце в творчому доробку письменника — це монументальне художнє полотно з великою кількістю героїв, створене автором з 1972-го по 1991 рік, що є відбитком тієї епохи з її життєвими перипетіями та колізіями. В основі роману (а він в новелах-оповідках) — зображення життя окремої вулиці в провінційному місті, яке ще зберігало давню мораль і звичаї, але вони вже тратились і розкладались під важкими ударами та налягами ХХ ст. Та попри ці втрати людина, як з'являється у творі, завжди залишає в собі часточку світла.

Випущено на замовлення
Державного комітету
телебачення та радіомовлення України
за програмою “Українська книга”

Серія започаткована 2002 року

© Шевчук В. О., 2009

© Тарнашинська Л. Б., передмова, 2009

© Михайличенко Н. В., художнє оформлення, 2009

© Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2009

ISBN 966-01-0320-4 (серія)
ISBN 978-966-2171-47-1

ПИСЬМЕННИК,
ЯКИЙ ВИПРОБОВУЄ БУДЕННІСТЮ

“Естетична програма мого творчого покоління була і лишається простою: увага до пересічної людини, до людини серед людей, людини серед тижня — саме тієї, котра живе побіч тебе.— Так сформулював Валерій Шевчук свою творчу позицію при врученні йому Шевченківської премії*.— Навіть у своїх історичних творах я завжди прагнув до зображення саме такого героя, бо вважав і вважаю, що це один із достойних способів повернути літературі її високе, гуманістичне, загальнолюдське призначення. Вважав і вважаю: тільки любов’ю до малого, часом упослідженого, але добротворного брата свого можна виміряти сенс своєї праці”. І ця естетична програма творчого покоління шістдесятників є повною мірою естетичною програмою самого В. Шевчука. Творчість цього письменника — приклад того, як можна, відстоюючи своєю працею право митця бути самим собою, творити так, як підказує йому письменницька інтуїція, освоювати нові естетичні площини без озирання на будь-які приписи офіційної критики.

Валерій Шевчук — письменник своєрідного художнього стилю, який чи не найбільше з-поміж своїх сучасників “увібрав” тенденції розвитку світової літератури, належить до письменників-інтелектуалів філософського спрямування, загалом тяжіючи до змалювання культурних, духовних сфер життя (“На полі смиренному”, “Дім на горі”, “Три листки за вікном” та ін.), в центрі подій його часто є людина інтелігентна, високоінтелектуальна, той тип українця, що належить до книжників. Такі герої

*Шевченківську премію письменникові було присуджено 1988 року за роман-триптих “Три листки за вікном”, за цей самий твір він дістав і престижну премію Фондації Тетяни та Омеляна Антоновичів (США).

не тільки є носіями культурного коду свого народу, оскільки акумулюють культуру своєї епохи,— вони мислять її категоріями і сприймають світ крізь призму своєї освіченості, інтелігентності, прагнення до самопізнання й саморозвитку. І при цьому вони перебувають не тільки на маргінесі суспільного життя, а й у своєрідній опозиції до тоталітарної держави, чим, власне, ця їхня маргінальність і обумовлюється. Тим-то зрозуміле тяжіння В. Шевчука до символіки, притчевості, алегорій, а фантастична трансформація об'єктивної дійсності потребує від нього синтезу реального та умовного стилів. Його образи, що концентрують певну філософську символіку, співвідносяться із фактами реальної історії, підносять до рівня символу й факти цієї історії, а також кидають відсвіт на події сьогодення, витворюючи відповідні паралелі.

Умовно в його творчості можна виділити три основні напрями: історична проза, яку сам автор називає історичною фантастикою; твори на сучасну тематику; літературознавчі та історичні розвідки. І ці три тематичні структури цілком органічно з'єднуються в одну цілу творчу будову, яка й охоплює витворену уявою митця художню галактику, його своєрідну візію України, що, очевидно ж, неможлива як без ретроспективного погляду вглиб віків, так і без художнього віддзеркалення українського життя другої половини ХХ ст. Тим-то настановою митця було простежити духовну еволюцію українця, котрий віками вибудовував своє "я", здобуваючись у кінцевому підсумку на історичне зростання духовності — на рівні цілої нації. У художньо-жанровому коді його кількавимірної різножанрової прози, в якій і простежено 1000-літній розвиток духовності українського народу, діалектику української душі від дохристиянських часів до новітніх, тоталітарних і постколоніальних, завжди запрограмована значуща проблематика з її загальнолюдськими вартостями й орієнтаціями, цікавими цілому світові.

Його проза цілком модерна за своїми художньо-стильовими ознаками, дає панорамне уявлення про українську людину як продукт специфічних історичних, національних, етнопсихологічних та соціально-політичних умов і її, цієї людини, власні потуги —

вдалі чи невдалі — вирватися з лабет екзистенційної буденної одноманітності та духовної убогості.

Здатність письменника до самозречення, вивищення над догмами тоталітарного світу (а більша частина творчого життя письменника припала на період тоталітаризму), внутрішня свобода творити так, як лягає на душу, без жодних озирань на офіційні приписи, і явила нам письменника такого масштабу, яким є нині В. Шевчук. Необмежено відкрившись назустріч творчому покликанню, він сгягнув тієї міри внутрішньої свободи, яка дозволила йому залишатися нонконформістом у жорстких умовах тоталітарної держави. Якщо над багатьма письменниками, що нібито комфортно почувалися в рамках соурреалізму, тяжів схематизм, страх цензури, спрацьовувала самоцензура, а творчі поривання обмежувались потребою “гри” за відповідними, “дарованими згори” правилами, цей письменник, категорично відкинувши такі облудні приписи нівеляції художнього хисту, у цю гру не вступав — і це дозволило йому лишитися самим собою.

Маючи добру фахову підготовку, вироблену культуру мислення, багату творчу уяву, В. Шевчук шукав собі “точку опертя” в тих ідеалах, які залишили попередні епохи. Так, Григорій Сковорода навчив задовольнятися тим, що дано, й “копати криницю в собі самому”, тобто “науці святої самоти” (підсумком багаторічного вивчення та осмислення його життєвого й творчого шляху стала недавно видана вагома праця письменника “Пізнаний і непізнаний Сфінкс”), Самійло Величко навчив “безумству (вважаю, також святому) творчої праці, коли працюєш без розрахунку на славу й винагороду”, Тарас Шевченко — третій учитель — навчив його любити Україну, Іван Франко, четвертий учитель його життя, навчив працювати “біля найрізноманітніших пластів нашої літератури і рівняти свою працю до світових стандартів, узгоджувати її зі світовим літературним процесом”.

Сам письменник не раз підкреслював, що у своєму прагненні побачити людину в людині, незважаючи на всі деформації в її свідомості та моралі, він дотримується переконання, за яким

кожна людина — цілий світ, кожна людина самодостатня, і його письменницька місія — таку людину розуміти й любити.

...Народився Валерій Шевчук 20 серпня 1939 року в родині шевця (отже, як сам каже, він натуральний Шевчук) у Житомирі. Любив батько, згадує Валерій Шевчук, щоб при роботі мати читала йому українську класику, надто улюблених Івана Нечуя-Левицького та Панаса Мирного. Саме це й пробудило інтерес до української літератури. Згадуючи своє раннє дитинство, письменник зазначає, що загалом воно було багате на події та спостереження, що потім лягло в основу його численних прозових творів, збагачених нестримною фантазією. Калейдоскопічні враження воєнних і перших повоєнних років — то багатюще джерело творчого переосмислення життєвої реальності. Інтерес до літературної творчості виник спершу в його старшого брата Анатолія, однак доля склалася так, що брат був ув'язнений через свою участь у русі шістдесятників і надовго вилучений з літературного процесу. Сам же В. Шевчук після школи хотів стати геологом, але життя все розставило по своїх місцях: він цілеспрямовано вивчає українську літературу — за методологією І. Франка — і 1958 року стає студентом історико-філософського факультету Київського державного університету. Переконавшись, що університетський навчальний процес досить схоластизований, усі свої зусилля спрямовує на самоосвіту, проводячи в бібліотеках більшу частину часу.

Студентське середовище 60-х років — це середовище І. Драча, М. Вінграновського, Ірини Жиленко, В. Підпалого, С. Зінчука, Наталі Кашук та інших, згодом відомих літераторів. В. Шевчук увійшов до університетської літературної студії “Січ” (студія імені Василя Чумака), Борис Тен порекомендував його Василеві Земляку, який залучив початкуючого літератора до студії “Молодь”. А вже літо 1961-го — початок уходження в літературу письменників-шістдесятників: І. Драча, М. Сингаївського, М. Вінграновського, В. Коротича. Восени в “Літературній газеті” (нині “Літературна Україна”) готувався розворот на дві сторінки: “Проза братів Шевчуків”, але замість того побачили світ “зведені” сторінки, де, крім Шевчукових, були публікації Є. Гуцала та В. Дрозда, які щойно з’явилися в Києві, Ф. Бойка та І. Драча. Тож у “велику

літературу” В. Шевчук увійшов фактично 1962 року завдяки публікаціям у журналі “Вітчизна” та в “Літературній газеті”, де 20 лютого 1962-го було вміщено окрему сторінку Шевчукової прози. Репрезентуючи твори початківця, “Літературна газета” написала: “Валерій Шевчук — студент-історик Київського університету. Родом з Житомира. Двадцятилітній. Пробує писати новели. Мріє написати колись роман”. Він одразу засвідчив свою неподібність до інших українських радянських письменників, “покликаних” оспівувати соціалістичну дійсність — на тлі тодішньої “лакованої” літератури його проза відразу ж привернула до себе увагу і в Україні, й за кордоном. Орієнтованість письменника на повсякденні проблеми звичайної, “маленької людини”, “психологічні рисунки” душевного стану начебто нічим не примітного героя, позбавленого соціального “навантаження”, відразу насторожили ревних охоронців соціалістичної монументалістики: у неподібності персонажів Шевчукової прози до відретушованих героїв прози знаних тоді корифеїв офіційна критика побачила крамолу й небезпеку.

Під час служби в армії (а молодих літературних неофітів “шістдесятницького призову” посиляли на “перевиховання” у найвіддаленіші й холодні куточки колишнього Радянського Союзу, як-то Мурманськ чи Забайкалля) з-під його пера народжується низка оповідань, починається (й завершується) робота над романом “Набережна, 12”. (До речі, опублікований 1967 року, цей твір було піддано різкій критиці, оскільки він не “вписувався” у звичні стереотипи, й ім’я автора надовго вилучили з літературного процесу.) Там само, під час служби, ностальгуючи за рідними місцями, почав писати серію житомирських типів “Вулиця”, що й стало вже тоді поштовхом до задуму великого роману в новелах про вулицю, на якій виріс: той задум, нарешті, по роках наполегливої праці, зреалізовано — й ось маємо: “Роман юрби. Хроніка “безперспективної” вулиці”. Саме з цих перших житомирських новел, які згодом і склали структуру запропонованого нині читачам роману, почалося витворення художньої галактики В. Шевчука, яку він за прикладом Вільяма Фолкнера, а радше за покликом душі, почав створювати на рідній йому житомирській території,

“заселяючи” її своїми героями — прототипізованими, домисленими, вигаданими.

Однак із закінченням короткочасної “хрущовської відлиги” розпочався чи не найважчий етап у житті шістдесятників, зокрема й В. Шевчука: то був період відлучення письменника од літературного процесу, відтак і свідомої внутрішньої самоізоляції від вороже настроєного до нього суспільства. Проте період надзвичайно плідний у творчому плані, оскільки, зачинившись у своїй скромній келії, або, як часом велелюбно-іронічно каже сам В. Шевчук, у башті зі слонової кості, він напружено працював. Працював без оглядання на цензуру, кон’юнктуру, офіційні приписи, усталені стереотипи. Писав, як підказувала йому творча інтуїція — без жодних надій будь-що надрукувати. Своїм методом протистояння тоталітарній системі обрав не публічні виступи, а тихе “книжне підпілля”, часто голодне й холодне, бо будь-які компроміси були для нього неприйнятні, адже кожен з них він розцінював як втрату себе, зраду своїм творчим і громадянським принципам. “Ліпше бути ніким, ніж рабом, адже згодитися бути ніким — теж позиція, не вважаєте?” — відповідав Шевчук на одне із запитань під час давнього мого з ним інтерв’ю. І так пояснював свою позицію: “Я мав дерзновення бути самим собою в будь-який час і ніколи не ганявся за марнотностями цього світу, бо “слава світу минає, а любов після всього зостається” (Сковорода). Мені завжди було глибоко байдуже: відомий я у цьому світі чи не відомий, бо всі ступені відомості відносні й ненадійні. Окрім того, я свідомо прирік своє життя народові уполідованому і завжди знав про це, а в самому народі адресував свої писання читачеві високорозвиненому — якої тут слави сподіватися? Окрім того, я завжди знав, що меценатам потрібні панегіристи, а не незалежні митці, через це від суспільства чекав неприємностей та неприйняття, а не сприяння, бо це нормальна реакція тоталітарного режиму супроти тих, хто бажає бути собою”.

З 1979-го ім’я В. Шевчука повернулося в літературу, а у 80–90-ті роки ХХ ст. в його житті настав “зоряний час”: письменник почав публікувати твори паралельно як на історичну, так і на

сучасну тематику, начебто перекидаючи умовні містки через епохи, створюючи певні перегуки й асоціації, ведучи тим самим своєрідний діалог епох, у центрі якого — завше людина, яка через болючі пошуки сенсу буття йде до самої себе.

Зі студентських літ він знав і знає лише щоденну працю — без вихідних та відпусток; днями, тижнями, місяцями й роками — за письмовим столом, просиджуючи в бібліотеках, органічно й мудро поєднуючи працю над історичною белетристикою, прозою на сучасну тематику й планомірними дослідженнями та перекладами давньоукраїнської літератури, — нині й ця, остання, витворила в письменниковому доробку цілий відроджений материк раніш загубленої культури: якою він хотів показати високу духовну сутність і масштабність давньої української літератури, набутки її живлять і прозу самого дослідника. Адже, на його переконання, письменник має на професійному рівні знати історію своєї літератури всіх часів та епох, а оскільки доба XVI–XVIII ст. була найменше досліджена, саме на ній він і зосередив найбільше уваги. Солідним підсумком багаторічної архівно-пошукової та дослідницької роботи В. Шевчука стало завершення ним величезної праці у двох томах обсягом дві з половиною тисячі машинописних сторінок “Муза роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть. Ренесанс і Бароко”, де автор простежує літературний процес в історичному розрізі, дотримуючись сквородинівського принципу “селени” та універсальності бачення літературного життя минулих епох. І “Київський Атенеї”, і “Муза роксоланська” є начебто продовженням його ж фундаментальної праці “Козацька держава”.

Тож письменник, створюючи власну художню галактику, що захоплювала у своє коло дедалі більше тем, часових пластів, типажів, подарував читачам десятки відомих тепер оповідань, романів і повістей: “Серед тижня”, “Набережна, 12”, “Вечір святої осені”, “Долина джерел”, “Крик півня на світанку”, “Дім на горі”, “Три листки за вікном”, “На полі смиренному”, “Місячний біль”, “Птахи з невидимого острова”, “Мор”, “Ілля Турчиновський”, “Дзигар одвічний”, роман-есе про Київ “Мисленне дерево”, “Маленьке вечірнє інтермецо”, “Камінна луна”, “Вибрані

твори”, “Стежка в траві. Житомирська сага”, “У череві апокаліптичного звіра”, “Юнаки з вогненної печі”, “Око прірви”, “Тіні зникомі”, “Темна музика сосон”, “Привид мертвого дому”, “Книга історій. Син Іуди” та ін. Побачили світ упорядковані ним томик давньої української поезії “Аполлонова лютня”, “Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні в XVI — поч. XIX ст.”, “Антологія української поезії XI—XVIII ст.”, двотомна антологія “Марсове поле. Героїчна поезія на Україні в X — поч. XIX ст.”, чотиритомна антологія українського історичного оповідання “Дерево пам’яті”, впорядкована частково у співавторстві, “Доля. Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах” (у співавторстві); письменник переклав сучасною мовою літопис С. Величка, значну частину творів Г. Сковороди, твори І. Вишенського; його стараннями видано твори М. Філянського, В. Підмогильного, антологію поезії журналу “Українська хата” та ін. Він підготував ґрунтовну працю “Київський Атенеї. Мистецьке життя в Києві в XVII—XVIII століттях. Поезія. Проза. Драматургія. Графіка. Живопис. Архітектура” (ще не вийшла друком). Усі названі тут твори, що прийшли до читача в різні роки, найчастіше — з великим запізненням у часі, вибудовують цілісну систему філософського осягнення буття української людини, пізнання її ментальності крізь епохи й часи — на її тисячолітньому шляху.

Зацікавившись давнім українським письменством, В. Шевчук невдовзі відчув, що те його захоплення починає впливати на творчий стиль. Якщо на початку 70-х він писав фольклорно-фантастичні повісті та оповідання з елементами готики (данина попередньому захопленню фольклорною прозою), як-от написані в такому ключі “Птахи з невидимого острова”, то пізніше вдався до поєднання попередньої поетики неореалізму, готики з поетикою необароко: у творах з’явилися барокові прикмети, як-то монументальність, розлогі епітети, “втілені” у складні синтаксичні конструкції. “Мене,— зізнається письменник,— почали вабити вишукані, ускладнені сюжетні конструкції й великі епосові форми, але не як хронікально-описові полотна, а як структури образні, подібні до вибагливих барокових структур та споруд”. А що в творчому доробку письменника вже було чимало творів, то й

вбудовувати ті сюжетні “споруди” можна було не на порожньому місці. Так з’явилися відомі вже читачам “Стежка в траві. Житомирська сага” (1994) та “Привид мертвого дому” (2005) — обидва на сучасну тематику.

Мені як дослідниці творчості Валерія Шевчука не раз доводилося чути з уст самого письменника про найбільшу справу його життя — створення “Роману юрби”, що його автор нині окреслює як “Хроніку “безперспективної” вулиці”, який писався (краще сказати — творився) упродовж кількох десятиліть. Виношений в уяві, втілений в окремі “історії”, що друкувалися спорадично в українських часописах, він розростався кількістю сторінок, творячи єдину цілісність, чекаючи свого благословенного часу в шухляді: у тому потаємному місці, де чекали слушної нагоди (часом десятиліттями) й інші, тепер відомі й популярні твори письменника. І ось, нарешті, ця конкретизована письменницька мрія постає перед читачем у вигляді окремого ваговитого тому. Добре обізнана із законами структурування Шевчукової прози, яка укладається поступово, як, скажімо, з розрізнено друківаних свого часу в часописах творів постала 1994 року його житомирська сага “Стежка в траві” чи виданий пізніше роман-квінтет “Привид мертвого дому” (2005), очікувала на подібний “стрій” і цього разу. Однак “Роман юрби”, обсягом понад шістсот сторінок, багатоплановий, стереоскопічний, перевершив усі сподівання: ось він, наш український варіант бальзаківської “комедії життя”. Твір, зрештою, як і попередні прозові “складні конструкції” Валерія Шевчука, ще раз потвердив унікальну здатність письменника зусібіч “відчитувати” наше повсякдення, яке насправді є для митця невичерпним: саме це й допомагає йому творити художню “житомирську галактику”, сконцентровану на локальній території, але безмежно розширену за рахунок героїв, що її “населюють” — різнопроблемних, різнохарактерних. Саме у цій, наближеній за часом подій до нашого сучасника прозі, найчіткіше і найскрупульозніше простежується позиція людина / суспільство, художньо досліджена митцем на матеріалі епохи тоталітаризму.

Такий темпоральний принцип Шевчукової праці (про це можна дізнатися з уст самого письменника в передньому слові “Від автора”) засвідчує не тільки його унікальну працьовитість, терплячість, а й мудру далекоглядність, доступність художньому баченню віддаленої творчої перспективи. Хоча, можливо, в глухі 70-ті роки минулого століття він навряд чи й уявляв собі такий грандіозний прозовий “конструкт” із багатьох цеглинок-розділів (оповідок), публікованих час від часу фрагментарно в часописах. Очевидно, письменника у його великому задумі вела не просто письменницька інтуїція, якій варто довіритись, аби колись та бути на білому коні, а й тверезий розрахунок на бачення віддаленої перспективи. Та ще вміння тією перспективою творчо скористатись.

Чому, зрештою, “Роман юрби”? Побудований за принципом своєрідної саги, події якої локалізовані в просторі однієї вулиці (в даному випадку напрошується означення, цілком нове для української літератури,— вуличної саги), де все пов’язано між собою видимими й невидимими нитями, все взаємозалежне й взаємопромінене емоціями, різними енергетиками чужих душ, чужих думок і чужих вчинків, які найповніше відлунюють саме у цьому просторі, роман цей із його концептуальною назвою несе потужне смислове навантаження. Згадаймо: у своєму автобіографічному творі “На березі часу”, в тій його частині, який має назву “Мій Київ. Входи́ни”, письменник, зокрема, зазначав, що велика література твориться не для багатьох і, відповідно, ним ставиться проблема: юрба — індивідуальність, яка здавна його хвилювала: у цьому контексті він і декларує любов до “сірої істоти” з цієї юрби, тобто шукання в ній “хорошого і красивого”. Та це ще не вся відповідь на поставлене запитання. Саме визначення хронотопу “юрба” (слово, що в українській літературній мові веде свій “родовід” ще від “Енеїди” П. Котляревського, а самого В. Шевчука вразило тією сутєстивною силою, що її вкладала в нього Леся Українка при аналізі творів В. Стефаника) вказує на співіснування в одному просторі багатьох “я”. Власне, воно й окреслює простір і велелюдність, у якому можна розглядіти різні обличчя, почути різні голоси... Юрба у В. Шевчука —

не натовп, який сприймає реальність на рівні масової свідомості, інфікованої вождизмом і фанатизмом, а швидше — юрма: як багатолюддя, багатоголосся (та поліфонія, що її М. Бахтін називає характерологічною ознакою роману), де попри гамір, шум і монотонність життя все ж вирізняється окремий індивідуальний голос, який репрезентує хай і буденну, а все ж власну, окремішню свідомість, здатну бодай якоюсь мірою до рефлексій. Територіальна “вузькість”, географічне обмеження тут компенсується широкими часовими рамками, що охоплюють долі мешканців нібито безперспективної вулиці, великою кількістю персонажів, кожен з-поміж яких — за всієї нібито їх однорідності й подібності (бо повсякдення має здатність уніфікувати, стирати розрізнення між людьми, стилем їх поведінки) — окремий світ. Попри те навіть, що майже кожен персонаж — це “справді сіра людинка” цього світу, те, що тоталітарна система трактувала як “антигероя” і “дрібнотем’я” (В. Шевчук) — як, скажімо, героїні оповідок “Чортиця” чи “Місяцева Зозулька із Ластів’ячого Гнізда”.

Вірний раз і назавжди обраній антропоцентричній концепції власної творчості, письменник прагне максимально персоналізувати повсякдення (так, у “Романі юрби” діє понад вісімдесят персонажів, які зв’язані між собою не тільки перехресними нитями співбуття в єдиному часопросторі, а й перехресною оптикою бачення й інтерпретації тих самих подій — з різних кутів зору, різної часової відстані), показати, що лише за допомогою рефлексування (а часто це лише потуги на рефлексування у звичному розумінні цього слова), навіть якщо воно не виходить за стереотипи буденної свідомості, окресленої рутиною й безпросвітністю існування, можна, зрештою, зробити спробу вийти за межі знечуленого індивідуального буття. Цей процес пробудження самоідентифікації лише прокреслюється В. Шевчуком як інтуїтивне відчуття персонажем ймовірності іншого способу життя, неусвідомлений потяг до відчуття себе-іншим (вищим духовно, кращим) — те розуміння, яке раптом приходить до його героїв, вражаючи новою, не званою досі “дотикальністю” до іншої грані життя.

Творчість В. Шевчука, що розгортається на продуктивному щільному зближенні різних естетичних площин (як-то сувора реальність документальних джерел та “ідеології” й поетики бароко в його модерному засвоєнні й сучасних інтерпретаціях та конотаціях, конкретна зовнішня й внутрішня портретність прототипів і авторська інтерпретація психологічно мотиваційних чинників тощо), відповідно, ґрунтується на “реальності факту” (подієвого, колізійного, психологічно-емоційного), що вирізняється особливою поетикою повсякдення. У цій площині апробованою оптикою бачення звичного постає улюблений письменником прийом — гротеск — як засіб найбільшого емоційного впливу на читача. Так само В. Шевчук часто використовує видіння як своєрідний “включений жанр”, що набуває статусу “екстатичної подорожі” в душу героя, інтенсивно “працюючи” нібито зсередини психології героя на концептуальну авторську ідею. Саме видіння / марення / сновидіння, окреслюючи своєрідне есхатологічне світовідчуття, за задумом автора, дозволяють досягти рівня всезагальності й позачасовості. У “Романі юрби” таку концептуальну роль виконують наскрізно вмонтовані у тканину тексту “Інтерполяції” (видіння, що являються оповідачеві), які претендують на статус притчевості. Як прикінцеві (до кожної з трьох частин роману) “заставки”, вони вивершують художній задум, врівноважуючи, з одного боку, профанне монотонне буття, а з іншого — сакральну позачасовість ціннісних домінант, загальнолюдських пріоритетів, закодованих у хронотопі будня. Замикаючи у своєрідне кільце інтерпретованого смислу (тобто такого, що несе аксіологічне, до певної міри моралізаторське наповнення) весь пласт повсякдення, який подужав художньо “освоїти” автор, ці інтертекстові “стяжки” не тільки виступають “клеюкою речовиною” тексту, а й несуть виразне духовне навантаження: надають приземленому побутуванню героїв шанс побачити сенс у своєму існуванні. “Щоб розуміти людину, треба її прийняти такою, якою є”, — підкреслює письменник.

...П'ять років довелося витратити Іванові (“Гість удома”) на те, щоб повернутися на рідні терени й повернути собі ту

домівку, з якої його багато років тому було забрано до таборів і яку змушена була продати його мати, щоби жити ближче до сина. Шляхом обміну квартир добирався він з Алтаю до передмістя Житомира зі скромним своїм скарбом. Ті формальності, що їх тоталітарна система возвела в ранг закону, аби принизити людину, позбавити її права на найелементарніші речі, змусили його, наче равлика, пересуватися разом із “порожньою хатою, в якій так лунко віддається по кутках звук його кроків...” Бути гостем у власному домі — це наслідок руйнівної сили тоталітарної системи, яка має безмежну владу над людиною. Повне відчуження од світу зовнішнього, ізольованість внутрішня уже по виході на волю витворили образ людини спорожнілої, вичерпаної, а проте перейнятої найвищою метою — повернутися в Україну, побачити рідний дім. Відчуття ворожості світу й почуття самотності — взаємообумовлені, одне посилюється іншим, поглиблюючи й без того глибоке відчуття відчуженості. Єдине, що його з тим світом ще пов’язує, що хвилює — аж до трему в руках,— це конверти зі штемпелями інших міст у поштовій скриньці, що стосувалися обміну квартири. Ясна річ, така внутрішня Іванова еміграція є вимушеною — він позбувся усіх зв’язків зі світом під тиском обставин, спричинених репресивним механізмом тоталітарної системи. Шевчукові герої здебільшого “великий світ” не розуміють, уникають його принципово, повсякчас відчуваючи його ворожість та антигуманність, уніфікованість та диктат. “Такий він малий у цьому світі й під цим небом, хоч хотів би бути сильним і незалежним ні від кого”,— думає Юрко, герой оповідки “Не зійди із поїзда”.

Але й “світ малий” часто позначений шекспірівськими страстями, новітніми шекспірівськими трагедіями в новому історичному інтер’єрі, на іншому етнопсихологічному ґрунті.

Відстоюване право на приватність, заявлене персонажами роману (а саме воно “виростає” з письменникової поетики будня), постає як виокремлення з натовпу, безликої маси, територія самодостатності індивідуума, розгортання самопошуку, свідомого самопізнання.

Щільну фактуру абсурду, який випливає з монотонності, безпросвітної буденності життя, його бездуховності, письменник творить в оповідках “Місяцева Зозулька із Ластів’ячого Гнізда” та “Чортиця”. Героїня першої, Юлька, працює на шкідливому виробництві, вона позбавлена будь-яких духовних інтересів та орієнтирів. Райка, героїня другої,— взагалі лише людиноподібна істота, котра не має не тільки жодних інтересів, а й почуттів: вона тільки їсть і спить, переходячи, як кішка або якась річ, від одного господаря до іншого. Постійне Юльчине сидіння після роботи перед відчиненим вікном, байдуже споглядання вулиці (з визріванням мрії про власне житло й неувиражене, заховане в глибині душі бажання стати колись матір’ю), повторюваність одного й того самого сюжету в Райчиному житті, її беззмістовне, навіть безсловесне існування — те виразне тло монотонності, на якому увиразнюється цілковита духовна та моральна деградація наших сучасників — мутантів доби тоталітаризму, яких система перетворила на безмовних рабів, котрим тільки й залишалося, що бездумно, механічно працювати, а то й взагалі не відчувати жодної потреби в праці. Такий стан “неусвідомленої свідомості” викликаний переважно суспільними деформаціями, тим тоталітарним принципом діяльності держави, що вбиває в людині людину, зводячи її потреби до мінімуму й позбавляючи духовних доміант. Письменник показує злочинну суть тоталітарної системи, яка пожирає не тільки індивідуальність, гасить будь-яку ініціативу, руйнує творче начало, а й убиває в людині саму здатність мислити і — що найзлочинніше — вбиває саму надію на щось краще, доводячи її до духовного та морального змертвіння, здичавіння. Думка “про щось” у них базується не на логічному виснуванні, а на поверхових чуттєвих спостереженнях. І цей “дотикальний” світ, майстерно відтворений письменником у всіх деталях, зовсім інший, навіть опозиційний до реальності, яку творить свідомість людини мислячої, високодуховної. І якщо чудернацький будинок із поприліплюваними до нього вісьмома незугарними ганочками та стількома ж антенами на даху, прозваний Ластів’ячим Гніздом, сприймається як своєрідний символ тоталітарної доби, то непрогнозована смерть Раї-чортиці стає виразом цієї системи.

Валерій Шевчук зосереджує увагу на глибокому екзистенційному відчутті його персонажами своєї незахищеності у світі абсурду. Атомууючи людську душу, письменник, по суті, змальовує два типи асоціальних, відчужених героїв — як породження світу тотального абсурду. Перших він однозначно називає обивателями, людьми бездуховними, які мають тільки одну турботу — задоволення власних матеріальних потреб. “Обиватель... задоволений зі становища раба, бо навіть не розуміє, що таке не бути рабом, йому аби кишка була повна. Через це він офіційно лояльний, а коли його настроюють супроти дисидентів... він радо проти них настроюється, відчуває супроти них лють, бо побоюється, що його більш-менш впорядковане животіння може порушитись. Коло його інтересів — найелементарніше: зарплата, футбол, риболовля...” (Такі, наприклад, Микола та Катря, герої оповідки “Гість удома”, чие життя позбавлене будь-яких духовних потреб, чи ті ж таки Юлька та Рая.) Повну духовну та й моральну деградацію “томо советікус” бачимо й на сторінках оповідки “Вологий вітер” та ін.

Звичайно, письменникові симпатії на боці людей, здатних зробити зусилля над собою, піднятися над одноманітною буденністю. “Той же герой, якого я, як ви кажете, “любовно відтворив”, — відповідав мені в одному з інтерв’ю В. Шевчук, — соціально інфантильний не тому, що йому байдуже, в якому суспільстві він живе, а тому, що він засад антигуманного суспільства не сприймає, його дім — це фортеця, в якій він тримає, може й несвідомо, духовну оборону проти антигуманного, абсурдного і жорстокого світу, це ніби останній рубікон, на який він відступив, де ще може зберегти своє “я”. Ця людина багато знає і розуміє, вона людина духовна. Втікає в себе для того, щоб зберегти себе, хоч, може, тим самим себе губить...”

Апологетика дому — провідна у творчості Валерія Шевчука, і через цю призму він намагається побачити людину в людині попри беззмістовність існування. Письменник не відкидає трагізму буття, однак намагається привнести в людські дії та вчинки сенс, мету, освітлити їх монотонне існування бодай промінчиком надії.

Роблячи безжальний розтин розгармонізованого світу, нашої не завжди привабливої й оптимістичної реальності, В. Шевчук швидше має покликання не до ролі Кассандри, а до ролі своєрідного Фрейда, оскільки розібратись у деформованій суспільній свідомості та психології пересічної людини йому важливіше, ніж виносити вирoki чи писати про успішного героя нашого часу. Однак саме в цьому й полягає і його сьогоднішнє застереження — від нових деформацій свідомості, нових загрозень, що їх несе суспільству і наша загальна байдужість.

Людмила ТАРНАШИНСЬКА

ВІД АВТОРА

Моє творче життя якось так складалося, що більші книжки “Дім на горі”, “Три листки за вікном”, “Стежка в траві” і ця, котра тут подається, “Роман юрби”, склалися й писалися прозовж довгих років: початок свій мали в 60-х чи на початку 70-х років, тобто в час моєї літературної молодості, а завершення — в роках 90-х, тобто в час літературної зрілості. Чому так сталося, варто, мабуть, пояснити. Шістдесяті роки були часом бурхливим, саме тоді й визрівали найдерзновенніші задуми; частково я за них брався й пробував осилити, так би мовити, “з ходу”, частково боявся за них братись, але виношував у собі,— можна було б сказати, вони в мені визрівали. Писав я тоді багато, а друкував мало — видав тільки три невеличкі книжечки, отже, більшість продукції лишалася без упровадження в літературний процес. Тоді це мене засмучувало, хоч і не гнітило, бо й тоді, признаюся, вчився здобувати радість від самого акту творчості, а не з кінцевого її результату — книги. Після 1969 року, коли побачила світ книжечка оповідань “Вечір святої осені”, мої твори у видавництвах іти перестали. Одне з нездійснених видань “Дорога” було вже відредаговане в “Молоді”, мало художнє оформлення, але, незважаючи на добрі рецензії й підтримку П. Загребельного, І. Драча та Ю. Івакіна, який навіть передмову до книжки написав, її до набору так і не підписали. Була то книжка трохи незвична: її складали фольклорно-фантастичні оповідання, що згодом увійшли в другу частину “Дому на горі” — “Голос трави”. Я спробував тоді ж таки замінити, як мені запропонували, цю книжку оповіданнями сучасними, на які схвальну рецензію написав Василь Земляк, але часи приходили сумні — чергову книгу мені вдалося видати аж у 1979 році, власне, вийшла вона на початку 1980-го і звалася “Крик півня на світанку”. З цього моменту я і ввійшов вдруге в нормаль-

ний літературний процес. Отже, в мене з'явився чималий час для здійснення задумів своїх великих розмірно книжок, які писав паралельно. “Дім на горі” спершу замислювався як збірка історико-фантастичних творів, до яких я пізніше дописав повість-преambuлу, і мав зватися “Вода з кінського копита”. П'ять зошитів, які списав старий козопас Іван Шевчук,— це мали бути повісті “Ілля Турчиновський” (1968), “Мор” (1969), “Сповідь” (1970), “Місячний біль” (1971) і “Птахи з невидимого острова” (1975). Згодом я свій намір змінив, заступивши повісті фольклорними оповіданнями — це мені видалося за натуральніше та й розмір книжки виходив завеликий. “Ілля Турчиновський” раптом знайшов своє продовження в “Петрі утеклому”, а згодом у “Лісі людей”, що й склало “Три листки за вікном”. “Стежка в траві” ввібрала в себе низку творів 60–70-х років, доповнилася творами років вісімдесятих і розрослась у “Житомирську сагу”, а “Роман юрби”, перша назва його “Химери зеленого літа”, спершу хронікального тіла не складала — це були оповідання й маленькі повісті, які я писав про свою рідну вулицю, за життям якої стежив десятиліттями і як літописець, чи хронікер фіксував її найцікавіші події, а поглянути на них як на цілість мимоволі підштовхнув мене кінорежисер В.Фесенко, який вирішив знімати за цими оповіданнями фільм, прочитав їх купно і сказав мені про їхню з'єднаність. Тоді я виклав їх хронологічно, за роками, коли писались, і побачив: справді, кожна з історій, маючи самодостатнє значення, є окремим художньо завершеним твором, але сполучаються вони поміж себе єдністю місця і спільним тлом: другорядні герої однієї оповіді часом стають героями головними оповідей інших, або ж і далі існують як другорядні; все ж разом таки складає оту “Хроніку “безперспективної” вулиці”, котра писалась якоюсь мірою свідомо, адже це був результат довгорічних спостережень, а з іншого боку, й не свідомо, бо я таки явної хронікарської мети перед собою не ставив. Ясна річ, хто б хотів шукати між героями книги прямі життєвські аналогії, мусив би розчаруватися, бо хоч частина їх явно прототипізована, є тут немало й вигадки, художнього узагальнення, та й герої зустрічаються без прямої прототипізації. Але життєвська основа твору безсумнівна, бо саме помічені мною живі

колізії суцього буття давали мені те, що я називаю “вогонь для натхнення”. Через це моя Хроніка — це не система документальних нарисів, не документалістика, а мистецьке опрацювання, бо мене цікавили не так проблеми людського життя, як самі люди, а їхні проблеми — це те тло, на якому ці люди існують; мене цікавили не так подійні історії, як історії людських душ, отже, це проза повною мірою психологічна. Такий принцип, зрештою, використовую як рушійний в усій своїй творчості; очевидно, така моя мистецька природа, і це також читачеві варто взяти до уваги. Книгу назвав “Роман юрби” за визначенням Лесі Українки, яке вона вжила при аналізі новел Василя Стефаника, загалом же — це таки Хроніка, а можливо, роман у новелах; зрештою, така форма роману мене найбільше приваблює, і я не раз її використовував (“На полі смиренному”, “Дім на горі”, “Петро утеклий” і “Ліс людей”) — йде це від моєї давньої закоханості в новелістичному жанрі як такому. Не я тут перший, не я й останній: кожен письменник має, зрештою, вибирати собі ті літературні форми, які найбільше йому притаманні. Назвав я твір “Хронікою “безперспективної” вулиці” також недаремно, бо ніколи не писав на кон’юнктурно-злободенні чи кон’юнктурно-задані теми, мені досить було освітити променем мистецького розгляду хоч би той світ, який добре знаю й умію бачити,— завжди був переконаний, що коли б так чинили й інші письменники, ми мали б не одноманітну тематично літературу, а широку панораму живого життя нашого народу, разом створювали б його Хроніку буття, що, очевидно, і є прямим завданням красного письменства. Отже, мої великі розмірно книжки й мали складатися так, як вийшло: без поспіху, без гонитви за власною тінню, а як дім — цеглина до цеглини, стіна до стіни. Про об’єктивний результат такого “будівництва” судити не мені та й претензії мої невеликі — хочу просто й чесно оповісти про ті світові площинки, ба й закутки, які доля дала мені побачити й конкретно пізнати. Творча заданість тут мною не керує, бо і фантазію, й усі колізії, які беру до розгляду, обов’язково перевіряю не правдою тих чи тих ідеологічних постулатів, а правдою життя, адже історію творять, як зазначив ще Микола Костомаров, не тільки державні люди, а передусім малі. Хай

інші пишуть про державних людей, хто їх краще бачить і знає,— не моя це місія; переді мною лише той світ, який стоїть у мене в очах, хай двісті разів його називають безперспективним, нетиповим, малим. Вважаю, що не можна пізнати великого, не знаючи добре малого, бо кожне велике складається з множинності малого; не можна називати безперспективним те, що існує; коли воно існує, воно є, а все, що є, перспективне, бо воно є. Людина має те щастя, що не може вгадати і конечно пізнати своє майбутнє, отож усі наші судження про перспективне й безперспективне — одна з облуд наших і ще більше — ознака нашої зарозумілості, результат не безстороннього знання життя, а результат гри в те життя, через що й пишу я слово “безперспективне” в лапках. Одне знаю: людина в пристрастях своїх історично незмінна, а мала вона чи велика — вона людина. Велика чи мала посудина — вона посудина, велика чи мала тьма — вона тьма, велике чи мале світло — воно світло. Не висотою дерево осуджують чи хвалять, а по тому, які дає воно плоди.

частина перша
**ХИМЕРИ
ЗЕЛЕНОГО
ЛІТА**

ОПОВІДКА ПЕРША

ПУХ

1

Як з'явився на околиці Йонта, певне, залишиться незвісним. Принаймні не помітила того й ряба Надька, в якої, як кажуть, є підзорна труба, і яка не пропустить повз свою хату не те що курки, а й мухи. Йонту, мабуть, приніс на околицю вітер, коли двори засипало тополиним пухом і люди опускають очі долі — пух летить, як сніг, обплутує траву й дерева, крутиться голова і в рябої Надьки; здається, хтось порізав усіх курей на околиці й розвіяв їхнє пір'я; день од того стає міражний, і сонце в ньому міражне також. У цей час зав'язують насіння бур'яни і трави, квокчуть кури й качки; десь у такий день покинув свою жінку таксист, повіявшись разом із пухом у білий світ; у такий день собаки забиваються в буди й не гавкають навіть на зайд — все обливається білим мороком; навіть ночі повні того пуху, й закохані безсилі струсити його потім з одежі.

Йонта, певне, вибрав саме такий день, щоб з'явитися на околиці, і, як побачить читач, мав цілковиту рацію. Ряба Надька в цей мент зачинила вікно й затягла його фіранкою; її підзорна труба дивилася в небо або й не дивилася нікуди; ряба Надька приплющилася й почала згадувати щось таке, про що й згадувати годі. Йонта тим часом проник на околицю, і коли ряба Надька протерла від пуху скельця своєї труби, він стояв уже на порозі Демиденків і дивився на вулицю. У нього було сухе обличчя, довгий тонкий ніс, так само тонкі вуста й поважні очі.

Ряба Надька помітила його відразу. Труба випала їй із рук, і вона побігла розпитатися про новину в таксистихи. Але таксистиха цього разу не пустила її й на поріг; вона переживала розлуку з чоловіком і їй був байдужий цілий світ.

— То не прийшов той шалихвіст? — співчутливо запитала ряба Надька, але таксистиха не прийняла її співчуття. Вона грюкнула дверима перед носом сусідки, і ряба Надька, може,

вперше в житті подумала про кінець світу. Йонта ж стояв на порозі Демиденків, його обличчя було таке поважне, що ряба Надька відразу ж зрозуміла: пух, який відганяє з околиці в білий світ чоловіків, так само може й пригнати їх сюди. Вона відчула це, як власну ганьбу, і, тримаючи ту ганьбу на серці, прихилила двері, визнавши таким чином за Йонтою повне право стати законним мешканцем околиці.

2

Сестри Демиденки були між собою схожі. Йонта аж розгубився, коли розглядав їх — обоє з важкими ногами й низькими сідницями, обидві стягували волосся ззаду, перетискаючи його вирізаною з дитячої соски гумкою, їхні обличчя були широкі і, Йонті видалося, пласкі; очі сірі, трохи із зеленим відливом, однослівно — вода. Це сподобалося Йонті, ті ноги й очі, і те стягнуте волосся; йому здалося, що хлюпнуло на нього водою, хай не такою вже дистильованою, але чистою. Груді в сестер теж були однакові, якраз такі, які приснилися йому в одну із засипаних тополиним пухом ночей, — великі й м'якенькі, які приємно попестити навіть поглядом.

Йонта ж поки що мав право тільки на це, доки не роздиреться їх добряче і не зробить вибору. Але вибирати було нелегко. Дівчата мали й однакові носи — широкі, але не булькаті, однакового малюнку (повні) губи й однакові підборіддя. Можна було б видати їх за близнят, але Йонта встиг помітити, що це не так: ота Марія — молодша, Валька — старша, бо й зморшок більше у неї коло очей. Він відзначив цю першу різницю між ними з полегшенням, бо від тої однаковості його вже й відчай почав пробирати. Але вуха в обох стирчали однаково в боки і ледь-ледь просвічувались. Правда, у Вальки кульчики з жовтим, а в Марії з синім камінцем. Він подивився на ті кульчики — чотири замерзлі краплини серед літнього дня, жовті й голубі, дивовижно однакові за формою; йому зітхнулося, бо хто може розрізнити, який колір удатніший і вартніший. Але Йонта мав добре око. Його ліва брова посунулася вгору і здивовано та задоволено застигла. Він усміхнувся — в розчинені двері залітав пух і котився клубочками по підлозі, на якій стояло четверо однакових ніг, озутих в однакові домашні капці.

— Йонто золото? — спитав він, показуючи пальцем на Вальчині кульчики.

Валька всміхнулася. Той усміх був вартий уваги, бо Марія тонко почервоніла. Вона відвернула очі, і Йонта залишився задоволений: кульчики теж не були однакові. Не однакові були й усмішки: у Вальки задоволена й упевнена, у Марії — несмілива й ніякова. “Це добре!” — подумав Йонта, все ще роздивляючись сестер. Від них так само віяло смаком води й добрим запахом духів чи жіночого поту. Проте Йонта не мав гарного нюху, для нього духи були духами, так само, як жіночий піт жіночим потом. Йому знову стало сумно, і він подивився, як Марія вимітає з хати кульки пуху. Від того оголилися її стегна, і це схвилювало Йонту. Тоді встала і взялася до віника Валька — він побачив такі ж стегна і так само схвилювався. Вітер котив і котив у відчинені двері кульки пуху, і дівчата у два віники гонили його назад. Йонта сидів на стільці й кліпав повіками. У нього в голові так само летів пух — злегенька макітрилось. “Але розрізнити їх потрібно”, — думав Йонта і знову подивився на кульчики сестер. Сестри стояли проти нього вже у профіль, і Йонтина брова вдруге полізла вгору — Валька мала ледь помітне підгарло. Тож Йонта зирнув у вікно, на двір, де бігало біле як сметана кошеня, даремно ловлячи лапками збитий у прозорі кульки пух. Спокій поймав Йонтину душу, він приплющився й позіхнув. А коли розплющив очі, вибір уже відбувся, і це зрозуміла перш за все Валька.

3

Він одружився з Валькою цього ж дня, оскільки його справді заніс сюди вітер, чи, радше, пух, той самий, що його так ретельно хотіли вимести (звісно, для годиться) дівчата Демиденки; вибір було зроблено, це зрозуміли і Йонта, і сестри, і Марія мала покинути хату та йти влаштовуватися десь на квартиру — в сестер була тільки одна кімната. Марія збирала своє манаття, Йонта так само сидів на стільці, тільки цього разу попихкував “Біломорканалом”, Валька схрестила на дебелих грудях руки (він задоволено зирнув на них), у Марії в куточках очей зависло по сльозинці, а може, це так зламувались у світлі ті голубі камінці в кульчиках — вона швидко жбурляла в чемодан своє нехитре майно: потерті станики,

зімнуті сорочки, плаття з погано заправованими виточками — всі чомусь зелені й тільки одне жовте. Йонта дивився на все це добро, примруживши око, дим застеляв його поважне обличчя, а довгий ніс через той дим витягся начебто більше — стримів зовсім упевнено. Валька дивилася на сестрине добро з легкою посмішкою, що теж не заховалося від чіпкого Йонтиного погляду — це подобалося йому. Він уже пив задоволення і хотів його пити, хотів мати його нащодень, як хліб, і картоплю, і як м'ясо.

“М'ясо нащодень,— сказав він подумки, хоч іще й не знав основної різниці між сестрами,— не гризти ж мені бетон?”

Це передчуття було виняткове (справді-таки не бекон, а бетон), він тут виявив себе з найкращого боку, хоч і не знав, що Валька — ревізор тресту ідалень, а Марія — кранівниця на бетонному заводі. Оце порівняння: кульчики, підгарло, величавість, погорда, а супроти того, гм, несміливість — це все було першим зізнанням, першим поштовхом, натяком, якого досить для Йонтиного ока, бо Йонта — читач, певне, помітив — був тямковитий, і це відзначила для себе й Валька. Бо Марія більше хотіла сподобатися, ніж оцінювала, вона фатально пропустила, що Йонті треба задоволення — поля для ока, для голови, рук та ніг, і йому не залежить, щоб на тому полі росли квіточки.

Марія пакувала чемодана, вона даремно тисла на нього важким (Йонта подивився на нього тепло) коліном, але чемодан розбух од Маріїних манатків. Тоді підійшла до Марії сестра, вони натисли на покришку чемодана разом, двома круглими й важкими коліньми, такими однаковими, що Йонті знову замакітрилось у голові. Чемодан вигнув спину і, зітхнувши, впокорився, блискучі носи ки зацібок упали в замки і замки ковтнули їх, клацнувши язичками. Чемодан став біля стіни, а Марія почала складати речі у сумку.

Тоді Йонта позіхнув. Зирнув на Вальку, і Валька миттю зрозуміла той погляд. Вона кинулася допомагати сестрі, й речі вже почали літати по кімнаті, Йонта курих “Біломорканал”, розглядаючи примруженим оком всі оті ліфчики і сорочки, а коли дівчата стискали вже сумку, він помилювався тільки на Вальчине коліно.

Марія схопила чемодан і сумку, і вони провели її аж до порогу. Власне, провів він сам; Валька вернулася зробити вечерю,

а він став на порозі й дивився, як Марія тягне через дорогу речі. У неї була міцна, кряжиста постаць, звисла сідниця, важкі ноги, волосся стягувалося вирізаною із соски гумкою — гумка розслабла, і волосся трохи розтріпалося. Він стояв на порозі, обсіпаний з ніг до голови тополиним пухом; ішла порожньою дорогою Марія, її чемодан і сумка погойдувалися, мов прив'язані; перебігав дорогу якийсь шолудявий песик; сонце стало квіткою маку; пахло якимись квітами, здається, нагідками; гукнуло відразу десь два чи три півні; пролопотіло кілька горлиць і затутукали на електричному стовпі; Марія вже зовсім пропала в пушиній каруселі, а Йонта сплянув недопалком “Біломорканалу”. Недопалок тлів під ногами, Йонта підняв ступню й повільно, розважно розтер вогника. Обличчя його споважніло ще більше, стало урочисто-задоволене, тобто прибрало того виразу, що його зафіксувала на свою ганьбу ряба Надька: то було обличчя господаря дому.

4

Наступного дня народився Вова. Недовірливому читачу ми знову повторимо — летів тоді тополиний пух, засипав очі, і не в одного від того пуху макітрилася голова. В тому, що Вова народився так швидко, не було ні Йонтиної, ні Вальчиної провини, винуватий був пух, до якого, треба сказати, ні Йонта, ні Валька не мали серця. Вова народився з усіма ознаками і Йонти, і Вальки: довгий тонкий ніс, поважні очі й широкі, вже Вальчині, губи. Підборіддя було однакове і в Йонти, й у Вальки — прямокутне, тож прямокутне підборіддя мав і Вова; він був, як і Валька, тілистий і мав закороткі ноги.

Наступного дня, отже, Йонта вийшов на поріг уже з Вовою, і ряба Надька, видивляючись на той ганок з підзорної труби, ледь не осліпла: очі їй засльозилися й заболіли. Окрім того, на скло налипав той триклятий пух, і ряба Надька й тямки не мала — що це робиться на білому світі? Піти до таксистихи вона не могла, ще й досі палала образою, тож покинула свою трубу і вийшла до каменя, що лежав край дороги. Це був особливий камінь, сюди тягло на сиденьки цілий куток, і ряба Надька мудро розсудила когось на ньому дочекатися: треба було розвіяти сумніви і сяк-так обміркувати все, що вдіялося останнім часом.

Йонта тим часом стояв на ганку й курив “Біломорканал”. Вова “Біломорканалу” не курив, але очі його дивилися так поважно, що в Йонти зажевроло в грудях м’яке тепло. Зрештою, це тепло він не перестав відчувати, відколи звоював цей поріг — і Йонтина, і Вовина поважність була похідним їхньої добротливої вдоволеності.

Ряба Надька теж не курила “Біломорканалу”, вона сиділа на камені, поклавши долоні на коліна, аж доки пух не пригнав до неї дочку Трасицької, що мала безнастанний клопіт зі своїм сином (звичайно, Олежиком) і вже з годину гукала в розтривожене пухом повітря. Але Олежик десь зник у тому пусі, а може, забило йому ним вуха, тож дочка Трасицької зморено сіла на каменя і вислухала все підряд: про пух і про таксистиху. Дочка Трасицької розповіла рябій Надьці про пух і Олежика, з яким спасу нема, про таксистиху і її чоловіка, себто таксиста. Окрім того, вона хотіла натякнути рябій Надьці на її дочку Гальку, бо вже з тиждень летить пух, а Гальчина одежа вся в тому пусі.

— Він і до очей липне, — спокійно зауважила ряба Надька, бо в її голові сидів Йонта, радше, стояв — разом з Вовою і Валькою (ряба Надька пропустила й Маріїн відхід, але про це їй розповіли сороки, які поселились у кущах по той бік річки).

Тоді дочка Трасицької забула про Олежика, забула навіть, що вона цим Олежиком цілу годину тривожила околицю, й повернула голову туди, де жили Демиденки, — на порозі стояв Йонта, а біля нього з таким самим носом і поважними очима — Вова. Вона тихо зойкнула, розкрила рота, але Йонта стояв так само спокійно, курив “Біломорканал”, і дим звюювався над ним, як синє тепло, як синій день і синя хмарка; з-за плечей у Йонти мигнуло Вальчине обличчя, і ряба Надька з дочкою Трасицької навіки сфотографували їх своєю свідомістю і пам’яттю. Цього було досить, щоб забути на кілька годин свою нагальну роботу і всі свої невичерпні клопоти — пух майже засипав їх, принаймні вони від того пуху тимчасово посивіли.

5

Йонта, однак, часу не гаяв. Недовірливому читачу може здатися, що він зажив собі трутнем на легких Вальчиних хлібах. Але думати так було б недалекоглядно, бо Йонта

влаштувався на роботу ще по дорозі до Вальки, пух заніс його до електростанції, де він став електриком. А що ряба Надька і дочка Трасицької побачили й бачитимуть його вдень, теж не має вражати читача: Йонта працював позмінно. Ми зважилися на це означення, бо про Йонту-робітника далі йти-меться небагато: на роботі він думав про дім, а вдома теж про дім.

Отож ми залишаємо Йонту стояти на порозі нового дому, де він може стриміти урочисто й незворушно, та це теж не має вводити в оману, начебто Йонта марно тратить час. Третього дня він поліз на дах, Вова й Валька лишилися стояти внизу, щоб спостерігати й уболівати, крім того Валька подала йому знизу дивний рурковий прилад, який після вправних Йонтиних маніпуляцій владно осідлав дах, наче якийсь небесний знак. Цей знак і справді був дивний, бо на одну рурку насаджувалася друга, а до них додавалися ще й три поперечні. Власне чотири, але четверта (та, що посередині) — вигнута, наче знято її з труби духового інструмента; було враження, що Йонта хотів дути в цю трубу хвалу небові чи Богу, в якого Йонта, певна річ, не вірив. Але рурки на даху не служили Йонті для грання — це зрозуміла навіть ряба Надька, в якій на даху стояла така сама гармонія. Рурки мали служити для посилення Йонтиного спокою, його тиші, тепла й поміркованості, однослівно, для благодаті. “Благодать” він привіз у цей-таки день, найнявши таксі. Таксі сколихнуло сонну тишу околиці, й таксистиха схвильовано вибігла надвір, сподіваючись того, чого вже перестала сподіватись. Але таксі не зупинилося біля її двору, проминуло воно й рябу Надьку на камені, за машиною чкурнув щосили босякуватий Олежик з десятком інших Олежиків і п’ятіркою Лен. Дочка Трасицької подивилася на те затуманеними очима, вона обмірковувала, як би сказати рябій Надьці про її блудливу доньку, але ряба Надька в цей час встала з каменя, і дочка Трасицької поспішила до неї — з доброго дива ряба Надька не підсакувала б, як пружинна. Диво, правда, виявилось невелике: з таксі виліз Йонта і почав витягати якусь коробку. Йому завзято допомагав Вова, Вальки ж не було — на роботі; шофер байдужно дивився на Йонтині зусилля і гадки не мав допомогти, хіба пихкав цигаркою в такт Йонтиних рухів. Але Йонта вправився і сам, він побіг дрібульцем з ящиком на спині через дорогу, а за ним так само

дрібульцем побіг Вова. Йонта метнувся у хвіртку, так, що ящик начебто наштрикнувся на паркана (метнувся у хвіртку і Вова), а тоді сховався разом з коробкою і Вовою у чорному отворі дверей. Таксист сплунув (через дорогу на нього з тоскним боєм дивилася таксистиха), зиркнув трохи здивовано на здоровенну, аж тротуар усідався, бабу (читай: таксистиху) і, зігнувшись у колінах, скочив боком у машину. Упав на сидіння, зняв пушинку, що зачепилася за вію і, круто розвернувшись, подався разом з машиною у білу, суху й гарячу заметіль.

6

Ряба Надька могла бачити вдень і Вальку, і це теж не повинно вражати читача. Бо Валька мала роботу, на яку позаздирив би, напевно, й недовірливий читач, вона ходила від ідальні до ідальні і перевіряла, чи все тут так, як потрібно, чи в котлетах достатня кількість (боронь Боже, не менше) хліба і чи не виробляється їх через той хліб трохи менше, ніж повинно. Ще Валька мала перевіряти м'ясо, варене в борщі й, певне, мала градусника що визначав густоту м'ясного навару — вона дбала, щоб навар цей був не надто густий і щоб не шкодив хворим печінкою і кандидатам на хворих печінкою. Недовірливий читач подумав би, що те підгарло, яке так зачарувало Йонту, й виникло саме через ті маніпуляції з градусником (автор, однак, не береться стверджувати, що такі градусники вже виробляються), і ми не переконуватимемо, що це не так. Бо Валька зі своєю компаньйонкою (або й без неї) мала кебету, кебету мали і якісь там завідуючі ідальнями, так само, як і кухарі та касири, — вона зустрічала здебільшого людей чесних і принципових і про цю чесність та принциповість записувала у відповідному місці. Натомість підводила очі на зава чи кухаря (бригадира) і зав чи кухар (бригадир) чесно дивилися на неї. Тоді скромно опускали очі, опускала очі й Валька, й бачила добрячий клунок, який був так управно запакований, що його не прозирнув би, напевне, і Йонта. Вона брала того клунка, стаючи на мить живим утіленням ваг (ваги з шальками), їй, правда, не треба було гир, бо вона сама була гирею, носиком — власний ніс; Валька миттю метилася чи, радше, зважувала на шальках, що належувалося

зважувати, і... її робочий день закінчувався. В цьому теж не було нічого дивного, бо для маніпуляцій із градусниками потрібен час так само, як для визначення кількості хліба в котлетах. Отож Валька ішла додому, тягнучи в одній із шальок (читай: руді) клунка, а коли ця шалька дуже вже відтягувалася донизу, вона, ніби замінюючи гирі, перекладала клунка в іншу руку. Так досягалася рівновага, незбагненна й дивна рівновага життя, до якої прагла вона щиросердно і до якої, хочемо здогадуватися, прагнув і Йонта.

Відтак основна праця, яку виконувала Валька, й були ті клунки, а їх треба було нести через усе місто, через усю Чуднівську і, нарешті, через околицю. Валька, бувало, збільшувала шлях і то не через надмірну запопадливість, як подумав би дехто, а навпаки — хотіла оминати всюдисушу підзорну трубу, хоч з рябою Надькою вона не сварилась. Але підзорна труба в рябої Надьки була чарівна, хай у відьмацтві її не підозрювали — вона бачила навіть крізь дерева й будинки. Вальці рідко вдавалося проскочити непоміченою, а коли й удавалося, то це була не її заслуга: навіть ряба Надька мусить кудись ходити і щось робити.

Єдине, чого не бачила ряба Надька, — походеньок власної дочки, але про це сповістить її пізніше дочка Трасицької. Дочка ж Трасицької мала той самий клопіт розшукувати Олежиця, а відтак у коло її зору потрапляло й більше, вона теж завважувала Вальку з клунками, і ці клунки ставало все важче проносити непомітно. Сторбжа це була символічна, але міг прийти час, коли така незацікавленість її набридне. Це розумів і Йонта, курячи “Біломорканал” і вистоюючи з Вовою на порозі: тож він порадив Вальці ходити через парк. Але Валька й сама часто обирала той окружний шлях і то тому, що не раз туманно згадувала малюнок зі шкільної книжки, на якому зображали разючу сцену: проганяли якогось солдата через стрій, у цьому вона вбачала якусь далеку аналогію між собою і власною проходкою через рідний завулок. Але всі ці застереження відступали перед тим святим ментом, до якого готувалися вони всі. Йонта виходив на поріг, його поважне обличчя серед білого пуху цвіло, в губах стирчала цигарка “Біломорканалу”; поруч ставав Вова, який поки що не куриє “Біломорканалу” (хіба таємно); в ногах лягала біла тлуста кішка, яка виросла з того кошеняти, що так мило

колись бавилося кульками пуху; коло буди помахував обрубком хвоста тлустий собака з лютими очима; на електричному стовпі погукувала горлиця; летів пух, летіли, як шалені, секунди; там, удалині, серед пуху, з'являлася Валька, поперемінно зважуючи клунок однією й другою рукою; світ у цей час завмирав, усе зникало: сусіди, будинки, вікна, чужі коти й собаки, паркани, дерева, трава — був тільки цей засипаний білим пухом шлях, засипані білим пухом Валька, Йонта і Вова; Йонта куриє “Біломорканал”, а Валька ніжно всміхалась. Ні Йонта, ні Вова не відповідали на той усміх, Йонта куриє “Біломорканал”, а Вова робив вигляд, що куриє “Біломорканал”; Валька зважувала клунок чи в одній, чи в другій руці, хай як там казяться ряба Надька і дочка Трасицької, хай навіть згадує давноминулі гаразди таксистиха — все ставало мале й нікчемне перед цим моментом, коли після важкої праці повертаєшся до родини. Бо радість повернення відчуває не тільки вона, Йонта і Вова, а й собака, й кіт, бо і їм дістається лакоминка. Ось Валька входить у хвіртку, небо підіймається, начебто очищується від хмар, ніби росте, як тісто на дріжджах; сонце в ньому — як золотий зуб, а Вова рушає назустріч матері. Він іде, як качка, поважно й перевальцем. Його довгий ніс геть такий, як у Йонти, а підборіддя прямокутне. Він дивиться розсудливо і статечно, а Валька від замилювання ледве не розпадається.

— Що, мама,— каже Вова з усіма інтонаціями Йонти,— м'ясяця принесли?

— А м'ясяця! — розчулено каже Валька й опускається, щоб поцілувати Вову в лобика.

7

Марія була заважка тілом, щоб пух одніс її далеко. Просто Йонта завчасу перестав дивитися їй услід, бо спинилася вона тут-таки, на околиці, у Смердів, які були родичами у других покійної Маріїної мачухи. Старий Смерд посварився зі Смердихою і виділив їй на прожиття зі своєї пенсії п'ять карбованців, тобто те, що належало Смердисі по закону. Смердиха, звісна річ, почала шукати квартиранта, а коли пух прибав до неї Марію, була навіть рада. Марія згодилася платити 40 карбованців (кімната її була прохідна), і це все

мало скласти той бюджет, на який розраховувала Смердиха. Смердів син, відповідно, Смерд також, тридцятирічний кандидат у алкоголіки, зустрів Марію кривою усмішкою. Він обдивився її з голови до ніг (завважимо, що летів тоді пух) і першого ж дня, саме тоді, коли женилися Йонта з Валькою, ущипнув Марію за сідницю. Марія обурилася, хоч не так уже й дуже; летів, знаєте, пух, над ними висіло безхмарне небо й потутукували горлиці — Смердів син усміхнувся вдруге. Цього було досить, щоб він заблукав у власній хаті, шукаючи своє ліжко; у відчинені квартирки залітав пух; стара Смердиха не страждала від безсоння, а виводила носом трохи хрипкі, однак цілком мелодійні співи; старий Смерд відгородився од родини, зачинившись у глухій комірчині; Смерд-молодший приблукав ненароком до Маріїного ліжка, знову обуривши її; він прийняв од неї ляпаса, але вже втомився блукати по хаті; скажемо, що перед цим він випив самогонки, купленої на місцевому пункті продажу (треба визнати, таємному); Смерд терпляче прийняв од Марії ляпаса і попросив утішити його втомлену від безнастанних блукань душу. Марія задумалася. Вона, як і сестра, була тямковита, тож відразу оцінила ситуацію. Смерд не був добра пара (завважимо: кандидат на алкоголіка), але мав хату, а сорок карбованців щомісяця — це теж неабияк. Смерд був для неї застарий, але вона не така красуня (згадаємо поразку з Йонтою). Смерд може збрехати і, взявши що треба, потім відкинутися, але він, з усього видно, таки “шмата”, і може й не збрехати. Одне слово, проти Смерда було стільки ж, як і за нього, і Марія зітхнула. Смерд зрозумів це зітхання по-своєму, можливо, навіть правильно, і віднайшов собі втіху. Правда, Марія дала йому ще одного ляпаса і ледве не скинула з ліжка, але то були, як думав опісля самовдоволеній Смерд, “іздержки проїзводства” — все закінчилося так, як хотів він і як вирішила вона: наступного дня вони одружились. Єдине, що трохи псувало цю історію: Смерд не був у цій ситуації оригінальний — за кілька років перед цим так само вчинив тут-таки на околиці (правда, не одержуючи ляпасів) його давній приятель Шурко Хаєцький.

8

Маючи такий прибутковий фах, Валька мусила купити собі холодильник ще до одруження з Йонтою, і це зменшило йому турботи на цілий день. Тож четвертого дня замість купувати холодильник (це могло б зворушити таксистиху, яка пам'ятає, як років десять тому дбав про свій дім таксист), Йонта купував пральну машину. А оскільки пральна машина була з центрифугою, то Йонта вже не міг приїхати на таксі (цього дня серце таксистихи мало лишитися несколошкане), а взяв вантажне авто, яке обслуговувало ту ж таки електростанцію, де він працював. Пральну машину було ледь видно з кузова, окрім того, Йонта накрив її лантухом (те, чого ніколи не допустив би таксист), а сам сів на дно: причина, чому ряба Надька ледве не пропустила цієї події. Погляд підзорної труби рябої Надьки байдуже пропустив вантажівку — їх приїздить на околицю немало: шофери люблять тут купатися, крім того, летів пух, а ряба Надька розмірковувала, на які кошти прибудовує собі кімнату Семенюк-молодший, який у минулорічний пух узяв (держав, як казала дочка Трасицької) дочку таксистихи. Але ряба Надька завжди мала троє очей (двоє власних і підзорна труба), окрім того, вона пережила надто велику ганьбу з Йонтою, цього разу сталося все, як треба, тобто вітер (той самий, що приніс сюди Йонту) здмухнув ледве не перед самим носом у рябої Надьки ріжка лантуха, отже, оголилася блискучо-біла стінка пральної машини, а що цей колір був куди біліший од пуху, то ряба Надька миттю з'явилася надворі, а ще за мить була біля каменя, де вже кликала свого Олежика дочка Трасицької і звідки чудово було видно, як вантажівка зупинилася біля Йонтиного двору. З кабіни вистрибнув Вова, розставив широко ноги, аби краще стоялося, потім вистрибнув Йонта з цигаркою “Біломорканалу” в зубах, і вони з шофером скинули правого борта авта. Вова жував губами, начебто й собі куриє цигарку, а шофер, залізши в кузов, надав Йонті машину. Йонта зігнувся під машиною ледве не до землі, на нього налітає пух, піт струмів по лобі, пух клеївся до обличчя, Йонта став на мить марсіянином (тобто особою, яку можна уявляти, як хочеш), його тіло — пральна машина, голова — пральна машина так само, лише ноги якісь тонкі й худі порівняно з цим чудовим білим тілом і мізерні. Така ноша личила б більше Вальці,

тобто до важких і міцних Вальчиних ніг, але Валька була на роботі. Крім того, їй випадало носити не менш потрібну й важливу ношу, та й сам Йонта не міг зробити такого порівняння, а те, що побачили його так ряба Надька і дочка Трасицької, було йому байдужки. Йонта подибав тими мізерними ноженятами до хвіртки, вплив у неї своїм квадратним і блискучим тілом, повернувся не без грації до дверей і заколихався через подвір'я, як велетенська качка,— ніс його таки нагадував качиний од природи, а на обличчя поналіплювався пух. Був і хвіст (Вова), який перевальцем коливався за Йонтою й намагався старанно вторити усім батьковим рухам.

9

Ряба Надька втомлено сіла на каменя. Їй було чого втомитись, адже сорока, з якою вона мала періодично прес-конференції, сповістила їй про спадкоємця методи Шурка Хаєцького і про Марію; окрім того, до рябої Надьки прийшла з повинною таксистиха, вони помирились, а отже, й потеревенили немало: таксистиха вісім годин скаржилася на непостійність і підступність чоловіків, а найперше про клопоти, як жити далі. Донька вже була повнолітня (ряба Надька при цьому поцікавилася, на які кошти та дочка прибудовує собі кімнату; таксистиха, однак, злегковажила це запитання), пенсії в неї нема, отож хіба лишається їти “на старості літ”, сказала таксистиха, сторожихою.

— Я пішла б сторожихою й собі,— сказала ряба Надька,— але щоб недалеко від дому,— читай: підзорної труби.

Таксистиха заплакала: йти сторожихою для неї була ганьба.

— Ви ще молода жінчина,— втішила ряба Надька таксистиху,— може, знайдете кого?

— Кого? — вибалушилася на неї таксистиха.

— Порадошного чоловіка,— незмигну сказала ряба Надька, і розмова на цьому закінчилася: рябу Надьку покликав обов'язок озирнути околицю, як озирали недавно річку спасальники зі станції “Спасання на водах”. Бо тепер була справжня заметіль, і спостережний пункт рябої Надьки ставав станцією не тільки спасання, а чогось більшого, чого й означити не сила, бо то мала бути, скажемо за неї, станція рівноваги,

станція нормального життя на околиці, й гріх сказати, що ряба Надька не усвідомлювала своєї місії.

Дочка Трасицької опустилася на камінь так само втомлено. Вона з самісінького ранку гукала Олежика, а що Олежику пух позабивав вуха, вирішила вибрати з картоплі колорадського жука. Але вибрати жуків не дав пух, бо забивав не тільки очі, а й ніздрі, й рота, отож дочка Трасицької покинула це невдячне заняття і знову почала гукати Олежика. Це було безнадійно, і дочка Трасицької вирішила піти у верболози над Кам'янкою, сподіваючись там розшукати сина. У верболозах вона, правда, не гукала, проте добряче їх прочистила, набравши на себе пуху чи не менше, як приносить його додому Галька. Вона, однак, не думала про Гальку і те, що побачила її, було чистою випадковістю, яка вразила її ще більше, ніж саму дочку рябої Надьки. Од Гальки, як кіт, скочив чолов'яга, роздивитись його вона не встигла, хіба білі, з розрізками по боках труси, а сама Галька хутко сіла, затягнувши на колінах поділ.

— Чого никаєш? — вороже спитала вона в дочки Трасицької і та аж отетеріла. Лише потім до неї дійшла ворожість та й завдана образа, а тоді вона по-дурному стовбичила перед Галькою і белькотіла щось про Олежика, якого шукає ось уже годин зо чотири.

— Ти скажи своєму вилупку, — досить нечемно відрізала Галька, — що як підглядатиме, то я йому шию скручу!

Дочка Трасицької мала б обуритись і належно відповісти, але несподіванка та й пух, якого набралася, як вати, забили їй памороки, і вона, белькочучи щось недоладне, позадкувала від Гальки, тоді як Галька ліниво застібала на грудях гудзики плаття...

Отже, вони обидві мали підстави втомитися і мовчки дивились, як заносить додому Йонта пральну машину. Порівняти Йонту з качкою придумала дочка Трасицької, і ряба Надька поважно притакнула.

— Мостить гніздечко качечка, — сказала дочка Трасицької не без іронії, хоча й без злості: голова її була й досі в полоні тої разючої картини, яку вона уздріла у верболозах; її лоскотала запізніла образа й ураза, і вона шукала приключки, щоб зачепити цю тему. Тому розповіла рябій Надьці про Олежика, пожалівшись, що він геть одбився від рук, на що ряба Надька

розповіла їй про таксистиху; дочка Трасицької несподівано поспівчувала таксистисі, висловившись досить різко про непостійність, підступність і легковажність чоловіків.

— Їм хоч корова, аби нова,— по-філософському сказала вона, очевидно, не виключаючи з-поміж чоловіків і свого, а по тому таки поцікавилася дочкою рябої Надьки. Ряба Надька подивилася на неї запитливо, але співбесідниця була нібито й справді наївно простодушна, і її запитання прозвучало просто так, без підступних і небезпечних колючок. Через це ряба Надька обережно поскаржилася дочці Трасицької на теперішніх дітей, убравши свою скаргу в канонічне: “Тепер такі діти!”— і дочка Трасицької відчула себе звільненою. Вона відразу ж проклала прямий місток між своєю далекоглядною фразою про корову і не менш далекоглядною фразою рябої Надьки, здобувшись, нарешті, на класичну зв’язку: “До чого це я питаю!” Після того вони забули про Йонту та його машину, а оскільки новина торкалася перш за все рябої Надьки, пропустили і Вальку, яка тягла сьогодні клунка більшого, ніж завжди.

10

Щоб принести в пелені ще одну (до великого числа інших на околиці) Лену, Галька мала чекати у верболозах до вечора. Вона не мала на собі купального костюма, який дозволяє тут, біля річки, жінкам і дівчатам відверто піднімати пелену (здаємо, як переходять вони на пляж через мілководдя), тож Галька не змогла зробити сюрприза своїй мамі відразу. Пух хоч і летів, але не настільки, щоб можна було нести ту пелену привселюдно, тим більше, їй треба було мати ніч для поради з матір’ю: її застукала дочка Трасицької і до вечора околиця знатиме все, що побачила вона, а трошки й такого, чого вона й не побачила. Гальку цікавило, проте, інше, і вона найбільше про це й думала — чи не помітила дочка Трасицької, хто з нею був? Цікавитися цим у Гальки були підстави — все той же пух, а Галька за недовгий свій вік уже вивчила дію пуху на всілякі сакраментальні речі. Тож Галька сиділа у верболозах до самого вечора, гойдаючи в пелені свою Лену і її не потривожила вже в той день жодна душа, якщо не зважати на величезного kota з бандитською мордою, який полював біля

води на жаб. Цей кіт майже ігнорував Гальку, бо, зацапавши чергову жертву, з солодким роз'ятренням жер тих жаб на очах у Гальки, а коли вона шикала чи махала на нього рукою, він примружував велике бандитське око і, не випускаючи жаби з рота, гарчав. Галька пробувала кидати в нього паліччям і камінцями, але кіт так само ігнорував її, виказуючи це часом не в зовсім пристойний спосіб, відвертаючись од неї і відстовбурчуючи хвоста. Але завдяки цьому котові години, які вона мала просидіти у верболозах, протекли швидше, окрім того, їй треба було гоцькати свою Лену, годувати і ніжно кутати її в пелену.

Вечір вона зустріла вмиротворено. Спершу, де гріха таїти, чекала, що Він повернеться — Він, який шмигнув у куці, як кіт, людина в білих трусах з розрізками по боках, якого не повинна була впізнавати дочка Трасицької і який мав лишитись у свідомості околиці таємничим Невідомим. Але він не повернувся, з'явився хіба цей кіт-жабожер, і Галька, вигойдуючи в пелені свою Лену, все більше заспокоювалася — помалу забувала свого верболозного приятеля. А коли зайшов вечір, забула його зовсім, лишивши своїй Лені таку саму долю, яку мала й сама, адже, скільки сягає пам'ять, вона теж не пам'ятала, щоб у їхньому домі був мужчина і щоб вона називала того нетіпаху батьком. Не було навіть ілюзорного його символу — аліментів, тож у Гальки були підстави заспокоїтися: вона навіть не розуміла до ладу іншого призначення цих трохи дивних істот.

Вечір настав тихий, помірний і теплий. Навіть пух перестав летіти, стомившись морочити людям цілий день голови. Лежав на верболозах, на траві, погойдувався на воді і звисав з електричних дротів, протягнених над верболозами до околиці. На заході червоно палало небо — завтра мав бути знову вітер, і в тому золотому полум'ї спалювалася висока лиса гора. Ішли стежкою пізні пляжники, дівчата одягались аж на греблі і їхні молоді, засмаглі тіла мирно червоніли в легких сутінках. Галька дивилася на них із верболозів, повна незбагненого, гіркого почуття. Вона сама любила пляж, ходити в купальнику було їй приємніше, ніж одягненою, вона виростала серед оголених тіл і не проти була, щоб її оглядали. Була-бо тонка і струнка, невимушена й весела, могла дванадцять годин бити м'яча, пливти викидаючи по-хлопчачому

руки, могла вісім годин пролежати на розпеченому піску й камінні. Зараз, коли вигойдувала в пелені Лену і чекала темряви, щоб дістатися додому, їй ставало трохи й сумно: це залишилося безповоротно в минулому, безповоротно зникло й ставало забутим, як забувалося обличчя її верболозного приятеля,— у ній пробуджувалася інша якість, далеко не пляжна, адже ті пляжні гулянки були по дорозі сюди, у верболози, а далі шлях її мав пролягати на вулицю й до каменя, на якому висиджували жінки,— мала увійти в те високопошанівне товариство, як рівноправний його складник. Отож уже горіла з нетерплячки, щоб швидше гас цей вечір, хотіла вже якнайшвидше дістатися додому — завтра вранці сяде на камінь поруч із матір'ю, її вже не проганятимуть, і так буде назавжди. Тоді вона заспокоїться остаточно і зможе зі зверхньою усмішкою зирнути на той пляж, де все ще валяються розморені тіла і де по дванадцять годин на день юні й дурні створіння ганяють і б'ють м'яча.

11

Наступного дня Йонта привіз м'яке крісло й пуфика. Ще ввечері, сидючи перед синім жерлом телевізора, він помітив, що стілець йому муляє, та й Вова не має куди приткнутися. Валька відчувала себе добре, вона сиділа на стільці м'яко і зручно, бо за ці кілька щасливих днів нівроку поглаждала й поступово здобувала ту ідеальну округлість, од якої в Йонти пойойкувало в горлі. Вигини талії у неї зникли, плечі стали однакового обширу з клубами, руки налилися соком, а ноги залишилися такі самі. Обличчя покругіло, і коли б якийсь геометр захотів почудуватися, чого може досягти матінка-природа, був би вельми задоволений: поставивши до носа голку циркуля обвів би ідеально правильне коло, тобто таке коло витворила сама матінка-природа. Підгарло у Вальки означилося зовсім виразно — Йонті вже не треба було зусиль угадувати його, а волосся замість стягуватися гумкою, вирізаною із соски, складалося маленьким кільцем на маківці. Тож сиділа вона на стільці, як богиня, стілець їй личив так само, як недавно личила Йонті пральна машина. Валька знала про це — на обличчя їй калася гордість і задоволення. Відтак, налюбувавшись дружиною й намулявши

маслаки на незручному стільці, а також глибоко поспівчувавши Вові, який був у той вечір неприкаяний, Йонта пішов у мебльовий магазин, аж на Житній базар, і приїхав звідати в досить дивний, дідівський спосіб, найнявши віз-платформу із сивим конякою і з таким безнадійним п'яницею при управі того коня, що з ним можна було, не остереігаючись, говорити рішуче. Крісло прив'язали вірвочками, а пуфика Йонта ніс. Тоді візниця, будучи не тільки п'яницею, а й доброю душею, запропонував посадити у крісло Вову. Йонта не хотів рекламувати себе чи Вову, але той так гаряче захотів проїхатися на платформі, що Йонта не знайшов у собі сили опиратися — вони проїхали так півміста. Спереду ступав сивий, безнадійно старий коняка (візниця їхав, оминаючи центральні вулиці), за конякою височів одягнений у якусь тюремну одягу сивоголовий візниця з носом-буряком, а на кріслі, як на троні, сидів, розвалившись, Вова, жуючи губами, начебто курив “Біломорканал”. Позаду ступав Йонта, несучи під пахвою пуфика, в роті в нього стримів “Біломорканал”, а очі дивилися поважно й статечно. Візник вряди-годи повертав набік свою левину голову й косив на Йонту понизаним червоними артерійками оком; у його голові крутилися якісь веселі думки. А що ті думки і справді були веселі, недовірливий читач може переконатися, бо візниця раптом зупинив свою платформу і, повернувши левину голову до Йонти, сказав, що це не діло! Йонта трохи злякався, але добродушна фізіономія візниці була мирна.

— Чого це вам бити ноги? — сказав візниця.— Сідайте в крісло, а малого — на пуфика!

Йонта відразу зрозумів, чого хоче візник, але ми вже попереджували, що він мав зовсім іншу натуру, як таксист, і нам доведеться тільки уявити цю і справді виразну картину: попереду ступає коняка, за нею височить, одягнений у якусь тюремну одягу, візниця, у кріслі сидить, як імператор, Йонта, а в нього в ногах на пуфику виструнчилася його мала подоба, його гордість і надія — Вова. Картина виглядала б прегарно, коли б Йонта мав натуру таксиста, а оскільки хотів бути імператором тільки вдома, то рішуче відмовився, і то так очевидно, що візниця таки забув свій альтруїзм і потрюхикав конякою далі, задовольнившись самим Вовою в кріслі.

Так вони зїхали й на околицю, і платформа протягла Вову повз камінь, на якому захоплено завмерли ряба Надька, дочка Трасицької, Тоська і Броня. Йонта скромно ішов за возом, тримаючи під пахвою пуфика (а міг же покласти й пуфика на платформу), він проніс повз них свого профіля так гордо, що всі троє жінок порозкривали роти, а таксистиха відчула, як їй мокріють повіки: все-таки Йонта нагадував таксиста, і це схвилювало таксистиху: тої різниці, яку ретельно підкреслюємо ми, вона не добачила.

12

Ми трохи відстали з нашою розповіддю про Марію, але це, здається, не пізно надолужити, тим більше, що Марія, діставши у житті менш тверду позицію, як сестра (Йонта супроти Смерда), не могла дорівнятися до неї в усьому. Як може здогадатися навіть недовірливий читач, сестри ставали все одмінніші, хоч те спільне, що їх єднало, певне, до решти не зникне. Марія народила сина також, але через два дні, тобто вдвічі пізніше, як Валька. Здогадуватися про причини тут важко, відомо достеменно одне: Смерд був кандидатом в алкоголіки. Отже, той день, коли Йонта купив телевізора, був для Смерда прогаєний цілком — причина, чому Марія зі своїм Смердом лишилися поки що без телевізора — принаймні на той час, що про нього йдеться. Марія назвала свого сина теж не так, як Валька, а простіше — Саша; інколи по простоті душевній кликала його Сашком, що не зовсім подобалося Смердисі: нагадувало не таке вже давнє сільське життя Марії, а Смердиха на околиці звікувала. Отже, Марія пропустила золоту нагоду завести собі телевізора, а через те не мала ні найменшої потреби купувати для свого Смерда фотеля, а для свого сина — пуфика. Відтак нам залишається описати тільки четвертий день, саме той, коли Йонта купив пральну машину, бо ці дні мали в обох родин, хай і далеку, схожість. У той день, коли Йонта тягнув на собі пральну машину і був ласкаво названий дочкою Трасицької “качечкою”, Марія знайшла свого Смерда смертельно п'яного біля Гадючника (публічного місця, яке збирало спраглих душею з кількох досить просторих околиць). А що їх лежало там кільканадцяттеро, то Марія мала перекидати тих “спраглих душею”, як колоди, доки не вздріла чоловіка і не звалила його на

свої досить широкі плечі. Вона несла його по Чуднівській, супроводжена радісними поглядами тих жінок, чоловіки яких у цей час не лежали біля Гадючника, і лице їй пашіло так, начебто вся кров, яка пульсувала у жилах, перемістилася до її щік. То був нелегкий шлях, тим більше, що долала його Марія вперше; читач, навіть недовірливий, може здогадатися: й не востаннє; вряди-годи вона кидала чоловіка на узбіччя й витирала чоло, крадькома озираючись, начебто вона те добро украла. Тут унизу (людне шосе залишилося вгорі, на високому насипі) вона дозволила собі впустити дві досить гарячі сльозини й закусила губу. Тоді знову звалила на плечі оте зовсім не крадене добро і потягла його з упертістю, яка була, здається, притаманна їй завжди.

Вона витримала погляди, якими її супроводжували протягом усього шляху, але коли зупинилась у рогатках і кинула на траву свого коханого, мужності їй забракло. Бо там далі мала бути підзорна труба рябої Надьки, камінь, на якому збирається судня рада, а що найгірше — поріг, з якого вона пішла у цей пух і на якому обов'язково стоятиме Йонта зі своїм Вовою та обов'язково куритиме "Біломорканал". Марія була мужня жінка, але перед таким випробуванням спасувала, тож замість тягти свого Смерда по Третьому, вона потягла його по Четвертому завулку, а там, де починався міст через Кам'янку, звернула на стежку, на якій паслося двоє козенят, і сягнула верболозів, сховавши і себе, і свого Смерда від щасливих поглядів, якими їх супроводжували жінки.

Тут вона змогла передихнути. Затягла Смерда глибше у верболози, майже до самої води, а тоді стала коліньми, що так захоплювали Йонту (Смерд ставився до них спокійніше), на траву і змила з обличчя піт. Потім вона сиділа на цій траві, дивлячись у небо, повне білих пушинок, і віддихувалася. Серце їй перестало колотитися, хоч ізсередини почав наростати глухий щем, який можна було б назвати і люттю. Бо щокимі її знову завітла рум'янцем, очі заблищали майже такі, як у kota, якого розглядала в тих-таки верболозах Галька; Марія встала і сильним кроком ступнула до чоловіка. Смерд напіврозплющив око і подивився на неї з тупим і радісним здивуванням. Марію це не зворушило, вона схопила чоловіка і затрусила ним. Але від струсу радісно здивоване око Смерда заплямувалось, і Марія врзала своєму коханому такого

ляпаса, що майже всі жаби, які вигривали боки в тих верболозах, злякано скакнули у воду і надовго завмерли на дні річки. Смерд напіврозплющив обидва ока й подивився на Марію з любов'ю. Тоді Марія потягла його до води і кілька разів умокнула в річку. Смерд вирячив очі, пирхнув, а уздрівши Марію, всміхнувся лагідно й покірливо. За це він дістав ще одного ляпаса, але заплачався і по-християнському підставив другу щоку.

Марія не тямилася себе. Вона була Смерда звіворуч і справоруч, виляски котилися над річкою, жаби повплавлялися в річковий намул і позаплющували зі страху очі, а Смерд підставляв під міцні Маріїні удари свої щоки. В неї вже втомилися руки, коли ж він сів, розплющив тихі очі й, ледве повертаючи язиком, якнайтепліше спитав:

— Чого ти б'єш мене, Марусь?

Вона отетеріла. Сіла і заплакала. Тоді він підповз до води і вже сам занурив голову в річку. Сльози текли Марії обличчям, роз'їдаючи густий рум'янець щік (от від чого старіють жінки!), а Смерд мочав і мочав голову, пирхаючи і чхаючи, доки не зміг глянути на світ більш-менш тверезо.

13

Галька кралася повз паркани, тримаючи перед собою пелену, в якій солодко спала її Лена. Було вже зовсім темно, голосно кричали від річки жаби, заливалися солов'ї, заманюючи до верболозів інших шукачів пригод, ніч стояла густа й парка, вгорі лежав молодий місяць, біля нього тулилась, як дівчина, зоря; солов'ї співали й місяцю, і тій зорі; жаби теж співали і місяцю, й зорі: дві пісні, два натхнення — землі й неба, пуху й верболозів; хтось купався, принаджений і солов'ями, й жабами, бо зверескувала радісно жінка і бубонів чоловічий голос — все покривалося густим солов'їним лящанням. Галька несла пелену з Леною і сторожко світила навсідбіч очима, вечір холодив її голі ноги й живіт (вона не носила за новою модою сорочки), в пелені хиталася, як у люльці, Лена, солодко посмоктуючи пальця; гавкали собаки, коли-не-коли прошмигне кіт — Галька вже майже досягла греблі. Але тут їй довелося затриматися: через греблю йшов цілий гурт мальованських хлопців та дівчат; кожен хлопець

мав гітару і збуджено рвав пальцями струни. Дівчата солодко хихотіли, бо хлопці, граючи на гітарах, якимось примудрялися зачепити й своїх напарниць. Галька сиділа в бур'яні, перечікуючи, поки перейде цей похід, вона світила очима, як кішка, поколихуючи водночас і Лену. Лена спала, бо місяць, як і зоря, солов'ї і жаби, гітари і солодке хихикання дівчат були ще не для неї й не каламутили її сну. Не каламутили вони й Гальчиної душі, адже вона мала тепер тільки одну турботу — донести Лену, тому терпляче сиділа в бур'яні й навіть не відганяла сіру лахмату кішку, що терлася тут-таки, в бур'яні, об неї.

Нарешті компанія пройшла, і Галька, зігнувшись над пеленою, проскочила великими кроками греблю. Тут їй довелося знову шмигнути у верболіз, бо вона побачила Ціпу й Ціпуна, які, взявшись під руки, робили вечірню прогулянку. Ціпун дихав важко, він мав 150 кілограмів, і це давалося взнаки у задущливий і каламутний вечір. Ціпа мала 125 кілограмів, але їй дихалося важко також — вони пливли у вечір, як дві непомірно роздуті риби, розтуливши роти й вибалушивши очі. Пливли повільно й скромно, наче не торкалися ногами землі, й Галька послала їм, таким тихим, кілька прокльонів. А коли вони повернулись і зникли в мороці, прокинулася Лена. Вона випустила з рота пальчика й намагалася зловити своєю ручкою оту дивну, малу зірку в небі, яка так ніжно тулилася до місяця. Однак Галька побігла знову і заколихала її. Лена заснула.

Галька бігла швидко й стрімко. Голова її відкидалася назад, у пелені гойдалася Лена, голі ноги блискали в невиразному світлі молодого місяця та зір, і ряба Надька, яка востаннє озирала вулицю в підзорну трубу, знеможено опустилася на стільця й заплакала. Вона зрозуміла дві важливі істини: попри все, язиката дочка Трасицької казала правду, і їй доведеться, мабуть, на якийсь час забути свої громадські обов'язки: перед нею, як марево, як солдати на марші, заколивалися клопоти. Тому вона й плакала, облита каламутним світлом місяця і зір, а коли захекана Галька стала на порозі із задертим подолом і розтуленим од бігу ротом, вона не перестала плакати. У Гальки були розширені очі, ніздрі тремтіли, а з пелени витягувалася маленька, пухка ручка й щосили намагалася схопити в долоньку ту непокірну, ніжну зірочку, що здавалася їй найкращою із цяцьок.

14

Йонта вагався, чи купувати йому кухонного комбайна. Валька не підтримала його сумнівів, висловившись трохи категорично: “На чорта він мені здався!”, але ця категоричність не переконала Йонту. Бо він кілька годин простояв біля того комбайна (у той день, коли купував пральну машину), дивлячись на нього зі змішаним почуттям страху й зухвалості. Уявив на мент Вальку-кухонний комбайн і йому радісно теленькнуло в грудях: велика Вальчина постава поруч цих блискучих цяцьок (у душі він згоджувався, що все-таки то цяцьки) виглядала, як на рекламі: Валька всміхалася до нього фотографічною усмішкою, і очі її були щасливі. Йонта приплющився од задоволення: ревізор тресту їдалень Валька і Валька-кухонний комбайн. Валька перемелює м’ясо на електричній м’ясорубці (вони вже з сили вибилися біля тої, дідівської),— це так само, подумав Йонта, як возити у місто воду бочками замість водогону. Валька з рекламною усмішкою сидить на ослінці (як личить їй сидіти на ослінці!), а електрична м’ясорубка меле й меле, ковтає рожеві шматки м’яса і витискає пречудовий фарш; меле жилки і кістки, жилки і кістки теж стають чудовим фаршем і то не шкодить навіть Вовиним зубам. Поруч ріже хліб інша машина (ми просимо вибачення в читача, який віднайде в Йонтиних мареннях технічні неточності), ще поруч шаткується капуста і збивається картопляне пюре або крем до торту. Домашній торт, зготований ревізором тресту їдалень з продуктів того самого тресту їдалень — це було як казка, як голубі крильця метелика в сонячний день — заради цього варто було переконати Вальку, що оте її “на чорта він мені здався” було чимось таким, ну... як це б сказати, як мушка в оці. Щоб вииняти її, треба підняти пальцями повіку й потрусити. Мушка пропаде, і світ знову стане ясний та чистий. Валька, звичайно, потрусила повіку, бо того хотів Йонта, а раз Йонта побачив в її оці мушку — читач, навіть недовірливий, може зрозуміти цю думку. Одне тільки в комбайні було непотрібне: кавоварка. Вже пізніше Йонта добряче розпитався, він зрозумів: продати її окремо від комбайна йому не вдасться, а кава в його домі — це щось таке, як зорі в небі. Він міг ще випити склянку білої кави, приготовану добросовісним ревізором тресту їдалень, але щоб йому капала в чашку якась гірка гуща — це вже занадто!

— А може, ми, Валь,— сказав про цю кавоварку Йонта, мудро примружуючись,— тоже станем антилігентами?

Валька зареготалась, а Йонта придбав у дім (не без роздумів та мук сумління) річ не таку вже в домі конче необхідну.

Йонта завжди знав, що робить, бо йому треба було відчувати торжество життя. Крім того, ми попросимо читача не забувати й сцени, з якої почалася ця оповідь — вибору, який Йонта зробив, оцінюючи сестер Демиденків. Бо коліна Вальчиної сестри таки справили на Йонту враження, і він виношував добру думку, яку ще не місце тут зголошувати, але яка пов'язана і з Марією. Відтак купівля комбайна — теж у певний спосіб пов'язана з Марією — мала стати втіхою за оті втрачені коліна. Врешті, то була втрата неминуча, бо зараз він уже й не розумів доладу, чого так довго вибирав. Він забув і про зміни, які сталися з Валькою; здавалося, Валька ніколи інакшою й не була, що вона й уродилася така, якою стала отепер,— йому навіть не подобалися її фотокартки з допухового періоду. Але пух летів і зараз, Йонта навіть подумав про безгосподарність керівників, які могли б навчитися переробляти цей пух для діла, але ця думка займала Йонту мало. Його займав більше комбайн, який мав виказисто блищати, як блищить і пральна машина. Ми ведемо до того, що, упоравшись із кріслом та пуфиком, які привіз на околицю безнадійний п'яниця-візник, Йонта знову готувався порушити спокій таксистихи, бо найняв таксі й примчав на околицю з не меншою статечністю, ніж при купівлі ящика, котрий виточує голубі видива. Таксистиха зойкнула, вона побігла, забувши про свою вагу, зі сходів, вона була, як пташка, яка от-от має злетіти в повітря, обличчя в неї зробилося червоне і схвильоване, тиск піднявся: 180 на 110, з очей бризкнули сльози, хоч рот безнастанно всміхався. Але таксі було немилосердне, як лічильник; таксистиха зупинилась у хвіртці, обличчя її пригасало, як гасне ввечері західне небо, тиск упав: 150 на 90, барва з обличчя зникла, усмішка ще висіла в повітрі, відділена від цілого її обличчя, руки спазматично стискали штахетину, а таксі в цей час зупинилося біля Йонтиного подвір'я, і Йонта вистрибнув, тримаючи під пахвою Вову, на вулицю. Потім він ніс якийсь ящик; все відбувалось, як завжди: летів пух, білий, наче печаль таксистихи, ганяли одне за одним двоє безпечних кошенят, у прочілі своїх

дверей з'явився Козак, дивлячись на все це чорним поглядом; десь кликала Олєжика дочка Трасицької, і таксистиха зненавиділа Йонту, як може ненавидіти самотня печальна жінка, котра ще не втратила надій.

15

Марія поверталася зі своїм Смердом додому. Вони мовчали. Смерд кліпав синіми, добрими очима і вряди-годи шмигав носом, як дитина, котра довго не могла припинити плачу. Марія йшла трохи позаду, наче ескортуючи його: після тих верболозних пристрастей вона стомилася й заспокоїлась. Їй навіть хотілося добратися до постелі (позаду лишався нелегкий робочий день, гуркіт і дзенькіт, крики “віра” й “майна”) й заснути, забувши про все на світі. Але перед нею ступав її Смерд, трохи заточувався і шмигав носом, і твердість не покидала її душі. Вона побачила ще здалеку лавочку (пух продовжував летіти), а на ній, як дві кам'яні статуї,— Ціпуна й Ціпу. Вони сиділи, вдивляючись кудись у долину, кудись у західне небо, туди, де крайобрій і червоні, засипані пухом хмари. Але Марія не хотіла одурюватися цим спокоєм так само, як і вчором, вона взяла свого Смерда під руку і притислась до нього плечем. Смерд повернув до неї здивоване обличчя, а вона всміхнулася до нього з такою ніжністю, що Смердове обличчя стало по-дитячому щасливе. Марія зробила щасливе обличчя й собі — то було, як ніколи вчасно, бо звідти, від лавки світили до них два повні, як місяць, і спокійні, як місяць, обличчя, вони пронесли повз ці обличчя своє щастя, і це щастя так і залишилося тут, на дорозі, серед пуху, перед двома місяцями, які аж заkostenіли на лавочці. Потім Марія відсторонилася від Смерда, хоч і тримала його під руку, обличчя її знову посуворішало, а Смерд, який і досі переживав своє щастя, здивувався. Однак Марія не дала йому спам'ятатися: назустріч їм ішла, гукаючи Олєжика, дочка Трасицької — з Маріїного обличчя хлюпнуло таким щастям (Смердове й не переставало бути щасливе), що дочка Трасицької забула й привітатися, так і не догукавши до кінця солодкого імені свого сина. Марія теж забула привітатися, заполонена своїм щастям, а Смерд і не збирався того робити, тож вони проминули одне одне, як незнайомі. Дочка Трасицької одразу подалася до каменя, на якому сиділа ряба Надька,

а Марія знову здивувала свого Смерда, зиркнувши на нього вовком.

Так вони і йшли. Смерд весь час дивуючись, але й не траючи свого щастя, а Марія борсаючись у щасті й нещасті, доки не підійшли майже впритул до Йонтиного, колись її власного, порогу. Марія знову спалахнула щастям, цього разу якимсь незрозумілим, аж прекрасним, у Смерда від того ледве не розірвалося серце, бо він ніколи не сподівався такого від своєї жінки, у нього закрутилася голова і захотілося... того! Але він зрозумів: вулиця, рух, люди, пух, вони підходять до Йонтиного порогу, потутукують горлиці, вже чекає їх із бабою Сашко, іде по рибу з сіточками Олексій, хміль ще не покинув його голови, але щастя його жило і в тому хмелі, більше того, росло, як тропічні квіти, обплутувало й забиравало в полон. Вони дійшли до Йонтиного порогу, Марія пламеніла від щастя, бо на порозі таки стояв Йонта, стояв і Вова й визирала з-за їхніх спин Валька.

— Здоров! — кивнула Марія Вальці і притислась до щасливого Смерда, обдарувавши його такою усмішкою, що Смерд почав думати, чи не завести їм другої дитини.

Йонта курич “Біломорканал”, Вова жував губами, і вони щасливо б розминулися, коли б не потаємна Йонтина думка, про яку ми вже згадували. Тож він виплюнув допалений наполовину “Біломорканал” і сказав:

— Ти чо' не заходиш, Марусь? Заходьте з Юрою.

Вова подивився на них з усією поважністю, на яку спромігся, а Валька велично кивнула:

— Заходьте, чого там!

Оскільки Марія не знала таємної Йонтиної думки, вона схвилювалася. Це була її перемога. Не вона напрошується, а вони. Ну, чого ж, вона зайде. У неділю, певна річ: робота, сім'я, клопотів не оберешся. Де працює Смерд? Влаштується на “Електровимірник”. Ага, стара робота невивідна. Зарплата аби-яка, а тут у півтора раза случається. В них усе добре. В них усе дуже добре. Чудесно! Звичайна річ, як же інакше! А у вас?

Таке зайве й смішне запитання. Мабуть, і недовірливий читач засміявся б у цьому місці. Бо що питати, коли перед тобою такі чудові обличчя: Йонта, Вова і Валька? Що питати, коли все тут, як божий день? Тут хіба поблажливо всміхнешся, тож Йонта, Валька і Вова поблажливо всміхнулися.

16

Ми не будемо утяжувати читача повним описом розмови рябої Надьки з дочкою, бо це, певне, зайняло б забагато місця. Крім того, зопалу виказуються такі подробиці людського життя, які, здебільшого, не потрапляють на сторінки писань, догджуючи вічній соромливості роду людського. Скажемо тільки, що спершу, як пригадує читач, плакала ряба Надька. Галька, можливо б, заплакала й собі, і вони знайшли б ту злагоду, якою відзначаються стосунки матерів та дочок, але Галька була надто збуджена тим бігом через околицю, у ній горів вогонь, який запалює тих, хто остерігається чи ховається, тож вона, замість заплакати, нагородила матір колекцією досить виборних слів, од яких ряба Надька миттю перестала плакати, і сльози в неї висохли, наче були зі спирту чи етеру. Вона сказала у відповідь щось таке, так виразно й однозначно, що заплакала вже Галька. Лена підтримала свою маму, і вони заревли разом. Але ряба Надька не могла спинитися, то вже було її ганджем: почавши, ніколи не могла спинитися, аж доки не виходило їй із грудей повітря і доки не забивало подиха. А що того повітря було в грудях немало, ряба Надька була показної статури (в ній уміщувалося повітря вдсятеро більше, ніж у юнаків, котрих примушують видувати на призивних пунктах зелені циліндри), то вона спинилася не швидко. Галька плакала, а Лена втомилася й заснула. Окрім того, Галька згадала про свої обов'язки матері і всунула в її сонного ротика персо, на якому ще лишилися сліди від поцілунків таємничого верболозного зальотника. Сама вона плакала й чекала, коли мати передихне, чекала, може, надто довго, бо ніч уже стояла глупа; Лена уже спала (ще й досі в пелені) і спала заспокоєно — вдома! Галька дивилася на матір розпаленими вогниками, а коли вислаблена і знеможена Надька спинилася, щоб наповнити повітрям легені, Галька почала говорити й собі і то з таким запалом і так гаряче, що ряба Надька заплакала вдруге. Лена тим часом прокинулась, і Галька, не спиняючись ні на хвилю, всунула їй у рота темну пипку, а ряба Надька, котра сподівалася, що це примусить Гальку замовкнути, була одурена й мусила плакати далі (Галька мала груди не менш розлогі, як і в її мами). Це тривало доти, доки одна і друга не виконали обов'язкової програми, крім того, від хвилювання їхнє дихання почастішало, і вони почали сипати одна в одну вже короткими чергами, в той час як Лена

солодко спала в пелені й гадки не маючи, що вчинила такий шарварок. Врешті-решт (було вже аж зовсім пізно, десь під ранок) і мати, й дочка збагнули, що пристрасті все одно нічого не допоможуть, і зморена ряба Надька замовкла. Замовкла і Галька, і їх покрила така тиша, що обое відчули, як втомлено нийоть їхні тіла. Змора закутувала їхні мозки, і вони, може б, і позасинали на своїх стільцях, коли б не Лена. Вона прокинулася й зажадала молока, а ряба Надька придивилася до внуки уважніше.

— Славненька, правда? — спитала Галька, всовуючи в рота Лені пипку, і ряба Надька втомлено звелася.

— Я вже тут приготувала одержок,— і почала ритись у шафі, ущерть заповненій шматтям.

Галька позіхнула й щільніше пригорнула до себе дитину.

— Славненька ти моя!

— Назви її Леною,— сказала від шафи ряба Надька.

— Я вже назвала,— сказала Галька, дивлячись на Лену розчуленим поглядом.

— Хто її батько? — спитала ряба Надька, і Галька не задумуючись назвала свого верболозного залицяльника.

Ряба Надька задумалася: ім'я було безнадійне, як глупа темрява, і тут одурюватися не випадало.

— А мені він і не треба,— мирно сказала Галька, вкладаючи Лену в ліжко.

— Ніхто тебе з ним не бачив? — ряба Надька покинула вибирати одержки і стояла серед хати зосереджена й спокійна.

Тоді Галька розказала про дочку Трасицької і про верболозного залицяльника, який шмигнув у кущі, наче кіт.

— То така вирва! — сказала ряба Надька про дочку Трасицької, і Галька згодилася.

— А ти взнай! — коротко порадила вона.

— Та доведеться, от тільки...

— Чхати мені на них! — сказала Галька.

— Чхати, не чхати, а язика розпустять.

— Чхати мені на них! — сказала вдруге Галька.

— Зате мені не чхати! — звищила голос ряба Надька.—

Щось тут треба придумати.

Галька хотіла втретє сказати про “чханья”, але зрозуміла материну рацію. Вона зітхнула й позіхнула.

— Пізно вже, лягай спати.

— Треба щось придумати,— сказала Галька, і ряба Надька подивилася на дочку з любов'ю.

— Чхати нам на них! — сказала ряба Надька, і вони обоє заспокоїлись.

На дворі вже світало, і вони так потомилися, наче цілий день підкидали в жерло ненаситної молотарки снопи.

17

Йонтин поріг дивився на вулицю. Але хата, яку він посів, мала ще одну особливість, про яку не можна промовчати. Стежка огинала хату, бігла через город (цього року Валька здала його сусідам, наче передчувала події пухового періоду, лишила тільки грядки), по городі було висаджено якимось гарячим аматором озеленення міст цілий виводок нині аж білих од пуху тополь; потім стежка натрапляла на затишну лавочку під однією з тополь, на якій любили посидіти і жителі околиці, й заблуклі закохані, де їх удостать обсипало тополиним пухом і де вирішувалися важливі, на все життя, справи: укладалися угоди, або ж розливалися сльози. Можливо, через це повз лавку текла річка, хоч наша гіпотеза (річка виникла з тих сліз) може й обурити недовірливого читача. Річка звалася Тетерів і починалася, радше, од великої греблі, з якої в правому кутку, якщо стати обличчям проти течії, виривається каламутно-зелений потік, котрий збиває унизу таку піну, що Йонта, не знаючи доладу місцевих див, гадав, що то позбивавсь у купки пух, який летить і зараз.

Але Йонту не цікавив нині пух, як і гіпотези походження річки; він сидів на лавочці, покурюючи “Біломорканал”, дивився на розлоге водяне плесо, на кущі по той бік річки (моста для закоханих, якого будували щороку, вже не зводили — це потрібно зазначити, щоб зрозуміти, чому закохані покинули ті розкішні кущі й замінили їх не зовсім зручними верболозами) і на човни, в яких сиділи самі жителі околиці, оскільки водну станцію перенесли на новий пляж (у річці виявилось по пуп води); Йонта дивився з показним спокоєм, як мирно плавали ті, і ті, і ті: жінка, чоловік, одна чи дві дитини, часом якась стара чи старий (старий здебільшого їздив сам), і в Йонти від зворушення затремтів кінчик губи. В цей час підійшов Вова і вмостив на лавці свій чималий задок, а на стежці, що з'єднувала цю

лавку з Йонтиним будинком, вже заколивалася поважна й спокійна Вальчина постать. Валька йшла, як велетенська качка, перевалюючись з боку на бік,— звичка бути живими вагами й перекидати з руки на руку клунки. Вона й тепер наче перекидала ті клунки, і Йонта всміхнувся їй назустріч.

— Диви, папа,— торкнув його Вова й показав на річку, на якій плавали човни, навантажені жителями околиці.

Йонта зрозумів Вову, а Вова від захоплення розкрив рота. В цей час надійшла і Валька. Вона стала за їхніми спинами, поклавши пухкі руки на спинку лавки й дивилася також: чисте плесо води, кущі по той бік річки, човни, завантажені жителями околиці.

— Скільки стоїть? — спитала Валька.

— Вещ, що нада! — сказав тим самим тоном Йонта, і вони якусь мить зорили, як мирно плавають по водяному плесі жителі околиці. Вова тим часом смикав і смикав Йонту.

— Чого тобі? — подивився на нього Йонта.

— Слущ, папа,— все ще смикав Вова.— Купи залізного.

— Щоб не протікав,— додала поважно Валька, і Йонта виплюнув скурений до останньої крихітки тютюну “Біломорканал”.

18

Все це діялося, як і купівля кухонного комбайна, без участі рябої Надьки, тобто без участі її труби. Причини до того були поважні, й читач мав змогу в тому переконатися. Через ті важливі й не зовсім приємні події читач матиме деякі втрати: так він ніколи не довідається, на які кошти прибудували собі Семенюки (Семенюк-молодший + дочка таксистихи) ще одну кімнату, а чергова сварка зі Семенюками відкладалася на невизначений час, який виходить з рамок цієї оповіді. Бо мозок рябої Надьки на кілька днів перестав працювати для загального добра; треба було вирішити проблеми власні, її суспільна діяльність припинилася на два дні. Тепер вона чатувала на дочку Трасицької, яка, мов курка, котра вивела каченят, бігала вздовж берега і кликала Олежика — Олежик так само, як ті нерозумні каченята, пірнув у засипаний пухом світ, лазячи разом з котами і верболозними залиціальниками по тих-таки верболозах. Відстань від річки до каменя (той камінь годилося

б писати з великої літери) була завелика, тому ряба Надька, в якій на два дні послабшала суспільна свідомість, рушила від каменя й повільно пішла до річки, захопивши помийне відро, щоб заодно набрати води й вимити вдома підлогу. Вона перехопила дочку Трасицької, коли та вже хотіла перейти до греблі й пірнути у верболози, а оскільки пух уже виморив її, забула про свого Олежика, а помийне відро рябої Надьки почало випарюватися сонячним промінням, що було потрібно з дезінфекційних міркувань.

Таким чином дочка Трасицької пожалілася на Олежика, і ряба Надька погодилася з мудрим її узагальненням: “Тепер такі діти!”

— Он у мене вже доросла,— сказала ряба Надька, і ця тема так зацікавила дочку Трасицької, що вона аж озирнулася навсібіч.

На обличчя рябої Надьки наплив сум, такий безмежний, що в дочки Трасицької радісно тенькнуло серце. Тоді ряба Надька зітхнула й виголосила промову, яку вирішила повторити принаймні ще дев'яносто дев'ять разів. Вона проказала її, нітрохи не заникуючись і не збиваючись, а оскільки значення її немале (не кожную промову проголошують сто разів), ми зважуємося подати її від слова до слова, не вмішуючись у її стилістичну структуру:

— Хто б подумав,— сказала ряба Надька,— що впаде на мене такий сором? Господи, коли б мені хто сказав, що таке має случитися, я б йому очі заплювала.— “А заплювала б”,— подумки згодилась у цьому місці дочка Трасицької.— В нашому роді споконвіку не було байстриюків,— дочка Трасицької при цьому всміхнулась (ясна річ, також подумки).— Я їй годила, я їй те, я їй се, а вона дивіться: отблагодарила! — ряба Надька при цьому витисла сльозину з правого ока; згодом, коли вона повторила це п'ятдесят два рази, довелося витискати сльозу і з лівого ока; дочка Трасицької при цьому притакнула, намагаючись дивитися на співрозмовницю якнайспівчутливіше.— Від теперішніх дітей благодарності не жди! Мало я біла її, сучку, їй, бачте,— сорочку шовковую, кофточки, ліфчики моднейшії; їй, бачте,— капрони, нейлони, рости розумна дівочка, аж не — вітер у голові! — “Пух”,— подумала консервативно дочка Трасицької, засуджуючи методи виховання рябої Надьки.— Я кажу: Галя, все

тобі дам, тільки будь порадошна, будь умна; що я вже старалася: хіба в молоці, бестія, не купалася: духи, адікалони, мазі й перемазі, помади усякі. Воно, самі знаєте, хочеться, щоб дівочка була, як усі, а вона — в кущі! — “У верболози”, — уточнила подумки дочка Трасицької. — Вижену заразу, вижену паскуду, хай іде до того, з ким волочилася! — ряба Надька в цьому місці заплакала, бо саме в цьому місці й дочка Трасицької, і всі дев'яносто дев'ять сусідів мали б її втішити, тобто сказати те, що вони й казали з долею лукавства, але й цілком доброзичливо: “Ну, що це ви, Надечко (видозміни: Надю, Надіє Опанасівно, сусідко, мадам), з ким воно не случайтєся. Неприятність, що й казати, але ж своя кров!” — Отож-то, що своя кров, — схлипувала ряба Надька, — бо де їй подітися з малою. — “Що, донечка?” — запитували сусіди. — Славненька, очки, як тернятка, губки такі потішні, а апетит! Глянула на неї і серце розтопилося, — ряба Надька втирала сльози, даючи змогу дочці Трасицької і всім дев'яносто дев'ятьом сусідам уставити те речення, яке годилося сказати неодмінно: “Не беріть до серця. Не ви перша, не ви й остання. Тепер такі діти!” — Тепера такі діти, — згоджувалася ряба Надька і звела голову: очі в неї сухі й сині і в них горить сухий і синій вогонь.

Дочка Трасицької почувалася не зовсім добре. Попри все, їй доводилося співчувати рябій Надьці, а єдине місце, де вона могла вставити своє запитання (там, де ряба Надька обіцяла вигнати дочку “до того, з ким волочилася”), вона легковажно пропустила, будши розчулена пристрасністю й багатою мімікою рябої Надьки. Тож мусила гадати, як повернути розмову до того, що її цікавило, але ряба Надька приголомшила її таким різким переходом, що дочка Трасицької знову змушена була по-дурному роззявити рота, як це трапилося ще там, у верболозах. Тобто ряба Надька навпрямки спитала у дочки Трасицької про того, хто цікавив значною мірою і її.

— Не хоче признаватєся, — сказала ряба Надька. — Секрети од матері стройть.

Тоді дочка Трасицької закліпала очима, по-дурному розтулила рота і їй перед очима шмигнув верболозний залицяльник, власне, його білі з розрізиками по боках труси, заросла голова й широкі плечі, вона зрозуміла, що довідатись щось про цього загадкового типа в рябої Надьки їй-таки не вдасться, що вона

потерпіла тут поразку, і що ряба Надька повелася в цьому випадку з нею таки нахабно.

— Я, я,— замекала дочка Трасицької, але зустрілася з сухим і синім вогнем, що струмував з очей рябої Надьки і, переможена остаточно, схилила голову, як схилиють їх переможені перед переможцями.

19

Отож ряба Надька ходила від двору до двору, дратуючи собак, які здебільшого, зустрічали її появу гаряче, хоч перед цим, змучені пухом, майже безживно лежали по своїх будах. Вони рвалися з ланцюгів і давилися в ошийниках, але собаки здатні до перебільшень, і ми не оцінюватимемо цього емоційного ефекту, що може викликати ремствування недовірливого читача. Не можна сказати, що те ходіння замість обслуговувати підзорну трубу й шліфувати вікопомного каменя (загадка для майбутніх археологів) було приємне рябій Надьці: оті усміщечки, погано сховане презирство в очах, оте переглядання за її спиною (дехто небезпідставно свідчив, що третє око рябої Надьки зовсім не ідентичне з підзорною трубою, як це вважала дочка Трасицької), ота роблена чемність, роблене співчуття і знову-таки погано прихована радість, що лихо впало не на їхню голову. Коли б не впливала на рябу Надьку цивілізація, тобто, коли вона не була б навчена достатньо добрим звичаям, плаюнула б у вічі вісімдесяти сімом з тієї маси, яку мусила відвідати,— це може достатньо висвітлити, як поставилися до горя рябої Надьки більшість із власників негостинних собак. Але ряба Надька знала й інше: не вони мають дивитися на неї переможно, а вона на них, бо за одним заходом затикала рота цілій вулиці, й це, зрештою їй удалося. Летів пух, було парко, всі дев'яносто дев'ять сусідів, яких відвідала ряба Надька, сподівалися дощу на свої поморщені городики, жевріла ще й маленька надія, що дощ таки приб'є й остогидливий пух; ряба Надька теж хотіла, щоб припинився цей пух, так само хотів того Йонта з Валькою та Вовою. Хотіла того й Марія, яка вже вдруге проробила маршрут Гадючник — Верболози зі своїм Смердом на плечах. Хотіла того й дочка Трасицької, яка аж охрипла кликати свого Олежика, тільки одна таксистиха молила Бога,

щоб пух летів і летів, бо коли він виніс так нагло з її обійстя таксиста, то може так само принести його назад. Таксистиха вже вибачила чоловікові його провину (правда, коли б сталося чудо і він повернувся, йому було б неперелівки), вона навіть згоджувалася, щоб її чоловік трохи й потовк тої ненависної для неї гречки, але потовк, не рвучи делікатних ремінців, якими хотіла управляти неподільно. Однак ремінці було порвано, і таксистиха, вмоствивши сідницю на стільця, пила печаль і виточувала сум. “Піду в сторожихи”, — думала вона з тією приреченістю, від якої в неї завмирала і зіщулювалася печінка, а оскільки тої жертвенності не міг і не хотів уже бачити таксист, вона заплакала. Сльози її були великі, як помаранчі, що їх вона нестерпно любила, і які часом возив її із Києва таксист (тепер уже ніколи не покуштує того райського плоду); її очі були, як озера перед грозою, коли по хвилях сердито гасає вітер; її ніс був, як гора, за яку спускається увечері сонце, сиплячи на світ сумовитим промінням. Вона зливалася зі склом, куди безперервно дивилася, начебто запаковано її в акваріум чи океанаріум, звідси її погляд тік на околицю; до неї, крізь білу заметіль пробиралась облущена й вибілена постать, схудла й печальна, — те, що називала вона *Сторожихою*, до неї бігли, мов безтілесні собаки, десятки таксі, за кермом котрих вгадувалось обличчя, що було в цьому світі одне. Всі оті таксисти на одне обличчя тримали перед собою (однією рукою, другою цупко трималися за кермо) лічильники, й ті лічильники (значно побільшені від звичайного) цокотіли, як годинники. Таксисти на одне обличчя їхали і їхали, дивлячись на неї риб'ячими, безбарвними очима, і вона ставала у цьому дні рибою, яку викинено на берег і яка хапає безтямно повітря. Таксисти сигналили, і це було як похоронний марш; летів пух, засипаючи і таксистів, і ті лічильники, а таксистиха чекала, коли добереться до неї та облущена й вибілена постать. Бо тут, перед цими обличчями й лічильниками, серед цього безнастанного сигналення — велична й чорна мелодія траурного маршу — таксистиха губила по краплині свій гонор: *Сторожиха* все наближалася й наближалася до неї.

Але вона до неї так і не наблизилася, бо хоч відстань між ними зменшувалася, треба було не один мільйон років, щоб подолати її. Адже на устах у таксистихи ще лежала погордлива

всмішка, і вона, заплющивши очі й дослухаючись до траурного маршу, який все ще сигналізував їй оті безтілесні таксі з таксистами на одне обличчя, вирішила остаточно й безповоротно: “Піду пиво продавати!”

Знала, що в ту пивницю, де продаватиме пиво, обов’язково завітає колись таксист — великий любитель пива, і тоді траурний марш заграє йому вона. В цьому таксистиха була переконана, так само, як був переконаний і Йонта, що завтра наступить такий самий день, як і сьогодні.

20

У суботу, тобто перед тим, як прийняти в себе Марію з її Смердом, Валька посилила свою ревізорську діяльність і пильність удвічі. Через це Йонта з Вовою прийшли у певно визначене місце на певну годину і застали там розпашілу Вальку, яка обмахувалася капустяним листком (зазначимо, був тільки початок червня). Йонта подивився на дружину і на клунки, що стояли біля неї, подивився на її розпашіле обличчя і на марнотратно використаного листка капусти — Валька, здавалося, потовстішала ще більше, і ще більше споважніла.

“Крепка бабка!” — подумав Йонта, і йому захотілося легенько ушипнути її. Але довкола сновигали люди, Вова вже всівся на одного з клунків, і Йонта подумки оцінив те, що приволочила сюди Валька. Кінчик правої Йонтиної брови поліз угору, в нього засвербіло під коліньми і на мить перехотілося влаштувати той завтрішній бенкет, але Валька стояла біля клунків така рішуча й поважна, що він не зважився виявляти легкодухість.

Врешті спробував опиратися:

— Може, Валя,— сказав він, зовсім не турбуючись про розтривожену душу таксистихи,— таксі наймьом?

Але Валька жила сьогодні у вищому світі, тож позирнула на Йонту, як на найостаннішого; Йонта сполошився, його чоловічий авторитет, який, здавалося, стояв так твердо, захитався. Він виплюнув недокурок, напустив на себе ще більше статечності й раптом гаркнув на Вальку: чого, мовляв, вона там стала, коли, мовляв, діло не стоїть; вони, мовляв, уже півгодини стовбичать тут, як йолопи, людські очі на себе збираючи, а вона десь тиняється. Валька порожевіла від задоволення,

бо Йонта — все-таки Йонта! — схопила в обидві руки клунки й запосміхалася йому назустріч. Йонта схопив клунки й собі, аж йому захитався світ, прикрикнув на Вову, щоб той узяв собі клуночки (як помітив читач, клунків було шість, і, на жаль, лишиться секретом те, як зуміла доперти їх сама Валька на місце зустрічі), і потяг з Чуднівської з такою спритністю, що Валька бігла за ним, висолопивши язика, так само біг, висолопивши язика, і Вова. Вони ледве не наскочили на Марію, яка штурмувала свого Смерда у верболози, але Марія виявилася проворніша. Вона кинула Смерда на траву (це вже було біля річки), а сама впала поруч, майстерно загодивши стегна і накривши обличчя руками,— загоряла! Але в Йонти мигали в очах зірочки, тож він не помітив напівоголених Маріїних стегон; Вальці теж заливало очі потом, і вона також не завважила ні швагра, який солодко спав коло річки, ні сестри, яка робила вигляд, що загоряє (метода загоряння без купальника). Вова помітив і Смерда, і тітку, але не надав тому значення, треба було здоганяти батьків — був Вова ще недосвічений. Тимчасом вони доходили до каменя, назустріч ішла з порожнім відром ряба Надька, вона привіталася як найсолодше; на камені сиділи Галька з дитиною, Магаданша і дочка Трасицької; таксистиха подивилася на Йонту з родиною зневажливо, вона саме згадувала, як чоловік возив її в село і як вона там пишалася. Таксистихина дочка, нині Семенюкова, вилила їм під ноги відро помий, але вчасно заохала і почала вибачатись.

Йонті ж здавалося, що він не людина, а кінь — вже сердився на Вальку, що не взяла таксі. Через надмірне напруження система його мислення трохи ускладнилася й набула певної образності: він — кінь до воза, віз — Валька, а візниця — Вова. Валька думала майже те саме, тільки трохи видозмінено: вони — коні, а віз і візниця — Вова, була Валька, як бачить читач, м'якша натурою, Йонта однак пер свої клунки, не зупиняючись, висів у повітрі, як лебідь із відомої байки, яку знав навіть він; Валька була шукою з тої самої байки, а Вова... Вова просто сидить на возі, повному клунків, і віз, як бачить навіть недовірливий читач, їде. Їде, аж курить, аж змовкли на камені Галька і дочка Трасицької, аж забула згадувати солодке минуле таксистиха: вона знову дивилася на Йонту крізь сльозову пелену — їй увижалися щасливі й добрі дні.

— До чогось готовляться,— сказала Галька, загойдуючи дитину, а дочка Трасицької почала шукати очима, чи не видно де її Олежика.

21

Вальці довелося добряче попрацювати і цього вечора, і вночі, й наступного ранку. Вона підсмажила 181 котлету, загорнула в капустяні листки 205 голубців, зробила м'ясний рулет вагою 9 кг, 24 миски салату і 80 мисок холодцю. Окрім того, Валька вшаткувала і стушила 40 головок капусти, зварила п'ять відер картоплі, порізала з допомогою машини 5 кг ковбаси (твердокопченої) і чотири головки голландського сиру. Вона звеліла Йонті відкрити 30 коробок шпротів і сайри та й поставила до столу дві мисочки кав'яру. Але з кав'яром вийшло не все гаразд, хоч це не дуже розстроїло Йонту і Вальку: його таємно зжер Вова — вони поспіли тоді, коли він вилизував мисочки.

— Кіт тобі не поміг? — спитав Йонта, але Вова заперечив досить виразно:

— Нє, я сам!

Валька спекла 15 качок з рисом і втушкувала 28 курей. До столу подали ще 18 банок консервованих самою Валькою огірків та помідорів (трилітрових), Йонта притяг дві пляшки коньяку (з остереження передOVOю їх поки що сховали) і 51 пляшку горілки виробництва Ружинського винзаводу з пишною, здається, французькою, назвою “Мерішор” — останній крик горілчаної моди. Крім того, Йонта купив 100 пляшок пива і 12 ситра, з яких шість випив Вова ще до накриття столу. Валька спекла 21 торт і зварила п'ять відер компоту. Крім того, вона зготувала желе з вишневого соку зі сметанним кожушком — желе зайняло 11 мисок. Йонта хотів купити ще й вина, але Валька сказала, що вино погано діє “на жолудок”, і Йонта докупив тільки ситра, цього разу вже 20 пляшок. Вова тимчасом устиг вкласти, перш ніж сісти до столу, печену качку — його відігнали від неї, коли залишилася сама тільки перепалена шийка і до блиску обгризені та обсмоктані кістки. Крім того, Валька не дорахувалася 11 котлет і 15 голубців. Але вони з Йонтою тільки всміхнулися, гріха великого тут не було; Йонта ж при цьому розповів, як у його часи він украв у матері грудочку цукру, і як його за це побили солдатським паском.

— Тепер усе пливе саме до рота,— сказав Йонта задоволено і сів у фотелі, щоб подивитися футбол.

Валька в цей час напекла пиріжків (з повидлом, сиром, рисом з м'ясом, з консервованими вишнями й зі свіжої, хай і дорогої ще полуниці) і поставила їх біля Вовиноного пуфика ціле решето. Тож Вова сидів на пуфику, дивився футбол і час від часу простягав руку до решета. Рука на якусь мить застигала над решетом, тримаючи пиріжка, а тоді з разючою швидкістю кидала його до рота: зуби зжовували його миттю. Тоді Вова ковтав, так само не відриваючи очей від телевізора, по тілові його проходила солодка спазма.

Одне слово, Валька постаралася на славу. Йонта дивився на неї м'яко й тепло, вона навіть схудла від цієї роботи, а Йонта, пообгризавши перед цим кістки від холодцю, всівся, як ми казали, до свого фотеля і мав право задоволено гикнути. Він сидів перед телевізором (це було ще в суботу, бо й холодець варився в суботу) і солодко примружував очі. Футбол уже закінчився, телевізор щось показував і розказував, а Йонта думав про ті ж кістки з-під холодцю — давня його солодка пристрасть, особливо коли траплялася мозкова кістка: наставивши губи трубочкою, він із сюркотом висмоктував шпиг. Тоді заїдав липкими хрящиками і обсмоктував цукрові кістки. Коли кістки були м'які, він їх розжовував і ретельно висмоктував, а Валька, дивлячись під таку хвилю на Йонту, була задоволена.

— Після тебе собакам робити нічого,— казала вона тепло, і Йонта ошкірювався, натягуючи на зубах лискучі від жиру й липкі від желатину губи. Потім він сідав до телевізора, і з солодким задоволенням смоктав "Біломорканал" — біля нього смачно трощив пиріжки Вова.

Валька підійшла до них, вже упоравшись. Вона прилипла до свого стільця і втупилась у телевізор. Тоді Йонта повернув до неї носате, вмиротворене обличчя:

— Дуже вона носитья зі своїм Смердом! — сказав він.

Валька захихотіла, струшуючись на стільці всіма своїми стома кілограмами, а Йонтине обличчя стало ще вмиротвореніше.

— Покажемо їм, Валь,— сказав він.— Утрєм носа?

— Утрєм,— солодко й твердо відказала, не відриваючись од телевізора, Валька.

22

Марія вибиралася до сестри, як на прощу. Правда, її урочистий настрій був порушений ще зранку, коли вона знайшла в шафі між шматтям півпляшки самогонки. За це вона дала своєму Смерду кілька добрячих ляпасів (у цей час Смердиха й Сашко були на городі) й гостро вилаяла його.

— Ти що,— закричала вона,— хочеш напитися перед гостями?!

— Це я на похмілля, Марусь,— покірливо сказав Смерд, почувавши спершу одну, а потім і другу щоку.

— В тебе кожен день похмілля! — загорлала Марія і хотіла вліпити чоловікові ще одного ляпаса, але той відхилився.

— На завтрішнє похмілля! — злякано сказав він, і в Марії відлягло від серця: завтрішнє похмілля мало бути законне.

Тож поставила горілку в буфет, але, не бувши дурна, надряпала ножиком риску на пляшці.

— Коли хоч раз глинец, розіб'ю на голові,— сказала вона так виразно, що Смерд двічі кліпнув чистими, невинними очима.

— Чим більше ти мене б'єш,— сказав він,— тим більше я тебе люблю, Марусе.

— Не мели дурниць! — буркнула Марія і почала бабратись у шафі, де висіли всі її, надбані ще за дівування, плаття. Їй зробилося сумно й гірко, бо плаття ті зараз висіли на ній, як мішки; вона схудла, позбулася пухкенької сідниці, шия її стала жилава, очі побільшали, стегна потужавіли, литки лишилися м'ясисті, але не пухкі, вона, йдучи до сестри, мала проробити чимало роботи, щоб постати перед нею і Ионтою коли не в колишньому, то наближеному до колишнього вигляді. Груди вона могла підмостити, використавши дівочого станика, але стегна були втрачені назавжди. Тож Марія провела немало часу, підганяючи під свою нову фігуру найкращу сукню з жовтої тканини у блискітку. Нога в неї не змінилась, але її святкові туфлі так зсохлися, що мусила потримати їх над парою. Волосся вона стягла по-дівочому гумкою, вирізаною із соски, Сашка вдягла у бідненького, але чистого костюмчика, а на Смерда напнула костюма, якого він уже не вдягав років з десять. Білу Смердову сорочку довелося трохи підлатати, а краватка, яку Смерд, здається, вдягав двічі в житті, стягла йому горло, як петля. Від тої краватки чи від того одягання Смерд ще ширше викруглив тихі, покірливі очі і всміхався кутиком рота. Особливо його

дивували до блиску наваксовані туфлі, які Марія купила навмисне задля цієї нагоди, бо його власні стали вже іржаво-білі, і ваксування їх не рятувало. Марія повертала Смердом, як опудалом (той розширював очі і всміхався), зняла кілька пушинок (даремна робота, коли зважити, що пух на вулиці продовжував летіти) і відчула, як їй шалено колотиться серце.

— Чого ти лупишся на мене? — гарикнула вона, а Смерд усміхнувся вже широко.

— Ніколи не подумав би, що ти в мене така гарна, — сказав він так, що Марія залилася червоною барвою, в неї затремтіли повіки. Це зробило її такою привабливою, що Смердові заколотилося серце також, і він, може, дозволив би щодо жінки вільніший рух, коли б не Сашко, що з'явився під цю пору й уважно розглядав обох.

Отже, вони були готові, проминули невдоволений погляд старої Смердихи (стосунки Марії зі свекрухою були досить типові), взяли за обидві руки Сашка, який відразу почав матиляти ногами і звішуватися на руках, і урочисто рушили на вулицю. Їх відразу ж примітила ряба Надька, Тоська, дочка Трасицької і Магаданша, які сиділи на незмінному камені й проводжали їх уважними очима; Смерд ковтав слину в передчутті добрячої випивки, а Марія думала, що краще було б їй волочити свого Смерда від Гадючника, ніж від сестри. Бо в душі в неї була гризота: йшовши на гостини, не покидало її почуття, наче йде жебракувати. Вона озирнула свого Смерда, що в незвичній одежі був ще більше здивований і безпомічний, на костюмчика Сашка, на свої вже потріскані туфлі й міцно закусила губу.

23

На стіл попливли 170 котлет (181 мінус 11), 190 голубців (205 мінус 15), дев'ятикілограмовий рулет, вісім мисок салату і 80 мисок холодцю; на стіл попливли 40 ушаткованих і стушених головок капусти, 5 кг нарізаної кухонним комбайном сирокопченої ковбаси і чотири головки сиру; на стіл попливли 18 банок (трилітрових) консервованих огірків та помідорів, дві пляшки коньяку і 51 пляшка “Мерішору”, на стіл попливли 100 пляшок пива і 26 пляшок (12 – 6 + 20) ситра. Марія моталася разом із Валькою, Йонта зі Смердом тягли пляшки,

а Вова поважно викладав перед Сашком всі 508 іграшок, які купили йому Йонта з Валькою, і розповідав одноманітним, рипливим голосом їхню будову. Бо тут були ракети, танки, літаки, олив'яні (чи пластмасові) солдатика, автомати, пістолети, автомобілі (прості, заводні, легкові й вантажні, деякі навіть із кнопковим управлінням), дитяча залізниця, гармати, самохідні артилерійські установки, барабани, настільний футбол і настільний більярд — Сашко дивився на все це трохи заздрісно, а трохи й байдуже. Йонта крайока спостерігав за сестрами, різниця між ними тепер увіч впадала в око, і він знову подивувався, що тоді, коли пух заніс його сюди, так довго вагався. Марія розчервонілася, і Йонта визнав, що вона покращала, але в неї залишилося так мало схожого з Валькою, що вона вже його не хвилювала. Він задоволено облишив ці розглядини і повів Смерда по кімнаті, показуючи йому все добро, до якого мав стосунок перш за все він, господар: телевізора, холодильника, пральну машину, кухонного комбайна, новий посуд, фотель і пуфик. Він розповідав Смердові про все так само рипливим голосом, як і Вова, а Смерд вигукував вряди-годи одне й те ж: “Ану!” Йонта розповів йому про човна, звісно, залізного, вони вже навіть виїжджали всі разом “отдохнуть”, а Смерд зирив на 51 пляшку “Мерішору” й ковтав слину. Валька повела по квартирі Марію, вона показала їй телевізора, пральну машину, кухонний комбайн, новий посуд, фотель і пуфик. Потім показала їй 101 шовкову сорочку, 53 ліфчики і 95 трусів. Ще вона показала 208 пар капронових панчох і колготок (з візерунками і гладкі, різного кольору й тону) і 80 пар нових туфель. Вона показала Йонтині костюми (21) і 15 пар Йонтиних туфель. Ще вона показала 20 пар жіночих чобітків (білих, червоних, фіолетових, рожевих, сірих і брунатних) і кільканадцять вже трохи злежаних хусток. Вона показала сестрі 215 кофт, 50 спідниць і 150 плать.

— А що, коли ти поправишся? — несміливо спитала Марія, косуючи на сина й племінника.

— Продам! — незворушно сказала Валька.— Мій розмір тепер ходкій. А собі нове, хе-хе!

Вони засміялися разом, Йонта і Валька, зупинилися серед кімнати й хихотіли. Тільки тепер Марія помітила, що Йонта схожий з лиця на Вальку, хай і худий він, а Валька — на Йонту. Бо вони стояли і задоволено похлопували сміхом, власне, хихотом,

радісним, щасливим, як їхні обличчя і як обличчя Вови. Смерд покліпував очима: йому вже хотілося до столу, тож він знайшов фразу, яка до решти мала задовольнити і Йонту, й Вальку.

— Так, так,— сказав він,— дім повна чаша!

— Дім повна чаша! — вичавила з себе Марія, а Йонта й Валька вдоволено захихотіли.

— Не чіпай! — закричав раптом, б'ючи Сашка по руці, Вова. В нього було люте й затяте обличчя, а Сашко перелякано озирався.

— Ну, Вова,— м'яко докорив Йонта.— Мальчик пограїця і отдасть.

— Я вже їсти хочу! — буркнув Вова, і всі вони запоспішали, заметушилися; Валька засовувала своє добро у шафу, а Смерд уже розкорковував “Мерішор”.

— Ти коньячок для начала одкрий, коньячок! — кричав Йонта.

— А самогонки в тебе нема? — спитав у нього Смерд.

— Маня, насипай собі й чоловіку, давай Саші, це все тра з'їсти!

— А з'їмо,— щасливо сказав Йонта,— чому не з'їсти!

Йонта розливав горілку.

— Дім повна чаша! — сказав весело Смерд.— Тож наливай мені повну чашу.

Він засміявся під крижаним поглядом Марії, але Йонта засміявся й собі, від чого крижаний погляд станув, і Марія почала похапцем розповідати сестрі, яку купила вона того тижня чудову комбінацію.

— А покажи! — засвітилися у Вальки очі, але оскільки комбінацію ще треба було забрати з магазину, та й показувати її при чоловіках чи й годилося, Марія миттю переключила розмову, підхопивши Йонтину пропозицію випити. Смерд підтримав цю пропозицію практично, тобто не чекав і цокання, а кинув у себе з півпляшки “Мерішору”.

— Пече, зараза! — скривився, і в Йонти стало горде обличчя, начебто “Мерішор” гнав він сам.

— Ти куди спішиш? — закричала Валька.

— А ти наздоганяй! — так само весело закричав Смерд.

Вова їв качку, Сашко їв качку також, але ледве-ледве мемзав; вони налили собі в бокали ситра і цокнулися. Цокнулися Марія, Йонта, Валька, забулькала рідина, заговорили язики,

крізь відчинене вікно залітав до хати пух; сусідки на камені спокійно обговорювали останні вісті, таксистиха розпитувала в рябої Надьки про сторожування, хоч вона вже влаштувалася в пивницю, але ряба Надька сказала, що займе те місце сама. Дочка Трасицької кликала Олежика, а крізь відчинене вікно лунав брязкіт чарок і виделок, чвакання й сопіння, веселі вигукки й слова.

24

Недовірливий читач може закинути нам, що ми пересолоємо опис цієї скромної недільної зустрічі (календарі в цей день не показували ніякого свята), але Йонта, як ми казали, завжди знав, що робить і завжди мав рацію. Ми не будемо переконувати читача, особливо недовірливого, що наші герої з'їли всі вищеописані страви. Після того обіду дещо й лишилося, так залишилося 20 котлет, сім голубців, хвостик од рулета, кілька мисок капусти. Погано пішли нарізані кухонним комбайном ковбаса і сир, залишилося три коробки сайри і півкачки, якої так і не зміг подужати Сашко, хоч Вова уклав їх три; лишилося трохи курятини й картоплі, півбанки консервованих огірків і дві пляшки пива. Солодкий стіл було з'їдено повністю, залишилося хіба піввідра компоту, та й то сама гуща.

По тому Смерд з Йонтою сіли грати в шахи, а Валька показувала Марії свої кофти, чоботи й сорочки. Мова їхня була надто професійна, щоб переказувати її тут, але про одну річ розповісти не завадило б. Це було відчуття миру. Відчуття щасливого, доброго блаженства, м'якої задоволеності й радості. Вова з Сашком побігли надвір, Смерд, хоч і випив 20 пляшок “Мерішору”, не валявся під столом, а грав у шахи, на Йонтиному обличчі лежала погідна заспокоєність, всіх ніби загорнуло в колисливі теплі хвилі. Марія вже не хвалилася новою комбінацією, а тільки бурмотіла захоплено фразу, яку вигадав її Смерд про “повну чашу”, хоч, може, хтось недоброзичливий (приміром, обтирачі історичного каменя) і міг би завважити іронію — було ж тут щире, беззадрісне захоплення. Бо вони всі неначе плавали в тій повній чаші, в тому домі з розтопленим м'яким повітрям, їм було тихо й радісно, тихо й гарно, їх колисав мир, благодать і задоволення. Йонта вмикнув телевізора і, хоч ніхто його не дивився, всі були задоволені, що

телевізор так гарно працює. Бо він освітлював “повну чашу” блакитним, тремтливим світлом і від того світла блакитними ставали вони всі, блакитним зробився світ, і Марія, випадково опинившись перед вікном, з радісним здивуванням помітила, що пух надворі перестав. Вона хотіла повідомити про це сестру і Смерда, але чомусь промовчала, бо чисте повітря й голубе небо, що так нагадувало око телевізора, видалися їй сумними. Не так щоб дуже, але в тому небі бриніла напівосіння печаль, і Марія, щоб прогнати ту печаль, приплющила очі.

— Може, підемо на човні покатаємося? — сказав за спиною Йонтин голос.

— Ще встигнемо, — відказала Валька, і Марія почула, як до неї чалапають важкі Вальчині капці.

Валька спинилася в неї за спиною, поклала їй на плече підборіддя і зашепотіла, дихаючи перегаром горілки й перетравленою їжею:

— Йди, покажу тобі щось іще!

Марія повернулася, і вони пішли в глибину непролазних бебехів, щоб покупатись у своєму задоволенні по зав'язку.

1972 р.

ОПОВІДКА ДРУГА

ПРОФІЛІ НА КАМЕНІ

1

Швець переходив Мальованку: двори з лютими псами, молодиці, котрі кричать на дітей, діти посеред немощеної вулиці. Він любив цей шлях: повільний та спокійний, зараз заходило на вечір, і молодиці стояли біля літніх кухонь: ось-ось мали надійти їхні чоловіки. Швець теж мав таке обійстя, але там — у долині, коло річки й дубів. У шевця теж була літня кухня, і його жінка поралася біля неї так само, як і ці молодиці. У дворі в нього теж був пес, але не злющий, а лагідний, він нетерпляче чекав хазяїна з гостинцями, а коло двору — діти. Але його хата унизу; тут, на горбах, відчувається він чужим: інакше шумлять дерева і сухіше — та й синіше повітря.

Він завернув. Була тут ціла тисяча вуличок, немощених і покручених, тісно сплетених провулками, витиналися парканни, тини й кам'яні загорожі; відчувався навіть присмак села, хоч передмістя вже років зі сто належить до міста, вулиці немощені, закалюжені й закурені, вряди-годи загрузає в котрійсь із калюж авто, бубонить і виє — як муха в павутині, коло нього порозкривало роти з десятків хлопчаків і кілька дівчаток; швець іде повільно і в однаковому ритмі. Попереду тисяча переплутаних вуличок, за парканами — саджалки, вряди-годи врзується в обійстя невеличка скеля і на ній, немов золотий слимак, — півголий підліток. Саджалки позаростали ряскою, в них покумкують жаби, озиваються пси: музика вечора і вмиротвореного світу, яку він сприймає по-своєму. Очевидно, це і є втома після робочого дня, однак м'язи його не втомлені — тіло його наповнюється вогнем. Тут гарне повітря, синє й чисте, в ньому — присмак застоюної води з ряскою, але цей присмак любий йому: швець виріс біля річки. В цьому повітрі пахне й каменем: теплий, вигрітий за день, на ньому — лишайник чи мох, на ньому вигріваються сліпучо-білі качки чи збираються, розмовляючи, кури. На

ньому стоїть, закинувши горду голову, півень і сокотить, повний величі й задоволення. Швець любить запах каменю, може, тому не тратить нагоди завернути й до кар'єру. На дні його — блакитноока саджалка, де купається кілька хлопчаків, ще кілька ловить рибу, роботу закінчено — навколо непорушна тиша. Навіть біля розкладених каменюк не стукають молотки й зубила, не в'ється сухий кам'яний пил і не сидять укриті тим пилом постаті у великих окулярах — не добууть надмогильних пам'ятників. Їх багато, цих майбутніх пам'ятників, ними закладено півгори коло кар'єру, чорні й сірі, а то й рожеві: дуби зі зрубаними гілками і з розгорненими кам'яними сувоями на стовбурі; плити, які мають засяяти чорно-синім вогнем — блиском сумним і величавим; зараз вони бліді, подзьобані й покинуті, квадрати й прямокутники, піраміди і знову-таки дуби зі зрізаним гіллям; на кожному вже намічено зубцями площину для обличчя — початі барельєфи: лоб, ніс чи загальний обрис. Швець дивиться спокійно на це надзвичайне накопичення каменю, кожен незабаром з'єднається з чиеюсь долею, однією чи іншою — всі вони, ці камені, пойдуть звідси і займуть належне місце, де їх митиме дощ і повільно руйнуватиме вітер... Швець іде геть, бо і йому, такому спокійному та врівноваженому, починає шкrobotати в душі, бо навіть той вогонь, що завше струмить у його м'язах і котрий надихає його, безсилий впоратись із малим, але напрочуд беручим черв'ячком, що раптом прокидається. Ні, він не слабкодушкий, в нього могутнє тіло, під сорочкою виграють повні дзвінкої сили м'язи, ноги його, немов стовпи, бронзові й могутні. В ньому не втихає золотий вогонь — світло сили його і його м'язів, обличчя, мов викарбуване; ні, йому тут не місце!

Стоїть на горі й бачить долину, куди має спуститися. Через річку перекинуто моста, по ньому мчать авта, річка крутить слизьке тіло між безлічі кам'яних брил, перетягується де-не-де кам'яною гребелькою, наче паском,— недаремно вона Кам'янка. Нижче, за мостом, мурована гребля зі шлюзом, залворуч — густі корони дубів, і між тих дубів топиться мала і неймовірно рідна хатина. Біля неї — димок, курить літня піч, коло печі дрібненька звідси постать; він напружує зір і здається йому: бачить краплі поту на чолі в дружини; поблизу крутиться двоє хлопчаків, Віктор і Юрко, як дві краплі води

схожі на них обох. Обійстя оточено кам'яним парканом, але того паркану тільки смужка — обтягує частину подвір'я. Звідси вона, та смужка, мала й сіра, решта обійстя за дротом, і швець мружиться, розглядаючи все те. В погляді в нього м'яка печаль, й це аж ніяк не пасує такому могутньому і м'язистому! Але воно так: у глибині темних очей запалюється сива іскра, від того погляд його немов примеркає. Бо все-таки недаремно звертають його ноги до того чудного кар'єру, все-таки той черв'ячок, холодний, але воружкий, не покидає його душі. Гніздиться в глибині і їсть золоту силу; зрештою, швець має втомлену спину (цілий день нагинці), і ця втомлена спина тихо озивається до нього. І тільки синя смужка каменю там, глибоко в долині, вабить його невимовно; зітхає на повні груди й починає спускатись у долину. Його чекає жінка біля літньої печі і двоє вертявих негмамовних хлопчаків. Його чекає смужка кам'яного паркану, і його крок від того розгонистий та швидкий.

2

Котив до річки візка; у ньому залізний молот і лом, у ньому — двоє його хлопців, обличчя яких серйозні й урочисті. Міцно тримаються руками за борти, обличчя їхні від їзди струшуються; біля річки вони вистрибують на траву й починають ганяти одне за одним — швець заходить тоді у воду. В самих трусах, на руках віддимаються м'язи, груди в нього сильні й широкі, зарослі шорстким волоссям, ноги вузлуваті й теж зарослі, до ступень прив'язано мотузком калоші. Він обережно ступає по слизькому камінні, об ноги вдаряють швидянки і слизи, а в грудях — велика злагода, яку завше відчуває в такий мент. Очі шукають підхожого каменя, очі з тим сивим неясним смутком — він таки береться з каменем уручки. Напинається, аж дзвенить тіло, і камінь схитується з місця. Вивертає спід, оброслий чорними крупинками піску, черепашками і п'явками. П'явки падають, відклеюючись, у воду чи ж намертво причіплюються до каменя — він знову береться з каменем уручки, і той важко лягає у воду, показуючи сіру, намочену спину. Хлопці бігають по березі, метують у воду плесканики, які стрибають по поверхні, наче риба, розплескуючи плесо на кружала.

Кружала роздаються всир, один водяний валець за іншим, а по них скачуть інші плесканки — від безмежного коливання річка мерехтить. Швець знову береться з каменем уручки, напружується, стягується все його тіло, воно наче й справді дзвенить, він сам — як тятива, котра от-от пустить стрілу у світ, руки зливаються з каменем, стираючи з нього черепашок і п'явок; поміж ніг жебонить вода, слизька і швидка, в затишках біля його стіп збираються вертляві рибчата, м'яко й ніжно покльовують шкіру; він знову перевертає камінь, і той важко хлепає у воду, відкочуючи від себе водяний вал. Чорний спід каменя вже без черепашок — приклеїлося тільки довге, як волосся, зілля, ніжне й зелене, і хвіст того зілля розхитується швидко.

На березі швець зупиняється; біля нього двоє його хлопців, Віктор та Юрко, котрі прибігли тільки на мент подивитися на каменя; сам камінь лежить на березі, як допотогне чудисько, здається, воно дихає, чорне й зморене, з лоба йому спускається зелене пасмо волосся, дві заглибини — як очі, а вищербиліна — рот. Носа нема, хіба самотня черепашка, яка так і не зуміла відірватись у воді, маленька й закарлючена, в неї одна ніздря, в якій принишкло мале, перестрашене тільце. Хлопці вже біжать уздовж берега, вишукуючи очима плесканок, у них пружкі й сильні ноженята, а швець дивиться на переможене чудисько. Обмацує поглядом його виступи, позначає подумки місця для ударів, груди в нього важко двигтять, вони, проте, наповнені чистим річковим повітрям: чути запах риби, сонця, верболозів і мокрого каменю.

Швець бере молота (молот залізний і залізна ручка в нього) і в тілі його знову погідна радість. Заходить сонце, лежить на тій горі, звідкіля він нещодавно спустився, воно вже там, де безладно лежать кам'яні пам'ятники, там день у день цокотять зубила і цюдня народжуються кам'яні профілі. Спершу їх накреслюють: ніс, лоб і підборіддя, самий обрис, потім вони проявляються; на кам'яних сувоях, прикладених до кам'яних дубів, пишуться літери: одна побіч одної — останні з останніх. Сонце стоїть зараз там. Дивиться на той цвинтар без мерців, дивується на обриси й профілі і читає вибиті на кам'яних сувоях слова. Через це й холоднішає, смутне й велике, йому несила втриматися на овиді, йому також хочеться заплащити очі й умерти.

Витягнутий на берег камінь все ще плаче, сохне його зелене волосся, плаче в мушльочці маленький скорцюблений моллюсок — сонце шле їм усім надобраніч. Швець скидає молотом, і той щосили вдаряє об чудисько. З тріском відколюється кам'яний виступень, димить кам'яний пил — злам чистий, аж голубий. Молот вдруге звалюється на каменюку, стає веселіший і несамовитіший, гуляє в сильних руках, наче іграшковий: камінь розпадається на нерівні кусники. Він уже не жива істота, а голубі кристали — з тихим світлом; грає голубим і надвечір'я: сонце все ще читає написи на камені. Шевцеве обличчя також повне сйива; здається, забув про все на світі, зрісся зі своїм молотом — машина без приводів, пасів та шрубів. Махає й махає, вилискують у вечірньому сонці зволожілі м'язи — швець спиняється аж тоді, коли чудисько остаточно, розсипається. Тоді швець опускає молота, груди його ходять ходором: дивне й велике чудисько перестало існувати. Перед ним тільки синє, як лід, каміння, воно тепле й веселе, воно вперше побачило світ, і на ньому вже ніякісінького накіпу. Швець накладає його у візка, і воно торохкає об дощате дно; від хати сюди простує жінка в білій хустині і з мирним погідним лицем. На тому лиці сліди недавньої вроди, але лоб уже помережано тонким павутинням. Павутиння й біля очей, і від того очі її ще добріші й рідніші. Весело дивляться на чоловіка, знають і люблять його; шевцеве тіло задоволено лише вечірньою втомою; сонця вже нема — горб попереду по-смутнів.

Жінка спиняється біля чоловіка. Дихають її груди, лагідно хвилюють плаття, плаття легке, як вечір, і з ним грається вітерець; жінка дивиться на чоловіка з півусмішкою; від річки до них мчать, щосили вдаряючи в ноги, їхні хлопці. Ось-ось всі мають зійтися: скульптурна група для паркової, вилитої з бетону, скульптури. Але про це думає тільки сірий, лисуватий чоловічок, котрий іде берегом і котрому щастить побачити цю сцену. Чоловічок має поганий настрій: у нього цілий день боліла печінка; іде собі берегом, голова полискує, а губи час від часу поплявують.

— І далось тобі це каміння,— каже лагідно жінка, звуть її Ніна. Обличчя в неї вмиротворене й добродушне, вона любить цього чоловіка з вогкими м'язами і милується ним. Швець стирає брудною рукою піт і лишає на лобі темну смужку. Жінка

сміється. Зводиться навшпиньки і втирає йому бруд. Швець запалюється від цієї ласки і стає мирно-погідний. Сірий чоловічок спльовує і йде собі геть, а вони тримають свої погляди зіткнутими: це те, що належить тільки їм, тільки вони знають добру й чудову таємницю, адже це до них біжать, хуленько перебираючи ногами, двійко дітей і це їх обгорнув тихим смерканком вечір.

Швець везе візка, повного голубого каменю. Камінь у сутінку м'яко світиться і м'яко світиться від того весь візок. Швець біжить через галявину: вологе, бронзове тіло, стрункі й жилаві ноги, а на ступнях трохи смішні, припнуті шворкою калоші. Ззаду ступає жінка, а за нею плентають зморені хлопці. Тихо розмовляють поміж себе, і жінка задоволено слухає їхні голоси. Їй байдуже про зміст розмови: хочеться слухати самі звуки.

В сутінку, який повив долину, бовваніє кремезна, оголена постать. Камінь уже складено — ще шматочок паркану; швець стоїть, і в погляді його — сива хмарка. Ніна підходить ближче. Їй хочеться пригорнутися до нього, не зважаючи на людські очі й на сірого чоловічка з лисинкою. Але сивий вогник у чоловікових очах її відстрашує. Ніна повертається до дітей і кличе їх спати. Діти вже сонні й тихі, вона бере їх, як маленьких, за руки і вводить у дім.

3

Сірий чоловічок одягнений у сірий костюм, куплений у "Готовому одязі"; можливо, він шився на ще сірішого чоловічка, бо висить на ньому, як на жердці; на ногах у нього запилені туфлі, куплені в магазині готового взуття, між туфлями й штаньми світліють сірі шкарпетки. Пальці на руках у нього весь час згинаються й розгинаються, обличчя таке, що його відразу й не запам'ятаєш: сірі очі, малі губи й малою бульбиною ніс. Щоки в нього також сірі, трохи запалі, він проходиться тут щодня, безперервно стуляючи й розтуляючи кулаки. Можливо, таку прогулянку прописали йому лікарі, а може, приписав він її собі сам; сірий чоловічок має не так уже й багато хвороб: печінка й поганий характер. Він читає журнал "Здоров'я" і взагалі всі корисні журнали. В нього навіть є книжка про лікарські рослини, хоч не знає з них

жодної. Але має досить знання, щоб відрізнити бур'ян від городини, а дерево від трави. Може тому, брови його самовдоволено зведено і зламано галочками, від того очі його не стають розумні, але сірий чоловічок про те не дба. Він іде вздовж берега й погордливо позирає на всіх. Весь час поплювує, слина згортається в пилюці кульками, і він не хоче чавити тих кульок підощвами. Він ходив по цьому березі вчора, ходить сьогодні, ходитиме завтра й післязавтра. Отож він один з небагатьох свідків того, як виходить швець до річки, довбе каміння й обгороджує власне обійстя. Сірий чоловічок до нього поблажливий, хоч щось у тому здорованеві гнітить його, а часом і дратує. Особливо тоді, коли виходить із хвіртки маленька молодиця в простуватій, вільній одежі; вона дурнувато всміхається тому каменелупу (сірий чоловічок сплюнув) і біжить до нього, наче дівка на побачення. Чоловічок знає, що в них двоє дітей; зрештою, подумав він, непогана тема для паркової скульптури, вилитої з бетону й побіленої вапном. Чоловічок сплюнув і подивився на прирічкові горби. По річці плив човен, в човні вищали дівчата, і чоловіччина лисинка блиснула в рідкому вечірньому світлі. Ні, йому сьогодні нудно, йому, напевно, досить гуляти! Краще посидіти біля телевізора, поклавши ноги на пуфик, можна позіхати й дивитись, але в рота набігає слина, можна поставити біля себе попільницю, дивитися телевізора й поплювувати; він не курить, бо в газетах та журналах пишуть, що це шкідливо, а от поплювувати... про це в газетах та журналах не пишуть.

Чоловічок стоїть і дивиться на протилежний бік річки. З кущів вискочила парочка й обтріпується. Чоловічок скривився й вирішив таки повертатися. Біля кам'яного паркану, власне, біля недоладно складеної кам'яної стінки стояв і перепочивав каменелуп. Сутінок загортав його постать у запинало, круто дихали груди, а в очах непомітний для сірого чоловічка вогник. Волосся в нього буйне й густе, чоловічок аж рукою провів по лисинці, налапуючи ті кілька волосин, котрі ще прикрашають тім'я, він відчув, що йому заболіла печінка, глуха хвиля підняла чоловічкові груди, а внизу, де сечовий міхур і нирки, засів вовняний клубок. Сірому чоловічкові невідь від чого стало страшно в тому сутінку, адже він ніколи не був м'язистий, як той кам'яний кремезняк, йому закололи голки в

карку, здавалося, змахни він руками — і злине в небо кажаном. Сірий кажан зарегоче над дурним, притомленим силанем, і той перестрашено кине́ться в хату, безпомічно хапаючись за волосся. Але силань стоїть, як і стояв, передихаючи й милуючись вечором, — у тілі його гарна вмиротвореність; силань думає про дітей та жінку, він озирає річку й човна, в якому весело сміються дівчата, він любить на закоханих, котрі вийшли з кущів і обтріпуються: не задрить їм, але й не осуджує. Губи його ледь-ледь розсуваються, а погляд випромінює спокійну печаль. Над головою не відчуває кажанів, а коли вони й пролітають, здається йому, що то запізнілі ластівки, котрі повертаються у гнізда.

4

Щодня, йдучи додому з роботи, завертав він до кар'єру й дивився на профілі; дітлахи купались у саджалці або лежали на витесаному чорному, сірому й рожевому камінні. Каміння — якраз на зріст хлопчикам, і їм не було діла, навіщо тешуться ці каменюки.

Щодня спускався він із гори, звідкіля обзирає власне обійстя, і сіра смужка паркану росла й росла, щільно, наче паском, охоплюючи двір з городом; у дворі димить літня піч, біля неї — жінка, крутяться коло жінки двійко хлопчаків. Вистрибує з буди лагідний пес і повискує: щодня швець приносить йому гостинці.

Щодня викочувався з двору візок, у якому лом, молот і дві серйозні й урочисті голівки, щодня в цей час з'являвся на березі й сірий чоловічок. Ішов повільно й розважно, як і годиться на прогулянці, на обличчі в нього вдоволена зарозумілість — ішов і попальовував.

Сьогодні, як завжди, вишукував швець каменя, обмацував зусібч руками, наче вибачався, що потривожить його спокій; вибирав такого, котрий не вріс у жорстку й пісок — з-під нього притьма тікали перелякані пічкурі. В пісок загорталися щипавки, висовували гадючі голівки з клешнями біля очей і насторожено зоріли. Вони готові вкусити цю страшну й обридливу ступню, повертають голівками й хапають клешнями чорну лискучу калошу. І їхні клешні до смішного безпомічні, зіслизають і не можуть ущипнути — злякані щипавки кида-

ються геть, їхні зміїсті тіла вигинаються у воді. Перелякані п'явки намертво вклеюються в камінь, вони відчують пальці, які торкаються і їх, відриваються і, звиваючись так само, як щипавки, пливають собі геть. Тільки котрась сердита й відважна хапає беззубим ротом того пальця і смокче, смокче! Але швець на те не зважає, він напружився, як тятива, налягає на каменя, і той подається, а тоді перекидається на спину, здіймаючи мулисті хвилі.

Хлопчаки бігають по березі, вони, як і вчора, метають у воду плесканки і лічать, скільки разів торкнулися ті води. Вони помиляються і сперечаються, вони кричать! Швець віддирає від пальця прирослу п'явку й викидає її у воду. П'явка пливе собі спокійна й задоволена, а на неї звідусіль заздро дивляться безсилі й дурні, хоч так само слизькі, як і вона, слизи.

Сірий чоловічок доходить до греблі. Зупиняється й сідає навприсядки на кам'яному мурованому бар'єрі перед греблею. Через греблю йдуть пляжники: дівчата накинули поверх купальних костюмів халатики, а хлопці тримають одіж під пахвою. Халатики розвіюються позад дівчат барвистими хвилями і сірий чоловічок аж рота роззявив, дивлячись на тих дівчат і на ті халатики. Дівчата переходять по кладці через шляуз і зупиняються. Впираються на руки хлопців і обмивають пісок з ніг. Тоді застібують халатики, а хлопці обмивають ноги й собі. Повільно вдягаються й перемовляються; дівчата вже застебнуті на всі гудзики, а хлопці одягнені. Вони вже інші й по-іншому розмовляють. Трохи нижче, метрів за п'ятдесят, котить у воді здоровенну каменюку швець. Грає під сонцем вогке тіло, дівчата мимоволі повертають туди гостроносі облущені личка. Ротики їхні круглі, очі, як гудзики, але це тільки мент. Хлопці вже чіпляють їх, згинаючи руку бубликом — по одній на кожного, йдуть греблею туди, де, присівши навпочіпки, сидить сірий чоловічок. Проходять повз нього, наче то не людина, а камінь, і кожна з цих гостроносих навіть оком на нього не кине. В сірому чоловічку повільно спалюється жовч. Але він незворушний, тільки погляд його горить яскравою міддю. Погляд його жовтий, бо й очі в нього жовті: короткий, але гарячий погляд, до якого немає діла жодній із цих розморених нероб.

Швець тимчасом перепочиває. Камінь уже на березі, мокрий і нещасний. До лоба чудиська приклеїлося зелене

пасмо, здається, чудисько дихає, як зловлена риба. Воно — водяник на цьому порожньому березі, й сірому чоловічкові невідь-чому жаль того водяника. Зараз зведеться над ним молот, вдарить і розіб'є, і водяник розсиплеться на голубі шматки. Ніколи вже не лежатиме у воді й не повеліватиме рибами, котрі жили раніше під ним... Але ці думки надто складні для сірого чоловічка, він спльовує: приходять у голову казна-що; через шляз переходить нова партія дівчат у розстебнутих халатах: барвисті хвилі, які жене бозна-звідки вітер, і сірий чоловічок знову забуває і про чудисько, й про шевця. Він спльовує й починає зорити широко розплющеними очима, як одна за одною, граційно похитуючись і погойдуючи клубами, переходять кладку німфи в халатиках, блискають засмаглою шкірою, м'якою й теплою; за ними тупцюють з одежею під пахвою молодики — всі вони підходять до каменя, на якому миють ноги, і коли перша німфа простягає до води ногу, коли торкається пальцями теплої та слизької води, від галявини долинає звук удару. Німфи завмирають і різко повертають голови: на березі могутня постать, грає м'язами на руках та ногах, над головою здоровенний залізний молот, силань зводиться, рот розтулено — мент, і молот рушиться на чудисько, на той зелений чуб, що швидко висихає на повітрі, на того повелителя, котрий уже ніколи не повеліватиме. Сірий чоловічок також повернений туди, але обличчя кривиться: цей стукіт перервав йому таке солодке споглядання, він бурмоче якесь прокляття і спльовує. Дівчата кидають поглядом на шевця, добрим, ласкавим і спокійним, але в них є свій інтерес — вони щільно застібають халатики.

Каменяка розпадається під молотом, по березі ганяють хлопчаки, метаючи на плесо плесканки, біля хати з'являється жінка в білій хустині, простує до хвіртки, обличчя в неї добродушне й погідне. Береться за хвіртку, хвіртка розхиляється, і жінка ступає на білу стежку.

5

Спершу було парко, потім зірвався вітер і почав шалено насідати на хати й дерева. Швець відчув це ще там, на Мальованці, серед тисячі завулків та вуличок; вітер ганяв по

тих вуличках, здіймаючи шалені вихори, і вони стрибали на дорозі перед шевцем, як розбишакуваті хлопці. Підхоплювали куряву і шматки паперу, а тоді стрімголов падали на хати й людей. Вихори мчали по вуличках, скакали через паркани, бігли через зарослі ряскою саджалки й виїтали вгору, до насурмленого неба. Вітер грав на дротах, які гули разом зі стовпами — однотонна й нудна пісня. Над головою змішувалися клубасті хмари, і швець пришвидшив ходу, щоб не потрапити під дощ. Але до кар'єру завернув, тут і досі сидів один із каменярів і цюкав зубилом. Відшліфована каменяра спалахувала синім проблеском, каменяр низько схилявся, наче прочитував ті спалахи. Вітер прискочив і до нього, закрутився біля рук і жбурнув в обличчя сірого, кам'яного пилу. “Пора вже й додому!” — гукнув каменяреві швець, але той не зважив на нього. Швець зазирнув каменяреві через плече і здригнувся: той вибивав на плиті його прізвище...

Коло саджалки у глибині кар'єру не було жодного хлопчика; вітер напинав дерева, вив, немов сказився, і каменяр, нарешті, звів голову. Скинув окуляри: сіре обличчя, біля очей світлі плямки, сірі очі з-під сірої кепки — в цю мить каменяр нагадав шевцеві сірого чоловічка, а може, то він і був. Зирнув на небо, а тоді знову наклав окуляри.

Швець стояв над урвищем, довкола валялися ще не оброблені брили, вихори стрибали по них, як навіжені, ганяючи хвилі кам'яного пилу, і шевцеві вперше стало тут незатишно. Може тому, що тут сидить цей глухий каменяр, такий схожий на сірого чоловічка, а може, від прізвища, яке він прочитав.

Вітер шарпав на каменяреві одержу і засівав його пилом, вони під цим небом були, як рідні брати, і у шевця в погляді заграв знайомий уже сивий вогник. Тіло в нього млявіло, м'язи на руках та ногах засинали — невідь-чому ніяк не міг покинути кар'єра і цього самотнього каменяра. Але він примушує себе піти звідси, адже йому немає діла до того каменяра, онде воно — його обійстя: сіра, кам'яна смужка обхоплює його, наче пасок; онде вони, хата й дуби; загорожа тільки трохи недороблена. Він іде швидким кроком по стежці, всипаній дрібною жорствою, простує поміж ям з вибраним каменем; звідси добре видно: димить піч, вітер немилостиво

сердно шарпає димок і той танцює довкола рідної постаті в білій хустині. Швець іде швидше й швидше, а ззаду монотонно й безнадійно цюкає сірий каменяр — наче насмішку чинить!

Звідси й справді все чудово видно, і завтра він погляне на обійстя іншим оком, завтра вже не буде того просвіту в його паркані, завтра він побачить своє обійстя підперезане кам'яним паском цілком. Хвіртка біля нього, як пряжка (за спиною цюкає й цюкає зубило: наче годинник чи механізм міни); шевцеві навіть прикро, що той каменяр не може вгомонитись, але йому й радісно: скоро, завсім скоро налетить на землю гроза. Вітер немилосердно шарпає одержу, кілька важких крапель розбилося йому на обличчі; він майже побіг з гори, а коли перейшов моста, стало дивовижно тихо. Вітру мов не було — хрумтіла курява на зубах, тиша стояла моторошна й загадкова, а в повітрі зависло щось сторожке й тривожне.

Тоді й линула злива. Швець побіг у дощі, бо перестояти не було де, і від того радість його ще збільшилася. Дощ був теплий і запашний, синюватий і лагідний. Заблмотіло вгорі, лупнув грім, швець уже й бігти перестав. Ішов собі й усміхався. Вода котилася по ньому, обмивала тіло, холодила, але це була тепла вода і холодила вона приємно. Усмішка лежала на його вустах, він навіть зупинився біля шлюзу: звивалася непогамовна течія, шумка й лагідна; дощ уже лився так, що на ньому й нитки сухої не лишилося — наче потрапив він під водоспад.

Був на березі й сірий чоловічок. Сидів під хирлявим деревцем навпочіпки, злякано скорчився і сховав голову в плечі. І шевцеві стало зовсім весело, тіло його заспівало й запрагло роботи. Він уже забув про вітер та вихори, про чудного каменяра і про прізвисьце, яке прочитав на плиті. Ішов, усміхаючись, і підставляв обличчя під дощ — отаким його й запримітив сірий чоловічок. У тілі сірого чоловічка засвітилася жовч, він стис попсовані зуби, аж зарипів ними, втягнув глибше голівку в плечі — тілом його пройшли дрижаки. Ставав тут під деревом лежачим каменем, хоч ув очах у нього — жовтий вогонь: далекі відсвіти малих і блідих блискавок. А дощ валив і валив, синюватий і теплий, земля й річка щасливо парували, приймали зливу, як дарунок, тож яке їм діло до скорченого під деревцем чоловічка!

Швець відчинив хвіртку, а з дому вийшла, тримаючи над головою парасолу, Ніна. Була стурбована й заклопотана. Стала перед ним і дивилася. Наче хотіла кудись полетіти з цією чудною і зайвою парасолею. Він засміявся, а тоді заусміхався; вона відчула: всміхається оце він *до неї*, прийшов він уцент мокрий до неї, їй захотілося відкинути цю й справді непотрібну парасолу й кинутися до нього. Щоб підхопив її сильними руками і щоб закружляли вони з ним по дворі. Але з дверей до них виставилися два цікавіючі личка, і їм треба було вдавати перед тими личками бозна-яку поважність — жінка стрималась. Усміхнулась і єдине, на що спромоглася, прошелестіла щось про дощ і про те, як сильно він змок.

— Еге ж,— сказав він голосно.— Зараз грітися буду!

6

Сірий чоловічок здригнувся і здивовано розтулив рота. Аж очі вирячив, йому стало по-справжньому маркітно. З хвіртки виїхав візок, за ним біг напівголий чолов'яга у смішних, прив'язаних шворками калошах, на голові в нього — беретка, а тіло від води бурштиново грає. Чолов'яга всміхався, може, в нього й справді не всі вдома, подумав сірий чоловічок, і йому тут, під деревом, напівзмоклому й нещасному, стало ще прикріше. Бо куди оком глянь — ні душі, куди оком глянь — тільки патьоки, дощ уже не грозивий, а спокійний. Зникли блискавки та грім, лопотіло й лопотіло; в ногах у сірого чоловічка здулася калюжа і на ній спалахували раз по раз пухирі. В тих пухирях відбивалося небо, і дивний чолов'яга з візком, котрий притьма біжить через галявину; сірий чоловічок злякано зирнув навколо, йому вже захотілося звідси піти. Але був тільки наполовину змоклий; вийшовши на вільний простір, позбувся б і того сухого, що мав на тілі, тож зітхнув, як утомлена парова машина. Над плечима у нього й справді звивалася пара, він аж упрів, а може, упрів він од страху?

Швець скочив у річку, був сьогодні надмірно моторний, від річки диміло і, здавалося, він сам задимів посеред води. Ось-ось спалахне вогнем і згорить, як горить підпалене блискавкою дерево; сірий чоловічок метав на нього

блискавки свого погляду; швець нагнувся, по напруженій спині зацокотіли теплі краплі, ноги міцно вперлись у дно, об пальці вдарило кілька слизів, що ховалися під каменем, вискочив навіть рак і кулею майнув у нього перед очима. Швець тихо засміявся — було йому на душі погідно. Каменюка трапилася чотирикутна, трохи схожа на ті плити там, на горі, можливо, її покинув колись, напівобробивши, якийсь самотній каменярь; можливо, на ній теж готувалося місце для надпису, але той, для кого це готувалося, так і не захотів умирати.

Швець викотив каменюку на берег, і йому аж у очах стуманіло. Стояв і важко дихав; дощ, здається, вже кінчався — з-під дерева вийшов, обтріпуючись, наче кішка, сірий чоловічок. Він позирнув на шевця, начебто це той напустив сьогодні дощу й так немилосердно змочив його, і підтюпцем потрюхикав геть. Біг, ледве перебираючи ногами, немов бігун, котрому треба подолати ще сотню кілометрів. За спиною гучно вдарив молот, і сірий чоловічок, навіть сподіваючись того удару, здригнувся. Потрюхикав швидше, хоч насправді йому тільки видавалося, що біжить швидше, зрештою, і від цього йому млоїло в очах; здавалося, ще мить і він звалиться долі під той оглушливий і страшний молот. Але він трюхикав і трюхикав, викидаючи з грудей перепалене повітря, він димів, як димить у цей час ціла долина, дощ сіявся на нього, як із сита, дрібносінький і мерехкий, обличчя в нього змокрило від поту й води, він облизував вряди-годи солоні вуста, а за спиною гупав і гупав молот, наче наздоганяв його і грозив, зведений над головою, розтרוшити йому карк.

Сірий чоловічок спинився, ловлячи, як риба, ротом повітря. В нього голосно тажкотіло серце й дрібно трусилися руки. Звів обличчя вгору, звідки сіявся дрібний надокучливий дощ і прокляв той момент, коли за приписом лікаря чи за своїм власним, рушив і сьогодні на прогулянку.

7

Вітер у цей час сидів у закапелку. Він добряче нагулявся і мав право передихнути. Йому було затишно й гарно. Бо закапелок, який він обрав між скель, був сухий і теплий, звідси

добре було оглядати річку й долину, окрім того, сюди любили заходити й родичі: Грім та Блискавки. Розмовляли вони про вітер — говорив це Вітер, розмовляли й про Грім — говорив це Грім, а блискавки нахвалитися не могли блискавками. Потім вони розійшлися: Грім та Блискавки спати, а Вітер захотів посидіти на самоті. Тоді він і побачив у долині малу смішну постать, яка, не зважаючи на дощ, махала іграшковим молотом і лупила камінь. Дощ у цю хвилину припинився; з хвіртки вийшла жінка з парасолею, вона рушила, обходячи калюжі, якраз до того дивака. Подивилася на нього з-під парасольки сердито, бо зовсім не похваляла його безрозсудності. “У тебе зовсім нема в голові розуму”, — сказала вона і в тому голосі чулося більше ласки, ніж пересердя. Чоловік засміявся. Бо в тіні своєї парасольки жінка була чудова, гарними здавалися навіть павутинки довкола її великих, лагідних очей. “Раденький, що дурненький!” — буркнула вона й повернулася, щоб іти назад. “Я зараз кінчу!” — гукнув він їй услід, але вона була сердита й не повернулася. Він підняв над головою молота й кількома ударами добив каменюку.

Тоді відчув і жаль. Була то остання каменюка і для паркану матеріалу досить. Не треба вже бігти щовечора на річку й лупати камінь, не треба буде боротись із сірими, кошлатими чудиськами! Відчув жаль, і в очах у нього народилася сива хмарка.

Диміла в тиші річка, у воді лежали ніким не діткнені камені, тепер їм забезпечено спокій, вони можуть полегшено зітхнути. Зелене волосся їхнє може вільно розвіюватись у течії і до нього вільно можуть збиратися малі рибенята. Покусуватимуть те зілля й жуватимуть, і воно від того гоїдатиметься у швиді, зовсім певне свого спокою. В печерах вестимуть розмови ліниви пічкурі, вони оповідатимуть про небезпеки, які чатують їх щокроку, і про те, що останнім часом немає спокою й під камінням. “Окрім того,— скаже найстарший із них,— бруднішає вода і ще невідомо чи ми виживемо!”

Вітер вийшов зі свого закапелка й розімнувся. Від довгого сидіння занімали йому плечі, й Вітрові раптом захотілося гульнути.

8

Цілу ніч скаженів вітер. Немов зірвався з припону, налітав несамовито на дуби й немилосердно жбурляв сухим дробом крапель у шибки. Цілу ніч ганяв він по місту, зламав кілька акацій та кілька осик і порвав чимало дроту на стовпах.

Сірий чоловічок лежав, увіткнувшись носом об подушку, і не міг заснути. Власне, борсався між сірих, як і він сам, видив і прокидався щоп'ять хвилин. Вітер трусив погано приправленими шибками, перекидав картонні коробки біля магазину і шурхав ними по асфальті...

Сірий чоловічок аж на постелі сів: до вікна притулилася біла постать. Виразно побачив голову, плечі, нічну сорочку — біла постать трусила погано приправленим склом і просилась у хату. Серце в сірого чоловічка впало, він сидів блідий і безмовний, тільки ворушив заляклими вустами. Бо йому згадалися раптом казки про мітичних жінок, котрі ходять від оселі до оселі — жінки-хвороби і жінки-дні. Вони мають кожна зосібна свої промисли, а коли люди чинять переступа, туляться до погано приправлених шибок і просяться в хату.

Сірий чоловічок закричав, від чого підхопилася його дружина. Груба й розколошкана, вона позіхнула так, що на сірого чоловічка повіяло запахом пустки. Витягнув руку, палець його трусився, очі вилізли з очниць, він весь був білий, як полотно, витягував пальця в напрямку вікна, і жінка його, зирнувши туди, ще раз позіхнула. Всунула ноги в капці й заколивалася, велика й могутня, до вікна. Була широка, як дзвін — білий дзвін серед морочної й вітряної ночі, і йому раптом захотілося югнути під ковдру, замотатись і заплющитися. Білий дзвін повільно підпливав до вікна, звівся навшпиньки, показуючи могутні литки — калатало до того дзвона, — і притулився до скла. Сірий чоловічок перевів тимчасом подиха. “Що це?” — спитав він хрипким голосом.

Дзвін уже повертався. Махало вниз калатало, беззвучно лунав удар за ударом — билось у сірого чоловічка серце; вдаряло махало-калатало — білий дзвін простував до нього. “Що це?” — вдруге перепитав він. “В голові тобі замакітрилося, — позіхнув білий дзвін, овіюючи його запахом пустки. — Вітер газету приклеїв!”

Тоді сірий чоловічок засміявся. Від серця йому відвалився тягар, бо жінки-хвороби і жінки-дні знову відійшли у казки, де цікаво блукати тільки дитячому розуму. Насправді все є, як є. Все узвичаєне й просте. І можна спокійно спати.

Сірий чоловічок ліг біля жінки, котра вже посапувала носом і задоволено приплющився. Він хотів спати, а коли заснув, йому не снилося нічого.

9

Вранці швець оглядав те, що накоїв вітер. Він зламав дерево, під яким ховався учора від дощу сірий чоловічок, загнув на сараї толеву покрівлю, а шматок тієї покрівлі відірвав. На подвір'я прикотив бозна-звідки обруча і той уклеївся в заспокоєне і пригусле болото. Стежки покрилися рівчаками і в них ще й зараз поблимувала вода. Швець обійшов паркана. В одному й другому місці каміння завалилося й лежало безладною купою.

Він дивився на ту купу спокійно. “Ну то що? — спитала дружина. — Завалився твій паркан?” — “Нічого страшного”, — коротко відказав він, і вона раптом здивувалася: був задоволений.

Швець розглядав паркана. Його й побачив тут сірий чоловічок, який за приписом лікаря чи своїм власним вирішив ходити ще й на ранішні прогулянки. Прогулянка перед роботою, прочитав він у журналі “Здоров'я”, зміцнює нерви, особливо коли робота у вас сидяча. Робота у сірого чоловічка таки була сидяча, через це він і вийшов сьогодні так рано. Він сардонічно всміхнувся, зирнувши на розгубленого, як йому здалося, шевця, а очі його спалахнули жовтим вогнем. Сірий чоловічок задер угору писка, і це його радісне обличчя освітило ранішнє сонце.

Дерево, під яким учора ховався, було зламане. Сірий чоловічок здригнувся: а коли б він тут сидів? Корона дерева мочилась у калюжі, світлів свіжо-жовтий злам — чоловічок поспішив відійти від цього місця. Сірий чоловічок переступив через кілька каменюк, що відкотилися від зруйнованого паркану й подався до Тетерева. Там зупинився й подививсь на воду. По річці їхав великий голубий човен. На веслах сидів Йонта з наймиролюбнішим виразом обличчя, на кормі, важко

вчавивши її у воду, розлога жінка — Валька, а посередині мале їхнє подобенство — Вова: вони в незаконний спосіб ловили сіточками рибу.

Чоловічок пройшов далі, спинився біля квітучої бульби і задивився крізь маленькі, схожі на соняшникові, суцвіття на той бік. Кущі були намоклі й ніби присоромлені — в них тепер не ховалася жодна закохана пара. Чоловічка пробрав холод: ранок випав свіжий та й пора йому було вертатися. Він закотив сірого рукава й позирнув на годинник. Брови його з круглих стали трикутні, й він швидко пішов геть, обганяючи по дорозі одна за одною рябу Надьку, Магаданшу, Броню і Людку, які вибралися зарані в магазин по молоко.

— Чи не тому ти такий радий, — сказала шевцева жінка, — що знов возитимешся коли свого паркану?

10

Увечері швець таки лагодив паркана. Клав камінь до каменя, уважно припасовуючи й приміряючи. Коло нього крутилися двоє його хлопців, креслили на землі лінії і стрибали — хто далі. Погукували дзвінками голосами, коли хтось перемагав, а швець позирав на них добродушно. Плечі його темніли від смаги, на руках і спині грали м'язи, і дівчата, котрі поверталися з пляжу вже в застібнутих халатиках, цікаво на нього зирнули. Вітерець кошлатив шевцеві чуприну, а коли він звівся, волосся заворушилося на голові, як живе. Дивився туди, де кручі й скелі, де острів зі своїми деревами й річка — горів у його погляді сивий вогник, наче нічний каганець. Серед цього каміння він начебто посірів, і сірий чоловічок подумав про це не без віради. Презирливо скривив уста й кинув поглядом на дівчат, котрі розмлоєно проходили повз нього. Дівчата пахли літнім сонцем і густим серпневим вітром, були наче піщані створіння, і їм, як таким, цікаво було кинути оком на м'язистого силаня.

З глибини двору дивилася жінка, біля очей якої вже плуталися павутинки, погляд був спокійний і простий: вона не задрала піщаним дівчатам, котрі пахнуть сонцем і вітром. Погляд став мудрий: їй доводиться стояти на сторожі обійстя, яке обвів таким смішним парканом господар: чоловікові треба мати химерне відчуття сили. Вона не перешкоджає йому

бавитися — в тому й ховається мудрість, тож сила її тим більша, чим старанніше огороджує своє гніздо цей химерний силань.

Сірий чоловічок сплюнув і пішов. Зрештою, він весь час спльовує, мов викидає із себе скверну. В нього малий крок і примружені оченята. Руки його висять, як нитяні: згинає й розгинає пальці. Він іде собі, поплывуючи, наче це так важливо, і на нього ніхто не зважа, бо це, очевидно, й не важливо...

11

Вечорами вони сидять на лаві. Лава під кленом, біля неї грядки з квітами: матіола, настурція, кручені паничі, майори й чорнобривці. Трохи поодаль, уже на городі, цвіте зірчаста мальва, ще трохи далі — перецвілий бузковий кущ. Квітів на ньому свого часу не зірвали, і кущ викинув зелені, гостроносі китиці.

Вони сидять і мовчать, зрештою, їм і треба мовчати. Бо настав вечір, пахнуть матіоли, паркан довкола обійстя зведено, і сьогодні він не обвалювався. Від річки напливають голубі сутінки, і вони роблять прозорим навіть постать сірого чоловічка. Вони люблять отакі вечори, швець та його жінка, тоді спускається до них невидимий птах. Великоокий та лагідний, він сідає біля них і спокійно дивиться на світ. Його крила пахнуть матіолами, і це він приніс у долину вечірній спокій. Навколо тепла тиша, м'який, блідий і синій серпанок, і хоч птах уже спустився, в повітрі чути посвист його крил — співають цвіркуни. Вони сидять із тим птахом на колінах, і на обличчях їхніх печатє сьогоднішнього дня. Він перебув роботу на фабриці, а вона мала безліч клопоту вдома. Отож сидять вони й чекають. Їм хочеться глибше увійти в цей вечір, щоб відчути, як затишно згущується ніч і щоб сон склепив очі їхніх невгамовних увірвитель, понісши в царство своїх казок. Тоді вони по-справжньому залишаться наодинці. Тоді й пропаде цей сірий чоловічок, що туляється по березі, наче шукає вчорашнього дня, тоді стулить ніч краї своєї мушлі й покриє їх. І прийде до них оксамитна радість, вони побачать чорні квіти на білому полі, чорні тюльпани на яскравосиній траві. Буде шепіт і радість і будуть вони безконечно єдині. Після

того зможуть узятися за руки й піти, як діти, в царство вже своїх казок.

Отак вони й сидять на лавці під кленом і чекають, коли піде з берега сирій чоловічок. Це звістить їм, що пора вкла-дати дітей.

Сирій чоловічок пішов. А може, вдав, що пішов. Звелася жінка, а за нею й чоловік. Вони дивляться одне на одного довгим, теплим поглядом і рушають у дім. Довкола стає порожньо.

Сирій чоловічок стоїть у заростях верболозів. Йому дивно відчувати цю порожнечу, довкола ані душі, лише біля мосту гуркотять авта. Сірому чоловічку треба повертатися додому, але він стоїть у верболозах, і в нього холодно горить ув очах жовтий вогонь. Жовтоокий неспокій засів у грудях сірого чоловічка.

І він зважується. Виходить із верболозів і роззирається навсбіч. Темно. Горить у небі холодний місяць. Сирій чоловічок шмигає, наче кіт, через дорогу і спиняється біля камінного паркану. Мирно тягнеться сіра, застигла смуга.

Сирій чоловічок дивиться на паркана, і його очі звужуються. Губи тоншають і ущільнюються: сирій чоловічок блідий і холодний, як місяць. У глибині його тіла спалахує, як жовта музика, біль: печінка сірого чоловічка волає до неба. І чи від цього болю, чи від місяця, що наливається йому в розхилену душу, сирій чоловічок відчуває силу, яка струшує його єство. Він запалюється під білим місяцем, він увесь уже, наче вогнище, холодно палахкотить до неба і заморожує цей безглуздий паркан. Десь гавкають і виють собаки, сон накрив шевцеву хату: сплять уже діти й дорослі, чорний кажан креслить у голубому повітрі чорну риску, а сірому чоловічку здається, що й місяць, і зорі також запалали. Пожовтів увесь світ: дерева, земля і річка, кручі, на яких розкинулося місто і навіть цей недоладний паркан.

Сирій чоловічок аж струшується від лихого накоту, він турляє ногою складене каміння і те схитується. Це додає сміливості сірому чоловічку, і він кидається на паркана, як на свого ворога. Хапає, здираючи нігті, каміннячця й розкидує його навсбіч, турляє ногами і аж сичить від болю й захвату.

Згори сіється біде світло. Сирій чоловічок засапався. Шматок паркану розкидано, а на більше в нього немає сили. Він втирає чоло, а з грудей йому виривається повітря. Печінка

йому вже не болять. Очі вже не горять жовтим, а мирно сві-
тять зеленим. Зелене місяць і зорі. Сірий чоловічок усмі-
хається. Кажан креслить над ним загадкові зигзаги, але сірого
чоловічка вони не страшать. Він знову втирає піт: усмішка ще
ширше розквітає на його вустах. Він спльовує і закладає руки
за спину. Стоїть якийсь час і задоволено дивиться на роботу
своїх рук. З вуст йому зіслизує, як темний вуж, мелодійка. Вона
провисає над розтрощеним парканом і пропадає.

Сірий чоловічок іде, спокійно заклавши руки за спину, по
білій від місячного світла дорозі. Голова в нього знесена, а вус-
та поплювують. З грудей йому вихрипується модна пісенька,
а очі п'ють світло ліхтарів, між які він зараз навіки пірне.

1974 р.

ОПОВІДКА ТРЕТЯ

ВОЛОГИЙ ВІТЕР

1

Вологий вітер навідав на землю, на вікна, вряди-годи прикладав прозору руку до рота й вив, наче хотів злякати, але від того в хаті було ще затишніше, мірно цідив голубе світло телевізор, усе блакитніло: Тосьчине й Бронине обличчя ставали в цьому світлі холодцювато-драглисті; у дверях спинився Льонька, так само дивлячись на голубу латку; синіли навколо, як молочні, стіни; сволок випускав із себе темну бульку електричної лампочки — світла не палили.

— Нарубав дров? — спитала Тоська, повертаючись до Льоньки.

— Іду! — буркнув той і знехотя розвернувся у дверях. Глянуло на нього й Бронине лице, але в сутіні годі було його роздивитися: Броня була темна, як циганка.

Вологий вітер навіс на шибки, ніби прорізав їх тоненькими пилочками; гострі, як списи, струмені холодного повітря пролізали в хату і сягали Тоськи. Вона зіщулилась, і в ній народився раптом, вигулькнув, як видра з води, тупоносий звірик.

— Бач, як дме. Казала цьому бовдуру: встав вікна, то як горохом об стінку. Покарала мене ним лиха година.

— А мені кажеться,— озвалася з сутіні тонким, як нитка, голосом Броня,— що добрий він, твій Льоня...

— Трасця його матері з такою добротою,— завовтузилася Тоська і раптом, розкривши рота, втупилася у синє дечко телевізора: двоє молодиків у тому синьому тумані завзято цілувалися.— Хе-хе-хе! — засміялася вона, і її тіло заходило разом зі стільцем.

Льонька курив, пускаючи в темінь густі клубені, вогник жеврів і пригасав, освітлював на мить його незворушне лице; вітер ударив його в одну щоку й другу, а чоловік мружився й поморгував повіками. Серед двору лежали порізані ще вдень колодки, світила лезом сокира біля них, дерево ще пахло живицею, а може, пах живицею цей вологий вітер, вдосталь

нагулявшись перед цим по соснових борах. Льонька виплюнув, пухнувши, недопалка — прокреслилося жовте коло — засичала, мов заболіло їй, калюжа. Тільки тоді Льонька ввімкнув на двірню лампочку — вечір раптом відступив із двору, лишивши у глибокій світляній ямі невеличкого чоловіка в піджаку; Льонька поплював на руки й потягся до світлолезої сокири. Раптом забув про цілий світ, про жерло телевізора і про холодцювато-драглисте лице жінки своєї; у грудях піднялося щось жовте і ясне, як оцей чистий зріз колодки з запахом живиці, як цей вітер, що стільки гуляв по борах. Чоловік поставив колодку на пенька, і над головою його блиснуло гостре лезо...

— Не знаєш ти цих чоловіків, то й щаслива,— бубоніла байдуже Тоська.— Ледач така, скільки я йому товкла, щоб уставив вікна, холодно уже. Не, ото піде, буде ті дрова пилять, буде ото ті цигарки кадить, або сяде мовчуром і хоч ти його самого пилай.

— Це через те, що добрий він,— кволо обізвалася Броня, світло з телевізора так і не змогло освітити її обличчя.

— А по мені хай би вже із характером був. А то щось таке, як м'яло. Лопух, хе-хе-хе!

— То ти його й не любиш? — спитала наївно й наче здивовано Броня, і чи від здивування очі її зволожіли й заблищали в сутінку, наче мала вона не тридцять два, а тільки вісімнадцять.

Тоська засміялася. Тіло її заходило ходором, як і стілець — аж потріскував з натуги.

— Це ти чи дурна, чи придурюєшся! — сказала і раптом повернулася до подруги.— Ті романси-манси добре в телевізорі подивиться — лижуться, мов конфети їдять. А воно, коли отак щодня, так осточортіє, скажу тобі по совісті, що і тобі позавидуєш.

Броня наче ковтнула щось гірке й негнучке, випросталася, закам'яніла, заморгала.

— Ну, не дуйся, не хочу тебе обідить,— поправилася Тоська і раптом зойкнула: хлопець там, у синьому, повалив дівчину на синю траву, плаття в неї задерлося, оголюючи надміру стрункі ноги.— Безвстидство ж яке! — прошепотіла Тоська захоплено.— І треба таке показувати, щоб вам добра не було!

Знову завмерла, але там, у синьому, діло далі не пішло, а вже їхав трактор, а за кермом сидів той-таки хлопець,

трактор гуркотів і грозився розтрити своїм могутнім тілом і синю землю й увесь телевизор.

— А-а-а-ах! — позіхнула Тоська, ніби на крилах знялася, наче підхопило її й винесло з цієї хати, повної мертвосинього світла, понад сволок, що випустив із губи темну бульку електричної лампи, аж понад дах у вологий сильний вітер: побачила на мить освітлений дворик і чоловічу постать: згинався та розгинався, махаючи над головою яскравою блискавочкою сокири, світліла купа свіжопоколеного дерева; Тоська різко й сильно полетіла назад, а коли приземлилася на свого стільця, коли знову загусла в холодцюватому світлі, побачила: зігнулася на ослінчику Броня, ніби притлумило й прибило її щось.

— Оце дивлюся на тебе, — сказала Броня тим-таки кволим голоском, — і так мені чогось чудно. Взяла ти його в руки...

— А взяла! — коротко й задоволено потвердила Тоська. — Не возьмеш — розіп'ється тобі, розстервениться, спасу не дасть — цей я урок заучила, — вона заморгала вічками, прагнути зрозуміти, що діється в тій голубій коробці. Але не збагнула нічого — стала, мов лялечка в коконі, сон звивав уже в її мозочку кубло, з того кубла вигулькнули бліді, теплі личка, що почали дмухати на неї, як на гарячу страву діти, — Тоська ставала сонна й неповоротка. Проте струсилася, роздерла повіки і з тихою увагою задивилася — діялося на екрані вже щось зовсім незбагненне: герої фільму бігали, кричали й сварилися...

Льонька там, надворі, сів на колодку і знову закурив. Жовто палала над ним лампочка, світилося розкидане по дворі поліняччя, клубені диму здіймалися над ним, як пара: вогкий вітер випивав той дим, набирився духом живиці зі свіжопорубаного дерева, рвався відтак геть туди, у ніч, у вологу темряву, де ще гуляє жовте листя, де хитаються розтривожені дерева і де вряди-годи можуть ударити межі очі двома променями авта. Вітер гнався по землі, втомлений і змерзлий, у норах спали кроти й жаби, вужі й жуки — сплячка в них довга, аж на зиму. Вийшов із нори хіба що самотник-їжак, котрий щовечора приходив до дубця, спинявся тут і розгрібав листя. Задумливо й напівсонно хрумав жолуддя, і його смутні оченятка мружилися навстріч синьому, вологому вітру. Їжачок принюхувався: запах тютюну й живиці: живиця нагадувала йому давно покинутий ліс, де стало жити аж зовсім неможливо, а тютюн — людське житло, до якого він прибився років з чотири тому.

Розгрібав лапкою із розчепіреними пальчиками дубове листя, вигортав блискучого жолудика, лузав його зубцями й, спльовуючи лушпиння, жував та й ковтав. Від того йому байдуже ставало: чи ліс ото навколо чи людські хати; вітер шепотів йому на вухо про небезпеки цього світу, і від того їжачкові зубенята ще прудкіше й натхненніше перемелювали смаковите й ситне зерно...

— Ми, баби, дурні,— заговорила знову Тоська, так і не втямивши того, що показували в коробі.— Ото дівчиною біжиш заміж, аж посторонки рвеш, хе-хе! А дориваєшся до тих посторонків... Нінащо воно все...

— Так уже й нінащо! — зітхнула важко Броня — її обличчя знову пропало в сутіні.— Засиділась я у вас...

— Та чого там, додивись. Із цим, знаєш, мовчуром і словом не перекинешся. Втюриться в цю дурну коробку, хоч ти йому кола на голові теши. А воно й дивиться надоїда...

Розтулила рота, потекло туди голубе світло, мигнув голубий язик і голубі зуби — печера; там за стінами пролетів вогкою хвилею вітер, виніс із ночі кілька мокрих листків і наліг на шиби вогким плечем, припечатавши ті листки до скла. Здалося Броні, що це два ока жовтенні дивляться на неї з темряви; їй і справді не хотілося виходити з теплого кутка, в якому вона, на жаль, тільки гість, адже там, між ночі, погасло стояла її хата, не горів вогонь у печі й не світилися вікна. Вологий вітер хазяйнував там як удома, ходив порожніми покоями і даремно розшукував господиню. Від того легенько порипувала підлога, хата ціпеніла у тій темній, вологій порожнечі — Броня чудово знала: не зігріє вона її своїм кволим диханням...

— А жере як! — продовжила Тоська.— Кабана б годувала, польза якась була б. А цей так: і смачного йому, і жирного, перше, друге і десяте, а щось не так — надується, як сич, і сопе цілими днями.

— Він же зарплату приносить! — згукнула тихесенько Броня.

— Ну то й прожирає ту свою зарплату. Кабана заріжеш, продаси, а теперички, хе-хе, м'ясо в ціні, всі м'яса теперка хочуть, свіженьке щоб, добреньке, базарне, трасця вапії мамі!..

Абонька складав під повітку дрова: живиця й вологий вітер, смак тютюну в роті; дим рветься тонкою смужкою за плече; між гіллям клена з'явилося холодне, жовте коло —

місяць вирвався із хмари. Льонька аж зупинився, задивившись: брати лупили одне одного на тому місяці, аж диміло; вітер напав на чоловіка з поліном у руці, роздув вогника цигарки і обсилав попелом обличчя. Льонька вийшов з-під повітки й прислухався до шереху під дубком. Їжачок почув його й завмер, перетворившись у сіру кудлату грудку. На річці шуміла, падаючи з греблі, вода; гавкав пес куцої Натаалки, чорні ковтки били в темряву, наче хто гатив палицею в чорний барабан. Льонька озирнувся на власні вікна: були темні, тільки одне — тьмяно-голубе. Йому раптом захотілося отак піти в ніч, найти таких, як і він, самотніх і поволі пити пиво, чи вино, чи й самогон. Вітер задував вогника між його губів, тьмянів той і розпалювався, покривався кострубатою плівкою попелу, світивсь у щілинах між того попелу, вмирав і знову розпалювався. Їжак дихнув вітру, але тютюнового диму не розпізнав, хіба живицю й пітне тіло десь побіч; обережно перебіг листям, але знову мусив завмерти: перед його носом упав вогкий і погаслий недопалок...

— Коли він тобі такий невгодний,— засміялася тихо Броня,— то чого ти за нього держишся! Прожени його!..

Тоська поверталась до Броні всім тулубом, разом зі стільцем, наче на дзиглику, поверталася повільно, бо її ударило з несподіванки. Брови її лягли аж біля волосся, очі стали побільшені, рот розтулився — темний як ніч, адже вона повернулася боком до телевізора. Броня завмерла на своєму стільці, наче мишка, на яку ось-ось вискочить і схопить пазурями кіт; здалося їй, що повітря разом із цим телевізором, хата ця під вітром вибухне страшно і покриє її руїнами. Пошкодувала раптом, що бовкнула таку дурницю: після цього чи зможе сюди приходити і чи не доведеться щовечора самітно сидіти у своїй порожній вогкій хаті й слухати обережний поступ вологого вітру на половицях. “Ах,— подумала вона,— завжди мене хтось смикає за язика!”

Та все лишилось як було: мірно сіяв у кімнату синяву телевізор, вітер насідав на шибки й підвивав у комині, тільки звідти, з темного Тосьчиного рота, з тієї отхлані бездонної, виривалися чудні чи ж то сміх, чи плач, чи кудкудахкання. Броня все ще сиділа, мов кригою obtулена, зігнула плечі, втягла голову, адже не зовсім тямала, що так раптом розвеселило її подругу.

— Ото розсмішила мене! — ледве перевела дух Тоська.— Та я з милою душею! Але куди він піде і хто його прийме, ледач отаку жеровиту?

Броня наче висмикнулася з кілка, на якого була насаджена, випрямилася, скільки могла, розгорнула плечики, голова її вийшла з пліч, з'явивши зовсім-таки непотворну шийку, очі зблищали в синьому світлі, що раптом осяяло її обличчя, зняло з нього добрий десяток років — Тоська вдивлялася в те несподівано погарніле обличчя з підозрою й лихим спокоєм, але Броня не зважала на неї — розцвіла раптом у синьому світлі, як нічна квітка.

— А я! — сказала чітко й дзвінко, і це був не її голос. Це був голос ізвідти, з ночі, а може, позичений у тієї надмір стрункої героїні, що недавно так завзято цілувалася і обнімалася з героєм у цій-от коробці.

— Ти-и-и!? — протягла все ще здивована Тоська.— Шо ти собі дозволяєш? Не, шо ти, скажи, собі дозволяєш?..

Вимовила останню фразу швидко із захлином, аж пригнулася на стільці, подалася уперед, зависла скособочено до Броні, бо те коротке слово, де є “з” і “ш”, було вимовлене не просто так, а вилізло з розхилених вуст, як шипіння, ніби гадюка звідтіля виповзла.

— Та я нічого не дозволяю,— сказала наївно Броня.— Сама ж кажеш, що він невгодний тобі, що він сякий-такий! Ну, я й подумала, хіба я всерйоз?

— То ти шуток не розумієш? — засміялася трохи ніяково Тоська, але очі її продовжували світитися в сутіні загрозово й напружено. В голові споватіло, забриніли якісь напнуті струнки і перш, ніж у тій ваті зв'язалися видимі вузли, вуста її викинули з себе скоромовкою кілька сухих і кострубатих слів:

— То оце ти в мене така подруга?

— Та не, я тобі посучувувать хотіла,— ледве не пошепки видихла Броня, і вони раптом завмерли, прошиваючи одна одну пильними й настороженими поглядами. Броня ще більш витягла шию і звела плечі, а в Тоську наливалася, як вода у дзбан, зневага — завжди легковажила цю стару дівку, адже минуло так багато часу, а ще ніхто не понадився на її звадності; в горлі у Тоськи купчилися, звивалися й рвалися спазми, хотілося їй розреготатись у вічі цій дурепі, бо це ж глюм і нахабство принесла ця хирля в її дім; щось у ній зростало, підіймалося

знизу, холодило серце, з іншого боку, була ще й досі вражена отим несподіваним Брониним випадом. Чи не тому щось у ній з'явилось й розважне: а що коли вони вже знюхались чи починають знюхуватися, а хирля тільки тому й топче до них стежку? Броня сиділа так само випростувана, насталена, змолоділа й гарна, настовбурчена й насторожена.

— Чудачка ти! — сказала Тоська і повернулася до телевізора, в якому вже виднілася перекошена фізіономія диктора — з поважним виглядом та перекошена фізіономія читала останні вісті. Тоська встала і покрутила гвинта: фізіономія перекосилася на другий бік, Тоська покрутила іншого гвинта, і фізіономія сплющилася, роздавшись набіч.

— То як, скажи мені, оті слова твої розуміють? — спитала Тоська, повертаючись од телевізора.— Це, може, ти із ним уже й знюхалась?

— Та з ким? — вигукнула вражено Броня.

— А про кого ми говоримо? — насторожено на неї дивлячись, спитала Тоська.

Рипнули двері, й вони обоє здригнулися. В прочілі постав і сперся об одвірок Льонька. Тоська розтулила рота, але миттю опанувала себе.

— А води приніс?

— Мо' спершу повечеряти даси!..

— Принесеш, то й дам! — сказала, ніби розколола колодку, Тоська.— Справ-но, щоб не кривило йому морду,— хитнула вона на телевізора.

Льонька підійшов, дикторове обличчя скакнуло й поправилось. Чоловік вийшов, трохи зарізко хряпнувши дверима, а Броня вже надягала пальто й запиналася хусткою. Щоки її палали, і вона навіть рада була, що в кімнаті тільки це мертве світло.

— Куди це спішиш? — Тоська закліла око.— Ми ще, по-моєму, не кончили розговора.

— Дурне ти взяла собі в голову,— печально сказала Броня.— Ні з ким я не знюхувалася й відбивати твого Льоньку не збираюся. Та й не хочу...

— Отак уже й не хочеш? — єхидно мовила Тоська.— Щось мені ця сторія не наравиця!

— Дивна ти! — сказала Броня.— То кленеш його, то ревнуєш!..

— Клену й ревную, бо мій! — виставила пишні кулі грудей Тоська.— Коли матимеш свого і таке стерво, й сама почнеш клясти й ревнувать. Інакше й хвоста його в дворі не стане.

— То я пішла,— мовила ледь чутно Броня.— Не обіжайся! Якось воно недобре вийшло... дурне я сказала.

— Отож-бо,— буркнула Тоська.— Це вже такі шуточки, що лучче не нада... І лучче було б, щоб ти на чужих чоловіків не заглядалась.

— Та не заглядалася я! — вже з розпачем сказала Броня.— Це до слова мені впало.

— Хай лучче таке дурне й до язика тобі не прилипає,— мовила трохи понуро Тоська.— Бо щось ти мені вже й підозрительна стала.

— Кинь це, Тось, чого завелася? — кволо оборонилася Броня.

— Знаю, чого завелась,— буркнула Тоська.— То таке стерво, ці чоловіки, що тільки дивись.

Броня якось дивно мотнула головою й шмигнула у двері.

— І тее! — гукнула їй услід Тоська.— Щоб я такого від тебе більше не чула!

2

Броня побачила Льоньку, який тяг воду,— там був ліхтар, і Льонька в рідкому світлі, у старенькому куцому пальті і в кепці здався їй меншим, ніж звичайно. Їй стало соромно отак його розглядати, адже у цій хаті, що за спиною, відбулася така чудна, аж неймовірна розмова! Пішла на другу хвіртку, щоб не здивуватися з ним, щоки їй запалали ще більше, вона аж побігла і ледь не перечепилася через їжак, який надумав у цей мент перескочити через стежку. Вони обоє злякалися: Броня і їжак; Броня вдарила руками об хвіртку, а їжак скулився біля каменюки. Броня горіла між ночі яскравим полум'ям, вологий вітер не мав сили погасити того вогню, гнав на неї густі чорні хвилі, хотів утопити її й поховати, хотів зірвати з неї одержу, щоб залишилася тут перед ним і ніччю гола — він би запліднив її ще таке спрагле тіло. Вітер у цей мент одчував зневагу до чоловіків білого світу, які байдуже проходять мимо такого високого вогню, горнучись у пальта і притупуючи блазенькими туплями, через це він і рвонув на ній одягачку і відкинув з колін

спідницю, аж присіла вона перелякано, схопившись за ту спідницю двома руками. По тілі її пройшла хвиля ослабу, вичерпаності й кволості; уста в неї затремтіли, а голова обертом пішла — стала така немічна в цій ночі, перед цим вологим навійлком, безсоромником оцим і блудягою. Дві сльозини ви-кресалися з її очей, і вітер розбризкав їх, кинувши віяльцями на щоки; тоді вона й зрозуміла, що там, у тому домі, який за-світив уже за її спиною вікно і дивився розкресленим на шість шибок оком, нічого особливого не сталося; вона простісінько заснула біля того телевизора, адже показували таку нудоту, і їй приснилася та неймовірна розмова. Заспокоїлася від тієї думки й відчинила свою хвіртку. Вітер ударив її в спину і ввігнав у двір; він, здавалося, розсердився не на жарт, бив її вже навви-машки: по спині, по голові й по ногах. Вона заслужила цієї кар-ри, через це й не опиралася, тільки бігла підтюпцем по темній стежці, дрібненьким винуватим крочком і хлипала, наче дитина. Вітер увігнав її в двері, стусонувши у спину і заплеснув за нею стулку. Вона опинилась у холодній вогкій тиші сіней, темній, хоч очі позич, з важким запахом зволоженого валпа, гасу й кис-лої капусти. Обтерла щоки обома руками, а тоді віддихалася. Хотілося їй скорчитися тут, на підлозі, сціпитися, зажмуритися, хоч навколо й так не проглянеш, і прокоцюбнути цілу ніч; хай би вона, ніч оця й темрява, змила з неї безвинну вину її, і хоч во-на навіки залишиться сама, але буде спокійна й тиха і не віда-тиме відчайного болю, що так немилосердно зараз її стьоба.

Потяглася рукою туди, де був умикач, пальці ковзнули по шарудавій стіні, відчуваючи пучками вклеєні в тиньк піщини; світло спалахнуло так раптово, що Броня аж похитнулася. Зачаїла дихання перед тим, як увійти до кімнати: вчувалися їй легкі, безтілесні кроки, дихання якесь чи, може, шепіт. Але то був тільки кіт, почув господиню і дряпався до неї з хати; їй же здалося, що це Той, хто лякає на самоті; Той, що зводить її; Той — білий з темним оком, невідь-хто; Той, що проганяє від неї сон і п'є з очей її сльози — вітер вологий, проти якого спасу нема!

Кіт стрибнув їй на груди, і, хоч сама привчила його до цього, мороз проповз їй по спині. Бридливо відштовхнула тваринку і та впала на підлогу, здивована й уражена; Броня відчу-ла, що може зненавидіти це капосне створіння, має навіть хіть схопити його за жма за гриву й викинути на вітер. Кіт пішов

просто на неї, вихиляючи тілом, звівши трубою хвоста і запобігливо помуркуючи. Торкнувся її чобота і вона не стерпіла, схопила його і, привідчинивши двері, викинула надвір, задихнувшись од лютого ляпаса, яким нагородив її вітер. Кіт нявкнув і зник у темряві, а Броня відчула, що в неї неживе тіло і що їй важко навіть сінці перейти. Мала набубнявілу голову, отерпла рука відчинила двері, з хати повіяло прищвілою пусткою. Засвітила світло, скинула чоботи, хустку й пальто, всунула ноги в капці і, мерзнучи вже від порогу, рушила до вітальні, де відверто гуляв вологий вітер: квартира не була зачинена і вітер вистудив кімнату понікуди. Тоді несподівано для себе вона знову згадала Льоньку, отого чоловічка під ліхтарем у куцому пальті, котрий завзято волочив здоровенні відра. Далека, холодна й смутна всмішка торкнула її вуста, бридливо їх кривлячи. Треба було зачинити квартиру, а тоді вже — в ліжку, холодне й також вогке; вона ступнула негнучкими важкими ногами до вікна, а коли протягла руку до гачка, раптом упало на те вікно щось темне й лахмате, задерло хрупко кігтями і в темному отворі квартирки, куди неспинно вкочувалося вологе, зимне повітря, виросла чорна, хижка, оскалена котяча морда. Броня закричала і вдарила kota межі очі. Той хитнувся у вікні і знову пропав у темряві, а вона, накинувши защібку, затрусилася від немочі й плачу.

3

Льонька їв свіжорозігрітий бігус, кусав великими шматками хліб, загортав ложкою теплу, тлусту страву і накладав на обидві щоки. Молотив зубами і трохи поплямкував, очі в нього, як завжди під час їжі, ставали малі й нетямкуваті; Тоська зайшла до кухні й приклеїла круглу сідницю до ослінца. Дивилась, як він їсть, і відчувала обридження впереміж із вдоволенням, оченята її ставали такі, як у нього: малі й трохи нетямкуваті.

— А ти чого не їси? — відірвався він од миски.

— Фігуру рішила наганяць, хе-хе,— показала зуби Тоська.— Буду така, як Бронька: Кашій безсмертний.

Він пирснув у капусту, як кіт, і знову замолов щелепами, і вона аж образилася від такої його неуваги.

— Ти що, й повірив?

— Та не...

— Я вже повечеряла,— звідомила вона добродушно.— Хіба чаю випила б, та вставать неохота.

Він кусав хліб і загортав ложкою капусту. Накладав за обидві щоки і молотив щелепами, ніби хотів швидше звільнити собі рота.

— Слухай, Льонь,— ліниво озвалася Тоська.— Може б, ми кабанця завели?

Він невиразно мрукнув, бо все ще мав набитого бігусом рота.

— Я так і думала, що захочеш. Оце я бачила стару Смердиху, зара вона у столовці работає. Давай, каже, приходи у столовку, можна буде достать дешево зливки всякі, помії. Щось докупили б і помаленьку вигодували б. Лушпайки мої сестри давали б, все одно викидають, а ми їх свіжиною вгостили б, дали б по кілограмчику — добрий кабан, то й не видно буде... Я он меблю хотіла б. Теперички тільки й чуєш: арматури й арматури, а ми що, гірші людей? І ми б собі арматурник: хай блищить. Поставимо і хай сестри лікті покусують, хе-хе, бо воно, знайш, якось незручно: такий телевізор як картинка, а мебля у нас просто тьху і не скривись.

Льонька ковтнув востаннє і задивився здивовано на порожню тарілку.

— Ти там того,— сказав він,— може б, досипала?

— Ну й жеровитий ти,— зітхнула Тоська.— Жереш як не в себе і самі шкура-кості на тобі. Я он менше їм, а тіла на мені не то, що на тій клячі Броньці. А ти їси і тебе їсть.

— У тебе є за що взять,— добродушно всміхнувся Льонька.— Досип-но трохи.

— Нам тим і погано кабана годувать, що нічого з їжі не остається,— сказала Тоська і звелась.— Пішли спать уже, досить тобі жерти,— вона позіхнула широко й солодко, аж здавалося, що впаде в ту прірву її рота й цей чоловік, що, вкраявши хліба, сидить і жує, і кастрюлі, й навіть відро з водою...

Сидів сам на кухні, все ще відчуваючи голод і трохи дивуючись: чому це Тоська не дала йому добавки? Жував поволеньки хліб і йому здавалося, що колись давно, невідь і коли він діткнутий був темним крилом і відтоді ніби в темну пелену запав. Дивляться тільки очі на світ, мов у щілину заглядають, мерзнуть губи його і язик, вуха й самі очі — все наче за крижаною шибкою. Розмерзав він тільки на роботі, а ще коли опинявся серед

молоденьких, жартівливих дівчат; кров його тоді пульсувала швидше і він здатен ставав навіть на парубоцький вибрик: затискав якусь реготуху в кутку і обпалювався вогнем, що струмував од молодого гарячого тіла, зубів білих і очей чорних. Отак жував він зараз хліб, дивлячись на темну шибку, за нею — вологий вітер, неозорість чорна, їжак гризе жолуді, а, наївшись, бреде по стежках і городах, даремно пригнуваючись і когось у тому мороці даремно шукаючи. Знайде забуте яблуко під яблунею і покинуті на городі недогризки; собака гавкне йому під носа, але нашттовхнеться на колючки і жалібно запищить — втече в буду й зализуватиме поколеного носа. Микола ж усе ще сидітиме тут, на кухні, і жуватиме, аж доки не постане в прочілі, наче розіпнута, величезна біла постать. Гаркне на нього так, що він злякано підскачить, адже в нього залишилася ще одна недороблена робота, треба зорати цю білу ниву й кинути в неї насіння, хоч він чудово знає: нива ця, зорана й засіяна, врожаю не дасть. Може, це воно і є — чорне крило, котре вряди-годи торкає йому душу; він, зрештою, не дуже супроти того й змагається, зіскакує зі стільця, покидає недоїдену скибку і бреде в чорній тиші вслід за білою кучугурою, котра веде його за собою. Приходить на ту білу ниву, згортає з неї сніг — темінь там неозора й велика, прірва ненаситна; він зітхає, бо нива велика-безмежна, а йому копати її й копати, доки піт не вмие чола, а знесила не приб'є його да вологих од поту подушок. І він покірно й не без задоволення ту ниву порав, а може, й орав її, припавши руками до чепіг, і піт струмів йому з чола, а нива була м'яка й колихлива, навіть постогнувала під ним та його плугом, навіть задихалась, а може, тільки вдавала. Тоді Льонька відчував, що його зносить угору, а може, це він падав униз у червону, спечну прірву, де живе солодка втома й тиша і де блукають білі, як і нива ця, сні.

4

— Тобі добре було? — питає Госька, тулячись до нього: гріє й пестить його, і він розклеплює майже зіплені повіки.

— Угу! — бурмоче, бо тепер найлюбіше, що вчинив би,— поринув би в сині з рожевими хмарами сутінки сну, в погойдуння таке, де затишно й солодко. Але до нього все ще тулилося розпечене до жару велике й пухке тіло, рука її лягла йому на

груди й плуталась у густій порослі; жінка торкнулася вустами його вуха і раптом захихотіла, засміялась у те вухо.

— А знаєш, хе-хе,— дихала вона йому на щоку,— що та Бронька втрутнула?.. Забула тобі сказати, ну, не малахольна вона? Я там про тебе щось сказала, ну, як оце воно буває, а вона: “Коли такий,— каже,— невгодний він тобі,— каже,— проженни його. Я його,— каже,— до себе прийму. Понімаєш? Сучка така, дівка стара, в неї там пластинка стальна, не — ти чув таке? Як тобі це наравиться?

Тоська обурено відкинулася на спину, а Льонька відчув раптом, що в нього задубла спершу одна нога, тоді друга, за-коцюб язик, груди його обіляла холодна, хоч і солодка хвиля: хололи йому серце й нутроші.

— Ти тільки скажи, яка зараза! — говорила Тоська.— Хотіла я її за ті маслаки схопити і за порога викинути. Не, ти подумай: ходить, понімаєш, до людей, телевизора безплатно дивиться, а ще й на чужого чоловіка очі витріща!

Він мовчав, зрештою, на груди йому вже лягло щось тепле й просте, притулилося до обличчя і затуляло повіки. Тоська стуснула чоловіка під бік, і той злякано сів.

— Та не спи ти, соня окаянна! Чи тобі, може, не інтересно? Чи, може, за моєю спиною знюхався з тією клячею?

— Ну, що ти мелеш, що ти мелеш? — сказав він, знову лягаючи і приплющуючись. Але вона знову присунулася до нього, запустила руку між його потилицею й подушкою, налягла грудьми, аж почав він знову помаленьку оживати, залоскотала його солодко й поцілувала в губи.

— А що, Льонь, хіба я не лучча тієї маслакуватої? Ти ж на тих кістках мозолів собі намуляєш. Чи може вже муляв?

— Що це тебе вкусило? — спитав він, не все ще добираючи в тому, що казала жінка.— Нічого я з нею не мав і не збираюся мати.

— А чого ж вона захотіла, щоб я тебе прогнала? Чого це так зразу згодилася тебе взяти? Я про тебе погане, а вона — хороше, чого? І так, сучка, хвостом крутить, так уже крутить! Ти мені лучче признайся, Льонь. Ну, вскочив у гречку, помнув трохи ті маслаки — всі ви, чоловіки, такі! Попробував, побачив, що жінка лучча — і додому! А що, не лучча?

Вона знову почала пестити його й цілувати і знову розтритожила його. Він зітхнув і, хоч це траплялося між ними нечасто,

вдруге заходився копати ту неозору, неосяжну ниву, вкриту снігом, а коли, вже зовсім зморений, упав навznak, то його тільки й стало, що пробурмотіти (бо жінка все ще тормосила його й питалася) те, що було найлегше, тільки б дала вона йому спокій — сон уже посадив його на свою гойданицю, хитнув і покотив у простір синій чи білий, із хмарами рожевими, на яких сиділи чорноокі дівчата й трубили, аж щоки їм роздима-лись, у золоті лискучі труби.

Тоська вже його не чіпала. Вирвала від нього признання — він таки мав із тією хвойдою, з тією задрипою й клячею діло, отож лежала тепер біля хроптіливого Льоньки, як чорне, повне смоли, барило, і вигойдувала в собі не менше чорні думки й помисли. Очі її палали в темряві, і вона подумала, що легко могла б під цю хвилю власного чоловіка й задушити.

5

Вологий вітер віяв над околицею, над уже голими дерева-ми, скидав на них вільгу, і вони у місячному світлі лисніли, як тушові. На гілках збиралися краплі, падали далі на свіже іще листя, жовте й духмяне; вітер ганяв пружки хвильок на річці, і риба невідь-чого лякалася, спиняючись у зіллі, чи ховалась у кам'яні печери. Навіть вічноголодні шуки позавмирили у прибережному очереті, важко дихаючи. По той бік, де не було вже хат, прокинулася самотня лисиця, котра, як і їжак, покинула давно вже отруєний ліс; вона вийшла в поле і, з'ївши кілька мишей, сіла, підібгавши хвоста, і задивилася на розсипані по той бік річки вогні, думаючи, чи не безпечніше їй було б посели-тись у якомусь із тих дворів. Вітер наскакував на ліхтарі, гой-дав їх і вони ніби летіли, порипуючи, в ніч — птахи осяйні, жар-птиці небачені. Їжак уже втомився блукати, він приніс у нору чотири згублені яблука, приніс у нору з десятків жолудів, а окрім того натрапив на кілька волоських горіхів. Пробував їх розкусити, крутив у губах, шукаючи, куди засунути зуба, але бу-ла ця робота не під силу йому — пішов далі, на всяк випадок обминувши собачу буди: собака й досі зализував свої ранки на носі. Вологий вітер нападав на їжака, намагаючись укусити беззубим ротом, і їжак зітхнув важко: схотілося йому залізти в теплу нору, підгорнути листя, якого наносив, удихнути пряно-го запаху й заснути довгим, на кілька місяців сном, щоб пробу-

дитися від також вологого вітру, який розбудить у ньому тугу; і рушить їжак тоді в довгу, як ніч, вітер цей і стежки людські, мандрівку. Ітима й ітима, бо нора його завелика для одного, в ній мала б копошитися їжачиха, вгамовуючи малих, прудких бешкетничків з кількома м'якими голками на спині. Вітер буде так само вологий, так само навальний; зараз він привіює темноокий сон, і сон той уже поганяє їжака до нори своїм мосянжовим батіжком. Помугукував, наче грало мав яке в роті, і їжак зітхнув, їжак розвернувся й покійно подибеляв до нори. Ще зупинився біля входу, щоб не помилитися: чи той це вологий вітер, чи треба йому спати, а чи, може, й на розшуки йти? Сон свиснув у срібну дудуличку, плеснув мосянжовим батіжком; очі їжаків стали клейкі, наче змазано їх вишневим глеєм. Він заліз у нору, щось там пожував, щось упорядкував, ще раз зітхнув і завмер, слухаючи, як далеко-далеко, десь угорі, біля місяця, летить гудивий звір, мов сміється чи плаче, чи чогось прохає у місяця і у ночі.

6

Броня наколола трісок, накидала у піч брикету, і вогонь заготовів, затріпався за залізними дверцятами, скидаючи в піддувала дрібненькі жарини. Заварила з борошна клею і почала різати на довгі смужки стару газету. Махала квачем, і вітер віяв на неї з усіх шпар; приклеювала газетні смужки, і вікно стало рябе, подрукване. Це її невідь-чому роздратувало, здерла смужки і жбурнула в помийне відро; натомість знайшла зошита й порізала вже його. Вікно зарябіло, розграфлене в кліточку — це вже її задовольнило. Сіла випити чаю, але намазана маслом скибка не лізла в горло. Вона пила окріп, не помічаючи, що обпікає рота, і дивилась у вікно, облямоване покліткованим папером. За вікном була сіро й мокро, хиталася гілка з причепленим жовтим листком, наче дерево диригувало тим листком для оркестру світових вітрів. На шибках блищали, здригаючись, краплі, вітер обстукав ними скло, щоб заспокоїти чи ще більше схвилювати її. Поповзла смуга темного диму — вітер збивав його з комина й пригинав до землі. Відчула, що на піднебінні в неї звисли смужечки попеченої шкіри — обібрала їх язиком, встала й енергійно вимила підлогу, повзаючи по кімнатах. Вогко блищали дошки, фарба давно облізла, і дошки

вільготно пахли, проступало на них жовте жиля. Кіт ходив слідом за нею і обтиравсь об ногу, збуджено помуркуючи і начебто випрошуючи за щось пробачення. Вона викинула його в сусідню кімнату; кіт став на порозі й дивився на неї засмучено і здивовано. Броня не витримала того напівлюдського погляду, підійшла до холодильника і врізала ковбаси. Кіт миттю забув за свою меланхолію, загарчав, схопивши ковбасу, і чимдуж чкурнув у сінешні двері. Вона засміялася, дивуючись, що в неї такий сухий і дурний сміх; домила підлогу, а коли звелася, побачила раптом, що хата її аж сяє, що все у ній чисте й красиве: помита підлога й скатірка, покривало на ліжкові і старовинна шафа, яку зробив її давно вмерлий дід-столяр, комод і завіси біля вікон. Вона й сама гарнішала в такій гарній хаті, ніби освітлювалася зсередини, огріта не зовсім збагненним теплом. Вітер побачив те чудо й рвонувся, щоб ускочити до хати, щоб загра-ти в її честь найчудовіше соло на трубі й так ще раз зневажити дурних і миршавих чоловіків, котрі не здогадуються в цей мент зазирнути до неї у вікно, а підтюпцем біжать, зіщулившись, по мокрій дорозі. Вітер розбив собі груди об шибку і та задзеленчала тонко; прорвав в одному місці поклітковану смужку; Броня зойкнула й кинулася перелякано зі своїм квачем туди, щоб все-таки захистити свою честь, якої вона й не гадає губити.

Здивувалася, що на вулиці висів туман, бо бачила уявно перед цим залиту сонцем хату, вперше не сутінну й не вогку; туман нерівно клубивсь у долині, заповнюючи її, як кисіль чашку. Гойдалися розмиті постаті, що пропливали через греблю, хитався Шіллеровий кінь, який даремно шукав зеленої трави, кінь ніби пригнувся у ногах і монотонно покигував головою. До нього вже йшла одягнена в сірі лахи сіра істота, сам Шіллер, дивак-коновод, бо хто тепер тримає коней у місті? Ішов, важко наступаючи на траву, обличчя мав закостеніле, а за ним котилася маленька грудочка замурзаної дівчинки в яскраво-зеленій чи то брудній, чи залитій туманом курточці.

Броня побігла й собі через греблю, бо не хотіла йти повз Тосьчину хату, в завулку на неї зирнув високий і гарний чоловік, вона прослизнула повз нього, як вода повз камінь, чоловік усміхнувся, показавши два ряди напрочуд білих зубів; їй лягло на щоки два червоно-цеглисті рум'янци, і ці рум'янци не зникли й тоді, коли йшла через моста, де аж надто дув той-таки вологий вітер — він забивав за своєю гульвіською звичкою їй між

ноги пальто й спідницю. Повз неї мчали, ревучи й намагаючись обляпати її з усіх придорожніх калюж, вантажівки, і шофери блискотіли в кабінах усмішками; здавалося, вітер розбудив-таки в усіх цих зустрічних чоловіках те, що мав би розбудити давно: оця невелика, тонка постать на мості, оця осяяна двома рум'янями жінка полум'яніла сьогодні таким чаром, що навіть старий Смерд із паличкою і з довжелезними козацькими вусами раптом розправив плечі і сховав ціпка за спину. Вона прослизнула повз старого знову-таки як вода, війнувши сиською хвилиєю, і старому причулося, що в насурмленому повітрі по-весняному задзвеніла синиця. Чоловік, який зустрівся з нею у завулку, не витримав, вискочив на гору, але спинився: жінка, яка так схвилювала його в цьому тумані, була далеко, і він мимохіть згадав жінку власну і своїх славних пудіврінчат. Броня не бачила його, але й вона не забула тонкого й гарного обличчя, так само, як усмішок шоферів і несподіваної Смердової молодцюватості. Все це навалилося на неї відразу, ніби вийшла вона з тіні на сонце — гола красуня з уже заплідненим лоном, ось що витворив з нею дивний туманець і вологий вітер, і осінь оця сутінкова з весняними синицями: тож два червінці на щокках і палючі очі її затримали ще одного чоловіка в модному плащі, з довгим волоссям і з надмірно подовженим носом. Вона звела погордаливо кирпулю й пішла повз цього пінокистого молодика, як іде жінка певна себе, в якій такі чудові знадності — вона знає, як ними користуватися. Водночас і злякалася власної зухвалості: це як у тій казці про Попелюшку, подумала вона й освітила гарячим позиром ще одного чоловіка, цього разу огрядного й дебелого, але з таким поглядом, що прошив її, бідолаху, ніби шабляками проколов. І вона знову стала маленька, безпорадна й перелякана, але від того остраху рум'янци її розклалися на дві розкішні підківки, а очі заблищали ще яскравіше; огрядний чоловік пішов, понісши її небуденний образ і красу її на споді свого трохи ожирілого серця — його послала жінка по квашену капусту, а він ніяк не міг її знайти.

7

Саме в той час, коли Броня панічно й схвилювано втекла в місто, хоч не мала там чого робити,— просто побігла з вулиці, від вологого вітру і власної, хай і помолоділої, але ж порожньої

хати, так от, саме в той час Тоська вийшла до водогінної колонки і пустила вздовж вулиці печального погляда. Неподалець рипнули двері, й на вулицю випнулась істота у вицвілому халаті й старій болонячій куртці з обірваними кишеньками, озута в капці і з квітчастою хустиною на голові. Вона відразу ж укмітила Тоську і її до неї потягло, ніби Тоська була рибалка, а та особа (звали її чи прозивали Магаданша) — рибою. Отож рибалка-Тоська потягла вудочку і вудочка та привела до водогінної колонки рибу-Магаданшу, і ще не встигла Магаданша наблизитись, як Тосьчин рот розтулився і звідти попливли печальні слова, і всі вони були про її Льоньку і про ту капосну Броню, і про те, що та паскуда втерлася в їхній дім, що вона невдячна і зрадлива тварюка, бо безплатно й телевізора в неї, Тоськи, дивилася, що її дурбачель признався: таки крутив із тією хвойдою шури-мури. Вона, тобто Тоська, йому вибачила, бо чоловіки всі такі, а Броньці не вибачить ніколи: не крутила б вона хвостом, то і його, дурбачелистого, не потягла б. Тоська заплакала великими слізьми, розповідаючи цю печальну історію, а перед нею, як дерев'яна, стояла Магаданша і співчутливо покиувала головою. По тому вони спільно, дружно прокляли всіх потаскух, шльондр і паскудниць, а Магаданша додала негречне слово й про лоботрясів, повійників і кобелів, тобто про чоловіків. Саме в цей час рипнули неподалік другі двері, й на ганку виросла ряба Надька, а що ряба Надька була тимчасово з Магаданшею посварена, то не підійшла до кумась, а взяла відро й подалась до колонки. Саме в цей час біля паркану з'явився Олексій, зирнув на вулицю, але побачив мирну картину: теревеняць баби, іде по воду ряба Надька, вийшла з двору куца Наталка зі своїм здоровенним псом — Олексій спокійно сховався у нетрях городу. В цей час проїхало по вулиці таксі, із нього визирнув поважний Йонта, в зубах у нього стриміла цигарка “Біломорканалу”. Ряба Надька забула про воду, зупинилася серед дороги, бо їй смертельно забажалося знати, що таке привіз цього разу той невгамовний хапун Йонта. Другим оком вона так само пильно подивилась у бік Магаданші й Тоськи — вони й досі балакали. Тоді вийшла походкою пави зі свого двору, де жило в п'яти будинках сто пожилців, провізорка, вічна стара діва, гордо пройшла повз жінок, не привітавшись, і повела свої щедрі тілеса в бік двох туалетів, замкнутих на ключа і вельми сморідких. Провізорка

вийняла з кишені халата клаптика вати, охайно заткнула нею одну ніздрю й другу і тільки тоді ввійшла в сморідке коло, що твердо опасало туалети; відімкнула двері й сховалася за ними, ніби пропала.

— Не, ви подумайте,— сказала Магаданші Тоська.— Я йому годжу як болячці, я йому перу, варю, прибираю — цілий день так намотаєшся, що ніг під собою не чуєш; а ще на роботу біжи, а в мене здоров'я вже неважне, а попробуй нагодувати його, ненажерливого, а він оте стерво до хати принадив. І вже вони знюхалися, добра б їм не було, я все в нього, зарази, випитала — воно ж дурне і не журиться, але я цього так не лишу!

— І не лишіть, уважайма, не лишіть! Я, коли жила в Магадані, то в нас такого бизобразія не було.

— Ну да, а я що кажу! І це такою тихою прикидалася, така скромненька, тьху на твою голову! — чуть-но не кожний день до нас бігала. Не, не проломити їй голову?

— А проломіть, уважайма, проломіть! Я коли жила в Магадані... не шо я кажу... Коли б у мене таке случилось, то я узяла б доброго каменя і по голові, стервуху, по голові! І його, і її...

Ряба Надька стояла посеред дороги з відром, одне око її було повернене в бік Йонтиного двору, бо Йонта й справді щось витягав із таксі, а друге — до водогінної колонки, до якої не зважувалася підійти, бо посварена із Магаданшою.

— Це ви чуєте, тьоть Надь, що я кажу? — спитала від колонки Тоська.

— Трохи почула, а не пойму,— відповіла ряба Надька, забуваючи про Йонту.— Це шо, отой ваш байстрюк у гречку вліз?

Тоська почала переповідати історію, а внизу біля річки стояв біля своєї хати (власне, хата була не його, а Тосьчина) Льонька. Комин курів димом, тобто він запалив уже й піч; Льонька обмірковував проблему: чи не міг би удруге поснідати. Шіллер вів через галявину коня, йшов накульгуючи; ззаду за конем котилася маленька замурзана грудочка-дівчинка; Льонька сентиментально подумав, що було б не зле, коли подібна грудочка закотилась би і в його подвір'я. Але нива, що її обробляв, родила тільки сухий пісок докорів та вимовлянь, відчував, що глухне в цьому дні і обростає кригою. Подумав мимохіть про село, в якому виріс,— батька не мав, а мати вмерла — був Льонька одинак. Хату свою продав, коли ще в армію забирали,

а після війська гроші ті пропив. Тоді й переступив цього порога, і тепер його щодня обсипає сухий, сірий пісок, засипає глибше й глибше; по шию загруз він у той пісок, а довкола широкий світ, хати зирять вікнами й раду радять, сплетені в небі вузлом димів. Ішло по-недільному вдягнених двоє дівчат, переступали калюжі струнками, в капроні, ногами, і він задивився на ті ноги, забувши навіть про другого сніданка.

— Ач, на дівчат задивився! — почув знайомий голос і здригнувся. Тоська стояла з відром біля правої ноги, була кругла, як клубок: обличчя, очі, вуха, великі груди й живіт, клуби, стегна — все напрочуд кругле; важкі ноги в обрубках з-під гумових чобіт (він одягав ті обрубки на річку) топтались у рідкій багнючці. Льонька роздивлявся її трохи здивовано й спантеличено, очі мав покірливі, як у теляти, і це примусило Тоську цілніше стиснути уста і стати до нього ще немилосерднішою.

— Підеш у місто! — наказала вона. — На базарі купиш курям пшениці, заплатиш за електрику і в магазин зайдеш. Купиш хліба, масла, може, буде риба копчена і ще там що — подивишся... Чув, що оно на вулиці говорять?

— Що ж там говорять? — байдуже спитав.

— А ти не знаєш що? — єхидно відгукнулася Тоська. — Про тебе і твою клячу Броньку.

— А що вони можуть про нас говорити? — зчудовано спитав Льонька.

— А те, що й ти мені казав.

— Я тобі щось казав? — викруглив очі Льонька.

— Оце вже й забув? А вчора, коли ми те... Забув чи придурюєшся?

— Нічого я тобі не казав, — твердю повів Льонька.

— А це вже не брешти! Казав! Казав, що ти з нею терся!

— Тьху на твою голову! — сплюнув Льонька і двигнув убік, щоб від Тоськи втекти.

— Не, ти мене послухай, — пішла за ним Тоська. — Люди дарма плескати язиками не будуть.

— Чи ти здуріла, чи в тебе з голови остання клепка вискочила? — спинився Льонька. — Не мав я з нею нічого.

— А вчора сказав: терся! Я питала, а ти сказав. Так уже й забув?

— Не помню, щоб таке дурне казав, — буркнув він. — Може, я спать хотів, а ти приставаала.

Тоська причіпливо обдивилася чоловіка. Ні, він, здається, й справді нічого з Бронькою не мав, а коли й лапнув її принагідно, то це така поведенція чоловіча. Вона часто заморгала очками, але в ній почала здійматися якась хвиля, щось їй самій до кінця незрозуміле: може, вона трохи й застоялася, може, їй трохи й приостогид оцей вайло, оце байдуже й покірливе створіння — останнім часом він її більше дратувати почав. Чи не тому вона звела на нього строгі очі.

— Ти мені, Льонька, диви! Хоч раз побачу, як трешся коло тієї клячі, шльорки тієї, голову провалю!

Він хмикнув, зирнув поверх її голови, тоді повільно дістав із кишені сигарети “Памир”, виловив одну, неквапно запалив і випустив хмарку диму.

— То йти мені в той ґброд, чи не тра? — спитав байдужно.

— Аякже! — мовила Тоська. — Чи знов скажеш: не чув!

Повернулася і попливла, перевалюючись, як качка, у чудних отих обрубках із гумових чобіт, помигуючи литками, обтягнутими, аж розлазилися, простими в гумку панчолами.

Пішов слідцем, бо в голову йому закладено було аж стільки доручень; подумав про карбованця, прихованого від полочки, — вип’є десь там у місті пива. Тоська посковзнулася на багнюці й проїхала, ніби хлопчак на ковзанці, роздершись однією ногою вперед, а другою назад. Зирнула на нього, чи не сміється, але він не сміявся, тільки очі відвів. Пристукнула обрубками коло порогу, знову повернулася до чоловіка. Льонька спинився зачудований: такого добродушного обличчя він у неї давно не бачив.

— Дам тобі рубля, — сказала вона. — Можеш випити пива. І щоб мені на ту клячу ані дививсь!

Він закліпав безпорадно повіками і мозок його прошила радісна думка: а може, десь і на вино дешеве наскочить. Від цього йому стало зовсім весело, і він аж головою крутнув, водночас і на жінку хитро дивлячись: чи не розгадала вона часом його думок?..

Дивилась, як він відходить: у сірому пальті, чорній старій кепці й негладжених штанах. Повільно переступає ногами, дивиться під ноги, вайлуватий і неповороткий. На споді Тосьчиної душі знову ворухнулося роздратування, але вона пригасила його — на обличчя виповзла напівсаркастична усмішка. Тьхкнула в болото білою, згуслою, як це завжди після балачки буває,

слиною й подалася до хати. Тут скинула важкого й довгого халата і напнула плаття — було трохи затісне, але таки вбила себе в нього. Підійшла до дзеркала і подивилася суворо в широке, трохи розплиле, але ще молоде власне лице. Була задоволена з оглядин, тож і всміхнулася зверхньо. “В тої клячі,— подумала,— не груди, а дві бовтанки смердючі!”

8

Броня підходила до своєї вулиці негнучкою ходою, добрий її настрій давно пропав. А ще більше він пропав, коли зустрівся вона з Людкою, такою ж старою дівою, як і вона, але куди більш єхидною і язикатою. Людка зирнула на неї з усміщечкою, а вони вважалися ніби й подругами, зупинилася й почала розглядати Броню.

— Чого це отой Бомбовоз розкудакталася на цілу вулицю? — спитала.

— Який Бомбовоз? — здивувалася Броня.

— Ну, Тоська ота прищелепувата. Справді мала щось з її Льонькою?

Броня почервоніла раптом до вух і безсило закліпала очима.

— Та хто тобі таку дурницю сказав! — вигукнула вона.

— Ну, мені й ти могла б сказати,— мовила Людка, підморгуючи.— Тут той Бомбовоз так розпиналася, так тебе лаяла: і така ти, і сяка, і що чоловіка в неї відбиваєш!..

— Та їй-бо, Люд! — занепокоєно сказала Броня.— Я й не думала...

— Кажи, кажи,— знову підморгнула Людка.— А чого така червона стала, як мак?

Броня ще більш почервоніла.

— Та ж нічого в мене з ним нема й не було! — сказала сердито.

— Може, й нема,— сакраментально відповіла Людка,— але вулиця про те гуде. Ой, я побігла, до однієї з роботи хочу заскочить...

Вона побігла, а Броня стала й боялася зрушити. Щось творилося з нею несусвітнє. Ясна річ, роздзвонила про все сама Тоська і то через дурний Бронин язик, бо вона таки пожаліла вголос отого її мізерного Льоньку, навіть сказала, дурна, що могла б його до себе забрати. Їй аж нудко стало й вона облизала пересохлі вуста. З жахом подумала, що може зустрітися на

вулиці з Льонькою — а що, коли й він уже про все знає, хтось і йому міг донести про те? Ота недавно здобута несподівана краса її пропадала й змивалася; йшла вона сіра, як цей день і небо, стара, як світ,— баба стоптана і зморщена. Йшла вона і вицвітав на її щоках рум'янець, зникав, сповзав, щоки жовті ставали, очі гасли, наче той вогник у лампі; пасмо волосся висмикнулося з-під хустки: здалося їй, що те волосся пронизане сивими струменями; не знала, як подивиться Льоньці в очі; мабуть, треба-таки перемовитися з ним, бо це ж такий сором, що й не сказати; Тоська не була для неї така страшна, страшно було тільки зустрітися з ним, бо що він може про неї подумати? Схотіла повернутися, пройти через міст і той завулок, де до неї всміхнувся гарний, як Бог, чоловік, хай знову засвітяться усмішки шоферів і витягнеться по-молодцюватому чудний дід. Але то була казка переказана, і вона, зітхнувши, взялася за свою хвіртку, водночас озираючись і на сусіднє подвір'я. В дворі було порожньо, вітер махав ганчіркою для миття підлоги, а кури видзьобували посипане в грязюку зерно. Вона полегшено зітхнула: добре хоч те, що з Льонькою так і не зустрілася. Зайшла в порожню й вогку хату, сіла посеред кімнати, не роздягаючись,— замислилася. Льонька їй подобався: тихий, простий, роботящий. Чого він пристав до тієї мегери, яка й дітей йому народити не може? Глуста, почварна, коротконога. Броня встала й підійшла до дзеркала. Була струнка, може й захуда, з великими очима. Ніс, правда, задовгий, але це аніскілечки її не псувало. Ні, вона виглядала куди ліпше за ту вульгарну Тоську, але чоловіків у цьому світі також не збагнеш: женяться на опудалах, тягаються за почварками, аби тільки вміла відверто крутити сідницею, а їй, скромній, порядній, тихій, доводиться безнадійно дівувати. Ні, вона ніколи не буде відбивати від тієї пашекухи її Льоньку, хоч він їй і подобається,— просто цього не змогла б. Коли вже на її долю випала оця тоскна самотність, так воно, очевидно, й буде.

Здивовано побачила, що по її щоках течуть сльози. Втерла їх похапцем і роззирнулася по хаті: що б його зробити? Сьогодні неділя, вона пішла в місто, щоб там чимось себе зайняти, думала піти в кіно, але кіна виявилися всі бачені, магазини зачинені, купила сяке-таке з харчів і от знову вона в порожньому домі, знову стоїть перед вікном і дивиться на вулицю, а посеред вулиці стоїть ряба Надька з таксистихою і щось гаряче

обговорюють — чи не про неї мова? “Господи,— стукнула вона кулаком об кулак і пішла нервово кімнатою,— яка ж я дурна, яка дурна! Знову сіла, заплаючилася й побачила Льоньку, як той моторно махає сокирою, як той біжить із порожніми відрами, а потім і з повними, як вологий вітер гуляє навколо і б’є в обличчя, і мружить кружала води в тих відрах — якось так дивно він, тобто Льонька, на неї тоді позирнув! Ні, це вона вигадує, ніяк на неї не дивився. Броня навіть подумала, що треба їй зайти до Тоськи, бо між ними ніби й справді пробігла кішка, треба все в’яснити, щоб замовкли оті рябі й таксистихи, бо інакше вона тут, удома, збожеволіє. Рішуче вдяглася (в нутрі тенькнуло: “А що як зустрінуся з Льонькою?”). Ну й що, хай і зустрінеться: чи між ними щось коли було і чи ж що є? Колись, правда, він спробував до неї пристати, всього раз, але так і не зачепив, чи ж і те брати до уваги? Броня рішуче вийшла надвір, зачинила хату й подалася до сусідки, долаючи в душі спротив і лячне бажання повернутися, знову втекти в хату. Ряба Надька й таксистиха, побачивши її, миттю замовкли; вона привіталася, але пащекухи ледь-ледь кивнули, тільки дивилися крутими очима, ніби хотіли її тими очима з’їсти. Броня увіч переконалася, що балакали кумасі таки про неї, тож пройшла повз них спокійно і так само спокійно ввійшла у двір, де вітер так само мотав ганчіркою для миття підлоги, а кури видзьовбували із грязюки зерно. Собака знав її і не потрудився вийти з буди, дивився тільки печально й ніби згадував щось. Броня взялася за ручку й натисла на клямку. Заспівали прозоро двері, і вона закощобла зі страху: в сінях, проте, було порожньо. Тоді вона рішуче переступила хатнього порога — Льоньки не побачила й тут. Стояла тільки серед хати Тоська в зеленому вузькому для неї платті, розставила ноги, наче під нею хиталася підлога, і лила зелене світло погляду. Броня спинилася несміливо: вицвіла, знічена, суха, безгруда, з ногами надто тонкими і з волоссям, побитим першою сивиною; так, вони різнилися — та пишнотіла, а ця суха, та зелена, а ця жовта. Броні знову захотілося повернутися й піти геть, остаточно забувши цю дурну історію. Але вона стояла супроти тієї зеленої й настовбурченої і тільки переминалася з ноги на ногу.

— Можна до тебе? — видихла зрештою.

— Чого ж не можна, заходь,— сказала Тоська не зовсім люб’язно.

— Не знаю, як його й сказати,— несміливо проказала Броня, червоніючи й потуплюючись.— Зустріла оце Людку і такого вона наговорила.

Тоська понуро зирнула на недавню подругу, як великий, зелений, тлустий кіт, відвернулася і підтягнувши стільця, сіла, заповнюючи сидіння круглими зеленими формами.

— Що ж вона такого наговорила?

— Мені аж казати соромно,— затараторила раптом Броня.— Але ні, думаю, прийду до тебе, хоч воно й незручно, знайш, воно так... ну, я не знаю, як це сказати таке... на вулиці почали плести, що соромно мені людям в очі дивитись.

— Що ж вони плетуть? — строго спитала Тоська.

— Та кажуть, ніби я твого Льоньку... Ну, ніби я його в тебе... ну, відбиваю. А в мене такого і в голові нема.

— Так уже й нема,— відвернулася від неї Тоська.

— А таки нема! — згукнула Броня, відчуваючи, що кров приливає їй до обличчя.

— Бач, може б, і я таке подумала,— мовила Тоська і пильно зирнула на Броню.— Але по-моєму, Бронько, це ти в цій-осьо кімнаті сама мені сказала, що я така і сяка, і що ти його б собі забрала... Може, й забрала б, коли б він пішов,— сказала згорда.— А то не проста річ...

— Але ж, Тось, Богом тобі клянусь!.. Не зманювала я його!

Броня подивилася на колишню подругу, вії її затремтіли, затремтіли й губи, і вона в цю хвилину стала така, що Тоська дозволила собі всміхнутися краєчком вуст — суперниця нікчемна.

— Може, й не зманювала,— холодно сказала Тоська.— Але теперички, коли люди язиками про те чешуть, а з нічого не чесатимуть, ти б до нас краще не ходила.

Броня вражено встала. Була бліда й перелякана.

— То це ти мене виганяєш з хати?

— Може, й виганяю,— подивилася на вікно Тоська.— Нічого тут ходити й чужих чоловіків зманювати... Права чи винувата, а ти мені до чоловіка баньок не лупи! Може, десь він тебе й помнув трохи — це така в них, у кнурів, поведінка, то це ще не значить, що можеш його зманювати, бігаючи до нас.

У Броні бризкнули з обличчя сльози, вона притїма кинулася у двері.

— Кляча чортова! — люто проказала їй у спину Тоська.— Не такій, як ти, чоловіків зманювати!

Броня вискочила з хвіртки і аж одубіла: просто перед нею стояли ряба Надька, таксистиха, Магаданша, яка вже, мабуть, помирилася з рябою Надькою, і Людка — дивилися на неї на всі очі. Там за спиною раптово рвонув із буди собака і забрехав.

— Чого це ти плачеш, Бронь? — солодко спитала Людка. — Може, з подружкою своєю посварилася?

9

Льонька розминувся з Бронею навмисне. Він вчасно побачив її на вулиці й різко звернув під Просиновську гору. Потім зайшов у кущі й перечекав, поки вона пройде. Ось вона з'явилася в проїмі вулиці, й він мав змогу придивитися до неї пильніше. Була струнка і ще молода, принаймні куди принагідніша за Тоську, Тоська була карячкувата, а ця довгонога, хоч ноги мала й захуді. Коли Тоська йшла, то ніби котилася, а ця пливла по землі ніби пава. Досі Льонька уваги на Броню і справді не звертав, хіба що одного разу під мухою, коли Броня бігла до Тоськи на баляндраси, він її біля хвіртки прихопив, але вона так його відштовхнула, що він ледве не впав. Потому побачив її червоне, обурене обличчя і добродушно кліпнув повіками.

— Не сердься, Бронь, — пробелькотів. — Я по-сусідському.

— Ще раз зачепиш, — сказала гостро, — Тосі розкажу! — Але Тосці про це розповіла не вона, а він, бо чогось та до нього з цією Бронькою причепилася, чогось нею очі витикала, чогось пащекувала про неї. Окрім того, за кілька хвилин до цього він перестрів Шурку Хаєцького, і той, мигаючи білими повіками і недоречно гигаючи, сказав йому:

— Тут про тебе, ги-ги, баби ляси точать. Ну, що ти ту Броньку, ги-ги, причавив. Я сам думав, ги-ги, коло неї покрутиться, але боюся старих дів, ги-ги! А вона що — те?

— Пошов ти! — огризнувся Льонька і рушив, у розмову не вступаючи.

— Та я до тебе, як до друга, Льонь, — улесливо сказав Шурка, ступаючи за ним. — Я, знайш, бабник опитний. А до тої Броньки побоявся б лізти. Ще по мармизі вріже!

— А вріже! — сказав Льонька.

— О, це вже знайш! — почухмарив потилицю Шурка. — Значить, баби правду брешуть?

— Пошов ти! — знову огризнувся Льонька.

Шурка не “пошов”, а став серед вулиці й знову зачухмарив потилицю. Хмикнув, сьорбнув носом, а тоді подався у бік зворотній, власне, у бік зворотній він, Шурка до цього йшов. Минув гурток бабів, насталивши вуха, і виразно почув: “Льонька, Бронька, Тоська”. “Ну да,— подумав споквола Шурка,— а може, вона справді — те?” Він знову хмикнув, почесав неголену щоку, ніби вже дістав ляпаса, і тут уздрів Броню, яка йшла вулицею. Обкинув її поглядом і знову йому здалося, що цієї дівчини йому ліпше не чіпати, тобто не підлазити до неї, та не така вже й молода вона була. Шурка покліпав білими повіками і рушив до парку, бо там він призначив побачення з такою, котра ляпасів йому ніколи й не подумає давати. Втретє хмикнув і про Броню щасливо забув...

Зате не забув про неї Льонька. Видерся на Просиновську гору і подався Пушкінською. В голові в нього сидів кілочок, а вологий вітер хльостав в обличчя, якимось чудно збуджуючи. І він, Льонька, відчув, що наповнюється й цією осінню, і вологим вітром, і запахом жовтого листу, і неспокоєм дня, і тим, що в нього в кишені є два карбованці, що він, коли пощастить купити, може випити цілу пляшку вина, а вже тоді напевне щось придумає, бо коли він тверезий, голова в нього тупа й порожня. Однак почав думати й зараз, бо вже трохи сп'янів од вітру й того, що власна жінка почала чомусь закидати йому цю Броньку; від того, що про нього думають, ніби він може когось спокусити, та й Шурка подумав, ніби в нього з Бронєю щось закрутилося,— все це дивно й глибоко хвилювало Льоньку; він ішов, зімруживши очі, й бачив перед собою обох: жінку свою і її подругу, і несвідома гордість наповнювала йому груди. “А що,— сказав подумки,— не можу я їх обох?” Але він знав інше: Тоська тільки тому така до нього поблажлива, бо й сама не вірить, що він з Бронєю щось мав; більше того, цю “пушку” вона сама на вулиці й пустила. Отут уже Льонька не все тямив, отут уже, аби зрозуміти, треба було б Льонці чогось гаряченького ковтнути.

І він те гаряченьке ковтнув. Зайшов до гастронома, купив пляшку “чорнила”, потім сів у скверу, роздивився, а що було людно, та й міліціонери шаландалися, спустивсь у підземний туалет біля собору, замкнувся в кабінці, здер, підпилявши, пластмасову покривку і за кілька ковтів усе із пляшки видув. Тоді акуратно поставив пляшку в куттик kabіни і спокійнісінько

вийшов на свіже повітря. І йому заграли в голові червоні вітри і видули звідтіля нетямковитість його, він підтягся, випнув груди, розпрямив плечі, надувся й випухнув зі щік повітря, і тільки потому почав знову думати, зовсім забувши про купу доручень, які йому надавала жінка. “А що,— подумав він, ідучи так рівно, як жоден тверезий,— коли б ця Бронька його в Тоськи на якийсь разок випросила?” Ну, щоб не жити самотою, вони ж подружки. Але в те Льонька якось погано вірив — не така була Тоська, щоб чимось із сусідкою ділитися, а ще й таким делікатним. Окрім того, цілком тверезо міркував Льонька, чого б тоді тій клятій Тосці було б роздзвонювати про те на вулиці? Чого б не сказати йому це нишком, домовитись, як люди, аби було все шито-крито, а він би вже біля тієї Броньки якось управився. Коли чесно, думав так само тверезо Льонька, то йому Тоська вже приїлася достобіса. Приїлося оте безконечне гдирання, оті команди, оте вічне помикання, а він же теж не без чортяки в голові. Ось і зараз його чортяка уже заворушивсь у мозкові, а коли це з ним трапляється, то він навіть озвіріти може, принаймні кілька разів Тоську був відлущував, і вона після того як по шнурочку ходила. Але він збився у своїх думках: усе-таки й тепер, із помічним, не тямив: чого це замандюрилося тій холерній Тосці його до Броньки ревнувати? А може, ще більше зімружив оченята Льонька, він ту Броню якось так полюбив, що Тоська те помітила, а сам він, Льонька, й ні? “Хе-хе!” — засміявся, засунув руку під пальто й сорочку й почухмарив лахматі свої груди. А може, та Бронька якось крутила перед ним тим і сим, Тоська це помітила, а він, Льонька, ні? “Да, задача!” — подумав він і плюнув собі на правого носка черевика. Обтер його об штанину і раптом злякався: він ось уже скільки мотається по місту, а про доручення забув. Що це та вирва казала? Ні, голова його була прочищена для високих думок, але з неї зовсім вимило, навіщо його Тоська посилала. Полапав себе по кишнях: ага, гроші! Ага, книжечка — за електрику заплатити. В іншій кишні — авоська. Почухмарив потилицю і цілком резонно вирішив: оці гроші, які послано його тратити, заробив він, Льонька, а не ота Тоська, яка он які на його харчах паси відростила. Отже, буде цілком розумно, подумав тверезо він, коли всі оті гроші витратить так, як йому захочеться. Але стоп, раптом ударив себе по лобі Льонька, чого це вона, ота бісова Тоська сьогодні така добренька? Дала навіть рубля на пиво. Як це вона

сказала? Ага, це для того, щоб на ту клячу ані дивився! “Але ж я на неї ані дивився!” — сказав уголос Льонька, злякавши благочестиву бабусю з білим як сніг, перманентним волоссям, яка вела на повідку білого як сніг, з перманентним волоссям пса.

10

Броня прибігла додому і не подумавши розказати Людці й бабам, чи не посварилася вона з Тоською; зрештою, плетухи і без її розповідей все зрозуміли, бо чого б це вона вискакувала від Тоськи заплакана? Плетухи багатозначно презирнулися й, підморгнувши одна одній, вдали із себе байдужих, а вона, запечатавшись у домі, проревела вдосит. Тоді лягла на канапу, вмикнула телевізора (до Тоськи ходила на телевізор не тому, що свого не мала, а що вкупі все-таки веселіше) і почала дивитись якийсь фільм. Потім устаала, намила яблук і стала, дивлячись, ті яблука помалу згризати. Це їй не задовольнило, пішла на кухню й принесла пачку печива, і те печиво помалу схрумала. Фільм і тоді не закінчився, вона втретє пішла на кухню і прихопила торбинку цукерок. Дивилася кіно та їла цукерки, і потроху на душі в неї розтерпало, нарешті й фільм закінчився, як усі дурні кіна, щасливо, і трохи щастя додалось у її змучену й запечалену душу. Не вимикала телевізора, але вже не слухала, що він передавав, бо в її голові поплелися чудні думки; ясна річ, думала вона про Льоньку і про те, що Тоська якось дивно себе веде. Виходило, що ті її невинні слова на Льончину оборону впали на ґрунт догідний; виходило, що Тоська мала підстави ревнувати подругу до чоловіка. Броня згадала оту півзабуту сцену: здається, стояв тоді туман, вона зайшла до Тоськи в двір, і з того туману раптом виплив підхмелений Льонька, на обличчі в нього лежала якась цілком дурнувата усмішка і щось він до неї забелькотів, а тоді поліз лапатися. Вона його відштовхнула й суворо виговорила, після чого він до неї вже не приставав. А може, подумала раптом Броня, і аж захолола від тієї думки, він її таємно й справді любить? Недарма кажуть: що в тверезого на умі, те в п'яного на язичі, адже ніколи не ліз він до неї тверезий! А може, він якось виказав себе і Тоська це примітила. А може, він давно про неї палко мріє, адже помітила це не тільки Тоська, а й вуличні плетухи, а вона, Броня, одна ні? Почала пропускати через голову всі випадки, коли вони здивувалися:

ні, він, крім того єдиного разу, вів себе стримано і до неї інтересу ніби й не виявляв. Але якось на неї так подивився, ну, так по-особливому подивився, що їй ніяково стало. “Господи — подумала Броня, яка я дурна!” Очевидно, вона й засиділась у дівках, бо не вміє розібратися: подобається комусь чи ні й не веде себе, як належить. Тепер же вона постановила трохи більше й пильніше до того Льоньки придивитись, хоча й справді не збирається його в Тоськи відбивати, а чинитиме це так, задля інтересу. Отож і почала стежити за Тосьчиним двором. Для цього мала вікно, яке дивилось якраз у потрібному напрямку; ставила біля себе миску яблук із власного садка, аби було веселіше, сідала до вікна і, трошчачи ті яблука, дивилася на Тосьчин двір куди з більшим інтересом, як ті дурні фільми по телевізору. Могла чинити так тільки у вільний від роботи час, а працювала Броня телефоністкою на міжміському перемовному пункті; Льонька працював слюсарем на механічному заводі, а Тоська була прибиральницею в магазині. Броня мала зміни вечірні й денні, а Льонька тільки денні, отож для цих нових телесеансів вона мала час не завжди. З тих оглядин вона винесла кілька цілком конкретних помічень: Льонька був, як бджілка, трудолюбний і безконечно щось у дворі робив: стругав, рубав, пиляв, будував, прибивав, копав; друге, що вона помітила: Тоська була з чоловіком увіч посварена, бо рідко й у двір виходила, а коли виходила, вели вони себе так, ніби сварилися. Часом Тоська тицькала пальцем у бік Брониної хати, і тоді Бронині груди заливала солодка неміч. Третє, що вона помітила: сам Льонька також не був байдужий до її хати, часом спинявся у дворі й пильно дививсь у її бік. Тоді Броні здавалося, що вони ніби зустрічалися очима, і вона не могла витримати його погляду й відводила очі, червоніла непомірно і здивовано помічала, що в неї тремтять пальці.

А ночами їй почали снитись еротичні сни, хоч не завжди в тих снах її напарником ставав Льонька, інколи — зовсім незнайомі чоловіки, тобто часом знайомі, а часом і незнайомі. Однак найчастіше снівся їй він, Льонька, пестив їй груди, цілував, лоскотав кінчики вух, провадив їй рукою по хребтовому вигину, погладжував стегна, і вона не тільки мліла від тих ласк, а й пливла кудись, ніби на хвилях, а коли її кидало на ті хвилі, відчувала солодкий біль. Снилися їй сиві далі, снилися їй дороги, стежки, по яких вели її незнайомці, снівся їй вологий вітер, який і досі не переставав віяти, снілася самотня руда лисиця,

котра сідала на горбку й дивилася тремтливими очима на місто, все ще не зважуючись: лишитися жити в кущах чи безпечніше їй перебратися в саме місто й поселитися на якомусь горішці. І страшно, й солодко було Броні від усього того, але вранці прокидалася вона з важкою головою і тонким болем у серці. І чи від власних думок, чи від сеансів підглядання за Льонькою, чи від тих еротичних снів, вона знову ніби омолоділа, скинула з себе шкурку бридкого каченяти, аж їй одного разу запропонував побачення мерзкий тип із тонкими вусиками, круглими очками й широкими вустами. Вона того прилипала, котрий дивився на неї як кіт на сало, всунувшись у віконечко, різко відшила, але в серці солодко кляпнув якийсь м'яз чи клапан: ніколи нічого подібного з нею не траплялося — чоловіки дивилися на неї й ніби не бачили. Броня почала ошатніше одягатися, пустивши на те всі свої мізерні заощадження, стала користуватися косметикою, але обережно, і от якось, коли поверталася з роботи, побачила її Людка і аж руками сплеснула:

— Чи це ти, Бронь, чи не ти?

— А чого б не я?

— Красива стала,— задрісно мовила Людка.— Не, тобі той Льонька йде на користь.

— Що ти мелеш? — почервоніла Броня.

— Хо, мелю! Ціла вулиця про те гуде. І що ходить він до тебе вночі, і що Тоська пообіцяла його зарубати. І що вона на нього щодня верещить, як свиня.

Броня зробила круглі очі. Вона знала, що Тоська з Льонькою в мирі зараз не живуть, але те, що всі говорять, ніби він ходить до неї вночі?..

— Знаєш що, Люд,— сказала червона, як рак, Броня.— Те, що вони сваряться, мені до лампочки, а те, що про мене плещуть — брехня! І ти, як подруга моя, так їм і скажи!

— Кинь виламуватися, Бронь,— гаряче зашепотіла Людка.— Коли б до мене хтось почав ходити, то я б їй-богу...

— Не хочу про таке й слухать! — відрубала Броня й гордо пішла вулицею.

— Горда стала! — проказала їй у спину Людка.— Дивись, щоб боком та гордість не вилізла!..

У цей-таки день, власне, після того, як передибалась із Людкою, Броні випало зіштовхнутися лицем у лице і з Льонькою, і то так несподівано, що обоє отетеріли. Він привітався,

усміхнувся ледь-ледь, і вона помітила, що кинув на неї аж зовсім небайдужим поглядом. Наступної хвилі її ніби щось опекло, як кропива: у дворі в обрубках із гумових чобіт, важка, розгрузла й сердита, у величезному картатому фартуху, на якому було відбито пляшки з вином і тарілки з м'ясивом, у брудно-червоному халаті дивилася на неї Тоська. Броня з нею не привіталася, тільки відвела очі, задерла кирпулю і подефілювала мимо, чудово знаючи, що в неї, Льоньку й Тоську в'їлося кільканадцять очей, які аж тремтять від цікавості. Ввійшла у свою хвіртку й озирнулася: Льонька ніби байдуже йшов по вулиці, а Тоська помітила її озирки й пригрозила їй кулаком. Вона вдала, що не помітила того виразного жесту колишньої подруги, розважно перейшла двір і мирно сховалась у дверях уже не побачивши, як із сусідніх обійсть, ніби змовники, вигулькнули ряба Надька, таксистиха, молода Смердиха і Людка, які повільно пішли до колонки, де на них чекав камінь, на якому всі вони любили справляти посиденьки і полоскати свою білизну.

11

Льонька відчував майже те саме, що й Броня. Одне те, що не давала йому забути Броню Тоська, колячи йому нею очі при найменшій нагоді, тож він якось не витримав і, не доївши улюбленого бігусу, ревнув на неї, як лев, аж вона спинилася перелякано й розтулила здивовано чи й захоплено рота.

— Чого ти мені, зараза, поїсти не даєш? — крикнув Льонька.— В'їлася до мене з тією Бронькою, як болячка. На чорта вона мені тра!

Тоді Тосьчине обличчя стало кругле-кругле, а уста розсунулися в уїдливі, удавані, злостиві усмішечці, а голос її став тоненький, як нитка:

— То так тобі Бронька ні в глазу? — спитала підступно.— Отак ти на неї не рачиш очей, не крутиш мордякою, коли вона преться по вулиці, такий ти святий і божий, такий добренький, а бодай би ти в землю запався?

— Коли я тобі неугодний, можу й піти! — буркнув він.

— А-а! — закивала, як лялька, головою Тоська.— Можеш піти! Коли приліз у мою хату, то я тебе, гицеля, прийняла й прописала, інакше десь зігнів би п'яний під парканом. Не, ви послухайте,— тонесенько проказала Тоська.— Він, паразит,

набачив собі ту хвойду, отого кація, оту костюмашну, йому, бач, на м'якенькому спати надоїло! А я ж тебе, паразіта, а я ж тебе, худобину! — кинулася вона на нього з кулаками, і він мусив прикритись, а коли вона не заспокоїлася, змушений був двигнути її просто під око, і вона раптом зламалася й заголосила і пішла в хату, а він, тремтячи, гукнув їй услід:

— Щоб я більше цих розговорув про Броньку не чув!

Друге, що не давало йому забути про сусідку — вуличні кумасі, які підкочувалися до нього, наче круглі, ворсисті тенісні м'ячики, і розсипали медоточиві слова, і були такі лагідні, як персики, жаліли й співчували і тонко натякали йому на Броню, сподіваючись, що він із ними розговориться. Але він тільки блимав оком і жартував якимось так незручно, що сусідки — ворсисті м'ячики — відбивалися від нього й котилися геть: цієї стіни пробити вони не могли. Зате чудово пробивали вони іншу стіну, коли Льоньки вдома не було, тобто коли він ішов на роботу чи коли збирався біля магазину, де Тоська була прибиральницею — і Тосьчин двір, і магазин стали зосередженням особливого інтересу, ніби магніти, витягували з того чи іншого двору котрусь із осіб у халатах, капцях чи й куфайках, і вони, бідолахи, не могли ніяк опертися магнетичній витяжній силі, їх волочило, бідолах, до Тосьчиного двору чи до магазину, а потім у дворі чи біля магазину вони мусили на якийсь час невідривно приклеїтися до землі, аж поки магнетична сила не відпускала їх, тоді вони втомлені, щасливі, але й розбиті, поверталися до своїх домівок, бо їм і там треба було те чи й те зробити, але не завжди до тих домівок щасливо доходили, бо весь час їх та клята магнетична сила до землі приклеювала, здебільшого тоді, коли передибувалися одна з одною. Отак вони й хворіли тією магнетичною хворобою, ці бідолашні халатоподібні істоти, і мали ще й те щастя, що Тоська не проганяла їх від себе жодної, більше того, перестала навіть їсти варити, бо все більше й більше увірувала в те, що придумала сама, і все більше забувала, для чого вона те придумала, а може, не знала цього й на початку. І тільки в проміжки між відвіданнями тієї чи тієї пашекухи її часом пробирав несвідомий жах — увіч відчувала, що маленька іскра, яку роздула вона з примхи, запалюється вже у вогонь, що вже безсила того вогню загасити, що він, здається, запалив і саму Броньку, бо чого б це вона почала так вифранчуватися і так мазатись, і так прокручувати своєю

сухостійною сідницею, і так гордо нести кирпулю, чого б це вона, паразитка, й вітатися перестала? Вогонь, здається, запалив і Льоньку, того тлумака, мурмила, дурбела, вайла, який без неї, Тоськи, сам би не знав, куди б хвостиком крутнути; вона, Тоська, не була дурна, а стежила за ним у два, а може, й у три ока і чудово бачила, як він позирає у бік Броньчиного двору, як зупиняється часом і втюрюється в той бік і яке по-телячому дурне стає в нього при цьому обличчя. Отож, як тільки з'являлася найменша можливість, Тоська лаяла його і сварила, гризла й дорікала, а ввечері не допускала до себе, хоч він і робив до того певні заходи,— їй, зрештою, складало якусь особливу приємність його від себе відтручувати, але приносило це не меншу й гіркоту, бо, чинячи так, не могла не тямити, що відштовхуючи й пиляючи немилосердно, ніби сама штовхає його в обійми до тієї клячі, отієї костюмашної. Ні, в глибині душі Тоська вірила в силу своїх чар і власної очевидної переваги над тією сухостійною; може, саме це й давало їй стільки зловтіхи, ні, вона, перш ніж остаточно забуде про ту Броньку, дасть Льоньці до кінця зрозуміти, як погано йому без її ласки, без її прихильності. Він іще стане перед нею на коліна й запроситься, бо аж зовсім нелегко лежати спраглому чоловікові поблизу такої гарчої жінки, як вона. Це було й справді так, бо однієї ночі він таки й справді не витримав, і хоч вона пручалася, смикалася, сварилася, навіть дряпнула його і вкусила,— це не зменшило його натиску, і вона змушена була підкоритись, але без найменшої віддачі, хіба що лаяла його крізь зуби.

— Битиму, коли мені фокуси викидатимеш! — пригрозив він, коли вдовольнився.

— Собі на голову! — сказала вона.— Візьми ножа й заріж мене. Тоді й підеш до своєї Броньки.

— Сказилася ти зі своєю Бронькою! — мовив він.

— Я чи ти? — верескнула вона.

— Дай мені спокій! — буркнув він.— Спати хочу!

— Нуда, наїздився, як бугай, а тепер спати хочеш! Завтра я окремо постелюся.

— Стелись! — байдуже прорік він і відразу ж захропів, аж їй справді захотілося встати, схопити оту гостренну сокиру, якою він рубає дрова, і порубати його на шматки. Але вона того не вчинила. Тільки заплакала, скиглячи тоненько, як побита сучка, а ще більше зло її розібрало від того, що він її скиглення

не чув: хропів і присвистував носом і плямкав губами, бо йому снилося, що він сидить у Броні на кухні, а вона подає йому смаковитого борщу зі сметаною і з куркою, по тому подає смаженю, котлети, голубці, фарширований перець, тушений у маслі зелений горошок, холодець, відварену й засмажену шкварками картоплю, гарбузяну кашу з пшоном, кукурудзяні відварені качани, ріже йому скибку за скибкою кавуна, підсуває смажені грибки і карасі в сметані, несе до столу смажену качку з яблуками, ставить макітру вареників, тушену в смальці квасоллю, коржі з маком і медом, галушки, гору млинчиків з сиром та корицею. А ще на столі були поставлені пляшки з казьонкою, коньяком, винами й наливками: спотикач, слив'янка, а ще кальвадос, домашні вина з полуниці, яблук, слив та аличі. Він все те їсть і п'є і не може наїстися й напитися, отож і плямкав губами і так йому затишно було й тепло, що запросив її сісти поруч, а коли вона сіла, міцно пригорнув до себе і сласно чоломкнув її масними вустами в солодку щоку.

— Їж десерта,— сказала вона, вивільнившись із обіймів.— Це потім.

— Ти мені десерт,— мовив властолубно він, розсвічуючи широку усмішку.— Найкращий!

12

Сьогодні вуличні пащекухи принесли Тосьці разючу інформацію: її Льонька ходить уночі до Броньки.

— Та ти що! — сказала вона Людці, яка перша принесла їй цю новину.— Він же коло мене спить!

— Не знаю,— байдуже промовила Людка.— Це всі кажуть. Може, ти спиш отак крепко.

— Та не сплю я крепко. Такий у мене поганий сон,— поскаржилася Тоська.— Та й не поспиш при цьому бабнику.

— Чіпає тебе й зара? — прискалила сакраментально око Людка.

— Ну, це вже не обговорюється,— ухильно відказала Тоська.— Одне знаю: нікуди він уночі не ходить. Та й не зміг би він так часто.

— А що,— сакраментально прискалила око Людка.— Він часто?

— Ну, знайш,— обурилася Тоська.— Таке не розказують.

— Мені воно до лампочки,— байдуже мовила Людка.— Я тоже так думаю. Але, Тось, він точно до неї ходить. Може, вона його й не пуска. Сидить там у її дворі й курить... А може, й пуска.

— Що ти таке кажеш! — з жахом скрикнула Тоська.

— Нуда. Не тільки я бачила.

— А ти бачила?

— Егеж. Чого б мені й казати. Я, Тось, даремно язиком плескати не буду.

— Брехня це все,— упевнено сказала Тоська.— Я чутко сплю. Він уночі навіть *для цього* не виходить.

— Нераз його там бачила,— вперто сказала Людка.

— А може, то не він?

— Таке скажеш — не він! А про кого вся вулиця гуде? Тоська подумала.

Може, й справді їй здається, що чутливо спить, а насправді... Може, спить вона як мертва, а він, паразит, тоді й вилазить. Але ні, вона б напевне почула, коли б уставав.

— Брехні це все,— сказала переконано.— Може, він до неї вдень клінці підбива, але не вночі. Вночі не встає.

Людка теж трохи засумнівалася. Вона згадала Бронину реакцію, коли сповістила, що Льонька ходить до неї ночами, та ніби й обурилася, ніби й сказала: “Що ти мелеш?”, але якось неширо, ухильно, зразу обірвала їхню балачку і гордо пішла геть. Людка мала природні дані слідчого, мислила тверезо й чітко і зметикувала: щось тут пащекухи наплутали. Вона й справді гостя у Бронинім дворі бачила, той і справді сидів на лавочці й курив, але чи то напевно був Льонька, Людка твердо сказати не могла. Напевне могла Людка сказати, що то була особа чоловічої статі, що та особа курила. Отже, розважно зміркувала Людка, єдине, що зв’язувало цю історію з Льонькою,— це те, що і він був особою чоловічої статі й так само курив. Цього, метикувала слідчим розумом Людка, звісно замало, аби напевно звинуватити саме Льоньку.

— Невже ця хвойда й інших до себе надить? — спитала задумливо Людка.

Людка й сама була дівою, хоч зовсім ще не старую, і це припущення її по-жіночому ображало.

— А чого ж? — мовила Тоська.— Не знаю тільки, що ті гицлі в костюмашній знаходять.

— І я не знаю,— прорекла Людка.— Ти б свого Льоньку вночі пристерегла.

— А я його й стережу,— сердито сказала Тоська.

— Нуда, стережеш,— сказала Людка і встала — їй уже Тоська не була цікава: в голові в неї вив'язувалася нова ниточка: а що, коли Тоська й справді даремно приревнувала Льоньку? А що коли й кумасі помилились, а стежечку до Броньки топче чийсь інший чоловік. Він мусить бути жонатий, той чоловік, виснувала Людка, бо навіщо тоді ховатися, коли Бронька незаміжня? Тоді можна ходити до неї й серед білого дня, можна навіть разом по вулиці йти. Отже, ходить до Броньки жонатий, але який він збіса хитрий! Людка стрілою вискочила з Тосьчиних дверей і ледве не перекинула на порозі куцу Наталку, яка не встерегла, що в Тоськи вже хтось сидить, і не витерпіла, щоб не оповісти сусідці це ж таки, що оповіла їй Людка.

— О,— сказала куца Наталка,— а я до Тосі...

— Є вона, є,— різко сказала Людка й притьма погнала до хвіртки, аж куца Наталка провела її пильним поглядом, а її псюра на Людку загарчав, хоч добре її знав.

— Чого від тебе ця малахольна так вискочила? — спитала куца Наталка в Тоськи, яка мирно округлювала пишними тілесами ослінця, котрий аж угруз у неї.

— Та ж хіба вона ходить, ця Людка,— мирно відповіла Тоська.— У неї до сідаліща моторчика прироблено.

Куца Наталка квоктала. Стояла посеред кімнати малесенька, кругленька, в джинсовій спідничці і в старій болонячій куртці — трусилася зо сміху.

— Ти як скажеш, Тось,— мовила підхлібно,— то послухай! Кажуть, твій Льонька до тої маслакуватої ночами почав ходити.

— А це брешеш! — аж підскочила на ослінці Тоська.— Брешеш, бо він ночами коло мене спить.

— А-а, ти вже знаєш,— розчаровано протягла куца Наталка й додала строго: — Не я брешу, а люди. А я, як подруга твоя, прийшла тобі сказати.

Тоська охолола. Знову втопила в собі ослінчика й моргнула.

— Нема вже про що язиками плескати! — сказала мирно.

— І я так подумала,— мовила куца Наталка...— А може, воно щось тут є?

— Може і є,— твердо викинула з себе Тоська.— Але Льонька вночі біля мене спить.

— Ну, я не знаю,— протягла куца Наталка.— Але цих об'ясників не втереш.

— Може, хто свого й не втереше, та не я,— твердо мовила Тоська й підтисла губи.

— Та не об'їжайся, Тось,— сказала солодко куца Наталка і вислизнула з Тосьчиної хати, як вода: потрапила вона сюди зі своїм звідомленням увіч невчасно.

Тоська ж сиділа на ослінці червона, як буряк, і все в ній колотилося.

— Ну ж я тобі дам! Ну ж, я тобі, падлюці дам! — шепотіла люто вона, бо мала дивну вдачу: спершу щось уявляти, а тоді вірити у те. Отож вона сиділа на ослінці десь така, як малиновий кисіль, і вже наполовину починала вірити не власній певності (адже напевне почула б, коли б Льонька зникав з її ліжка надовго), а тому, що принесли пащекухи; принаймні одне вона твердо знала: з чогось той дим та й ішов. Отож у ній наростали темні хмари, і сиділа вона на ослінці вже не червона, а сіра, а щоб їй не навдокучали сусідки, замкнулася. Ті двері й справді вряди-годи смикалися, в них обережно стукано, але коли в Тоськи починали народжуватися хмари, вона приятельок не потребувала — гроза мала прошуміти, одгриміти, одблискати у ній самій або, принаймні, в присутності чоловіка, адже бурі й блискавки ударяли передусім у нього. Правда, Льонька, коли таке траплялося, з хати, здебільшого, тікав і до пізньої ночі щось там робив у дворі, навіть їсти не приходив, і вона переброджувала сама в собі, а коли він несміливо переступав порога, вже цілком мирно бурчала з ліжка, де стоїть їжа і що йому їсти; і він порядкував на кухні сам, а коли шумко лягав біля неї, тільки відверталася і мовчки чекала, коли його рука почне шастати по її тілі. Так уже в них повелось, отож і зараз Тоська наливалася вогнем, а швидше розпеченою смолою, і та смола помаленьку в ній побулькувала — чекала повернення чоловіка з роботи зі злостивою втіхою думаючи, що обіду вона сьогодні не варитиме. “Я йому в наймички не наймалася”, — казала вголос, відбатовувала чверть буханця хліба, відрізала кусень комісійної ковбаси і їла все те з похмурим задоволенням, роздивляючись байдужно хатній бедлам і не маючи найменшого бажання той бедлам прибирати.

13

Броня не захотіла вступати в балачку із Людкою, зробила навіть круглі очі й ніби здивувалася, що вперше чує про те, що хтось почав уцапати вночі у її двір, але чинити так їй було не зовсім легко, бо то була правда. Броня вночі у двір не виходила, її дім мав віконниці, які зачиняла ввечері, хоч ніхто того на околиці вже не робив, засуви в неї були міцні, бо жила сама, отож дім її був ніби фортеця, і нападу на себе вона могла б не боятися. Зрештою, й не боялася, бо ніхто й не думав на неї нападати, але, якось вийшовши вранці у двір, вона побачила біля ганку недопалка. Підняла того недопалка й прочитала назву: “Памир”. Це її бозна-як схвилювало, бо “Памир” курих Льонька — це вона знала, і вже те наповнило її урочистим дзвоном, який супроводжував її цілий день. Наступного ранку вона знову знайшла, цього разу в садку, біля столика й лавочки, аж два недопалки і пляшку з-під вина — явно тут сидів чоловік і випивав, і курих — недопалки були з того-таки “Памиру”. Цього разу дзвони гучали в Броні тихіше, можливо, цьому посприяла та пляшка. Але мала вона характер незлобивий, отож скоро знайшла Льоньці виправдання: де ж йому, бідоласі, дітися, коли в нього така в домі мегера. Отож він і вибирає її садок, покурить там, посидить, а постукати до неї й не зважається. “А коли б постукав?” — запитала себе саму, і їй стало якось соромно й неприємно, аж млосно — ні, вона не знає, як тут учинити. Третього дня Броня знайшла тільки недопалок, також з “Памиру”, і вирішила: одну з віконниць, принаймні ту, що виходить у садок до лавки й столика, не зачиняти; кортіло їй подивитися, хто то був, отой невідомий, таємничий у її дворі гість. Це її рішення наклаалося на рішення Людки, яка також конче хотіла цю історію прояснити і вибралася на нічні стежі. Отож Броня, сидівши безсонно перед вікном і нервово гризучи яблука, ціла ваза яких стояла біля неї, побачила в сутіні щось метке, ніби жоноподібне, яке мигнуло перед її очима й сховалося в кущах малини. Броня стерпла: а що, коли це Тоська вирішила вистежити Льоньку в її садку? Але на Тоську те жоноподібне не скидалося, було начебто худе, і Тоська нівіки не спромоглася б рухатися так блискавично. Броня змушена була з’їсти аж три яблука, щоб погасити тремтіння вуст: жоноподібне в кущах малини не подавало жодних ознак життя. Броня знала, що з тих кущів можна було вийти на дорогу, принаймні, вилізти —

може, воно туди й подалося? Нервувала й позирала вряди-годи на кущі, але там було тихо й мертво, і Броня вперше пошкодувала, що не тримає в дворі пса. Вона вже втомилася їсти яблука та й взагалі втомилась, а за вікном гуляв вологий вітер, торсав дерева, легенько натискав на шибку, тормосячи нею, інколи розганявся й ніби хотів ударити їй, Броні, в обличчя, але навіть із цим вітром темінь за вікном була мертва, а сидіти без руху мультко; її почали брати позіхи, а в голову полізли думки: навіщо їй оце підглядати; може, Льонька приходить до неї під ранок — Броня для спокою душевного знову змушена була взятися до яблук, а по тому до печива й цукерок, щоб не заснути. Але цукерок багато з'їсти не встигла, бо тільки звільнила з обгортки третю, коли у двір зайшов чоловік, у роті в нього стриміла цигарка, обличчя не побачила, але він був начебто вищий Льоньки і вужчий у плечах. Чоловік сів на лавку і сидів до неї обличчям, спокійно попалюючи. Броня тихо послала цукерку до рота і почала її не так жувати, як смоктати, бо в неї все в середині захололо. Дивний страх побив її всю, аж потом укрилася: Господи, а коли це не Льонька, а коли побачить, що вікно в неї сьогодні не заслонене віконницею, а коли полізе до неї в те вікно? Змушена була з'їсти ще чотири цукерки, щоб трохи відтерпнути; водночас із полегшенням подумала, що в неї там, у кущах, можливо, й досі сидить оте жоноподібне, яке може стати коли не сторожем, то, принаймні, свідком і не дасть злочинцеві учинити на неї напад. Але чоловік у її дворі й не збирався, здається, на будинок нападати, він спокійнісінько куриє. Світла від цигарки не було досить, щоб його розгледіти. Тож Броня тільки й чинила, що розгортала цукерки, кидала їх до рота й нервово жувала. Вона не знала, що Людка давно вже впізнала, хто це приходить у Бронин садок, що вона вже розчаровано покинула кущі малини, що вже зустрілася під ліхтарем із куцою Наталкою, яка блукала поночі зі своїм псом, і, сміючись, розказувала, що то приходить у Бронин садок зовсім не Льонька, а Шурко Хаєцький, отой дурний вуличний бабій, який, хоч і має жінку, колишню свою квартирантку, але весь час тій жінці зраджує і весь час із кимось тягається.

— Ну, це їй достойна пара! — сказала куца Наталка, і вони під ліхтарем вдосталь пореготали.

— А що, вона його до себе не пускає? — спитала куца Наталка.

— А ти пустила б? — спитала, смішкуючи, Людка.

— Отого Шурку? Та я лучче б із псом своїм зляглася б! — з серцем сказала куца Наталка, і вони знову пореготали під ліхтарем.

— Від нього падлом за три метри смердить,— сказала Людка.— Яюсь пройшла мимо, ледве не задихнулась.

Вони посміялися й розійшлися, і ніхто з них не побачив, що у своїм дворі, на купі порубаних дров, самотньо й печально сидить Льонька, курить “Памир” і думає смутну думу про те, що вдома в нього буря і грім, якої ще не було, що в домі його мигають скажені блискавиці, і що ніколи ще Тоська не казала Льоньці таких прикрих і образливих слів. Він сидів, омитий вологими вітровими хвилями, такий непорушний, що біля нього безбоязно завмер, задерши голівку, їжак, котрий ніяк не міг заснути цієї осені, і здивовано роздивлявся на цього чудного свого сусіда-пожилця. Він навіть фукнув, той їжак, ніби посміявся з цих напрочуд дурних і дрібних пристрастей, якими живуть оці незбагненні двоногі, й філософічно вирішив залишити їх розв’язувати власні проблеми самим, а подався до нори — вже в нього сили не було тут блукати. А там, на горбі сидів лис і палив до міста червоні очі, думаючи, що й тут, у полі, йому незатишно, що й миші стали не такі смачні й поживні, що в них якісь чи нукліди, чи якась інша болячка, а найбезпечніше буде йому податися-таки в місто і розшукати двір, де немає пса та й поселитися там на горищі. Лис зіскочив з місця й подався схилом до річки, а потім пішов по кам’яній греблі, ступаючи як гранд-дама, щоб не замочити ніг, а коли перебрався на заселений бік, то почув густий запах бензину від гаража над самою рікою. Йому запаморочилося в голові, лис сказав собі: “Не пора, не пора” — і приречено повернувся назад, на той бік, де вже в нього принаймні була обжита нора.

Людка зайшла у свій дім, спокійна й задоволена, куца Наталка також відгуляла своє із псом і припнула його біля буди, солодко потяглася і здиміла з двору; Шурка помітив, що одне з вікн у Броні не затулене віконницею, але Броня була не з таких, до яких він міг би легко постукати, окрім того, Броня була старша за нього, а старші в Шурки Хаєцького любовних почуттів не викликали. Отож він розчавив чоботом недопалок і пішов із двору, подумавши, що, можливо, завтра він зважиться до Броні постукати. “Купиш — не купиш,— подумав

він розважливо,— а поторгуватися можна”. А ще він подумав, що вуличні пашекухи даремно плескають на Льоньку, ось скільки вечорів він виглядає того Льоньку, а його ні разу в Бронинім обійсті не застав. Отож Шурка плюнув, встав і, на велике Бронине полегшення (вона вже майже всі цукерки перегризла) пішов із двору. Броня потяглася, подумала про сон, але сну не мала ані в оці. Зайшла до кімнати, вмикнула телевізора, телевізор щось слухняно почав показувати і галакати, а вона по-дурному сиділа й плакала, і їй здавалося, що світ навколо порожній, бо той невідомий гість у садку, вона його таки пізнала, зовсім не Льонька, а просто заблудлий лоботряс, якому нічого робити, отож і знайшов собі місце для перекуру, добре знаючи, що вона потемки з хати не вийде і його не прожене. І немає тут ніякої романтичної історії, а є тільки її самотність і її неперейдений біль, тут її, якої не вилікуєш яблуками, печивом та цукерками, і так тягтиметься вічно, бо й той Льонька таке ж вайло, як і інші чоловіки, й ніколи він своєї сварливої мегери не покине, навіть для того, щоб підійти до її вікна й постукати. Ясна річ, вона його до себе не впустила, сидітиме в хаті мовчазна й неприступна, але принаймні після того знала б, що хтось на неї увагу звернув і що когось вона може прогнати, як отого kota, коли той ліз у вікно. Отже, вона сиділа перед телевізором, який щось нудне показував та балакав, і плакала вже наврид — ніколи їй не було так печально й самотньо, адже вона напевно знала, що це її останній роман, хай і придумали його вуличні плетухи. Але все-таки в глибині душі вона хвилювалася, все-таки чогось чекала цієї ночі, ніби знала, що там по сусідству сидить на купі дров чи колодок обмитий вологим вітром Льонька, сидить і палить “Памир”, і що тому Льоньці сьогодні жахливо не хочеться повертатися додому, де так шуміла, репетувала, навіть із кулаками проти нього лізла Тоська; зрештою, обвинувачення її було так само безглузде, як і все його, Льоньчине, життя: ніби він, коли вона, Тоська, засинає, вставав і йшов де Броні. “А що, коли б і справді,— подумав Льонька,— візьму й піду до неї і постукаю, і попрошу впустити наніч; скажу,— подумав він,— що Тоська мене вигнала і що мені ніде дітися, а мені таки ніде дітися!” Він позирнув на небо і побачив там якусь по-особливому велику зірку, і зірка та раптом сипнула на нього синім промінням, і коли б цього не сталося, він ніколи б не зважився на цей безумний учинок,

а так йому здалося, що щось (чи хтось) його покликало, а може, це білий місяць його покликав, який вплив раптом з-за хмар, вимитий, вологий і молодий?

14

І він пішов у сутінках, дивуючись на все навколо: на місяць великий і білий, що висів серед неба, але не освічував землі, й на вітер вологий, що освіжував йому лице. Від того вітру прокльовувалось у його душі щось таке, як кволій, зелений росточок: удихав на повні груди повітря, адже було щось у цьому відчутті від весни, коли все оновлюється, освітлюється й починає дихати. Пожаль в раптом Тоську, бо їй і в голову не прийде, що в його душі з'явилось таке дивне відчуття радості, що він, як той... не знає, з чим порівняти, в дорозі він, хай яка розглузла і слизька вона. Здається, забув звідкіля йде й куди, він зараз зовсім вільний, людина без даху, але дихає свіжим вітром, і хай собі висить над головою цей вимитий місяць, а він іде, і йому хочеться, щоб дорога ця протяглася довше, бо йому, здається, не хочеться ані повертатися до старого, ані входити в дім новий. І це щось таке, як ті сни, котрі зрідка його відвідують, — тоді він бачить лісову дорогу (а може польовий путівець), напівзарослу травою, з вогниками квіток суніць на узбіччя. Він іде по тій дорозі, бо йшов нею колись давно, коли світ був іще дитячий, наче дзвін жайворонка, а в душі — дивне й чудове відчуття несподіванок і таємниць. Ступав на ту дорогу, забуваючи, навіщо й куди іде, звідки прийшов і що йому там, попереду треба. Адже все так просто: є те, чого не пояснюють, є хвилини, коли раптом скидаєш усі свої житейські кайдани, коли по-справжньому відчуваєш себе вільним, тоді висиш, як жучок у павутині з бабиного літа, і чуєш тільки задоволення від льоту, хоч ота павутина тонка, мов печаль. Але щось його збуджує й веде: стежки течуть навсібіч і кінці їхні невідомо де пропадають, стежки — це також павутиння з бабиного літа, а він — вільний летючий жучок. Сонце яскраво кидає світляні плями на траву, бджоли обсмоктують сунічні квіти, світ зелений і буйний палає навколо, і чути стає, як струмує у стеблах сік. Нікому й ніколи не розказував про цей свій сон-спогад, про оце провідчуття короткочасної волі, бо хто не розсміється йому в вічі й не назве дурнем репаном — це все-таки дурниця

з дурниць, отаке відчуття, але чому від нього так тепліє в серці жовта, наче квітка, жаринка.

Було дивно, що відчуває таке зараз, серед темряви, йдучи до жінки, яку добре й не знає, яка була радше тінню, а не жінкою, до якої тільки раз доторкнувся, на яку тільки кілька разів пильніше позирнув, але яка вже аж зовсім йому не чужа.

Отож він ішов, і вона снилася йому в оцій його дорозі, бо все ще відчував її залиту сонцем з квітами сунічними і з бджолами в синьому повітрі. Відчував навіть смак отого меду, що випивали його з квітів бджоли, а водночас і гіркоту пізнавав — дикий мед.

Озирнувся назад, на хату, в якій прожив кілька років. Там зараз сиділа, повна чорної смоли, яка вже поволі застигала, Тоська. А може, вона вже лягла і покійно чекала його повернення, коли зможе сказати йому, що там є звареного і де шукати, чекала, поки він ляже поруч і переверне її горілиць. А може, вона вже спить, зморена дурними й нікому не потрібними пристрастями, — біла снігова, безплідна нива, яку він даремне засівав своїм насінням, даремне виглядав на ній квітів і освітленої сонцем дороги. Знаходив на тій ниві тільки сніг та пісок і траву з давно засохлим стеблом, отож жалів її, як міг, але повернутися до неї сили не мав. Бо в нього наливався вологий вітер, і він пив його з присвистом, ніби від цього й справді щось у ньому зміниться.

Будинок, до якого ішов, світився. Світло пробивалося крізь шпари віконниць і провисало тонкими ножами. Став біля хвіртки і довго дивився. Тоді зайшов до двору і подався до садового столика, щоб там спокійно перекурити. З темряви вибіг кіт і почав тертися об його ногу. Аьонька нагнувся, взяв kota на руки, хоч той замастив його брудними лапами. Кіт замуркотів ніжно й пригорнувся до нього, ніби відчув у ньому господаря. Звідси проглядалося яскраво освітлене вікно, і він подумав, що саме в це вікно й треба постукати. Поклав kota на коліна й запалив. Вологий вітер роздмухував вогника цигарки і розтрущувал на обличчя сухий і теплий попід, Аьонька курих і незмигно дивився на освітлене вікно. Йому захотілося, щоб там мигнула знайома постать, тоді йому буде легше до нього підійти. Але вікно світило безживно, він виплюнув недопалка, скинув з колін kota і пішов по стежці — під черевиками в нього захрумтів пісок. Нахилився й зачерпнув того піску пальцями —

білий річковий пісок, вологий від цієї погоди, але чистий. Кіт побіг перед ним, задерши хвоста, наче вказував йому дорогу. В Льоньки не пропадало дивне відчуття свята, і він усміхнувся до місяця, який, хоч і висів серед неба, але майже не світив. Кіт задряпався у двері, гостинно озираючись до Аьоньки. Той підійшов до освітленого вікна й легенько постукав, йому відповіла тиша, ніби в цьому освітленому домі нікого й не було. Тоді він вирішив зробити останнє, що міг, вийшов на ганок і натис пальцем на язичка клямки. І раптом здригнувся — двері в сіни прочинилися — звідти полилося яскраве, запашне тепло. Кіт скочив у сіни й почав шкрябатися в хатні двері. Льонька відчинив і ці двері й став у прочілі, відчуваючи, що йому тремтить у роті язик.

Тільки тепер нащукав очима ту, до котрої пригнала його воля власної дружини. Біля столу стояла жінка, яку він безпохибно пізнав: очі її здавалися двома чорними вогнищами, а рум'яніці запалили щоки, що наче зсередини освітилися. Тіло її в тонкому платті здивувало його своєю довершеністю, і він мимоволі струснув зубом, щоб пробудитися нарешті й переконатися: чи не хропе біля нього Тоська і чи не треба йому брати важкого й нелюбого заступа, щоб усе-таки скопати засніжену й замерзлу на камінь ниву.

Перемнувся з ноги на ногу, опустив очі, потім зирнув на засвічене жерло телевізора, який уже нічого не показував, а тільки висяював голубе світло, кашлянув у кулака і сказав, намагаючись хоч якось там усміхнутись:

— А що, Бронь... там на вулиці, нас звели... То, може, того, хай буде так, як вони хочуть?

1976 р.

ОПОВІДКА ЧЕТВЕРТА

У ЗЕЛЕНОМУ СВІТІ

1

Завмерла, розставивши ноги в обрубках валянців, перегнула-лася вдвоє, вперлася руками об одвірок і приклеїла око до замкової щілини. Стояло перед нею коло світу, і цей світ був великий: горб, на ньому водолікарня, поросла резедою круча, біля підніжжя кілька хат зі спільним подвір'ям, шматок вулиці й кілька хат на вулиці. Там, на спільному подвір'ї, стояло двоє жінок — дочка Трасицької і дочка таксистихи, одна з помийним відром, поставленим біля правої ноги, а друга з господарською сумкою, яка висіла також із правої руки. Неподалець за кам'яним парканом стояв у садку голубник-швець, круголиций вусатий дядько і турляв тичкою. Голуби не хотіли заїтати, тріпали крильми, а небо вгорі було драглисто-синє, з яскравою ватною хмарою посередині. Голуби робили ширші й ширші кола, вже не вмещались у тому визорі, яке тримала в своєму оці стара; їй було немило дивитись і на тих двох плетух, що бозна-відколи стоять серед того двору під кручею, і на цього дядька, який уже перестав махати тичкою і раптом усміхнувся з-під вуса яскравою усмішкою: голуби вже були високо. Швець заклав під вуса білу сигарету й блідо спалахнув у його пальцях жовтий вогник. Поплив синій клубінь диму, й дим отой, потягшись угору, раптом розгорнувся в білу шапку, що зависла над простоволосою головою вусаня. Стара спересердя сплюнула, хоч їй незручно було плюватись, адже приклеїла до замкової щілини око; їй уже ломило крижі, так незручно стояла, втомилась і впріли ноги у валянках-обрубках, затремтіли й руки, сперті об одвірок. Та все не могла покинути свого місця й отого кола перед оком. Жінки в дворі стояли непорушно, начебто обоє дерев'яніли, тільки вуста їхні мерехкотіли — спершу в однієї, тоді в другої, а після того в обох. Чоловік із сивою шапкою диму над головою засунув руку під сорочку й ліниво почухав лахматі груди. Біля нього стояв, задерши голову, білоголовий хлопчак; стара вже не могла дивитися ні на того вусаня, ні на тих жінок — вже

ті жінки вросли в землю, ноги й спідниці ставали шкарубками стовбурами, їхнє волосся й руки — гіллям, густо обсипаним листям. На тому гіллі вигецував вітер, перескакував з одного дерева на друге — шелестіли дерева, аж ставало їх чути сюди. В старій вибилася на лоба крапелька поту, але не мала чим її змахнути — руки все ще впирались об одвірок, а око все ще тримало перед собою кругле коло світу. Високо в небі, біля тієї ясної ватяної хмари тріпотіли бідими крилами голуби і яскраво виблискували в сонці лискучим пір'ям.

Трем пройшов по зігнутому гіллі старій; на тому обрубковій вулиці, що вона його бачила, з'явилася висока, чорна жінка. На носі в неї поблискували окуляри, під пахвою висіла сумка, а в руці білів жмуток перев'язаних паперовою шворкою листів. Вона зупинилася проти бабиної хвіртки — начебто зустрілися поглядами: одна там, за хвірткою, а друга біля замкової щілини.

Стара швидко відскочила від дверей, по вустах її прослизнула маленька гадючка чи наче збрижилася хвилька на рівній воді — хутенько подріботіла валяннями-обрубками в кімнату. Аж задихалася так поспішала, зрештою, сіла на краєчка стільця посеред хати, і її груди заходили, наче ковальський міх. Одне око її змружилось і стрельнуло веселою хитрою іскрою — важкий кулак уже вдаряв у двері, і стара мить перечекала, схилиючи голову на плече. Тоді крикнула хрипкуватим, але й тонким голосом, начебто молода ворона це каркнула:

— Заходьте! Заходьте!

Од порогу блиснуло двоє скелець, худа чорна жінка стояла на ньому й світила на стару окулярами. Можливо, від світла тих скелець, а може, від того, що за спиною в жінки цвіло синє верснєве небо, дивне чудо скоїлося зі старою: зробилася кругла, як її стілець, затишна й добродушна; обличчя її позбулося зморшок і стало, як перезріле яблуко, а дві смужки сивого волосся, чітко розділені на проділ, засвітилися ясным сріблом, очі — лагідні й голубі, а уста всміхалися. Сонце падало з одного вікна й другого, обливаючи стару, і вона, біла й маленька, послужливо скочила зі стільця і заметушилася, підставляючи листоноші того самого стільця, — мала вона його тільки одного. А листоноша, здавалося, не помітила її лагідності, стояла в прочілі й так само холодно світила склами.

— Чи ви будете Гуменюк? — спитала крижаним тоном.

— Я, донечко, я! — стара стояла в кутику тиха, лагідна й покірна, світила добрим поглядом і аж голівку набік схилила.

— Пенсія! — офіційно проголосила листоноша і, важко ступаючи, пішла до столу. Сіла біля того столу, і сонце полилось і на неї. У тому сонці й листоноша не здавалася такою холодною, її темне обличчя спогідніло і проступила на ньому втома, а біля кутиків рота примостилося два ніжні зайчики.

— Ідіть, бабусю, гроші лічити будете!

— Та хіба ж я вам не вірю, хе-хе-хе! — аж руки заломила в своєму кутику бабуся. Ледь-ледь витягла шию, і від того видовжилася і її обличчя, і перестало бути кругле й добродушне; очі напружилися й стежили з пильною увагою за пальцями листоноші. Вуста при цьому заворушилися й ворушилися, доки не впала на стола остання банкнота.

— Підпишіться! — листоноша повернула до старої лискучі скельця, і та на мить утягла голову в плечі. Стала знову кругленька й біленька, і знову погідно світилась.

— Ах, підписатися! — тонко зойкнула вона й пішла по хаті, спиняючись тут чи там і наче витанцьовуючи у тих своїх валянцях-обрубках. Схилилася до комоду й до низького столика в кутку, відчиняла шафу й рилася на горішній полиці.— Ото біда мені, біда! — шелестіла погідненько.— І де ж бо то в біса ті окуляри? Все мені, дочко, біда з тими окулярами, добра б їм, дочко, не було! — вона раптом обернулася й ударила руками об поли.— Ну, як у землю, дочко, запалися! Може б, ти, дорогенька, сама б і підписалася: я тобі вірю, вірю..

Од столу зимно палала пара скелець, худе замкнуте обличчя стало ще замкнутіше, бо два ясні зайчики втоми зникли з кутиків її вуст: здавалося, листоноша зовсім не переймалася тим, що до неї так погідно світилося кругле личко і так мило всміхалися ще зовсім червоні вуста.

— Ви, бабусю, шукайте свої окуляри. І дайте мені свого паспорта.

— Ох, яка з тебе хома-невіруюча! — знову плеснула в поли стара і вдруге пішла по хаті. Підійшла до столу й зазирнула під нього, потупала до порогу, а тоді знову повернулася до низького столика. Довго рилася у шафі, так довго, що листоноша відвела від неї погляд і задивилась у вікно, за яким стелився залитий сонцем простір. І побачила вона там, за річкою і за горбом, а тоді ще за одним горбом, вже свою хату і зелену галявину,

по якій літав синій м'яч. І бив того м'яча чорночубий хлопчак із зовсім таким обличчям, як у неї, тільки не ховалися в кутиках його вуст зайчики втоми — кричав той хлопчак захоплено, широко розплющуючи очі й широко розтуляючи рота...

Тут, близько, просто перед її зором, як розтоплене оливо, лежала річка і від тієї річки так і дихало голубою студінню. Куці по той бік уже вкрилися жовтизною і від ясного сонця аж очі сліпли.

— Ну, то що, бабусю,— повернулася листоноша. Але до неї йшла зовсім інша бабуся. Вже не кругла й не добродушна. Важко човгала валянцями-обрубками, шия її витяглась, а вуста стали такі маленькі й так міцно стиснуті, що листоноша аж охнула подумки. На носі в старій стриміли окуляри, побільшуючи очі, й через це зробилися вони темні, як ніч. У руді стара несла потертого й підклеєного паспорта, і пальці її так стискалися, що аж побіліли.

— Не маєш ти до мене, дочко, милосердя,— сказала стара,— бач скільки примусила шукати! Підписалася б собі та й пішла, чи ми не люди й чи не вірю я тобі? Ну, то де тут підписуватися?.. Вона кинула на стола паспорта й узяла твердими пальцями ручку.

— Я, бабусю, нікуди не спішу,— в тон їй відповіла листоноша.— А підпишіться мені тут. Так як ви в паспорті підписалися...

Чорні очі старій спинилися на листоноші, як два шматки заліза, і та відчула, що їй стерпла спина. Встала, щоб дати старій сісти й розгорнула паспорта.

— Отак, бабусю! — сказала з притиском.— Дивіться на свій підпис у паспорті й підпишіться. А тоді уважно перелічіть гроші.

2

Перше, що стара відчула — крижаний спокій. Сиділа на круглому стільці, вся наче складена із важких брил, очі її меншали й меншали і вже стали як гудзенята, й були вони дивно круглі, тремтіли й лили темне світло. Ніс її роздувся, а рот поступово втрачав оту пісну стягненість. Вже розпускалася вервечка, вуста м'якшали і м'якшали, розгладжувались і розтягалися. І хоч світили так само гудзенята старій, вуста її вже сміялися, тремтячи в кутиках. Вона побачила в уяві листоношу

іншу: та інша стояла на порозі малесенька й тоненька, були в неї заплетені дві кіски з бантами на обидва боки, очі великі-великі, а та сумка листоношська неймовірно важка. Стара дивилася тоді на ту з'яву із зачудуванням, бо ще зроду-звіку не бачила таких кумедних листонош. Та дрібуся вже ступала по залитій, як оце сьогодні, сонцем підлозі, й голосок її задзвенів якравно й мелодійно:

— Доброго вам дня, бабусю! Пенсію я вам принесла, пенсію!

Вона майже проспівала оте “пенсію”, і стара, така лагідна й кругла, схилила на бік голову, як пташка. І голос її теж став дзвінкий, молодий і говорив той голос і сипав пестливими словечками. А коли пішла стара по кімнаті, шукаючи своїх знеславлених окулярів, у неї були не ноги, а м'які лапки, і волочився за нею пишний лисячий хвіст, а голова з лисячим писком була підв'язана під бороду білою хусткою, а рот її розтягувавсь ушир, губи пропали, сама тільки ледь видна щілина темніла під видовженим носом.

— Ну, що ви, що ви, бабусю! — продзвенів тоді той-таки тоненький голосок.— Давайте, я розпишуся, коли ви не знаходите тих окулярів.

Черкнула ручкою по папері, як черкає крилом воду ластівка, і закрутила голівкою з бантиками.

— Ох, бабусю, і це ви зовсім одна-сама живете? Бідні ж ви, бідні!

Кругленька, затишненька бабуся зі срібним сяючим волоссям стояла серед хати й плакала великими голубими слізьми: була вона сирота, ця бабуся; і от зайшла до неї ця дрібуня з величезною листоношською сумкою й пожаліла її. Вона плакала, що живе сама, що нікому води їй подати і їсти зварити, і тільки одне око її було скошене, напружене й тремтливе, а вуста рахували, ледь-ледь ворущачись, коли падали на її стола банкноти...

Сиділа на круглому стільці серед хати, очі її вже не були, як гудзенята,— мертві й закостенілі, наче вшиті для іграшки, а рот розтулився, і в тому роті стриміло кілька жовтих і погнутих пеньків. З чорної отхлані висунувся білий, покритий накипом язик і покотилися з нього м'ячики, чорні, рипливі, хитливі. Еге ж, стара сміялась, а позир її спинився на стіні, й там, ніби на екрані, просвітілася та сама дрібуня, яку згадувала, але вже без бантиків, а з волоссячком, міцно стягнутим біля потилиці

гумкою з дитячої соски. І не було в тієї дівчини ані сумки її великої, ані пачки листів, перев'язаних шворкою. І та голівка дівчача хиталася тужно з боку на бік, і сипалися з її очей великі сльози.

— Бабусю, рідненька, ну, як же це ви забули? Я ж приносила вам ту пенсію, приносила!..

— Бачить Бог,— сумирно плівся бабин голос,— не одержувала я пенсії. Ось хрест святий, і хай поб'є мене грім, коли одержувала! Хай скрутить мене, щоб я встати не могла! Чекаю, чекаю на ту пенсію; ні, думаю, піду! Мені вже так важко трудитись під ту гору,— на оці старої з'явилася каламутна сльоза,— а я лізу, лізу, бо й мені, старій, треба житочки!..

І хиталася там, на стіні, голівка мала, блищало тісно прилягле до тієї голівки волосся, а ще яскравіше блищали очі великі з величезними сльозами у них..

Стара йшла тоді по хіднику, викидаючи перед себе палицю, й біла тією палицею асфальт. Жилава її шия витяглася, обличчя стало важке й понуре, а очі-гудзенята знерухоміли. Замість серця товклася їй у грудях каменюка, а з лиця зовсім зникли вуста — так щільно стулились.

3

Сиділа за хатою на своєму стільці, вгорнулась у старе пальто з коміром, на якому стирчала тільки жменя шерстин, виставила валянці-обрубки і начебто дримала, поблимумючи вряди-годи на річку й на жовті горби, й на західне сонце, що стало на найбільшій вершині й перетворилось у голову того горба. Руки старої під ту хвилю були засунуті в рукави пальта з хутряними нашивками, на яких було на обох вже по півжмені шерстин, і тримала вона п'ясті начебто в муфті. Спиралась об стіну, яка в цьому місці була витерта до блиску; обличчя її спало, звішувалися досить грубі вуста, ніс загострився й виблід, наче в покійниці,— проступили на ньому темні плями. Спокійно спали ще досить виразні брови, а очі, розплющуючись, світили рівним зеленим світлом: світ клався перед старою омиротворено й заспокоєно.

Неподалік росла єдина вишня і щодня баба дивилась, як червоніють її листки, і вже була та вишня в західному сонці

зовсім червонолиста й горіла як вогнище. Грілася біля того ненадійного вогнища; думки її були спершу як дроти простягнуті, тоді наче вовняні клубочки, зовсім такі самі, як хмари в небі. І було їй, як там, у небі, ясно й чисто, була там синя пустеля з синім піском і не віяв там вітер, не шарудів пісок. Тиша пливла в тій пустелі — чуття її, а зелені очі освітлювали синю даль — свідомість її.

Невеликий чоловік у темно-синьому плащі, побачивши стару з вулиці, здивувався на її залізний профіль, що стримів над піввилізлим коміром; він кілька разів озирнувся й, несподівано для себе, пожалів стару. Може, й перед ним з'явилось на мить синє видиво пустелі, і йому стало страшно перед неозорою її безмірністю, а може, в чоловіка було надто жальке серце?

Стара ніби відчула той погляд і різко повернулася. Але побачила тільки темно-синій плащ, углу спину й низько насунуту кепку чоловіка — ішов той вулицею, широко ступаючи й трохи смішно помахуючи руками.

Очі в баби стали чорні й мертві, уста розтулилися і стулились — он яке обличчя засвітило вслід перехожому!

Неохоче встала, відчуваючи, як важко розгинати так надовго завмерле тіло — її одразу ж скував холод. Зирнула на дах власної хати — стримів там задимлений комин. Подибала в повітку, все ще не розігнута до кінця, а коли стала в дверях, зирнула з-за плеча на той двір під кручею, де ще зранку стояло двоє плетух.

Два дерева стояло вже майже пожовтілі, замість помийного відра під одним із них — собача буда і визирав звідтіля чорний пес; замість господарчої сумки виріс на другому дереві білий круглястий гриб. Стояли поблизу безутішні чоловіки тих плетух, один із двома, а другий із трьома дітьми. Розвели здивовано руками, і від того поруху розсипалися їхні діти, як курчата: покликала їх вулиця. Чоловіки вже витягували з дверей стола, потім один приволочив ящика, другий ослінця, сіли оті безутішні чоловіки під деревами й раптом ударили голосно доміном. І поступово їхні лиця заспокоїлись, і лопотіло й лопотіло над ними листя, ніби виказували за таку легковажність, адже жінки їхні у дерева поперетворювались, а їм хоч би що! Потім упустили ті дерева по листку, наче по сльозі, й ті листки, повільно кружляючи, лягли просто в наставлені й заповнені кісточками доміно долоні чоловіків...

З горла старої викотилися чорні м'ячики, рипливі, хитливі й круглі. Але вона обірвала сміх — ішла вулицею з порожніми відрами таксистиха. Важко сопіла з ядухи, а коли зустрілися вони поглядами, обличчя в обох стали надуміру лагідні, усмішки на них розлилися, ніби вилите молоко, заморгали вони одна до одної, бо й очі їхні стали під ту хвилю, як вилите молоко.

Тільки в повітрі стара розпростила спину. Її жилава шия витяглась, а обличчя зробилося грубе й мужнє. Важка, карачкувата рука потяглась до лискучої сокири, а за мент великої сили удар розколов колодку так, що з неї аж тріски посипались..

Дим валив не в комин, а з комина, витікав крізь дверці й піддувало, сочився крізь щілини в грубі. Сиві димові чоловічки вистрибували з печі й починали в повітрі й на стінах химерного свого танцю. Стара була наче сама з диму, заповнювала собою всю кімнату, так тяжко вона кашляла. Здалося навіть їй, що її мала хатка ще поменшала, і що має та хатка курячі ноги, і йдуть вони, ті курячі ноги, із хмари на хмару, а вона лежить на печі й задихається.

Рипнуло, відчинившись, вікно, так само рипнуло друге, і дим пішов у вікна, отож чоловік у темно-синьому плащі, котрий дивився на ту самотню хатку з гори, бачив, що вона поступово оточувалася туманом, і в серпанку тому дивно палала червонолиста вишня.

А й справді, сутеніло, і дими з коминів хат на вулиці і хат під кручею, і хат за Кам'янкою зовсім розчинились у тому сутінку. Вмерла у ньому річка, й тільки якийсь упертий човник їздив по ній та їздив. Сидів у тому човникові старий Смерд, одягнений у брезентову куртку і в капелюха без стрічки, витягав він із річки малесенькі сіточки, в яких срібно засвічувалися довгі свічки єльців; Смерд брав ті єльці темними спрацьованими руками й кидав їх у човна — забув узяти з собою відерце. В човні було по кісточки води, і та хлюпала разом із єльцями на дідові гумові чоботи.

Стара стояла на порозі в пальті з облізлим коміром, на якому лишилася жменя шерстин, засунула руки в рукава-муфту, й сутінок робив її клубенястою, наче була вона з повітря і от-от мала відірватися від порогу й полинати в тихе, вечірнє небо, на якому повільно проявлявся місяць і зірка коло нього. Стара зітхнула, подивившись на того місяця та зірку, і приступила до хвіртки. Обличчя в неї було кругле й привітне, а голова зовсім

загрузла в плечах. Очі її стріляли від хати до хати — у визір її, темний як це смеркання, потрапляла одна чи друга химерна постать у штанах. Ті істоти стояли біля своїх хат чи сиділи, як оті двоє, що вже й ліхтаря підвісили над столом і били в доміно. Там, віддалік, замітав двора ще один, і курява з-під його мітли теж була як дим; зовсім недалеко ще один ніс здоровенні відра, з яких плескалася вода; ще один проїхав на мотоциклі й був на тому мотоциклі такий випростаний, наче дрючка проковтнув. Стара дивилася на все те чудне плем'я і аж головою легенько похитувала. Їй на плече спустився маленький, як насінина кульбаби, парашутик, і відчепивсь од того парашутика ліліпут, заліз старій у вухо й пішов блукати по безконечному лабіринту мозкових звивин. Це й була та думка, яка єдина жила в голові старої, адже вікна її хати було навстіж одчинено, і замість диму заходив у них холод.

— Доброго вам вечора! — тонко заспівала стара назустріч постаті з надумір грубим обличчям, був то Шурка Хаєцький, або ж Кукса. В роті в чоловіка стриміла цигарка й диміла, мов комин, наче він сам собі був грубою. Шурка глянув на стару банькатими очима й буркнув щось під носа; ноги його пішли прудкіше, хоч перед цим ледве плентали.

— Послухайте, чоловіче добрий..

Але “добрий чоловік” не слухав, його раптом проковтнули сутінки, ніби й не було його ніколи, тільки густий тютюновий запах завис у повітрі. Очі в старої звузились і спалахнув у них зелений ядучий вогонь.

5

Дибала по вулиці, викидаючи перед себе палицею, біла нею об землю, що нею майже запливла бруківка; витяглася жилава її шия, обличчя стало важке й понуре, очі як гудзики, а замість серця товклася каменяка, вуста зовсім зникли з лиця, бо хто б узяв у тих сутінках цю смужку тоненьку за вуста.

Її об'їхав, наче в полон узяв, гурт хлопчаків на велосипедах: п'ять з одного боку і п'ять із другого. Вони скрикнули голосно й водночас і помчалися навздогінці із сутінками, світлячи десятма ледве блимотливими фарами.

Баба не помітила велосепедистів, викидала й викидала палицею і біла нею об дорогу. Тоді випурхнуло, біжучи за м'ячем,

котрий викотився з двору на дорогу, аж десятеро легких веселих дівчаток. Вони закружляли довкола старої, як світлі ясні метелики: були в червоних і голубих плащиках, і в кожній з-під шапочки цвіли червоні чи голубі банти. Найкраща й найтонша з цих дівчаток схопила м'яча, м'яч був також наполовину синій, а наполовину червоний, скрикнули вони дзвінко, як синиці, завернулися і побігли назад у двір.

Баба не помітила й цих дівчаток, вона йшла по вулиці й біла палицею. Погук тонкий та високий примусив її, правда, скинути головою — подивилася пильно в глибокий сутінок. Зовсім неподалець стояв літній чоловік і дивився на річку — був то Ціпун. У вустах у нього, як у всіх цих чудних створінь, цвів рожевий вогник, і стара, доки дійшла до того чоловіка, майже полюбила його. Стала кругленька й лагідна, а ставши біля Ціпуна, полагідніла ще більше.

Чоловік був давно неголений і борода його сиво палала. Він виплюнув цигарку, аж прокреслила вона іскристе коло і впала в траву, розсипавши яскравий бісер; Ціпун, хотів повертати в двір, але стара спинила його, простягнувши руку.

— Доброго вам вечора! — сказала. — А чи знаєте, що я хочу у вас попросити?..

Ціпун глянув запитально, і стара побачила, що в нього чорні, холодні й крижані очі, й дивився він не так на бабу, як кудись поверх її голови.

— Я, сусідонько, в труднації тепера, — сказала лагідненько. — Чи не пособили б ви мені комина почистити?

Вона схилила голову набік і стояла, наче пташка, тиха й покірлива, і тільки очі її зблиснули гостро, хоч відразу ж погасли.

— То чого ж, — сказав Ціпун холодно, і хвіртка його заспівала. — Найміть собі сажотруса, то й почистить...

Стара стояла й дивилася на прихилену хвіртку. Не було вже чоловіка, тільки руда кішка вийшла з-за хати на стежку, сіла й засвітила до старої палючими очима. Баба сплюнула спересердя й пригрозила кішці палицею. Кішка позіхнула, облизалась, а її жовті очі засвітилися ще яскравіше...

Бубоніла, наче горохом сипала, дивилася собі під ноги на ті обрубки-валянці — човгали по землі й знімали порох. І не помітила, як повз неї пройшла, обійнявшись, закохана пара. Хлопець і дівчина дивилися невідривно одне на одного, а тіла їхні

давно були злиті в одно. Однаково стукотіли їхні серця, однакова кров кружляла в їхніх жилах і однакові думки думали їхні голови. Сутінок тісно сповивав їх у тому затишному їхньому коконці, і вони наче пливали над дорогою, чужі для світу і забувши про цей світ.

Стара спинилася. Подобала на птаха великого й чорного — стояв серед порожньої вулиці, розгорнув крила і от-от мав злетіти. Знятися високо вгору до жовтого місяця й тієї єдиної зірки — напливала на околицю ніч. Густа й прохолодна, повна чудової достояності, м'якого напівосіннього смутку: висівали на землю останні насіння бур'яни; тягли колючки лопухи, щоб зачепитися за одягу перехожого чи за хвіст блудящого пса; витягала свої вильця собача кропива — дець біля греблі монотонно шуміла вода, збиваючи шум, і клапті того шуму пливали, як вата, по воді — вже й Смерд перестав розрізняти, де шум, а де поплавіці його сіточок. Йому надто добре ловляться єльці, і їх уже в човні стільки, що вода біля гумових чобіт зовсім стала срібна; місяць купався у тій ріці разом із зірочкою, і це така дивна пара — він великий і грубий, а вона тонесенька. Дід вирішив повернутися додому, але між піни загубив аж дві сіточки, тож їздить і їздить і крає човном чорну воду, хапає пальцями один клапоть шуму й другий. Зрештою, закоцюбли йому пальці, й сидить він, засунувши руки під пахвини, видивляє, як черногуз, у темені пропали свої сіточки.

Глухо забрязкали відра, і стара насторожилася: з темряви виплив Йонта. Пішла йому назустріч, але той і не зирнув на бабу. Хитнувся убік і поплив далі, монотонно подзенькуючи порожніми відрами. Стара постояла з розтуленим ротом, і слова, які зібралася висловити до Йонти, повільно вмирили в тому її розтуленому роті. Зирнула на місяць і на хирляву його супутницю, а тоді рішуче подибала з гори до річки.

Смерд тимчасом знайшов одну сіточку — в його руках забився великий головень. Засвітилися радісно дідові очі, аж забув він про другу свою сіточку; наліг важко на весла і вже рушив до берега. Стрибав біля носа жовтий і грубий купальник-місяць, бавився зі своєю тендітною панею — човен ніяк не міг до тих чудних нурців доскочити. Тільки коли вривався у зарості нетреби, стрибонув тоді місяць зі своєю коханкою аж далеко вперед і опинився на середині ріки; ліг там спокійно горілиць і засміявся.

Смерд устав, щоб вийти на берега, але здригнувся раптово: там серед лопушиння й нетреби стояла, сперта на палицю, чорна, карачкувата мара.

— Доброго вам вечора,— заспівала вона.— А знаєте, що я хочу у вас попросити?

Старий ледве не перекинувся з несподіванки, але був надто похмурий і надто давно не вірив у нечисту силу — миттю пізнав бабу, чи, може, й справді хитнувся у його душі спомин про дитячу якусь казку. Забубонів щось таке, що важко прийняти за слова, бо думав він про своїх невибраних із човна єльців та головнів. У той час великий головень тріпнув хвостом, зблиснув лускою, але миттю й погас — було води в човні аж на половину.

— Я, сусідонько, в труднації тепера,— заспівала стара, пильно дивлячись у того човна, де побачила таку велику й таку блискучу рибу.— Чи не пособили б ви мені комина почистити?

— Га?! — вигукнув вражено дід. Позирнув злякано в човна: чи не видно там його срібних єльців і ще срібніших головнів.

— Я оце в такій труднації,— повторила лагідно стара і схилила голову на плече, наче пташка.

Тоді Смерд, закипів сердито, як густа каша, забубав чи прокльони, чи мо' щось і пояснював,— були в тому бубанні й чорти, і комини, з яких вилітають відьми й турбують чесних людей.

— Отакий ти вже чесний, старий дурню! — вигукнула тонко стара, і в цей мент човен під старим схитнувся, а все дно раптом засяяло нестерпуще од срібних єльців та головнів. Тоді скочив дід на землю, махнув на стару, наче хотів ударити чи прогнати. По тому штговхнув човна і заляпав веслами так голосно і так сердито, що стара знову рота розтулила.

І посипалися з того рота чорні м'ячики, рипливі, хитливі; стара аж трусилася з реготу і трусилося довкола неї лопушиння й нетреба, і трусився там на річці, сердитий понікуди, дід зі своїм човном, повним води й риби, і трусився серед річки круглий реготун разом із тоненькою своєю дружинонькою, і дерева по той бік річки, і білі клапті шуму. Стара ж давно так не сміялася, хіба тоді, як одібрала пенсію двічі на місяць і тоді, коли той дурень... трусилася вона й трусилася, і в неї вже й духу бракувало сміятися — разом зі сміхом виплила з її нутра й сила, й повітря все. І вона захапала ротом, як хапають оті єльці

в дідовому човні, і долоні її затанцювали на голові палиці, за яку трималася обома руками. А коли перевела подих, то з її грудей вирвався глухий посвист і, може, від того посвисту збудилося неподалік на дубі тройко кажанів, упало притьма в темряву й розрізало її тонкими ластів'ячими крилами.

Вона ще довго стояла на березі, схиливши голову набік, і була через оту свою веселість така добродушна, що кажани прокляли над її головою аж троє кіл, і тільки по тому помчали туди, де купався місяць із ясною панею, і де розбивав веслами тишу сердитий аж понікуди Смерд.

Дибала вулицею, викидаючи перед себе палицю, і біла нею в землю, жилага її шия витяглась, а обличчя знову стало важке й понуре. Очі погасли й застигли, ніби гудзики, а замість серця колотилась у неї каменюка. Поверталась у свою хату з розчиненими вікнами, з яких і досі віяло димом, звідтіл давно витекло усе хатнє тепло — доведеться їй стягувати на себе все шмаття. Але ще не переймалася тим, у голові, наче на білій стіні, проявлялася картина жакіша: влазить у її розчинене вікно злодіяка із ножиком у зубах.

Облило її потом, і вона на мент отерпла: там, у запічку, в самому куточку, лежав тонесенький згорток — пенсія, яку вона одержала за місяць удруге. Злодіяка з ножем у зубах простяг до того згортка руку, величезну, кощаву, із розщипленими пальцями й раптом схопив згортка, аж захрустів той у жмені.

Нібито дощ обсилав стару з ніг до голови, начебто якась загуляла хмарка спинилася над околицею й навмисне вилила сюди свою воду. Стара йшла сьгнистим кроком, міцно стискаючи палицю, йшла повна сили й рішучості. Вже не було в її тілі старечої немочі — ступав це могутній і сильний войовник. Не побіється вона того здорованя, що й досі цвів на білій стіні її уяви, палиця її свисне, як рак узимку, і навіки розкроїть черепа, в якому уроїлася така нахабна думка: обікрасти її, таку самотню й нещасну.

6

Але не дійшла до свого мешкання. Злодій, якого намалювала на білій стіні своєї уяви, міг вільно вибратися через відчинене вікно й дременути в цю густу й темну ніч. Вона навіть побачила, як він біжить. Розтулений рот, висолоплений язик,

вирячені очі, б'є і б'є босими ногами холодну землю, аж п'ятки врізаються у сідницю. Стара стояла й дивилася на ту втечу, переможно похитуючись, адже той злодій все одно не втече. Там далі він впаде від знесили й помре — не зможе, бідолаха, ані спинитися, ані здолати свого страху.

Різко повернула голову, її вже не цікавив той мізерний утікач: там, під кручею, біля хат стояло двоє дерев, що недавно були лепетухами-молодицями, а тепер все ще шамотіли листям; там, біля хат, сиділо двоє неголених чоловіків, Семенюк-молодший і Шіллер, і били й били лунко доміном. Діти чоловіків і тих плетух-молодиць ще й досі гуляли: дівчатка в сусідньому дворі, а хлопці на велосипедах. Чоловіки були облиті жовтим тремтливим світлом — зачеплена за гриб-сумку на дереві ясніла там лампочка. Розкидала навсібіч жовті списи, й ті списи похитувались у нічному повітрі. Чоловіки щось кричали й доказували: той, що виграв, реготався й тицяв пальцем у приятеля-сусіда. Задоволено приставляв до голови пальці, махав ними й висолоплював язика; той, що програв, сердився й трусив головою, але вигравши в наступній партії зовсім так само кепкував, як перед цим перший. Шуміли над ними їхні жінки-дерева й судили їх, проклинали за кинуті напризволяще діти і за дурну, нерозважну й безконечну їхню гру.

Стара дивилася на все це, примруживши праве око, вона зважувала: чи повернути до хати, чи, може, піти до тих доміношників. І поки вона отак думала, ноги її вже йшли назустріч списастій лампочці, очі її ще більше мружилися, зелено відбиваючи різке світло і висяюючи відтак світлом своїм. Стара пройшла через завулок; од лампочки, що цвіла попереду, падали довкола тіні, й вона сама перетворилася у таку тінь — безшумно й крадьки пливла по білій стежці, і палиця її ледве торкалася землі.

Виросла перед доміношниками раптово. І один, і другий кинули в її бік поглядом, але й один, і другий її не завважили. Били кісточками і з такою силою, що бідолашний стіл по-страдницькому присідав на всіх чотирьох, падав на коліна й ніби й спину вигинав. А на неї, на оту спину, з гуркотом падав новий удар, і стіл важко трусився. Погляди ж доміношників палали, підборіддя їхні чорніли, а зуби блискотіли. Сміх доміношників був нервовий, з прихлипами, скреготали вони зубами й плювалися навсебіч пінистою слиною.

— Доброго вам вечора,— заспівала стара.— А знаєте, що я хочу у вас попросити?

Доміношники знову кинули в її бік поглядом, але це були надто неуважні позири; Семенюк-молодший вихопив з долоні кісточку і гримнув об стіл, аж стіл знову злякано присів на всіх чотирьох.

— Га-га-га! — зареготав Шіллер-коновод.— Оцього я й чекав!

На спину стола з неймовірним ляском ударила друга кісточка, і стіл дрібно-дрібно затанцював.

— Труднація в мене така,— співала стара.— Може б, ви замість валяти оце дурня, комина мені б лучче почистили, га?

Доміношники начебто отямилися. Зирнули водночас на бабу, і були в них такі очі, що стара, яка нічого в світі не боялася, раптом захотіла підхопити свої спідниці, покинути тут і палицю й чкурнути з двору так, як тікав недавно із закамарків її уяви той страшний на позір, але такий нещасливий злодіяка.

Мела обрубками валянців вечірню росу і вже бачила тільки свою хату по той бік вулиці. Стояла на курячих ногах за низеньким щербатим парканом; біля хати, як дівчина, світилася темно-червона вишенька; місяць осяював її та неквапно грався її листками. Хата старої похитувалась у цьому міражному світі; здавалося, ось-ось зведеться вона й піде на своїх курячих ногах у світ, а їй, старій, доведеться цілу ніч її наздоганяти. І так триватиме до ранку, доки не розбудить їх усіх ранкове сонце, тоді задзвенить на її вишеньці синиця і опаде на землю половина червоних листків.

Загавкав у глибині двору собака, і цей пес розбудив шевця, який задумано заснув, стоячи серед двору й посмоктуючи іскристу цигарку. Швець виплюнув недокурка, уставив між губи цигарку нову і з-під його пальців вискочив прудкий вогняний чоловічок. Вскочив у носика сигарети, скоцюрбився там і згорнувся, а голова його хитнула ніч, як хитають її небесні зірки. Швець потягся, аж захрумтіли в ньому кістки, а тоді пішов сягнутою ходою до воріт.

Він підійшов до хвіртки саме коли з'явилася там стара, і його обличчя заясніло над парканом, наче спустився то і сів на шпичаки сам місяць.

— Ви даремно оце, бабо, ходите,— сказав місяць густим і бринячим голосом.— Адже ніхто вам того комина не почистить!

— Ге! — підскочила від несподіванки стара, обличчя її стало гостре й маленьке. З очей її посипалися голки, і вся вона аж запалала перед спокійними водянистими очима шевця.— Який це комин? — швиденько затараторила.— Що це ви говорите про якийсь комин?

— Та про це вже вся вулиця гримить,— байдужно відказав місяць-шевець і випустив сиву хмару диму.

Стара покосувала оком на ту “вулицю”. Мирно спали хати, мирно й тихо дивилися вікна. І їй здалося на мить, що вулиця і справді гримить, що залито її ясным сілпучим світлом, що жінки й чоловіки тієї “вулиці” котять порожні залізні бочки і б'ють у кастрюлі й миски. Горлають немилосердно про її комина, а з вікон її хатки на курячих ногах виваляється червоний дим, і мчать до неї пожежники в червоних костюмах, лізуть по червоних драбинах, а там, на даху, вихоплюють з-за пасків лискучі мідні труби й починають, натхненно роздуваючи щоки, грати.

Позадкувала від того настромленого на паркана місяця, довговусого і спокійного, холодного й немилосердного. Його бас не звучав голосно, але забивав своїм воркотом бабі вуха. Вона аж пальця засунула у вуха, щоб потрусити.

— Я вам, бабо, не раз допомагав,— спокійно продовжував місяць.— Порубав вам дрова, паркана полагодив. А ви...— він зареготався раптом.— Як це ви там вигадали: щось я у вас украв?

— Ге! — знову підскочила стара. Замахала, закивала пальцем перед носом у шевця-голуб'ятника-місяця, затараторила дрібно: — Харцицяко, чортяко, злодіяко!

Густий бас добродушно розливався по цій вулиці.

— Але що ж я у вас украв, бабо? Так це мене інтерисує!

— Украв, украв! — хрипко вигукнула стара і, задкуючи, знову замахала й закивала пальцем.— Дочекаєшся ти! Поб'є тебе нечиста! Злодіяко, харцизяко!

Голуб'ятник аж головою водив од сміху. Приплющив очі і його вуса аж позеленіли від місячного світла.

— Гей, бабо! Навіжені ви! Йдіть ви лучче спати. Не напигуйте лиха, бабо, його й так у вас за душею багато!..

І стара од тих спокійних місяцевих слів перестала раптом кивати пальцем, зігнулася, наче горб виріс їй на спині, й замовкла чи, може, заслухалась у ніч. Шуміла звіддалік у тій ночі вода, гомоніли на греблі хлопці й дівчата: хлопці жирували, а дівчата вискотіли захоплено.

Замислилася на мент баба, а мо' згадала щось раптово, і її голова схилилась, як у пташки, на плече.

Місяць, настромлений на шпичаки паркану все ще добродушно реготав. Його рокітливий приємний бас заповнив вулицю, і дві сусідки-пащекухи отам, серед двору під кручею, дочка Трасицької і дочка таксистихи, раптом сплеснули руками, одна схопила порожнє відро, а друга потрусила сумкою. Вони нагрімали на своїх доміношників, а та, з сумкою, безцеремонно скрутила голову лампочці, прив'язаній до тієї сумки. Ота, з відром, вискочила за хвіртку й загукала співно, кличучи заклично дітей:

— Ле-є-на! Ле-є-на! Саш-ко! Саш-ко!

Лена вже бігла з усіх ніг додому, з нею бігло ще троє дівчаток, двоє було в червоних плащах, а двоє в синіх, і мали вони червоні й сині банти, а одна із них несла перед собою наполовину червоного, а наполовину синього м'яча.

Сашко мчав по нічній вулиці на велосипеді. Він крутнув кермом біля старої і об'їхав її, як об'їжджають камінь. І стара ще більше згорбилася й увійшла по кісточки в землю. Мала й беззахисна, стояла баба серед вулиці, як дрібнолюдок, і світила зеленим поглядом. І не було вже в тому погляді нічого лихого, а тільки незвична розгубленість і трошки-трошки несусвітнього здивування.

Тоді позіхнув вусатий голуб'ятник-місяць і повільно побрів у своє дворисько. Погасли майже всі лампочки на вулиці, лише одна ще коливалася і пливла між ночі: там годувала дитя юна мати. Була ще зовсім дитина, та мати, тож коли хапало її дитя ротом персо, вона сміялася радісно від чудового й чудного лоскоту.

7

Хата старої захиталася і звелась, як зводиться страус, та й були в неї такі ж, як у страуса, великі й сильні ноги, й пішла ця хата через город; переступила через паркана, спинилася на мент біля річки, неначе приміряючись до подальшої дороги, а тоді рушила по місячній стежці, що лежала на нерушній воді. Побігла по тій стежці, швидко миготючи великими страусячими лапами — спала у тій хатці стара. Лежала на постелі, не роздягшись, одна нога її в обрубці-валянку торкалася підлоги, а рука цупко стискала ціпка. І здавалося старій, що іде вона по

білій сніговій дорозі, а за спиною в неї — санки з дитячою труною. Зупиняється вряди-годи й падає на ту труну, і зводить до неба руки, товче лобом об змерзле дерево, а навколо біла пустеля і світить над головою порожнє сонце. Покидає вона в тій пустелі і санки, й труну оту дитячу і йде нерівною ходою, не розбираючи напрямку. Було в неї замерзле обличчя, а з зимних очей біло палахкотів лід.

Стара жахається себе самої, поставленої насупроти, — постаті тієї, розшарпаної на білому полі. Розплющує очі. Похитується над головою стеля, а місяць стоїть у горішній шибці й заливає мешкання міражним світлом. Баба встає, аж рипить її тіло, сідає на ліжкові й кам'яніє. Грають зеленим полиском її очі, мерехтять, гаснуть і знову засвічуються — росте вона, як гриб, у цій забутій усіма хатці, а думка в неї також одна — розтягла й невідступна.

Великого комина бачить перед собою, й лізе на того комина високий чоловік із мітлою і з круглою гирею біля пояса. Повертає до старої обличчя, і вона здивовано пізнає власного батька.

— Ніхто не кличе мене в цей світ, — каже батько, — і тільки от ти покликкала.

Вона розтулила рота, щоб заперечити, але він махнув рукою.

— Добре, що покликкала. Маю тобі сказати дві слові...

Стара хитає головою, вона спить. Як щоночі, сівши на ліжку і світячи зеленим поглядом. У неї в грудях колотиться каменюка та й уся вона кам'яна.

— Маєш, дочко, десять облич, — сказав батько. — Май тільки одне.

Вона зводить здивовано голову. Дивиться й нічого не розуміє. Батько впускає в комина мітлу й гирю. Трусить, і з чорної отхлані здіймається чорна хмара сажі.

— Дочко, моя дочко, — каже сажотрус-батько, повертаючи до неї запорошене сажею лице. — Дочко, моя дочко!.. Пробудись!

8

Вона збудилася раптово. А може, це їй здалося, що прокинулася; стеля над нею ще хиталася, начебто її хата й досі йшла на страусячих ногах. Сонце залило її помешкання і срібні стяги куряви, які провисли в кімнаті від вікон до підлоги, засвітилися

срібними порошинами. Стара обводила поглядом своє гніздо, ніби бачила його вперше — погляд її пробіг уздовж стіни до столика, а тоді й до шафи. Груба стояла з розхиленими дверцятами, немов рота розтулила, біля щілин запеклася повзуча кіптюга. Їй здалося: світло, що вливалось в її вікна, незвично почервоніло — хата її бігла на страусячих ногах і на голові тієї хати лежала червона шапка.

Баба зірвалася з постелі, схопила палицю й затисла її в п'ястусі. Небо на сході палало. Хиталися там могутні язика полум'я — стару аж потом обілляло.

Синя пташка відклеїлася від її повік і вдарилася об шибку. Сон зовсім покинув стару — сиділа вона на ліжкові, спираючись на палицю, очі її стали, мов гудзики, натомість ожив її рот. Тонкі вуста розсунулися, тоді розхилилися й покотилися з них чорні круглі м'ячики.

Бачила вона від ту мить дивну картину: з ревом мчали на околицю червоні машини. Сиділи в них напружені й серйозні брезентові чоловіки із залізними головами і кожен тримав на колінах стиснуті п'ястуки.

Стара змружила очі й уздріла, як вилітають із червоних машин один за одним брезентові чоловіки, як лізуть вони з чотирьох боків по червоних драбинах до її димаря і запускають у нього мітли з гирями.

Все ще сміялася, струшуючись усім тілом, водила головою і вряди-годи ойкала тонко: думка це була чудова! Бачила: стоять біля хат сусіди з розтуленими здивовано ротами — всі вони німі й без'язикі. Була знесилена сміхом й передихала. Мерехтіли в її очах вогниці — відбите вогнище сходу: червоні й сині, а в нутрі її раптом почав засіюватись, як трава, тонкий і не зовсім збагненний смуток. Встала й підійшла до вікна. Червона вишенька згубила за ніч половину листків і стояла напівроздзягнена, але так само осяйна. У баби затремтіли руки, і вона приплющилася, щоб заспокоїтись. Розплющившись, побачила на сході велике оранжеве сонце, а тут поруч ту ж таки, але вже зовсім безлисту вишеньку. Засунула хутенько фіранку й метнулася через хату до дверей: боялася запізнитися, аби не роз'їхалися пожежники, а таки примчали почистити димаря. В прочілі спинилася і ще раз озирнулася на вікно: на білій фіранці було намальоване червоне коло. Сплюнула й вийшла на ганка.

Засипаний рососою світ сяяв. Остання зелень, наче чуючи швидкого свого кінця, палахкотіла. Сади й дерева, парк над горою, — все було посріблено голубими краплинами і в кожній із тих краплин вигравало сонце. Грав іскрами й сад шевця, а трава на узбіччях вулиці й трава у завулку дихала й вільжилася.

Баба стала обережна й крадьковита, як кіт. Озирнулася навдокіл: порожня вулиця і ще сонні хати. Висунулася з хвіртки й глянула у зворотній бік — жовтіла там телефонна будка.

Те, що побачила вона наступної хвилі, примусило її здригнутися. Вулиця топилась у ранковому смерканку, але в тому туманці зовсім неподалік ішло троє жінок: одна, попереду, в рожевому, а двоє, позаду, в голубому. Стара змружилася, щоб роздивитися пильніше: ні, їх було не троє, а одна — йшла то до колонки юна мати. Її ясне обличчя припухло після короткого сну, але уста всміхалися. Очі сяяли, а рожева сукня палахкотіла. В руках її подзвонювали мелодійно сині відра, а довга синя тільнячка відкинулася й простягло поклялася на дорогу.

Натужно згадувала, де бачила цю дівчину, малу й тонку, із заплетеними кісками і з бантами в косах. Очі в неї були великі, а голосок раптом задзвенів у ясній тиші ранку:

— Доброго вам дня, бабусю!

Тоді страх охопив стару. Стояла за хвірткою й світила звідти чорним оком. Тремтіла, як у пропасниці, і стискала натужно палицю. Не розуміла, звідкіля взялася тут оця юна листоноша, і забоялася: чи не прийшла вона попитатися про свою кривду?

Але юна мати не помітила старої. Юна мати й не підозрювала, що стара в її образі бачить когось собі немилого, вона йшла і всміхалася. Її коса цвіла в першому сонячному промінні, а уста поспівували легенько крізь ясну свою всмішку, і то була найкраща з пісень, вигаданих на землі, — колискова. Там, на сході, вже зійшло оранжеве сонце, і біля нього бачила вона колиску й маля у ній — матиляло воно ручками й видувало з рожевих губенят кольорові бульки.

Стара стояла, спершись плечем об стіну, серце її знову почало гнати по тілі кров. Її біле, як сніг, обличчя порожевіло, а руки перестали тремтіти. Ще дивилася на обрубки-валянци, але й ті обрубки не стояли на місці — стара йшла.

Викидала перед себе палицю і біла нею по дорозі. Жилава її шия витяглася, обличчя стало важке й понуре, очі як гудзики нерухомі, а замість серця товклася каменюка. Перед нею

хиталася, ніби привішена в повітрі, жовта телефонна будка, і стара не випускала тієї будки з очей. Уявлялося їй, що мчаться на її поклик на околицю швидколітні червоні машини і брезентові чоловіки в тих машинах зроблять-таки для старої те, про що вона даремно прохала в чоловіків цієї околиці. Сміх спалахнув на її червоних вустах — мигнув у повітрі гострокрилий стриж і прорізав рожеве повітря чорним крилом.

Стара постукала владно у скло будки, стояв там чоловік у темно-синьому плащі і в кепці. Чоловік повернув до неї обличчя: глянули на неї вологі, широкі й розумні очі. Щось тенькнуло у старої там, де товклась у неї каменяка, щось зламалось у ній і то навіки. І вона впізнала непомильно: он воно — лице, до якого молилась у дитинстві, он вони — ті очі, якими колись дивився Син.

— Доброго ранку, бабусю,— м'яко сказав чоловік, виходячи з телефонної будки.— Я сажотрус. Кажуть, ви мене ви-кликали?

1977 р.

ЖІНКА ДЛЯ ЧОРНОГУЗА

1

Пристрасті почалися од того, що прибули на околицю водогінники, зняли зі старої колонки ручку, а встановили, змурувавши фундамента й проклавши бетонного риштака, колонку нову, поставивши її трохи далі від хати Миколи, а ближче до Гальки. Під час тієї перетрубації Галька стояла непорушно на ганку, і це відтоді, коли приїхала водогінна машина, аж доки вони поїхали з околиці; скажемо, що жила вона зараз без матері, ряба Надька десь поїхала. З протилежного боку до паркану підійшов арматурник з бетонного заводу Олексій, він дивився на робітників з-під приплющених повік і мовчав, аж доки робітники не викопали яму.

Неподалік од Гальчиного двору стояла ще одна хвіртка, з неї вийшла з собакою на ланцюгу куца Наталка. Була вона й справді куца, ходила у джинсовій спідниці й у чоловічій майці, яка пишно відстовбурчувалася попереду. Подивившись на ту пишноту, один із робітників оголив до куцої Наталки зуби. У відповідь на це оголив зуби пес куцої Наталки, сама вона пхикнула зневажливо й подалася разом із псом до річки обтрусувати там насіння бур'яну: пес набирав того насіння на хвоста, а куца Наталка на джинсову спідницю. Зрештою, вийшла з порожнім відром і Магаданша, вона спинилася біля робітників і досить мирно спитала: чи довго не буде води.

— Слухайте, хлопці,— озвався тоді з-за паркану Олексій.— У який бік ви колонку повертатимете?

— Дай на півлітру, куди хоч повернемо,— заблищав зубами той, котрий роздивлявся пишноти куцої Наталки.

У нього були руді повіки і зовсім вицвілі поміж тих повік очі, а ще був у нього полущений ніс, а зі щік та підборіддя перла золота щетина. До речі, він також недавно поселився на околиці.

Олексій, власне, його голова на гостряку дошки паркану, засміявся.

— Ви без півлітри мою просьбу уважте,— сказала та голова.— Хіба не можна отак по-доброму?..

— А ми й хочемо по-доброму,— показав зуби рудько,— щоб приятелями з вами розстатися. По двадцять крапель на брата — і буде з нас.

— По чарці я вам дам,— сказав благодушно Олексій.— А ви поверніть колонку у бік мого городу..

— Повертайте, як слідує,— сказала з ганку незворушна досі Галька.— Ще бракувало б, щоб ми йому города поливали..

Галька поклала руки в боки, але було сьогодні парко, і вона зробила те мляво. До неї вже поставилися блідо-сині очі з-поміж вельми рудих повік.

— Дайте по дві чарки,— сказав рудько,— і ми прокрутимо її до вас.

— У мене нема городу,— буркнула похмуро Галька і замовкла вже на весь час, доки були на околиці водогінники, хіба що очі її спалахували вряди-годи, бо часом спалахували в ній лихі-таки думки.

Вона стояла на ганку й дивилася на річку, по березі якої блукала з собакою куца Наталка, і думала, що незле було б обговорити з подругою все, що тут відбувається. Однак між нею й куцою Наталкою було забагато простору — тремтливо-синюватого від спеки. Тоді Галька відчула, що їй нелегко отак нерушно стовбичити: дерев'яніють ноги, очі вужчають, вуста стискаються; зрештою, й дивилася вона в один бік і бачила не так робітників, котрі мурували фундамента під колонку, як обличчя над парканом, задоволене й не в міру спокійне, адже й тут воно знайшло, як здобути собі вигоду.

Галька різко повернулась у той бік, де стояла біля робітників з порожнім відром Магаданша, але співчуття в неї не знайшла: Магаданша виставила до неї широченну магаданську спину, яка зливалася без усяких фігурних викрутасів із неозорою спідницею, і все-таки висловлювала свою, хоч і запізнілу, думку:

— Вам все' дно, куди повертати,— погідно сказала вона.— Хай чоловік собі полива города, чи ж воно мені шкода!

Поклала відро на зігнуту в лікті руку, зирнула скоса на позеленіле Гальчине лице й задоволена всмішка ковзнула по її вустах, ніби з'їла вона щось солодке, а може, й було те, що відчула, таки солодке.

— Правильно жєнщина вам каже,— мовив Олексій і переможно зирнув через дорогу на ганка, на якому світилось оте зелєне й кругле лице.

2

Отак вони й почалися, ті пристрасті. Робітники-водогінники поїхали з околиці, випивши по “двадцять крапель”, що ними все-таки пригостив їх Олексій, бетон помалу застигав, і дивилася колонка таки в бік Олексійового городу. Господар задля того вирізав у паркані біля землі шматок дошки — пізніший пролаз для котів та псів, і доки турликаала його пилака, перерізаючи дошку, доти світилось у вікні зелєне й кругле Гальчине лице. Це турликання почула й куца Наталка, взяла пса на ланцюга й вишла на вулицю. Олексій лежав з того боку паркану, повернувшись на бік,— виготовляв бійницю, ніби бажав у якийсь спосіб потім обстрілювати вулицю. Це так і зрозуміла куца Наталка, тож рішуче повернула до Гальчиного ганку, припнула пса до спеціально прибитого задля цього кільця й переступила порога. Пес був до тієї маніпуляції при зви чаєний, тож одразу нашукав мисочку із залишками їжі й ті залишки з пожадливістю вихлептав. По тому сів і меланхолійно задивився, як з'являється і зникає в паркані навпроти вузька пилочка, що нерозважно прорізує до того досі неприступного двориська вигідний пролаз. Пес примружив око й подумав, що в його нічні походеньки ввійде щось нове і хвилююче.

Сонце било просто в шиби, тому годі було Олексієві побачити, що в Гальчиному вікні не одне обличчя, а два; притому обидва не байдужі: завзято злітали вуста в одного чи другого, а часом у його бік виставлявся указівний перст. Олексій же тим часом тирликав пилакою, аж доки знизу не відпав міцний кавалок дошки: по тому притулився обличчям до отвору й озирнув звідтіля світ. Перше, що побачив,— колонка, поставлена носом у його бік, а через те, що дивився знизу, постала вона величезна, ніби каланча. Біля каланчі стояла пара ніг, озутих у капці, а на ніс повісилося емальоване відро. Шумливий струмінь ударивсь об те відро, і шум покрив тонкий і прихильний Магаданшин голос. Олексій звівся, привітався до сусідки й вислухав похвалу, яку він уже чув од Магаданші, коли ще водогінники повертали колонку в бік його городу.

— Колись на цій вулиці,— сказала Магаданша,— все тобі калюжі стояли: і пользи з них ніякої, і людям невдобство. Я, як у Магадані жила,— сказала Магаданша,— то там такого безобразія не бачила. Добре нам там жилося, та от чоловікові прикортіло сюди приїхати.

Олексій стояв до Магаданші боком — хотів уже піти. Жінка зняла відро з колонки й важко зітхнула. Олексій кивнув їй привітно й пішов, але за мить мусив зупинитися, бо за спиною пролунав сталевий, негнучкий голос:

— І є вже такі, що вам заздять, сусіде!

Повернувшись до Магаданші здивоване обличчя й побачив, що вся вона залита яскравим сонцем — задоволена, аж радісно ошкірювалась. Олексій посміхнувся у відповідь і, сунувши пилочку під пахву, рушив до сараю, зшитого із брунатних пластмасових пластин.

Затим вийшла на Гальчин ганок куца Наталка, а за нею в двері висунулась і сама Галька. Собака почав голосно стукотіти хвостом об дошки, але ні одна, ні друга не завважили тієї його люб'язності.

— Еге ж,— сказала куца Наталка.— Це стерво таке! Міша мені так і написав про нього: це стерво таке! Нема, каже, нічого гіршого, коли людина — стерво...

— Так і гр-е-бе! Так і гр-е-е-бе! — підхопила й Галька.— Стривай, я йому зараз зломлю номер!..

Куца Наталка в цей час одчіпляла ланцюга; вона аж застигла, зробивши незвично круглі очі, так само круглі очі зробив і її собака; вони стояли й дивились, як Галька йде до колонки з лопатою в руці. З рота в куцої Наталки вирвався хрипкуватий смішець; собака відвісив щелепу, наче підхихикував, а Галька, підстьобнута тим підхлібним смішцем, рішуче сунула до колонки, не завважуючи, що над хвірткою засвітилось Олексієве лице і аж хрупнуло шиєю, так різко повернулося в її бік. Куца Наталка побачила те нахмурене лице, та не остерегла приятельки, тільки примружила око. Собака теж уздрів Олексія й голосно, тонко, майже радісно гавкнув. Гальці ж здалося, що той гавкіт не застереження, а заохочення, тож застромила лопату в землю й натисла ногою. За мить у прорізану для води дірку полетіла чимала грудка дерну, відтак закричав од хвіртки й Олексій:

— Ти що це, зараза, робиш?

Галька повернула усміхнене обличчя й побачила, що він біжить до неї на всі ноги. Устигла швиргонути ще кілька лопат у дірку, коли ж щось немилосердно шарпнуло її і прозвучало щось таке, як постріл. Щось залящало й залементувало в повітрі; вона ж стояла оглушена й кліпала, як дурна, повіками, а оте “щось” лящало й лементувало. Олексій схопив Гальчину лопату й відгріб од дірки землю. Жбурнув лопату, аж дзенькнула об бетон, і, звівши голову, подався до своєї хвіртки. Тоді до вереску й лементу, що їх вилучали з себе куца Наталка та її пес, додався ще й Гальчин голос,— Олексій уже тікав, вряди-годи повертаючи голову й зиркаючи через плече, як кіт, котрий нашкодів.

Відтак вулиця почала наповнюватися. Люди, наче із землі вилазили, виходили з-за хвірток та будинків, злазили з драбин, підіймалися від річки — всі йшли і йшли начебто без інтересу, та все-таки йшли і за мить стало їх довкола розпатланої і розпашілої Гальки так багато, що поміж них зовсім пропала куца Наталка і її пес — товклася, скидуючи патетично руками, сама тільки Галька, а її голос, здається, розлунювався, хоч насправді це він єднався із голосом куцої Наталки. На вулицю вийшли тоді молодий Смерд з Марією, Микола, старий Кравчук, Шурка Хаєцький, Семенюк-молодший, Магаданша, Ціпа й Ціпун, Козак, Льонька з Бронею, виповзла навіть Жасминова Пані, з'явилася Миколина жінка Катря і Шіллер — чоловік дочки Трасицької. Прийшла сюди й дочка Трасицької і таксистиха, прийшла Людка, вийшов за ворота Йонта з жінкою та Вовою: деякі обличчя позатирались у цій юрбі, аж годі їх було впізнати. Були й незнайомі, зокрема таємничі двоє, котрі виривали уночі з грядок цибулю,— один зі них потім ту цибулю продав. Трохи обіч стояв, розставивши ноги, із складеними одне до одного відрами швець і спокійно кушпелив цигарку — затулювався він цигаркою у такт Гальчиним скокам серед юрби, а сама Галька не могла вгомонитися й досі.

Зрештою, юрба розкололась, як форма, в яку пущено розтоплений метал, і той метал уже затвердів — з юрби вийшла Галька, яку самовіддано тримала під руку куца Наталка, другою рукою вона не менш самовіддано тримала ланцюга, на якому теліпався собака із забитим поміж ноги хвостом і озирався затравлено, ніби ці люди, яких невідь-скільки набралось, тільки й мали на думці, щоб його, смиренного пса, розтовкти.

— І правильно, Галь! — казала переконано куца Наталка. — В суд його, хулігана й розбишаку. Хай посадять, як мого брата посадили. Хай за ним подивляться в кругле віконечко, як за Мішею дивилися. Не прощай йому й не попускай!

— І не попускай! — крикнула Галька й повела раптом рукою. — Оці люди всі моїми свідками будуть!

Але вона завмерла з відведеною рукою, бо вулиця раптом виявилася зовсім порожня. Чутно було тільки, як рипнула десь поблизу хвіртка, і видно стало спину, що мигнула і сховалася за ріг хати. На дорозі стояв тільки швець зі складеними одне до одного відрами і з цигаркою між пальців — од неї здійсмалися гарні круглі колечка.

— Підете моїм свідком? — спитала його Галька. Швець стулив вуста, вклав до них цигарку й пустив дим, аж той затулив усе його обличчя. По тому спокійно рушив до колонки і, вже наклавши на носика відро, повернув знехотя голову і кинув так само знехотя:

— Я у ваші бабські справи не мішаюся!

3

У те літо стояла велика спека, повітря було ніби розплавлене, голубе й густо напоєне запахами бур'янів, які одні розкошували в цьому незвичайному сонці; над рікою висів постійний гуд та гомін пляжників, а над піском мерехтіла світляна сітка — проміння відбивалось од піску й розприскувалося, як краплі дощу. Швець ніс згори повні відра й думав, що Олексієві пощастило: не потрібно вечорами поливати грядки — вода йому відтепер тече сама. Швець підраховував, скільки води доведеться йому принести сьогодні і вже відчував той настрій: гарячий дух сухого городу, земля не всотує, а жадібно ковтає воду, яка розбризкується з поливальниці. Пахне вогким порохом і чи від того запаху, чи від сонця, що вже хилилося до заходу, відчував швець, як завжди, на душі мир.

Галька такого миру не відчувала — сиділа в себе на ганку і скигнала. Коло неї клопоталася куца Наталка, безперемінно повторюючи, щоб Галька не полишала цього на так — був той її вуркіт, як голубиний, од чого Галька розжалоблювалася ще більше, а пес куцої Наталки, припнутий за скобля од клямки, все ще пильно розглядав вирізану чотирикутну дірку в паркані.

Його вабило в ту дірку, та це не завадило йому загарчати, коли до Олексійової хвіртки підійшла Магаданша і налягла на неї — на ганку сидів, скорчившись і ніби поменшавши, Олексій, у кулаці в якого була нервово затиснута сигарета.

— Який ви молодець! — заспівала Магаданша. — Такий паїнька, що й слів я не знайду. Ту заразу, прбйду оту втикацьку давно треба було носом натовкти. Я їй так і сказала: не лізь, дурепо, зі своєю лопатою, хіба в тебе щось беруть? Колись на цій вулиці, кажу, калюжі стояли, і пользи з них ніякої, і людям невдобство. Я, як у Магадані жила, кажу, то там такого не було!

— Як здоров'я вашого чоловіка? — спитав знехотя, пахнувши цигаркою, Олексій.

— Та, певне, помре, — відказала спокійно Магаданша. — А все через те, що ми переїхали...

— Що вона там кричала, не знаєте? — смикнув шиєю Олексій.

— Пляньте на неї і розітріть! — скрикнула Магаданша, і цей її скрик раптом прозвучав на цілу вулицю, аж визирнуло тут і там кілька цікавих облич: одне із хвіртки, друге з розчиненого вікна. — Коли вже дійде до того суду, я вам за свідка стану, от!

Це "от!" заморозило Магаданші обличчя, бо вона закам'яніла отам, біля хвіртки, а Олексій відчув, що в грудях йому заворушився і запищав чорний звірик, що в нього не душа, а гітара з чотирнадцятьма струнами, і всі оті струни перетягнено — торкни й лопнуть всі разом. Він сплюнув недокурком і пішов у хату, залишивши оте закам'яніле біля хвіртки обличчя. В хаті мати прасувала його сорочку, а поруч купкою лежала інша білизна.

— Хто його зна, чи добре ти зробив? — заговорила мати, торкнувши праску наслиненим пальцем, — зашипіло, аж пара пішла. — Те, що чіпнув її там, не зашкодить, бо їй уже, бач, чужа вода кісткою в горлі стала. Але почне бігати, по тих судах тягаться — чи треба воно тобі? Матимеш і на роботі клопіт, та й мало чого?

— Може, мені рябеньку курочку взяти й перепросити? — спитав він із серцем і повернувся, щоб вийти з хати, — спокоею не мав і тут.

— Від тебе не відпало б, коли і рябеньку курочку взяв, — озвалася мати, і її палець знову зашкварчав під праскою. — Треба так, синку, зробить, щоб ніхто до тебе не сікався...

Олексій вийшов на ганок, щоб не слухати матиного гдирання, і знову побачив біля хвіртки Магаданшине обличчя.

— Я коли розказала Стьопі, як ви ту Гальку провчили,— солодко проказала вона,— то він, хоч який больний, не знать як сміявся! У мене, каже, до тої чортиці тоже рука чесалась.

Олексій черкнув сірником і сховав обличчя в долонях. У цей час над їхніми головами прошелестіли крила — летів чорногуз.

Куца Наталка звела голову: пір'я чорногуза аж почорніло від бруду, а десь од річки каркнули ворони.

— Він із тими воронами дружить,— сказала куца Наталка.

— Хто, Олексій? — нетямковито перепитала Галька.

Куца Наталка затремтіла й помовчала — сміялася. Був той сміх не дзвінкий, а шелестливий.

— Цей Олексій тобі з голови не вилазить,— мовила, віддихавшись після сміху.— Це я про чорногуза сказала. Він там на річці з трьома воронами дружить. Чи їсти їм дає, чи як воно там получається — я щодня їх бачу!

Вона раптом замовкла, бо погляд її спинився на вирізаній у паркані дірці.

— Слухай-но, Галь,— сказала повільно.— А той лобуряка ще й досі тримає кролів?

— Цілу ферму,— Галька схлипнула і втерла носа.— А ти що, купить у нього хочеш?

Куца Наталка хмикнула й зустрілася поглядом зі псом. Кивнула на дірку, і її вуста на обличчі почали розповзатися.

Собака ляско гавкнув. Тоді знову розтулив рота, вивалив язика й важко задихав.

— Це він у мене так цукерка просить,— зауважила куца Наталка.

4

Чорногуз ходив по березі саме там, де не було людей, зате висовували цікаві мордочки жаби — запливали туди, шукаючи тиші, задурманені од річкового гомону пліточки та єльці. Чорногуз ходив по мілкому, хапав жабу, пробиваючи її дзьобом, ловив і рибу. Що з'їдав сам, а що кидав своїм товаришкам-воронам. Ворони нападали на розтерзане тіло і миттю здзьобували. Чорногуз тимчасом оповідав їм про свою самотність — цього літа не знайшов він чорногузики і мусив жити без пари.

Оповідав він розважно, що чорногузиха, зрештою, була, але не зумів він її втримати, бо не поклав доброго гнізда, отож і досі без гнізда перебивається, бурлакуючи. Ворони вже давно проковтнули чорногузову дачку, ставали супроти нього, схиляли набік голови й удавано співчували. В їхніх очах при цьому спалахували голодні вогники, і чорногуз мусив знову шукати для цих трьох дів щось поживне. Кидав їм проколоту жабу і, поки вони дзьобали, говорив, що є от їх три дівки — він, може, пішов би супроти природи та й узяв котрусь із них за жінку, але поки що не навчився розрізняти, котра з них та й хто! Окрім того, розсудливо звідомив чорногуз, не певний він, чи не втратять його нащадки від такого шлюбу білої своєї познаки.

— Тоді стануть чорні,— сказала перша ворона.— Невелика біда!

— Ніякої біди! — притакнула друга.— Ми от чорні — і нічого!

— Чорні — і нічого! — притакнула й третя, смиренно схиляючи голову набік.

Чорногуз викинув подругам ще й рибину, сам не захотівши їсти,— та рибина була з солітером. Ворони ж з'їли і солітера, й рибу, і поки вони це чинили, чорногуз розсудливо сказав, що коли його нащадки втратять білу познаку, то не зможуть самі здобувати їжу, а стануть такими поберушками, як і ці троє, котрих щодня він підгодовує.

— Зате матимеш турботливих жінок,— сказала перша ворона.

— Не одну, а трьох,— сказала друга.

— І пір'я твоє не буде брудне,— бридливо поморщившись і озирнувши жениха з голови до ніг, сказала третя ворона.

Чорногуз викинув воронам жабу і сповістив, що вони не без розуму птахи, однак він побоюється: чи не порушить цим світової гармонії та й завеликий він супроти них.

— Для одної великий, а для трьох ніскільки,— сказала перша ворона, а дві інші згідливо замахали головами.

— Я вельми ревливий,— відказав на те слово чорногуз.— Мушу вам наперед сказати: невірну жінку вбивав. Коли ж ви будете за мною всі три, значить всі три будете невірні..

— Це софізм,— сказала перша ворона.

— Це неправдивий умовивід,— сказала друга.

— Це викрут,— зазначила категорично третя.

Чорногуз задумався на хвилину, але в цей момент прилетіла до них каменяка, і вони змушені були знятися у повітря, хоч кидав каменяку малий дванадцятирічний увірвитель, який вічно лазив по річці, звали його Васею, а на вулиці дражнили Равликом.

Отож саме тоді, коли бузувір, прозваний Равликом, метнув у розсудливих птахів каменем, Олексій насилів на носика колонки шланга: його мати в глибині двору обома руками трималася за кишку; Олексій натиснув на ручку, і струмінь рвонувсь у шланг, який ледве не вирвався з рук старої. Стоячи спиною до Гальчиного порога, Олексій не бачив приклеєного до шибки обличчя, як не побачив і того, що неподалець розчинилася хвіртка і до колонки майже бігцем побігла куца Наталка з відром ув одній руці та з ланцюгом у другій. Пес загарчав на Олексія, той аж кинувся з несподіванки (обличчя, приклеєне до шибки, раптом покрутіло й розпалося — сміялося), зняв шланга з колонки і ввічливо відступив набік, щоб куца Наталка набрала води.

— Що це ви усе з псом ходите? — миролюбно спитав Олексій.

— А щоб ніхто на мене своїх рук не підіймав! — відрізала Наталка і, наливши води, пішла, волочучи за собою відро й собаку.

Він знову натяг на рурку шланга і натис на ручку, і знову посмутніло за шибкою оте приклеєне лице. Однак стукнула хвіртка, і куца Наталка вдруге вийшла на вулицю з відром ув одній руці і з собакою у другій. Пес загарчав, і вдруге схарапудився Олексій — мусив знову відступати вбік і скидати шланга.

— Це й ви города поливаєте? — спитав він.

— А що, тільки вам його треба? — відрізала куца Наталка, а лице, приклеєне до шибки, знову засвітилося й засміялося, ніби це місяць зійшов чи сонце.

— Що там таке? — гукнула з-за паркану мати.

— Воду беруть, — сказав Олексій і чиркнув сірником, щоб прикурити.

— Теж города поливаєш? — висунулася з-за паркана Олексійова мати.

Пес загарчав, позадкував, а тоді й загавкав на обличчя, що так несподівано вирросло над парканом, — очевидно, зважив за потрібне відповісти замість господині.

Куца Наталка пішла геть, тягнучи в одній руці відро, а в другій собаку.

— Це вона нам на зло,— цвиркнув крізь зуби Олексій.— Це ж приятелька тої... опришкуватой...

І він відчув, що чотирнадцять струн на серці заграли якоїсь сумної й тихої. Покривався смерканням, яке почало густо плестися навколо: тоді ото й підкрався до нього хлопчачок завбільшки з долоню, на голові якого була густа шапка волосся. Плюнув на долоні, хекнув, підскаочив і схопився руками за тканину штанів. Поліз по них угору туди, де світилася маленька плямка цигарки,— а це грали так тихо й сумно всі чотирнадцять Олексійових струн. Хлопчєня з кошлатою шапкою волосся уже схопилося за паска штанів, влізло за пазуху, струснуло з очей стріхуваті, нестрижені патли й просунуло ручку крізь ребра туди, де тихо й сумно грали оті струни. Воно наклало на них пальці — музика затихла, натомість знову прийшла куца Наталка з порожнім відром та з собакою і виказисто наставила в його бік кирпулю.

5

Тоді й настав той вечір, шовковий і теплий, коли відчув Олексій ще більший смуток. Виростав у ньому, ніби хмара, котра замість по небі, попливла в його грудях — з'явилася вона ще тоді, коли так нерозважно дав ляпаса отій опришкуватій. Грали його струни сумної й тихої; може, через це взяв він мішка під пахву, кинув на плече косу й рушив накосити кроликам трави, хоч її вже накошено досить. Зирнув на двох дівчат, котрі йшли у парк і через це були вбрані якнайошатніше: в однакових сукнях, гольфах і туфлях: йому здалося, що це двоє близнят ступає супроти нього. І тільки наблизившись, побачив, що в одній ніс довгий, а в другій кирпатий, що довгоноса чорнява, а кирпата — білява; вони прошелестіли повз нього, і Олексієві здалося, що тільки їхні сукні живі й рухливі. Терлася тканина, ніби пісок осипався, а очі, якими на мент освітили вони чоловіка з косою та мішком під пахвою, холодно запалали, а може, й посміялися з нього. Отоді й посунув на нього навальний смуток, адже досі плів у душу блідим, тихим потічком; він подумав про свої тридцять і п'ять років та й про те, що ці дівчата для нього замолоді. Через це скривив губу, кинув

зневажно мішка в траву, а тоді змахнув косою, ніби хотів скосити межу між собою, старим парубком, й отими молодими, в яких тільки й думок, щоб на якийсь гачечок зачепитися. Малий заводіяка із шапкою волосся на голівці сидів при тому в нього на плечі й помахував рученятами, передражняючи Олексія. Трава з шурхотом клалася під ноги — роса ще не встигла на неї сісти. Роса впаде тоді, коли зупинить він свою нещадиму косу й коли витре з чола піт — отой піт і стане початком росопадку. Відтак земля вмиється вільготою, адже спрагла вона сьогодні, як ніколи. Роса сідатиме й на зігнутого Олексія, коли волочитиме на собі здоровецького мішка скошеного зела; косу він триматиме під пахвою й сіятиме, висіватиме свій піт на дорогу й траву. На нього витрішкуватимуться кільканадцяттеро очей, але йому буде байдужки.

Тоді виступить назустріч старий Смерд, блисне перед очі цигаркою і випустить клубінь сивого диму.

— Може б, ти дає від моєї хати косив,— скаже він миролюбно.— Сам знаєш, у мене самого ціла ферма того звіра...

Олексій не відповів. Ніс, зігнувшись, лантушисько і начебто ніч на околицю приносить. На нього дивилися Магаданша й таксистиха, які доброчинно сиділи на лавочці під хатою і саме змовкли, переговоривши про все, що на серці лежало.

— Такий він беручкий до роботи! — сказала про Олексія Магаданша. Дивлюся на нього, аж на серці мені тепло.

— Беручкий, бо загребуший! — озвалася спроквола таксистиха.— Ото скажіть мені: чи був хто із сусідів у них у хаті? А там того добра, я вам скажу!..

Олексій волочив на собі ніч, щоб покрила й умиротворила околицю; було йому під ту хвилю зовсім смутно, аж плакало в нього на серці чотирнадцяттеро струн. Він уже знав, що сяде на ганку, наладнає гітару і заграє на ній так, що порозбуджує всіх жаб на річці, а ще він розбудить оркестр у парку, що заграє до танцю тим, котрі шукають у цьому житті гачків і котрі уже настільки молодші за нього, що й підступитися до них побоюється.

Минув хату куцої Наталки, вона стовпчиком стояла під кущем бузку, а біля неї нерушно завмер, витягши морду, її пес. Куца Наталка в такий спосіб надчікувала ночі, і в такий спосіб ночі надчікував пес — дивилися вони на одне місце, де в Олексійовому паркані вирізано було чотирикутну дірку. Куца

Наталка тихо всміхалася — щось звеселило її в цьому шовковому вечорі.

Олексій же тягнув на плечах ніч і не бачив нічого, крім дороги, що мигала йому перед очима. Не побачив він і Гальки, яка сиділа сьогодні самотньо на ганку, хоч щовечора збиралося на тому ганку їх кільканадцятьеро. Але сьогодні Галька таки сама та й не було біля неї компанійської матері, може, і в ній колисався сум, що так щедро засіяв сьогодні й Олексійову душу; вона таки не могла забути ганьби, якої сьогодні так несподівано зазнала.

— Думаєш, тобі це так минеться? — сказала вона, коли протягував повз неї своє лантушисько Олексій.— Землі можу з'їсти, що моя кривда відгикнеться тобі двадцять раз. Я тобі носа приспушу!..

І чи вечір був такий особливий, чи, може, надто багато зібралось у ній смутку, тільки проказала вона ці слова без афектації та злоби, а пролунали вони в густому сутінку майже ніжно. Олексій зирнув з-під мішка на ту, котра говорила так лагідно. Побачив він вже не юне обличчя, але не було воно й старе; побачив він щось кругле і зсередини освітлене і здивувався раптом: та опришкувата таки не викликала в нього відрази.

— А чого ж лізла? — спитав буркітливо.

— Бо пельку собі ніяк не запхнеш. Всього тобі мало, все до себе гребеш!..

— А тобі що до того?

Вона мовчала, тільки похитувалася ритмічно й губу прикушувала.

— Спогадаєш ти ще мене! — сказала нарешті.

Але він уже, здається, того не чув, бо заносив ніч до свого двориська. Коли ж скинув із пліч лантуха, то вона й справді прийшла, темна й неозора,— навіть місяця не було на небі, а тільки блідашні моргухи. Він увімкнув надвірну лампочку й почав засовувати у клітки траву.

— Знаєш,— сказала мати, ставши на ганку,— якийсь неспокій мене їсть...

— Який там неспокій?

— Та з-за того, що ти ото вичворив. Може б, ти й справді її перепросив?

— Переживе...

— Та я не про неї, хай під нею земля западеться! Про тебе я боюсь... Подасть вона в суд, неприятності будуть...

Олексій стояв, облитий густим електричним світлом і тримав у руці виблідлого од того світла жмута трави.

— Все-таки подумай, синоню! — м'яко сказала мати.

— Та в нас же рябенької курочки нема,— засміявся Олексій.

6

І все-таки той малий патлань завбільшки з долоню сидів у нього в пазусі, просовував між ребра рученя і грав на всіх чотирнадцятьох струнах. Може тому, Олексій погодував своє хазяйство абияк, а на кількох клітках позабував і зацібки накласти. Його тягло швидше вийти на ганка, прихопивши гітару, й потринькати хоч би з годину, щоб заспокоїти тугу, яку й мати відчувала. Отож вимкнув надвірну лампочку й таки сів, зігнувшись у три погібелі вже над сімома струнами. Тринькав, ніби нашукував мелодію, а може, сьогоднішня мелодія й була така — тринь та тринь; і заспівав він раптом пісню так само без мелодії, щось хрипке й безголосе, якісь вихлипи, а не спів, наче його горлянка завузька зробилася. Смикався і здригався, трусив чубом і хрипко викидав із себе звуки; таки насправді прокинулись од того співу жаби, затурлюкали й задеренчали, ніби хвалячись, що в цьому вечорі вони можуть-таки переважити того нікудишнього співуна.

Куца Наталка йшла із собакою по вулиці, назустріч їй поїхало легкове авто, обіллявши окоренкувату постать жовтим промінням фар, а коли проїхало, то й почула куца Наталка хрип чи підвивання, супроводжене несамовитим бренькотом струн. Пес зупинився, загарчав, але відразу ж змовк, бо до нього також дійшла Олексійова музика. Він звів морду і в такт тієї музики завив ув іскристе, засипане зорями небо.

— Цить, капоснику! — сказала собаці куца Наталка.— Це той байстрик таке витинає.

“Капосник” стих, облизався, адже присолодила йому господиня душу, кинувши в розкриту пащеку цукерку, її він ковтнув не розжовуючи, а куца Наталка потягла його до Гальчиного ганку, де бовваніла непорушна постать і сумувала, як і той “байстрик” із гітарою,— патлань із густою копицею волосся уже і в неї на плечі сидів і пристукував, приплескував долоньками

в такт тому хрипкому підвиванню-співу, що так химерно розлунювався по вулиці.

— Бач,— сказала куца Наталка, припинаючи собаку до скобля.— Так же вони красиво співають!..

— Як пес на утопленика,— сказала Галька і знову зіщулилась і засумувала.

— Чого це ти наче у воду опущена, Галь? — спитала куца Наталка, присідаючи на долішню приступку сходів.

— Ат! — сказала Галька, а пес звів морду догори й завив.

— Цить! — тупнула ногою куца Наталка.— Щось дуже його сьогодні розібрало!

— Душно! — озвалася Галька й зітхнула.

Вони прислухалися: з обійсть навколо валували й підвивали собаки. В унісон із ними лементували жаби, а соло вів усе той-таки невгавущий хрипкий співака, котрий часом заводив аж зовсім високо і рвав та й рвав простужені й зовсім натомлені струни.

— Зараз і оркестр почне грать,— сказала задумливо куца Наталка.

— Мусить,— озвалася Галька.— Я от сиджу, і таке мені в душі, наче відірвусь од ганку й полечу..

— Це смутишся ти,— відповіла співчутливо куца Наталка..

А оддалік, у затишку, спав на дереві чорногуз, біля якого подрімувало троє ворон, і снилося йому два сни відразу: один добрий, а другий поганий. Добрий був про те, що він таки знайшов чорногузику і поклали вони гніздо на всохлім стовбурі з обрізаною верхівкою, на яку господар витарабанив колесо. Йому снилися діти, яких не мав уже кілька років, і те, як учив він дітей літати та й харч собі здобувати. Поганий сон з'являв власне його весілля, але молодою виявились оті три ворони, з якими так несподівано приятелювався, і діти від того шлюбу пішли чорні та короткодзьобі, тільки крила мали батькові й ноги. Тихо плакав крізь сон чорногуз на таку зміну в його роді, але ворони втішали його повсякчас.

— Зате ми не у ворожнечі живемо,— мовила перша, а друга їй підтакнула:

— Хто скаже, чого в наших дітей більше: воронячого, а чи чорногузячого?

— Діти наші вже не потребуватимуть для гнізда солом'яних стріх,— сказала третя ворона,— досить їм звичайної гілки!

І все-таки, незважаючи на ці мудрі резони, він плакав уві сні, той чудний чорногуз, бо хоч його сіре пір'я посіріло від бруду, все-таки тішився з нього.

“Хай би було навпаки,— думав він, а може, й говорив.— Хай би мої діти були зовсім без чорного”.

— Багато ти хочеш,— сказала на те перша ворона.

— Хочеш білих дітей, то чому не поєднався з чайкою? — мовила ворона друга.— З чайкою, яка ловить рибу ліпше за тебе!

— Але вона ненаситна, чайка,— повідомила третя ворона,— і не зміг би ти її прогодувати...

— Коли б я не зміг прогодувати жінки,— сказав чорногуз,— то не зміг би її біля себе втримати...

Звів довгого носа і дзьобнув велику синю зірку, що приспустилася до його дерева надто низько. Ковтнув її, як звук ковтати жаб, і хміль розлився йому по тілі.

— Гей, танцюйте, мої жони! — вигукнув він, притупивши довгою червоною ногою.— Гей танцюйте й витанцюйте нам добру долю!

Ворони закивали головами і, розчепірівши крила, почали помалу прокручуватися, підіймаючи короткі лапки й притупуючи ними — з горлянок їхніх виривалося щось хрипке й безголосе, якісь вихлипи, а не спів, ніби мали вони завузькі горлянки. Чорногуз же зігнувся в три погібелі до струн гітари, яку затискав крильми, і смикав та й смикав ті струни дзьобом. Здрігався, трусив головою і вряди-годи хрипко підспівував — дивилася на ту химерну гулянку темна, шовкова ніч, яка до всього ставиться милостиво, бо все може зрозуміти.

7

— Пора, капоснику,— сказала куца Наталка і відстебнула ланцюга від ошийника.

Пес, здавалося, не помічав, що звільнений, стояв виструнчений і насторожений — вдивлявся у темінь. Ніздрі його затремтіли, а вуха нагострились.

— Я тебе не тримаю,— шепнула куца Наталка; пес зірвався з місця і безшумно полетів у темряву.

Куца Наталка засміялася. Здавалося, її сміх одірвався від неї і помчав у темряву так само, як мчиться нерозлучка її —

пес; вона підступила до паркану й присіла там, де була чимала шпарина, замочивши при цьому поділ джинсової спідниці й коліна у щедру росу. Розклала руки по дошках паркану й притислася до шпари обличчям.

На вулиці горів тільки один ліхтар. Горів поодаль, біля хати Миколи, сюди довіювалося тільки найдовше проміння. Але й цього світла було досить, щоб узріти колонку, повернуту в бік Олексійового городу, й прорізану дірку біля неї, в яку саме ввазив великий світлий пес. Куца Наталка побачила знайому тінь, що метнулася через Олексіїв город, і в неї схвильовано тенькнуло серце...

Тут, у чужому обійсті, пес став обережний. Ступав повільно й безшумно, зрештою, спинився й прислухався. Зирнув на кватирку, з якої вилітав густий хропіт,— спав там Олексій. Поруч вовтузилися, стукаючи лапками по підлозі кліток, кролики. Пес торкнув крайню клітку лапою — дверці тільки прихилено. Скочив лапами на клітку — кролики притьма кинулися в глибину. Пес спокійно витягав їх одне по одному, перекушував горла й викидав із клітки. Тоді сів тут-таки, біля кліток, і вклав майже цілого кроля, залишивши саму тільки голову, хвіст та лапи. Потому рушив за тим єдиним, якого залишив живим. Кріль писнув, коли собака взяв його за загрив'я, й почав пручатися. Поволочив через города, виштовхав у дірку і виліз сам. Кролик уже стрибав по дорозі, намагаючись втекти, але пес знову схопив його за загрив'я. Куца Наталка вийшла з двору, хвіртка за нею легенько заспівала.

— Що це ти приволочив, капоснику? — спитала лагідно й присіла навпочіпки.— Отакої: кролик!

Собака подав їй кролика, який все ще смикав задніми лапами, даремно намагаючись звільнитися, й віддано зирнув на господиню.

— Ти моя лапонька! — погладила пса по голові куца Наталка.

Пес випустив кролика, сів і почав стежити за ним. Тваринка не тікала. Сиділа в блідому світлі, що його посилав сюди ліхтар, і трусилася.

— Де я тебе діну? — простягла руку до кролика куца Наталка.— Знаю, ти його, капоснику, для мене вкрав, але мені не треба краденого. Ми його, капоснику, на волю випустимо!

Вона взяла кроля за вуха, він тріпнувся, але швидко заспокоївся в теплих руках.

— Ми нічого, капоснику, не будемо красти,— сказала вона так само лагідно.— Чуєш, любесенький, нічого!..

Пес чмихнув, підбіг до стовпа й підняв лапу.

— Ми тільки трошки помстилися, капоснику,— сказала куца Наталка,— бо ніхто йому не давав права розпускати рук.

Пес ішов побіч, тручись об ногу господині.

— Ворогам не можна спуску давати,— сказала куца Наталка.

Вони спинилися перед густо зарослим пустищем, цього разу світло ліхтаря било їм у спини, і дві велетенські тіні лягли на бур'яни.

— А кролика випустимо, капоснику,— сказала куца Наталка.— Хай живе, чи не так? Вириє яму, а їжі йому хоч відбавляй.

Пес порвався за кроликом, який швидко зник у бур'яні, але куца Наталка прикрикнула на нього. Відтак узяла за кільце на ошийнику й повела додому. Була втомлена і зовсім сонна, через це й очі її падали раз у раз — не так вела свого пса, як спиралася на нього. Обоє відчували в цю хвилю найбільшу єдність, адже обоє знали, що зійшлися у цьому світі марно: потрібні вони одне одному, бо однакові по духу.

Біля Олексієвої хвіртки куца Наталка спинилася, зирнула у порожній двір і побачила те, що можна в такому дворі уздріти: емальоване відро, умивальник і повішений на шворці жіночий хвартух.

Поруч із хвартухом висіли рябі чоловічі труси, на ґанку стояло старе відро, повне лушпайок і друге відро — помийне.

Відтак здалося їй, що з двору почав лізти на хвіртку малий гномик із пелехатою головою. Подивилася на задерте личко і вразилася — був той хлопчисько зовсім схожий на єдину ляльку, яку колись бавила вона дитиною. Лялька стояла вже на хвіртці і, хапнувшись за її волосся, перескочила до неї на плече.

Куца Наталка відпустила пса і пішла через дорогу додому, а той малий сів на її плече й весело замотав ноженятами, взутими у крихітні луб'яні постолоки.

— Чогось сумно мені стало, капоснику,— сказала куца Наталка псові.— Знаю, вчинили ми з тобою правильно, але чомусь мені по серці дере...

8

Ранок прийшов після того сонячний. Олексій прокинувся, бо вся кімната була повна теплого проміння, яке гуляло на стінах, скатірці й навіть на постільній білизні. Скочив на рівні й побачив, що й тіло його облите сонцем. Почав робити зарядку, недоладно махаючи руками: вікно, яке стояло перед ним, вирізало з неба золотий клапоть.

— Що будеш снідати! — спитала з сусідньої кімнати мати.

— Яєчно! — гукнув він, присідаючи й видихуючи із себе повітря. Його короткі, потемнілі од роботи, руки стали при тому паралельно до підлоги — сонячні промені заблищали на нігтях.

Він вийшов до другої кімнати, тут уже сонця не було.

— Чого тебе так рано підняло? — спитала мати. — У відпустці міг би й поспати... Смажити?

— Ні! — бадьоро сказав. — Умиюся!

Двері виходили з кухні просто надвір, і він, вийшовши, завмер на хвилину: половина неба палала. Скочив до умивальника й кинув на обличчя кілька пригорщ зовсім неохололої за ніч води, потому пішов до кліток.

Двоє дверцят було розчинено навстіж. На порожевілій од світанку землі валялися шматки м'яса і шкурки.

Він стояв оторопіло й безглуздо покліпував повіками. Тоді скинувся й помчав до матері...

На ганку навпроти засвітилося заспане Гальчине обличчя. Галька була ще зизоока зі сну, а щоб прийти до тями, хотіла трохи на ганку посидіти.

Прийшов по воду Степан Карташевський — був він у синій майці. Біля річки, обв'язавшись ланцюгом, ходив по зарошеній траві швець, і його тягнув, наче в упряжі, здоровенний сірий собацюра. На ганок вийшов Ціпун, почухав немалого живота і широко позіхнув. Ішла з міцно засунутою під пахвою пляшкою Капіля й озиралася, ніби боялася, що хтось у неї ту пляшку відбере.

— Доброго ранку, — гукнула до неї Галька. — Даремно туди йдеш. Балабаниха вчора до сина в гості поїхала...

— А ти звідки знаєш, що я йду до неї? — хитро заскалила око Капіля.

— Та ж пляшку під пахвою несеш!

Капіля сильніше притисла пляшку.

— А може, я йду по олію! — так само хитро сказала вона.

— Ще ж магазин зачинений! — усміхнулася добродушно Галька.

— А може, я хочу бути перша в черзі? — схилила голову на плече Капіля.

— То йди, а то не поспієш! — засміялася Галька.

— Коли ще рано, то поспію, — сказала, підступаючи до хвіртки Капіля. — Може, ти мені, коли така добра, троячку позичиш?

— Немає в мене троячки.

— Ну, то два!

— І двох нема!

— То рубля...

— І рубля, — захитала головою Галька. Її обличчя так само промінилось од усмішки.

— Ну, то п'ятдесят копійок є? — вже сердито спитала Капіля.

— П'ятдесят копійок є! — хитнула Галька і встала.

— Не думай, що не відаю! — крикнула їй у спину Капіля. — Щоб я з цього місця не зійшла!..

Над головою зашамотіли крила: летів у супроводі трьох ворон чорногуз.

— Ці ворони літають з ним весь час, — сказала куца Наталка, припинаючи собаку до скобля. — Я за ними щодня стежу. Чого в тебе та п'яниця хотіла?

— Гроші позичала, — засміялася Галька. — Знаєш, що сталося цієї ночі в того куркуля? Щось йому десять кроликів порвало.

— То вівчур, — сказала куца Наталка, — таке і в Смерда случилось.

— Який це вівчур?

— Напіввовк, напівсобака. Мабуть, з-за річки приходить.

— Стара так кричала, так приказувала — як над покійником!

У цей мент ударив молоток, і вони побачили, що отвір біля колонки вже закладено. Галька всміхнулася, зовсім так само всміхнулася й куца Наталка, а може, й пес біля хвіртки. Паркан навпроти здригавсь од ударів — до колонки в цей час повільно підходила Магаданша. Вона розтулила рота й простояла так, аж доки не забив зовсім дірки Олексій і не з'явив над парканом почервонілого лиця.

— Тут він і пролазив, — сказав понуро. — Я навіть три волосини знайшов.

— Це від води вам і паркан гнистиме,— співчутливо сказала Магаданша.— В нас у Магадані...

— І чорт його бери,— сказав Олексій, його червоне обличчя аж малинове зробилось.

— Лучче б пастку біля дірки поставили,— сказала Магаданша, й Олексієву відповідь заглушила вода, що полилась у відро...

— От і забили дірочку,— сказала куца Наталка, сідаючи на приступку.— Коли ти підеш на нього в суд подавать?

— Вже ж забив він ту дірку,— мирно озвалася Галька.— Таке в нього сталося...

— Ну, що таке в нього сталося? — розсердилася куца Наталка.— Ну, загриз йому той вівчур пару кроликів, а знаєш, скільки їх у нього є?

— Скільки не є, а жалко...

— Мені сьогодні такий чудний сон приснився,— сказала куца Наталка.— Іду я так, значить, повз його хвіртку, дай, думаю, загляну. А звідти щось таке мале як скочить на мене! Повіриш, сів мені на плече, а потім ще й дряпнув, коли скидала. Глянь!

Вона підбрала волосся й показала запечену подряпину. Галька зареготала.

— Це, мабуть, тебе пес поцілував!

Куца Наталка посутеніла й зирнула на Гальку зизом.

— Треба на роботу збиратися,— сказала Галька.— Ввечері посидимо!

— Да, погода сьогодні хороша,— мовила куца Наталка й подивилася туди, де розгулював чорногуз із трьома воронами. Певне, він щось таки балакав із ними, бо весь час помахував головою.

— Ач, який мудрагель,— сказала куца Наталка, примружуючись. Кажуть, він і за людину не дурніший...

9

І ходив по березі чорногуз, саме там, де не було людей, зате водилося досить жаб та риби, яка запливала на мілке. Три ворони — гарні жони покірно сиділи на березі, посихлявши голови набік і чекали, доки їхній дивний чоловік не кине їм потрави. Чорногуз ловив жаб та й кидав їх жонам, а ті навіть

кісточки ковтали. Зате мусили вислуховувати чорногузове буркотання, адже не був він зі своєї долі задоволений.

— І все-таки,— казав чорногуз,— не все у нас із вами добре. Не знесете ви яєць і не висидите пташенят, бо й пізно для того. Не побачу я, відак, і тих, що мали б народитися од нашого з вами шлюбу.

— Зате ми не покинемо тебе,— сказала перша ворона.

— Авжеж,— притакнула друга.— Окрім того, мусиш радіти, що їмо твою їжу.

— Так, так,— каркнула третя.— З нами ти зовсім забув, що таке самотність. А чи ж цього мало?

Тоді закинув чорногуз дзьоба вгору й зирнув на небо, на якому сьогодні ані хмарини не було, й подумав він, що саме тому таке сіре на ньому пір'я — довго не було дощу. Відтак попросив він у неба дощу, бо коли не станеться того, не обмиє із себе бруду і його біле поступово зрівняється з чорним, отже, сам стане як ті його уявні діти, котрі мали б народитися од шлюбу з воронами...

Про це думала куца Наталка, сидючи на долішній приступці Гальчиних сходів; Галька в цей мент мовчала, бо здивилася раптом на двір, що лежав через дорогу. Там стояв, роздягшись до пояса, Олексій, зігнувся біля умивальника і обмивався. На порозі зупинилася його мати й щось говорила — Олексій вряди-годи повертав до неї мокре обличчя і щось відповідав. І здалося Гальці, що вони балакають там, у тому дворі, про неї, і всміхнулася вона поблажливо, адже не була злостива. Подумала і про сьогоднішній сон, був він чудний-пречудний: приснилося їй, що саме цей Олексій переступив її порога з рябенькою курочкою під пахвою, і рябенька курочка привітно поквоктувала. Галька навіть розуміти почала той квокіт, що линув із-під пахви мовчуна,— оповідала їй курка щось про ніжні почуття, приязнь та дружбу. Галька розсміялася, згадуючи той натхненний квокіт, аж повернулася до неї куца Наталка й зирнула круглими, холодними очима.

— Чого це тобі так весело стало? — спитала вона.

— Та от дивлюсь, як той бастрюк умивається. Мов кіт...

Але куца Наталка сиділа внизу й не бачила, як умивається Олексій. Вона насупила брови і глянула туди, де годував чорногуз ворон — гарних жон.

— Дуже милостива ти, як подивлюсь,— сказала куца Наталка, і собака глянув на неї крізь штахетини хвіртки, писнув тоненько й заматіяв хвостом.— Я йому ні за що такої ганьби не вибачила б...

— А хто тобі сказав, що я вибачила? — спалахнула Галька.

— Бо передумала в суд подавать,— різко сказала, ніби каркнула куца Наталка і розсерджено звелася, та й собака в неї того просив.

— Хто тобі сказав, що я передумала? — вже не так гостро вигукнула Галька.— Я тільки сьогодні туди не піду, бо в них сьогодні нещастя...

— Завтра ти теж нікуди не підеш,— сказала куца Наталка й відчинила хвіртку, де вже застоявся пес, який, побачивши, що господаря таки зважила на його прохання, аж під ноги їй постелився. “От хто в мене справжній друг”,— подумала куца Наталка й пішла стежкою вниз, щоб поблукати по березі й назбирати собі на спідницю, а собаці на хвоста чергову партію колючого насіння...

Галька знову подивилась у двір навпроти, Олексій утирався білим, аж лискучим рушником.

— Я оце думаю,— сказала від порогу мати,— що це нещастя послано нам не спроста. Чує моє серце: винуватий ти, от тобі й віддалося...

— Таке скажеш! — без запалу озвався Олексій.— Може, піти їй у ноги поклонитися?

— Кланяться не тра,— мовила мати,— а вибачитися піди. Он ціла вулиця зараз проти тебе.

Але це було перебільшення: ціла вулиця, за винятком куцої Наталки, Гальки і їх самих, стояла в цей мент у черзі по сметану, молоко і копчену рибу біля обшитої зусібіч дошками будки. Ціла вулиця таки обговорювала вчорашню подію, але єдності у своїх судженнях не мала. Ті, котрі жили на чітному боці, казали, що має рацію Олексій, а ті, котрі жили навпроти, що права таки Галька. Тільки один маленький, який стояв у тій черзі останній, не казав нічого. Був він із долоню завбільшки і мав на голові таку густу й пелехату чуприну, що й личка не було з-за того видно. Він тримав в одній руді крихітного бідончика на молоко, а в другій ще крихітнішу баночку, прикриту білою, поліетиленовою накривкою.

10

Олексій узяв під пахву рябеньку курочку, тобто смирення своє, озирнувся на матір, яка стояла на порозі й відчув раптом, що в глибині його нутра знову заграли всі чотирнадцять струн — була то музика нелагоджена й смутна. І в такт тієї музики рушив він із двору, хоч як йому не хотілося йти. Ішов надто повільно, ледве плентаючи ногами, а біля хвіртки ще раз озирнувся. Але матері на порозі вже не було, і він опинився зовсім самотній на порожній вулиці. Далеко попереду, під горою, де продтоварна будка, стояла в черзі “вся вулиця”; гуляла по березі, ведучи за ланцюга пса, куца Наталка. Ходив по мілкому чорногуз, ловлячи для трьох ворон, що ніяк не могли насититися, жаб, а на високому ганку сиділа, смутно зігнувшись, круглолиця, як те сонце в небі, Галька. Вона дивилася на чоловіка, який виходив із хвіртки з рябенькою курочкою під пахвою. Була не першої молодості та Галька, але все-таки молодша за Олексія; вона подумала, що отак жили вони досі біч-о-біч й не помічали одне одного, а ще вона подумала, що давно вибачила цьому чоловікові — трапилося це ще вночі, коли їй приснилося те, що бачить увіч.

Олексій плентав дорогою, ніби була під ним стрічка, що рухалась у зворотньому напрямі. Йшов, але його відносило назад, і треба було йому хтозна-скільки часу, щоб подолати безконечну відстань між своєю хвірткою і високим ганком, на якому ще зрання чекала на нього ця дівчина-жінка.

Він не дивився на неї, бо й чого було, раз не дійшов; зорив собі під ноги — на ту стрічку, що відносила його назад; рябенька курочка під його пахвою аж очі приплющила від такого заколисного руху, та й тепло їй було. Йому теж захотілося приплющитися й виповісти, не дивлячись, свої незграбні слова тій, кого він досі називав “опришкувата”, — завдяки цьому не подаватиме його в суд. Навіть пришвидшив ходу, щоб це сталося, а може, так йому тільки здалось?

Помалу зводив погляд, щоб подивитися на ту, яку мав перепрошувати; спершу побачив заросле шпоришем узбіччя й протоптану стежку в траві — вела та стежка до хвіртки. Потім побачив скобля, до якого прив’язувала пса куца Наталка, а тоді сходинку, на якій та куца любить сидіти. Озирнувся до річки, звідки вже підіймалася із псом та ж таки Наталка, мабуть вгледіла його і рябеньку курочку під пахвою — от і поспішала, щоб перешкодити тому, чого найменше хотіла. Він знав, що

гаятися годі, ще хвилина-друга, і та куца жінка сюди прибіжить. Ще хвилина-третя, і черга біля продтоварної будки розсиплеться, потрапить тоді зі своєю курочкою під усі погляди, які тут, на околиці, живуть. Отож він поспішив звести очі й зустрівся з іншими, великими й гарними, які дивилися на нього докірливо, але й лагідно, і всередині яких уже народилося по сльозині, адже готувалися дати відпущення цьому вайлуватому курконосцю.

Він же стояв перед нею й мовчав. Його рябенька тихо дрімала під пахвою, а погляд ніяк не міг вийти з тих великих і таких незнайомих, хоч майже рідних очей. Вуста його здригнулися й ледь-ледь розсунулися, так само здригнулися й ледь-ледь розсунулися Гальчині вуста, і їх обох раптом захлиснув гарячий струмінь, якому ані він, ані вона вже не могли дати ради.

1978 р.

ОПОВІДКА ШОСТА

РОЗЛУЧЕННЯ ПО-УКРАЇНСЬКОМУ

1

Льонька з Бронею прожив тільки чотири роки, і прожив би, може, й більше, але дітей у них так і не знайшлося — очевидно, й Тоську даремно звинувачував, відтак у Броні почав на очах псуватися характер, тобто стала примхлива, сварлива й уїдлива, і це тяглося до того пропам'ятного випадку, коли Льонька мусив зовсім забути, що його лучило з Бронею: щось погасло в ньому, як гасне електрична лампочка, вимкнулось — і його поїняла тьма, а отже, й байдужість до всього, що недавно було миле, ба й дороге. Дивився на знайоме обличчя й сам собі дивувався: не вабило його зовсім. Став усередині завмерлий та закостенілий, хоча позверх залишався, як був: спокійний, трохи зігнутий у карку, із мирним хлоп'ячим обличчям. Коли ж часами виходив із заціпеніння, йому в серце западав жаль. Малопотужний, навіть кволий, тож не просякав глибоко, а може, глибоко його в себе не пускав. А коли з жалем бувало важко впоратися, знову воскрешував у пам'яті того пропам'ятного випадку, і все, що відбулося, проходило перед очима, як уривок кіно.

Стояв біля вікна й бачив клаптя дороги, що проглядала крізь листя американського клена, і саме на тому клапті дороги нібито все відбувалось. Очі при цьому ставали вузькі й замерзали, і холод, який у них з'являвся, спускався долі до серця, поступово разом із крив'ю розтікаючись по цілому естві. Відтак жаль, котрий долав його, в'янув і чах, як квітка в морозі, пропадав, чорніючи й скручуючись, як опале листя, бо те, що бачив на клапті дороги, відновлене силою уяви, знову гостро вражало і не лишало місця для виваг. Під таку хвилю світ пропадав для нього: зникало небо, трава, дерева, кущі, бур'яни, річка, городи — все перетворювалося на кисіль, сірий і кислий, а кіно, що його сам створив і сам переглядав, було також сіре, вибігле, без барв — самі тіні. З глибини того сірого киселю напливало на нього жінчине обличчя, насурмлене, лихооке, зі скривленими

вустами, метало в його бік лискавки погляду — так завжди бувало, коли невдоволилася, а особливо по неділях, коли мала прати: одним із неперетравних ганджів її вдачі було те, що ненавиділа прання; від самої думки про те щось у ній ламалось і кришилося. Ще в ліжку починала невдоволено сопти й не відповідала на його запитання. Він впокорювався й намагався негослосно й дихати, щоб не дратувати її більше, адже добре знав, що буде: тиша їхнього диму трісне, як скло (бачив у глибині уяви скло, яке тріскає і розпадається на дзвінкі скалки). До того всього звук — була одна із ситуацій, які треба пережити. Надто добре вивчив, як усе відбувається і що потрібно, аби Броня знову стала люба й лагідна, — розігрували сцену з цього спектаклю за твердо визначеними правилами; може, це й утримувало їхню спілку чотири роки.

Тієї пропам'ятної неділі усе почалось, як завжди: спершу сопіння й невдоволене мовчання, потім гримотіння посудом, що залишився немитий звідчора, — при цьому незмінно щось розбивалось. Як правило, радісно гукав із сусідньої кімнати: “Що розбила?” — і вона невдоволено-невизначно щось бурмотіла.

— Коли б'єш посуду, — втішав її пізніше, помігуючи рідкими віями, — мені всіда кажеється: на щастя це!

— На болячку — не щастя! — буркала вона. — Багато заробляєш?

— Але ж, Бронь, — невинно казав, дивлячись розширеними наївними очима. — При чому тут мої заробітки: посуду лупиш ти?

В неділі, коли було прання, такого говорити не можна було, ну от, хоч і в хаті були, розірвалося над головами небо, спалахнула блискавка, але грім не вдарив, уста Броні лишилися міцно запечатані, одначе вся вона, як він визначив подумки, напрочуд бридачіла, все гарне з обличчя зникало й розтавало, а все бридке навпаки проступало, і саме в таку хвилину Льонька починав розуміти, чому Броня так довго засиділась у дівках і чому на неї не звертали уваги хлопці й чоловіки; від неї часом просто хлюпало чорною відвортною хвилею. Отож знаючи такий пробіг спектаклю, Льонька вже навчився його певною мірою режисерувати, тобто, коли вона лушила посуд по неділях, мовчав чи (коли сидів у комірчині, де стояв у нього столярний верстат і де у вільні хвилини майстрував) затаєно, а може, й трохи єхидно всміхався. Та усмішка, здається, проїдала

стіну, котра ділила його на той момент із жінкою, і, можливо, у трансцедентальний спосіб з'являлася десь там, на кухні, може, відбиваючись на склі вікна чи лампочки; принаймні Броня непомильно його насмішку відчувала, бо раптово переходила коридорця, притїма розчиняла двері, щоб застукати його з тим утаєним і насмішливим усміхом, але не був такий дурний: тільки рипіли двері, усміх щезав з його лица — Броня застала тільки пильно зайнятого працею чоловіка, який аж так задоволено стругав, так легко літав у його руках рубанок, що й це здавалося їй підозрілим. Навіть не повертав голови на розчинені різко двері, де стриміла, важко посопуючи і гостро дивлячись на нього жінка, саме та, збридачіла, саме та, із чорними відтручувальними від себе хвилями, а не мила й привабна, саме та, що примушувала колись чоловіків сахатися від себе; здавалося, шукала зачіпки, щоб вибухнути й вилити все чорне, накопичене в ній, звільнившись отак і очистившись,— тоді Броня знову почне гарнішати, і може, чоловіків чужих до себе не привабить, але Льоньку напевне приверне. Але причепитися не було до чого, супроти старанно трудився сумирний і тихий чоловічок, і робота, яку робив, не була дурницею, а мала принести в дім додаткового заробітка. Відтак чорного в ній накопичувалося більше, аж обличчя, і руки, й очі, і вуста їй потроху чорніли, а повітря вихекувала з рота з хрипким присвистом.

— Слиш! — сказала з тим хрипким присвистом.— Може б, ти не валяв оце тут дурня, а води мені наносив?

У п'єсі чи в кіно, яке розігрували, це означало завершення однієї сцени чи яви, і початок другої: як не крутись, а прати їй доведеться, і вона з цим поступово примирювалась. Льонька в ту злощасну неділю не виявив анінайменшого опору, відклав рубанка, ніби й справді валяв тут дурня, і пішов у сїни, де на нього чекали відра, а проходячи повз неї, фізично відчув, як від жінки несе чорнотою, як у ній щось, ніби смола, клекоче, отакій густючий кипень із димовими виверженнями. Але обличчя в нього залишалося, ніби в янгола, і ніби в янгола трохи неживе й безпристрасне, і тільки коли виходив за хвїртку, міг полегшено зітхнути, бо чорні Бронині хвилі сягали хіба меж її обійстя. Отоді утаєна й уїдна всмішка знову клалася йому на вуста, і Льонька зовсім не стерігся: що лихого в тому, коли в людини добрий настрій навіть тоді, коли його половина булькоче розтопленою смолою з димовими виверженнями,— та ж над

головою світить яскраве сонце і небо кидає на землю яскраві потоки синяви, тож він усміхається і любо милується, як соковито пашисть зеленню трава. І від того мимовільно мружаться очі, а з вуст починає зринати добродушне й мирне: “Ми-ми-ми!” — щось таке чуле, чудне, без мелодії й слів, але та кож погідне й доброналаднане.

— Шо, жінка ганя? — спитав у нього його сусід Олексій, примружуючи зверхньо очі, ніби не ганяє жінка у свої періоди кипіння смоли і його.

— Да, завал! — мовив Льонька найдобродушніше.

— Брось, Льонь, ці гразні заняття! — сказав Олексій.— Заходь, в шахи стукнемось!

Тоді Льонька німо розвів руками разом із відрами.

— Я зара подсобник у Броньки,— сказав він, і Олексій згадав, що йому жінка заповідала подібне, але хай іде к чортовій матері, бо на яку халеру йому це тра.

— Я лучче, Льонь, газетку почитаю, да-м! — мовив Олексій, уже чуючи за спиною понуро-попереджувальний рип дверей.— Не, Льонь, що не кажи, а ти у Броньки під каблуком!

Так воно й було. Льонька наливав воду і тільки всміхнувся загадково, а Олексій поволеньки обернувся на погрозово-застережного рипа дверей за спиною: на порозі стояло чудо не чудо, почвара чи красуня, як на чие око, гнівна чи добра, теж як на чие око, але далеко не мирна Галька, Олексієва жінка, із тонкою гадючкою на вустах. І та гадючка ось-ось зіслизне із вуст, стрибнувши в бік Олексія, але Льонька за шумом води не вчує, що сказала чоловіку Галька. Та це легко вгадати: треба зробити третє і десяте, четверте і шосте, перше і п'яте, третє і сьоме,— і поки вона все те оповіла, Льонька наповнив відра і пішов донизу, власне побіг трюхцем, дрібненькими, швидкими крочками, й від напрути в нього аж жилка набрякла й надулася, і так триватиме, доки тягатиме воду.

Бачить себе на клапті дороги (крутиться й крутиться плівка на апараті дня): натруджений і захеканий, завзятий водонос, який не відає спочину, бо вже ввійшов у ритм, адже йому важливо не так робота, як ритм, як і за рубанком: туди й сюди, з однаковим звуком, з однаковими рухами; головне вловити ритм і щоб він повів його. Ось і зараз: вловив ритма, і той повів його, через це й бігає залюбки туди й сюди із порожніми й повними відрами, мотається туди й сюди, як маятник, і це погідне

мотання, бо в ритмі. Він розпотілий, розігрітий, але задоволений, адже ритм — це ніби гра.

Броня в хаті так само нагрівається, як вода, що її гріє у виварці. Все, що потрапляє до рук, бряжчить, і стогне, і гукає; коли ж ставить, аж лунає по хаті, але Льоньці до того нема діла. Має застромленого в бік заводного ключика і того накручено до краю, тож має бігати, як іграшка, з відрами, аж доки вистачить заводу: для нього такий рух визначатиме мир та злагоду, а коли в домі мир та злагода, що треба чоловікові, адже хоче спокійно відпочити після робочого тижня і далі цього його бажання не поширюються.

Відтворював усе те з напруженою прискіпливістю, наче діставав задоволення, а може, вивіряв, чи й справді відбулося те, що так різко поставило все догори сторч. Ну так, наносив води якраз стільки, скільки треба, тобто доки жінка не сказала досить; здається смола в її нутрі вже не так яро побулькувала. Грілася вода, брудна білизна вивалена в миску. Пральну машину витягнуто на подвір'я, в бочці чекає вода на полоскання. Здавалося б, чоловік був без зазубринки, ніби гумова лялька, бо тільки сварка з ним могла б зруйнувати намислене. Тоді Броня могла б покинути все на так (кілька разів це траплялося): розгардіяш у хаті, воду, що майже нагрілася, крикнувши в його остогидло-мирну пику і в ті незворушно погідні, дурнуваті, на її визначення, очі, що вона не служниця й не рабиня. Тоді двері грюкнуть так, що зі стелі посиплеться тонкими пластівцями глина; вона б наступила на такого пластівця, а ще й розтерла б, відтак подалася до когось із приятельок — може, Людки, а може, Гальки, звільнена й задоволена, хоча смола в її нутрі не переставала б кипіти — вона, та смола, тобто обурення, була б вилята перед приятелькою. Звісно, приятелька подбала б учинити те саме, принаймні Галька, бо її чоловік, тобто Олексій, колись, як іще не вийшла за нього, вдавав із себе такого роботящого, ну, прямо-таки бджілку, а коли за нього вийшла, то виявилося, що це не бджілка, а трутень, ледацюга з ледацюг, те і се, так і так — був би то чудовий дует, аж провітляли б обидві од такого погідного співу й відчули, що світ навколо ще можна терпіти, що смола в нутрі чи википіла, чи вилилась, а чортяка, народжений із тієї смоли, перейшов у дим, не залишивши і чорної калюжки, як це буває, коли чортяки переходять у дим, і в серце одній і другій вліз би малий, жартівливий, з кудлатого гривкою

патлянь і бринькнув би пальцем по їхній сердечній струні раз і другий, і це отямило б їх, примусивши згадати, що в хаті кожної залишився неймовірний нелад. Відтак розтерпли і до власних чоловіків, котрі в цей час опечалено зійшлися б коло дощатого столу, поставленого біля кількох дерев, і зосереджено сопла над шаховою дошкою, вряди-годи покрикуючи або чухаючи карки, коли робили непростими помилки, і це тривало б доти, поки не покликали б їх умирені жінки. А що часу для власного умирення мали зажити немало, то чоловікам не жаль було б покидати гру; окрім того, у нібито сердитих ще окликах почули б щось таке, що дало б їм солодку сподіванку на прийдешній вечір, а вечори і приходять до людей, аби нести їм мир; тоді й приходять у доми, принаймні декотрі, на околицю злагода, і Льонька, а може, й Олексій, зосереджено спогадає, що світ цей крутиться так, як належить, а зовсім не навпаки...

У цьому місці, дивлячись кіно, що його крутив апарат дня, Льонька відчував стуму. Саме ту стуму, чи жаль, що мусив її гасити, заливаючи серце, ніби желе, холодом. Але хоч яка малá та стума, нелегко її з душі прогнати: краєвид перед очима лежав знайомий, рідний, кожна дрібничка дому — знайома й рідна, адже саме тут укладалися в певну систему первні його буття, відтак і повітря пахне, як може пахнути лише домівка, адже все тут знає, адже це його забіч, тобто місце, куди може повернутися втомлений після роботи. Це й розтоплювало його й м'якшило, в таку мить навіть очі воложіли, але кіно, витворене уявою, не було докручене, добре знав (адже сам його пережив та й не вперше прокручував), що далі все має розпастися й поламатися, як картковий дімець, що ззаду, за спиною, тільки скалки, уламки колишнього світу, і що склеїти скло чи знову збудувати карткового будиночка можна, але скло цілим уже не назвеш, а дімець уже буде не той. Від того тужне зітхання виходило, ніби дух поривний, з грудей, а це вже був не жаль, а печаль. Холодна й безнадійна, ніби туго скручений волосяний м'яч темряви.

Авжеж, було воно так: Броня ніби ввійшла в трудову гарячку, якою тільки-но перекипів Льонька, тягаючи воду; вже не пашіла роздратуванням та люттю, адже чоловік був без зубринки, покірний і тихий, хоч і противний з отією ідіотською усміщечкою, все виконував безвідмовно, отже, не мала жодної надії спекатися нелюбого обов'язку. Вода нагріта, хвартух оперезував стана, вони разом вилили окріп із виварки

в пральну машину, біля неї стояли наготовлені відра з холодною водою — все аж надто ідеальне, злагоджене, аби вийшло на добре. Лишалось тільки перекрутити білизну в машині, покрутити ручкою, витискаючи воду, сполоснути; Льонька при цьому мав місію стояти біля жінки, готовий до послуг; зрештою, й послуг не потребувалося, хіба стояти й розважати, щоб не бути жінці при нелюбій роботі самій. Отут (кіно крутилося з тріском на апараті дня, апараті децю архаїчному, як у сільських кінопересувках) Льонька дозволяв собі ослабину чи, скажемо від себе, ліричну паузу. Тобто стояв, розставивши ноги, й німо дивився, як пораяється жінка біля машини, така вже мирна, така вже не чорна, така обезсмолена, що починав відчувати до неї ніжність, ба навіть сентимент, ба навіть гордість, що оце чудо в спідниці належить таки йому; отож, коли б день закінчився мирно, Льонька трохи того зворушення призапас би на вечір, а тоді не без задоволення коло того чуда, але вже без спідниці, попорався б, але в той день все відбулося трохи інакше: стукнула раптом хвіртка, вони одночасно кинули туди очима: Броня з надією на відстрочку в роботі, бо то могла бути котрась із сусідок, Людка, чи Галька, чи Валька Карташевська, чи таксистиха, чи Магаданша, або, на гірший кінець, ряба Надька; Льонька ж зирнув на хвіртку не з інтересу, а швидше за звичкою, бо коли рипає чи стукає хвіртка — це хтось іде. І побачив він широке, кругле, розлиблене, дурнувате лице свого найближчого сусіда й начебто приятеля Олексія, мирного й добродушного, навіть чуб лежав, охайно прилизаний, а одне око було менше за друге, що свідчило, що він сюди прийшов з якоюсь гадкою, може, трохи й хитрою: чи не до шахів запрошувати? Став біля Льоньки вряд, так само розставив ноги й так само, тільки без замилювання, задивився, як переминає білизну пральна машина. Відтак зирнув одним більшим, а другим меншим оком на Броню, яка сортувала те, що мало піти на другу крутку, по тому ледь-ледь повернув, ніби вона в нього важко поверталася, голову до Льоньки і те менше око до нього хитро, але майже непомітно моргнуло.

— Слнш,— сказав він.— Послала мене жінка... щось у нас, скать, дверці од шахви не те, не розберу в чом дело. Я їх і так, і ськ Ну, не пойму в чом дело, хоч убий. Не стають на місце, а жінка мене за ці дверці вже догриза...

— Ти такий, що догризеш! — буркнула Броня.

— А що не? — повернув до неї одне більше, а друге менше око Олексій.— Який не є, а не розберу, в чом дело.

— Мелочі,— сказав Льонька і пихнув димом, бо саме тепер вирішив чи власне зважився запалити.

— Для тебе, мо' й мелочі,— сказав Олексій, знову зирнувши на приятеля і ледь помітно йому моргаючи,— а для мене проблема. Та і доїла мене Галька, просто спасу нема. Може б, пособив?

Льонька зирнув на Броню, але обличчя в тієї було безвиразне, ніби дошка не тільки стесана, але й полакована,— поралася біля білизни й начебто не чула.

— Слиш, Бронь,— несміливо озвався.— Може, поможу чоловіку?

Але відповіді не дочекався. Смикнула тільки плечем і повернулася до нього спиною, а він кинув поглядом на її й досі стрункі, хоч, може, трохи й затонкі ноги. Тоді на його лице знову лягла уїдна усмішечка, та сама, яку найбільше ненавиділа в ньому Броня.

— Ну, що ж, коли тра, то тра,— сказав, зітхнувши.— Ходім.

Вони рушили з двору, як два сторожкі пси, котрі тільки тому і йдуть повільно, щоб не виказати свого бажання дременути притьма, пральна машина в цей час спинилась, аж затремтіла, ніби була запрограмована на цю паузу в дійстві, а Бронине обличчя знову втратило в собі все принадне, очі розірвалися, ніби бомбочки, а в грудях заклекотіла вже трохи остигла смола, бухаючи димовими протуберанцями.

2

Було в той день тепло. Так якось м'яко, як буває в травні. Біля кількох дерев, де стояв грубо збитий із дощок стіл, сиділи доміношники й гатили кісточками. Самі дерева ясно зеленіли, здавалося, струмує з них чисте сяйво. Хати по обидва боки вулиці топились у білому молоці — цвіли вишні і розквітали яблуні. Готові були спалахнути й грушні — хвилі тонкого аромату висіли в повітрі, начебто хто напарфумував околицю. Все це помітив Льонька, хоч не був вельми чутливий на такі речі, просто бажав забути погляда, що його й досі відчував на спині,— Броня наче кинула ножем, і той ніж застряв поміж лопаток. Отак і йшов з ножем жінчиного погляду в спині, тож аби

відволіктися й зирив на цвіт, і на дерева, і на хати, та й вдихав у себе парфуми, що ними оббризкує землю весна,— все якось чудно лягало йому на серце. На вустах завмерла усмішечка, і він навіть недочув, що варнякає приятель, а той признавався йому, що ту чортову шафку, власне дверці до неї, він вигадав, щоб виволікти його, Льоньку, з двору, бо ці баби, коли дати їм волю, і на голову сядуть. Отож Олексій відмінював весь час три слова: дверці, шафка і жінка, міняючи їх місцями, вряди-годи похихикуючи, бо як же йому не похвалитися перед сусідом за мудру вигадку.

— Я ці дверці спеціально спортив,— казав Олексій.— А жінка туди чось полізла і сказалася. Канешно, сам міг би правити, це мені раз плюнуть, але думаю: тут два зайці можна вбить. І дверці зробіть, і тобі пособить, тоді шось собразим.

— Я так і подумав, що бузиш,— сказав Льонька й поворушив лопатками, щоб звідтіля випав ножака жінчиного погляду. Але той був забитий по ручку, і Льонька вперше відчув малу острашку, адже не сказала йому Броня йти й лагодити дверці, знову подивився на сади, і на дерева, й на доміношників за дощатим столом — аж засумував трохи.

Мав підстави таке прочувати: Броня в дворі, біля пральної машини, не тільки закипала, вона вже кипіла, й диміла, й парувала, як те, що було в жерлі машини. Чорне й неприємне, важке й солоне, яке вже починало з неї висякати, після легкодушного Льоньчиного відходу збільшилося вдвоє чи втроє, залило її з голови до ніг; у жилах забушував замість крові вогонь, аж обличчя покритося червоними плямами. Саме в той момент і глянула в спину чоловікові, адже покинув її, коли найбільше потребувала його присутності, кинула вогнем із вибухлих очей і їй самій здалося, що піджак на Льоньчиній спині задимів. Після того її рухи стали моторні й сердиті, губа прикусилася, сльози запеклися в очах, в душі щось перемнулося й затверділо. В такому стані й пробула весь час його відсутності, який став одноманітним, настирливим чеканням. Що буде далі не хотіла думати, але щось таки станеться, та ж бо мала якось звільнитися від незадоволення й урази, тобто від отієї киплячої у грудях смоли. Через це не бажала вже й сподіваного приходу кумась, бо тоді виговорилася б і не змогла б залишитися така нещадно тверда.

— Знаєш,— сказав винувато Льонька.— Я до тебе ненадовго. Я в неї зара в подсобниках, бо воно, сказати по-правді, помогли їй тра.

— А хіба кажу: надовго? — Олексій подивився на нього одним більшим, а другим меншим оком.— Вставимо ті дверці й шибонемо раз у шахи. А не, то я Семенюка гукну.

— Лучче гукни Семенюка,— зітхнув Льонька.— Бо там буде гром і молнія!

— Ну це вже дійствітельно,— хихикнув Олексій і повторив те, що й раніше варнякав: — Баби — то кодро таке. Я то дверці, може, й сам спортив, але коли б не та видра... то-їсть побачила трохи зарано. Кажу: що тобі, Галь, приспичіло з тими дверцями, давай лучче любов'ю займемся. Вставиш каже, дверці, тоді видно буде. Мені, конешно, раз плюнуть вставити ті дверці, та я про тебе подумав. Бо ти, скать, наче на цепу біля тої Броньки був прив'язаний.

Вступили у хвіртку й побачили на ганку гарну й повнотілу молодичку — трусила килимця. Від того подвір'я вкрилося туманом, і вони пройшли через той туман, спершу один, а тоді другий, чхнувши. Молодичка зблиснула зубами, відповідаючи на Льоньчине привітання, а приятель зашипів їй на вухо так тихо, що аж сусідка з того боку вулиці почула:

— Привів тобі, Галь, спеціаліста до тих дверець. Чось там собрази!

Галька кліпнула, тоді як Олексій широко всміхнувся і підморгнув Льоньці — вони переступили порога хати, на підлозі якої не було ані килимків, ані доріжок, світили тільки недавно пофарбовані дошки.

— У мене такий нелад,— сказала ніяково за спиною в Льоньки молодичка.— Саме прибираю, тож звиніть.

— Ще прибереш,— нетерпляче сказав Олексій.— Збігай-но, поки з дверцятами возитимемось.

Молодичка важко зітхнула — за мент її вже не було. Льонька приступив до дверець і став їх розглядати.

— Тут тільки гвинтика тра закрутить,— сказав здивовано і почув за спиною хихіт.

— А про що тобі цілу дорогу торочу? — сказав приятель.— Це баби в цьому ні бальмеса не тямлять, я знарошна придумав. Не можу підчинити, кажу, і хоть здохни! Довше, Льонь, возяйся, довше. Я ж тебе від твоєї вирви спас, то поможи мою надуть — за те і вип'ємо!

Льонька хмикнув, але не обурився. Відкрутив кілька гвинтів, зняв дверці й почав розглядати, як ті зроблені. Олексій у цей час відкручував гвинти на другій створці.

— Тепера мебля,— сказав,— не з дерева, а з тирси, от шурупи й не тримаються.

У цей час рипнули двері вхідні.

— Стілько намучилася з тими дверцями,— сказала молодичка, ховаючи за спиною пляшку.— Мій лобур ні до чого не здатний: все йому чи гітара, чи шахмати. Втуриться в ті шахи — і як дурний. Пособіть, коли зможете, ми вже якось одблагодарим.

— Тут і могти нічого! — сказав Льонька і почав закручувати того ж гвинта, якого щойно відкрутив.

3

І крутився зі стрекотом анахроністичний кіноапарат, тінь одного з тих, котрі обслуговували колись кінопересувки, а може, то стрекотіла за вікном сорока чи кілька — останнім часом до чорногуза з його жонами-воронами доєдналися ще й сороки, які напевне осуджували того неприродного шлюбца, а може, осуджували й те, що відбувалося на екрані Льоньчиної уяви, а може, в ті сороки перетворилися на мент всі кумасі околиці; факт той, що своє кіно Льонька бачив з разючою чіткістю, поглядаючи на клаптя дороги, котрий і став для нього кіноекраном. Тепер у його домі мертва тиша, бо після того, що сталося, забрав подушку й ковдру й перебравсь у комірчину, де стояв столярський верстат. Тут ніжно пахло струганою сосною, але снилися чорні сні: якісь страховиська, що лізли на нього, ковтали, зжирали, слизували, чавили, може тому, що все повітря в комірчині хвилювалося від продувів — вітер заходив крізь щілини й вільно гуляв. Шибка, крізь яку дивився, була закіптюжена, може, через те не добачав довкола барв, не бачив ані зеленого листя, ні ще зеленішої трави. На один колір було йому небо й цвіт у садках, хмари й дорога. Навіть Олексієвий паркан, нещодавно вифарбований в голубе, теж був сірий, і Льонька з того не дивувався, адже погас і жив ніби у сутінках. Той сутінок не колотився й не бурунив у ньому, як бурунила в Броні її тьма, а тихо коливався, бо в жилах у нього текла тепер почорніла вода, не огрівала його й не збуджувала. Очі стояли

в шибці, як дві крижинки, і це було все, що можна про них сказати.

Коли забирав подушку й ковдру, жінка гмикнула й гордо відвернулася та й пішла у своїх справах — знала-бо, що йому невзбарі припече і перший не витримає відлюдництва, бо йому треба, а їй ні, бо для неї хай би того не було, а його таки прижене до неї гарячка — такі вже вродилися ці коблі, що без того не можуть. Може, прийме його, а може, й ні; зрештою, колись-таки доведеться прийняти, бо діло це житейське. Тому була рада, що раптом здобула волю та й вільний час, тож і не гадала сидіти вдома, а чимдуж чкурнула до приятельок, бо мала що їм розповісти й що послухати — було навіть смішно на ту набурмосеність, а водночас відчувала й інтереса: чим усе закінчиться, бо хоча вони не раз вступали в змагання поміж себе, але такого ще не було..

Отож дверці було ретельно й охайно припасовано, Галька недовіриливо підійшла перевірити, чи справді все на місці. Відхилила й зачинила, і так кілька разів, відтак зирнула зневажно на чоловіка:

— Бач, як люди вміють!

— Шо ти хоч! — сказав, роблячи риб'ячі очі, Олексій.— Льоня спеціаліст класний — це кожен зна. Давай сприснем це діло, хай воно западеться!

— А тобі чого сприскувать? — озвалася молодичка.— Не ти ж підчинив?

— Як так чого? — обурився Олексій.— Чи ж я не хазяїн у себе вдома?

На те в молодіці з'явився досить дивний, застиглий кислий вираз, вона поколивалася на кухню й почала готувати закуску. Пляшка вже стояла на столі.

Відтак вони і посиділи, поки випили пляшку сурогатного вина; Галька вела себе церемонно, тобто пила одну й ту чарку, та й ту замість неї змушений допити чоловік. Тоді Олексій узяв гітару, крізь вікно прямо до них перевішувалася сонячна стяга, освітлюючи стола, та пляшку, й руку Олексієву, що дримбала на струнах гітари, Льонька розглядав те, що лишилося на столі: порізана ковбаса, редиска й хліб, і на мент ніби завмер, ніби опустився в глибоку криницю, прочуваючи, що з тієї криниці не зможе вийти, а Олексій у цей час заспівав тремтливим, козлиним тенорком, при цьому

заплющивши очі, й це було так зворушливо, що Галька змахнула з ока сльозу, часом вона бувала й сентиментальна, а на плече Олексію поліз невидимий малий хлопчик, трохи більший за палець, але з буйною кучугурою. Він тримав у ручці якусь паличку, чи не олівця, і писав на білому полі Олексієвої пам'яті слова, що проступили червоними п'явками, отож ті слова і зчитував співак, тремтячим, козлиним тенорком їх проспівуючи.

— Ну й співаєш ти, Альоха,— сказала Галька, коли пісня закінчилася.— Признатись, я за нього й пішла через оті співи-грання. Так уже чувствітельно!

А тоді запитала, як там Броня, і як її здоров'я, і чи не померзла в них під час приморозків картопля, і ще щось таке, але того досить стало, щоб вистрелити з тієї глибокої криниці собою-таки в білий світ, тобто він відразу ж протверезився і спам'ятався: увіч причулося, як десь поруч, наче прив'язаний на мотузку лев, загрозово порикує пральна машина, відтак із тієї-таки криниці, а може, з неба випливало чи спустилося пласке, ніби вирізане з картону Бронине обличчя, покрите червоними плямами, ніби того картону хтось злісно обілляв червоним чорнилом, а в спині нагадав про себе і досі втоплений ніж, про якого нерозважно забув, а тепер аж запекло.

— Добре, що напомними,— сказав Льонька зводячись,— бо там Броня пере, а я в неї в подсобниках.

— Такому чоловікові, як ви, позавидувать можна, не то, що мій лобур,— солодко проспівала молодичка.

“Лобур” на те її слово задоволено ошкірився й відригнув.

— Та вже ж,— сказав.— Льоня — паря шо нада! І спеціаліст класний, і вдома вкалує. Я оно коло тих дверець не знати як помучився, а Льоня — раз-раз і готово! Давай зіграєм в партійку й підеш!

Метнувся до шухляди, де ховав шахи, на ходу скидаючи паса гітари, але Льонька вже наклав на голову картуза, і голос його став такий рішуче-заперечний, що Олексій аж поблід, так розчарувався. Галька тимчасом понесла з кімнати тарілки і порожню пляшку, при цьому виказисто прокручуючи задком, а Олексій, нарешті, здобувся на слово.

— Та ти шо, Льонь! Брось! Одну тільки партійку!
Льонька відповів заперечно.

— Для чого я цього города городив? — спитав спантеличено.— Неділя оно Богом призначена, щоб можна було гульнуть в шахи і оддохнуть.

Льонька знову відповів заперечно, а приятель гупнув шахами об стола, аж затарохкотіли в дошці.

— Закладемося, що дам мата за п'ять мінут! — сказав не менш рішуче.— Коли не дам за п'ять мінут, катай до своєї баби.

— Ну хіба п'ять мінут! — кволо озвався Льонька.— А як не даси?

— Палітру “Червоного міцного” ставлю! — сказав приятель.

Галька гриміла на кухні посудом і не чула цієї розмови, окрім того позирала у вікно, яке виходило до вулиці, а там почали збиратися кумасі довкола каменя, на якому вже, ніби цариця, возсідала її мати, тобто ряба Надька, через це тарілки в її руках закрутилися, ніби шалені, вона швиденько їх потерла та й покинула, навіть не поклавши на місце, сама ж мотнулася до дверей, як кішка, котрій надто вже приспичило.

Льонька знову скинув картуза, а за мить сидів за столом.

— Над ходами не думать! — попередив Олексій, і фігури почали з такою ж швидкістю літати над дошкою, як оце нещодавно літали в Гальчиних руках тарілки, і начебто вони й справді хотіли закінчити партію за п'ять хвилин. Але через п'ять хвилин партія таки була закінчена, але мата поставив не приятель, а таки Льонька і аж засміявся задоволено, потираючи руки.

— От і по твоїй пляшці! Не забудь!

— Це нечесно! — заскімлив приятель.— Я казав про бутельку, коли гратимем більше п'яти мінут!

У цей момент Льоньці знову почулось, як рикає, наче лев, прив'язаний на шворці, Бронина пральна машина, і він уже не на жарт сполошився. Кинув на голову картуза й поспішливо подався з кімнати, в той час, коли Олексій тримав на вустах цілком зневажливого усміха, адже хіба можна ставитися з повагою до чоловіка, котрий так улягає бабам.

4

І хоча ринувся Льонька від Олексія ніби й поспішливо, йшов додому спокійний і задоволений. Легкий хміль грів йому кров, через це задивився на навколишні краєвиди не без

замилування. На обличчя лягла погідна усмішка; спускався по крутій стежці й мимохідь зазирає на городи, де викльовувалася із землі картопля, гінко зеленіла цибуля й петрушка. Де-не-де порозквітали нарциси, в одному обійсті, саме в Шіллера, була їх ціла плантаційка, і він подумав, що це може стати темою для перемовин із Бронєю, адже не забув про її невдоволеність та й про ножа-погляда, що, здається, й досі стирчить між лопатками. Широко розчинив хвіртку і ввійшов до обійстя, імітуючи справжнього господаря. Можливо, саме те й роздратувало Броню більше, ніж треба було, бо домашній лев, тобто пральна машина, в якій переполіскувала білизну, раптом грізно замовк, і замовкло в дворі все: ані вітерця, ні продоху, ані пташиного писку, глуха тиша зависла в повітрі, яка зовсім не означала миру. Бо від лева-машини, ніби витворена з неї вишньою силою, відділилася жіноча постать із мокрою пошивкою в руці, й ця постать якось вихилясом, ніби й боком, двигнула в його бік, і її обличчя стало ніби вирізане з картону, а на того картону бризкнуло раптом червоне чорнило й зашвілю плямами, очі ж перетворились у вузькі бійниці і звідтіля хлюпнуло на Льоньку, котрий аж спинився у своєму вільному ході, розплавлене оливо. Але він не міг швидко перемикатися, надто погідно було в нього на серці, а на вустах все ще лежала одна із найдурніших, як вважала Броня, усмішок. Отож, хоч і спинився на мить, знову рушив просто до жінки, готуючи слова миру, принаймні годяться знову стати її підсобником, бо, може, треба води чи щось там піднести. Був готовий розвішувати випране чи потримати ящичка з прищепками, як це не раз робив раніше. Отож не так ішов, як дибеляв їй назустріч, хоча починав уловлювати якусь небезпеку, щось досі незвідане, але достатньо приготуватися і зорієнтуватися таки не встиг. Броня раптом спинилася, її очі, досі щілінкуваті, широко розплющились, і тільки розтулив він рота, щоб звістити про свої мирні заміри і запропонувати поміч, коли ж змахнула раптом пошивкою і щосили лягнула його навідаїт в одну щоку і в іншу, ще раз і ще, а тоді припечатала ту пошивку до маківки. Льонька захлинувся від несподіванки і позеленів зовсім так, як кленок, що ріс неподалець, і це сталося так нагло, що злякалася й сама Броня, й опустила руку з пошивкою, і більше його не чіпала, тільки розвернулася круто й, ридючи, подалася від нього, так само вихилясом, геть. Він же стояв, здерев'янівши, серед двору і здивовано зирив, як зеленіє біле

тіло пральної машини і вся білизна в мисці, скручена в тугі кодоли, перламутрово-зелені зробилися стіни хати, двері й навіть приступки ганку. Зирнув із жахом у небо й побачив, що над головою пролітає зелений, як жаба, чорногуз, з одного боку — зелена ворона і з другого, а ззаду ще третя. А на кленку застрекотали зелені сороки, чи, може, й реготалися з нього, чи, може, й раділи, маючи природну жіночу зненавидь до осіб чоловічої статі. Обличчя його було мокре, і гостро запахло пральним порошком, кілька плит під ногами пришвидшено заростали мохом, тільки їхня зелень стала вицвіла з блакитним відливом. Льонька втягнув у себе із присвистом повітря і відчув, що розпадається на зелені кострубаті брили і, щоб не сталося того насправді, вирішив поворухнути хоч би пальцями правої руки. Але був ніби витесаний із дубового пня, заляканий, ніби правцем побитий, тільки натужно й здивовано слухав, як гудуть навколо голови джмелі, котрі зграйкою сюди прилетіли і зграйно над маківкою закрутилися, насправді ж то деркотів на вулиці мотоцикл, можна сказати навіть чий — Стаха, сина Жасминових Панів. І здалося Льоньці, що хтось заспівав у нього над головою високим голосом печальної пісні, хоч насправді це закликала солодким голосом курей таксистиха. Льонька вдруте вдихнув із прихлипом повітря, але цього разу не так натужно, і все в ньому почало розтерпатись, як щелепа після наркозного заштрика в зубного лікаря. Відтак замерзла кров шугнула по всьому тілові і вдарила в голову; відтак тіло пральної машини із зеленого стало бордовим, побагровіли стіни, двері, приступки ганку, дерева, трава, мох на плитах під ногами, летючий чорногуз у небі з трьома воронами-жонами, навіть сороки на кленку, які все ще його осуджували і все ще кляли плем'я в штанах, хоча в наші часи це не вирішальна ознака на вирізнення стáтей. Через це сороки проголосили, що не завадило б скликати на околиці феміністичного конгреса і вирішити нарешті, чи на щось годяться в теперішньому світі оці дивні істоти, котрих звуть чоловіками, але Льонька до того пащекування не мав ані сили, ані бажання прислуховуватись, адже темно-бордовою стала й білизна в мисці, і сама миска, а все його обличчя запалало. Тож смикнувся, різко крутнувся і раптом подався із двору геть. Ішов чи майже біг донизу, до річки й горбів, адже мусив конечно вирватися з полону тієї бордової барви, що навалилася на нього і ніби спалити хотіла. Невеличкий хміль, котрий жив у його тілі,

пропав до решти, і Льонька тільки й бачив, що бордову стежку в себе під ногами, тож ішов, чи й біг, чи підбігав, утікаючи бозна від кого, вряди-годи озирався, наче сподівався побігти, але наштотхувався тільки на спалахи чи ліхтарів, чи скалок битого скла — насправді були то очі цікавих, котрі стежили за ним і не могли не відчуті від того, що трапилося, трепетного щастя.

Броня ж у цей час пригасала. Відкинула злощасну пошивку і ходила кімнатою, покусуючи губи. Те, що вчинила, було несподіване й для неї самої; зрештою, розмірковувала, міряючи пружним кроком кімнату, не сам пішов з дому, а його покликали; зрештою (ходила хатою й ходила), вона, здається, навіть хитнула йому, погоджуючись, щоб ішов; зрештою (кроки її гостро розбивали хатню тишу), хоча від нього й попахувало алкоголем, але вгощати прийнято, коли кличуть на поміч. Але такі розумні резони блукали десь у горішніх шарах Брониного мозку, в глибших сиділо інше: приліз отой, із риб'ячими очима, а хіба не бачив, що обоє зайняті? Вона згодилася, щоб Льонька пішов, але хіба не міг утямити, що згодилася для годиться? Окрім того, та його ідіотська усмішечка, яка виникає завжди, коли вип'є чи коли кпить із неї,— їй уже не раз кортіло з'їздити йому по фізіономії саме коли отак усміхався. Ще нижче, десь біля серця, відчувала й задоволення, бо все накопичене, ота каламуть і роздратування, невдоволення, якими кипіла відурана, пропали, наче не було їх — мала спалахнути, аби звільнитись. “Переживе!” — подумала жорстко й спинилася серед кімнати, гордо випнувши підборіддя, як войовник і переможець, і ніби наслухалася феміністичної агітації сорок. Тиша, що панувала довкруги, трохи стурбувала її, бо Льонька в хату так і не зайшов, певне, й досі стовбичить серед двору, начебто громом битий, зелений і задубілий, яким покинула його там і вже без тієї дурної усмішечки — це знала, бо, коли входила в дім, таки озирнулася. Краєчком серця збагнула, що зараз треба вийти, згладити і пом'якшити те, що сталося, адже вчинила щось небувале. “Переживе!” — ще жорсткіше подумала Броня, але за мить таки рушила до дверей і то через те, що в голову їй стрілила несподівана думка: “А що, коли повернеться до Тоськи?”

Було довкола тихо, навіть підозріло тихо. Уже пролетів чорногуз із жонами-воронами, уже подалися ближче до каменя, де засідали кумасі, сороки-феміністки, щоб долучитися до жіночого

гурту, покинули двір і горобці, які часом налітали сюди зграями; мертво біліла пральна машина, а ще мертвіше лежала скручена валками білизна. Броня знову стурбувалася, але теж тільки краєчком серця. Її все-таки вразила порожнеча в дворі, адже там, де мав стояти Льонька, просвічувалася порожнеча, котра ще тримала Льоньчину подобу — саме цього і не сподівалась. І може тому в ній почав витворюватися сірий попіл від того вогню й жару, яким палала, пригасив її порив залагодити і зм'якшити те, що сталося; вуста стулилися й повужчали, а погляд поважчав. У серці ж прокинулася сіра зневага до того, котрий дозволив їй так себе принизити, і все ніби попелястим туманом покрилось, який затулив світлі о́крайці, котрі в ній ще світилися. Рушила до пральної машини й почала буденно біля неї поратись, а коли рипнула хвіртка і в ній з'явилася усміхнена Людка, яка пішла до Броні, люб'язно покиваючи головою, та навіть зраділа і привітала її сердечніше, ніж завжди, принаймні матиме розраду, бо знову її почала покривати густа і сіра мла.

5

Пилорама вищала, як свиня, яку колють, а коли затихала, у вухах ще лунало гостре бриніння. Льонька вийшов із столярки — була обідня перерва. Звичайно заскакував на телефонну станцію, було це близько, де працювала Броня, і вони разом з'їдали свої бутерброди, або ж ішли в їдальню неподалець, але ось уже кілька днів як не чинив того. Рушив до лебідки, біля якої працював Олексій — через майданчика стриміли натягнені дроти, і він ішов поміж тих дротів, як по бігових доріжках на стадіоні. Прирятьель покинув роботу також — у вустах його диміла сигарета. Вони сіли на перекинута ящики, щоб перекурити.

— Не програв тобі пляшки, — сказав Олексій, змружуючи одне око, що його вряди-годи покривав дим. — Уговор який був? Коли довше п'яти минут, програв, а хто виграє, не догуваривались.

— Не програв, то не програв, — згодився мирно Льонька.

— Не думай, шо шкодую пригостити, — сказав Олексій. — Можу, када хочеш, пригостить, але тоді — не програв.

Льонька мовчав, утупившись на брудні передки чобіт, були запоорошені дрібною тирсою.

— Хе-хе,— сказав Олексій.— А моя вирва вже до нас поглядає. Це думає, що ми на випивку змовляємось.

— А ми й не змовляємось,— байдужно сказав Льонька.

У глибині двору й справді манячила жіноча постать, ніби вагалася — йти до них чи ні. Зрештою, повільно рушила між натягнених дротів.

— Ти мене не пойняв,— сказав Олексій.— Хочу сказати, що не проти тебе вгостити, або ж скинемось, але тоді я не програв.

— Це що, твоя Галька пузата? — спитав байдуже Льонька, дивлячись, як іде, перевалюючись ніби качка, між натягнутих дротів Галька.

— А ти що, тільки тепер приметів? — здивувався Олексій.— Да, я їй втрутнув. А то сам знаєш: чужа дитина — не своя! То як нащот того, щоб скинутись?

— Сторож твій іде сюди,— тоскно мовив Льонька.

— Е, баби на те й баби, щоб їх дурить,— легковажно сказав Олексій.— Шось придумаємо!

Карачкувата Гальчина постать повільно хиталася поміж натягнутих дротів, ніби голівка маятника.

— Не хочеться мені пити,— так само тоскно сказав Льонька.— Коти на душі шкребуть.

— Тому й тра заморить черв'ячка,— перейшов на пристрасний шепіт Олексій.— Я тебе пунімаю: коли б мені моя вчудила, що тобі Бронька, я її так би оддухопелив, що тиждень зализувалася б. Не подивився б, що пузата. Странно,— сказав він,— вона вже давно тее, а ти тіко зара примітив. То що, сообразим?

Приятелева жінка все ще поколихувалася між натягнених дротів. Ступала сторожко, але обличчя мала незворушне.

— Люблю дивиться на жінчину, яку сам оброботав,— сказав Олексій, любовно зирячи на жінку, яка ще більше наблизилася.— Це коли б ти свою Броньку так оброботав, то не така б опришкувата була. Баби, вони насільничання люблять.

— А я того не вмю,— сказав тоскно Льонька.— Я люблю, щоб по-харошому виходило.

— Знайш що,— ще тихіше проказав Олексій.— Ти сходи по випивку сам, купиш що нада, гроші я тобі після оддам. Зайду до тебе в столярку, тада й трахнемо.

Він скинув головою, як кінь, бо вже кроків за п'ять біля них спинилася Галька і дивилася підозріливо.

— Чом це обідать не йдеш? — спитала.— Чи вже на шось змовляєтесь?

— Куримо,— сказав похлопиво Олексій.— Сядь, Галь, оддохни!..

Галька присіла біля них, не стало про що розмовляти. Пускали хвилі диму й мовчали.

— Ще не помирився з Бронєю? — співчутливо спитала Галька.

Льонька подивився на неї крижаними очима.

— А ти зі своїм не сваришся? — спитав знехотя.

— Сварюся. Попробуй з вашим братом не свариться. Але твоя Бронька якась особа.

— Чого це особа? — здивувався Льонька.— Всі ви однакі.

— Ну, вже не скажи! Я може, свому лобуру викажу, шо про нього думаю, але руки на нього не підніму.

— Да ти нача, Галь,— сказав Льонька і встав.— На мене вона вже тоже руки не підійме. Піду шось перемну!

Олексій щосили моргав, сидячи за жінчиною спиною, але Льонька на нього уваги не звернув. Виплюнув недокурка й пішов і собі між розтягнених дротів, і йому раптом здалося, що це й справді бігова доріжка, а може, й зльотна смуга. Олексій із жінкою мовчки дивилися йому вслід.

— Коли б ти в мене був такий тихий,— мовила неголосно Галька, я тобі й лихого слова не сказала б..

— Брось, Галь,— самовпевнено прорік Олексій, він ще своїї сигарети не докурив.— У тихому болоті чорти водяться, помні ето. А шо: я тебе кої-чим наділив, а він, бідолашка, свою Броньку оброботать не може. Отут-то, Галь, собака й зарита. Я же не дурак!

І вони знову мовчки дивились, як повільно простує між дротів зі звішеною головою, похитуючись і ніби засторчовуючись, невелика й печальна Льоньчина постать.

— А мені його жаль,— сказала Галька протяжно.— Такий тихий і роботящий. Шо та Бронька собі думає.

— Думає, шо хатіт,— сказав Олексій, випльовуючи сигарету.— І какоє нам до них, Галь, дело? Кожен дуріє по-своєму... да! Ходім шось перекусимо, а то кишки болять.

Галька із видихом встала, а Олексій, любовно не неї дивлячись, подумав, що сьогодні в неї живіт більший, як був учора. Це наповнило його не тільки втіхою, а й чоловічою гордістю, ніби від нього залежало, щоб той живіт ріс.

Між натягнутих дротів, по довгій аж у кінець двору доріжці, схожій на бігову на стадіоні, все ще йшла, коливаючись, поникла Льоньчина постать, але вони на неї вже не дивилися, досить їм власного клопоту. А Льонька в цей час зирнув у небо, але не побачив у тому небі нічого, бо нічого там і не було. Гола й синя порожнеча, в яку його невідь-чому нестерпимо потягло. Тоді він подумав, що Олексій має рацію; треба збігати до магазину і якимось зачавити черв'яка, котрий зітлів йому всю душу...

І він того черв'яка зачавив. Спершу з Олексієм у столярці, озираючись, щоб не застукали, а після роботи вже сам, бо виявилось, що черв'як ще не мертвий: знову заворушився, як гадюка, навіть шипіти почав. І Льонька влив у його пащу цілу чвертку, цього стало досить, щоб черв'як захлинувся, залився спиртом та й щасливо здох, перед смертю марячи чудовими снами; отож після таких операцій Льонька йшов, відчуваючи себе тоненьким, як голка, і пласким, як віконне скло, і таким же прозорим, і здавалося, що в те скло вмерз, як у лід, здохлий білий черв'як; і хоча був проспиртований та й у скло загнаний, почав розкладатись і смердіти падлом; а Льонька йшов дорогою, не бачачи її, аби йти, покладаючись, як кінь, на інстинктивний досвід ніг: кудись вони його та й заведуть, а очі його були ніби маленькі казанки й диміли тим, що в них варилося, а зварювалися в тих казанках хати, дерева, дивні істоти у спідницях, що цікаво на нього зирили, собаки, кури, якийсь мотоцикліста, що промчав повз нього, якась машина, але ні, машина була інвалідська, і визирав із неї, як з будки пес, їхній вуличний інвалід, про якого тільки й знали, що їздить в інвалідській машині, а більш нічого. Отож із казанків очей його підіймалася пара, через це весь світ бачив задимлений, а ще невимовно бридко гнив у його грудях убитий черв'як; а ще з рота його виповзали й викочувались якісь слова, хоч він думав: поспіває, і кожне слово нагадувало геометричні фігури, ті, які вчив у школі: трикутники, чотирикутники, паралелепіпеди, прямокутники, куби, призми, конуси і всяка інша чортівня; відтак і голову свою відчував як зрізаного конуса, але нижньою частиною догори; і була його пісня, так само і страви, що варилися в казанках очей, гірко-солоні на смак, а ще й переперчені понікуди — отак дивно видозмінено повертався Льонька додому на втіху всім пашекухам околиці, а найбільше Броні, бо так, гадала вона, її зневажений чоловік перебіситься, і все знову

увійде у звичну колію, принаймні на те сподівалась. З іншого боку, відчувала й не зовсім гарне задоволення, що зуміла так розстервенити Льоньку, бо те, що він кваша-квашею, давно її дратувало.

6

Було в той місяць тихо й тепло, сонце ще не палило гаряче, а тільки гріло. Від того барви ставали ніжні й тендітні, і все улагоджувалося, прагнучи погідно поєднатись. Відчував те, дивлячись у вікно, бо в грудях у Льоньки застигло щось сіре й завосковіле, щось у ньому таки вмерло й зламалося, нещодавно дороге й любе — віддалилося так, що не міг того повернути. Шукав зачіпки, аби не стовбичити біля закуреного вікна, тож погляд його впав на паркана, яким огороджувалося Бронине обійстя — було там кілька щербин, а кілька дощок увіч прогнило. Це, зрештою, збудило його й вивело із заціпеніння. Вийшов із комірчини, рипнувши дверима, і цей рип голосно розлунився порожнім домом — Броні, як повелося останнім часом, вдома не було. Вдихнув п'яного і запашного повітря й побачив, що дерево, яке росло біля сараю, гарне, що воно щедро залите цвітом, а довкола басовито гудуть бджоли. Обійшов паркана й виламав дошки, що їх треба було замінити. Відтак вперше за довгий час відчув отой робочий ритм, який захоплював його і з якого вже не міг вийти, поки діла не завершував. І як завжди, коли починав працювати з деревом, тепла злагода повила його — забув раптом свою уразу і про те, що тепер у нього замість крові холодна вода. Запрацював пилкою та сокирою, і щерби в паркані одна за одною почали зникати, засвітившись свіжим деревом, ніби вставні зуби. Бив молотком, і цвяхи покірно входили в дошки, завзято пиляв, і з-під пилки віялами розсипалася тирса. Оті звуки пилки та стукіт молотка донеслися до будинку, в яким сиділи на той час Броня з Людкою, і вони раптом обірвали мову, і шиї їхні стали довгі, а очі насторожено-уважні, як у курок, котрі відчули небезпеку.

— Що воно таке? — спитала Людка.— Чи не Льонька це твій?

— По-моєму, да,— мовила Броня, і серце в неї стрепенулося щасливо.— Бач,— підморгнула приятельці.— Помогло! Стояв би той паркан ще кілька років нечинений.

— А чом думаєш, що він паркана чинить? — спитала Люд-ка, бо з хати того не могли бачити.

— А,— легковажно сказала Броня.— Це коли на нього находить, то роботу собі шука. Шоб, каже, розігрілася кров.

Людка засміялась, і увявила собі увігнуану в дірку Льоньчи-ну постать, що вигнулася, наче значок параграфа.

Броня ж відчула, що цього моменту пропускати не варто, тому покинула подругу й пішла вниз кругим спуском, бо побіч зі зловтіхою мала вже сподіванку, що чоловік перестане дутися, адже вона давно вже відійшла та й прати не треба було, хіба сердило те, що сердиться він. Водночас жила в ній і неясна три-вога, бо ще ніколи, відколи живуть разом, не тяглася сварка так довго. Може, через це вона зупинилася біля чоловіка, який сидів задом на п'ятах і щосили гатив у дошку молотком, сподіваю-чись, що той до неї заговорить. Але Льонька й оком не повів у її бік, а порався біля дошки, ніби та була щось живіше від жінки. Це розсердило Броню, всміхнулася криво й рушила додому — кортіло перевірити, чи торкнувся приготованої їжі. Але їжа стояла неторкнута, і сіре з чорним знову наповнило її груди — пожаліла, що завчасно покинула приятельку, адже все у хаті бу-ло неживе. Потулялася туди і сюди й відчинила шафу, щоб пе-редивитися одежу. Але одежі не стала переглядати — нецікаво. Підійшла до вікна й побачила чоловіка, який поклав дошку на ослінець, припер її коліном і завзято пиляв — тирса струменями вилітала з обох боків. Тоді її ще більше заїло, а коли це трапля-лося, в шлунку завжди з'являлися голодові спазми. Пішла на кухню й не розігріваючи, почала глитати з каструльки верміше-лю, заїдаючи холодною котлетою, ковтала, а на кожен удар мо-лотка за вікном якомсь чудно здригалася, власне ковтала саме в той мент, коли вдаряв молоток. Зрештою, їжа стала їй поперек горла, запила доброю квартою компоту, відтак вийшла та й по-далася, вже не зупиняючись біля чоловіка, в той бік, де жила друга її приятелька, "культурна" Нора, аби повернутися, коли буде зовсім темно. За спиною знову ярісно загував молоток, і вона мимохіть озирнулася, щоб пересвідчитись чи дивиться їй услід. Але був зайнятий ділом, принаймні й справді вигнувсья ніби значок параграфа, тож тонка навкісна всмішка перекра-яла Бронине обличчя й учинила з неї на мент почварку.

У цей час вийшов на прогулянку Олексій. Ішов так повіль-но, як це можна, руки мав закладені за спину, а в роті мирно

тліла цигарка. Очі загусли, як і вечір, що десь так само, як він, виїшов з дому і поволі впливав в околицю. Вогником цигарки того вечора було сонце, що хилилося до овида, й отак поволеньки вони ішли, Олексій та вечір, а що десь унизу гупало молотком, то одна Олексієва брова здивовано задерлась і вигнулася. Скерував свою надто повільну ходу туди, де гупало, і поки дійшов до Льоньки, сонце торкнулося небокраю. Відтак викурилася й цигарка, у нього й у вечора. Олексій випаюнув недокурка під ноги, той мав пожевріти на землі, як ще пожевріє трохи на окоємі сонце.

— Чудак ти чоловік, — сказав не без самоповаги Олексій. — Укалував цілий день, чи ж тобі мало?

— Тра паркана полагодить, — покірливо сказав Льонька.

— Ти подаєш поганий пример, — сказав Олексій. — Галька мені тим парканом голову вигризла, а я не хачу. Я після роботи й за холодну воду не хачу братися. Чекай, кажу, на одпущ.

— Ну, то в тебе так, а в мене інак.

— Тепер вона мені тобою очі вибиватиме, — сказав Олексій. Через це кажу: подаєш поганий пример. Ходім лучче партійку шибонем. Їй-бо, врїжу мата!

Льонька в цей час забивав цвяха, лупив щосили молотком, аж луна розходилася на цілу околицю, аж зупинялася, кудись пильно біжучи, якась загадкова особа в спідниці, і шия її ставала, ніби в курки, а рот приспускав нижню щелепу. Олексій ніби розминався: стояв і рухав ногами в колінах.

— Мені Борис-електрик одну комбінаційку показав, — сказав він. — Віриш, за три мінути мене роздумбасив.

— Хочеш і мене роздумбасить? — мирно спитав Льонька, приміряючи іншу дошку.

— Канешно! Хоч, закладемся: роздумбасю, ставиш пляшку.

— Одну мені вже поставив...

Приятель не відповів, тільки глянув туди, де лежав його незагашений недопалок, той уже не курів; зирнув і туди, де заходило сонце, але сонця вже не було. І він знову втикнув між губи цигарку, припалив, випухкнунв димом, а тоді збив її набік, щоб не заважала говорити.

— Брось це грязне дело, Льонь! На кой чорт воно тобі нужно? Лучче з мене бери пример. Бабам ніззя позволять сидати собі на голову.

— Паркана тра полагодить! — сказав Льонька твердіше, і його молоток знову почав бити лунко і завзято.

— Ти красоту природи нарушаєш,— сказав Олексій.— Ти-хо так, а ти молотком думбасиш!.. Пішли лучче заб'єм партійку!..

Але Льонька не відповів. Тоді його приятель зирнув у той бік, де біля кількох дерев з не меншим завзяттям розбивали тищу доміношники. Не хотілося туди йти, але тут застоявся, отож і рушив якомога повільніше й на обличчя його ліг такий вираз, який має вечір, спускаючись на землю.

7

Загнав останнього цвяха, ледве розрізняючи, куди б'є, а тоді втомлено звівся і обдивився роботу. В густому сутінку світлілі вставлені дошки справді-таки як фікси в зубах, і від того в грудях трохи потеліло. Вступив у хвіртку і довго вмивався, брязкаючи носиком умивальника. Відтак зайшов до темної хати, вступив до кухні й налапав шматка хліба й цибулину. Рушив у комірчину, сів у темені і їв, повільно пережовуючи, ніби важко йому молотити щелепами. З вікна від недалекого ліхтаря падав на його обличчя відсвіт, і воно ніби синьою машкарою покрилося, закам'яніле й постаріле. Натужно ходили жовна, вряди-годи горло здригалось — ковтав. Очі зробилися чорні й бездонні — дивились у горішню шибу, легко просвічену кволим відблиском. Сидів так, доки не доїв усього, відтак зітхнув і почав повільно роздягатися. Стягував одержу, як щось прилипле, підліз під блаженку ковдру, яку Броня викинула з хати йому в підстілку, і став малим непорушним згортком.

Броня ж давно могла покинути приятельку, тим більше, що розповіді “культурної” Нори були чудні й трохи її лякали, говорила вона про інопланетян і всіляку іншу дурницю, але доки стукав молоток, трималася. Зі свого боку кидалась у нову і нову балачку, розповідаючи й таке, що звичайно не розказують, на що “культурна” Нора на мент забувала про своїх інопланетян, здивовано привідкривала рота, а очі її починали кресати іскорками, тим більше, що власні сімейні таємниці виповіла скромніше; зрештою, і не до них їй було. Бронину ж інформацію приймала залюбки, принаймні побіжить із нею до інших приятельок (не сьогодні, завтра, може, й сьогодні), рознісши її, як собака на хвості бур'янове насіння, а може, прошепоче після певних справ перед сном своєму чоловікові, був він агрономом, а прізвище мав Козак, який ось-ось повернеться від

дощатого столу біля кількох дерев від доміно. Завжди після того, як вправлявся з жінкою, його нестримно тягло до сну, отож спустошений і втомлений, байдуже слухатиме жінку, видаючи вряди-годи солодкі позіхи, а може, й засне під її вуркіт, бо що йому всі ці бабські теревені, хоча й сакраментальні? Норі ж, коли він захропе, дуже захочеться вилізти з-під ковдри, прокрастися на кухню, взяти найбільшого кухонного ножа й перерізати йому горлянку, отож, щоб того не сталося, вона заб'є пальцями вуха й помолиться великому Небові з вічними його таємницями, що напевне її заспокоїть, принаймні досі ще Козакові горлянки не перерізала.

Броня вийшла від "культурної" Нори зовсім потемки, тобто тоді, коли навісний молоток змовк і на околиці розлягалось зі звуків тільки лунке ляскання доміно. Була повна розкаяння за свою нестриманість перед Норою, бо та напевне тих таємниць на язиці не втримає — слизька-бо площинка той її язичок. Через це майже вибачила Льоньці його осердя і подумки згодилася піти на примирення перша. Для цього треба було, щоб горіло вікно в Льоньчиній комірчині, і вона аж перечепилася кілька разів, поспішаючи завернути за рога, звідкіля те вікно було видно. Але тут їй треба було проходити повз Тосьчину хату, і не так побачила, як відчула, що в цьому місці на неї чекає небезпека. Так воно й сталося, бо з тьми виплило раптом щось барилькувате, низьке, клишоноге, ніби й з хвостом, щось із очима, що засвітились, як котячі, і з того згустка тьми раптом виповз, як змійка, шипучий голос:

— Це вже й ти побила горшки з Льонькою? Поздравляю!

— А тобі шо? — зойкнула Броня.

— А мені те, шо я рада, — голос Тоськи з шиплячого став тоненько-веселенький. — Я рада, бо так вам і тра: і йому, клятому, і тобі, щоб вам обом добра не було!

І в повітрі почало полоскатися розбите скло — Тоська сміялася.

Броня кинулася в темряву, як коняка, несподівано ogrіта батогом, вкрившись холодним потом, тим більше, що хати її не було. Всі інші світилися жовтими прямокутниками, тільки її була чорна як ніч. Це, а може, й ота нещаслива зустріч у темряві, сколихнуло в ній нову хвилю, а може, й викликало невідомий жах, і це не осердя в ній заговорило, навіть не кається, було то відчуття небезпеки, як і тоді, коли виповзла з

темряви та гадюка. Тому упокорилася, пішла повільніше і раптом помітила, що їй з очей витікають сльози. В цей час затюхав соловейко, спазматично, натхненно й гаряче. Стрекотів, хлипав і розливав золото, задихався й знову напивався і ночі, й любовної туги, і пристрасті, й занепокоєння, що його хтось вельми потрібний та й не почує. Броня ледве не побігла до хати, захотілося їй упасти на чийсь широкі й міцні груди, дозволити собі стати кволою та безпорадною, прийняти ласку й прощення, адже й справді була безпорадна під цю хвилю — вже не могла бути сама. Не могла втримувати ані зятятості, ані осердя — тієї каламуті, котра її й мучити почина. І хоча Тоська давно розчинилася в тьмі, бо й була клаптем тієї тьми, в її вухах і досі звучав її сміх — розтовчене скло, а це ще більше її зневолювало і змучувало. Бігла й наче хльосталася золотими вихрипами, що їх виливав у вечір невгамовний співун. Ті удари солодко їй боліли, але то був солодкий біль, хотіла його. Хотіла, щоб поруч існував хтось сильний, від котрого перенесла б і такий біль, хотіла навіть, хай би той Льонька замість дутися й мовчати витяг зі штанів паска й вихльостав її — це легше було б витримати, ніж оцю затягнену напруту. Вуста їй розпеклися й гаряче дихали, а лице зовсім змокрило від сліз — пальці ж аж хруптіли од розпачу. Але біля хвiртки спинилась — рідний дiм вiйнув на неї остуджуючою хвилею. Був німий, порожній та безгомінний — важка чорна брила криги лежала перед нею. Можливо, через те солов'иний спів вибляк і віддалився — щось не раз чує, сухе й банальне, очі висохли, як джерела в пустелі. Не потребувала витирати лиця, було вже обвітрене — поволеньки поверталася до неї те колишнє, сірий каламут, якого була наповнена. Поверталася нехiть і тиха зневага до того, хто не зумів стати таким, якого прагла бачити побiч; не існувало грудей, до яких могла б припасти й біля яких відчулася б кволою й безпорадною. Не відчує і солодкого болю, ані захвату, чи ж воно в житті є? Є тільки крижаний дiм і загнаний у кромiшню тьму, замкнутий на всі замки плаюгавий чоловічок, якого тільки й можна, що взяти, мов дитину, за руку і вивести з тієї пiтьми й повести за собою. Можна відхльостати його й принизити, і від того нічого не зміниться, бо коли мати дитину відлущує, чи ж сердиться та на неї?

Наближалася до власних дверей уже не кваплячись, і поки це тривало, старшала й старшала. Втолювалася і впокорюва-

лася ще раз, і ще раз змирилася: хай буде, як є. Хай візьме його за руку, виведе із тьми, заведе в яскраво освітлену кімнату, бо вже несила терпіти того крижаного спокою. Відчинила двері і стала, поважна й розсудлива. Світло, яке спалахнуло в коридорці, вихопило з темряви її обличчя, вологе від недавніх сліз, але й набурмосене. Повне рішучості й бажання прощати, але ще не до кінця просвітлене. Може, тому щось зупинило її піти відразу до нього й вивести із тієї брудної комірчини. Подалася спершу на кухню, щоб перевірити, чи не зачеплено зварену їжу. Їжа стояла, як була, відтак у ній знову з'явилися у шлунку голодні спазми. Знову припала до каструлі, не розігриваючи, і почала молотити вермішелю, заїдаючи одубілою котлетою. Їла й не відчувала смаку, а тільки спрагло посмокткування в животі, тільки оті спазми, які мусила якось загасити. Щось стримувало йти до чоловіка, але й поривало — його затятість дивувала і вражала, а ще більше ображала. Тоді знову заколотилося в повітрі невидимо розтовчене скло — увіч причувся Тосьчин сміх. Оце і примусило її таки поступитися. Не доїла ні вермішелі, ні котлети, покинула все і завмерла, вслухаючись у неозору порожнечу дому. Ніщо не порушувало тиші, навіть співу соловейка не чула. Не чула жодного шереху, жодного відлуння, не рипала мебля, навіть миші не шаруділи, ані кіт. Зітхнула тяжко й рішуче пішла до комірчини. Має конче зайти до нього, присісти на отоманку й обійняти. Тоді він заплаче. Неодмінно заплаче, а коли це станеться, знову запанує у їхньому домі спокій та лад. Все стане як і раніше, а вона чинитиме як знає.

Смикнула двері, але ті були зачинені. Тоді легенько постукала, не відгукнувся ніхто. Тоді постукала сильніше й тихо покликала, просячи відчинити. Глуха тиша була їй у відповідь. Тоді заплакала, забила в двері кулаками й загорлала на нього. Знову у відповідь — глуха тиша, а в неї і руки опустились. Різко повернулася й пішла до себе.

8

Наступного дня приніс із заводу півмішка цементу, сховався до річки за піском і розколотив розчина. Звалив віддугтий тиньк на зовнішній стіні й почав затинокувати наново. Броня вже до приятельок не йшла, а вряди-годи вискакувала на ганка й дивилася, що він робить. Льонька ж був як заведена

машина, рухи мав як механічні: працював повільно, але ретельно і в ритмі. При цьому залишався холодний і неприступний. Згори знову спустився до нього Олексій, постояв у дворі із закладеними за спину руками, стежачи за Льоньчиною роботою мертвими, риб'ячими очима.

— У мене завтра відгул,— сказав, збиваючи в кутка рота цигарку.— От би й ти взяв.

— Може, й візьму,— спокійно обізвався Льонька, кидаючи розчин на стіну.

— Шоб знову укалувать? — не витримав байдужного тону Олексій.— Не, шо ти собі думаєш, Льонь?

— Чого ж, зможемо і в шахи зіграть,— мирно мовив Льонька.

Броня вискочила на ганка і спитала в Олексія за жінку. Голос її був солодкий і лагідний: говорила про Гальчину вагітність.

— Да, в неї всьо в порядку,— сказав Олексій.— Колі буде все харашо, хочу, шоб вдома годиків два посиділа.

— Канешно,— підхопила Броня.— Поки стане на ноги, стільки того клопоту.

— Я так і сказав,— повільно мовив Олексій, жуючи цигарку.— Шо я їй — враг?

— Ясно — не враг,— повіла Броня не так для Олексія, як для Льоньки.— Чоловік і жона, як одна стіна.

— Я цю поговорку наче знаю,— захихотів Олексій.— Чоловік і жона — одна сатана!

Покосувала у Льоньчин бік, але той був холодний, мов неживий.

— Ти як скажеш! — кинула Олексію, зовсім не обурившись. Війнула спідницею і сховалась у сінях.

— Тада договорились,— сказав Олексій, пихнувши димом.— Їй-бо, вріжу мата, аж руки чешуться. Борис-електрик таку комбінаційку показав, в два щота мене роздумбасив...

Льонька затирав стіну. Темно-сіра пляма значилася на білому полі, наче почварний павук.

— Галька й мені казала стіну закидать,— мовив приятель, змружуючи ліве око, на яке наплив дим.— Он, каже, завтра відгул, закидай. Знайшла дурного!

Він раптом захихотів, озирнувся й прошепотів:

— Слиш, поставлю ту бутилку, шо програв. А коли виграю, поставиш і ти, договорились?

— Чо ж, поставлю,— сказав Льонька і звівся, оглядаючи роботу. Тоді підтяг тазика до облупленого рогу і почав збивати розтрісканий тиньк.

— Ти такий зануда! — протяг Олексій.— Отак поспотрю на тебе — ригать хочеться. Будеш вкалувать і сьодня до ночі?

— Треба,— переконано сказав Льонька.

Олексій повернув голову, де стояв дощатий стіл і де поприлипали до лавок доміношники — за мить його й не стало, тільки залишивсь у повітрі сивий смердючий клубінь тютюнового диму.

Тоді знову з'явилася на порозі Броня.

— Довго будеш дуться? — спитала мирно.

Не відповів, наче не чув. Кидав розчином на ріг і грязько заліплював стіну. Залишався холодний та байдужий, і відчула Броня, що ще не відійшов. Тому фукнула зневажливо й знову сховалась у снігах.

Працював спокійно, методично й начебто неохоче. Здавалося, жив десь не тут, а замість себе покинув заводну ляльку, яка тільки й знала, що одновимірні, монотонні рухи. Кидав розчином і загладжував кельмою, відтак полишав, щоб схопилося, переходив до закиданого раніше, затирав, тоді віднаходив нове місце для підмазки. Рухався отак уздовж стіни, пересуваючи тазика, наче магічне дійство справляючи, тобто обкидав дім, у якому прожив певний час, оцими потворними цементними образами жаб, і ті жаби охоплювали ту хату лапами й присмоктувалися до неї. Цим самим ніби писав на стінах загадкові письмена, шифр того всього, що хотів сказати володарці цього дому, але не знаходив до того сили; принаймні так подумала Броня, тягнучи від колонки відро води. По воду пішла спеціально, бо то була його робота — сподівалася, що зупинить, відбере відро, але й не озирнувся, хоча відром виразисто подзвонювала, і ніби сам прилип до тієї покритої жабами стіни — захоплений творець містичних образів. Віяло від нього таким відчуженням, що не зважувалась удруте озватися до нього. Коли ж кельма зі скреготом вишкрябала з тазика рештки розчину, звівся, розминаючи заклакні ноги й задоволено озирнув зроблене. Кралися сутінки, а в глибині вулички палали, наче набухши, розцвічені кулі дерев. Були прозоро-тремкі, наче рвались у небо і тільки кодоли стовбурів тримали їх біля землі. Броня засвітила в хаті. Таки нікуди не пішла, бо й

не тягло. Затята Льончина мовчанка непокоїла все більше: не відала, як її перебити. Чекала, поки зайде до хати, принаймні захоче щось переїсти. Тоді можна буде спробувати ще раз до нього заговорити, а може, й обійняти.

Льонька ж тимчасом оглядав двора: паркана було полагоджено, розхитані петлі на хвіртці підбито, дірку на даху в сараї, через яку крапало, закладено, хату підлагоджено — білити не його була турбота, а жінчина. Шукав очима неладу чи чогось недоробленого, але не побачив, та й темно вже. Від цементу шкіра рук сохла, і він пішов умитися. Вмивався довго й старанно, голосно кляпаючи носиком умивальника, аж той кляпіт почав дратувати Броню і на кожен звук підскакувала. Ніяк не могла дочекатися, поки зайде до хати. Але він увіч не поспішав. Сів на ганку і спокійно перекурював, дивлячись мертвими очима туди, де буяло море травневого цвіту і де ридав соловей, гаряче признаючись своїй коханій у своїх несталих і тимчасових почуттях, але Льонька того солов'я не чув. Вогник цигарки спалахував через однакові інтервали, ніби передавав тому солов'ю потаємні сигнали, а що сутінок загус уже зовсім, освітлював на коротку мить закостеніле обличчя. Зрештою, цигарка припекла пальці, викинув її в помийне відро. Засипіла й видала з себе останній дим, як нечиста сила, котра щезає, і це стало для нього сигналом. Звівся, важко розгинаючись, махнув кілька разів руками для розминки, звільна взявся за ручку дверей, але затримався — заходити не хотілось. Однак переборов себе і зайшов.

— Бери там їж,— сказала із хати Броня.

Не почув, відчинив двері комірчини і вже ступнув через порога.

— Стривай, побалакати хочу,— сказала зовсім голосно Броня.

Але й це не дійшло до нього, бо таки переступив межу й зачинився. Глухо стукнула зацібка, немов кинула поміж ним і нею стіну, яка впала хоч і безшумно, але важко й нерухомо стверділа. Тоді Броня кинулася до комірчини й затормосила дверми.

— Відчини, Льонь, ну, відчини,— благала вже з нотками ослабу, навіть відчаю.— Ну, досить уже дутися. Ну, нехай винувата я, тільки ж не треба так... Ну, нема в мене сили витримувати...

За дверима стояла глуха тиша, наче ломилася Броня в порожнє приміщення.

— Не муч мене! — ляско вигукнула.— Прощу тебе, не муч!

Але голос її, хоча й розлунився, але поза ту впалу стіну не проник. Навкруги було порожньо, і їй здалося, що в домі таки нікого нема. Що той заклятий мовчун не просто ввійшов у двері комірчини, а переступив порога тьми й розчинивсь у ній, як розчиняється й солов'їний спів, котрий один зараз тривожив тишу, бо невгамовний коханець-співака розривав собі груди натхненним співом, аж таким, що й сам починав вірити в його силу. І саме вслухаючись у той спів, збагнула раптом Броня: залишилася сама як палець і тій самоті не буде ані кінця, ні краю, відтак стала тиха й маленька. Руки опустилися, плечі згорбилися, і вона рушила до своїх дверей, здригаючись од спазматичного плачу. І чим далі відходила, тим глибшу й болючішу неприязнь відчувала до того заклиненого закляття.

9

Цілу ніч співали солов'ї, але ні він, ані вона не чули того співу. Броня спала погано, верзлося казна-що; прокинувшись серед ночі, і їй здалося: хтось ходить по домі. Напружилась у чеканні, але то був тільки шматок її обірваного сну. В хаті висіла не порушна тиша. Така тиша, якої ніколи не бувало, тож довго лежала, вслухаючись у неї, доки знову не загойдалась у червоно-рудястих хвилях. І снівся їй дивний чоловік із головою у формі зрізаного конуса, тіло якого було сплетене з мотуззя, а замість пальців витиналося два гачки. І той чоловік ішов по натягнутому над землею дроті, який починався з нічого й ніде не кінчався, і від його поступів дріт той басовито бринів. Чоловік же йшов, наклавши на лице машкару, і машкара ота й була — Льоньчине обличчя, але не з теперішнього часу, а з недавнього, бо на уста його було покладено трохи уїдливу, а трохи благу всмішку, чи й ідіотську, як вона називала. І він тримав в одному гачку валізу зі своїми речами, а в другій руці скриньку з інструментами. І зупинявся вряди-годи на тому дроті й пританцьовував, ніби мав бозна-яку велику радість. А вона, Броня, сиділа на камені, на якому збираються кумасі, й чистила велику і ще живу рибу. І та риба тріпалась у руках, і сповзала, як гідь, із неї під її ножем луска, а з рота виливалася струмочками кров.

Цей сон урізавсь їй у тямку, наче мала забитого в голову цвяха, тож поїла похапцем і, не чекаючи Льоньки, як це в них повелося останнім часом, побігла на роботу. Дорогою їй стрілася Людка, і вона оповіла їй про дивного свого сна. І Людка стала раптом серйозна і сказала урочим голосом:

— Не на добро такі сни, Бронь, спомниш моє слово.

— Тіпун тобі на язик! — вибухла Броня.

— Не сердись,— так само урочо мовила Людка.— Могла б тобі шось приятне збрехать, але я, Бронь, така вродилася: коли вже кажу, то правду. Через це, Бронь, я така і втикацька, бо хочу правду знать. А правда, Бронь, це правда.

Ця розмова ще більше розтривожила Броню, на роботі відразу ж поринула у звичні клопоти, а що стояла до неї черга, то ніколи було ані думати, ані вгору глянути. Отак Броня й пропустила одного з найважливіших моментів свого життя.

Льонька того ранку вийшов із комірчини лишень тоді, коли жінка побігла на роботу. Як завжди, не звернув уваги на приготовану їжу, а взяв два яйці і підсмажив на олії. Відтак зварив міцної кави й поволеньки випив. Закурив на кухні, хоч ніколи досі тут не курил: у жіночому царстві, яким і була кухня, цього не дозволялося рішуче. Відчинив шафку і витяг вузлика, де ховалися гроші. Відлічив рівно стільки, скільки одержав у останню получку, віднявши те, що, на його думку, пішло на його прохарчування в домі за цей час. Відтак озирнув кімнату: було чисто й ошатно і нічого не треба було лагодити. Відтак узяв свою-таки валізу і склав до неї чоловічі речі. Зайшов у комірчину і склав інструменти до скриньки, а що туди не влазило, залишив. Вийшов у передпокій і зирнув на пальто, яке висіло серед іншої, жіночої, одежі. Але його не забирав, бо й нікуди — обидві руки зайняті. Вийшов на ганка і зачинив двері, а ключа поклав в умовлене місце. На ганку посидів — допалив останню сигарету і звичним рухом викинув недопалка в помийне відро. Подивився на довколишні хати й сади, що вже потроху почали осипати цвіт, але зорив на те байдужим оком. Відтак звівся, ще раз окинув поглядом двір: чи не лишилося чогось недоробленого, погляд його лагідно спочив на тому, де приклалися його руки, особливо на покритій жабами стіні. Хитнув на прощання хаті, бо прожив тут не один рік і знову не відчув нічого. Пішов угору, ще мав зайти до Олексія. Той нібито цього і чекав — стояв біля хвіртки.

— О,— сказав.— Чого ти з речами?

— Бо вже йду,— спокійно сказав Льонька.

Олексій обдивився його уважним позиром.

— А ти добре подумав?

— І не один день,— сказав Льонька.

— Баби, вони такі,— сказав Олексій.— А мо, не тра аж так?

— Тра! — сказав тихо, але незворушно Льонька.

— Ну, діло твоє,— сказав Олексій.— То що, шибонем партійку?

— Для цього до тебе й прийшов,— сказав Льонька.— На одну партію обіщав зайти.

Вступив у двір, а приятель, підморгнувши по-змовницькому, повів його у сарай. Відхилив дошку і витяг звідти пляшку “Червоного міцного”.

— Це мій сховок,— сказав.— Тільки не продай мене!..

— А жінка на роботі? — спитав Льонька.

— А де ж її, голубці, бути? — захихотів Олексій.— Її і не сниться, що ми смикнемо. Виграю, ще одну купиш..

— А не виграєш?

— Це я не виграю? — звів брови приятель.— Мені Борис-електрик таку комбінаційку показав!..

Пішли до хати, де стояло блюдечко з нарізаним салом, лежало півхлібини і дві цибулини.

— Спершу вип’ємо, а тоді заграємо,— сказав Олексій.

— А може, на свіжу голову заграємо?

— У мене голова свіжіша, коли вип’ю,— захихотів приятель.

Здер станіоль, і червона рідина забулькала в склянки.

— Треба придумати таке! — сказав задоволено.— Бутилка якраз на два стакани. Будьмо!

Торкнулися склянками й перешилили. Олексій випив махом, а Льонька прикладався двічі. Тоді з’їли сало, цибулю й півбуханця.

— Ясна в тебе голова? — спитав іронічно Льонька.

— Як стьоклишко! — відказав приятель і витяг дошку із шахами.

Вони грали якраз п’ять хвилин.

— Стривай! — закричав невдоволено Олексій.— Я не так пішов! Можна, переходжу?

Але Льонька вже встав. На його обличчі цвіла ота трохи в’їдлива, але й блага усмішка.

— Не, давай переходжу! — гаряче запропонував Олексій.— Накше партія незаконна буде.

— Як так незаконна? — здивувався Льонька.

— А так, що не куплю другої пляшки!

— Ти вже на програш поставив,— байдуже відказав Льонька.— Ніколи мені!

— На поїзд не вступиш?

— Може, й на поїзд,— сказав Льонька.— Хто зна!

— Странний ти сьогодні. Давай ще партійку й баста!

Але Льонька натягав на голову картуза, на вустах цвіла та ж таки усмішка, що Броня називала її ідіотською, тільки було в ній щось неживе. Приятель помітив того усміха й махнув рукою.

— Да, щось з тобою делаїця,— сказав, пильно позирнувши.— Не моє воно діло, а по-моєму, ти перегнув.

— Не знаю,— сказав Льонька й подивився поверх приятелевої голови. І очі його стали, так само, як усмішка, напівмертві.

— Куди ж підеш? — спитав співчутливо Олексій.

— Куди ноги понесуть,— спроквола відказав Льонька.— Чи ж я знаю?

Стояли й дивилися пильно один на одного. Перший не витримав Олексій, махнув рукою, ще й пальцями приклацнув.

— По-моєму тобі дур зайшов у голову,— сказав Олексій.— А може, порода така заклята.

— Порода,— згодився Льонька.— Такий і батько в мене був.

— Ну, тоді тебе з міста не здвинуть,— зітхнув Олексій.— То що, й не повернешся сюди нікада?

Льонька не відповів, але й усмішка, й очі, й все лице, що подобали зовсім на таку машкару, яка приснилася сьогодні Броні, були мертві й непроникно-спокійні.

10

Ішов вулицею, тягнучи валізу і скриньку з інструментом, хміль легко грав йому в голові, ніби хтось затишно там укублівся, хтось малий, з кудлатим волоссям на голові, приклав до підборіддя скрипочку й награвав печально. Добре знав, що ступає між прожекторів поглядів, які течуть на нього від кожної хати, але залишався непроникний, бо відав, що всі вони пізнали його історію до дрібочки, що йому нема тут перед ким

виправдовуватися і щось пояснювати. Водночас відчув за собою чийсь погляд; можливо, це дивився на нього приятель, що залишився стояти біля хвіртки, а може, Тоська, яка вийшла до хвіртки ще тоді, коли покинув Бронине обійстя, і яка простояла біля тієї хвіртки весь час, поки залишався в Олексіївій хаті. Лила в той бік сиву печаль, намагаючись привернути до себе Льоньчину увагу, аж вся переливалася у погляд, аж був той потужним покотом енергії, але Льонька її не помітив, навіть оком не кинув, ніби й не існувало її, а вчинив так тому, бо її й насправді для нього не існувало. Можливо також, що й Броня опинилася в казковий спосіб удома, а тепер стояла (вона чи тінь її) і дивилася, і вбивала йому між лопатки, мов ножа, погляда, але той ніж цього разу ані одежі, ані шкіри йому не пробив. Згадав казку, що її оповідала йому в дитинстві баба, в якій героєві, щоб витримати випробування, не можна ні в якому разі обертатися. Тепер сам був ніби герой із казки: якась дужа сила брала за плечі й повертала, але ще більша сила його від того втримувала, отож так і не обернувся, а відтак не довідався, що ж відбувалося за його спиною.

Ішов вулицею та йшов. Здавалося, що ступає по натягнутому дроті, кінці якого загубилися в просторі, сам складений із геометричних фігур, а голову має, мов зрізаний конус, до якого підвішено машкару, а до машкари підвішено мертву вмішку, а очі вставлено скляні. З одного й другого боку лежали куби хат, стояли куби сусідів, лежали кола дерев, власне їхніх корон, прив'язаних до землі кодолами стовбурів, та все те було ніби вирізане з картону й недбало заляпане вицвілою фарбою. І вдруге захотілося йому обернутися, аж заболіли крижі й шия, але тихий голос у глибині нутра виразно сказав: "Ні в якому разі!" Ні в якому разі не має глянути назад, та й на цю вуличку нічого дивитися, хати, й сади, та й солов'я не слухати, бо й соловей під ту хвилю був, співав, аж заливався. Може тому, Льонька не помітив ще однієї речі: оті куби сусідів, які застигли біля хат, були зовсім не вуличні кумасі, а особи молодші, хоча також у спідницях, та й не всі куби нагадували, а дехто й два трикутники: один основою донизу, а другий доверху, а вже на тих трикутниках лежало мале коло голови. Були то старі дівчата околиці, які безнадійно перезрівали, але на залицяльників надії вже не мали: Зінка, Лена Бутенкова, Людка, чортиця Мілка; навіть провізорка, яка в цей час розвішувала на мотузці свої

панталони,— завмерла із прищепками в руках і дивилася, розтуливши рота. Цього всього не знав і не бачив Льонька, бо його дротина, яка починалася знівідкуди й вела в нікуди, повільно згоряла за ним, як бікфордів шнур, отож повороту йому не було, та й звернути набік не міг. “Спокійно, спокійно”,— подумки заспокоював себе, відчуваючи, що в душі в нього намішано сіро-брунатного киселю, і до того киселю передано крохмалю, отож застиг не як драгли, а як лід. І він попросив у того музики, що засів йому в голові, аби не грав так тужно, а вдарив би веселішої, або щось приємніше. Але єдине приємне, що йому було даровано,— це, після паузи, новий захоплений і лискучий вихлип солов'я, який наче батогом стьобнув по похилених плечах оцього чудного акробата.

І йому стало так тужно, і аж так тужно заграв йому в голові малий патлатий скрипаль, що не витримав і таки озирнувся супроти приписів усіх казок. І побачив не Броню і не її тінь, не котрусь із вуличних пристарілих дівчат, а таки першу свою жінку Тоську, яка дибцяла з порожніми відрами до колонки. Мала на ногах гумові обрубки, хоча дощів останнім часом не було і вулиця була більше курявна як заболочена, а на тілі брудно-червоного халата. Льонька відчув невідомий жах і мимовільно пришвидшив ходу, а може, й побіг. Побіг по натягнутому дроту і вже напевне знав, що того дрота таки прив'язано до якоїсь халупи, коли не на цій, то на іншій околиці, й що в тій халупі його таки чекає ця чи інша Тоська, бо раз не витримав і озирнувся, від цієї чи іншої Тоськи йому не втекти.

1980 р.

ІНТЕРПОЛЯЦІЯ

Темрява впала на околицю, ніби синій плащ отого незнайомця, котрий уже раз приходив сюди, назвавшись старій Гуменючці пожежником,— саме після того стару й знайшли біля телефонної будки, залякла й почорнілу, із висолопленим язиком і ледь-ледь живу. Цього разу він прийшов сюди вдарте, але вже без плаща — плащем і стала ота дивна, густа й безпросвітна темрява, яка приходить на землю раз чи два на кільканадцять років. Був він і без кепки, бо кепкою став затемнений місяць, якого горів, наче козирок, малий зігризений краєць. Ніхто не запримітив того приходу, бо всі поринули в сон, важкий, химерний, непробудний — через те ніхто не міг побачити, що чоловік той був непомірно великий; недаремно кепкою його став затемнений місяць. Його очі світили, мов дві зорі, і саме ті очі й послали на околицю чудернацький сон, який був один і той самий для всіх пожилців околиці, але кожному снувся по-різному. Все в тому сні ніби перевернулося, ніби всі ввійшли в дитячу країну Навпаки; відтак Йонті приснилося, що він не людина, а телевизор, а в справжнього телевизора вирости короткі, криві і лахматенькі ніжки на ратичках — подибав ними до фотеля й почав дивитися, закинувши коліно на коліно, Йонтиного сна. Йонтиній жінці Вальці приснилося, що вона стала кухонним комбайном, якого запущено і який ніяк не може зупинитись, отож меле й меле, а коли перемолов усе принесене м'ясо, все порізав, посмугував, то, не маючи поживи, почав перемелювати й саму Вальку. Їхньому Вові привиділося, що він іграшковий бульдозер, який реве мотором і нагортає на їхню хату купу білого розпеченого піску. Смерду-молодшому здалося, що якась непоборна сила загнала його в пляшку й забила долонею корка, отож він у тій пляшці пливав, як амфібія, незручно вигнувшись,— був залитий формаліном, очі мав широко розплющені, а вуста тісно стулені. Старий Смерд при цьому відчувся рибкою, яка повільно пливла

в перламутровому морозі й дихавично ворушила зябрами — не ставало їй повітря. Марія, жінка Смерда-молодшого, відчула себе баштовим краном, який приспустив гаки й марно намагався зачепити здоровенну пляшку із загнаним туди Смердом-молодшим. Ряба Надька стала біноклем, який спрагло розглядав усю цю чудасію, а дивився крізь неї маленький, наче гном, патлань-хлопчик, саме той, який любив влазити в людські нутра, і тоді в них засівалася печаль. Надьчина дочка Галька у тому несусвітському сні раптом згадала юність, і верболози, і першого свого залицяльника в трусах із розрізиками, батька її вже немалої Лени, відтак перетворилася в kota-жабожера, а коли жерла зловлену жабу, їй невідь-чому здавалося, що це мститься вона в такий спосіб отому залицяльнику в трусах із розрізиками. Куца Наталка стала псом, а її пес — чоловіком, який водив її на ланцюзі, звівшись на задні кінцівки і випроставши спину, але песячої личини не втративши. Його вельми тішило, як ляпає куца Наталка долонями в порох дороги, тож сардонічно всміхався і тугіше підтягував ланцюга не без садистичного задоволення. А ще дивніші сни приснилися Броні й Тосьці — вони зійшлись у цій дивовижній ночі, ніби й не були заклиятими до гробу ворогами. Взяли, одна з одного боку, а друга з другого, за ручки пилку і почали пиляти колоду. Але колода раптом пронизливо закричала, бо нею виявився ніхто інший, як сплутаний грубою шворкою Льонька — отого Льоньку вони й розрізали навпіл, хоч він ойкав, кричав, плювався й лаявся. А коли те вчинили, Тоська забрала одну половину розрізаного: півголови, півгрудей, одну руку й ногу, а Броня половину другу, й ніжно повели розполовиненого Льоньку кожна у свій дім. Вдома вони повільно роздяглися і покірливо лягли горілиць, а розполовинений Льонька почав натужно копати ті ниви, при цьому залишилося повним секретом, у який спосіб розполовинено його плуга. Але, очевидно, це не було вчинено вправно, бо ні одна, ні друга задоволення від нього не віднайшли. Таксистиха відчулася автотаксі, а шофером того дивного таксі виявився її колишній чоловік-таксист. Він ускочив у неї, і таксі-таксистиха раптом розпрямилла широкі кажанячі крила й полетіла; в темний морок, при цьому мотор таксі не гуркотів і не шумів, а реготав істеричним жіночим голосом. Олексій також згадав літа колишні, отож відчувся кроликом, якого свого часу випустили в бур'яни куца Наталка зі своїм псом; він повільно

стрибав у перламутровому морозі, й кожен його стриб був ніби вдар руки по струнах гітари; відтак світив червоними очима, розтуляв писка і співав казна-як печальну пісню, що її нашіптував йому вершник-хлопчєня, мале й патлате, котре осіддало його, ніби коня. Довкола ріс ліс залізних рурок, в які задував вітер, і ті рурки також грали й також співали, наче оргán. Швець обходив свої володіння, тобто обійстя, обкладене кам'яним парканом, із автоматом чи кулеметом в руках; пильно вдивлявся у морок і вряди-годи прискакував до кам'яної загорожі, припадав і строчив з автомата чи кулемета в темряву, яка кишла від лисих сірих чоловічків, котрі мали прозорі тіла й подобали більше на павуків, ніж людей. Зрізані чергами голови сірих чоловічків волали в ніч, широко роздираючи роти, але звуку не видавали жодного, очі їхні при цьому падали жовтим вогнем. Один тільки Шурко Хаєцький у тому сні не втратив людської подобу — він брів у цілковитій темряві з цигаркою “Памиру” у вустах і розглядався, чи не побачить якоїсь загулялої спідниці в цьому перламутровому мареві. Але навколо — гола пустка: ні хат, ні обійсть, тільки пісок під ногами, і пісок неба над головою, і дитячий бульдозерик, за кермом якого сидів Йонтин Вова й невтомно горнув його лискучим, як ніж, лезом.

І чи від жаху перед тим піском, чи через невтолене жадання тіло Шурка Хаєцького почало димувати, а найбільше голова, яка поступово перетворювалася в казана зі смоляним окропом. Тоді Шурко ще більше злякався, й озирнувся, й побачив, що за ним, взявшись під руки, пливають Ціпун з Ціпунихою, і були вони ніби роздуті повітряні кульки. А ще далі кралася за ними під парканом у вигляді песиголовця Людка-відунка, очі її світилися ніби кишенькові ліхтарики. І була дивна ніч, в якій наче золоті цвяхи вбивались у золоті дошки,— ридали солов'ї, а Магаданші снівся Магадан, підвішений на шворці й причеплений до затемненого місяця, наче акваріум, в якому вона побачила всіх жителів околиці, але перетворених чи напівперетворених у гарних, барвистих акваріумних рибок. А ще ступав зі сліпими очима, ніби античний філософ, Шіллеровий кінь, а може, це був сам Шіллер, одягнений конем, він, цей Шіллер-кінь, вряди-годи зупинявся й посилав у перламутрове марево голосне й протяжне іржання, хвіст же і грива на ньому стирчали, наче щетина була наелектризована.

Один тільки золотий лис у цій ночі був справжнім золотим лисом, ніби вийшов із казки, засвітив синім поглядом і радісно ошкірив пащеку, з якої вряди-годи виривалися язики полум'я. А ще летів у темені чорногуз із трьома чорними жонами, і темрява омивала його тіло, від чого біла барва змивалася, й чим далі чорногуз летів, тим більше, на радість своїм жонам-воронам, чорнів. Усе ж навколо пливло, розливалось, згорталося, розповиналося, скручувалося й розчинялося, ставало собою й подіб'ям, таким, яким мало бути, таким, як мало бути в Навпаки, тобто як не було. І солов'ї не вгавали і забивали в голови тих, котрі так важко спали, золоті цвяхи, бо на те й прийшла ця ніч, аби перемішати всіх і все, і все в усіх: думки й видження, адже ніхто вже з цих людей не пізнавав ані сусідів, ані себе — всі повільно летіли, западаючи, в темну яму, і не відали краю своїй плавбі, хоч усьому на світі край неодмінно має настати.

частина друга
ВІВЦІ
ПАСОМІ

ОПОВІДКА СЪОМА

БЕРЕЗЕНЬ

1

Маленький чоловік у сірому діагоналевому пальтечку, в капелюсі з невеличкими, хвацько вигнутими крисами — був це молодший син Клари, на прізвисько Жасминова Пані — обережно ступав через жовтуваті калюжі, які густо цвіли на ґрунтовій дорозі завулку; вся вона була начебто вкрита більшими та меншими очима, які сумирно вдивлялись у насумрене небо, — колотилися там сіро-рудуваті хмари. Сніг ще лежав на узбіччях дороги, в затінених місцях і під горою; чоловік ішов, роззираючись — давно уже тут не був. Мав невеликі круглі очка, трохи задовгий ніс і повні добродушні губи, які завмерли в півусмішці. Дивна й безмежна тиша, відчуття порожнечі, запах розмоченої землі — все це впливало на чоловічка, і йшов він повільно, вибираючи, де поставити ногу, бо ще коли спустився сюди від мосту та асфальту, відразу вскочив у калюжу: в черевиках йому тепер було вогко й неприємно. Сонно світилися шибки хат, кошлате небо громадилося кострубатими кучмами, сірі латки снігу попереду ледь-ледь синіли: там далі росли дерева, голі й мокрі під цю пору, крізь них проглядалися прирічкові горби. Чоловік витяг руки з кишень, в одній опинилася пачка сигарет, а в другій — коробка сірників. Неквапливо взяв сигарету й зупинився, щоб припалити. Пахнув з насолодою димом, і раптом здригнувся: на вході у п'ятий номер стояв грубий чолов'яга в куфайці, в засаленому картузі і з червоним, буряковим лицем, — добре його знав, був це Ромка, зять Войцехівських.

— Може, й мене пригостиш? — сказав він, підморгуючи. — Здоров!

Між маленьким чоловіком та здоровилом лежала величезна калюжа, і чоловічок нерішуче зупинився, обдумуючи, як би ту калюжу обійти. Але здоровило вже ступнув велетенськими гумовими чобітьми у воду й побрів до нього. Простягнув червону пальчасту руку і витяг не одну, а три сигарети.

— Бог трійцю любить, — сказав хрипко. — Спасибочки!

Чоловічок чемно, трохи запобігливо всміхнувся і порвався йти.

— Чекай! — хрипко сказав черевань. — А прикурити?

Дав сірники, а коли забирав, зустрівся із заплелими в мішках холодними сірими очима.

— Давно тебе щось не було, — сказав здоровило й пихнув димом.

— Хе-хе! — засміявся чоловічок і таки рушив, безцеремонно покинувши в калюжі здорованя, який так щиро затягнувся, що аж хмару диму створив над собою.

Тоді чоловічок відчув, що пальто в нього на плечах набрякло, а неприємна вільга пролазить до тіла. Він мерзлякувато повів плечима й пішов, розсіюючи носками брудносірі краплі. Здавалося, Ромка все ще стоїть у калюжі, важко дивлячись йому вслід; може, це від того морозило йому спину, начебто приліпилося там дві крижинки. На порожню дорогу з бічного завулка вистрибнув на трьох ногах пес, зупинився й зирнув на маленького чоловіка. Тоді неквапно застрибав по дорозі, задня лапа в нього безживно звисала, і чоловічок притишив ходу, щоб не лякати даремно хвору тваринку.

Пес вряди-годи озирався, а переконавшись, що людина йде на пристойній віддалі, монотонно й спокійно дрибуляв.

Чоловічок зупинився біля розхитаної хвіртки, яка вгрузла в калюжу, доріжка до хати була світло-брунатна від брикетного попелу, яким посипали її взимку. Попіл розмокалий і в ньому пропечатувалося кілька слідів: гумові чоботи й жіночі закаблучки. Чоловічок кинув оком на город: бадилля, шматки іржавої бляхи, іржава, викинута духовка. Кілька карачкуватих яблунь сиділо на снігових, нерозталих острівцях. Біля порогу стояла колодка, на якій рубали дрова, а земля довкола так густо засипана дрібними трісочками й тирсою, що аж жовтіла. З даху стікав сірий струмочок, розбиваючись об воду в круглій іржавій балії.

2

Він їв за круглим, застеленим цератою столом, біля нього сиділа мати, та сама Клара, Жасминова Пані, повнолиця й повнощока, й оповідала щось неприємне про сина й невістку; її круглі, глибоко посаджені очі при цьому гостро поблискували, а він слухав ту розповідь п'яте через десяте; очі його спочивали

на вікні, біля якого ріс величезний кактус: здається, цей кактус збирався розквітати, бо вибив із себе кілька пуп'янків. Кактус стояв на тлі вікна, як розп'яття,— у дивний спосіб накладався на чорного хреста віконної рами.

— Уяви собі,— казала мати,— ми з батьком захворіли на грип; вони, правда, приходили — вона частіше, а він рідше, я нічого не кажу; він води принесе, а вона щось із харчів підкине. Але лікарка виписала нам ліки; я їй кажу, піди, сину, в аптеку. Знаєш, як він любить зробити якусь послугу — пішов і досі купує ті ліки. А це увалюється, десь добре-таки смикнув, несе від нього, як з бочки, каже: ліки вам приніс. Ну, я їй кажу: нащо нам ті ліки, коли ми вже видужали, а він: дуже вже хотіла тих ліків. Це ж дуже хотіла ліків! Ми, правда, обійшлися, бо сульфадимезин був у нас вдома, але як тобі це подобається? Вона теж добра пташка: молоко й хліб приносила, але щоб якогось супа скрутити, то я з температурою в тридцять дев'ять вставала й варила. Він, правда, приносив дрова, але не могла я й на двір, вибачай, вийти — мороз двадцять градусів. Батько теж з високою температурою, а той увалився п'яний, сидить і курить. Я кажу: може б, ти не кури в хаті, тоді він як бухне дверима! Потім, правда, знову прийшов: дрова приніс — як гримне тими дровима! Я кажу: коли тобі так важко нам ті дрова внести, то й не носи. І знаєш, що він сказав?

Маленький чоловік перестав їсти. Відклав виделку й дивився мертвим поглядом у вікно. Було воно сіре й непрозоре, а може, то сіро й непрозоро ставало йому на душі. Щось упливало в груди, як негода, а цей розквашений, мокрий місяць — як посипана ще з зими, а тепер болотиста, жовта від попелу стежка од хвіртки до сіней.

— Каже: ти як була егоїсткою все життя, так нею й залишилася! — мати раптом заплакала, струшуючись усім тілом, хоч сліз на очах не було.— Я тоді показала йому на двері: не ходив до нас раніше, не ходи й тепер. Подумаєш, води приніс і дров урубав. То він устав і пішов...

Маленький чоловік роздивлявся по хаті: шафа зразка п'ятдесятих років, того ж стилю стільці й канапа і якоесь дивно й неадекватно чорніло серед усього того фортепіано.

— Зап'єш молоком чи ряжанкою? — спитала мати.

— Ряжанкою,— відповів він і, поки мати ходила за нею в сіни, підступив до фортепіано, відкинув покришку й легенько

програв гаму. Фортепіано було розладнане, принаймні треба було підтягти його на півтону.

— Так давно у нас ніхто не грав,— сказала мати, вносячи рязжанку.

— Розладнане,— сказав, опускаючи покришку, маленький чоловік,— але я захопив із собою ключа й камертон.

— Крім тебе, в нас нікому грати,— навіщоє сказала мати.— То я й кажу: забирайся, щоб очі мої тебе не бачили! Тоді він — у двері, а вона — за ним. Відтоді й порогу нашого не переступають. Не знаю, хто з нас егоїст; я ціле життя тремтіла над ним, як над болячкою,— такий же він був хворобливий, сам знаєш, то оце дожилася... За моє жито...

Рипнули двері і в кімнату, накульгуючи, зайшов батько. Так само малий, як і син, з інтелігентною борідкою і з чорними молодими очима. На вулиці його звали Жасминовим Паном.

— Не треба мені ні їхньої помочі, ні їхньої води і дров. Я так їм і сказала. І ту десятку, яку вони нам дають, я теж відмовилася брати. Людям сказати: рідний син, а гірше чужого. Обійдуся без його допомоги, і не хочу, щоб він мене ображав!..

— Довго тебе не було,— сказав батько.— Чекали ще минулого місяця. Така зараз погода бридка!..

Маленький чоловік лив рязжанку. Дрібними ковточками, залишаючи над горішньою губою бідаві вусики.

— Каже: ти як була егоїсткою все життя, так нею і залишилася,— сказала вдруге мати, але цього разу не плакала. Я тоді показала йому на двері й кажу: досить з мене! Подумаєш, води приніс і дров нарубав.

— Я зараз дрова рубаю сам,— сказав батько.— Але тоді в мене був грип. Гадаєш, така погода довго протриває?..

— Це ти мав би сказати,— мовив маленький чоловік.— Не покинув писати щоденника погоди?

— Пишу,— широко всміхнувся батько, здається, він і заговорив про погоду, щоб перевести на це мову.— До речі, я недавно почув від одного, що коли перший день березня ясний, то рік — урожайний, а який буде день шостий, сьомий і до дванадцятого, така буде погода в ті самі дні в решті місяців. По-моєму, той прогнозист пересолив...

— Я й кажу,— уперто втрутилася мати,— забирайся, щоб мої очі тебе не бачили! Як тобі це подобається?

— З того часу порогу нашого не переступають,— підтримав дружину батько. Зітхнув і понурився.

— Не знаю, хто з нас егоїст,— підхопила мати.— Я ціле життя тремтіла над ним, як над болячкою...

— За моє жито мене й бито,— сказав батько.— Мати все здоров'я вам віддала.

— Не треба мені ані їхньої помочі, ані дров!

— Той самий чоловік сказав мені й інше,— сказав батько, косячи оком у бік своєї розгніваної половини.— Коли чотирнадцятий день ясний, то й рік буде добрий, а коли негода, то рік буде вітряний...

— Сьогодні воно і є, чотирнадцяте число,— сказав маленький чоловік, виймаючи з течки ключа для настройки й камертон.

— А що я кажу! — мовив батько і по-змовницькому підморгнув синові.

3

Зняв з фортепіано поперечну дошку, оголивши струни з повстяними молоточками. Підкручував гвинти, натискаючи водночас на клавішу і звіряючи звук з камертоном. Мати стояла поруч і ще раз переказувала, що тут у них відбулося. Батько позіхнув, прикривши рота долонею, і покульгав у свою кімнату: там він сяде біля вікна й дивитиметься в насумрену даль, а потім запише у своєму щоденнику, що день чотирнадцятого березня — негожий і що треба обов'язково перевірити, чи правду сказав йому той чоловік, котрий провіщав вітряну погоду. Батько був пенсіонер і, здається, забув, чим він займався до пенсії, зараз він — синоптик. Може, тому в нього в кімнаті росте якийсь особливий вазон з великим круглоовальним, вигадливо прорізанам листям. Ця рослина, як каже батько, прибула сюди з Гватемали, там це листя шириною до метра. Воно має повітряне коріння, яким чіпляється до стовбурів дерев і росте, накручуючись на ті дерева, а коли нікуди підійматися, спадає до землі. Зараз на кінцях листків вазона тремтять водяні краплі, вони крапають на підвіконня. Перед дощем рослина починає плакати, наче смутиться й сама,— батько любить цей вазон ніжно й віддано, а коли говорить про нього, голос його тремтить од зворушення. Можливо, й зараз вазон

беззвучно плаче, батько дивиться на нього й починає тихо йому співчувати. Маленький чоловічок тимчасом підтягував на півтону звучання кожної струни, і коли вона гучала чисто й правильно, на його обличчі з'являлася та ж таки усмішка, яка з'являється в його батька, коли той переконується, що його прогнозування збулося. Мати присіла від сина поодаль і все ще говорила. Це заважало йому, адже мати вряди-годи перепитувала, чи слухає він її і чи не заважає вона йому своїми балачками. Він не відповідав, і це, здається, задовольняло її — так у них повелося віддавна. Отож вона знову детально оповіла ту ж таки історію і схлипнула, і з очей цього разу таки покотилися сльози зовсім так само, як течуть із листя того гватемальського монстра. Маленький чоловічок перестав налаштувати фортепіано і прокрутився на гвинтовому ослінці.

— Не переймайся,— сказав він.— Чого не буває; погиркалися трохи, але скоро й помиритесь.

— Ну, ні! — обурено підхопилася зі стільця мати.— Я йому цього не прошу. Ти тільки подумай: назвати рідну матір егоїсткою! Та як у нього язик повернувся!

— Сама ж кажеш: випив був.

— А як випив, то не треба стежити, що кажеш? Треба дозволяти собі таке хамство?

Маленький чоловік гмикнув, видимо з нею погоджуючись, і знову крутнувся на стільці. Зарипів гвинт, але цього разу він перестарався: звук вийшов зависокий. Тоді спустив струну, а коли в кімнаті з'явилося щось чисте й осяйне, задоволено прихитнув головою. Ще раз натис на клавішу: звук був божественний — він перебіг пальцями по тих клавішах, які вже були налаштовані. Струни зарокотіли дружно й гармонійно, і маленький чоловік подумав, що приїхав сюди оновитися й налаштанись, як і цей інструмент. Хотів підняти на півтону весь свій настрій — щось там у нього, де тепер жив, було негаразд. Подумав, що ні батько, ні мати не спитали, як йому живеться; та й коли б спитали, не оповів би їм нічого. Вони обоє зраділи, що знайшли собі співрозмовника, а в нього душа плаче і стогне! Прагнув патріархальної тиші рідного дому, бо в тілі з'явилася неприємна втома, якої чомусь не міг перебороти. На щось сподівався, їдучи сюди, щось хотів собі повернути. “Але ні,— подумав, лагодячи запалу клавішу,— це так просто не відбувається. Та й кому є діло до моїх клопотів та гризот?”

Мати начебто відчула його напругу, бо перестала, почату вчетверте, переоповідати ту ж таки історію: вона згадувала. Але згадувала тільки про те, які невдячні були щодо неї старший син та його жінка. От, наприклад: у них вітер зірвав бляху на даху, батькові з його ногою на дах вилізти нелегко, а Стах тільки вислухав їхню скаргу і по всьому.

— Але я ж полагодив вам дах,— сказав стурбовано маленький чоловік.— Чи це було іншого разу?

— Я про те саме,— сказала мати.— Але це ти полагодив, а не він. Не відпали б і у нього руки. До речі, він і до тебе недобре ставиться. Знаєш, що він сказав, коли я попросила купити ліки? Зараз, мовляв, не кріпосне право, а коли мені так уже треба прислужників, то щоб ти приїхав і сидів біля мене. Він сказав, що ти все одно нічого не робиш.

— У кожного своя робота! — покірливо відказав маленький чоловік.

— А він сказав, що твоє бренькання — не робота! Що ти, мовляв, бавишся, а не працюєш.

— У кожного своя робота! — вже твердіше сказав маленький чоловік, підтягаючи чергову струну.

— Він сказав, що ти і такі, як ти — дармоїди,— гостро і з якимсь упоєнням вимовила, мати.

— У світі все відносно,— тихо проказав маленький чоловік і тужно зирнув на кактуса, що все ще розпинався на хресті рами.— Один думає так, а другий інакше, одному те, а другому — інше! Шевцю — шевство, а кравцю — кравецтво!

— Я йому сказала те саме... Але він тоді п'яний був. А п'яний — це все одно, що дурний. Не думала я, що з нього вийде таке казна-що...

— Живе, як більшість людей,— мирно проказав маленький чоловік.

— Коли б він жив, як більшість людей,— сказала категорично мати,— то рідних своїх не ображав би!..

4

Брат наймав кімнату в цьому-таки кутку і, щоб прийти до нього, треба було піднятися по крутосхилу, а тоді завернути в завулок. Маленький чоловік покірно місив грязюку, доки дістався до знайомої хвіртки. В цьому домі палили кам'яним

пугіляям, і стежка була посипана жужелем. Жужіль іржаво зарипів під ногами, потому маленький чоловік довго витирив ноги об простелену ганчірку. В коридорі пахло смаженою цибулею — щось шкварилося на сковорідці. Дебела жінка стояла спиною до нього, її могутні, як стовпи, ноги тонули в хутряних капцях — була це стара Смердиха, в якої й поселився брат.

— Я до Стаха,— сказав тій спині маленький чоловік і ковтнув слину: в нього була алергія на запах смаженої цибулі.

Жінка обернулася і насторожено блимнула в його бік. У руці в неї був ножака, і вона виглядала, як розбійник з великої дороги. Очі Смердишині свердлували маленького чоловіка, а відвисла долішня губа відкривала ряд жовтуватих зубів — здається, жінка усміхалася до нього.

— Щось казав? — спитала вона.

— Я до брата! — відказав маленький чоловік.

— Він удома,— махнула ножем жінка.

З коридору до хати вело двоє дверей, одні оббиті дермантином, а другі голі, навіть непофарбовані. Маленький чоловік рушив просто до тих голих і непофарбованих.

— Надовго приїхав? — спитала господиня.

— На два дні,— відповів маленький чоловік, беручись за ручку.

— То це, може, мирити їх хочеш? — спитала Смердиха, але він уже переступав порога.

Брат лежав на канапі, загорнувшись у ватяну ковдру — читав. Чотирирічна Віра гралася на підлозі, захаращеній іграшками, на столі лишилися неприбрані тарілки, а кілька стільців було завалено одежею.

— А, це ти! — сказав байдуже брат.— Я так і думав, що приїдеш.

— Потягло в рідні місця,— сказав маленький чоловік, скидаючи капелюха.

Тоді почувся дитячий окрик, а за мить Віра вже висіла на дядькові.

— Привіт, мала,— сказав маленький чоловік, розчулено поморгуючи повіками.— А знаєш, кого я зустрів по дорозі?

Мале відпустило його, вклало пальця до рота й хитро подивилось.

— Зайця,— сказало воно.

— Еге ж, саме зайця,— сказав маленький чоловік.

— Що ж він мені передав? — так само хитро спитала мала.

— Що-ко...

— Лад! — радісно довершила мала і засміялась.

— То чи вживає шановна панна шо-ко-лад?

— Хе-хе! — засміялася дівчинка. — Таке не питають.

Брат голосно заплеснув книгу і спустив на підлогу тонкі, голі ноги. Маленький чоловік присів на краєчок стільця, спинка якого була завішана лахами.

— Ти сьогодні на другу?

— Та от, міняємося з жінкою. Мале хворіє, тримаємо вдома.

Дівчинка з хрумкотом їла шоколад.

— Така дивна погода надворі, — сказав протягло маленький чоловік. — Сіра й нежива. Начебто не весна це, а осінь. І синиці не співають. Небо таке чудне: начебто на голові лежить. Ішов я оце й тягнув його на плечах.

— Хе-хе! — засміялася дівчинка. — Хіба можна тягти небо на плечах?

— Березень — відказав брат. — Я ховаюсь од нього під ватяною ковдрою.

Засвітив смутною усмішкою, даючи зрозуміти, що сказане — жарт.

— Що з малою? — спитав маленький чоловік.

Дівчинка активно хрумтіла шоколадом.

— Безконечні застуди, — сказав брат. — Піде в садочок, побуде два дні — й температура. Ну, ми вирішили забрати її — ходимо з жінкою на різні зміни і майже не бачимо одне одного, — він позирнув на маленького чоловіка з прижмурцем — засвітився в його очах зелений вогник. — Це не мати тебе викликала? — спитав жорстко.

— Ні, — відповів маленький чоловік. — В мене випав вільний день, а там — субота й неділя. Знудився я цієї весни, а може, й утомився. Тиші захотілось.

— Як це так: захотілося тиші? — спитала дівчинка.

— Мати наговорила про тебе купу неприємностей.

— Ти ж її знаєш, — сказав брат сухо. — Все добре, зроблене їй, у рахунок не йде, а погане пам'ятається до найменших дрібничок і то з передісторичних часів. Ну, я й не втерпів!

— Щось там з ліками, — сказав маленький чоловік.

— Не купив, бо не було. Грязюка, дощ зі снігом, я обійшов усі аптеки. Доки знайшов, вони й одужали.

Маленький чоловік озирнув кімнату. Стіни під вікнами зволожіли, збоку — місцевий пейзаж, намальований колись братом, і велика фотокартка дівчини з гостреньким носиком.

Брат вигорнувся з ковдри, як курча — зі шкарлупи. Худий і тонкий, у довгих квітчастих трусах і обвислій майці, з довгою шиєю і напівлисою головою, він подобав на чудного, довгоногого птаха. Всовував костомашні ноги у штани, а дівчинка, дивлячись на нього, задзвеніла сміхом.

— Ти такий смішний, тату,— сказала вона.

Тоді він пригнувся, захопив довгими лаписьками мале й підкинув під стелю. Мале радісно заверещало.

— Ага, злякалася,— сказав брат, широко всміхаючись.— Ото знатимеш, як сміятися з батька.

Але мале, здається, не дуже й лякалося.

— Тату, ще! — сказало воно і вдарте полетіло під стелю. Вереск, що пролунав звідти, був щасливий.

— Отак і живемо,— мовив брат, ставлячи дівчинку на підлогу.

— Тату, ще! — сказало мале.

— У мене й рук не лишиться,— добродушно сказав брат.— Відірвуться від тіла й полетять разом з тобою в небо.

— Я хочу полетіти в небо,— ентузіастично сказала дівчинка.

Маленький чоловік дивився на все це серйозними, круглими очима.

— А ти чого не женишся? — спитав брат, натягаючи сорочку.— Боїшся волю загубити?

— Хто зна! — сказав маленький чоловік.— Воля часом не те, що ми хочемо, а що уявляємо.

5

Він раптом відчув у собі музику. Ця музика прийшла до нього ще там, у Києві; можливо, через те й вирушив у цю мандрівку. Відчував її в автобусі, вона жила в порожніх полях, покритих сірими клаптями нерозталого снігу; вона була не смутна й не весела, а важкувата, трохи одноманітна — щось таке, як в увертюрі до “Тангейзера” Вагнера. Ця музика відповідала його настрою; можливо, він повернеться до батьків і заграє саме її, бо те, що прикликала його зараз у Житомир, потребувала виходу. Подумав про неприємну розмову з лікарем

напередодні; лікар говорив із ним серйозним тоном. Всі оті безконечні аналізи, просвічування — все те було, як важкий учорашній сон, про який, здається, й оповісти неможливо. Не хотів про те думати, може, тому й заговорив тихо й хрипко, аж зупинився серед кімнати брат і звело голову від іграшок дівча.

— Страшенно хочеться,— сказав він,— щоб ви тут жили мирно. Щоб якимось порозумілися; знаєш — це таке мале, всі оті безконечні сварки! Я волів би, щоб ти повернувся жити до старих, бо вони й справді старі і повинні б потребувати, щоб коло них був хтось молодий та дужий.

У брата на обличчі з'явилася скошена, тонка усмішка.

— Тобі добре говорити,— мовив він,— бо тут не живеш. Не я сам пішов із дому, а мене з нього вижили. Дитина, клопоти, дитячі верески, розвішена в негоду по хаті білизна, дитячі простирадла і все таке! Що ти про це знаєш?

— Справді,— сказав він покірливо.— Я про це нічого не знаю. Я тільки кажу про те, чого мені б хотілося. Не зумів би навчити жити ні тебе, ні батьків — я, здається, в цьому світі нічого не вмію. Коли тобі на роботу?

— Через дві години,— сказав брат.— Ти завжди приїжджаєш сюди такий добренький, такі крильця у тебе за плечима, такий ти миротворний. А чи не ти перший покинув батьківський дім?

Маленький чоловік засміявся. Лягнув себе долонею по коліні й засвітив веселими оченятами.

— Все правильно! — сказав.— Я часто думаю, про причини незгод людських. І знаєш, до чого додумався? Вони неперехідні, ці незгоди, бо кожен здебільшого думає тільки про себе. Може, і я думаю тільки про себе, бо приїжджаю до вас набратися живого духу. Кожен, здебільшого, своєю правдою живе, а інші до тієї правди пристосовуватися не хочуть. Незгоди виникають тому, що не про любов люди печуться, а про задоволення і зручності.

— Хо-хо! — сказав брат, прибираючи зі столу.— Все це красиві й абстрактні слова. Мудрий той, хто дивиться на світ збоку, а коли той світ бере його за барки, мудрість перетворюється у зло.

— Я не хочу перетворювати свою мудрість у зло,— тихо промовив маленький чоловік.

— А ніхто не хоче,— сказав з тою-таки усмішечкою брат.— Це вже поза волею людською виходить. Кожній людині треба мати власне гніздо, щоб дотикатися до інших не блячками, а здоровою частиною ества. Кожна людина складає свій музей дрібниць і ділить його зі своїми рідними: дітьми та жінкою. Думаєш, оце мале, як виросте, палатиме сентиментом до мене? Воно прагнутиме завести власне гніздо, щоб упорядкувати в ньому власний музей дрібниць.

— Ти жорстокий,— тихо сказав маленький чоловік.

— Я не жорстокий, а безверхий. Не маю свого кутка, а на квартиру ані шанса. Грошей на кооператив не маю, чекати квартиру на роботі — це до старості: кожен тобі тиче в очі батьківський дім, де можуть вільно жити дві сім'ї! Отож і є, що я безверхий. Без даху над головою, а через це і зло мене бере. Отак за барки бере і з'їда. А я, може, небагато й хочу. Хочу мати захищену місцину, де міг би звільнитися від свого зла. Тобто мої вимоги зводяться до найелементарнішого: теплого кутка. Що скажеш на це, миротворцю?

— Дивний цей світ,— сказав маленький чоловік.— Ми чогось прагнемо, а досягши, забуваємо про радість, якої сподівалися. Тільки недосяжне може стати ідеалом. Є така притча у Сковороди. Пустельник ловить птаха у саду, а не може його спіймати. І це дає йому радість. А що було б, коли б його спіймав?

— Знову слова,— жорстко сказав брат, гостро дивлячись на маленького чоловічка.— Бо й пустельнику колись набридне ловити птаха. Зловити його, чи не зловити — одне!.. У мене філософія простіша: синиця у жмені ліпша журавля у небі.

— А як бути з небом? — спитав маленький чоловік і вії його затремтіли.

— Небо — це ніщо, порожнє місце,— сказав брат.— Повітряна оболонка навколо землі. Небо, дорогий ти мій,— це кисень, вуглекислий газ і азот.

— Ти зумисно огрублюєш,— з болем у голосі сказав маленький чоловік.— Небо — це наша здатність бути добрим...

Тоді виступила на кін Віра.

— Дядю,— спитала вона якнайсерйозніше,— а ти вмієш пускати бульки?

Маленький чоловік презирнувся з братом, вони розсміялися.

— Я нічого смішного не сказала,— мовила й собі всміхаючись дівчинка.— Я тільки спитала про бульки. Мама вчора принесла мені баночку, і ми з татом сьогодні їх уже пускали.

— Тоді смердить у хаті, Віро,— поморщився брат.

— Ще раз! — сказала хитро дівчинка.— Ще раз — і все!

Вона подала баньку з розведеним милом. Маленький чоловік прочитав етикетку й подивився на сфотографовані на ній мильні бульбашки.

— Зараз я тебе навчу,— сказала дівчинка.— Диви, як треба!

Вона вийняла з баньки рамку й подула. Але бульбашок не вийшло.

— Дай я! — приступив ентузіастично брат.

— Еге, тато вміє! — сказала дівчинка.

Тато і справді вмів. За мить у кімнаті літало безліч барвистих кульок. Тихо тріскалися і зникали, натомість видував хмарку нових. У кімнаті різко запахло милом, мале бігало й хапало долоньками прозорі тільця. Ті зникали в її п'ятірнях, а коли розтуляла жмені, бульбашок, певна річ, не було.

— Бачите, я фокусниця! — сказала Віра.

— Роби з цього філософські висновки,— засміявся брат.— Притча про бульбашки і самотню людину.

Маленький чоловік дивився на все це і тонко всміхався.

— Стеж! — сказав Стах, випускаючи нову хмарку кульок.— Тепер у нас пахне, Віро, як у конюшні. Слухай,— спитав він у брата,— чи не могли вони зробити таку забавку дітям без смороду?

— Людська цивілізація на тому й заснована,— сказав маленький чоловік,— що в бочку меду неодмінно кладуть ложку дьогтю.

Кілька бульбашок літало аж під стелею. Всі троє пильно за ними стежили. Здається, це були ті, що не бажали швидко зникати. Але одна приклеїлася до стелі, потремтіла, відбиваючи в собі віконну раму, і тріснула; друга спустилася долі й сіла на виставлену Вірину долоню. Мала дивилася на неї іскристими оченятами, але й цій забавці прийшов кінець; третя бульбашка героїчно розбилася об електричну лампочку.

— Амінь! — урочисто сказав Стах. Ти посидь, а я збігаю в магазин.

— Не треба! — кволо заперечив маленький чоловік.— Я останнім часом до випивки не дуже.

— А ми тільки пригубимо,— сказав брат, натягаючи пальто.— Світ оцей розвеселимо. Посидиш із дядьком? — спитав він у Віри.

— Коли він мені розкаже казку,— сказала Віра.— Про тьотю-листоношу.

— Я вже її забув,— сказав маленький чоловік.

— А ти її наново вигадай,— відказала дівчинка.

— Бавтесь! — мовив брат, натягаючи картуза.— Я швидко. Та роздягнися ти!..

Маленький чоловік і досі був у пальті. Він повільно роздягся, а коли підійшов до вікна, побачив брата. Високий, кашува- тий, зігнутий у карку, він обережно переступав калюжі. Щось рідне до жалю було в тій напрочуд знайомій постаті, і малень- кий чоловік знову відчув у собі музику. Була вона сіра, як і цей день, з брунатними смугами і з червоним схлипом у глибині — з тонким прочуттям зеленого. Здавна навчився пристосовувати звуки до кольорів, зрештою, не його була це вигадка.

— Іде тато,— сказала Віра, зводячись навшпиньки.

— Ти його любиш? — спитав маленький чоловік.

— Та ж люблю! — сказала дівчинка.— А чого про це питаєшся?

— До діда й баби ходиш?

— Зараз ні,— відказала Віра.— Зараз вони посварені. Тато якихось ліків бабі не купив..

— Ну, гаразд,— мовив маленький чоловік, усе ще дивля- чись у вікно.— Бачиш, онде по вулиці йде тьотя-листоноша?

— Це ми граємося, чи справді? — повернула голову дівчинка.

— Ясне діло, що граємося.

— Тоді бачу,— сказала дівчинка.— Несе вона величезну сумку.

— Еге ж, листи з усього світу. А один — до тебе. Тобі напи- сав його принц, який сидить закутий у горі, перетворений на страшну потвору. Він хоче, щоб ти звільнила його.

— Хе-хе,— тихо засміялася дівчинка.— Але я ж не принцеса!

— Хто тобі сказав, що ти не принцеса?

— Хіба живуть принцеси в такій хаті? — спитала Віра.

— А Попелюшка?

— Попелюшка не була принцеса,— сказала Віра.— Про- сто вона вийшла заміж за принца.

— Значить, і вона стала принцесою,— сказав переконано маленький чоловік.— Ти теж так можеш, тільки треба дуже захотіти.

— Як так — захотіти? — спитала Віра.

— Заплющ очі,— сказав маленький чоловік.— Міцніше. Відчуваєш, ти стаєш принцесою?

— Мені легше, коли я не заплющую очей. А так до мене ніч приходить, і я боюся...

Надворі тонко плелася сіра павутина. Далечінь повилася вогким серпанком, що покривав дерева блідим смерком, і вони від того тремтіли. Навіть крізь шибку прочувалася вогка змерзлість і дух березня, що широкою хвилею впливав йому в душу. Маленький чоловік не знав, чи переймається його казкою дитина, котра стоїть побіч, але він сам казкою переймався. Тією чи тією, бо здалося йому, що у глибині цього холодюватого світла народжується вогнистий кінь. Скоро цей кінь промчить по небі, розбиваючи хмари золотими копитами, і заірже, наче в золоті труби заграє. Тоді піде по цілому світові луна і все омолодіє: помре бліда мряка і сніги розтечуться зеленою водою. Тоді кожен із сущих відчує у собі ці обопільні смерть і народження — смерть темного і народження зеленого. “Зелений світе,— хотілося прошепотіти йому в цю насурмлену і скрижанілу даль.— Прийди ти вже нарешті!”

— Дядю, дядю! — торкала його Віра.— Ти що, забув про казку?

— Не забув, дівчинко,— сказав він тепло.— Сама підеш визволяти принца чи хай він до тебе прийде?

Дівчинка на хвилю задумалась.

— Хай до мене прийде,— сказала вона.

— Тоді дивися на дорогу. Пильно дивися. Хто перший на ній з’явиться, той і стане принцом.

Вони стояли й дивилися. І справді, в глибині з’явилася постать. Висока, кашувата — ішла, ніби чорногуз, і похитувалася. Покиувала головою — в руці в неї матилялася авоська.

— Еге-ге! — засміялася раптом Віра.— Та то ж тато!

6

Вони випили по чарці. Горілка була з перцем, і червоний стручок яскраво світився у жовтуватій рідині.

— Шкода, що на роботу,— мовив брат,— а то ми усю пляшку роздавили б!

— Я неохочий до цього зілля,— тихо відказав маленький чоловік, од випитого у нього заграли на щоках землісті плями.

— А я, часом, люблю: коли тоскно стає або коли дуже сердитий.

— Ідеш на роботу — мале саме лишається?

— Платимо хазяйці, щоб дивилася ці півтори години. Далеко у нас робота.

— Простіше було б завести до старих,— сказав маленький чоловік.

— Про це давай не говорити,— відповів Стах.— Я своїх дітей нікому накидувати не збираюсь.

Брат нарізав тоненькими смужками сирки і кидав ті смужки до рота.

— У мене капусняк є, може, хочеш?

— Ні,— сказав маленький чоловік.— Я пообідав удома. Дивна річ у мене з цим ділом,— він хитнув на пляшку.— Вип'ю чарку і такий мене сум бере!

— А тобі чого сумувати? В тебе ж усе гаразд!

— Звісно, гаразд,— сказав маленький чоловік.— Але сум — це все одно, що музика в душі. Промиває й очищує.

— То на здоров'я! — сказав брат, наливаючи другу чарку.

— Я більше не питиму,— мовив маленький чоловік.— У мене й зараз сльози на очі навертаються.

— Такий ти сентиментальний?

— Може, й сентиментальний. Хочеться, щоб у вас тут добре було. Тоді й мені буде добре...

— Чудний ти,— сказав брат, заковтуючи другу чарку.

— Може, й чудний,— відповів сумовито маленький чоловік.— Бо в мене є своє прокляття. Ти от безверхим себе назвав, а я марнотравний, блудний. Щоразу тягне мене сюди, в рідне місце, а от жити тут не можу. Це в мене доля така: відчувати тугу за рідним домом, а рідного дому не мати.

— Мені б твої проблеми,— сказав гостро брат.

— А мені б твої,— сумно обізвався маленький чоловік.— Дивно в нас виходить, чи не так?

— Мені темно,— сказала Віра, яка все ще вовтузилася біля іграшок.

Стах увімкнув електрику і зашторив вікна.

— День, а начебто в ямі,— сказав він.

— Пора така,— відповів маленький чоловік.— Скоро все зміниться.

За дверима щось затупало і брякнуло клямкою.

— Заходьте! — гукнув брат.

Через поріг переступила огрядна постать господині. Стала й дивилася на пляшку, в якій ясно палала перчина.

— Коли вам треба керогаз, то я не гаситиму,— сказала вона.

— Це в нас газ закінчився,— пояснив брат.

Відвисла губа Смердихи смикнулась, але, здається, вона не всміхалася. Нерушно дивилася на пляшку і наче чогось сподівалась.

— Випийте з нами, тітко,— здогадався брат.

Господиня перемнулася з ноги на ногу, хитнула головою, ніби відмовляючись, і рішуче ступнула до столу. Великі, потріскані од роботи пальці звично обхопили чарку.

— За ваше здоровлячко, і хай вам буде в житті все на удачу! — урочисто сказала вона і хвацько перекинула чарку до рота. Брат простягнув їй бутерброда з сиром.

— Хе, зараза, припекла! — задоволено сказала вона.— То як із керогазом?

— Щось і мені не хочеться того капусняку. Гасіть! — сказав брат.

Господиня повільно побрела до виходу. На порозі озирнулася й пильно подивилася на маленького чоловіка: обличчя його й досі було в землистих плямах.

— Такі ви неоднакі з братом, хе-хе! — сказала вона.— Один високий, а другий малий.

— Так вирости,— мовив маленький чоловік.

— Не! — сказала, раптом зупинившись, Смердиха.— Дайте-но мені, хлопці, ще одну, а то жолудок буде болить! У житті ще не пила не до пари!..

Брат наливав у чарку, а стручок усередині повільно плавав, відштовхуючись од стінок. Маленький чоловік дивився на того стручка і відчував, що березень таки проник у кімнату, хоч зашторено було вікна і запалено світло. Було прохолодно й вогко і не зникала та ж таки музика з увертюри до "Тангейзера". Оті сірі й темні потічки, що розїдали чорне. Здалося йому, що якась незрима сила підхопила дім, у якому вони сиділи, обійняла його й притисла до

грудей. Маленький чоловік глибоко дихнув — бракувало йому повітря.

— Славні ви хлопці! — проказала господиня, втираючись після другої чарки.— Ге, та ви й схожі один на одного! — вона засміялася.— Зовсім, скажу я вам, брати!

7

Вони вийшли з дому разом, Стах — на роботу, а маленький чоловік — до батьків. Небо низько висіло над землею, і Стах спустив до нього увінчану кепочкою голову:

— Цікаво, що там батько наворожив на сьогодні: дощ чи сніг? Він як дівчак із тією своєю погодою!

Маленький чоловік натомість почав розказувати про один веселий епізод зі студентського життя, коли на весну після молодого грому всі в гуртожитку ніби показалися й почали обливати одне одного водою.

— Наші предки,— сказав він братові,— колись вірили в очисну силу весняної води. Саме весняну воду вони називали живою, бо вона вбивала в людських душах зиму й приносила нове життя.

— Все ще миротвориш? — криво всміхнувся брат.

— З чого ти взяв?

— Заговорив алегоріями,— відповів Стах.— Думаєш, я дурний?

— Тобі це неприємно? — обережно спитав маленький чоловік.

— Я не з тих, хто любить копирсатись у власних ранах,— сказав брат і гордо звів голову.

І оця його гордість при виснаженому тілі, оте його сіре обличчя, облите світлом тьмавого дня, оцей гострий вогник у малих, серйозних очах — все це відгукнулось у серці маленького чоловіка знайомим боєм: жалем, а може, й співчуттям. Він подумав, що вони обоє — мати і брат, не так самолюбні, як горді, а може, те і друге. Може, їм бракує чогось простого і недвозначного, як дружній потиск руки. Він узяв брата за руку вище ліктя й сердечно її потис.

— Я радий,— сказав тепло,— що можу отак із тобою поговорити...

Брат блимнув на нього, ніби перевіряючи, чи не кпить він і чи не лукавить. Але маленький чоловік був щирий.

— Гаразд,— мовив він,— іди й вислуховуй скарги на мою невдячність, бо в мене попереду ще робочий день. Щось я втомлятися на роботі став.

Сказав це сухим, черствим голосом, але маленький чоловік лишився задоволений: його тепло таки дійшло до брата.

— Весна,— сказав він просто.— Організму бракує тепла і вітамінів. Чи, як казали в давнину: живої води.

— Бувай! — сказав Стах і, пришвидшивши крока, рушив між мерехтливих, як химерні очі, калюжі. Маленький чоловік стояв і незмигтно дивився братові вслід. Начебто наповнював поглядом оту кашувату, високу, довгошию постать, що химерно помахувала руками і негарно заляпувала бризками праву штанину. Так було у Стаха з дитинства: в негоду він заляпував собі тільки праву штанину.

Маленький чоловік зітхнув і почав спускатись униз, обережно ступаючи на розхитаний, напівврозмитий водою брук. Він устиг тільки взятися за хвіртку, коли рипнули двері і йому назустріч важко пішла мати, одягнена в старе пальто і замотана сірою, колись пуховою хусткою.

— Я забула сказати тобі ще про одне,— мовила вона хрипкуватим шепотом.— Не хотіла казати це при батькові, бо сам знаєш, який він у нас нервовий, а це його таки схвилювало б. Стах останнім часом почав сильно випивати. Мені вже про це не одна сусідка сказала. Ряба навіть бачила, що він і сторчував. Загубив шапку, і вона ту шапку принесла мені. Це добром не закінчиться...

Маленький чоловік мовчки дивився на матір.

— Ви що, випивали там? — спитала вона, дивлячись із підозрою.

— По чарці,— просто сказав маленький чоловік.— Йому на роботу йти...

— Казала мені одна — він з нею робить — і на роботі випиває. Вже йому раз за це й догану вліпили... Нічого він про це тобі не казав?

— Ані слова! — мовив маленький чоловік.— Може, це просто бабські плітки?

— Але про нього ж не плещуть, що він краде,— гостро сказала мати.— Де горить, там і курить...

— Я не побачив у ньому якихось змін. Був як завжди...

— А як він до матері почав ставитися? — так само гостро сказала вона.— Скільки я йому добра зробила: і дитину мені не

раз накидали. Самі — під руку, і в кіно, а я ту дитину, вважай, і вигляділа! Але тепер уже не буду така дурна. Я йому так і сказала: годі мене використовувати! Не водить мені своєї дитини і самі не ходять!

— Все це маленькі пристрасті,— сказав він.— Перемелеться, і знову влагодиться...

— Так говориш, бо це не зачіпає тебе. А чіпнуло б, то не такої б заспівав...

— Коли мене щось чіпає, я забираюся собі геть,— сказав він трохи сердито і рушив по жовтій од брикетного попелу стежці.

— Батькові про ті випивки не кажи! — мовила вона йому в спину.— Я тут хочу до сусідки скочити.

Відчинив двері й дихнув кислим запахом, який завше живе в малих будівлях. Із сіней вихором шмигнув у двері кіт, блимнувши на маленького чоловіка зеленими злодійськими очима.

— Це чий кіт? — гукнув він матері з сіней.

Мати вже була біля хвіртки.

— Прибився! — відказала голосно.— Коли б не взяли, за-дубів би на морозі...

Батько сидів за столом і щось повільно записував у грубого з ледериноюю обкладинкою зошита.

— Сідай тут коло мене,— сказав він.

— Не хочу тобі заважати.

— Ти мені не завадиш. Мати пішла?

— Десь до сусідки.

— Ото й добре. Вона, знаєш, чогось в'їлась за це моє писання. Ну, маю я собі таке захоплення, цілих десять років веду щоденника погоди і записую всі прикмети на погоду, людей розпитую. Кому шкодить таке моє заняття?

— Нікому,— засміявся маленький чоловік.— По-моєму, це навіть здорово!

— А вона мене гризе. Побачить, що я за столом, зразу якусь роботу вигадує або гдирати починає: ледачий, нема йому чого робити, те і се! Хоч бери та й плач!

— А ти береш і спокійнісінько пишеш собі далі,— сказав маленький чоловік.

— Аякже,— батько округлив очі.— Не можу ж я піддаватися бабським вибаганкам. Вона добра, мати, але як візьме щось собі в голову, ну, просто спасу нема!.. Я вже й лагідненько намагаюся; кудись подається, то й пишу. Оце знаєш, яку штуку

почув од одного сільського. Купив тут, на околиці, хату. Не, ти послухай, що він сказав: чистий тобі фольклор! Коли худоба повертається увечері, то треба дивитись, яка корова буде поперед, і за мастю тієї корови визначати погоду наступного дня. Чув ти таке? Коли біла йде чи руда — день ясний, чорна — день похмурий чи дощ, а ряба — то змінна погода. Я не дуже в це повірив, казкою це трохи пахне. Їй-бо, коли б мав де на селі знайомого, то упросився б на кілька день, щоб перевірити це критично. То байка це чи правда?

— Ніколи не жив у селі,— сказав маленький чоловік.— Як і ти..

— Це недобре,— сказав батько.— Від природи ми віддаляємось, а природа за це й помститися може. Думаєш, у мене з цією погодою — коник у голові? Не, це має велике, надзвичайне значення для світу. Проблема передбачення, прочуття й передчуття — це щось зовсім немале. Я пробував про це матері розтлумачити, але до неї не доходить. Така вже їхня бабська порода: як урочать щось собі в голову, то й колом не вибити. А все почалося з того, що я кілька разів не вгадав погоду: деякі прикмети байкою виявились. А як їх перевіряти? Коли практично не перевіриш, то й користуватися годі. А я хочу, щоб усе було на науковій основі. Тобто щоб без жодних приладів та машин. Щоб сама природа говорила за себе.

— Як на мене, потрібне й цікаве діло,— сказав маленький чоловік.

— Це ти матері скажи,— підморгнув батько.— Вона, здається, тільки тебе і слухає. Принаймні поки ти тут, не заважатиме мені.

— Гаразд,— усміхнувся маленький чоловік.— Але який з мене авторитет?

— Не кажи! — мовив гаряче батько.— Вона тебе любить. А любить, то й послухається.

Пішов з батькової кімнати, але на порозі обернувся.

— Коли я трохи помузичу, це тобі, не завадить?

— Та навпаки! — озвався батько.— Страшенно люблю, коли ти граєш.

— Дякую,— сказав він.

У кімнаті стояли повні сутінки, здавалося, хлюпали сюди через незашторені вікна — березень панував. Було тепло, недавно протопили, і він торкнувся грубки, щоб розігріти

долоні. Грубка була гаряча — він приставив до неї руки, не торкаючись. І йому здалося, що тепло, яке струмує від білої стіни, народилося десь у глибині землі. Що є два сонця для цього світу: одне всім відоме, а друге — в товщі землі. Вони живуть, як сіамські близнюки, і навіть дихають в одному ритмі. Одночасно засинають і прокидаються, а весна — дитина від їхнього співжиття. Стародавні люди, спогадав він, не були дурні, коли думали, що життя у світі родиться від сполучного акту землі і сонця. Без цього союзу все було б мертво, без цього союзу, може, не стояла б йому в грудях солодка грудка, яка називається передчуттям музики. Він знав, що зараз гратиме. Певна річ, увертюру до “Тангейзера”, бо саме цією музикою налився цілий світ. А наші пристрасті, подумав він, підіймаючи покришку фортепіано, — чи така вже конечна в них потреба? Чи не є це штучне збудження, імітація руху, якого нема? Є люди, думав він, котрі тільки тоді живуть, коли колотяться у світі. Чи винуваті вони, коли іншим це не подобається? Чому тихий чоловік одружується з норовистою жінкою, а тиха жінка тягнеться до сильного, навіть брутального чоловіка? Чому тихий мовчки терпить гдирання норовистої, а тиха переносить од буйного навіть знущання? Не вбиває це любові, хоч прикро буває не раз. Може, це якась передумова гармонійної сполуки землі і світу? Може, ця дисгармонія є, зрештою, незбагненним початком саме гармонії? Дрібні пристрасті чи великі — все одно. Кожен бере собі ті, до яких доріє і які йому під силу. Світе мій світе, думав він, граючи, як мені хочеться, щоб ти був вічний!

Він грав увертюру до “Тангейзера”. Чорну музику, яку розідають світлі потоки живої води. Він грав твір про живу воду, яку має розбудити перший весняний грім. Вічний пастух світу цього виганяв небесну череду, і вона йшла через небо, спрагла й голодна. Мала конче з’єднатись із землею, випити її сік і створити натомість біле, шумке молоко.

8

Він скінчив грати. У хаті було зовсім темно. Вже прийшла мати й тихо перемовлялася з батьком. Почувши, що він не грає, зайшла в кімнату.

— Чого ти поночі? — спитала, клацаючи вмикачем. Світло так раптово розлилося по кімнаті, що він примружився.

— Вечеряти будеш? — спитала мати.

— Та мабуть,— відповів маленький чоловік.

— Батькові не терпиться з тобою випити,— безапеляційно сказала вона.— Не полінувався навіть збігати в магазин.

— Коли я грав? — навіщось спитав маленький чоловік.

— Ні, коли ти у Стаха був. У нього нечасто трапляється до того нагода. Це й синок старший у нього пішов.

— Такий питець, як батько! — сказав маленький чоловік.— Що значить принагідна чарка?

— Все з чарки починається,— мовила мати.— Візьми його сеструню, твою тітку Ніну. Знаєш, що вона вже п'яниця?

— Не може бути! — сказав маленький чоловік.

— А так воно є. Теж із чарки все починалося. Коли б на мене, то я ще вдєсятеро збільшила б ціну на горілку.

— А я купив не горілку, а вино,— сказав, заходячи, батько: в руці в нього й справді була пляшка чудового марочного вина.— Це таке, що й тобі не гріх випити.

Мати промовчала й, підтисши губи, пішла готувати вечерю.

— Бач, як підколює! — підморгнув маленькому чоловіку батько.— П'яницю з мене робить. А я — сам знаєш! Про сестру ж, а твою тітку, вона правду сказала,— зітхнув він.— Вийшла на пенсію, і її лихий попутав. І знаєш після чого? Зробили їй переливання крові, а той, що кров здавав, певне, алкоголіком був. Ну, її й потягло...

— Чудеса! — сказав маленький чоловік.

— Сумні чудеса,— мовив батько.

Поставив пляшку і пошкандибав до дверей. Мати була в сінях, де стояла газова плита, але він прислухався і тільки тоді заговорив:

— Слухай,— сказав пошепки,— не чув? Кажуть, Стась випиває. Інколи зовсім п'яний являється. Тільки не кажи про це матері, сам знаєш, яка вона в нас... Вона того Стася страх як любить. Розтривожиться, розхвилюється, а може, воно і брехня. Людям попадися на язика...

В глибині рипнули двері, батько поклав пальця на уста.

— Гарно ти грав,— сказав голосно.— Тільки сумно чогось.

— Погода така,— відповів маленький чоловік.

— Погода на настрій впливає,— мовив батько.— Більше того, навіть відчуття поганої погоди впливає на настрій. Я це по

твоїй матері бачу,— він хитро засміявся й позирнув у бік жінки, яка входила з каструлею і з металевою підставкою.

— Це в нього називається гумор,— сказала добродушно мати.— Про що не заговорить, на погоду зверне. А розказував тобі браток, що його жіночка сказала, коли він мені нагрубив?

— Еге, еге, послухай,— підхопив батько уже без гумору.— Це таке матері сказати, яка душу їм, можна сказати, віддала.

— Вона сказала, що з мене вийшла б добра поміщиця. Ні, ти чув таке?

— Як так, поміщиця? — не зрозумів маленький чоловік.

— Бо я, бач, попросила твого братика принести мені, хворій, ліки! Бо я, мовляв, поганяла ним, як кріпаком. Бо він, бач, мені води приніс і дров два рази врубав і вже хотів, щоб я йому за це в ноги кланялась. А я кланятися не вмю.

— Теж мені робота,— сказав батько,— нарубати дров і води принести. У мене тоді температура була, то мати й не пускала.

— Рвався сам до тих дров і води,— мовила мати,— а як його пустити, коли температура була така! Перележали б і в холоді пару днів, а тої жебраної допомоги нам не тра.

Батько накручував коркотяг і на це материне слово урочисто бахнув корком. Понюхав напій і заусміхався.

— Кров землі,— сказав.— Недаремно колись це вино кров'ю господньою вважали. Сідай, стара, пригостимось.

Мати принесла чарки. Поставила зі стукотом і присіла до столу.

— Я вам трохи грошей привіз,— сказав ніяково маленький чоловік і поліз до кишені.

Він поклав банкноти на стіл, і мати скосила на них око.

— Ти завжди був добрий,— сказала вона.— Тільки я не хочу тебе грабувати.

— Це дрібниця,— відповів маленький чоловік і почервонів.

Вони випили по чарці й почали їсти. Дивилися кожне в тарілку й мовчали: пауза вийшла задовга й незручна.

— Що там сьогодні по телевізору? — спитала мати.

— Та чортзна-що,— відказав батько.— Коли буде про погоду, вмикнемо...

9

Маленький чоловік вийшов покурити — стояла темна безрезнева ніч. Війнуло широким, свіжим подихом: примерзлим болотом і запахом кори. Здавалося, дерева попри негоду почали вже прокидатися із зимової сплячки. Посиляли одне одному попереджувальні сигнали й тихо зітхали. Світлий попіл зарипів під ногами, його прихопив легенький морозець. Маленький чоловік жадібно ковтнув диму — він хвилювався. Невідь од чого — чи від неприємних розмов, які вислухав, чи від цього раптового подиху весни. На вулиці блимотіло два ліхтарі, і його потягло за хвіртку. Хруско ламався під підощвами льодок, і він не повернувся в обійстя навіть докуривши сигарету: щось його тут затримувало. Десь подаль задзвонили відра: хтось ішов по воду, кроки чітко лунали у весняній тиші. Світліли вікна хат, од кожного на дорогу падала світла стяга, осяюючи приморожені легкими мережками калюжі, брудні, сірі кристали льоду поблискували.

— Це ти, дядю? — сказала братова, наближаючись із порожніми відрами.— Бачиш, які ви добрі. Чарку випити не забули, а от води принести, то мені поночі тягнись.

Вона була повна, круглолиця й усміхалася. Те, що казала, було, здається, жартом.

— Здоров! — мовила вона.— Дихаєш повітрячком?

— Давай сюди відра,— мирно сказав маленький чоловік.

— Ну що ж, допоможи,— братова передала йому відра.— Вже наскаржилася баба на нас? — невістка засміялася глухо і ображено.— Дивна вона жінка!

— Ми всі у цьому світі дивні...

Ішов, подзвонюючи відрами, а братова важко ступала слідом.

— Так наморилася сьогодні на роботі,— сказала вона.— Тіла не чую.

— Спочивай! — мирно відказав він.

— Де там спочинеш? Хоч борщу на завтра наварю. То що тобі баба наплела?

— Про все добре й недобре.

— Про добре навряд,— мовила братова.— Мабуть, розказувала, що Стах не купив їй ліків. А коли тих ліків в аптеці не було?

— Звісно,— сказав маленький чоловік, накладаючи відро на носика колонки, повернутої в бік Олексієвого городу.

— Сам знаєш, Стах не такий, що розірветься в роботі. Але коли вони хворіли, то й дрова рубав, і воду носив. Я такогосякого накручу й занесу. Мені здається, що це вона спеціально...

— Як так, спеціально?

— Не хоче, щоб ми дитину до неї приводили.

Він натис на важеля: вода шумко полилась у відро. Звук був заголосний, щоб при цьому балакати, і братова терпляче переждала, поки наповняться відра.

— Мені здається, що вони і з хати нас вижили, щоб дитина їм не заважала.

— А мені здається, що тут подіяв давній закон,— сказав маленький чоловік.— Дві жінки під одним дахом не вживаються.

— Чого б то я мала їй терпіти? — сказала братова.

Він схопив відра й потяг їх через вулицю. Братова важко ступала слідом. Дорогою вона оповіла йому докладно ту ж таки історію, яку він слухав сьогодні не раз, але оповіла по-своєму: брат і вона винуваті не були.

Він підніс відра під самий поріг.

— Може, зайдеш? — сказала братова.

— Пізно,— мовив він.— Ще трохи подихаю свіжим повітрям і піду спати.

— Ми зі Стахом зараз на різних змінах,— сказала братова.— Майже не бачимося.

— Сильніше любитимете одне одного,— всміхнувся маленький чоловік.

— Що з тої любові, коли чоловік не на очах?

— Це правда, що він почав випивати?

Вона замнула. Певне, не хотіла говорити.

— Теж мати тобі сказала?

— Та ж не він.

— Трохи й правда,— сказала знехотя невістка.— Але це тому, що ми на різних змінах.

— Зайду ще завтра,— припідняв капелюха.— Хочу, щоб помирилися...

Але невістка на те не відповіла. Стояла біля відер, важка й самотня, й дивилася кудись повз нього втомленим пригаслим поглядом.

Відійшов, голосно хрустячи жужелем, що покривав стежку. Знову дихнуло густим весняним подихом. Маленький чоловік

глибоко засунув руки в кишеньі, бо відчув, що холод пробирається йому під пальто і хапає за плечі. Було йому самотньо й холодно на цій порожній дорозі, яка сторожко світить до неба всіма своїми майже заскленими очима. Зійшов донизу, де не було ліхтарів і де німо розмовляли між собою дерева. Дивно й просторо стало йому на душі і здалося, що ось-ось має надійти мент, якого вже давно очікує. Можливо, заради нього й приїхав сюди, адже мав, окрім цих, що навалилися на нього, ще й свої, не менш терпкі й нерозрішені пристрасті.

Але він про те не думав, він чекав. Сподівався якогось віщого голосу чи шепоту, а може, звичайного струсу, адже так воно буває завжди в місяці березні. Тоді прокидається жива вода, жива земля і живе небо. Тоді всі дерева раптом розплющують очка бруньок, напружуються і також чекають. Тоді й люди відчують звільнення й перше тепло. Може, це хвиля вітрова, а може, вічний князь тьми зганяє з неба хмари, як зганяє з чола зморшки людина, думаючи про сокровенне. Тоді зорі стають удвоє більші й удвоє виростає місяць. І все раптом завмирає у щасливому передчутті. Оживає в землі коріння дерев та кущів і починають гнати по сухих каплярах перші, несміливі потічки соку — вимиватимуть із стовбурів трутизну і смертне наїття. Тоді місяць шепоче щось землі й вони без тлумачів чудово починають розуміти одне одного.

Він закинув голову й побачив перед собою небо. Воно цвіло. Міріадами срібних очей і неповним місяцем. По тілі його раптом пройшла гостра спазма, і він до болю в душі зрозумів: ось він прийшов, цей мент, якого сподівався! Здригнулась у нього під підошвами земля, щось у ній зануртувало й зашуміло, пінячись. І йому захотілося раптом звести руки й відштовхнутися од цієї спіненої тверді. Чомусь увірував, що тоді напевне станеться чудо. Що його таки потягне в себе незоре безмежжя, і пізнає він при цьому щось більше за щастя.

По тілі його пройшов трем, наче оте хвилювання, яке відчував підошвами, вже перейшло в нього. Ступні йому загуділи, він голосно видихнув із себе повітря, а тоді зморено спустив голову. Земля його тримала. Могутньою й непереборною силою, а він у цьому світі таки маленький чоловік.

ОПОВІДКА ВОСЬМА

ПІСЬ УДОМА

1

Цього чоловіка Микола вже бачив. Здається, з'являвся він кілька разів на їхній вулиці вчора чи позавчора; щось було в ньому таке, що відразу запам'ятовується: чи ота нездорова худизна, чи високий зріст, а може, очі — якісь випиті, тужливі, як у хворої тварини. Сьогодні цей чоловік підійшов до його двору, став біля хвіртки й дивився на будинка. Микола саме завершив обід і сидів за літнім столом, приємно віддихуючи. Він розпустив з цієї нагоди паска й затишне черевце вивалилося із штанів, мирно відпочиваючи, очі стали вузькі — одне слово, впав у той майже нірвановий стан, який любив відчутти перш ніж перекинутися на розкладачку, що стояла під волоським горіхом. Розкладачка й зараз чекала на нього, гостинно відгорнувши полу укривала, і він уже кинув кілька разів туди погляда і то не без утіхи. Але поки що між його пухких вуст тіла цигарка, і він чекав, доки вона дотліє, доки дим солодко перебродить у грудях, додавши трохи притоми, а все це разом солодко його оздоровить. Це був Миколин недільний обряд, через це увіч відчув невдоволення, побачивши перед своїм обійстям того дивака, котрий щось хотів у нього розгледіти.

— Глянь, Кать,— сказав Микола, ледве розтуляючи вуста, щоб не випала цигарка.— Якийсь оно чортяка до нас у двір загляда.

— Мо', когось шука,— сказала Катерина, стаючи в дверях із віхтем у руці.

— То ти його спитать не можеш, чи як? — вже невдоволено озвався Микола, і з його рота викотилося досить правильне димове колючко.

Жінка неспішно подалася до воріт, все ще стискаючи в руці віхтя,— чи задля самооборони, чи забула його покласти. Микола застиг, як індійський божок, а прибулець, побачивши, що до нього йде жінка, й не подумав забиратися геть, мовчки її надчікував. Катерина щось тихо спитала в прибульця, а той

тихо відповів. “Чорт забирай з цими вухами,— подумав невдоволено Микола,— знову позабивалися сіркою”. Він аж шию витяг, щоб почути розмову, але оскільки шиї в нього не було, тільки вдав, що витяг ту шию.

Катерина поверталася назад, невідь-чому всміхаючись і це в той час, як чоловігя незрушно стримів над хвірткою.

— Що там? — спитав фальцетом Микола, був-таки невдоволений.

— Якийсь він чудний, цей чоловік,— нерішуче сказала Катерина, зупиняючись на стежці.— Каже, що народився в нашому домі.

— То й що? — каркнув Микола, вже й червоніючи спересердя.

— Чого ти сердишся? — незворушно спитала Катерина.

— Бо не кажеш все одразу, а тягнеш...

— Тра все порядком розкажуть,— спокійно промовила Катерина.— Каже, що народився в нашому домі.

— Це я вже чув.

— Каже, що його мати продала цей дім.

— Продала мені, я це знаю,— так само нетерпляче сказав Микола.

— То ти знаєш цього чоловіка? — спитала здивовано Катерина.

— Я знаю, що купив цей дім у якоїсь старої,— невдоволено пояснив Микола.— Чого ти така дурна?

— Ну, коли я дурна, то чого й говорить,— сказала сумирно Катерина й рушила в сіни.

— Та чекай ти, зразу днешся! Що він хотів?

— Хоче хату подивиться.

— А ти йому що?

— Сказала, що в тебе питаюся.

Микола пошкрябав потилицю, згорнув з лоба волосся, показуючи пролисини, а тоді махнув рукою:

— Чорт його бери, хай дивиться!

Катерина розвернулася, щоб знову йти до воріт, але гість, очевидно, не мав сірки у вухах, бо й сам відчинив хвіртку і впевнено ступнув у двір.

— Заходьте, заходьте! — тонко гукнула йому Катерина.— Заходьте, він дозволив...

2

Ішов поволеньки, розглядаючись навдокіл. Зупинив погляд на горісі, якому років із сорок, і на клені, якому років із п'ятдесят; по яблунях тільки ковзнув поглядом, бо їх садив уже Микола, зате уважно роззирнув кам'яний мур, що відгороджував обійстя від сусіднього. Ішов, несучи оті тужливі, випиті, як у хворої тварини, очі, й від того чомусь неприємно зробилося Миколі. “Може, затягти на штанях пасок”, — подумав він. Та це вже було забагато для того дивака честі, не він же його сюди кликав, а напросився, отож Микола тільки й учинив, що виплюнув з вуст недопалка і той, прокресливши класичну траєкторію, впав у помийне відро й засипів.

— Прошу мені вибачити, — чемно сказав чоловік, все ще розглядаючись по двору. — Так у мене склалося життя, що не був я тут у вас тридцять літ. На старість ми стаємо сентиментальні, і я дуже прошу вибачити, що турбую вас.

Микола мовчав. Очі його вже були, правда, не вузькі, а круглі, як пувички: пильно розглядав тими пувичками пришельця. Дві речі він відмітив: одяга на ньому була простувата й стара, але голос був приємний, поставлений, мова ж — як у вчителя.

— Хе-хе! — сказав Микола. — А я що?

Катерина незрушно стояла серед двору з віхтем, погляд її перебігав з гостя на господаря.

— Дозвольте присісти, — спитав пришелець і, не чекаючи Миколиного дозволу, важко сів на розхитаного осліньця.

— Я, люди, може, на старості літ і здурів, — сказав і раптом задумався, схиливши сивочубу голову.

— Чого це ви на себе таке кажете? — спитала Катерина.

— П'ять років добирався я до Житомира, — сказав гість, і його очі стали раптом шматочками синього болю.

— П'ять років — це довго, — поблажливо сказав Микола, він уже, здається, зрозумів, що цей чоловік не без зайчика в голові. “Буйний чи тихий?” — подумав він, сторожко блимнувши на жінку. Та ж стояла із широко розтуленим ротом і круглими від здивування очима.

— Бог ти мій! — тихо вигукнула вона. — Цілих п'ять років!

— Не думайте, що я з глузду зсунувся, — сказав чоловік, пильно зирнувши на Миколу, той аж зайорзався на стільці. — В наших, так би мовити, умовах переїхати з міста у місто не така легка річ. Я ж добирався сюди з Алтаю.

— Через обмін квартирами? — спитав Микола.

— Через обмін,— зітхнув чоловік.— Отак стрибає, як цвіркун, з міста у місто. Поки знайдеш обмінника, поки всі формальності... та що про це казати...

Він замовк і сидів, ніби глибоко втомлений, начебто вся енергія, яку виявив, стрибаючи отак, мов цвіркун, із міста до міста, нарешті висякла, бо вона таки висякла,— сидів у дворі, який колись був його рідним; було якось дивно й трохи незручно: чи досяг, нарешті, того, чого прагнув? “Ні,— подумав він, розглядаючи поставлене перед ним кругле Миколине обличчя,— це ще не те, чого я прагнув! Я й справді сиджу у рідному обійсті,— подумав він,— але чи туди я потрапив?.. Не впізнавав цього дому, городу, стіни, цього горіха, якому сорок років і клена, якому літ із п’ятдесят, і це, здається, тому, що ніяк не міг упізнати у цьому обійсті себе”.

Катерина зітхнула й пішла домивати після обіду посуд, а Микола дивився в тарілку, де в соку з олією плавали рештки кришених огірків та помідорів. Огірки намокли, а помідори розлізлись і розсипали круглі ядереця насінин; він дивився на ті вже неапетитні залишки і розмірковував, а що годиться робити далі: прибулець мовчить, і він мовчить, а комусь у цій ситуації варто було б говорити.

— А хвамлія ваша як, коли не секрет? — спитав, нарешті, він.

— Звати мене Пустовойтенко Іван Макарович,— звів голову прибулець.— Ви купили цю хату в моєї матері, а будував її мій дід по матері, його прізвище було Висоцький. Тоді він служив чиновником міської управи, а після революції був бухгалтером. У цьому домі він прожив рівно сімдесят чотири роки, переживши свою жінку на вісім літ. Мати моя вирішила жити біля мене, продала хату вам і виїхала на Алтай. Але там вона не прижилася, там вона, чоловіче, затужила. Знаєте, що це значить — затужила?

На нього дивилося кругле обличчя з круглими очима, з негямкуватою притомою в погляді (хіба він знав, цей прибулець, що зараз Микола вже мав лежати голічерева на розкладачці й посилати хропаки в густу корону волоського горіха?); здається, прибулець засумнівався, що Микола таки знає, що воно — затужити, отож він хутко закивав головою, ніби переконуючи співрозмовника: таки знає, що воно — затужити, чи відганяючи

від себе солодко-сонні хвилі, яким сьогодні не судилося його покрити. Це він зрозумів, бо помітив: прибулець дивно виструнчився на ослінци, і очі його запалали. “А в нього таки не всі вдома,— подумав Микола майже задоволено,— і він, здається, з тихих, а не з буйних”.

— Затужити, чоловіче,— це значить утратити надію. Затужити, чоловіче,— це засумніватися, чи завжди любиш життя, це значить, коли хочете, почати втрачати віру. Їй не треба було продавати цього дому і приїздити до мене, треба було залишатися тут, рано чи пізно я до неї повернувся б!..

Катерина забула про свої миски, вийшла з сіней і знову розтулила рота. Дивилася на прибульця з особливою цікавістю, аж це не сподобалося Миколі. Він засовався на стільці, сердито блимнув на жінку, але гостеві послав чемну усмішечку.

— Воно, конешно, штука це заковириста,— сказав по-філософському, а що вже розтулив рота, то не витримав: уста його почали розлазитися ширше й ширше — він аж кавкнув, так солодко позіхнув.

— Да-м,— сказав, щоб стулити рота.— Да-м!

Але чоловік цього не помітив. Чоловік увійшов у якісь темні хвилі, хмару чи туман, бо лице його спохмурніло і стало трохи й лихе — це миттю спостерегло пильне Миколине око; він стрельнув до жінки, щоб безмовно поділитися з нею спостереженням, але вона все ще безглуздо витрішкувалася на гостя, а рота й не подумала стулити. Через це й обличчя в неї стало дурнувате, а він завжди сердився на неї в такі хвилини: попалося йому в жінки отаке одоробло. Але “одоробло”, певне, надто зацікавилася, бо вперше за весь час поклато віхтя на стола, якраз біля тієї миски з недоїденими кришеними огірками й помідорами, що розмокли у власному соці й олії, якраз туди, де спочивав він очима, сіла на ослінца і вже тоді стулила рота.

— То що ваша мати? — спитала з участю.

— Померла моя мати,— жорстко сказав чоловік.— Померла, бо її душа того не витримала. Я вже хотів взяти її назад, хотів прийти до вас, покупців нашого дому, й сказати: люди, порятуйте цю щирю душу. Ми повертаємо ваші гроші, а вона хай трохи у цьому світі поживе. Але вона не вірила, що ви на це підете...

Подивився на них гарячими, а може, трохи й несамовитими очима, і вони відразу ж почали дивитися кожен у свій бік:

Микола на волоського горіха, якому сорок років, а Катерина на клена, якому років з п'ятдесят. Були в обох сірі, витягнуті обличчя, навіть у круглолицього Миколи; стали ті обличчя зовсім чужі, аж покам'янілі. ("Тихий чи буйний?" — подумав Микола, а Катерина зітхнула і сказала: "Ехе-хе-хе!")

— Мати тоді вислухала мене й подивилася такими очима,— прибулець аж кулаки зіціпив.— Побачили б ви оті очі і здригнулося б у вас серце. А я й досі не можу забути тих її очей...

І той чоловік, дорослий, серйозний, старий ("Ехе-хе!" — сказала Катерина), отой буйний чи тихий дивак, якого Микола вже кілька разів помічав на їхній вулиці і який приплівся раптом у їхнє подвір'я, еге, той чоловік заплакав; при тому плакав він зовсім дивно: з очей йому котилися великі сльози, а лице залишалось нерушне. Одна брова в Миколи зламалась, а обличчя чомусь почервоніло, як тоді, коли сердився; але він не сердився, а тільки посилено міркував: що все-таки в такому випадку годиться сказати? "Не,— сказав він собі,— ліпше таки помовчати, бо мовчиш — людей навчиш, бо мовчанка, що не кажи,— таки золото і все такеє". Зрештою, виручила його, як завжди, Катерина; вона шмигнула носом і сказала, як їй здалося, щось таки до слова:

— Я тоже переживала, коли в мене мама померла. Так вона, сердешна, тяжко вмирала. Ми навіть дах розібрали і тільки тоді вона відійшла.

Але прибулець, здається, не чув і того. Увійшов у якісь темні хвилі, а коли виступив із них, то очі його знову стали шматками синього болю.

— Вибачте мені, люди,— сказав він, може, трохи й патетично.— Мати заповіла мені покинути чужину й повернутися сюди. П'ять років я стрибав, як отой коник, від міста до міста, п'ять років я тільки тим і жив. І от, як бачите, дострибав і сиджу в цьому дворі, де мати моя й досі жила б, і щось мене, люди, таке дивне їсть, що не вмю я вам того розказати.

— Це ви розстроїлись,— сказала Катерина.— Добре було б вам зараз чарку випить, але в нас удома ні крапельки, я своєму люциперу не даю, бо йому, сказав дохтор, ніззя...

— Воно, конешно, штука це, що так! — доповнив жінку Микола і зламав сірника, бо йому щось там застрягло в зубах.

Прибулець сидів похилений, а може, й похнюплений і дивився на передки своїх запилених сандалет. Сидів і нічого не чув і не бачив, а може, тільки й бачив, що ті передки, а може, дивився на муражу, що спинилася біля тих передків, стала на задні лапки й вимащувала хоботком повітря, намагаючись хоч нюхом вгадати, що тут коїться і чи безпечно їй тут пройти.

3

Ще там, на Алтаї, він купив собі мапу, величезну шкільну мапу і провів по ній при допомозі лінійки й червоного олівця найпрямішу лінію до Житомира. Окрім того, він провів кілька пунктирних ліній, що позначали відхилення,— враховував всі можливі маршрути. Там, у містах, в яких доводилося йому зупинятися, він жив між порожніх стін, возячи з собою тільки матраца, за подушку правив йому речовий мішок, а за ковдру пальто. Пенсію він переказував на головну пошту “до запитання” і весь вільний час тільки й робив, що вивчав бюлетні та оголошення про міжміський обмін квартирами. Отож і пересувався він, ніби равлик, разом із хатою, бо квартири, в які потрапляв, були напрочуд однакові і в однакових будинках-коробках. Отож і мав собі чудне враження: повзе, ніби равлик, з хатою на плечах, з порожньою хатою, в якій так голосно віддається по кутках звук його кроків, адже в нових квартирах у чужому місті йому тільки й лишалося, що ходити з кутка в куток. А коли його старі ноги стомлювалися, сівав біля стіни на матраца й чекав, поки кімнату заповнять сутінки. Світив у ті сутінки очима й бачив уявно дорогу, по якій простував разом зі своєю хатою на плечах; в уяві йому прокладалася срібна лискуча стрічка, адже равлик, коли повзе по дошці чи листку, залишає саме такий слід: затверділа іскриста слина, котра срібно сяє в ранковому сонці. Міста, в яких він оселявся, були чужі й лякали його — не вмів розібратись у хитросплетінні чужих вулиць. Отож завжди вибирав шлях найкоротший — до головної пошти, до ідальні, до кінотеатру, де дивився всі фільми підряд, а часом потрапляв на концерти, коли була це не естрада — для естради почував себе застарим. Потому повертався до свого тимчасового мешкання, ледь пересуваючи змореними ногами, хоч могли прийти за час його відсутності листи з інших міст. Чекав тих листів з нервовою нетерплячкою, і вже починав

хвилюватися, коли підходив до дому. Не міг стримати трему в руках, бракувало йому повітря, кров приликала до обличчя, особливо, коли в круглих отворах поштової скриньки щось біліло — не писав він ніяких листів, окрім тих, що стосувалися обміну; так сталося, що не лишилося в нього й родича, а знайомих і приятелів, яких надбав у місті, звідки почав равликовий свій хід, позабував. Коли ж очка поштової скриньки світилися чорно, чорний настрій переходив і в нього, відчував обважнілість і втому. Дерся на свого поверха (ніколи не мінявся на перший та останній поверхи, щоб не утруднювати свого ходу) чи їхав ліфтом з кам'яним темним обличчям. Відчиняв двері і на нього віяло пусткою, необжитим мешканням, в якому живе самотній старий чоловік, на нього віяло самотністю й запахом самотнього літнього чоловіка; але він думав, що то запах старих пожилців — а може, воно так і було. Тоді набирив повну ванну теплої води і лежав у ній, доки вода не холола. В цей час знову почав курити, бо, курячи, швидше долав час; отож лежав у теплій ванні і курив теплу сигарету, й у ванній ставало сизо від диму, а коли покидав цей затишний куток, накинувши на тіло халата, кімнати теж були повні диму: сутеніло. Він ішов, голосно плескаючи капцями, що лунко били об його мокрі п'яти, до календаря — єдиної речі, якою прикрашав стіни, брався мокрими пальцями за листка і той зразу всмоктував воду і рвався з легким тріском. Потім пожмаканий, з мокрими плямками, падав під ноги — образ минулого дня, образ його чекання, туги, його дивної пристрасті, проти якої уже відпертися не міг. Як не дивно, а про Житомир він у ті роки не думав і майже не згадував — той став для нього напіввіражним, сферичним тілом, лампою, що вабить до себе нетлю, зіркою, в яку напружено вдивляється астроном, котрий чудово знає, що на тій зірці йому ніколи не побувати. Відав, що то конечний пункт його мандрів, а про більше думати боявся. Отож коли сидів на матраці, спираючись спиною об стіну, і світив у сутінки розжареним поглядом, не думав і не мріяв, а тільки чекав. Покірно, спокійно, уперто з тією простою й упокореною приреченістю, яка й робить людину несхитною в її прагненнях. Чекав хвилини, коли можна буде лягти на матраца, солодко протягти втомлені ноги, потягтися до хрускоту, а тоді пізнати той мир, оте майже благісне щастя, задля якого, може, людина й живе.

4

— Вибачте мені, люди,— сказав Іван,— з вашого дозволу я тут трохи посиджу...

— Сидіть, Бога ради! — озвалася Катерина, а Микола зирнув на неї сердито: так, чого доброго, він сьогодні до розкладачки й не добереться. Видихнув із себе повітря, ніби хотів, щоб від того зникла роздутість у животі, бо той живіт, здається, й був од того такий круглий. Зиркнув на прибульця вже неприязно, але до того знову-таки його погляда не дійшов: мав щось своє на думці, а може, вже й не існував у цьому часі, а десь-інде; хто зна, подумав Микола, чого можна сподіватися од таких прийд; а може, це злодіяка, який десь там сидів по тюрмах, а тепер завітав сюди, щоб роздивитись, а потім полізти й пограбувати його, Миколу? Він же не злидар і є в нього що грабувати, он місяць тому купили вони нового килима на стіну, а в шафі у нього поблискує кришталь, а в одержній шафі — новий костюм і жінчина шуба, бо він, Микола, неабихто, щоб у нього в хаті та й нічого не було: є в них і телевизор, і приймач, і пральна машина; є в них сервіз за двісті каребе, а на підлозі доріжки не прості, а килимові, які він сьогодні вранці довго й не без задоволення вибивав тріпачкою. І нічого в цьому немає дивного, бо коли вибиваєш тріпачкою добро, за яке плачено добрі гроші, то й на душі стає чудово. Микола злегка відригнув: обід сьогодні був ситний і важкий, і йому було б корисно подибуляти під горіха сорокалітньої давності (адже це його горіх!) і лягти голічерева. Катерина знову пішла домивати посуд; щось багато вона сьогодні собі дозволяє, розпоряджається, начебто не сидить він тут, Микола, за столом.

— В мене є сяка-така робота,— сказав він, таки натякаючи, що йому ніколи сидіти біля прибульця й витрішки продавати.

— А ви на мене не зважайте,— м'яко сказав Іван.— Робіть своє діло, а я посиджу...

Микола міг би встати і, принаймні, зайти в дім, там є затишна канапка, і хоч Катерина й бурчить, коли він лягає там удень (канапка застелена новим індійським покривалом, яке коштує півтори сотні), але при такій okazji... Ні, для того, щоб устати й піти, треба затягти паска на животі, а відтак — устати, але вставати й затягувати паска на очах у прийді якось невдобно; сидючи ж, його напевне не затягнеш, скільки не видимає із себе повітря.

— Як вам тут живеться? — спитав раптом прибулець, і Микола аж здригнувся з несподіванки.

— Чого ж, славно живеться,— сказав він просто.

— Я це до того,— мовив прибулець,— що люди тепер прагнуть до зручностей: теплий туалет, ванна. І щоб ніяких клопотів з опаленням...

— Ванна у нас є,— благодушно озвався Микола, бо цей чоловік хіба може знати, який з нього хазяїн.— А опалення я зробив собі парове. Одну грубку палю, а вся хата тепла.

— А газ?

— Газ у проекті,— сказав Микола.— Трохи задалеко ми від вулиці.

— Ванну ви зробили в маленькій кімнаті? — спитав Іван і якось дивно напружився.

— Та звісно в маленькій, хе-хе! — сказав Микола.— Саме там її й робити.

Маленька кімната колись була Іванова. Його царство, де прочиталася гора книжок і де стільки перемріялось. Він подумав, що зараз там плещеться оце кругле, роздуте тіло, блаженно випухкує з себе повітря або ж виставляє круглу, порослу рідким волоссям спину, щоб жінка гарненько її поштурувала. І жінка покірно шурує ту порослу рідким волоссям спину наміленою мочалкою, і з неї, тобто з круглої спини, спадають у воду клапті піни, і Микола од розкоші блаженно похрюкує. Іван здригнувся й зирнув на співбесідника очима, як у хворої тварини, і Микола не міг витримати того уважного, прискіпливого й трохи морочного погляду. Йому знову стало неспокійно на серці. “Як би його виперти звідси?” — подумав він безпомічно.

— Таким людям, як ви,— сказав тимчасом Іван,— треба жити в сучасній квартирі, в новому будинку. В квартирі з усіма зручностями, не на першому й не на останньому поверсі, з ванною і теплим туалетом. З центральним опаленням і з телефоном.

Він піддив ці слова, невідривно дивлячись на Миколу, і той відчув, що йому невідь од чого поповзли за спиною мурашки.

— Хе-хе, чоловіче,— сказав Микола.— Кожен у цьому світі робить собі цвітущу життя, як може. А в мене тут є усьо... Я тут у себе вдома, і не тра мені сусідів, не тра дертися на дев'ятий поверх, і повітрячко тут, хе-хе, як медок. Катя мені квітів насяяла; сяду, а воно мені медком під носа подуває. Прийдеш

з роботи утомлений, да-м, а тут тобі повний рай і медком пахне. Отож і кажу я: кожен має в житті своє удовольствие, а я, по-моєму, не гірший од інших...

— Значить добре вам тут? — спитав Іван.

— Егеж! — відповів Микола і гордо зніс підборіддя.

— А дах не тече? Щороку й стіни треба білити.

— Дах я минулої осені наново пофарбував, — сказав Микола. — А білю і стіни підмазую не я, а жінка, хе-хе!

Він раптом посерйознів і насторожено вперся поглядом у прибульця.

— А до чого це ви?

— До того, — шорстко сказав Іван, все ще не одриваючи од Миколи чудного погляду, — що в мене у місті на другому поверсі є квартира зі всіма зручностями й телефоном. Чудова, світла квартира в нешумному місці і з високими стелями. Я поміняв би її на цю вашу, а може, трохи й доплатив би. Рівно стільки, скільки ви дали моїй матері, коли вона продавала хату.

Вони дивились один на одного якийсь час: Іван пильно й трохи погрозливо, а Микола нетямкувато і вражено.

— Не вимагаю у вас відповіді негайно, — сказав Іван, зводячись. — Думайте і зважуйте. Але одне мені потрібно, — він якось дивно смикнув головою і його губи скривились. — Я хочу на схилі віку повернутись у рідний дім...

— Але ж це мій дім, чоловіче! — фальцетом вигукнув Микола.

— Звісно, ваш, — сказав тихо Іван. — Я, як бачите, вас із нього не виганяю...

Він повільно пішов до воріт, сумно звівши голову, а Микола сидів, наче правцем битий, тільки розтулив, як це неміло робить його жінка, рота й безтямно кліпав очима. Його обличчя поступово наливалось багрянцем, а в голові колесом крутилася одна й та ж думка: "Буйний чи тихий? А що коли буйний?"

5

Сів на поваленому стовбурі верби і, розширивши очі, дивився, як до річки спускається екзотична кавалькада баб. Попереду ступала роздольна стара в купальнику такої ширини, що в нього міг би вдягтися столітній дуб, — через плече було перекинута халата; а на голові в неї — широчезний капелюх

з обвислими крисами, від чого ні очей, ні носа старої видно не було. Поруч дибцяла маленька й сухенька бабця із закрученою, як в індійського раджі, хусткою на голові. В другому ряді крокувала жінка у вицвілому сатиновому сарафані, ліва її нога була роздута й замотана бинтами, а ліва рука опиралася на палицю. Ззаду простувало ще двоє: одна худа й зігнута, в купальному костюмі, який висів на ній так само, як шкіра, а біля неї трюхикала круглолиця і червонощока в гігантських темних окулярах і з усмішкою на все лице. На ній вівся широчезний халат, який спускався аж до землі, тоді як плаття на її супутниці було увіч закоротке. Він дивився на тих старих з особливим інтересом, бо вони увіч були старші за сорокарічний горіх у колись його дворі (садила його ще мати), навіть старші за п'ятдесятирічного клена, якого садив його батько,— він захотів раптом упізнати їх, бо всі, здається, були місцеві й напевне жили в хатках, які розсипалися навдокіл. Іванові аж очі заболіли, так пильно він на них дивився, аж помітили той його інтерес і вони й гордо поодвертались од нього. Троє з них несло під пахвою по ковдрі, і йшли вони до зарослого травою берега. Повертав за ними голову, ніби був локатором; невже й справді, подумав він, з цих п'яти жодна не жила тут тридцять років тому? За тридцять років це місто, в яке приїхав, стало іншим містом, а люди — іншими людьми. Те місто, яке він знав і до якого так рвався, здається, померло: воно вмирає якраз так, як росте дерево — кільцями. Отак накладаються одне на одне кільця, а те, що було назовні, ховається вглиб. Отож річ звичайна: людина, прийшовши через довгі роки до рідних осель, не впізнає тут нічого, хоч перед цим вірила в своє воскресення. “Я не вірю, що воскрес”, — думав Іван, роздивляючись місця, які не раз відвідували його уві сні або й просто марились. Отож тут, куди так пильно рвався, куди привела його вся ота витрачена енергія, отой безумний його надпорив, він сподівався таки позбутися кволого в собі, що зневільнює людину й робить її безпомічною. Ага, він, здається, не врахував одного моменту: кільця міста все-таки мають сув'язь із тими, що ховаються в глибині дерева, отож не міг не повертатися весь час до тих, котрі так урочисто дибцяли до річки; щось пізнавав у них знайоме. Зрештою, бабці вже й придибцяли; розстеляють ковдри: одна, друга й третя. Та могутня, грубезна, як столітній дуб, розкидає солодко ноги й руки й не менш задоволено примружується. Та друга, в купальнику,

дістає мотка вовни й починає плести собі сукню на зиму; та, в окулярах, стоїть, бо вона, здається, настільки запливла товщом, що вже й не згинається, отож тільки й може — лежати й стояти. Та, з пов'язкою індійського раджі, сідає й починає говорити, а та, з палицею й перев'язаною ногою, сідає повільно й довго, постогнуючи і допомагаючи собі палицею та рукою. Він подумав, що там, у колись власному подвір'ї, забув розпитатися про колишніх пожильців околиці. Хтось та й лишився з них, хай і один, хтось такий, повз кого він колись проходив, як повз порожнє місце. "Так мусить бути,— думав він,— інакше порожнім місцем стану я, бо земля без людей — мертва". Але він знав, що каже неправду: вона таки не мертва. Пізнавав це, бо дихала на нього живим подихом, адже живий він сам. Отож відчув на обличчі живий подих річки, землі, трави й дерев, хай це була інша річка, земля і трава. Такого почуття не знав раніше: щось зворушувало його, і щось викликало сльози. Вчора, коли уперше спустився в цю долину, раптом відчув, що не може володіти собою, став серед вулиці й заплакав. Ці його сльози, здається, бачила та, в чорних окулярах, вона стояла на ганку, а нижче, на приступках того-таки ганку, сиділа ота, з замотаною ногою; здається, вони покрутили пальцями біля скроні, помітивши, що старий чоловік стоїть серед вулиці й плаче. Але він плакав не тому, що нарешті повернувся, що таки дістався до цього так густо освітленого сонцем місця, він плакав тому, що місця оці наполовину були чужі. Отож швидко пішов до річки далі од сторонніх очей, обтер очі обома руками, а там сів на цього-таки стовбура поваленої верби й закурив. Тоді й відчув у собі якусь крайню вичерпаність, порожнечу, відчув, що він уже нікуди й ніколи не поспішатиме, що цвіркун, який прострибав тисячі кілометрів, нарешті поламав свої стрибучі ноги, що корабель, якого так довго й немилосердно кидало по морях, таки вплив у гавань. "Я знайшов гавань,— прошепотіли його уста рядок із давно колись вивчених віршів,— прощайте надія і щастя!"

6

Різко звівся й пішов просто до тих старих, які зручно й мальовничо розташувалися на березі. Вони раптом позамовкали, а та цю плела вовняну сукню, зупинила шпичі.

— Прошу мені вибачити,— сказав він.— Ви, часом, не з цього кутка?

Тоді його погляд упав на маленьку бабу, обв'язану, як індійський раджа. Маленька всміхнулася до нього: половина зубів її була золота, а половина справжня. Він раптом упізнав у ній щось знайоме; не в оціх зубах і не в хустині, пов'язаній, як у індійського раджі,— щось в усміху і в очах, бо обличчя в неї було брунатне, як в того-таки індійського раджі, й густо посічене зморшками.

— Ніна? — спитав він здивовано.

Ніна засміялась, а разом з нею інші четверо.

— Атож, Іване,— сказала вона баском.— Дуже ти загордів, що не пізнаєш давніх знайомих.

Тоді його погляд упав на ту, що ходила з палицею і мала зав'язану бинтами ногу. Вона сиділа, спираючись руками позад себе і дивилася на нього молодими, давно знайомими очима. Здається, він тільки й пізнав, що ці очі, смутні й гарні, незважаючи на те чуже, повне, капшуківате лице.

— І ти тут, Варочко? — сказав він полегшено.— Господи, багаті будете: здаля я вас і не пізнав.

— Зате пізнали здаля ми тебе. Ще від учора тут ходиш,— добродушно сказала Варка.— Чи так уже ми позмінювались?

— Ясне діло, що він загордів,— сказав десь поруч голос Поліни Войцехівської, і він почав шукати очима, хто ж Поліна: ота, що плете вовняну сукню, чи ота круглолиця, повнощока. Круглолиця стояла, а широка, як дуб, лежала, прикривши лице капелюхом,— голос вийшов з-поміж тих, що були долі. Але він не пізнав у тій, що плела вовняну сукню, Поліни Войцехівської — ця була увіч незнайома, хоч і всміхалася до нього, як оті, розпізнані.

— Не впізнаєш? — спитав голос Поліни Войцехівської.

— Пізнаю, Поліночко,— сказав він, ковтаючи гостру спазму.— Хіба можна тебе не впізнати?

— А я думала, що таке з мене стало опудало, і не пізнати! — сказала голосом Поліни Войцехівської та, що плела собі вовняну сукню.

Тоді він подивився на повнолицю й повнощоку, яка й не сідала, бо тяжко їй перегинатися, так щедро була залита товщем.

— Соромно тобі, Іване, не признаватися до своїх давніх приятельок. Пам'ятаєш, коли ми грали в садівника, я все казала, що закохана в тебе?

Щось було і в цьому голосі знайоме. Але ні, він не знав цього голосу. Щось мигнуло і в обличчі давнеколишнє, але він не знав і цього обличчя. Знав, що в час вечірніх молодіжних сходин найчастіше переглядався й перекидався двозначними фліртовими натяками з Кларою Прищепою, яку прозивали хлопці Жасминою Панею,— в неї у дворі росли зарості жасмину, і мати Жасминої Пані продавала той жасмин на базарчику біля мосту...

— Жасмин — хорошенький цвіточок, він пахне харашо! — іронічно проказав Іван міщанського віршика своєї пори, і четверо старих розреготалося, навіть ота, котра ховала обличчя під капелюхом. Не сміялася тільки Жасминова Пані, бо чого їй і сміятися, коли це з неї чинили насмішку.

— Ти як був язикатий, такий і залишився,— сказала вона добродушно.— А жасмину нашого вже давно нема!

— І ніхто тебе не називає Жасминою Панею? — сумтно спитав Іван.

— Хіба позаочі! — в тон йому відказала Жасминова Пані.

— Я вчора тут цілий день блукав,— сказав Іван, кидаючи поглядом на ту, що була, як столітній дуб, і все ще прикривала обличчя капелюхом.— І так якось мені сумно зробилось: і вулиця не та, і люди. Ніби між чужих потрапив.

— Бо погано впізнаєш здаля,— сказала з-під капелюха та, що була, ніби столітній дуб.

— Спробуй тебе пізнати, коли обличчя закрила,— мовив Іван.

— А може, я тут зовсім недавно живу? — сказала та, що була, ніби столітній дуб.— Може, я сюди тільки на пляж прийшла і загаряю?

— Боїшся, щоб я тебе не впізнав, Клаво? — м'яко сказав Іван.

— Бач, упізнав,— Клава скинула з обличчя капелюха й сіла. Сиве волосся її було скручене в курдульку, а обличчя повне сальних складок. Сині, вицвілі очки пропадали між тих складок, і тихий жаль відчув раптом Іван: вона мала рацію, ця Клава: ніколи і нізащо він її не впізнав би.

— Дивно,— сказав він, присідаючи біля стареньких.— Тут зібралася вся жіноча частина нашої юнацької компанії. А хлопці?

— Хлопців нема, Іване,— сказала смутно Жасминова Пані.— Хлопці там, де всі мають бути. Один тільки Сашко Кравчук дигає...

— Сашко Кравчук? — перепитав Іван.

— Але він уже на нас, дівчат, і оком не веде,— сказала Клава.— Ходить по березі, залізничка визбирує. А ти з якого це неба впав?

— Я добирався сюди, дівчата, п'ять років,— сердешно сказав Іван.— Як ви думаєте, вдасться мені виперти з моєї хати отого когута на сідалі?..

На те посмутніли вони всі п'ятеро і задумалися тяжко, бо, здається, кожен із них подумав: коли когут сів на сідало, то, напевне, не для того, щоб летіти у світ.

7

— Чула? — спитав Микола у жінки, коли та знову вийшла з сіней, тримаючи у руці віхтя.— Це або якийсь бандюга, або малахольний.

— Чого це він малахольний? — спокійно спитала Катерина.— Говорив розумно. Певне, з грамотних..

— Знаю я цих грамотних,— сказав Микола. Він досі сидів за столом, а перед ним стояла глибока тарілка з недоїденими кришеними огірками та помідорами.

— Може б, ми подивилися на ту квартиру,— сказала Катря.— Коли хороша квартира, то й нам було б добре, і йому.

— Це мій дім, а там за ту квартиру щомісяця плати.

— І гроші він обіцяв.

— Які там гроші? — аж почервонів Микола.— Я в тої старої хату задурняк узяв. Знаєш, скільки наша хата тепер стоїть? Двадцять тисяч, о! Та й уклали ми в неї немало: ванну поставили — раз, парове — два, а перекидали, коли твоя мати померла...

— Ти в мене хазяїн, то й вирішуй,— несміливо озвалася Катря.

— Не, ти подумай: гроші поверну. Тоді ці гроші щось стоїли... А те, що я працював коло цієї хати п'ятнадцять літ?.. Думаєш, чого він хоче? Видере з мене хату за три тисячі, продасть за двадцять, гроші — в кишеню, і шукай вітра в полі! Я цих жуліків добре знаю!..

— Та ж каже: заскучав,— мовила Катря, нетямковито звисивши долішню губу.

— А ти й повірила,— захихотів Микола.— Це все одно, щоб я вернувся в село і почав торгувати в дядька Кіндрата материну розвалюху. Та я туди у віки вічні не повернуся...

— Він же в городі,— сказала Катерина й зазирнула у тарілку з недоїденими огірками й помідорами.— Доїв би ти це, я тарілку вимила б.

— Пальцями? — розчепірів пухку п'ятірню Микола.— Збрала ложку, а тепер доїж.

Катря подибцяла в сіни й винесла звідти ложку. Микола швидко виїв огірки з помідорами, тоді приклав миску до рота і з присьорбом випив сік з олією.

— На! — тицьнув порожню тарілку.— Він думає, що на дурного напав. Чорта лисого мене окрутить...

— А може, він десь там по тюрмах шлявся,— несміливо озвалася Катря.— Не схочеш, то ще й лиха собі напитаєш. Хата ж його...

Микола ніс руку, щоб витерти масні губи, жінчине слово заскочило його зненацька, і руки до вуст він не доніс.

— Моя це хата, а не його! — рявкнув він.— А його та квартира, що під носа мені тиче... Я на нього в міліцію заявлю!

— Але він нічого поганого не зробив. Хоче міняться... Скільки кімнат у тій його квартирі?

— Чи він сказав? Мабуть, така квартира, як я парубок... Я тут у себе вдома: і самогоночку можу вигнать, і під горіхом полежать.

— Самогон ти вже не будеш гнать,— твердо сказала Катерина.— Забув, що лікар сказав?

— Ну, нехай, я больний. А як больний, то мені під горіхом не можна полежать?

— Та лежи собі на здоров'я...

Але сьогодні йому було не до лежання. Сьогодні цілий день йому перекумельгнувся з ніг на голову. Сьогодні в нього якесь чортзна-що, а не вихідний. Робочому чоловіку оно спочити тра, а тут якись малахольні шляються. Якись підозрілі типи туляються: ножа під ребро нахваляються всунути. Бо коли й справді він десь по тюрмах валявся, чи довго це йому? Чи тяжко ножаку всунути якомусь там Миколі, що йому зараз важко і з-за столу вилізти. Близьких сусідів нема, рука в нього широка,

як решето,— затулить тим решетом рота і випустить Миколі з живота кишки, вони, ці урки, мстиві! А тоді ні городської кватири, ні трьох тисяч... Микола здригнувся. Здалося йому, що з-під столу висовується довгий іржавий ніж і скобоче йому там, де починаються ребра. Катря мила в сінях тарілку з-під кришених огірків та помідорів, а він уже починав сердитися, що покинула його самого.

— Йди-но сюди! — гукнув сердито.

Катря стала на порозі з віхтем у руці.

— Чого це ти сказала, що він по тюрмах бував?

— Хіба я знаю? Видать, раніше не міг сюди приїхати, а чого? Чого це стара продала задурно хату і до нього подалась? А коли він уже там прижився, то чого було повертатися? Може, з політичеських?

Микола стрельнув до жінки поглядом і вперше здивувався з її розумових здатностей.

— Заковириста це штука,— сказав.— Там у тебе кислячку не лишилося? Щось жога почала мене пекти.

Катря безмовно сховалась у сінях і видибала з півлітровою банкою кисляку. Микола протягнув через стіл пухку руку і схопив ту банку міцним зажимом. Ковтав кисляк, аж щось йому йойкало всередині, а коли випив усе, віддувся.

— Чорт! — сказав.— Тут нам з тобою, жінко, треба добре покругити головою. Щоб не влипнуть!

— Крути,— спокійно озвалася Катря.— На те ти в мене і хазяїн...

8

Отож “хазяїн” почав кругити головою. Але завжди, коли доводилося йому так чинити, незвичайна сонливість починала охоплювати його, ніби хто в кокон загортав: шовкові нитки, приємна млюсть, а замість думання — заватілість у мозку. Тоді рот його почав роздиратися так широко, як роздирається, коли хочуть озирнути запалене горло. І може б, і сьогодні все закінчилося тим-таки: він вирішив би, що найпожиточніші думки приходять, коли чоловік не сидить, а лежить, не забуваймо, що під горіхом стояла чудова, нова розкладачка, ясно біліла подушками, а вкривало гостинно відгорнуло подола, ласкаво запрошуючи. Але в людському житті бувають дні фатальні й

щасливі, а сьогоднішній Микола аж ніяк не назвав би щасливим. Отож сталося так, що якась дуже вже дурна муха надто розігналася, чи від когось тікаючи, чи когось доганяючи. Вона не змогла вчасно скоригувати польоту, не змогла вчасно зреагувати на сигнал своєї локаційної системи і з усього маху ввігналася просто в того розтуленого рота, і від того Миколина щелепа спазматично смикнулася і горішні зуби аж дзенькнулись об зуби долішні; Микола відчув, що та муха рвонулася просто йому в горло, а оскільки горло його було привчене ковтати все, що потрапить до рота, то миттю ту муху пожерло. Очі в Миколі вирячилися, він став червоний, як рак, муха шкреботала його десь уже в глибині, шалено тріпаючи крильми, і відчув, що зараз станеться якась біда, що він може вивергнути на стіл усе, що тільки-но було з нього з таким смаком зметене. “Кар! Кар! Кар!” — захрипів він, очевидно гукаючи в такий спосіб Катерину, і Катерина перелякано вискочила з сіней з віхтем у руці; вона подивилася на чоловіка з таким переляком, начебто й справді хтось засунув під ребро ножа, і йому, бідоласі, таки прийшов отой очікуваний кінець.

— Що таке? — спитала вона пополотнівши.

— Муху ковтнув,— злякано прошепотів Микола.— Дай-но щось заїсти...

Він ледве вимовив ці слова, але жінка його була не така нетямуща, щоб тих слів не зрозуміти, вона жбурнула віхтя на стола і кинулася в сіни, де відбатувала добру крайку хліба насущного, швиденько намастила в півпальця маслом і моторно подріботіла назад.

Микола куснув такого клопотя, як тільки міг, і з полегшею відчув, що муха в його горлі вже не тріпочеться, що вона вже наковталася соку, який стрельнув під горло від шлунку, в'язка хлібно-масляна маса посунула її в темну отхлянь Миколиного нутра, від чого кров знову потекла від обличчя туди, де їй належить плавти, а Микола пожадно доїдав те, що лишилося.

— Фу, чорт! — відсапнувся він.— Думав, учавлюсь.

— Бо треба руку прикладати, коли вершу роззявляєш,— немилосердно прорікла Катря.

— Коли ж не встиг,— сказав Микола.— І що це сьогодні в мене за день такий! Все мені якось навкіс іде.

— Ходи поспи! — сумирно порадила жінка.— Я це по собі знаю: коли вже не щастить, то я тоді тихіша води...

І він став тихіший води. Тобто продовжував сидіти за столом і тільки сонно покліпував очима. Тоді й почали крутитись у його голові думки. Може, й справді послати к чорту все це хазяйство й піти у городську квартиру де, коли й будуть мухи, то не такі, які з розгону вганяються в горлянку... Щось дуже грамотно говорив той малахольний... А коли затребувати з нього не три, а десять тисяч?.. А коли він і справді блатний?.. “Блатні не говорять так грамотно”, — сказав він собі.. “Блатні усякі бувають,— відповів він сам собі,— треба не дуже з цим ділом поспішати, а може, й порадитися з кимось...” Жінка щось там молола, але жінку слухай, а свій розум май... Він має свій розум і не такий дурний, щоб його провели... Коли він уже звідси й піде,— Микола обвів двора, зупиняючись поглядом на дереві чи на городі, то вже не за дурничку.. Копати города цієї весни не давала йому ядуха. Заважав живіт, а жінці впорати все самій також нелегко.. Ще невідомо, яка та квартира і чи вона чогось варта... Якось перевірити б у цього типа документи: чи справді він той, за кого вдає?.. Такий у нього пильний погляд, бр-р, як жаба дивиться! Холодний такий і загрозливий погляд: з такими, здається, ліпше діла не мати... А чи можна державну хату міняти на приватну?.. Хай ти гориш зі своїми обмінами, принесла його нечиста сила. А де він зараз?

— А де він зараз? — спитав Микола у жінки, яка вийшла на подвір'я з віхтем у руці.

— Хто?

— Хто, хто? Отой чортяка, що до нас приперся!

— А чи ж я дивилася за ним? Подався кудись...

Тоді Микола відчув рішучість. Оперся руками об дошки літнього столу й почав вилазити, бо лава стояла біля столу надто близько.

Став серед двору й застібав на штанях гудзики. Тоді всунув кінчика паска у пряжку і хотів затягти його до тієї дірочки, на яку застібував учора. Але це йому так легко не давалося; тоді він упокорився й застібнув на одну дірочку далі.

— Дай-но мені спінджака,— повелів він жінці.

Катря дала йому піджака, і він рішуче усунув у нього руки.

— Кравата вдягати не будеш? — спитала Катря.

— Давай! І капелюха теж.

Він затягнув на шиї краватку і насунув капелюха. Застібнув гудзики на піджаку і повагом пішов з двору: в капелюсі, з краватом і в капцях.

— Хочу розвідочку маленьку зробити,— повернувся він од хвіртки.

Жінка щось сказала, але він не дочув. “Чортова сірка у вухах! — подумав він.— Треба буде неодмінно почистити!”

9

Можна було б зайти ще до Сашка Кравчука, але на сьогодні Іванові вражень було досить. Він посидів і пожартував з тими своїми ровесницями, а тепер, коли йшов вулицею назад у місто, вона не здалася йому такою зчужілою. Ішов, і всміхався, й подумки вимічав двори, згадуючи їхніх колишніх посельців. У тих дворах поралися чи й просто сиділи люди, яких він не знав, і він подумав, що та колишня його вулиця майже витекла з життя, як пересохлий струмок. Здається, їх лишилося тут тільки семеро, а може, ще кілька, з котрими діла не мав, але це зараз не смутило його і не вражало. Був наче краплина, яка подорожує у світі (колись читав про те якесь дитяче оповіданнячко); та краплина, яка мандрує, перетворюючись у пару, сніг і лід. Всякі загодні житейські — це і є пара, сніг і лід, і не в тому інтерес життя. Живе краплина тільки тоді, коли вливається у стихію собі притаманну, коли єднається в морі, ріці чи струмку. Хотів так думати, але кутиком мозку збагнув, що це тільки частина істини. Є ще друга — неповторність наша. Можливо, сьогодні йому стане незатишно, бо після збудження й радості від зустрічі з колишніми знайомими йому знову доведеться вбирати в себе сутінки; знову нерушно сидітиме на матраці, обіпершись об стіну, знову загортатиметься в халата, а тоді і в пальто; кінець шляху близько, але туди ще багато йти. І йому захотілося раптом розширитися душею на весь цей рідний, а водночас зчужілий край, провідчувши серцем кожну бадилину, кожне дерево, горбок і кожну улоговину. Йому захотілося спитатись у кожної яблуні і в кожній сливи: що ліпше — літати по світі птахом чи єднатися корінням із землею? Що ліпше: жити неспокійно й бентежно чи мати тверду впевненість старожильця? Знав, що на ці запитання відповіді не дасть ніхто, бо на них і не буває відповіді, адже істина, очевидно, в спокої душевному. Водночас і страх почав у його душу заповзати: страх мандрівця, який завершує дорогу...

Ішов по вулиці, запрудженій молоддю, що поверталася з пляжу: загорілі дівочі плечі, шовкова стиглість шкіри ніг, струнки юначі тіла. Вони йшли розмлоєні й задоволені, щедро наповнені сонцем, аж струмувало воно від них. Жартували, й сміялися, й дихали сонцем, дихала сонцем уся вулиця, повна отого сяннистого пилу, від якого повітря стає рідке й розтоплене, але не пригнічує; від того кожен листок ніби тугішає і бринить у срібному промінні; від того й небо набирає розкішної й загадкової глибини. І він раптом збагнув, що не знав такого відчуття хтосьна відколи; йому було приємно йти у цьому юначому гурті, хай це і ймовірна спорідненість, хай надто різниться він від інших, хай тільки випадковий він тут гість.

“Гість удома! — прошепотів він, усміхаючись не без гіркоти. — Але все-таки вдома!”

Він зайшов у будинок, у якому мав тепер квартиру, і звично кинув оком на поштову скриньку. Але відразу ж відвів погляда, бо п'ятирічне блукання таки завершилось. Він тепер вільний од цього клопоту, хоч у нього ще є клопіт інший. Останній клопіт, після чого він заспокоїться. Після того він стане пенсіонером, який повільно доживає віку і, здається, відчуватиме від того задоволення. Адже досі воно було йому заказане, досі він жив, як анархорет.

10

Наступного дня була неділя, і Микола сидів, як учора, за столом після доброго обіду, не без осолоди позираючи на приготовану розкладачку під горіхом, коли біля воріт знову виросла худа, кощава постать. Микола здригнувся всім тілом, бо підсвідомо чекав цієї появи; він зіщулювся і ввібрав голову в плечі, коли можна ввібрати в плечі голову, в якій немає шиї. Стрельнув оком у бік прибульця і хотів півголосом покликати Катрю. Але Катря вже сама стояла на порозі, а прибулець цього разу не чекав, коли йому дозволять зайти, — уже йшов до них: стрункий, суворий, ще здаля сверлуючи Миколу своїми неслітськими очима. Сів навпроти Миколи, який намагався дивитися не на прибульця, а в миску, де в соку й олії плавали накришені огірки й помідори, і безцеремонно почав його розглядати.

— Отже, я повторюю свої умови, — сказав він, виразно вимовляючи кожне слово. — Повертаю сповна всі ті гроші, які ви

заплатили матері, і додаю до того свою квартиру, щоб ви мали де жити...

— Це вже не ті гроші,— сказала Катря.— Тоді кіло м'яса стоїло два рублі, а зараз чотири...

Микола зирнув на жінку здивовано. Щоб це вона,— торгуватися задумала. Вчора вони, здається, переговорили й вирішили відшпити цього мінййла раз і назавжди. Сказати, що вони не продають своєї хати, ані мінйють.

Іван сидів, опутивши голову, ніби щось підраховував.

— Гаразд,— сказав він.— Я дам не три тисячі, а п'ять...

— Але ж, чоловіче добрий,— раптом заговорив фальцетом Микола, викруглюючи очі й червоніючи, наче кисейна баршнйя.— А парове опалення, яке ми провели, а ванна, а всі ремонти?..

Цього разу здивовано позирнула на нього Катерина. Але Микола збагнув, що вступив у торг, тільки тоді, коли ці слова викотилися з нього, як хмарка мильних бульбашок. Здавалося, вони ще тремтіли в повітрі, круглі, барвисті, погойдувались і заїтали, підхоплені теплою хвилею подуву й лускали з легеньким тріском, розточуючи навдодік запах уже травленого ситого й через це важкого обіду.

— Гаразд! — сказав Іван.— Я заплачу й за це. Скільки воно вам обійшлося?

— Дві тисячі,— сказав, не моргнувши оком Микола.— Але що це ми завели таку балачку: хіба можна приватний дім мінйти на жеківську квартиру?

— Я це влаштую,— коротко сказав Іван.— В крайньому разі можна й цю хату відписати в ЖЕК.

— А чого це вам сюди так хочеться? — спитала Катря, хитро заскаливши око.

Це було цікаво й Миколі, і він аж вперед подався, щоб почути відповідь.

— Бачите, люди,— сказав, легко всміхаючись, Іван.— Кіт, коли вмирає, чи пес намагаються покинути домівку, а людина навпаки. Особливо та людина, якій випало в житті немало помитарювати...

— А ми вже думали: ви тут скарб закопали,— бовкнув Микола, по-дурнувато му розтягуючи губи.

— А що ви думаєте? — серйозно сказав Іван.— Тут закопано мої молоді літа...

На те слово Микола знову пильніше придивився до прибульця: може сказати так нормальний чоловік, чи ні? Але він не встиг того всього розкумекати — він реготав. Отак розкрив рота, який виявився непомірно широкий, а в ньому виявилось тридцять два здоровісіньких зуба, був він якийсь червоно-брунатний, той рот; Катря тримала на вустах тонку півусмішечку, бо хто знає, думала вона, а може, цей дивний міняйло й передумає? Вже встигла зметикувати, що діло це їм вигідне: квартира в місті й добрі гроші в кишені; через це вона й усміхалася так тоненько, а коли Микола перестав вивергати з розхиленої пащеки оті грубі, трубні, як клекіт, звуки, вона запиталася швиденько, ніби й байдуже, а чи так собі, до слова:

— Щось ви не кажете, яка у вас квартира...

— На другому поверсі, двокімнатна, — сказав Іван. — На вулиці Рильського, вікна виходять у сквер.

— Але що це ми завели таку балачку? — знову сказав Микола, бо знову згадав, що вони вчора вирішили відшити цього міняйла, але щось його спинило, бо зирнули на нього пильно холодні сірі очі, й вони ніби паралізували йому язика — отак хотів щось проректи немаловажне, а не міг.

— Він хоче сказати, — незворушно озвалася з порогу Катря, — що ми тут без вас і кілька дерев посадили. Отой горіх — це ваш, а оці три яблуні — наші...

Микола знову дививсь у миску з накришеними огірками й помідорами. Вони збуджували в ньому неясний апетит, але це, здається, було нервове. Він і справді нервував, бо ніяк не міг справити мову в потрібне русло, тобто хотів сказати, що вони зовсім не збираються мінятися, що це було так, просто собі розмова, адже цікаво, що воно й до чого; насправді їм тут нічого не бракує, бо це таки їхній дім, а там вони житимуть на позиченім та ще й квартплату щомісяця плати! З іншого боку, йому не треба буде дертися щодня під гору, щоб дістатися на роботу: одягне капелюха й костюма, махне щіткою по туфлях, а може, скаже зробити це жінці, та й піде собі, покотиться, й курява з-під п'ят не вилітатиме — скрізь там асфальт. Не буде хіба що оцього блаженного післяобіднього спокою й розкладачки під горіхом, зате не буде й обридливої роботи на городі. Зрештою, що він забув на цій погано вимощеної, допотопній вулиці? Доля прислала йому цього дивака, то чи треба відвертатися від свого щастя?

Він знову відчув, що прибулець пильно на нього дивиться і, хоч не зустрічався з ним поглядом, все в ньому знову захололо, аж затрусилося.

“Не,— сказав він собі,— він таки малахольний; їй-бо, коли я йому відмовлю, всуне мені під ребро ножаку!”

11

Цей двір був так густо зарослий деревами і диким зіллям, що здавалося, тут інакша земля, а може, й свій мікроклімат. Бур'ян пер із землі з навальною, всепоглинаючою силою, він покривав невеличкого городця, парканчик був заплетений хмелем, а сама хата — диким виноградом. Двір затарасований старими колодами, дошками і найрізноманітнішими залізяками: залізячки й скручені шматки дроту висіли навіть на гіллях дерев, як дивні, іржаві плоди. Стежка заросла пишною, торочкастою кропивою, яка готувалася висипати в цю привільну землю ще кільканадцять мільйонів насінин. У городі відвойовано від зілля кілька грядок: одна з цибулею, а друга з огірками, але й на них грізно наступала кропива й мокрець. Межа з сусідським городом заросла непрохідними заростями бульби; зілля підступало під саме подвір'я, наче готувалося стрибнути й на цей, міцно втрамбований і майже заставлений іржавим залізом п'ятачок. І тільки під самою стіною стояв позеленілий від часу стіл, а біля нього кілька напіврозвалених осліпців. Біля того столу завмер чоловічок з палицею в зелених штаних і в зеленій брезентовій куртці, на голові якого неохайно був покладений помнутий зелений капелюх. Той чоловічок був старий, та все ще нагадував хлопчача — Іван упізнав того хлопчача відразу, бо то був той самий Сашко, тільки обличчя його перетворилось у зморщену картопельку. Іван не міг стриматися й заплакав, бо цей зелений чоловік — єдиний, кого він пізнав відразу й безпохибно; здається, він вийшов із цієї надмір озелененої землі, з тих її пластів, які колись топтав тут і Іван, із того світу, до якого рвався він так щиродушно. Чоловік дивився на гостя підозріливо, бо, здається, не пізнав його, бо хто зна, що за люди шляються навколо, а може, ті, які хочуть украсти його залізо на металолом? Зрештою, як пояснити й той дивний, недоречний плач, коли цей прибулець таки знамірився викрасти його металолом?

— Сашку! — сказав Іван, обтираючи обома руками очі.— Чи ж ти мене хоч пізнав?

Сашко вдивився в прибульця уважніше — отой дивний постарілий хлопчак, з яким був колись вуличним друзякою,— але його обличчя не пом'якшилося й не зворушилось.

— Сашку,— сказав, підходячи ближче, Іван.— Це ж я, Іван Пустовойтенко..

Тоді він побачив, що у втомлених сивих очах зеленого чоловічка щось збудилось, якась іскра, а може, й вогник; щось там зануртувало й відроджувалося; можливо, він згадував, бо ім'я та прізвище були йому знайомі, але цей чоловік, що тільки-но плакав так нерозважно, й зовсім ні. Хотів поєднати в голові те, що зв'язувалося у нього з цим прізвищем, і те, що бачив зараз,— обличчя забуте й чуже; може, це йому в якійсь мірі вдалося, лице його раптом розтерпло й пом'якшало, а уста відслонили жовті, розхитані зуби.

— Ти що, з неба впав? — спитав Сашко.

Тоді здалося Іванові, що в ногах у нього заворушилися трава і що звідусіль до нього потяглися гілки і листя, що все навколо зашелестіло й зашепотіло, що він сам засіваєтьса зіллям, як усе в цьому обійсті, що час не такий уже всевладний і беручий,— давно намагався себе тим тішити. Ще звідтоді, коли зважився на цю мандрівку в п'ять років, серце в нього раптом задзвеніло, як мідяне, ніби хтось підвісив замість серця дзвінка, і той печально йому зателенькав.

— З усієї вулиці з наших хлопців нас тільки двоє й лишилося, Сашку,— сказав тихо.

— Сідай,— мовив Сашко, підсовуючи до нього розхитаного стільця.

Стілець, як і стіл, був покритий зеленкуватою цвілляю.

— А я тут,— всміхнувся він,— живу собі сам!

Опустив голову на груди й замислився.

— А де твоя жінка, Сашку? — тихо спитав Іван.

— На цвинтарі, де,— спокійно озвався Сашко.— Хіба не знаєш?

— А діти? В тебе ж було двоє дітей.

— Хіба я знаю,— сказав Сашко,— може, й були.

— А мене ти хоч пам'ятаєш?

— Пам'ятаю,— байдуже озвався Сашко.— Чого б це тебе не пам'ятав?..

— І те як ми разом горобців дерли?

— Я все пам'ятаю, Іване,— сказав Сашко.— Може, ти мені й чарку приніс?

— Ти п'єш іще чарку?

— Коли хто вгостить, п'ю. А не, то на своє зілля дивлюся. Кропива в мене виросла гарна...

Іван поставив на стола пляшку.

— А закуски ти не приніс? — спитав Сашко.— В мене нічого нема.

— Огірки й цибуля ж твої?

— Не, невістка посіяла. Вона в місті живе. Там у неї, крім Кольки, ще двоє пацанів.

Колька, здається, був Сашковим старшим сином. Іван устав і пішов на грядку. Вирвав кілька огірків і цибулин.

— Це ти даремно зробив,— спокійно сказав Сашко.— Сваритися вона буде, скаже, що я злодій і краду її огірки й цибулю.

— До мене її пришлеш,— сказав Іван.— Склянки в тебе є?

— Є, але немиті,— мовив зелений чоловічок.— П'яниці мені їх тут через день залишають.

Іван помив піском склянки, бо теж були покриті зеленою цвіллю, а заодно огірки й цибулю.

— А хліб у тебе є?

— Хліб є,— сказав зелений чоловічок.— Черствий.

Він звівся і, налягаючи на палицю, подибавав у сіни.

Дивна тиша покривала цей двір. Здавалося, всі звуки, що існували навдокіл, розчинялися й пропадали в буйному царстві зела. Здавалося, від того й оглухнути недовго, бо тільки й чути: шелест і шерех, ніби пісок сиплеться. Начебто десь поруч є піщана гора, і пісок поступово засипає це обійстя, покриваючи його й хоронячи. А може, це шумить так од річки вода, і натікає невидно вона й сюди, і вони сидять, ніби водяники на дні невидимого, але безмежного моря. Кожне зело тут дише; кожне зело тут дивиться — густий підводний ліс водоростей; кожне зело тут просяклося настороженою увагою й зорить на прибульця з іншого світу десь так, як дивився перед цим на нього зелений чоловічок. А ось і він, маленький і тихий, в усьому зеленому, з чорним півбуханцем у чорній руці і з покритим зеленою цвіллю ножем у руці другій. Спинився на вступі до хати, а радше нори, бо двері завиті диким виноградом, і став,

ніби пічкурець біля своєї печери: за спиною в нього глухою завісою запнулася цілковита тьма. Втягнув у себе з прихлипом повітря, й очі його несподівано закліпали, наче і йому захотілося заплакати тут, на дні оцього безмежного зеленого моря.

— А скільки це ми не бачилися, Іване? — спитав він.— По-моєму, ти й жив десь не в Житомирі?

— Ходи до мене, Сашку,— м'яко сказав Іван.— Ходи, чарку вип'ємо.

— Хе-хе,— мовив Сашко.— Не часто в мене гості бувають... То це ти той Іван Пустовойтенко, з яким ми разом у школу ходили?

— Той, Сашку, той...

— Хе-хе,— засміявся тихо Сашко, сідаючи на покритого цвіллю розхитаного стільця.— А я тебе не впізнаю...

— А ти придивися.

Сашко взяв склянку, на чверть наповнену горілкою, і почав не пити, а смоктати з неї з присьорбом.

— Ну, а тепер,— сказав Іван, коли той випив,— придивися до мене. Не можеш мене не пізнати!..

— Зараз заїм,— спокійно мовив Сашко й почав повільно жувати огірка з хлібом.

— Заросло все тут у тебе, Сашку,— смутно сказав Іван.

— Гарне в мене зілля,— всміхнувся мрійливо Сашко.— Он полину тепера ніде не знайдеш, а в мене є. І чистотіл є, я ним свій лишай лікую.

— Хворієш?

— Та не, здоровий я. Оце тільки й мучить мене, що лишай отой. Але помажу чистотілом і сходить. Налий-но іще...

Знову взяв склянку, на чверть наповнену горілкою, і висмоктав її з присьорбом.

— Сашку! — тихенько й печально сказав Іван.— Все це мене не пізнаєш?

— Бачиш,— сказав хитро Сашко, вже трохи і язиком не повертаючи.— Коли б отак, сказати, з поваги за те, що приніс мені чарку, то я тебе пізнав, а коли по-правді... Іван Пустовойтенко, кажеш?

— Еге ж! Пригадай. Той, що з тобою разом у школу ходив...

— Того я знаю,— сказав Сашко.— Ти вже мені вибач. Не хворий я, а старий...

— І все на світі забув?

— Хе-хе,— засміявся соромливо Сашко.— А може, й не забув. Бо те, що було, те було. Може, це я тільки теперішнє забув. Хе-хе! — закрутив він п'яно головою.— Хіба я щось проти тебе кажу? Може, ти й справді Іван, я ж нічо... Не, те, що було, добре пам'ятаю...

Він раптом подивився на Івана тверезими, а може, й мудрими очима, в яких на споді й досі горіла мала хитринка, а з нею щось запитальне й тривожне.

— Ти в тій школі більше за мене вчився,— сказав розважливо. Через це тобі більше й знать... Про що це я? Я кажу, що, може, ти й справді той Іван Пустовойтенко, якого я не забув. Але сиджу тут сам, Іване, й часто міркую. Дивлюся: зелене все таке й пишне, ні в кого такого нема. Часом, Іване, невістка приїде, сварить мене і ото грядки пореє... Я на неї не серджусь, а сиджу собі й міркую. І знаєш, до чого я доміркувався, Іване?

— Скажеш! — серйозно мовив Іван.

— Авжеж, скажу. Бо міркую часом я про те, братця, що, здається, раніш нічого й не було. Ні тебе, ні мене, ні жінки моєї, про яку ти питав...

— Отямся, Сашку! — вигукнув Іван.

— Дай мені ще чарку, розкажу ще й більше,— прискалив око Сашко.

Він утретє випив, власне, висмоктав з присьорбом, тоді подивився на Івана зовсім хитро:

— Не сердься на мене, братця! — сказав.— Але їй-бо, нічогісінько не було!

12

Після оформлення всіх формальностей, саме тоді, коли машина з Миколиними пожитками рушила по вулиці вгору, Іван Пустовойтенко звалив на плече скрученого м'яким дротом матраца, узяв у руку добряче потертого в довгій, на п'ять років, дорозі чемодана і вибрався з квартири, де прожив кілька місяців. Він замкнув вхідні двері й чекав зі своїми пожитками Миколу на вулиці. Тут він допоміг Миколі розгрузити вантажівку з пожитками і на тій-такій машині, заплативши шоферу доїхав до свого нового осілля — того місця, куди так уперто й довго добивався. Тут він застав Катрю, яка дозбирувала манатки, він допоміг Катрі поскидати їх на вантажівку, галантно

підтримав жінку під лікоть, коли вона залазила в кабінку, й досить щиросердно помахав рукою вслід, хоч Катерина на його махання не зважила.

Після того увійшов у дім, утягнувши в нього перев'язаного м'яким дротом матраца і свого потертого чемодана. Поставив чемодана посеред вітальні, запалив колонку, щоб нагріти води для ванни, а потому заліз у м'яке літепло — колись тут була його кімната, і це звідси соняшними ранками вислизував він надвір, щоб податися з вудочкою на річку, не турбуючи матері.

Він лежав у ванній і курив; крізь той дим привиділися йому так само димисті світанки, коли ріка парує, а роса грає, ніби коштовне каміння, повітря тоді свіже й густе, а коли набираєш його повні груди, відчуваєш щось таке, як щастя. Світ тоді раптом одмінюється, стає до болю рідний і дорогий; тоді звуки гучать чітко і злагоджено, а півні співають хвалу сонцю, бо й самі вони діти сонця зі своїми кривавими гребенями і кривавим співом.

Знав, що повернув собі можливість таких ранків, бо, може, тепер все не сприйматиме так гостро. Отож лежав у літеплі, розпластавши руки й ноги і дививсь у туман, створений димом випаленої і вже виплюнутої сигарети, думав про завтрашній ранок, який йому конче хотілося відчути саме так, бо тільки тоді зможе сказати: “Я, мамо, повернувся! Я виконав твого заповіта, хоч витратив на те всю силу, яку мав!” Він скаже блідій, розмитій постаті, яка й досі приходить у його сні: “Не знаю, мамо, як житиму і що залишилося з тої сили, яку мав”. Він прошепоче їй, пильно вдивляючись у туман, що поступово його огоратиме: “Але зробив усе, що міг!”

— Все повертається на круги свої! — сказав він голосно і засміявся, бо згадав червону й набурмосену фізіономію Миколи, коли той пер на собі коробку з телевізором.

Тоді подумав, що перестав бути слимаком, який скрізь вочить із собою власну хату, він передав ту достойність Миколі, знав-бо, що квартира, якою він його наділив, навіки приросте йому до горба. Носитиме її на собі з жінкою і з усіма потрухами, з усіма тими цяцьками, на які гордо позиратиме, бо він їх таки здобув; можливо, йому доведеться роздутися ще більше, і це тоді, коли квартира впливе йому в нутро. Отакий він і залишиться: чоловік-коробка, чоловік-квартира, чоловік-телевізор і всі інші красоти побуту — все те поступово іржавітиме й

старітиме в ньому. Тут, у оселі, де Іван лежить у чужій ванній і вбирає в тіло м'яке тепло, Микола ще мав щось невиразно своє, але те невиразно своє залишилося в порожньому кузові вантажівки, яка перевозила його монатки. Те Миколине “невиразно своє” вимете ввечері шофер з машини, і воно піде собі за вітром, як пух.

“Ні,— подумав Іван,— різко сідаючи у ванні, аж вода потекла йому з пліч дзюрком.— Я не повинен ні про кого погано думати, адже я знайшов собі гавань!”

13

Вони засіли за столом, щедро прикрашеним закусками, які приготували всі п'ятеро колишніх Іванових приятель-ок-сусідок, і пляшками з вином та горілкою найвищих ґатунків,— усе те він купив на решту грошей, що в нього залишились. Тепер він уже був голий, як бубон, і прибутку мав тільки пенсію, але це його турбувало найменше, хоч пенсія мала надійти через півмісяця. Але він задоволено витратив усе до копійочки і мав від того таке відчуття, як той, хто скидає на весні важкого кожуха.

Сидів на чолі столу, довгого старого столу, який належав колись його матері, за ним вони збиралися на вечірні чаювання, навіть відчув аромат сутінків, перемішаних із запахами по-справжньому вміло завареного чаю; посеред білосніжної скатертини вилискував міддю самовар, мати неквапно розрізала цитрину і кекс з родзинками, пекти який вона була велика майстриня. Потім за цим столом довгі роки сидів Микола, наїдався тут по зав'язку і важко йому було з-за нього вилізти. Зараз стіл був висунутий на середину подвір'я, з лівої руки від Івана сиділа худенька Ніна в хустині, зав'язаній, як у індійського раджі; посередині вмостилася, зі стогоном випроставши зав'язану бинтами ногу Варвара, а Поліна Войцехівська, в якій він досі впізнавав самий тільки голос, примостилася біля неї. Другий бік столу заповнили могутніми тілесами Жасминова Пані, яка згиналася, щоб сісти, з такою натугою, з якою розгинала хвору ногу Тамара, а біля неї, як пень столітнього дуба, незворушно темніла її сестра Клава, задля оказії вона вдягла темну сукню, яка так-сяк збирала в свою форму її роздольне тіло. Навпроти Івана, також на торці, виструнчився, наче

слухняний хлопчик, Сашко Кравчук, якого він притяг сюди майже силоміць, сидів мовчки й дивився, тоді як всі п'ятеро колишніх Іванових приятельок-сусідок стрекотали, як сороки, й реготали.

— Не думала, що тобі вдасться вижити того Миколу,— сказала Клава.— Ми вже хотіли йти до нього культпоходом. Скільки ти йому заплатив?

— Всі гроші! — сказав, усміхнувшись, Іван, і це була правда.

— І нічого в тебе не лишилося? — вигукнула Поліна Войцехівська.

— Чого ж! — сказав Іван.— Пенсія.

Він обійшов стола, наливаючи чарки.

— А що, Сашку,— спитав він весело,— й досі мене не пізнаєш?

Але Сашко був тут увіч не в своїй тарілці. Смикнув плечем і підставив чарку — посуд принесли з собою так само п'ятеро приятельок.

Знав, що йому треба щось сказати, бо, здається, надійшла урочиста хвилина, коли можна виповісти все, що тримаєш на думці, але щось зашкреботало йому в горлі, обвів поглядом усі оці обличчя, які вже не треба йому пізнавати,— знав їх у новій іпостасі. Він щось проказав, закликаючи випити, щось вичавив із себе кострубате й непотрібне, бо відчув раптом, що йому таки хочеться випити. Довгі роки жив він у тяжкій повстримності, довгі роки складав гріш до гроша, а наприкінці став скнарою, обідаючи лише раз на день у найдешевшій їдальні. П'ять років обтирав кутки в чужих містах та будинках, в яких так невитратно літав дух колишніх пожильців, спав на голому матраці, кинутому на підлогу, знав: равлик тільки тому може тягти на собі хату, бо вона легка. Переїжджаючи з міста в місто, зашивав свого матраца у мішковину і пересилав його багажем, а чемодана тягав уже сам. Більше не було в нього речей, через це й сидів він зараз перед гостями в убогій, обтріпаній і несвіжій сорочці, через це й черевики в нього на ногах ледве не розлазилися; він думав про все це, випиваючи чарку; спершу йому хотілося встати й розповісти оцим добрим людям, що тут зібралися, про все пережите й вистраждане, але за ці довгі роки він навчився не тільки повстримності, а й стриманості, отож хай буде, як є.

— Мені не віриться, що я вдома,— сказав він, широко всміхаючись.— Але, здається, тут ще пахне Миколою...

Вони засміялись, але ніхто з них не знав, що це значить — дух чужої істоти у власному домі,— всі вони рідних домівок не покидали. В одну із задушливих безсонних ночей, в одному із міст, де він зупинявся, щоб стрибнути звідти ближче до рідних місць, йому особливо гостро відчувся якийсь запах. Знав тих людей, з якими мінявся, бо мусив улагоджувати безліч формальностей, але той запах непокоїв його найдужче. В ту ніч йому здалося, що останній пожиалець, який виїхав звідти, затужив раптом за домом, де він не міг у ту ніч заснути. Він раптом повірив, що казка про привиди в домах не зовсім безосновна. Навіть той запах, подумав він, що його покидають після себе люди,— це також частина їх самих. Він раптом повірив, що людина не тільки вмістилаще власного тіла, несвідомо розсилає вона у світ частки власного ества, а світ людський саме тому безподібний, що частки ці лучаться між собою в той час, коли свідомість участі в тому не бере. Отож привиди, подумав він у ту безсонну ніч в останньому місці перед стрибком сюди, і є відчуттям такої всюдисущої присутності...

Тоді йому ніби хтось роз'яснив світ. Тоді він зрозумів, що йому належить у ньому, і що його непереможне прагнення дістатися в рідне місто й рідну домівку — теж частина цього одкровення. Він повірив тоді, в ту душну і безсонну ніч, коли його так стривожив запах чужих людей, еге ж, він повірив, що можна накласти час на час, що колишня присутність любих йому істот — це те поле, на якому виростає сьогодні. Він не захотів і не міг цим злегковажити, хоч, може, це ще одна до всіх інших облуд...

Оце й хотілося оповісти йому оцим, тепер найближчим йому людям, коли пійдіймав чарку. Але він був мудрий. Знав, що це їм, котрі прожили свій вік інакше і котрим нічого про таке думати, не потрібно. Вони зроблять поважні й серйозні міни, вислухають його чемно, але не зрозуміють.

— Ти чого не випив, Сашку? — гукнув він весело через стіл.

— Хе-хе! — засоромлено всміхнувся Сашко.— В таких ця горілка чарках і пляшках, що й пити незручно... Як ти сказав тебе звуть?

— Іван Пустовойтенко.

— Я теж колись знав одного Пустовойтенка, і теж Івана,— сказав зелений чоловічок, піднімаючи чарку. Але знову поставив її на стола.— Слухай, Іване,— попросив він у тиші, що

раптом зависла над столом,— а може б, ти налив мені горілки в просту пляшку, то я собі з неї потроху собі пив би. А то рука не бере...

Всі п'ятеро приятельок не зовсім чемно розреготались, але Сашко на них і оком не повів. Іван узяв зелену пляшку з-під ситра, здер етикетку, злив туди горілку з пляшки фігурної і з Сашкової чарки.

Тоді скрутив зі шматка газети корка і заткнув.

— От спасибі, догодив,— сказав ледве не зі сльозами Сашко.— Оце коли б ти всунув мені цю пляшку в кишеню, то я б собі з нею й пішов.

Він не дивився на Івана, цей малесенький, зелений, постарілий хлопчак; здається, йому бракувало тут повітря і щось гнітило. Здається, його вабило запусрене буйно-зелене царство, адже відвик він і від людей, і від гостин. Тут було надто багато жінок, надто голосно говорили вони й реготались, а він звук до іншого. Звук поринати в неозору зелену тишу, бо так, знав, починає, й сам зеленіти. Так розчинявся він між зела, і це було, хоч і страшно, але й приємно. Не міг би всього цього висловити в словах, але знав, що і в небуття можна перейти із теплою і задоволеною усмішкою на вустах.

— Іди з богом, Сашку,— сердечно сказав Іван.— Може, тобі й закуски з собою дати?

— Чи я знаю? — протягнув Сашко.— Хліб у мене є. Може, огірка дай!

Він засунув йому в кишені кілька огірків та помідорів, а ще шмат комісійної ковбаси.

— Але ні,— захвилювався раптом Сашко.— Побачить у мене невістка ці огірки, скаже, що я з її грядки рвав.

— Ти на мене пошлися,— сказав Іван.— Я прийду і обороню тебе.

— Хе-хе,— сказав Сашко.— Так уже й оборониш...

Він махнув головою, все-таки сумніваючись, що Іван оборонить його від невістки, і подибавав, не прощаючись, із двору, а вони сиділи мовчки й дивилися йому вслід, ніби виходив він у потойбіччя. Всі подумали про це водночас, і всім шістьом раптом здалося, що навколо надто гостро пахне зіллям, і всі шестеро подумали: зілля кличе Сашка Кравчука, оте буйне й соковите зілля, яке завжди має над людиною владу. "Зілля,— подумав Іван,— це завжди посланець землі".

— Ну що, дівчата,— сказав він уголос.— Лишився я між вас один парубок.

— Егеж! — вигукнула весело Клава.— І мусиш вибрати когось із нас собі в жінки.

— А що, в жодної із вас нема чоловіка? — так само голосно сказав він.

— В усіх, окрім Клари та Ніни,— сказала, блиснувши зубами, Клава.— Ми ворони — красні жони!..

14

Старі приятельки (окрім Варвари, котра мала хвору ногу) прибрали зі столу, помили посуд і забрали його з собою, залишивши бозна з яких побуджень на столі білу скатертину, бо Іван сидів за столом, обпершись об неї ліктями, й незмигтно дивився, як вони клопочуться. І от пішли, шумливо з ним попрощавшись: попереду рушила широка, як столітній дуб, Клава, за нею ступала тихенька Ніна в хустці, зав'язаній, як в індійського раджі. Третьою важко налягала на палицю і з натугою пересувала хвору ногу Варвара, а вже за ними Поліна Войцехівська у вовняному платті, яке вона встигла сплести, доки залагоджувалися формальності з обміном у Миколи й Івана, і Жасминова Пані, яка тільки тепер знову одягла на очі темні окуляри й бачила світ м'яко задимленим.

Іван все ще сидів за столом, спираючись ліктями на сліпучо-білу скатірку, і дивився на них затуманеними з хмелю очима. Вони виходили з хвіртки одна за одною, наостанок поверталися й махали йому. Відтак зникали, а він прощався з кожною легким помахом голови. Останньою повернулася до нього Жасминова Пані, й він звів легенько руку, прощаючись і з нею.

Нарешті в дворі стало тихо, і він відчув радість не радість, збудження не збудження, а якесь особливе знесення. Ні, це була таки радість, пасивна, світла, тепла радість, яку випромінювали сонячні латки, що їх нашило сонце на сніжно-білій скатертині. Вони танцювали перед очима, і він подумав: коли заплющити очі, щось у цьому дворі станеться. Поступово двір наповнювався срібленим етером; можливо, це був дим, що слався від цигарки, яку він, сидячи за столом, кутив. У тому димі почали проступати дерева, яких уже на цьому світі не було. Гілля їхнє вгиналося від плодів, які сяяли в цьому світі,

як золоті. Кожна гілка підтримувалася підпіркою, а стежкою просто сюди йшла дівчина в білому платті. В неї ясно було завите дрібушками волосся, а очі сині, як небо весною.

— Я хочу, мамо, познайомити тебе зі своєю нареченою,— сказав він.— Її звать Надія.

— Сідайте, будемо пити чай,— лагідно сказала мати.

Задзвеніли ложечки об тонке скло склянок; самовар блищав начищеною міддю, і окріп, коли було повернуто краника з круглою ручкою, тік на цукор, напіврозчинений у заварці. Він побачив чайника з чудової старовинної порцеляни, на якому був намальований китаєць, і китаєць той ловив рибу, сидючи в напівпрозорому човні. Іван узяв склянку в срібній підставці й поставив її перед Надією; мати нарізала кекса, якого була велика майстриня пекти, а батько сидів у білій вишиванці й переглядав газету, яка голосно шаруділа. Відірвався від газети й подивився через пенсне на Надію.

— Я давно знаю, що ви приятелюєте з моїм сином,— добродушно сказав він.— Якого варення вам покласти?..

Іван не почув, що сказала Надія, а повернувся в бік матері. Та дивилася на нього великими, смутними очима і всміхалась.

— Сьогодні чудовий день,— сказала вона.— Не гаряче й не холодно, і яюсь по-особливому пахнуть квіти.

— Покладу вам агрусового варення,— чемно сказав Надії батько.— Як ви сказали, ваше прізвище?

Надія щось відповіла, але Іван не почув її голосу.

— Та ж ви з Іваном у четвертому коліні родичі,— радісно й трохи здивовано сказала мати.

— Це домашній кекс,— сказав Іван, простягаючи нареченій вазу тонкої роботи, в якій жовтіли скибки з темними очками родзинок.

Надія дивилася на нього синіми очима з жовтими крапочками і всміхалася м'якими вустами.

— Добре знаю вашого тата,— сказав батько.— Ми колись разом із ним учились у гімназії.

— Родичка ви нам по моїй лінії,— трохи гордо сказала мати...

Іван почув свій голос, далекий, ніби виблідлий, як стара фотокартка, голос, який щось весело оповідав. Срібна ложечка дзвонила об тонке прозоре скло — це батько помішував чай. Жовта оса прилетіла покуштувати агрусового варення, але

була надто жадібна і впала у густу в'язь. Вона виповзла з вазочки з обмоклими крильми, вражена і ледве жива, а вони сміялися з веселої історії, яку котрийсь із них розказав.

— А зараз,— мовив голосно Іван,— я запрошую вас у дім. Хочеться мені заграти... Щось веселе й сумне, як цей день...

Почув музику, але то грав не він. Ця музика щось зворушила і збудила в ньому, сочилася вона крізь гілля дерев, начебто заграли самі дерева й трава. Озирнувся, немов справді щось може в житті повторюватися чи повертатися, ніби справді можна пізнати ту загадкову присутність, яка є нашим прожитим. Зрозумів, що в світі є щось вище і за це, що існує щось тонке й вишуканіше цієї музики, яка наповнювала його, захоплювала й покривала; зілля захитало голівками; хитнулося гілля, скинувши кілька дозрілих плодів, що глухо впали на м'яку землю городу; в цей час у глибині двору сухо зарипіла хвіртка, яку, здається, погано причинила за собою Жасминова Пані.

Можливо, хтось до нього зайшов, а може, це йому здалося. Йому таки причувся легенький рип піску під підощвами. Хтось достеменно йшов до нього по доріжці, і той хтось був прозорий, як дим, і мав очі сьйнисті, ніби дві зорі.

1983 р.

ОПОВІДКА ДЕВ'ЯТА

ДВА СОКОЛИ

1

Кухонне вікно залите ранішнім сонцем, проміння падало на спину Степану Карташевському, і коли Степан ворухив виделкою, здавалося, що ворухить він променями. Степанова дочка Марина була заспана і вряди-годи розтуляла немалого рота, повного міцних білих зубів.

— Такі в тебе зуби хороші,— сказала, блискочучи золотом своїх, уставлених, Степаниха,— самé тобі, прямо сказати, загляденіє. З такими зубами, я тобі скажу, в кіно знімається можна.

— В образі тигра,— буркнув Карташевський.

— І чого це ти її ображаєш? — аж скинулася Степаниха.— Ще таких дівчат, як Мариня, пошукати тра!

— Ну, наш папка всіда! — сказала байдуже Марина.— Хіба ти його не знаєш?

Тоді й прийшло оте озоріння. Можливо, один із ранішніх променів замість того, щоб падати навкіс, відхилився од твердо прокладеної золотої дороги, по якій мав ковзати; здається, він ударився в дзеркальце, яке взяла в руку Марина, щоб обдивитися, чи справді таких дівчат, як вона, треба пошукати; як там не було, а промінь таки стрибнув у ліве око Степанихи (вона ж таки Валентина Микитівна Карташевська, а в дівоцтві Корж), і той промінь через око освітив засутенілий закамарок її мозку. Отже, вона змогла зв'язати кілька понять (краса рідної дочки плюс потреба когось шукати) у простий, як у підручнику “Логіка”, умовивід:

— А ти, дочко, отак не сиділа б склавши руки: пора й тобі жениха пошукать... Не забувай, що тобі двадцять і іден.

Викотила з себе ці речення, зробивши тільки два вдихи в місцях, де й належалося бути паузам, отож це речення прозвучало з її вуст начебто вірш.

— Отак вийду на вулицю й кричатиму: агов, женихи, збирайтеся!

— Не, чого так, хитріше тра,— не без таємничого виразу на обличчі проказала, блиснувши золотими зубами Валентина Карташевська, яка була в дівочтві Коржем.— От я, сказати по правді, твоєму батечку як голову закрутила? Певне, й досі думає, що сам мені голову закрутив...

Степан щось буркнув чи відхаркнув застряглою у горлі кавалка картоплі, а тоді й зачвакав, щоб добре того кавалка пережувати і щоб удруге він у горлі не застрявав.

— А мені той заміж не горить,— байдуже сказала Марина.— Візьмеш собі на голову якесь п'яне варзякало і мучайся.

Вона встала з-за столу, бо вже треба вибиратися на роботу, а їхати до заводу далеко, аж у другий кінець міста; там сиділа за машиною, котра тільки й робила, що рахувала, а за іншими машинами сиділи так само дівчата й жінки, і тільки й робили, що рахували, власне, давали змогу рахувати машині; отже, були вони, як живе тіло тієї лічильної трахомудії, а ввечері розходилися додому; вдома їм не хотілося вже нічого, хіба що взяти до рук шпиді і щось плести й плести: шкарпетки, рукавиці, шапочки, а чи кохту. Шкарпетки вона віддавала матері, бо в тої боліли ноги, а шапочку й рукавиці одягала сама і знову йшла до тих-таки машин, які все рахували й рахували, і не було тому ні кінця ні краю. Марина ж була спокійна й трохи сонна, а через це й повна і дивилася ледь-ледь примруженими очима, і було в тому позирі більше нудьги, ніж інтересу. Вранці виходила, а ввечері приходила у цей малий дімець біля річки, в якому спокійнісінько живуть батько, мати, кіт та й вона. Мати на роботу не ходила, бо мала, як вона говорила, сорок і їдну хворобу, а батько, прийшовши з роботи, сідав у м'яке крісло, закидав ноги на стільця і безмовно дивився телевізора, не розбираючи: цікаве передають чи нудне; здається, йому й не треба було розбирати, про що розповідає ота коробка, він ніби спав з розтуленими очима й помітно оживав, коли з'являлася миловидна дикторка чи героїня, тоді він кахикав, обличчя його м'якшало і він стріляв оком, чи нема поблизу Валентини, а коли її поблизу не було, дивився на знадливе видиво на екрані з видимою втіхою: може, задля цих моментів і перепускав через себе хвилі щоденної нудятини, яку та коробка з такою невідворотною постійністю із себе випуска.

Отже, Марина встала з-за столу і вийшла глянути на широкий світ, а широкий світ мінився і грав росою; у широкому світі нерушно лежала в курному тумані річка з приклеєними

до її плеса човнами рибалок; а може, ті рибалки росли на річці, як водорості: якісь сірі, всі однакові з червоними обличчями і хрипкими, як у ворон, голосами. Марина зітхнула, бо вона зітхала завжди, коли треба було йти на роботу, і отак відмежовувала в собі період спокою (ніч і ранок) із періодом руху (день). Мати вже поклала її у сумку бутерброда, отож зирнула на стежку тим-таки поглядом, у якому було більше нудьги, ніж інтересу, і її туфлі почали карбувати земляну стежину, лишпаючи на ній ямки від високого й гострого закаблука.

— Бачив? — кивнула чоловіку Валентина.— Така якась тепера молодьож пішла: хоч ти їм кілка на голові тешти. Я вже й бояться починаю..

— Чого? — спитав Степан, ніби пробудившись.

— Що в дівках засидіться. Не, я їй у дівках засидітисся не дам!

— Сама їй жениха знайдеш?

Валентина налила чоловіку величезну філіжанку сурогатної кави, забіливши її молоком і кинувши туди п'ять ложечок цукру; в цей час голова її запрацювала, як і та машина, котра весь час лічить і на якій працює дочка; Степан подививсь у вікно, крізь яке видно було річку з дивними водоростями-рибалками — всі вони тримали в куточку вуст по сигареті, і дим од того розповзався по цілій долині. На тому боці палили вогнище, і вогник у тумані був кошлатий і чудний; певне, рибалки, які сидять тут цілу добу, вирішили поспідати. Він уявив, як смачно побулькує юшка, один із сірих та червонолицих витяг із води пляшку, заткнуту пластмасовим корком і без етикетки,— може, була то й вода, але вода так прозора не булькає, не тремтить так од води нетерпляче рука, яка підставляє під той струмінь склянку. Але п'ється ота загадкова рідина просто й без прикрості, ніби вода, бо може, то вода і є, а те, що вона робить обличчя ще червонішими, здається, нікому не вадить: червонішають обличчя і від сонця, і від свіжого повітря.

— В мене там є один на прикметі,— сказав задумливо Степан.— Дай на півлітра, то, може, й побалакаю.

— А ти без півлітра побалакай,— сказала Валентина.— Дуже ласий до того півлітра.

— Та воно й діло непросте,— сказав трохи ніяково Степан.

— Це вже, мабуть, на Андрія вудочку закидаєш,— сказала Валентина.— Андрій мені не підходить.

— Чого це він не підходить?

— А того, що ви з ним і хату, й мене проп'єте...

Він подивився на жінку десь так само, як дивилася на широкий світ дочка: більше з нудьгою, як з інтересом, вже пора йти, подумав він, бо на пропускній стоїть *отой*, і їсть їх кожного очима, а на руді в нього годинник, перевірений по радіо, і той годинник завжди бездоганно точний. Степан зітхнув: чи жалів, що жінка таки не дасть йому на півлітра, чи від того, що годинники в декого йдуть отак точно; жінка всовувала йому в торбинку з капронових ниток (її власного виробництва) бутерброда, загорнутого у газету; він подумав, що цієї газети вчора не переглянув, але жалю не відчув, бо там писалося майже те саме, що докладно звідомляв йому телевизор. “Да-м! — сказав він, різко встаючи і затягаючи паска на штанях.— Ти мені обід приготувала?”

— Онде у сітці,— сказала вона.

— То як мені: промацати того Андрія, чи не тра? — спитав по-діловому.

— Я тут по сусідах розпитаюся,— сказала жінка.

— І вони тобі його на мотузочку приведуть?

— Чого це на мотузочку? — серйозно озвалася Валентина.— Сам прийде. У нас дочка не така, щоб її на городі замість пугала ставити... Коли б вона трохи проворніша була.

— Як ти?

— А тобі погано зі мною? — в голосі її почулась образа, і він поспішив озутися: починало пахнути смаленим.

— Да-м,— сказав, пристукуючи сандалетом.— Це я хочу сказати, що пора мені...

— Ходиш чистий, ситий, а в якій постелі спиш? — сказала жінка вже таки з образою.

Тоді він підійшов до неї, хихикнув і вціпнув легенько, щоб показати увіч, що він таки задоволений і спільним із нею життям, і тим, що ходить чистий, ситий, а спить у чудовій постелі.

— Ти мене більше не затримуй,— сказав, наче оборонився від неї.— Тепер сама знаєш, що з тими дисциплінами...

2

Валентина поїла вже після них, спокійно, ґрунтовно й зі смаком, а по сніданку задумалась, як той кіт із дитячого віршика, що теж мусив глибокодумно розмірковувати, чи погнатися

йому вслід за голубом-гінцем, а чи вуса-довгоруса почесати гребінцем, але таких складних дилем вона перед собою не ставила — і без того знала, що далі чинитиме. Отож вона вийшла на східці й сіла на простеленому задля цього килимку; тоді-то й пропав од річки туман, бо й непотрібен уже був; тоді-то й дерева на її безмовний наказ одгорнули з-перед її зору гілля, бо їй конче треба було дивитися на вулицю, що протікала мимо, і на все, що по тій вулиці пливало; сиділа широка, барилькувата, загорнута в широчезного халата із червоними квітами на синьому; над головою у неї ніжно затукала горлиця, кличучи свою дику голубку; тоді-то він і почався, дивовижний і не зовсім звичний обряд; може, то було ворожіння, а може, й ні, але коли сіла отак на ганку й стала розсилати від себе біоструми, — факт той, що відтоді почало творитися таїнство, яке при допомозі вже згаданого підручника “Логіки” навряд чи збагнути; часом вона голосно когось огукувала, і той погук зупиняв на дорозі особу в домашньому платті, ну, приміром, рябу Надьку, і та особа повертала до неї обличчя; потому йшов переклик, здавалася, найелементарнішим, але обидві знали, що за тими навздогад кинутими словами таки ховається щось значніше і повне взаємного інтересу, інакше ота б, у домашньому платті, приміром дочка Трасицької, ішла б собі спокійнісінько далі, а не завертала б у подвір’я до Валентини. Одначе вона таки завертала, приміром Магаданша, і сідала на вільного кусника килимка; отож ті, хто йшов потому дорогою, міг вільно простувати собі далі: Валентина не мала здатностей Юлія Цезаря робити кілька справ за раз; зрештою, і цей клопіт був не малий: треба було, окрім того, що цікавило її найбільше, вести балачку й про свої сорок і їдну хворобу та ще й розплачуватися, тобто вислухати про сорок і одну хворобу співбесідниці; відбувалося тут і таке: за якийсь час співрозмовниця розчинялась у повітрі й це траплялося саме тоді, коли все було розказано й оповіджено; тоді оклик зупиняв істоту в домашньому платті, ну, приміром таксистиху, і це було так, як у пісеньці про попа й собаку з тією різницею, що пісенька таки не мала кінця і не було у ній нічого таємно-хвилюючого. Це тривало доти, доки не згадувалися конечні хатні турботи. Тоді Валентина зітхала й підводилася; все тіло в неї затерпло, а язик приємно постогнував; тоді вона починала рухатися жвавіше: з кухні до плити з балонним газом, котрий стояв у коридорці, а від плити до кухні; ще потім засте-

ляла чудову постіль, у якій мав відчувати неземне щастя її чоловік, і гірку, холодну постіль власної дочки, адже так виразно пахла вона самотністю; Валентина зронила сльозу на ту самотню постіль, і не треба думати, що й вона була під цю хвилю самотня. Адже її біохвиалі, які розпустила по вулиці, вже самі звертали до неї одну й другу особу в домашньому платті і в капцях, ну, приміром Аюдку чи Тоську, чи “культурну” Нору, і вона таки змушена була наслідувати того капосного Юлія Цезаря: чистила картоплю й говорила, стелила постіль, у якій мав відчувати неземне щастя її чоловік, і говорила; або ж і перельовувала того нещасного самохвальця-царя: замітала, активно шурхаючи віником, щось трусила, щось помішувала в каструлі й знову-таки говорила,— ніхто не сказав би, що в її пухкому тілі є стільки моторності. Її ж співрозмовниці мінялися, зникаючи і заявляючись із тією спритністю, з якою колись бігали дійові особи німого кіно: всі ті істоти в домашніх капцях і платтях нюхом чули, на що тут заходиться; вони безпохибно розуміли, що тут відбувається щось значиміше, а не тільки звичайні бабські теревені; вони, зрештою, й собі запалювалися глибоким інтересом, тим більше, що Валентина дозволила собі загадково підморгнути одній і другій, хоча одна й друга розуміли все і без підказок: коли йдеться про весілля, нема такої жінки, щоб не відчувала хворобливого збудження. Так тривало цілий день, проздовж якого Степан Карташевський стримів біля екструдера і виплавляв із пластмаси ялинкові іграшки і поки його дочка сиділа біля машини, що вміє рахувати, і по змозі допомагала тій машині: вони обоє, і Марина, й машина, були по вінця наповнені цифрами, а що треба було трохи і їй розважитися, то й вона балакала, але не про виробничі успіхи власного підприємства, а швидше про чужих, тих, котрі мали повинність забезпечувати їх, тобто дівчат і жінок, що сиділи біля лічильних машин, речами, від котрих вони освітлювались і гарнішали.

Степан же цілий ранок загадково позирав на Андрія, який працював за сусіднім екструдером, а коли вони вийшли перекурити, Степан пустив в обличчя Андрію струмку диму і по-дружньому тицьнув йому в живіт зеленим од фарби пальцем:

— А чого це ти, ловеласе, не женишся, га?

— Знайдіть мені, дядьку, гарну дівчину, то й женюсь,— показав зуби Андрій.

— А ти вже такий парубок, що сам не знайдеш?

— Ге-ге, дядьку,— сказав Андрій, смішкуючи,— я їхнього брата як вогню боюся.

— Да-м,— сказав Степан і примружив око, бо пасемко диму напливало на його обличчя.— Ситуація, як каже той і сей, незavidна...

3

А ситуація, як каже той і сей, була не дуже й складна. Двом чоловікам, котрі хочуть трохи розігріти зимну душу, а відтак і порозумітися, треба рівно стільки ж енергії, як і жінкам, коли вони сходяться поговорити. І ті, й сі мають однакове сп'яніння, бо й ті, й сі починають відчувати гостру взаємну прихильність, котра, хоч і дочасна, як і все у світі, людину все-таки задовольня. Отож першу пляшку “чорнила” Степан з Андрієм випили на цвинтарі на лавочці біля могили якогось Адама Солов'я, сам Адам Соловей дивився при цьому на них з вицвілої, зробленої на порцеляні, фотокартки. В нього були настовбурчені вусики, а очі великі й сумні.

— Мені ваша дочка наравиться, Степане Григоровичу,— сердечно сказав Андрій, не без розчулення позираючи на Адама Солов'я,— і коли ви й справді те, то я, знаєте, як би вам сказати, може, якось і того.

— А ти бачив її? — зацікавлено спитав Степан.

— Чого ж не бачив,— Андрій дивився з-під припухлих повік круглими й напрочуд добродушними очима.— І до вас на роботу приходила, і в місті потім стрічав. Одного я боюся: не захоче вона мене.

— Чого це не захоче?

Андрій зітхнув і знову подивився на Адама Солов'я. Той відповів йому сумним, вицвілим поглядом. І подумав Андрій, що тоді, коли Марина приходила на роботу до батька, він був трохи під мухою, через це дивився на дівчину досить сміливо, навіть підморгнути їй захотів. Але Марина лишалася холодна й неприступна, і він ще тоді зміркував, що ніколи, нівік не завоювати йому її. Окрім того, Андрій був сирота й ніколи не носив на плечах доброї одежі, він уже й звук до того і ніякої іншої одежі не потребував, а Марина була вдягнена ошатно, навіть пишно. А ще він побачив у неї золоті сережки й золотого на руді персня, і це його ще більше переполощило; Андрій не

сказав Степанові, що вона після того приходила кілька разів до нього у сні, і навіть уві сні не був він із нею сміливий. “Не,— сказав він тоді сам собі уві сні,— мені треба простішої дівчини”.

Степан уже відчув першу зелену хвилю, яка почала погойдувати його тут, на зеленому цвинтарі, біля цього славного Адама Солов'я; може, тому йому захотілося похвалитися дочкою, хоч чинити так йому не вельми було й зручно: Марина була далеко не янгол. В цього янгола такі собі котячі пазурчики, а рота розтуляє не гірше од матері. “Да-м,— подумав Степан замріяно,— така жінка, а до неї теща — не подарочок”. Отож він заговорив хитро, як це може добродушний чоловік, котрий випив тільки півпляшки чорнила: хай свідком тому буде цей милий Адам Соловей, вона дівчина не така простячка, як вони обоє, тобто Степан і Андрій, вона, знаєш-понімаєш, те і се, як каже той і сей, а воно, я тобі скажу, діло таке. Десять класів кінчила: р-раз! — він заломив пальця, на вечірній інститут вступила — два! Правда, вона покинула того інституту, але не тому, що дурна, не, в неї головка справно працює; не, ти на мене дивися, а то втупився в того Адама Солов'я. В Адама Солов'я це діло кончене; да-м, мало не забув, на фортеп'яні вона уміє — у музичну школу її посилали. “Хе-хе-хе!” — сміявся Степан, бо йому здалося, що таки вразив Андрія. Воно так і було, але не так уразив його, як ще більше злякав.

— Де мені, дядьку, до такої дівчини,— сказав понуро Андрій, косячись на сумного Адама Солов'я.— Така дівчина й дивитися на мене не схоче.

— А ти штурмуй! — сказав Степан, здається, трохи й захмелівши.— Як ту безим'яну висоту, га? Ось зараз підемо зі мною — і штурмуй!

— Що ви, дядьку! — пролепетав Андрій.— Я не посмію. Та й жінки вашої я трохи боюся.

— Моєї жінки? — захихотів Степан.— Та я її в баранячий ріг скручую!

— Може, й скручуєте, Степане Григоровичу,— сказав крушно Андрій.— Я вашого сімейного життя не знаю. Не, дядьку, із цим, що ми випили, я до вас побоюся іти.

— Вип'ємо ще! — твердо запропонував Степан.

Андрій подивився на свого можливого тестя з-під припухлих повік, очі його посмутніли і стали десь такі, як в Адама Солов'я.

— А коли ж вип'ю ще,— сказав він скрушно,— то знаєте... то знаєте, дядьку, воно, чого доброго...

— Та не крути ти! — гримнув простодушно Степан.

— Я вас шаную, Степане Григоровичу,— сказав Андрій,— і знаю, що ви мене не осудите. Але коли вип'ю з вами ще пляшку, вони подумують, що я п'яний...

4

У цей час Валентина сиділа на ганку й посилала на вулицю біоструми. Здається, їх випускали на вулицю й інші істоти в домашніх платтях та капцях, які побували сьогодні в подвір'ї Валентини Микитівни Карташевської, котра в дівочтві називалася Коржем, і яких вона зарядила імпульсами, чи зарядами, чи якоюсь іншою новочасною, придуманою вченими, штучковою. Факт той, що всі ці істоти силою уяв і при допомозі думання в одному напрямі витворили своєрідне силове поле, а може, й самого молодика, котрий невідь-звідки взявся на околиці: невеликого, білявого й горбоногого з синіми холодними очима. В декого, правда, виникла думка, що той молодик існував і раніше, просто гра долі закинула його на цю вулицю, а що тут було так ретельно розвішано тенета — щось таке, ніби павутина, тільки тонше, бо невидиме, то молодик охоче потрапив туди і почав борсатись, але йому було зроблено символічного заштрика в тім'я, і він не тільки заспокоївся, а й почав діяти так, як хотіли новочасні вуличні чарівниці. Одна з дійових осіб цього дійства, ну, скажімо, ряба Надька, яка пізніше посварилася з Валентиною, зі злостивості оповідала потім цю історію інакше: той молодик зовсім не був створений гарячою уявою зацікавлених осіб, а родом був із далекого, глухого села й сам нипав по глухих міських вуличках у надії натрапити на такі тенета, тобто він був не мухою, як вважала більшість учасників чарування, а таки павуком, притому, здається, сам був переконаний, що коли потрапить у тенета, то не тільки буде зловлений, а й ловитиме сам, адже був він із тих павуків, як сказала злостива Валентинина приятелька-ворог, тобто ряба Надька, які самі тенет не тчуть, бо в них є певна вада у слизовій оболонці, але використовують для своїх цілей тенета готові й, трактуючи при цьому господарів тенет як мух, спокійно користуються з такої своєї переваги.

Як там не було, а молодик безбоязно зайшов у хвіртку і неквапливо, але й упевнено попростував до ганку, на якому аж рота розтулила від здивування чи захоплення Валентина.

— Драстуйте,— сказав молодик м'яким голосом.— Мене прислала до вас Нора Анатолівна...

Він обдивився хату, садок і город і тільки тоді зирнув на ту, що аж з ганку підхопилася: обличчя її стало кругле й усміхнене, як гарбуз, котрий з певних міркувань турбується про свій рід.

— Да,— сказав молодик, переступаючи порога,— Нора Анатолівна сказала, що я можу познайомиться у вас із дівчиною, вашою дочкою.

— О, вона зараз прибіжить з роботи,— захоплено, аж висклав ноти пробилися їй у голосі, сказала Валентина.

— Да,— мовив молодик, холодно роздивляючись хату,— Нора Анатолівна сказала, що вона зараз прийде. А де вона, коли не секрет, роботає?

Валентина охоче розповіла де “роботає” Марина. Власне, вона, тобто Валентина, в житті не бачила тих машин, що лічать (свої гроші Валентина рахувала і без машини і, здається, непогано вправлялась), але оповіла те, що знала: машини ці від підлоги аж до стелі, вони такі великі, що людина біля них, як комашина (сподіваємося, що Марина пізніше поправить ці гіперболізовані порівняння своєї матінки).

— Да,— сказав молодик.— Спеціальність у неї непогана.

Валентина при нагоді поцікавилася, чим займається гість, і той рівним голосом відповів, що він часто висить головою донизу, тобто монтажник-висотник, що зарплатня у нього така й така, бувають преміяльні, тобто розказав Валентині все, що її цікавило, так просто, чітко й зрозуміло, що вона, котрій часто бували невтямки й простіші речі, все гарно затямила, через це не дуже й приглядалася до того, що гість при цьому ходив і оглядав кімнати, часом торкаючись чогось і пальцем.

— Да, Валентино Микитівно,— сказав молодик, хоч Валентина йому й не називалася,— мені у вас наравиться. Гарне у вас гніздечко. І дочка у вас, гадаю, несогірш...

— Вона в мене красуня,— аж розцвіла Валентина.— А як ваше прізвище, коли не секрет?

— Корж,— не моргнувши, відказав молодик.

— Господи ти мій! — аж сплеснула руками Валентина.— І я була в дівоцтві Корж!

— Да,— мовив молодик,— моя хвямілія справді Корж. Батько мій був Корж і дід. Хіба вам не наравиться?

— Та Бог ти мій! — вигукнула Валентина.— Я ж кажу, що це чудово! Бо і я була в дівочтві Корж.

Молодик подивився на неї з підозрою, наче перевіряючи, чи не сміються з нього, але перед ним сяяло кругле, як сонце, лице.

— Да,— сказав він.— Може, воно комусь і смішно, а моя хвямілія таки Корж!

5

Жили-були на світі дід і баба і спекли вони коржа. “Оце поласуємо”, — сказала баба, а дід аж слинку ковтнув. Розчинили вони вікно у своїй зеленій хатці й поклали коржа на підвіконні, щоб прохолв.

“Еге,— сказав собі Корж,— коли хтось мною поласує, то діло моє швак! А я,— подумав він,— не такий вже дурний”.

Еге ж, не такий він був дурний. А ще подивився у небо і побачив там сонце. “Онде мій брат,— сказав він сам собі,— певне дід і баба спекли його раніше. Він гуляє по світі, і я погуляю, він гуляє по небі, а я — по землі!”

Корж скотився з підвіконня і покотився в білий світ. І не зустрілося йому по дорозі ні Ведмедея, ні Вовка, бо Ведмедів давно вже в цих краях не було, а вовків — знедавна. Отож ніхто не поривався з’їсти золотистого Коржа, бо й нікому було. Дорога текла довга й курна. Корж котився, аж піт йому по лобі спливав. Вже й сам був голодний і мучила його спрага. “Це коли так діло піде, то мені буде швак!” — подумав він. Над головою в нього котився так само Корж-сонце і начебто посміювався з нього, невдахи. “Дражниться з мене” — недобре подумав утікач і вже неприязно позирив на того, кого уважав за свого брата. Так біг він до вечора, а ввечері ліг у траву відпочити. І друге диво побачив він у небі: там світився інший Корж. “Еге,— сказав він сам собі,— нашого брата у світі немало! Але скільки я можу котитися отак без мети?”

— Гей ти,— гукнув він у небо,— може порадиш мені.— Куди мені котитися, бо не зустрів мене ні Ведмідь, ні Вовк.

— Вернися до діда й баби,— сказав йому Корж із неба.

— І вони мене з’їдять, хе-хе,— сказав Корж із землі.— Не такий я дурний.

— Ти вже став черствий, як камінь,— сказав Корж із неба.— Коли хочеш, допоможу тобі: станеш їм за сина.

— Чи ж для того я вийшов у світ? — сказав Корж із землі.— Знайду собі Лисицю. Адже Лисиці ще не перевелися на землі.

— Вона тебе з'їсть, ця Лисиця.

— Лисиці черствих коржів не їдять,— резонно зауважив Корж із землі.— Їй треба куряток і качаток. А до того і я ласий. Хочу їсти курятину, качатину, гусятину і ковбасу.

Але місяць німував. Місяць чудувався: якісь чудні тепер стали Коржі. Тоді Корж побачив, що нічого йому теревенити, зірвався з трави й покотився. Він біг і знову піт його заливав. А коли закінчилася ця ніч, коли помер на небі той Корж-резонер, коли світло почало розливатися по землі, а небо замерехтіло, затремтіло і раптом стало бездонно-неозоре, тоді Корж відчув, що в нього ростуть руки й ноги, що в нього витинається білява голова, що очі в нього голубі, що на нього хтось-таки чекає в цьому світі, що на нього навіть тенета розкладають і що ті тенета не тільки не страшні, а й пожадані йому, бо їх легко переробити на гамака. Він чув навколо себе таємничі шепоти, відчував, що довкола існують люди і, хоч вони невидимі, причасно дихають і пильно за ним спостерігають. “Он що воно таке — Лисиця,— подумав він.— То хто кого їсти буде?..”

— Я,— сказав він Валентині,— чоловік спокійний. Мене не тірисують компанії, випивки, а хачу мати затишне гніздечко. Жінку ж свою хочу уважать...

Він подивився на Валентину прозорими очима, і вона побачила, що вони повилися ніжною задумою.

— Да,— сказав він.— А ще я люблю рибки...

— О, в нас тут у річці риби скільки хоч,— заспокоїла його Валентина.

— По-моєму, ви мене не так пойняли,— сказав Корж.— Я люблю не рибу, а рибки...

— Які це рибки? — трохи здуміло подивилася на нього Валентина.

— Абникнавені,— сказав молодик.— Ті, що в якваріюмах пливають...

— А-а! — протягла Валентина.

— Ну да! — незворушно сказав молодик.— Знаєте, я можу на ті рибки годинами дивиться...

Він поводив холодними синіми очима по кімнаті й зупинив їх у кутку біля вікна.

— Отут його можна й поставить,— сказав.

— Кого? — перепитала Валентина.

— Якваріюма. А в ньому щоб рибки плавали.

— Ну, якваріюм — це не те, що чоловік горілку хлеще,— згодилася Валентина.

— Да,— сказав молодик.— Я спокійний. І тулятися по світі мені набридло. Хочу завести собі сімню, якваріюм і рибки.

— Може, дітей? — делікатно поправила його Валентина.

— Да, й дітей,— сказав молодик і обвіяв її справді спокійним синім поглядом, в якому на деньцях ховалося трохи й криги.

6

Десь у цей час Степан Карташевський дерся з Андрієм на круту гору, де стояв настромлений на залізну шпичю літак,— пам'ятка останньої війни, і де можна було без особливих ускладнень розпити ще одну пляшку "чорнила". До літака можна було підійти сходами, але ті загинали дуже вже простору петлю, а чоловікам нетерпеливилось. Отож вони лізли й пихтіли, молодий подавав старшому в найкрутіших місцях руку, піт заливав їм очі, і поки дісталися вони вершини, відчули, що їх у цьому світі щось-таки по-справжньому зв'язує, що вони, можливо, й народилися для того, щоб бути тестем і зятем,— кожен подумав про те одночасно. Відтак зігріло їх спільне тепло, і вони поспішили розпити свою пляшку "чорнила", щоб тепло оте з їхніх тіл не пропадало.

— Хотів би я мати такого зятя, як ти,— сказав Степан, розчулено дивлячись на пам'ятку з останньої війни.

— От би нам, дядьку, таку талабайку,— засміявся Андрій.— Як ревунули б оце зараз у небо.

— А коло хати й сіли б, хе-хе! — зареготався й Степан.

Вони уявили ефект, який мали б викликати, коли б на вулицю перед хатою Карташевських і справді сів із ревом отакий літак. З хати перестрашено вискочили б Степаниха й Марина... такі чудові в тої Марини очі, подумав Андрій, чорта лисого вона мене схоче.

— Не схоче мене ваша дочка, Степане Григоровичу,— трохи плаксиво сказав Андрій — його таки розібрало.

— Бо дурний,— сказав Степан.— Я тебе навчу, як з бабами тра. Думаєш — хвостом вилять і моняться? Зараз я тобі все, що треба, розкажу.— Він зробив поважне лице й зирнув на Андрія майже суворо.— Хочеш, щоб була твоя, приходи і бери. І не монйся! — рубонув він.— Чув, що я сказав: р-раз — і в кулак! Не будеш моняться, сама за тобою побіжить. Як собачка, да-м?

Андрій хотів уявити, як біжить за ним, наче собачка, ота пишна й горда Марина, і йому стало смутно. Не хотілося йому вже сидати і в того літачка, не хотілося з ревом приземлятися біля хати Карташевських, а хотілося йому обійняти оцього славного Степана Григоровича і поплакати разом з ним, а може, й заспівати якоїсь журливої, такої журливої, що серце вирветься з грудей.

— Не схоче мене ваша дочка,— сказав печально Андрій.

— Коли будеш така кваша, то й не схоче,— сердито блиснув оком Степан.— Я зі своєю як! Підійшов, а до цього знать не знав. Славна бабка, думаю. То й до неї. Втюрився в неї очима, а сам іду. Ну, а вона вже й тікати зібралася. Да-м, про що це я?

— Про те, як ви свою жінку теє-то...

— Да-м, як каже той і сей,— мовив Степан.— Значить, іду. Іду і як той вужака, очима її до себе кріплю. І що ти думаєш?

— Та ж женилися з нею,— печально прорік Андрій.— А я і вашу жінку боюсь.

— Бо шмата! А я от не так. Іду, значить, до неї, а вона вже очима кидає, щоб, значиться, десь од мене шигануть. А я не, іду! Думаю: не, я з тобою гратися не буду. Я такий, що в мене на одне слово підеш. І що б ти думав?

— Та ж женилися з нею,— смутно прорік Андрій.— А я так не вмю. Ще коли б хтось мені поміг.

— Я допоможу,— твердо сказав Степан.— Але ти слухай, що я кажу. Да-м, іду я, значить, а вона вже тікати збирається. Е, не, кажу собі, од мене не втечеш, так легко я тебе, голубко, не пушу. “Пошли”,— кажу, а сам повернувся — і назад. І що ти думаєш. Як собачка, за мною побігла...

— Може, воно у вас так і було,— печально сказав Андрій.— А я всього того не вмю.

— Бо шмата! — сказав Степан.— Ми от зараз з тобою й підемо, до мене і це діло устроїм. Як собачка, побіжить...

— Та я й не хочу, щоб вона бігла за мною, як собачка.

— А ти хоти! Інакше чорта лисого, а не її, візьмеш. Їх, брат, треба без церимоній, пойняв мене? Пішли!

Вони подивились униз, де розстелилася чудова річкова долина і де стояла заросла деревами хатина Карташевських, і один, і другий дивився на ту хату замиловано, хоч ні один, ні другий не віддали, що саме в тій хаті сидить якийсь Корж і замиловано розповідає Валентині про те, як він любить рибки. Андрій уявляв, що там сидить біля вікна, підперши долонею щоку, смутна і самотня Марина і що, може, воно й добре потрапити їй на очі під таку хвилю — щось там у неї в грудях ворухнеться; Степан думав, що сьогодні жінка не милитиме йому голови за випивку, адже жениха для дочки, а жінці можливого зятя він у свій дім зараз притарабанить. “А то гдирає, гдирає,— думав він,— що всі клопоти на її плечах, а я тільки ту дурну коробку знаю”.

— Да-м, Андрій,— сказав самовпевнено він.— Коли так робитимеш, як кажу, то може, й родичами станемо.

Він захитотів і поклав Андрієві руку на плечі. Хлопець розчулився од такої ласки свого таки можливого тестя і несміливо обійняв його за стан. Отак вони й пішли, обійнявшись і похитуючись, адже пили натщесерце, і пішли довкружним шляхом, бо спускатися з гори таким розтеплілим і отак обнявшись було не з руки, та й шлях хотілося їм подовжити: Андрієві від того, що все-таки страшився переступати порога Карташевських; зрештою, і в Андрія прізвище було Карташевський, але ніяким родичем він Марині не був. “Хіба таке буває,— думав він, мугикаючи в тон Степанові,— щоб Карташевський та й оженився на Карташевській — не таке уже часто це прізвище”. Степан начебто підслухав його думки.

— Це коли б та дурна Мариня тебе вподобала,— сказав він, знову захитотівши,— то й прізвища їй не треба було б мінять.

“Ага,— подумав смутно Андрій.— Я все-таки сумніваюся, що вона мене вподобає. Така горда вона та й пишна...”

— Така горда вона та й пишна,— пробелькотів його негнучкий язик.

— Це вона ціну собі набива, а характером вся в матір...

Він відчув, як між лопатками йому щось залоскотало: коли приходив додому під мухою, жінка з донею бралися за нього разом. Вони якось однаково кричали на нього, власне верещали, а він стояв мовчки і лише кліпав очима, бо для того, щоб уставити і від себе слово, треба було, щоб вони хоч на мить замовкли. А що вони й не думали замовкати, то й стояв бовдуром і тільки очима лупав.

Отак вони йшли, обійнявшись, і помуткиували, і стало те мутикання вже невеселе, і похитувало їх однаково з боку на бік, наче пливли вони в одному човні по розбурханій ріці; попри все, було їм затишно, бо обоє належали до таких, кого алкоголь не збуджує, а втихомирює. Може тому, коли вертався Степан під мухою і коли доня з жінкою верещали на нього, то все одно всміхався і любив їх — на ту його усмішечку часом Валентина й навісніла і давала йому кілька буханців у спину, а він так само хитро підсміювався і все одно їх любив; а коли одного разу жінка гепнула його й качалкою, яка фатально підвернулася їй під руку, то він все одно любив і її, і дочку, хоч та й реготалася з того без пошанівку до його батьківської гідності.

— Да-м, Андрей,— сказав Степан Карташевський.— З бабами треба тільки так: спуску їм не давать!

6

А той, що називався Коржем, і втік од діда й баби, котрі його спекли, той, що шукав собі лисиці й кого послала в цей дім загадкова Нора Анатолівна, сидів, рівно випроставшись на стільці, обливаючи синім холодним поглядом Валентину Микитівну Карташевську, у дівочтві також Корж, і тонким, солодким голоском просторікував, викладаючи свої філософські погляди на світ і життя.

— Да,— казав він,— дуже я, знаєте, не люблю тих, що горілку хлецють. Мені, знаєте, від самого запаху горілки недобре стає. Я, Валентино Микитівно, сімейний покой люблю, щоб було все мирно й тихо. Висиш так цілий день головою донизу, а вдома хочеться й людиною себе відчуть.

— А котів ти любиш? — спитала крадьки Валентина, бо цим питанням завжди вивіряла: добра перед нею людина, чи ні.

— Кіт — тварина домашня,— сказав поважно молодик.— А я домашній покой люблю...

Він знову озирнув кімнату, наче перевіряв, чи справді матиме тут сімейний затишок, якого прагнув, а коли погляд його ковзнув по дверях, то чоловік менш витривалий міг би заригнутись: у прочілі стояла Марина і пильно на нього дивилась. Але він був чоловік витриманий, тож звівся зі стільця і засвітив до дівчини синім поглядом.

— Да,— сказав він,— от і Мариня прийшла.

— О, Маринечко,— підхопилася й Валентина.— А у нас гість. Це добрий знайомий Культурної Нори.

— Да,— сказав Корж, ступаючи назустріч Марині, яка все ще стояла в дверях.— Я попросив у вашої мами розришення, щоб ми могли познакомитися.

— Оце познайомся, Мариню,— засокотала Валентина.— Уяви собі, що його прізвище, як і моє дівоче.

— Да,— сказав молодик, не відриваючи погляду від Марини, яка зробила вигляд, що зникла.— Моє прозваніє Віталій Корж.

— А мене ви вже напевне і знаєте,— церемонно всміхнулася Марина.

— Да,— сказав молодик.— Я вас знаю і оце хочу присогласить у кіно.

— Але вона ще нічого не їла,— розгублено сказала Валентина.

— Я цей клопіт озьму на себе,— поважно сказав Корж,— і перед кіно присоглашу вашу дочку в кахве.. Ви згоджуєтесь, Марино, щоб я присогласив вас у кіно, а перед кіно у кахве?

— Чи ж я знаю? — непевно озвалася Марина.

Мати за спиною в Коржа робила їй знаки обличчям, очевидно-таки спонукаючи дочку, щоб та згодилася й прийняла запросини і в кіно, і в “кахве”, але їй не подобало згоджуватися так відразу, бо оцей візит був усе-таки для неї несподіванкою.

— Ми з вами не такі знайомі,— пробурмотіла вона.

— Да,— сказав Корж,— через це я і присоглашаю вас у кіно..

7

У цей час до обійстя Карташевських наближалася ще одна парочка. І хоч була під доброю мухою, в Андрія вистачило кебети звільнитися з обіймів свого можливого тестя — збоку це таки виглядало смішно. Вони пішли на містка, збудованого поверх розмитої греблі, і йшли по ньому майже не хитаючись.

— Глянь, яка тут у мене красаота,— сказав Степан.— Я тут як у Бога за пазухою живу.

Але Андрій і не подумав милуватися красою, серед якої Степан живе, як у Бога за пазухою. Андрій дивився на дорогу. Степан теж подивився на дорогу і вони стали на тому містку двома стовбцями — те, що побачили, аж ніяк не могли назвати

сподіваним. По дорозі ступала, гордо задерши носа, Марина, а її під руку по-старомодному вів молодик із так само задертим носом. Вони не йшли, а пливли по дорозі і, здається, світу не бачили: обоє однакового зросту, молодик худий, а Марина пишна, обоє біляві й кучеряві й уже поєднані тим загадковим зв'язком, який безпомилково свідчить, що ця пара таки порозумілась.

— А це що за корж? — спитав здивовано Степан, не підозрюючи, що вгадав прізвище того молодика.

— Це, Степане Григоровичу, вам лучче знать,— ображено й трохи плаксиво протяг Андрій.

— Та побий мене грім, коли бачив його! — заклявся Степан, а що грім його таки не побив, певне, сказав він правду.

— То мені вже нема чого до вас іти? — тим самим плаксивим голосом сказав Андрій.

— Стривай,— відмахнувся Степан.— І де це воно взялося, дженжулисте? Мабуть, ота зараза вистарала...

— Яка зараза? — не зрозумів Андрій.

— Жінка моя.

— То, може, я піду, Степане Григоровичу?

— Не! — твердо сказав Степан.— Це вона, бач, свого зятя хоче мать. А я хочу мати свого... Ходім!

— Нема мені чого йти, дядьку,— уперся Андрій.— Додому піду!

— А вона щоб качалки мені на голові ламала?

— Та ж не боїтеся ви своєї жінки,— наївно сказав Андрій.

— Ясно, не боюся. Але причепиться, як шевська смола: напився, напився — тьху на твою голову!

— Ні, дядьку,— здобувся на розважливість Андрій.— Я вам і раніше казав: не хоче вона мене. Самі ж бачили...

— А ми йому на двері покажемо,— сказав Степан і взяв Андрія під руку.— Ходім, трастя його матері!

Вони пішли, але Андрій дотягся тільки до хвіртки. На порозі вже стояла вогнедишним стовпом Валентина, і він відчув, що стає малий і покинутий. Що йому зараз добре було б закласти ноги на плечі і чкурнути звідси, щоб аж закуріло. Давно знав: так воно й станеться, що це невидаль у світі, щоб Карташевський женився на Карташевській, ото ж з ляком дивився на той вулкан, що виріс на ганку і вже готувався до виверження. Зараз він бухне до неба, викинувши попіл і лаву, і під ногами затремтить земля, а на голови їм потечуть потоки розпеченої сірки.

Андрій раптом став отим страшком, що завбачливо озирається на задні колеса; він озирнувся на задні колеса і побачив під ними розчавлену долю свою; отож він і подумав розважливо і не без практицизму: з дядьком Степаном вони жили б душа в душу, але ці дві були б для нього таки вогнедишними вулканами...

— Вітаю тебе, жінко! — патетично сказав Степан голосом, що зрадливо заплітався.— Осьо зятя тобі веду.

Тоді Андрій побачив, що вулкан на ганку зовсім не вулкан, що то гора, з якої стікають медяні ріки.

— Через це ти й напився? — спитав той підозріло медяний голос.

— Не напився, а випив,— майже героїчно сказав Степан.— Бо як же воно інакше й зятя здобуть?

— До твого відома,— сказав той підозріло медяний голос,— обійдемося без твого зятя. Поки ти пив, я розстаралася на зятя свого.

Андрій пропадав. Не те, щоб узяв та й пішов, або й справді заклав ноги на плечі,— він навіть не крізь землю провалився: пропадав! Отак ворухнув рукою — і не було вже в нього руки, ворухнув другою — і та друга перетворилась у дим. Перемнувся з ноги на ногу і ноги його — в попіл, а голова давно туманіла. Отак щезав він, розпадався і розповзався, а коли Степан хотів знайти для себе опертя (тримався бо на ногах нетвердо), то не знайшов його собі. Він і похитнувся, начебто той медоточивий голос із ганку був просякнутий отрутою, а Степан ту отруту випивав.

— Як воно так виходить? — пробурмотів він.— Ще сьогодні вранці... Андрій такий хороший хлопець... До речі, де це він?

— А де хоче,— сказав немилосердний голос із ганку.— Не треба мені другого п'яниці в хату...

— А те підстрелене, що воно? — спитав обережно, все ще стоячи біля хвіртки, Степан.

— Таке, що на горілку й дивитися не може,— з викликом сказала Валентина.— Таке, що рибки любить!..

— Їсти? — по-дурному перепитав Степан.

— Таке скажеш — їсти,— пирхнула Валентина.— В якваріюмах!

— Да-м,— сказав Степан.— То значить, хочеш, щоб він став твоїм зятем?

— Егеж, моїм,— солодкотічно проспівав голос на ганку.— Мій зять, моя дочка, і все в домі, п'янице нещасний, має бути по-моєму!

Вона вдарила кулаком об кулак, і Степан помітив, що ті кулаки викресали іскри.

8

І щось печальне відчув од того Степан Карташевський. Йому раптом здалося, що в тому всьому є щось ненормальне, бо загадав фразу, яку любив колись повторювати ще його батько: дім, який розділиться у ворожнечі, загинути має. Він любив ту гору на ганку, яка поперемінно ставала чи вулканом, чи медоточивою, але раптом засумнівався, чи так само любить та гора його. Дивився смутно через штахетини високої хвіртки, але не міг зникнути й розчинитись у просторі так легко, як учинив те Андрій, адже не мав він іншого даху над головою та й не хотів. Чи не тому, собі ж у догоду, подумав, що все може бути не таке безнадійне, як йому здається, що, може, жіноча любов проявляється якось інакше, що, може, оті спалахи заїдливої нетерпимості — лише перевірка тієї любові, а дім, який розділяється не у ворожнечі, а в такій-от постійній борні, не обов'язково повинен гинути. Може, це два по-різному заряджені електроди, які, наближаючись одне до одного, дають струм і світло; може, декому потрібно колотити світом, щоб мати задоволення від життя? “Але чому мені,— подумав він,— так дивно й печально на серці? Чому болить так тонко і тоскно душа, чому над головою бринить жовтий листок, коли ще літо? “У його домі завізувалася нова спілка, до якої він не має ніякого стосунку, і той новий тріумфірат (жінки, дочки й зятя) чужий йому та й не потрібен. Можливо, він вступає в якусь нову пору — у старість чи самотність — ні, йому не хочеться зараз переступати порога того дому. Але не міг повернутися й піти, бо й після того мав би повертатися таки сюди, але тоді повертався б оганьблений і переможений. Тоді вони позирали б на нього поблажливо, хоч перед цим напевне б похвилювалися: де то він подівся? А може, вони й хвилювалися б тому, що такі люблять його..

Потягся рукою до жовтого листка, який провисав над його головою, зірвав і відчув на вустах смак осені — оту терпку гіркоту, яка вістить про потребу примирення і викликає жаль.

— Чого там став? — трохи занепокоєно спитала Валентина.— Іди в хату...

Він повагався. Ну от, вона озвалася до нього милостиво — сьогодні його принаймні не пилятиме. Але він не хотів так просто здаватися, тож перемнувся з ноги на ногу і понюхав розтертого в руці жовтого листка. Пахло осінню. Тлінним духом, що свідчить про пору стиглості й печалі. Сльози стали йому в очах, але він стримав їх, бо то могли бути п'яні сльози.

— Мені піти й за ручку тебе привести? — з удаваною невдоволеністю озвалася Валентина.

“Ну от,— подумав він, його смуток дійшов уже й до неї. Уже вона знає, що в нього на душі, але не мав сили переступити межі, що її замикала хвіртка”.

— Я пішла розігрівати тобі обід,— сказала Валентина.— Чи ти вже десь наївся?

“Ніде він не міг наїстися,— подумав Степан.— Але коли вона зникне з того ганку, може, й зайду”.

— Добре себе почуваєш? — спитала вже м'якше вона й пильно позирнула.

А в нього від того запаху розімнутого жовтого листка стояла в нутрі осінь. І серце, й душа вже жили восени — все дихало смутком і печаллю. Рука його міцно вціпилася у штахет, а обличчя поблідло. Хміль вивіявся з голови, і він стояв на вступі до власного обійстя тремкий, порожній і прозорий. Стояв і блідів, а може, жовтів, як той передчасний листок.

— От дурний! — буркітливо сказала Валентина, важко спускаючись із ганку.— Нема тобі чого робить!

Він ковтнув спазму, що підкотилася під горло, і перестав дивитися на жінку. Ішла таки до нього, щоб узяти за руку і ввести у дім. Отож кинув поглядом у небо, прозоре, вицвіле, без жодної хмарини, і не знайшов на чому опертися окові. Позирнув і на дорогу, але й вона була порожня й синя. Тоді по тілу його перебіг дроз, і він, заплющивши очі, подумав, що не тільки дурний, як це визначила його жінка, а, можливо, й жалюгідний. Що він жебрак, який підійшов до чужого дому, простягнувши руку, і великодушна господиня того дому, кривлячись од жалю й огиди, несе йому милостиню.

ОПОВІДКА ДЕСЯТА

НЕ ЗЙДИ ІЗ ПОЇЗДА

1

Цей запах Юрко Тишкевич, син шевця й Ніни, що носила хустку, як у раджі, відчув, коли ще вискочив зранку надвір. Довкола драглисто тремтіли дощові сутінки, дощ сипався дрібний, надокучливий — ледве не мжичка. Хоч була тільки весна, він вискочив у самій майці, і тіло його пронизала тисячка крижаних крапельок — одночасно кольнули голі руки й плечі. Тоді він і вдихнув у груди того запаху — особливого гострого; так пахне, здається, болотяний ліс. Побіг назад у хату, а за спиною в нього з'явився раптом вітер, наздогнав хлопця на порозі і вдарив межі пліч, водночас люто затарабанивши у шибку сінешного вікна водяним дробом.

— Зовсім не маєш розуму в голові! — накинулася на нього мати. — Чого голий?

— Не голий, а роздягнутий, — спробував пожартувати Юрко.

— Хочеш застудитися на дорогу?

— Ні, — сказав легковажно. — Хочу загартуватись.

Брат із батьком уже пішли на роботу, тож лишились з матір'ю вдома самі. Стара поралася з постелями, вона вже в них — пенсіонерка, отож неквапно тупцялася з подушками, ковдрами й простирадлами. Потому почне без поспіху замітати й трусити доріжки з підлоги — поспішати їй нікуди.

— На сніданок що приготувати? — спитала.

— Підсмаж картоплі.

У хаті повітря з ночі було несвіже, й він це особливо гостро відчув після двору. Тому рушив до вікна, яке плакало краплями і скинув гачечка з кватирки. Штовхнув її рукою — на нього війнуло тим-таки гострим запахом болотяного лісу. Проти вікна росли кущі бузку, і він уздрів, як на гілочках тремтять прозорі й холодні водяні кульки. У глибині проглядала спінена ріка, а над нею моталися, стрімко літаючи, великі білі чайки.

— Диви, чайки! — видихнув він. Мати спинилася в нього за спиною.

— Весна! — мовила.

І чи від того слова, чи від моторного матиляння білих тіл, чи від запаху болотяного лісу відчув раптом Юрко той настрій: весняна негода, дерева ніби повитягалися догори, стали навшпиньки — рвонули, як могли, в небо, яке приходить ось у такі ранки до всього суцього; вже оживали ті дерева, вже, здається, прокотився по їхніх капілярах перший трем, а може, збудилася перша хвиля соку, що омиває їхні омертвілі на зиму тіла.

— Відмовився б ти від тієї поїздки, — тихо сказала за плечима мати. — Хіба не було в них кого послати?

— Чого це ти? — повернувся до матері. Вразився раптом: обличчя її було тривожне.

— Чи ж я вперше їду? — спитав.

— Вперше — не вперше, — сказала мати, невідривно дивлячись повз нього туди, до ріки, де збуджено ганяли над розбурханим річковим плесом чайки, — а така надворі погода...

— Їду поїздом, — терпляче пояснив він. — А поїзду байдууже: негода чи погода.

— Знаю, — сказала мати, не так вимовляючи, як видихаючи слова, — але в мене серце не на місці.

— А де? — засміявся він.

— Все тобі смішечки, — трохи розсердилася вона. — А мені от зовсім не смішно.

Крізь сутінки прорвався важкий градастий дощ, обцвюхав калюжі за вікном, купці бузку і задзвенів на шибках.

— Зачини квартиру, — сухо сказала мати, — а то в хаті болотом починає тхнути.

Він послухався. Заплеснув квартиру і накинув зацібку. Озирнувся, у вічі кинулася розгромлена після сну кімната. Стояло тут двоє ліжок, ще одне — двоспальне — в другій їхній кімнатці, власне комірчині, спали там батьки. Ще була в них малесенька кухня, де панувала залізна плита, а стеля майже звисала над головою. Раптом уперше відчув, яка тісна й маленька їхня квартира, адже їм і стола ніде було поставити, а шафа ледве влізла між його канапою і ліжком, на якому спав брат.

— Робити сніданок, чи спершу приберу? — спитала мати.

— Роби сніданок,— сказав він.— Піду зранку на завод по документи.

— Не хочеться, щоб їхав,— зітхнула мати і неквапно почувалася в кімнати.

Тоді він знову відчинив кватирку і всунув у розетку виделку електробритви. І ніби на цей рух чи зудливий звук приладу чайки раптово рвонулись у небо й подались у глибину сірого присмерку. Електробритва стрибала по щоці, гризучи щетину, а хлопець невідь-чого згадав сьогоднішній сон. Приснилося йому, що їде в поїзді, вщент набитому людьми, і люди ці неприродно серйозні: в кожному переділку й купе — по родині. В їхньому купе сиділи батьки й брат, у кутку примостилася й Света, з якою в нього давні і, здається, тривкі стосунки. Навпроти скулилася дівчина його старшого брата, і всі вони тривожно прислухалися до нервового стукоту коліс. Всі вони тривожні й мовчазні, аж повитягали шиї, а очі мали розширені й насторожені. Юрко, здається, вийшов у коридор і дивно йому стало. Навколо — тиша небувала, стукочуть тільки водно і стукочуть колеса. Він зирнув уздовж коридору і здригнувся: в глибину тягся безмежний, освітлений електролампами тунель. Зирнув у бік другий — і тут тягся в глибину, й так само без краю. Не було в тому тунелі ані душі, і він пішов, вряди-годи хапаючись за поруччя, бо його нестримно потягло в глибину.

“Сни — річ химерна,— думав він, стираючи електробритвою з підборіддя жорстку щетину,— але щось нам од них передається”. А ще він подумав, що те “щось”, можливо, зматеріалізувалось у запах болотяного лісу — його й тепер відчував; йому раптом захотілося вийти з цього задушного приміщення, хай за вікном дощ, бо в тих набубнявілих краєвидах, у тій розбурханій, барви кави з молоком, річці, в тому небі, в яке недавно вдарили білими грудьми чайки,— в тому всьому було щось від тривоги, що її так несподівано вловила мати, а щось і від настрою витягнутих, ніби навшпиньки поставали, дерев.

Здув із бритви чорні посічені волоски й обризкався із синьої пластмасової пляшечки з пульверизатором. Мати тупцялася й брязкотіла посудом у сінцях, де в них стояв балонний газ, і Юрко подумав, що в нього є хвилин зо двадцять — можна підійти до річки і поміряти трохи, як він любив, берег, порослий густим трав'ям.

Накинув плаща й низько насунув капелюха:

— Куди? — спитала мати.

Стояла в сінцях худа, в сірій старій куфайці, яка робила її ще мізернішою, і кришила на сковороду з розтопленим смальцем картоплю. Пластівці падали в жир і починали голосно шкварчати.

— На річку зирну, — сказав Юрко.

Знову відчув запах болотяного лісу, стежка до хвіртки розгрузла, а по багні накидано старих дощок. Коли ступав на них, вода цвиркала з боків і в дірки з-під цвяхів. Вдихав на повні груди запах калюж і жовтуватої вогкої землі, розмочених гілочок тополь та вишень — здивувався раптом, адже йому подобався цей ранок, негода і цей дощ, розмочена земля і те, що краплі осідають на обличчя. Подобалася й ця розбурхана річка, до якої йшов: тиху радість од того відчував. Коли ж зійшов з дощок на траву, то черевики почали до неї клеїтися — відривав підощви з тихим прицмоком ніби була земля магнітом, а підощви — металеві. Закинув голову й уздрів дерева: голі, чорні, поглянсовані — кожна гілочка рельєфно вклеювалася у товщу сірого повітря, кожна гілочка ніби бриніла і всі вони разом творили хитку, нервову, напрочуд вигадливо сплетену сітку — ґрати, що відмежовували землю від високості. Он воно небо, подумав він без патетики, а з якимсь сумирним смутком, що й на радість трохи подобав, зі своїм плачем, нудьгою й тривогою! Он воно, що так вабить, тягне, захоплює, щоб потім повернути забране собі краплями; он вони, чудні сльози небесні, призначені для всього живого — їх так багато, що земля не може витримати їх стільки. Отож пускає по лиці своїм струмки, що розідають її живоносну твердь, і ті струмки глухо булькочуть, адже поспішати мусять. Їм справді ніколи, їм не терпиться вліятися у воду велику, яка бігтиме у хвильливому потоці ще швидше.

Юрко зупинився біля води і його підощви почали помалу запливати, втягуватись у bagno, аж ледве вирвав їх. Йому здалося, що так вона чинить завжди, ця земля, — тягне в себе зовсім так само, як і небо. Від того й створюється рівновага: небо не пускає нас угрузнути в земній товщі, а земля тримає нас на припоні.

Над головою раптом загелготало, Юрко скинув головою — летіла, виладнувавшись у вервечку зграя диких гусей. Різали небо стрімко й швидко, витягши довгошиї голови, і в криковій птиць було рівно стільки ж радості, як і тривоги.

2

Сиділи з матір'ю на кухні одне біля одного, бо кухня в них настільки мала, що годі поставити стіл посередині. Перед ними стояло заплакане вікно, яке виходило на город, на якому росло кілька карачкуватих яблуньок,— розмовляли за їжею. На сніданок була смажена картопля, квашена капуста й ріде-сенький, ледь жовтий чай — мати була переконана у шкідливості цього продукту.

— І все-таки, сину, якийсь ти у мене не такий,— сказала Ніна.— Та й браток твій не луччий.

— Яблуко від яблуні далеко не котиться,— мовив Юрко.

— Зараз тих дівчат — хоч греблю гати,— сказала мати.— Бери й вибирай. Але ти вперся об ту Светку, наче тобі на ній світ колом зійшовся..

— Стояв оце біля річки,— блиснув зубами Юрко,— і дивився, як гатили дівчатами греблю. Непоганими, скажу тобі, дівчатами.

— Фе! — пирхнула мати.— Мелеш таке за їжею..

— А що я такого сказав? — наївно перепитав Юрко.

— Оце пішла на пенсію,— поважно відказала мати,— то все це мені в голові. Вітька, той уже так уліз, що не вибереться. Тоже надумав: взяти сільську дівку!..

Юрко знав, про що мова: сільська дівка, до якої старший брат уже вліз так, що не вибереться, ходила вагітна. Вона жила в гуртожитку, отож Віктор мав привести її сюди.

— Думала: теперички сільські гроші мають,— мовила мати.— Чорта лисого вони їх мають!

— Як у кого,— сказав Юрко.

— Не кажи,— озвалася мати, посилаючи виделку до рта.— Вони теперички лучче нас, городських, живуть. Просто та Надька — з плохого коліна..

— Тобі не вгодиш,— Юрко черпнув змащеної олією капусти.— Светка городська..

— Ти начебто й не дурний хлопець,— обурено поклала на стола виделку Ніна,— а в голові в тебе — капуста.. Ну добре, той приведе сюди свою кугутку, а де дінешся ти? Підеш до своєї Светки? Та в них же така кімнатка, як собача буда.. Де ми всі помістимось? А мав би трохи розуму, то хоч би до Лени Бутенкової примазався б. У них дім такий, що можна м'яча ганяти.

— Але у Лени Бутенкової довгий, отакий-во,— показав,— носяра. І Лена Бутенкова того носяру любить задирати. І у Лени Бутенкової отакі манесенькі, як пувички, очі...

— Я й кажу, що ти дурний,— добродушно мовила мати, знову беручись за виделку.— Пожив би і звикся б. Зате дах мав би над головою.

— Вітька хоче прибудувати кімнату,— сказав Юрко: апетит у нього увіч пропадає.

— Хіба не знаєш тих дурних законів? — сердито спитала мати.— Он де і в газеті писали: без дозволу не прибудовувати, а дозволу вони не дають. Хтось із сусідів напише, не оберешся клопотів. Та й продати хату тоді годі буде.

— А вам так уже треба її продавати,— розсердився Юрко.— Хто продаватиме: ти, батько чи Вітька? Та й для чого її продавати, коли жити ніде?

— Всяко може бути,— Ніна зітхнула й почала сьорбати ріденький чай.— Розумний чоловік, коли їде на возі, то на задні колеса оглядається.

— Немає тепер возів,— відказав Юрко і встав: чаю пити йому не хотілось.

— Та сядь і доїж,— сполошилася мати.— І чаю випий! Пече тебе гарячка.

— Набридли мені ці розмови,— сказай Юрко.

— Вся біда в тому, що ми чесні,— понуро, але й трохи урочисто промовила мати. Тільки й живемо, що на зарплату. А скільки тієї зарплати?

— Хай батько кроликів розведе,— зіронізував Юрко.

— Йому чарка в голові, а не кролики,— сказала мати.— Он люди на книжках тисячі тримають, а в нас тільки й того, що в получку.

— А що б ти хотіла? — вже сердито спитав Юрко.— Щоб я крав, чи щоб Вітька махінації робив?

— Я хотіла б, щоб ви не були дурнями,— сумирно сказала мати,— і щоб не брати собі таких самих, як і ми, дурних дівчат. Щоб хоч дах собі над головою розстаралися. Так не: той попався на гачок кугутці, в якій ні копійки за душею, а цей хоче в собачу буду залізи. Я ту Сіроводиху знаю: то таке хитре, таке язикате, таке вредне — не буде з ними життя!

Він це знав і сам, адже виріс на околиці. Светина мати була люб'язна до нього, неприродно, солодко люб'язна — од

тієї люб'язності в нього часом і страх у душу закрадався: добре знав, що пальця їй у рота класти не можна. Але так уже сталося, вони зійшлися з Светою давно, і він не уявляв, що може бути інакше,— попри все йому з дівчиною було добре. Не складав поки що планів на майбутнє, не сушив собі голови, де житиме,— чи так уже конче це вирішувати зараз. Тільки цієї осені повернувся з армії — тепер йому двадцять один. Света писала йому наївні й милі листи, а він, відкинутий од рідного дому (служив далеко на півночі), мав од тих листів немало втіху. Света була на рік його молодша, але про одруження між ними мови ще не було. Зустрічалися раз на тиждень, ходили в кіно, а вечорами цілувались. Він заходив до неї додому, а раз завітала до нього й вона. Мати гостю зустріла чемно, але холодно. Не було сказано жодного слова, але дівчина вдруге заходить до нього рішуче відмовилась. “Я твоїй матері не подобаюся”,— категорично мовила вона, і це було так насправді...

Ніна збирала посуд — готувалася мити. Юрко пішов до себе, почав одягатися. Кватирка й досі була відчинена, в кімнаті гостро пахло болотяним лісом. Зачинив кватирку, а водночас і на річку зирнув: чи літають чайки? Але небо над водою було порожнє.

— От ти кажеш,— виросла на порозі мати, вже була об'язана хвартухом, що Лена Бутенкова тобі не наравиться. А що, Светка лучча? Така вже красуня, що далі нікуди.

— Знаєш що?! — сказав, густо почервонівши, Юрко.

— Ну хай,— здалася мати, помітивши, що перебрала.— Кожному своя гуска до шмиги... А на яку ти роботу влаштувався? Сидиш у якійсь там лаборатоії, копійки тобі платять — що ти там хоч робиш у тій лаборатоії?

— Довго розказувать,— мовив Юрко і рушив просто на неї.— Я вже тобі казав...

— Еге ж, казав. Інженером хочеш стать. А що теперички ті інженери? Роботи по вуха; он у нас був інженер — бігає, висолопивши язика, а платять йому, що й собака не облизеться. Пішов би туди, де я робила, я і слово за тебе заговорила б, чоловіків там не багато, зате платять їм, куди тому інженеру...

Відступилася з порогу, пропускаючи сина, і говорила своє ще й тоді, коли вже він у плаща й кепелюха вбрался.

— Я тобі лиха не зичу, але теперички таке життя, що треба вміти крутитися. Твій батько теж такий розумний, як ти...

— І брат,— блиснув зубами Юрко.— А це тому, мамо, що яблуко від яблуні далеко не котиться,

— У мене ви не пішли,— сказала мати.— Я що — баба, а баба живе так, як їй виходить. Думала: хай буде чудний, то й мені спокійніше, а він не чудний, а темний.

— То ти не з любові за батька пішла? — засміявся Юрко.

— Ну, це вже не тобі казать,— сказала мати й підтисла вуста. Її очі, навпаки, полагіднішали і з них хлюпнуло на сина теплом.— Так же мені не хочеться, щоб ти їхав...

— Взялася з тією поїздкою,— сказав Юрко.— Чи ж я її вигадав: посилають мене... І що це за проблема така: тепер люди тільки й їздять...

— Хай собі їздять,— відвела очі мати.— А я після тієї армії хочу, щоб ти на очах був.

3

Знав, що мати його любить. Воліла б, щоб з їхньої хати пішов ліпше Віктор, бо Віктор був з матір'ю різкий і непоступливий: надто гостро постала супроти його одруження. Надія ж уже при надії, як терпко пожартував батько, і мати з тим уже примирилась. З'їдало її інше: після того, як Віктор приведе сюди жінку, Юркові з родиною місця не буде. Про це вони не раз і не десять балакали з батьком; навіть засинаючи, Юрко чув їхнє бубоніння: мати говорити на цю тему не втомлювалась. Квартира в них була така: кімнатки, де спали брати й батьки, вели в кухню, звідси двері виходили в сінці, де стояла газова плита. Батьківську кімнатку, як меншу, планували віддати Віктору й Надії, старі мали переселитися до Юрка. Ясна річ, що Юркові приводити сюди жінку не випадало, і вже сама думка, що Юрко колись піде з дому, виводила матір із рівноваги.

Ішов по вулиці, по якій ганяв, посвистуючи в голому гіллі, вологий вітер, і не бажав думати про ці самоїдські проблеми. Калюжі мружилися, коли навійло налітав на них; дощ уже перестав, але повітря було обважніле. В долині, де росли старі тополі, стояла вода од розливої ріки, і тополі покірно й терпляче мокли — на стовбури поначіплювалося річкове зілля й огудиння після повені.

Туди, в долинку, котився струмок, гортанно пласкотів, котячи рябу, брудну течійку. Двоє дітей, одне Шіллерове, а друге Семенюкове, спускали в того струмка кораблики, які стрімко неслися донизу. Допливти до води широкої, однак, їм не вдавалося: перекидалися, і їх одразу ж покривала і мочила вода. Діти кричали й бігли їх визволяти, але, змочені й розклеєні, кораблики безживно провисали в їхніх руках.

Волога проникала крізь плащ, і Юрко подумав, що в цей час ліпше йому було б у лабораторії, де робота його все-таки захоплювала, і хоч влаштувався поки що учнем, однак стежити за маніпуляціями лаборанток йому завжди було цікаво. Працювало їх там двоє: одна літня, а друга молодша. Молодша з роботи часто зникала: в неї хворіли діти, тоді він виконував її обов'язки і вже майже освоївся з ними. Саме тому його й посилали в це відрядження: жінки для того не годилися — старша от-от готувалася вийти на пенсію, в неї був підвищений тиск і хворе серце, а молодша розривалася між домом і роботою.

Юрко ішов, обходячи рясні калюжі й думав, що день сьогодні почався невдало. Завжди його в такі дні охоплювала тривога, невдоволення; відтак ціпенів, як ці голі дерева, — йому аж подих закладало. Попереду тяглася дорога, якою ходив безліч разів, — в'язала його дім з роботою і містом. У хвилі, коли на нього напливало таке почуття, зупинявся (ось і зараз став, ніби на ріку дивлячись), міцно стулював повіки і відчував себе стовпом, якому вік тут стояти. Плащ гнітив плечі, вологий вітер пружно обвівав обличчя, а коли розплющив очі, світ кидався у вічі — сумирний і знайомий. Думав, що завтра йому доведеться товктись у незнайомому місті, що в тому місті він конечно почне тужити, як тужив завжди, коли покидав оцей знайомий світець; чи не про це думала й мати, нутром відчувуючи, що і йому не хочеться нікуди їхати. Адже буде йому самотньо й порожньо, хоч чекають його клопоти і справи, — щось таке потрібне, але малоцікаве для всіх. А може, це ліпше, що він таки кудись поїде, вирветься з цього кола, де немало своїх турбот, і хай простелиться перед ним вабна й незнайома дорога. “Живе є живе, — подумав він, — а всі вибаганки, хай вони летять під три чорти!”

4

Він здригнувся. На вступі до п'ятого номера стояв грубий чолов'яга з буряковим обличчям, у куфайці й кирзових чоботях, у роті в нього цвіла цигарка, очі дивилися з вузьких щілин, а голову приплющувала сіра козирчата кепка.

— Вже й здороватися не хочеш? — спитав Ромка прохрипло.— А я мо' тут спеціально став, щоб тебе пере-стріть.

Розтулив широчезного, як верша, рота й зареготав безгучно, власне, вихекнув із шипінням повітря; диво було в тому, що цигарка при цьому не випала — приклеїлася до губи.

Цієї зустрічі Юркові хотілося найменше. “Чорт його виніс”, — стрельнув очима, ніби шукав, куди б дременути.

— На роботу біжу,— сказав похапцем.— Запізнююся...

— Спішиш, бо мені борг не віддав,— сказав чоловік і знову широко розтулив “вершу”.

— Чого ти так кажеш? — злякано озирнувся Юрко, Ромка говорив надто голосно, їх міг би почути хтось із сусідів. Але навколо було порожньо.

— Кажу отак,— вже серйозно мовив чолов'яга,— бо сам знаєш: не люблю, коли мені боргів не віддають. Ходи, побалакаємо...

— Спішу я,— сказав Юрко,— і не забув про борг. Ще цього місяця віддам...

— А я хіба кажу, що не віддаси? — мовив Ромка і посмоктав цигарку, яка вже й не диміла.— Ще такого не було, щоб мені боргів не віддавали. Ходи, поговоримо...

Повернувся й пішов у двір, грубий, але випростаний. Ступав, коливаючись, і Юрко поплівся слідцем, хоч добре знав, що ліпше було б тієї розмови зараз не вести.

— На роботу спішу,— сказав він жалібно у спину чолов'язі, але той і шиєю не рухнув.

Піднялися на дерев'яного ганочка, й у вічі Юркові дихнуло несвіжим духом. Кімната, в яку ввійшли, була маленька, занехаяна, постіль брудна, неприбрана, а на столі темніла сковорода з незастиглим жиром і жовтими плямками від яєчні.

— Сідай,— кинув Ромка, бухаючись на стільця, який під ним аж затріщав, цигарки в його роті вже не було.— Сам

знаєш, не люблю я про такі речі на вулиці говорити. Скільки зараз можеш дати?

— В мене тільки два карбованці.

— Давай,— похалпцем проговорив чоловік.— Але ці два рублі даси так. За проценти.

Він знову розтулив рота й безгучно зареготав.

Юрко хотів вирватися звідси якнайшвидше. Вихопив гаманця і поклав гроші.

— Віддам тобі борг,— сказав.— У першу ж получку.

— А матері що скажеш? — звужив очі чоловік.— Що, мовляв, Ромка в шахи тебе обіграв? Що, мовляв, Ромка в шахи на гроші грає, а тебе, бідолаху, обмахлярив? Чуй, давай-но партійку! Може, й відіграєшся...

— Ніколи мені,— тонко сказав Юрко, задихатися починав у цій берлозі.— Та й не виграю у тебе.

— Зневірився? Да, брат, я сильно граю. Скажи, махлярив я у грі?

— Ні,— мовив Юрко.— Ми грали чесно.

— По умові грав з тобою? На гроші?

— По умові,— видихнув хлопець.

— Ну, то старайся про гроші. Або ж відіграйся. Виграй у мене — і чорт з тобою!

— Ніколи мені грати — на роботу спішу.

— Затявся зі своєю роботою,— зморщився Ромка.— Не взидихають вони, коли на годинку припізнишся. Давай, партійку!.. Ну, не на гроші...

— Не можу я.

— Тоді давай так,— Ромчине червоне лице стало хитре.— Коли програєш, то не на гроші, а виграєш, піде за борг?

Юрко завагався: ця bestія знову втягала його в свої сітки. Так воно сталося й спочатку: вони грали не на гроші, а ніби для розваги: Ромка Юркові більше програвав. Тоді хлопець і попався: жодного разу на гроші він не виграв і тепер був винен п'ятдесят карбованців.

— Ні,— сказав твердо.— Зараз зі спізненнями круто. Хіба не знаєш? Вони з годинниками на прохідній стоять.

— Звідки мені знати? — ліниво мовив Ромка,— я інвалід...

— То я пішов,— Юрко порвався до дверей: увіч хотів звідси вирватися.

— Не, стривай. Ми ще не поговорили.

— Про що нам говорити?

— Як про що? Про борг... Мені вже не терпиться. Получка в тебе коли?

— Сімнадцятого.

— Значить сімнадцятого й віддаси. Ані на день пізніше! Знаєш, я жартувать не люблю.

Юрко знав і це. Вряди-годи когось із хлопців околиці сильно били: ходили з чорними від синяків обличчями.

— Отож затям, лапочка: сімнадцятого. А коли хоч комусь писнеш...

— Знаю,— понуро сказав Юрко.

— А тепер вшивайсь,— паном відкинувся на спинку стільця Ромка.— Надоїло мені на тебе, лапочку, дивиться.

Юрко вискочив із дверей кулею. За спиною почув хрипкі, спазматичні вихлипи — Ромка реготав.

5

Над землею низько неслися хмари, сколошкані, темно-сірі. Клубочилися й розмотувалися на брудно-білому тлі, попереду виростала хмара більша і з неї звисла долі темна мережа — десь переїздив дощ. Юрко вискочив із п'ятого номера й озирнувся. На одному з численних ганків стояла жіноча постать у якомусь, барви цього неба, сіряку, у темній, нижче колін спідниці й у стьобаних валянцях з калошами, була це Тамара, Капіліна мати. На голові в неї було накручено сіру вовняну хустку — дивилася в його бік. Він подумав, що літні жінки в цьому дворі всі такі, як в уніформу вдягнені. Всі мають пронизливі очі й сірі обличчя, а усміхалися хіба що по-п'яному. Загалом про цей двір слава ходила погана: люд заселяв його непевний. Тут часто спалахували дикі сварки, а ще частіше долинали галасливі звуки оргій. Ще з дитинства мати забороняла йому сюди приходити, але тут росло немало його ровесників, і Юрка сюди все-таки вабило. "Віддам отой клятий борг,— покаянно думав він,— і ноги моєї тут не буде!"

Заду задеренчав мотор, Юрко повернувся — їхав Стах, син Жасминої Пані. Мотоцикл перевалювався з баюри в баюру, вода з калюж розплескувалася віялами; здавалося, Стах і його мотоцикл п'яні.

Мотоцикл зупинився, й Стах гукнув, перебиваючи гуркіт мотору:

— Погода, чорт забирай, хоч вішайся! Ти в місто?

— На роботу! — гукнув йому Юрко.

— Сідай, підвезу, — крикнув Стах, у нього була заляпана багнукою одежа й навіть обличчя.

— Замажуся! — гукнув Юрко.

— В колясці не замажешся. Сідай!

Юрко вмостився в коляску, й мотоцикл притьма зірвався з місця. Розліталася брудна вода, краплі прискали об вітрове скло, міцно вп'явся в ручки Стах, його обличчя під каскою було смішно зосереджене. З-під коліс клаптями вилітала грязюка, й зустрічні люди передбачливо сходили на узбіччя. Шматочок багна залетів і в коляску й плеснув Юрка по щоці. Стах повернувся до нього й показав білі зуби.

— Дуже втішно, — буркнув Юрко, втираючись.

— Куди тебе підвезти? — крикнув Стах.

— До Першого тролейбуса, — відгукнувся Юрко.

Стах зупинився трохи ближче, біля скверика. Юрко вискочив із коляски й подякував.

— Ходиш у п'ятий номер? — спитав приятель.

— Так вийшло, — одвів очі Юрко.

— Кажуть, із тим шулером зв'язався? Чи не знаєш, що то за людина?

— Ні з ким я не зв'язався.

— З ним уже ніхто з наших не водиться. То паскуда...

— Ти теж грав з ним у шахи?

— А-а! — пильно зирнув на Юрка Стах. — І ти попався?

— Нічого я не попався.

— Мені діла до того, звичайно, нема. Але дивись!

— Дивлюся, — показав Юрко зуби й звів руку на прощання.

— Дивись, — повторив Стах. — Я тобі родич і друг, отож попереджаю.

— Іди к чорту! — незлобиво озвався Юрко.

Стояв і дивився вслід мотоциклау. На душі було бридко. Аж так, що захотілося: хай би пішов дощ, хай би покрив цілий світ. Тоді він звів би коміра плаща й неквапно рушив між вулиці, щоб не думати ні про що і нічого не вирішувати. Зрештою, нічого й не відчувати, окрім цієї вогкості, сухого шарудіння

крапель і хоч так утримати в душі ту дрібку тепла, яка ще там лишалася. Сума, яку програв він Ромці, була невелика, але непомітно викроїти такі гроші із зарплати не міг. Мати знала його заробіток і забирала все, даючи карбованця-другого на кишенькові витрати: кожна копійка в домі, зароблена чоловіками, пильно обліковувалася, бо й потреби їхні були немали — мати вважала, що їм щоденно потрібне м'ясо, а ціни на нього на базарі і в комісійних відомо які. Єдине, що міг придумати в цій ситуації — сповістити, що зарплатню у нього витягли в тролейбусі. Мати панічно боялася злодіїв, у неписаній хроніці вулиці, яку творили всюдисущі жіночі язики, описи злодійних істот займали місця багато. Можна було б раз ті гроші “згубити”, але це викликало б у матері таку бурю, що вона не дала б синові спокою цілий рік, безконечно нагадуючи, щоб берігся й був уважний. Про злодіїв у тролейбусах мати повірить легше, окрім того, вся її лютість за втрачені гроші й весь жаль вилється не на його голову, а на того неіснуючого нечестивця, який лінується працювати і не дає добрим людям спокійно жити. Вона розвержеться гнівною промовою супроти всіх урків, і на цьому все може скінчитись. Боявся Юрко іншого. Стах йому виразно натякнув: те, що він відвідував п'ятий номер, на вулиці не секрет, отже, довідається й мати — тоді вони з батьком його загризуть. Точитимуть денно й нічно, і ні від кого співчуття він не дістане. Брат тільки кисло всміхатиметься, бо й він Юрка попереджав. Здається, й він потрапив був свого часу Ромці в лапи, але це коштувало йому менше, коли каже правду. “Я зразу розкусив цього субчика,— сказав йому якимсь брат,— отож програв йому тільки раз”. Програти Ромці раз означало втратити тільки десять карбованців; Юрко ж програв двічі, а тричі ще через те, що мав надію відігратися. Зрештою, Ромка знав, як до нього ставляться на вулиці, а за Юрка взявся тільки тому, що той щойно повернувся з війська. Зараз партнерів він шукав здебільшого в місті, де збиралися шахісти й доміношники.

“Тепер і я розумний”, — думав Юрко вже в переповненому тролейбусі. Його притисли до залізної штаби біля вікна, і він сумирно дивився на залиті сірим присмерком вулиці: у тролейбусну шибку стукотів дощ... І йому раптом знову згадався сьогоднішній сон про поїзд, дивний поїзд, у якому в кожному купе — людська родина, а коридор у вагоні, як безконечний

тунель. Вони всі — у тому поїзді: сумні й веселі, щасливі й печальні, заклопотані й безжурні, їх несе по сірій площині часу, і ніхто з пасажирів не відає, яка конечна станція його призначення. Вони тут сплять, їдять, справляють природні потреби, кохаються, біжать на роботу, а тоді повертаються, а насправді зі свого купе не виходять. Бо те купе — особливе. Воно незмінне, хоч вони, здавалося б, існують у широкому просторі. Зрештою, той широкий простір — теж купе: омежений світ, з якого вони майже ніколи не вириваються, і єдине, що їм усе-таки дано, — можуть вийти у довгий коридор, де спиняються раптом, і в їхніх грудях починає народжуватися крик. Крик, який часом виривається з їхніх грудей, але того крику ніхто по купе не чує, бо то крик волаючих у пустелі.

“Фу, верзеться казна-що”, — подумав Юрко і раптом відчув, що, незважаючи на те, що в тролейбусі людей, як оселедців у бочці, що кожне пашисть і дихає, його пробирає воложиста вільга, яка хлюпає на нього з покритого краплями вікна.

6

З армії він повернувся восени, заморочений від кількадечного переїзду до рідного міста. Потім йому ще довго здавалося, що під ним не канапа, а горішня полиця плацкарту, і чув тупе стукотіння коліс. Сівши біля вокзалу на тролейбуса, він не зразу відчув, що це його рідне місто і що він таки вдома. Вряди-годи вловлював (це інколи трапляється й зараз) якісь обличчя звідти, де випало йому жити три роки: очі, усмішка, вираз очей. Дивувався, що ці обличчя не покинув там безповоротно, що ніби прихопив їх із собою, отож і навідували його тут, у Житомирі. Був переколошканий, роздразнений, а може, й схвилюваний. Вискочив із тролейбуса на Театральній і, переходячи вулицю, ледве не потрапив під машину — шофер його вилаяв. Зрештою, звернув на Чуднівську — момент, який перебачив в уяві не раз: знайомі будинки, а дещо й змінене — виросло кілька коробок, із правого боку зникла хата, яка колись гордо стояла на горбі, так само зник і горб. Од міста на кручі, колись густо порослі деревою, насунули привезену землю, і та ніби проковтнула хатки набережного виселку, колись такого мальовничого й затишного. Дивно було й те, що першою знайомою людиною, яку зустрів у рідному місті, був той

самий Ромка. Повільно чвалав назустріч, нетвердо ступаючи і якось неприродно випроставшись; у ту хвилину Юрко зрадів навіть йому. Вони зустрілися й привітались і вступили в сяку-таку розмову, хоч до армії він з Ромкою знався тільки по-вуличному. Той завжди збирав біля себе підлітків і місцевих нероб, Юрко його тоді сторонився. Але зараз вони поговорили широ й просто, як давні й добрі знайомі; Юрко не затримався, бо поспішав додому, Ромка ж на прощання потис йому руку й між іншим запросив заходити до нього — вони розлучилися повні взаємної приязні. Швидко пішов, майже побіг на рідну вулицю, зрештою, вже й звідси уздрів рідні прирічкові горби. Кущі вже поскидали листя, але деякі ще жовто палали — там же, звідкіля повернувся, вже шумували заметілі. Став і дивився: лисини полів, а з правої руки на Павлюківці, з-між низьких дахів, що тулилися один до одного, витиналася його школа. Внизу побачив вузьеньку, засипану брилами граніту, Кам'янку і хати Закам'янки — трохи чудні, наче здивовані, — як бабусі, котрі перестріли дорогого гостя. Біля них також палали жовті дерева, і він раптом розчудився — прекрасне все це було.

Потім не раз довелось сприскувати свій приїзд: галас і безконечні розмови. Якось його перестрів і Ромка, заявивши, що і йому він мав би поставити пляшку. Не відмагався, бо мати перед цим усунула йому кілька карбованців, на які купив “чорнила”, і тоді вперше зіграли в шахи: Ромка йому програв.

Вечорами зустрічався зі Светою, і вони довго, запаморочливо цілувалися. Було в ньому багато радості, а трохи й смутку: ніяк не міг увійти в ритм, та й свято повернення мало колись закінчитись. Тоді йому захотілося сховатись од приятелів та знайомих і він кілька днів провалявся на канапі, перечитуючи ті книжки, що були в них удома, а ще кілька книжок-детективів дав йому почитати Ромка. Виходив на берег і блукав, ступаючи по зеленій траві, яку не брав осінній тлін, і не втомлювався милуватися: горби, річка, заросла верболозами, місток через Кам'янку, постаті рибалок на Тетереві. У голові було надзвичайно ясно, але й неспокій відчував. Мати дивилася на нього з любов'ю і щедро напихала їжею; дихала на хлопця осінь, як розфарбована жінка, котра не хоче старіти і через те виглядає старішою. Від річки тягло прохолодою, запахом мулу, води й риби, а люди, яких зустрічав, начебто мали

просвітлілі обличчя. Особливо запам'ятав одну пару: йшли, тримаючись за руки, дівчина — довгонога, і її литки в капрових панчохах матово світилися. Здається, ніколи раніше не зустрічав такої гарної дівчини, та й хлопець біля неї — високий, стрункий і гарний. Плащ дівчина розстебнула, а коли проходили мимо, подарувала Юркові погляда повного щастя й тепла.

Света на ту дівчину схожа не була, але дивилася на нього тим-таки поглядом, і це теж його розчулювало. Зрештою, вони зустрічались у сутінках, коли всі вади зовнішності обраниці пропадали, й він щиро милувався і на її красу.

А найбільше, що його захоплювало: відчуття волі. Дивувався, що не має на собі уніформи, а лежачи на канапі, не треба остерігатися, що тебе застукують у такій позі; міг спати скільки хотів і читати; зрештою, й іти, куди очі дивляться. Там, у цьому золотому світі, блукають закохані: стрункі парубки й дівчата з чудовими, сяючими ногами; там, у цьому золотому світі, намагається приховати старіння розфарбована осінь; по-домонтарському гребуться кури, яким байдуже до вічних секретів світу, одна з них настромила на бічного кігтика листка і ходить, легковажно помахуючи ним; на березі лежать білі, як сніг, качки, а так само білий котяра присів на річковому камені, ніби хотів розгадати вічні секрети світу, а може, просто виглядав дурної риби, яка сама до нього припливе.

Вечорами, коли не був зі Светою, виходив у місто. Біля кінотеатрів і на Михайлівській товклася молодь, хихотливі дівчата й лахматі, трохи нечупарні у своїх джинсах та кросовках парубки. Вони поблимумали з-під навислих кучугур волосся, і їхні куртки противно шаруділи; дівчата — в штанях і здебільшого простоволосі, вони дивилися на нього, як на чужоземця, а йому дивно ставало, що зовсім недавно блукав тут ледве не щодня.

Майже не бачив знайомих лиць, натомість приходили обличчя ізвідти, з півночі; невже так швидко іде час, думав він, що за ці два роки все ніби й справді одмінилось? А коли уздрів одну з ровесниць, одну з тих, з ким кружляв на головній вулиці, на його обличчя поклялася всмішка — ровесниця несла перед собою величезного живота. Вони зустрілися поглядами й жінка ніяково відвела очі, а йому невідь од чого

посмутніло на серці — щось таке дивне відчув: напівспогад, далека мелодія з магнітофона — уперше за весь час відчув власну дорослість; зрештою, йому не було вже на вулицях так цікаво, як раніше.

Спускався униз, на свою околицю, незмінно натикався біля п'ятого номера на Ромку, і той люб'язно запрошував його зіграти партійку. “Хай йому чорт!” — думав він і сходив на ганок із рипучих дощок, заходив у барліг-кімнату, де кисло пахло і де ледве блимала під стелею кволенька електрична лампочка.

Якось він лежав на канапі й безмовно дивився на стелю, біля нього на стільці сиділа мати й оповідала вуличні новини. Зайшов і батько, мати щось згадала незроблене й побігла, а батько вмовився на її стільця. Сидів і мовчав, ніби в дрімки запав — втомлений постарілий. Мати стала на порозі, а Юрко в цей час дивився на голу, привішену до довгої дротини лампочку. Мати знову щось почала оповідати, а Швець сидів мовчухом і дивився собі під ноги. Потім скинув очі на сина — були вони помережані червоними жилочками.

— Може б, ти того,— обірвав материну мову,— і роботу вже почав би собі шукати?

Мати заперечила, хай ще трохи відпочине, онде люди у відпустку йдуть щороку, а він за два роки не відпочивав. Юрко зупинив погляда на цвяху, на якому сиділа муха й чистила крильця. Глина біля цвяха обсіпалася й руділа плямка. Швець знову зирнув на сина помережаними червоними артерійками очима.

— А по-моєму, вже пора.

— Що? — спитав Юрко.

— Пора вже роботу шукати,— сказав батько.

— Звісно,— мовив Юрко, сідаючи на канапі й струшуючи із себе напівсонне оціпеніння.— Завтра й піду...

7

Вийшов сьогодні з дому пізніше тому, що був вільний: мав їхати. Треба було оформити в бухгалтерії документи, дістати відповідні інструкції, купити квитка, зібратись у дорогу: день від'їзду — перший день відрядження.

Він завітав у лабораторію і застав тут тільки начальницю.

— Галя не вийшла? — спитав.

— У Галі знову захворіла дитина,— відповіла начальниця.— До речі, вона хоче роботу покинути: дуже хворовите в неї мале.

Знав, що це значить, і мав би зрадіти — випадала нагода піти з учнів і стати повноцінним лаборантом.

— Тобі на цій роботі буде сподобніше вчитися,— сказала начальниця, адже про його плани відала.

Вони вийшли з лабораторії. Знову заморосило, тож ледве не побігли по заболоченому заводському дворі до адміністративного корпусу.

— Ця погода мене душить,— сказала начальниця і змушена була зупинитися, коли вони вскочили в приміщення.

Зирнув на неї: добре старе обличчя, бліде, з темними колами під очима — жінка стояла, розтуливши рота і з присвистом дихала. Він ніяково тупцював поруч, позираючи в розчинені двері — повітря й небо були сірі, а через двір з гуркотом їхав трактор, немилосердно чавлячи калюжі й розкидаючи чорне, масне багно.

— Вступиш до інституту,— сказала начальниця, все ще дихавично вбираючи в себе повітря,— то й мене заміниш.

— Що ви таке сумне говорите? — спробував усміхнутись Юрко.

— А те, що є. Тому й у відрядження тебе посилаємо, хоч і замолодий ти ще. Звикай помаленьку...

— Мені з вами працювати добре,— сказав він, бо хотів хоч якось поспівчувати цій змореній і хворій жінці.

— Ходімо,— сказала вона, і вони подалися під сірі бетонні, заболочені сходи.

На другому поверсі був довгий коридор з безлічю дверей, вифарбованих у брунатне, і йому на мить здалося, що це той самий поїзд, про який весь час сьогодні думає. В одному з купе — бухгалтерія, в другому — інженер, в третьому — завкадрами, в четвертому — директор, у п'ятому — плановий відділ. Під ногами легенько похитуються підлога, тахкотять об сталеві рейки колеса — тах-тах, тах-тах,— а за вікном сірі краєвиди з навкісними смугами дощів, що клюють голі дерева, і покриті калюжами поля. Одне поле зелене, друге чорніє, а хати в глибині весни позагортались у сірі хустки при- смерку.

— Ми з Вірою Миколаївною віримо,— сказав директор,— що ти впораєшся із завданням. Заводу це потрібно як повітря. Будь настирливий і не злізай їм із шпії...

Слухав усе, що промовляв директоровий голос, уважно хотів запам'ятати. Розумів, що ця поїздка для нього багато значить, що це, зрештою, справа Віри Миколаївни, яка відчуває до нього довіру і хоче мати собі в лабораторії заміну. Дивився директорові в рота і таки не пропустив ані слова.

“Ну от,— думав він, перестрибуючи калюжі заводського двору й добираючись до прохідної,— справи мої не такі вже й погані”. Брат приведе жінку до них і поселиться у меншій кімнатці, він же сам житиме якийсь час з батьками, одружуватися зараз передчасно, хоч Света про це вже кілька разів натякала. Але в неї з матір'ю й справді надто мацюпа кімнатка (“Собача буда”,— визначила його мати) і йти туди третім таки не варто, а наймати кімнату з його зарплатнею поки що годі — мати тут має цілковиту рацію. З тим дурисвітом, Ромкою, він розрахується найближчим часом — це добре, що той на нього натискає, принаймні буде спонука швидше звалити цей тягар із пліч. Потому обходитиме його десятою дорогою, як обходять інші хлопці околиці. Можна було б ті гроші позичити, хоч би й у Стаха, той заробляє добре й хвалився книжкою в ощадкасі, але для цього треба було б Стахові все розказати й вислухати, який він, Стах, розумний, а який Юрко дурний. Цього ж йому хотілося найменше, ліпше вже витерпіти зойки й стогони матері — хай обсипле прокльонами всіх злодіїв та дурисвітів.

Від цих думок у Юрка просвітліло, і він майже веселий ускочив у тролейбуса, який повіз його до вокзалу. На сьогодні в нього справ лишалося небагато: довідатися про квитка на поїзд — їхня станція надто мала, отож не знав, чи брати треба зазделегідь чи по приході поїзда. У Віри Миколаївни розпитувати він посоромився — вправиться якимось і сам. Потому завітає ще до Свети, в неї сьогодні відгул, а потім поспить і збереться. Можна буде рушити через Просиновську, щоб не проходити зайвий раз повз п'ятий номер: зустрічі з Ромкою останнім часом його гнітили...

Стояв у тролейбусі біля якоїсь дівчини й тільки зараз її помітив: ніжний тонкий профіль, тоненька рука — вони цікаво одне з одним ззиралися. Десь зустрічав уже цю дівчину, але

роздумувати було ніколи — підїжджали до вокзалу. Він зіскочив з тролейбуса і раптом згадав: це ж та сама дівчина, яка вразила колись його, як ще повернувся з армії.

Зайшов на вокзал і вдихнув застояного вокзального повітря — всі вокзали пахнуть однаково. На лавках сиділи люди: сонні, зморені, біля кас вилаштувалися черги. Він став до довідкової каси — звісна річ, поїзда, на який збирався сісти, був прохідний. Треба прийти за кілька годин; ні, зараз наплив невеликий. З полегшенням покинув приміщення і вже тут, на привокзальному майдані, йому знову стало незатишно й самотньо. Дош, правда, перестав, але над головою висіла сіра площина неба. Йому раптом подумалось: як добре не мати турбот. У такі дні, коли мокро в черевиках, коли на тобі набубнявілий плащ і волога їсть плечі, коли в тебе є півдня вільного часу, яка то розкіш сидіти в теплій квартирі, вмикнути транзистора й віддатися музиці, що бадьорить і викликає тиху радість. Тоді можна думати тільки про приємне, відчутти віщу красу спокою, тоді легко знайти приємне і в негоді, а серце в грудях звеселіє, бо піддається музиці, яка сочиться з транзистора, тоді можна побажати, щоб продовжився той настрій, а мить оця спинилась. Перед очима буде вікно, і погляд тонутиме в мережі гілля, вже налитого соком,— адже воно тільки й чекає ясної зміни, щоби небо очистилося й повищало, щоб воно розчахнуло брами, розвіявши хмари, і хай у ті брами потече голубе й золоте, голубе й червоне, воскресивши світлі барви землі. Він теж, як ці самі дерева, він теж налитий соком і повен чекання, а всі прикрості й негоди — це щось незначне й перехідне. І йому раптом уперше за сьогодні стало радісно, що покине ці вулиці й вузький світець, в якому живе, що той поїзд, який йому цілий день мариться,— це тільки маленька втеча і спроба знайти собі свято, що всі в тому поїзді тільки й сіли в нього, щоб утекти з будня, який їсть і з'їдає, який ніби це сіре небо, або ж мокрий плащ, котрий чавить на плечі. “Мені б чогось такого, подумав він, дивлячись, як у кінці вулиці з'явився тролейбус,— що б мене піднесло, мені б такої дівчини, яка двічі вже зустрілася за ці півроку, мені б...”

Він ускочив у тролейбуса і натрапив на сварку. Контролери зловили зайця, а той не хотів платити штрафа й люто огризався.

Повільно ступав під парканами, вибираючи сухіші місця, в черевиках і без того було вогко. Паркани пахли цвіллю і це нагадувало йому щось із дитинства. Подумав, що ходить цим шляхом уже давно, а в ці півроку, коли вдома, й зачасто. Все відбувається за наперед установленим ритуалом: перші пристрасті й радість після повернення вже минули. Часом у погоду гіршу вони йшли зі Светою в кіно, супроводжені приязним поглядом її матері, тобто Сіроводихою; неприємне в цій ситуації було тільки те, що дивилася та нього не просто, а вивчаючи, з прижмурцем. Ніби гіпнотизувала поглядом, і поки Юрко був у їхньому домі, відчував, що той погляд невідривно причеплений до нього. Коли ж зустрічався з Сіроводихою очима, вона незмінно всміхалася й ніби підбадьорювала. Хлопця постійно мучило передчуття, ніби стара чогось од нього вимагає, до чогось спонукає, понуджує, наче він зобов'язаний промовити слова, без яких його стосунки зі Светою без значення. Але він тих слів не проказував, отож щоразу, як тільки вони покидали зі Светою її дім, він помічав в очах старої легке розчарування, а може, й осуд.

Света була дівчина звичайна. Оповідала йому про роботу, про ті невеликі й малоцікаві пристрасті, які там траплялися, про в'язання й шиття, чим захоплювалася, про речі, які бачила в тому чи в тому магазині і які її захопили; про життя ж домашнє воліла мовчати. Свого часу вступила на вечірній відділ політехнічного інституту, провчилася рік, але екзаменів здати не змогла, й інститут той без жалю покинула. Ще дівчина любила розповідати про їхнього кота, а більше про домашнього песика Локшу і про перипетії співжиття цих милих тваринок — тоді голос Светин звучав весело й мило дзвенів. Вона дружила з Мариною Карташевською, і вони часто зустрічалися, бо обое любили в'язання та шитво. Света зі сміхом розповідала про Марининих обох женихів і про те, що та вибрала таки Віталія Коржа, при цьому її голос чомусь тремтів; а що розказала йому цю історію не раз, він подумав, що Света вкладає в неї якийсь глибший зміст, можливо, спонукає і його до рішучіших дій. Вона ж Коржа чомусь не любила, а давала перевагу Андрієві, якого не хотіла Маринина мати: її мати супроти Юрка нічого не мала. “Ти їй подобаєшся”, — казала вона Юркові вже не один раз, і він до цього звик також. Зрештою, йому було зі Светою затишно, вона дівчина тиха й спокійна, але десь у глибині

душі він відчував, що з нею йому трохи й нудно. Ніколи не спалахував до неї гарячим почуттям і навіть коли вони цілувалися, забравшись у безлюдні місця (для цього треба було перейти пішохідний міст, що вів через Тетерів із парку у Варваровий сад), він відчував тільки приємне збудження, а не вогонь. І все-таки його до неї вабило, та й надто довгі й усталені були їхні стосунки — не мав жодної причини їх переривати...

Знову посилався дощ, наче пересіювався крізь дрібне сито. Вулицею повзла інвалідська машина, перевалюючись із калюжі в калюжу. Юрко знав і того інваліда, що сидів у машині: з червоним обличчям і без обох ніг. Він, той інвалід, любив чарку, а випивши, чудно хитався на протезах і плакав. Отак ішов по вулиці не бачачи світу, і сльози струмками стікали по його червоному обличчі. Юркові здалося, що він чує той плач і зараз: плач інваліда та його машини, яка невпевнено похитується між калюж. Але він помилився: машина наблизилась, а обличчя в інваліда було спокійне. Тіла між уст його цигарка, а уста ніби й усміхались.

Юрко відчинив знайому хвіртку, до нього вискочив із буди собака, але впізнав і замахав хвостом, чекаючи, як завжди, подачки. Юрко витяг з кишені кілька круглячків печива, собака почав пожадно вихоплювати їх із наставленої долоні.

Відчинила Света. Як завжди, тихо зойкнула, ніби не сподівалася на його прихід, і на щоках у неї зацвіли рум'янци.

— Я така рада, що ти прийшов,— шепнула вона.— Заходь, будь ласка.

Вони опинилися в темряві сіней, і Юрко притяг дівчину до себе, чмокнувши десь біля вуха.

— Ша,— засміялася тихенько Света.— Мати вдома...

Мати й справді була вдома. Розцвіла назустріч Юрку круглим і повним обличчям, а він незграбно скидав із себе плаща.

— Зовсім промок,— турботливо сказала Света, забираючи в нього мокру одежу.— Зараз вип'єш гарячого чаю.

— Я на хвилинку,— мовив він, струшуючи з капелюха краплі.

— Погода не позаздриш,— сказала добродушно Сірово-диха.— Ти що, сьогодні не на роботі?

Сів на поставленого йому стільця й почав оповідати про відрядження, про те, що їхати сьогодні, і в нього ще безліч клопоту, бо треба зібратись і ще дещо вдома зробити на материні прохання — оце "дещо" він, звичайно, вигадав.

- Я теж оце збиралася в магазин. Не бачив, відчинено?
- Ясна річ, відчинено,— сказала Света і метнулася в коридорець, де в них стояла газова плита з балоном.
- Щось привезли,— звістив Юрко.— Машина стояла і люди зібрались...
- А не помітив що? — зацікавлено спитала стара.
- По-моєму, копчену рибу,— збрехав він, бо знав: копчену рибу Сіроводиха любила.
- Ставриду? — перепитала вона, бо все-таки не хотіла йти на дощ.
- Здається, мойву.
- Доведеться піти,— мовила стара і важко звелася з ослінця, присунутого до теплої стіни.— Ви тут погомоніть...
- Ти це куди? — вскочила з сінець Света.
- Та от, Юрко каже, що в магазин копчену мойву привезли.
- Не знаю я, що там привезли,— засміявся Юрко.— Це мені тільки так здалося.
- Все одно, подивитися тра...
- Обоє лукавили: Сіроводиха виявляла делікатність, чи що, дбаючи, щоб молодята перед розлукою побули самі, а він добре знав, що привезли таки копчену ставриду і ніякої черги в магазині не зібралось.
- Хочеться тобі в дощ іти? — сказала для годиться Света.
- Все одно, засиділась у хаті,— відповіла мати, натягаючи тільника. Потім вона замоталася хусткою, взула стьобані вальянці й стала увіч подібна до Тамари, Капіліної матері, яку Юрко бачив уранці в п'ятому номері.
- Ви тут погомоніть,— сказала вона, намагаючись не дивитися на Юрка.
- Однак Света з її відходу чомусь не раділа: була сьогодні трохи сумна, Юркові навіть здалося, що недавно плакала.
- Вимкни чайника,— сказав він,— мені й справді ніколи.

Захотів пригорнути дівчину, але в цей момент ожив кімнатний песик Локша, який досі мирно посопував на підстилці біля теплої стіни. Песик попереджувально загарчав. Юрко однак на нього не зважив і пригорнув дівчину щільніше, на що

мала почвара грізно ошкірила зубенята й почала ляско гавкати. Света засміялася й вислузнула з його обіймів.

— Це він ревнує,— сказала задоволено.— Правда, розумний песик?

— А чи не виставила б ти його за двері? — спитав Юрко.

— В таку негоду? — обурено перепитала Света.— Хіба ми не можемо просто собі побалакати? Окрім того, й настрої в мене сьогодні...

— Теж через негоду?

— Е, багато розказувать... Хочеш подивитися, що я зв'язала останнім часом?

Йому було глибоко байдуже, що вона зв'язала, але хитнув головою. Песик знову влігся на підстилку. Света принесла в'язання і щось там почала оповідати — це мав бути светр йому в подарунок. Робота велика, але для неї це — радість, адже старається для нього...

— Слухай,— перебив він її,— ти сьогодні плакала?

— З чого взяв?

— Ну, якась трохи не така... Щось сталося?

— Е, це все наші вічні суперечки з мамою.

— Таке, що сказати мені не можеш?

— Можу, але не хочеться. Ну, чого про це завів?

— Розкажи.

Вона промовчала. Дивилася на забризкане краплями вікно.

— Через тебе ці суперечки й були,— сказала смутно.— Але я не хочу про те говорити...

— Коли через мене, то сказати мусиш.

Вона опустила голову і з її очей на початий светр, який плела для нього, капнуло по сльозі. Він зчудувався.

— Щось має проти мене? — спитав. Дівчина кривнула головою.

Юрко поклав їй на плече руку й погладив. З кутка попереджувально загарчав Локша. Відсмикнув руку й роздратовано зирнув у куток.

— То я слухаю,— сказав.

— Не примушуй мене це говорити,— прошепотіла Света, і сльози знову викотилися їй із очей.

— Але коли стосується мене, мушу знати.

Вона мовчала. Мнула в'язання й не дивилася на нього.

— В мене мало часу, Свет,— сказав він.— І досі ми, здається, були щирі поміж себе.

Хитнула головою. Юрко взяв її руку в свою. Знову погрозиливо загарчав песик.

— По-моєму, не вчинив нічого тобі прикрого, не ображав і твою матір.

Вона хитнула. Локша в кутку гарчав.

— То що сталося?

Дівчина заплакала навзрид.

— Не хочу тобі цього казати... Не примушуй мене...

— Кажі швидше. А то прийде твоя мати — ніякої копченої мойви в магазині нема.

— Не прийде,— мовила Света.— Навмисне нас залишила...

— Дивно,— всміхнувся Юрко.— А я вважав, що мудро спровадив її.

— Вона каже...

— Що ж вона каже?

— Тяжко мені це повторювати.

Знову замовкла, тільки схлипувала. Він тримав її руку, а песик у кутку гарчав.

— Не тягни!

— Вона каже... Ну, що я довго чекала тебе... Що навіть на танці не ходила...

— І даремно,— мовив він.— Я від тебе цього не вимагав... Ну, і не ходила, так що?

— Вона каже... Що вже півроку минуло... А ти...

— А я?

— Це не мої слова,— зирнула нарешті на нього.— Я тобі цього зроду-віку не сказала б...

— Звісно,— мовив Юрко.— Переказуєш слова материні. То що вона каже?

— Каже... Ну, що ходиш, ходиш... Не можу я... Язик не повертається... Даремно ти завів цю балачку.

— Що не женюся на тобі? — спитав навпярмки.

Хитнула швидко головою, і сльози знову покотилися з очей.

— По-моєму, я тобі все роз'яснив,— мовив він, виструнчуючись на стільці.— Мій старший брат жениться, бо в нього буде дитина. Старі віддають йому маленьку кімнатку, а я з ними поселюся в більшій. Де б ми помістилися?

- А я хіба не знаю? Але вона каже, що в нас... є кімната...
- Оця? З твоєю матір'ю і псом, який не дозволяє мені тебе обійняти? Тут же ніде зайвого ліжка поставити...
- Вона каже... ні, не можу я...
- Ми з тобою ще молоді,— мовив він.— Надто молоді...
- І я це мамі казала... Хіба не знаю?
- Мені обіцяють ліпшу роботу... Окрім того, я вже казав: улітку хочу вступати до інституту. На вечірній.
- Все це я знаю. Але вона каже... коли б серйозно до мене ставився...
- А я несерйозно до тебе ставлюся?
- Та Бог з тобою, Юрчику... Хіба ж це мої слова?.. Просто відбулася між нами така розмова... А буде так, як вирішиш.
- Він замовк. Прибрав руку, й песик у кутку перестав гарчати. Дивився у вікно й бачив краплі, які тремтіли під вітром. Смуток відчув, тихий і покірливий,— чи добре вчинив, що примусив її повести цю розмову? Чи не ліпше було б їм і справді просто й по-приятельському погомоніти, адже перед дорогою він? Ще буде в них час вирішити свої проблеми, багато добро-го й спокійного часу!
- На квартиру в мене поки що надій ніяких. А в тебе на роботі?
- Так само,— сказала Света.— Тому вона й каже...
- Що ж вона каже іще? — трохи роздратовано спитав.
- Краще, ніж є, все одно у найближчому часі не буде...
- Але це не мої слова.
- Хочу твердіше стати на ноги,— мовив він.— Дістати ліпшу роботу і вступити до інституту. Спершу вчитися важко, а сім'я й дитина...
- Дитину не обов'язково зразу заводити,— прошепотіла, вже не посилаючись на матір Света.
- Скинув на неї очима, але сиділа перед ним покірна, засоромлена і трохи жалюгідна — гаряча хвиля хлюпнула йому в груди.
- Треба мені хоч якось у житті встановитися,— пробурмотів.— Поговоримо про це, коли повернуся, гаразд?
- Хитнула головою і втерла очі — якось по-дитячому, затилям долоні.
- Тому я й не хотіла сьогодні про це говорити,— мовила і шморкнула носом, як дитина після плачу.

10

Вони зупинились у снігах, він у мокрому плащі й капелюсі, а вона в домашньому халаті, який робив її опрощеною, але й беззахисною. “Хочу думати про неї гарно”, — мигнуло в голові, і він притяг її до себе: принаймні тут їм ніякий песик не перешкодить, її руки лягли йому на плечі й зімкнулися на потилиці. Віддих став уривчастий і схвильований, а вуста спрагло зустрілись.

— Все буде добре, — прошепотів він у перерві між поцілунками.

— Швидше повертайся, — шепнула й вона. — Чекатиму...

Знову залися вустами, горнув до себе тонке тремтяче тіло і сам тремтів. У цей час різко відхилилися двері, і в прочілі виросла кругла постать у кужайці, з обмотаною вовняною хусткою головою. Света, як водяна, миттю випливла з його обіймів.

— О, — солодко сказала мати. — А ти вже йдеш?

Він пік раків. Посторонився, щоб пропустити стару, а та аж цвіла широкою усмішкою.

— Це не копчену мойву привезли, а ставриду, — сказала. — Таку, що сама тільки шкура і кісті.

У хаті залився гучним ляскотом песик, а Юрко, як шкідливий кіт, шмигнув у розчинені двері.

— Швидше приїжджай! — гукнула йому вслід Света.

— Щасливої тобі дороги, — солодко проказала Сіроводи́ха.

Він волів би, щоб зараз був дощ. Щоб змив із його обличчя одю недоречну й ганьбівну барву і щоб охолодив щоки. Все вишло по-дурному: й оце зумисне залишання їх на самоті, й ота ревнива почвара в собачому образі, і їхня розмова, й, нарешті, це несвоєчасне, а може, надто своєчасне з'явлення Сіроводи́хи. І хоча на перший позір нічого особливого не сталося, йому було неприємно. Дощ, здавалося, припинився остаточно, хмари підбились угору, ніби між ними й землею натекло більше повітря, яке й підняло їх у височінь. На крайнебі хмаровиння навіть розірвалося і в прірву полилася ясна синява; він задивився на того ясного клаптика, ніби сподівався дістати звідати хоч трохи благодати. Не треба думати про неприємне, спогадав, не треба думати про ту ранішню зустріч із Ромкою; не треба думати, що розмову про одруження Света могла по-акторському розіграти; не треба думати, що вони вчинили те з матір'ю злагоджено; не треба думати, що відбувається за його спиною, і яка розмова зараз точиться в малесенькій кімнатці, де щойно побував; не треба думати про

насурмлене небо, а ліпше про ту голубу латку, що благовістить: усі дрібниці, якими цілий день сьогодні обкидується, можуть лягти на душу каменем; не треба думати й про поїзд, який глухо тахкоче колесами, і в якому їдуть усі вони — живі під цією латочкою неба; не треба думати й про омани, ну, хоч би про ту дівчину, яку зустрів за півроку двічі — не в твоє купе вона завітає. Варто забути кругле, усміхнене обличчя Сіроводихи, варто повірити, що вона добра і зичить йому й дочці своїй блага; варто згадати, що є в нього власна домівка, де його чекають і люблять, є робота, яка йому подобається і де його так швидко оцінили; є, зрештою, важлива поїздка, в яку вирушить уже сьогодні, а ще є весна, що посилається на землю для того, щоб усіх оновити.

Голий, блискучий і безлистя клен підняв гілки і з них вряди-годи крапали краплі. Коли падали в калюжі, дзвінко розбивались, а коли плюхались на землю — глухо. Звів руку й одна із крапель розбилася на долоні, холодно її змочивши і наливши по вінця всі лінії його долі. Назустріч од колонки рухалася громіздка жіноча постать в гумових блискучих чоботях і з головою, закутаною у вовняну хустку,— від того голова та здавалася ніби у скафандрі, була то Магаданша. Він почекав, щоб жінка перейшла йому дорогу з повними відрами, адже хотів, щоб усе в його житті склалося добре.

— Доброго дня! — сказав Магаданші, й та неохоче йому відповіла.

11

По обіді вирішив передрімати, адже в поїзді добре не виспишся, окрім того, в хаті було напалено, а він, блукаючи по дощі, змерз; зрештою, й обід був смачний та поживний, а мати запобіглива й мирна. Вони перекинулися словом, він відчув солодку притому і зватілість у голові, відтак і бажання сховатись під ковдру, щоб із тіла вийшла зайва вологість, набрана на дворі. Теплу тишу відчув у рідному домі; мати рухалася в капцях на повстяній підошві нечутно, ледь-ледь муркотіло радіо, плащ і мокрі черевики його сушилися: плащ розтягнутий на стільці біля груби, а черевики настромлені на поліна. З насолодою простягся на канапі, а мати принесла йому вкривало — старого ліжника. Загорнувся в нього й приплющив очі, які вже йому й поколювало. Мати затягувала на вікнах штори, й він слухав, як

із шурхотом рухаються підвіски і як шарудить тканина. Тихі кроки прошелестіли мимо нього, а за мить зі співом причинилися двері. Знав, що в хаті півсутінь, що грубка в кутку пашисть теплом, що в ній дотліває жар кам'яного вугілля і довго ще тлітиме, що вже не станеться нічого, що б вибило його з цього м'якого й ніжного колисання, бо його таки похитувало, похитувало канапу й увесь дім. Почув, як тихо стукотять по рейках колеса — несуть його в глибину сну. І сон йому приснився той самий, що і вночі: про поїзд, де в тісному купе їде з батьками і братом, з братовою і своєю дівчиною, із Ромкою, хоч той, здається, був тут зайвий, але це він розставляв на вагонному століку шахи, із лаборантами, з якими працював: Галею та Вірою Миколаївною, Віра Миколаївна про щось мирно розмовляла з Сіроводихою; на руках Светина мати тримала песика Локшу, і той песик, перебивши жінок, почав раптом оповідати людським голосом, що він, Юрко, вів себе зі Светою неподобно, безцеремонно хотів її обійняти, поклав руку на плече, а ще мав нахабство взяти Светину руку в свою і довго не відпускав. Що вони робили в сінцях, він, песик Локша, не бачив і брехати не буде, але гадає, щось стидке й негречне. Брат на ту розповідь сміявся, а Света відвернулася й дивилась у вікно. Мала до того підставу, адже через лутку вікна переступала дівчина, яку він бачив за останні півроку двічі. Вона ступила ніжкою, взутою в золоту туфельку, між шахові фігури, тоді поставила туди ж другу ногу і враз почала маліти, аж поки не перетворилась у шахову королеву. Через стіну, начебто була та безтілесна, пройшов до них його приятель Стах, мав строге обличчя, а завітав тільки для того, щоб повідомити Юркові: грошей йому не позичить.

— Коли б у нього не було на хліб,— сказав поважно Юрковій матері,— я і хвилини б не вагався, бо Юрко мені друг, але коли подумаєш, кому потраплять мої гроші...

Ромка звів очі від шахівниці, й вони стали маленькі, примружені.

— Ще не було жодного,— жорстко повідомив він,— хто б не віддав мені боргу. Зі мною жарти погані...

Тоді Юрко помітив, як заплакала на шаховій дошці біла королева, взута в золоті туфельки, і плакала вона золотими сльозами, а в шибку їхнього вікна дивилося обличчя, приклеєне, як вирізка з журналу,— той хлопець, з яким колись біла королева гуляла на Тетерівському березі.

Тоді Юрко сказав:

— Любі мої! Постараюся зробити так, щоб усім було добре. У тебе, Стаху, я не позичатиму грошей, і ми залишимося приятелями. Я, Ромку, поверну борг, і тобі не доведеться мене калічити: хіба ж можна, щоб хтось тобі грошей та й не віддавав? Буду старатися й на роботі, і вам, Віро Миколаївно, стану достойною кміною, щоб спокійно пішли на пенсію, а ви, Галю, можете роботу не покидати, робитиму її за вас. Оженюся з тобою, Свето, і хай заспокоїться твоя мати, а ваш песик Локша мене полюбить і не гарчатиме — я годуватиму його комісійною ковбасою. Ми прибудуємо, Вікторе, до нашої хати незаконну прибудову, і ти матимеш де жити з родиною. Собі ж я хату намаляю. То буде такий дім, який може тільки приснитися, і він нам конечно присниться. А щодо білої королеви в золотих тувельках, можете не турбуватися ти, Свето, і ви, хлопче, приклеєний, як вирізка з журналу, до скла — я любитиму її тільки у мріях і вві сні.

— Здорово ти сказав! — мовив Ромка, повертаючи до нього хитре обличчя.— То, може, ми з цієї нагоди зіграємо? На гроші?

12

Прокинувся від того, що відчув: у кімнаті хтось є. Розплющився й побачив: навпроти сидить на стільці з крижаним обличчям мати й дивиться на нього впритул. Здається, цей погляд і розбудив його.

— Щось сталося? — спитав, спускаючи ноги на підлогу.

— Ти чого це знову ходив до того гиця, до того об'ясника, того шахрая?

— Про кого це ти?

— Сам добре знаєш, про кого. З ним уся вулиця не хоче знатися, а ти його пороги оббиваєш. Давно тобі казала: обходь його десятою дорогою, коли не хочеш улипнути. Чи, може, вже влип?

— Нікуди не влип і нічого не знаю,— роздратовано сказав.— Оце треба було мене будити?..

— Я тебе не будила,— категорично сказала мати.— Сиділа й чекала, доки прокинешся.

Вона його не будила. Але свердлувала поглядом, аж він прокинувся.

— Не даси відпочити,— буркнув він.

— Бо мені здається: ти влип. Той шахрай шукає дурних і обігрує їх. У шахи і в карти.

— Звідки... знаєш?

— Уся вулиця знає. І не роби з мене дурної. Кажу прямо: влип?

— Нічого я не влип,— зірвався він з канапи.— Ну, так, заходив до нього кілька разів. Грали в шахи.

— А я що кажу? Коли ти був в армії, то біля нашої хати збиралася ціла компанія, зараз вони на острів перейшли. На них раз і міліція нападає, то вони в одязі в річку покидалися і поперепливали на той бік. Але він нечесно грав, і вони його прогнали. Здається, бобу дали, бо з ними більше не грає... Тоді він почав шахами дурити.

— Я це знаю,— сказав Юрко, натягаючи штани.

— Тепер він ловить дурних у парку,— сказала мати.— І не один уже влип. Вже не раз казала: обходь таких десятою дорогою.

— Я обходжу,— сказав Юрко, натягаючи сорочку.

— В тому то й річ, що не обходиш. Сьогодні вранці чого до нього заходив?

— Все ти знаєш,— буркнув Юрко.

— Знаю, бо ти дурний. Таких він і обкручує. Признайся: влип?

— Нічого я не влип,— сказав Юрко й зирнув на годинника: проспав добрі дві години.

— Ліпше б признався,— сказала мати.

— Нема чого признаватися,— вибухнув Юрко.— Він мене попросив цигарки йому в місті купити...

— А в нашому магазині нема цигарок?

— Він курить "Казбек". В нашому магазині "Казбеку" нема.

— А чого тебе просив? — тоном прокурора спитала мати.— Не було в кого попросити?

— Ми на дорозі перестрілися. Коли на роботу йшов...

— Не брешеш? — спитала, пильно на нього дивлячись.

— Чого мені брехати?

— А того, що він міг би сам по ті цигарки піти: це швидше було б.

— Казав, що погано себе почуває.

— А чого до нього в хату заходив?

— Гроші взяти.

Мати, здається, повірила. Ще мала сумніви, але він цього разу викрутився. Справа з боргом ускладнювалася. Вже не зможе

сказати, що зарплатню в нього вкрали в тролейбусі: надто підозріло було б. Умивався після сну й гарячково міркував. Більше десятки із зарплатні не викрутить, мати звикла рахувати кожну копійку. Доведеться позичати. Може, у Стаха, а може, у Віри Миколаївни: ця історія не повинна впливати. Розрахується із тим шахраєм, як назвала його мати, і справді обходиться його десятою дорогою. Тобто йтиме у місто так, щоб не минати п'ятого номера, слава Богу, виходів у місто було аж три. Коли б признався матері, вона гроші покрити борг дала б. Але потому їла б його поїдом: ті гроші йому б горлянкою вилзли.

— Поїзд коли? — спитала мати.

— О дев'ятій,— сказав утираючись.— Але треба прийти години за дві, щоб квитка взяти — прохідний.

— А не міг не їхати?

— У мене й документи виписано. І гроші на відрядження одержав.

— Скільки?

— По два п'ятдесят на день, за дорогу й на готель по карбованцю.

— Цього тобі вистачить. Чарки не пий і в компанії не ув'язуйся.

— Які там компанії, коли нікого не знатиму.

— Такі бувають аферисти!.. Побачить, що ти молоде, дурне, то й вициганить грошки.

Він розсміявся.

— А ти кудись із Житомира виїжджала?

— Бо нема чого,— відказала.— Мені добре і вдома.

Тоді він почав розказувати їй, для чого потрібне йому це відрядження. Коли його щасливо відбуде, адже їде від заводу штовхачем, то його, напевне, переведуть у лаборанти, а коли вступить до інституту... Оповідав те, що повідомила сьогодні Віра Миколаївна й бачив, як розпогоджується материне лице. Вона вже бряжчала тарілками, виймала виделку й нарізала хліб. Страва була тепла, бо стояла весь час на гарячій плиті.

— Маєш шануватися,— сказала зрештою.— Так же мені хочеться, щоб життя у тебе склалося ліпше, як у Віктора.

— А чим у Віктора воно склалося погано?

— А тим, що жениться на кугутці, яка ламаного гроша за душею не має. Ходив до Светки?

— Заходив.

— Плетуть вони на тебе із тою старою пащекухою сіточку. Ой плетуть!..

— Света мене чекала два роки.

— Подумаєш,— зневажливо обізвалася мати.— Чекала, бо ніхто інший не підвернувся.

Він поклав виделку.

— Хочеш зіпсувати мені апетит?

— Не хочу, щоб ти їхав,— зітхнула скрушно мати.— Серце в мене не на місці, коли подумаю про цю поїздку.

Він повернувся до неї й побачив її печальне лице. Не розумів того смутку, але і йому невідь-чого шкребнуло по душі.

13

Вийшов надвір у просушеній одежі й черевиках і довго озирався, поки було видно на вступі до хвіртки утлу материну постать. Дув сильний вогкий вітер і по небі важко котилися пелехаті хмари. Калюжки нервово мерехтіли, а на більшій — стеклося тут озерце — вітер гнав невеличкі вали. Вони накочувалися на жорству дороги і з плюскотом розбивалися. Юрко тягнув важкого портфеля і єдине, чого бажав, не зустрітися з Ромкою, не від сьогодні боявся з ним здибуватись. Але доля його і цього разу не помилювала: барилькувата Ромчина постать таки стовбичила на вступі до п'ятого номера. Юрко хотів уже звернути до парканів і крадьки податися до Купальної (чого його знову потягло цією дорогою?), але до нього вже повернулася червона парсуна й дивилась, як вовк на ягня. Отож відчув себе ягням і покірливо подибцяв на зустріч із Ромкою, хоч усе в ньому сіпілось і напружилось.

— Ти це куди? — спитав той, не виймаючи з рота цигарки, його тлусті гемби розсунулися.

— По ділу,— сказав Юрко.

— Може, в партійку зіграємо, бо така погода?..

— Ніколи мені.

— Все тобі ніколи,— змружив очі Ромка.— Подивитися — ніби оминаєш мене.

— Чого оминаю! — сказав Юрко.— По-моєму, сьогодні вдарує зустрічаємося.

— Я тобі ще нічого поганого не зробив.

— А хіба я кажу, що зробив?

— Ну, гаразд, тупай,— сказав Ромка.— І не забудь про сімнадцяте число.

— Вже ж не забуду.

— Всі ви не забуваєте,— буркнув Ромка.— А коли приходитьсь віддавати, з горла свої гроші доводиться вам виривати.

— Я сказав, що віддам,— ледве не крикнув Юрко.— Мало тобі?

— Чого репетуєш? — зашипів Ромка.— Хочеш, щоб уся вулиця знала?

— А чого боїся, коли чесний? — так само дзвінко спитав Юрко.

— О, ти мені сьогодні не наравися. Подумаєш, два рублі дав. Чи, може, тебе якась жаба вкусила?

“Ти!” — захотілося крикнути Юркові, але тільки втяг голову в плечі й пришвидшив ходу. Знав, що Ромка дивиться йому вслід, дивиться щілинками очей, що уста його бридливо мнуть цигарку, що він, можливо, й справді жаба, котра сидить і чекає, щоб прилетів до неї комар чи муха, щоб махнути довгим язичком і злизати її.

“Для чого ти живеш? — зойкнуло йому всередині.— Чому липнеш до людей?”

Відчував на спині Ромчин погляд — той пік спину,— але не повертався. “Ну от,— думав він не без полегшення,— ми нарешті порозумілися — добрим стосункам між нами кінець. Кину тобі у вічі тими видуреними грішми і подався ними!”

Аж кипів од злості, такий йому бридкий став той чоловік: ну, що це сьогодні за день!

Тільки вигнавши з маху під гору, почав заспокоюватися: з присвистом дихав, а серце голосно калатало в грудях. Дивно стало в цьому світі: весна, а на нього осінню раптом війнуло; дерева витяглися в небо, просячи сонця й тепла, а в ньому кипить злість; на заході в цей час мало б сяяти барвами небо, а там чорна хмара дощі спускає. Такий він малий у цьому світі й під цим небом, хоч хотів би бути сильним і незалежним ні від ко-го. Скільки в нього клопотів і проблем, які їдять мозок, а йому ще й пацаном хочеться себе відчувати. Ні, все це мале, перехідне й тимчасове. Все це намул — душа його чиста. Все це хмари, які не тільки покривають небо, а й несуть на землю дощ. Він раптом захотів цієї поїздки, в яку пускався попри все без особливого бажання. Буде щось робити й чогось домагатися —

це зміцнить йому дух. Ніколи вже не брехатиме матері й не дозволить, щоб його ловили, як муху. Не хоче бути мухою, бо в нього все-таки чимало нуртує сили. Подивився на дівчину, яка йшла супроти нього, — це була гарна дівчина, і вони зустрілися поглядами. Ну от, не окинула байдужим поглядом, а відповіла на вогонь, що його послав. Не плохий він і не нікчемний, а коли треба, зуміє настояти на своєму.

Портфель утяжив йому правицю і він перекинув його на ліву. Тільки тепер озирнувся: чомусь здалося, що Ромчин погляд і досі впирається йому в спину. Ні, вулиця — як вулиця. Повна машин, копітких постатей, які поспішають. Повна сірого передвечірнього сутінку. Він труснув головою, збираючись на силі, адже дорога перед ним стелилася, дорога, що вабить його і відстрашує.

14

На вокзалі все було так само, як і вдень. Люди дримали, їли, тихо поміж себе перемовлялися чи снували приміщенням. Біля кас зібралися невеличкі черги. Юрко став за жінкою, яка раз у раз позіхала і, хоч був виспаний, відчув і собі її сонний настрій.

Вікна позакладало сірою пеленою, але дощу не було. Він стояв у черзі, позираючи чи на ці вікна, чи на пасажирів, які не знали, де подітись. Якийсь старий стуманілим поглядом обводив пасажирів і, очевидно, шукав співрозмовника, поруч нього відкинулася, заломивши голову, кашувата жінка. Вона розставила сухі коліна, рот розтулився — посапувала. Поруч неї виструнчено сидів солдатик з напрочуд великими очима і здивовано роздивлявся навкруги: певне, відпусник. Хлопець у світлому плащі із заляпанними туфлями, аж не видно було, якого ті кольору, ходив, роздивляючись об'яви й графіки руху поїздів, вряди-годи позирав на годинника. В кутку на лаві примостилося двоє: один схожий на перукаря, другий літній, вусатий. Біля літнього з повними цікавості очима завмерло худеньке, руденьке дівча літ п'ятнадцяти. Юрко подумав, що солдатик і це дівча єдині небайдужі люди в цьому залі, бо їх дорога вабить.

Забув присунутися в черзі і його ззаду підштовхнули. Ступнув крок уперед, а жінка перед ним знову позіхнула: зуби в неї були впереміш сталльні й білі. Дівчинці не сиділося, вона

встала й зирнула на матір, що куняла, схиливши на груди голову і вряди-годи цією головою смикала,— повільно пішла до світлової карти шляхів. Задерла личко і задивилася. Тоді озирнулася, чи ніхто за нею не стежить і несміливо простягла руку до кнопок. Гілка шляху, що світилася, погасла, натомість прозначилася інша. Дівчинка знову озирнулася, ніби боялася, що її проженуть, а тоді вдруге простягла руку до кнопок. Знову загорілася гілка шляху, і Юрко побачив, що це шлях, який мав проїхати він. Його знову підштовхнули — крайока озирнувся: штовхав його червонолиций дядечко, чимось схожий на Ромку. Стало неприємно: цей Ромка переслідує його й тут.

Узяв квитка, а коли відійшов од каси, побачив, що дівчинка бавиться біля вертільниць-довідників. Ті шумко махали блідавими крильми, а дівчинка, розтуливши рота, дивилась. Він підійшов до газетного кіоска й накупив тонких журналів. На обкладинці одного з них була дівчина, схожа на ту, що її зустрічав двічі за півроку, і, дивлячись на її світле й гарне обличчя, відчув тихий смуток. Сидів на лаві й дивився на риси тієї, про яку хотів мріяти,— йому почулося тихе стукотіння коліс. Стіни станції від того здригалися, здригалася й лава, на яку присів, і, хоч добре знав, що це минає станцію поїзда, який тут не зупиняється, уявилося йому інше.

Уже сидить він у поїзді й дивиться, як краплі миють шибки. Шибки покрито тьмою і, окрім тих крапель, нічого не видно. Але йому запахло хвоєю — може, його поїзд їхав сосновим лісом. До вікна приклеїлося чиєсь обличчя; так, це було Светине обличчя. Дивилася на нього з глибини ночі, розгублена й перестрашена. Ворухнула губами і замахала руками, як говорять німі, але він не розумів мови німих. Відчув особливе заціпеніння, все в ньому завмерло — провідчув раптом те, що з ним мало недовзі статися. Було це не так прояснення, як смутна хвиля — овіяла його обличчя, як подих вітру. Затремтів, бо подумав, що людину можуть навідувати нерозумні думки. Адже й справді всі ті думки про поїзд — нерозумні. Не той поїзд, на якого чекає, а в якому їде, хоч добре знає: сидить на вокзальній лаві і жде поки оголосять посадку. Той же поїзд існує не в цьому часі, а у вічному. Не раз сьогодні йому привиджувався, і це мало б його насторожити. Але відчув себе настороженим тільки зараз. Тільки зараз омила його серце тривога, тож знову зирнув на шибку, щоб прочитати знаки, які посилала йому Света.

Але Светиноного обличчя в шибиці не було. Там стояло лице матеріне, і він зрозумів те, що шепотіли її вуста. То було все те ж застереження, яким провела його в дорогу: “Бережися, синку!” — “Хіба мало людей їде”, — сказав тоді він, а зараз тільки подумав. Так, то був не той поїзд, на якого чекає він, а на якого чекають усі ці люди, що зібралися на вокзалі. Бо й вокзал також існує не в цьому часі, а у вічному. На колінах у Юрка лежав журнал, з обкладинки дивилася на нього дівчина, про яку хотів мріяти. Її вуста заворушилися, як і в тих двох, котрих побачив у склі: промовляли те саме, що сказала й мати. Поїзд їхав через сосновий ліс і в ньому терпко пахло хвоєю. Знав, що цей поїзд не тільки забрав у себе цей вокзал, а й ціле місто, до боку якого приклеївся, наче молюсок, будинок вокзалу. З того поїзда весь час сходять люди: юні, молоді, старі. Сюди і входять, але тільки немовлятами. Ті, що сходять, мають воскові обличчя і заплащені очі. Коли покидає його той, кому прийшла пора, коли ступає по довгому, як вічність, коридорові, всі повертають по своїх купе голови до дверей. І хоч двері їхні зачинені, вони бачать і через них. Бачать прозору постать із восковим обличчям — одну з дійових осіб тіньового театру, яка повільно й спокійно зника. Тоді всі думають, що така доля чекає кожного. Усіх, хто сидить на вокзалі, й усіх, хто живе у місті, до боку якого, наче молюсок, приліпився будинок.

Юрко здригнувся. По радіо оголосили посадку на поїзд, на який він мав сісти.

Через два місяці на розшукових дошках міліції з’явилися друковані листки з фотокарткою Юрка під жирною шапкою: “Знайти людину!” У них описувалися прикмети хлопця, народженого двадцять один рік тому, який 5 квітня 1985 року вийшов із дому, сів на такий і такий поїзд і зник безвісти. Всіх, хто бачив його, запрошували повідомити, куди належить. Тут-таки описувалося, в чому Юрко був одягнений. Досі за тим оголошенням не зголосився ніхто.

1985 р.

ОПОВІДКА ОДИНАДЦЯТА

РУДЬКО

1

Цей камінь уже не раз згадувався, він лежав на трав'яній косиці між дорогою й Олексійовим парканом; за кілька метрів од нього стояла колонка, повернута носом у бік Олексійового городу; сам камінь мав настільки досконалу форму, що на ньому могли всістися кружка (на жаль, спиною одна до одної) п'ятеро місцевих кумась. Коли ж їх приходило тільки троє, то всідалися біч-о-біч; ноги їхні при цьому лягали в густу соковиту траву, якою й була заросла косиця між дорогою й Олексійовим парканом. У теплу пору ця трава приємно холодила литки кумась, тож і розмови точилися тут неквапливі. Окрім цього, містина мала ще й ту перевагу, що сюди сходився по воду цілий куток, а що куток складався з антагоністів кумась та їхніх приятелів, то й розмова улягала, як море, відповідно з припливами та відпливами: припливами можна було б назвати той момент, коли до колонки підходила особа, прихильна до кумась (вона закладала під ручку камінця й дозволяла воді неквапно сочитись у відро, що й було цьогочасною особливістю їхньої колонки), мала змогу перекинутися приязним словом, а відпливами ставали хвили, коли з колонки брав воду хтось немилий завсідницям,— тоді розмова уривалася, жінки сиділи з міцно запечатаними обличчями і ніби й собі кам'яніли, аж доки небажана особа націджувала потрібну кількість води — це при цьогочасній особливості колонки тривало хвилин зо п'ять.

Того вечора на камені сиділо троє: перестаріла дівчина Людка із сухим гостроносим лицем; кругленька, наче хто її надув автомобільним насосом, Сіроводиха (позавіч її кликали Сіромордиха) з обличчям сірим, біля ж очей мала темні півкола: синці від того, що недосипала, чи, може, від того, що пересипала; і, ясна річ, постійний протирач каменя ряба Надька, яку нещодавно покусали оси: в ліву щоку і, здається, в язика — щока від того напухла, а ряба Надька обв'язала її хусткою, як

це роблять тоді, коли з'являється флюс. Чи не тому ряба Надька не могла сьогодні вести соло в розмові, бо тільки розтуляла рота, її шпигало так немилосердно, що кривилася, зітхала й підводила очі до неба — жест зовсім невластивий цій високодостойній мотроні. Сіроводи́ха ж належала до тих жінок, що не говорять, а підтакують, отож мимоволі розмову мусила вести Людка.

— Не, ви мені нічого не кажіть,— почала вона монолога, на якого позаздрив би Кропивницький,— він чоловік нечистий. Не, ви подивіться: чи були у нас на вулиці колись руді діти? Ніколи не було, а зара їх штири: в Броньки, в Зінки, в Ленки Бутенкової і в тої чортиці Мілки. Хай мені покладуть голову на цей камінь і відрубують, а я все-дно скажу: це робота отого рудого пса. Я вже давно за ним дивлюся — це, я вам скажу, та́ бестія! Гляньте, які в нього очі — це ж не очі, а п'явки, гляньте, як вони по вулиці ступають,— Людка саркастично прокрутила при цьому торсом,— гляньте на його жінку — шкура та кості, а коли прителіпалися сюди, ще кругленька була. Гляньте, як він крутить носярою,— Людка спробувала покрутити власною носярою,— туди й сюди, як нюшить, стерво; а свої вікна так запинають — ні щілиночки там! А діти? Хіба бувають такі людські діти? Те, що вони руді, кат з ними, а тобі ні цукерка не візьме, ні тобі слова не скаже, коли щось питаєшся. То таки нечистий чоловік!..

— Я знала...— почала ряба Надька, але їй заболіло, й вона тільки зойкнула, а хотіла оповісти про одного чоловіка, подібного до цього, то той, знаєте, хотіла оповісти ряба Надька, упирем був. Еге, пив людську кров, особливо з жінок. У рябої Надьки, хотіла розповісти ця високодостойна мотрона, він, ясна річ, крові не пив — подавився б, а от до одної достеменно лазив і та, хотіла сказати ряба Надька, стала як дві краплі води схожа на жінку Рудька — так само худа, мов шкапа, і все худла, худла...

На жаль, усіх цих подробиць ряба Надька не виповіла, а тільки перепустила їх через мозок, бо говорити, як ми вже зазначили, заважала їй роздута щока. Сіроводи́ха скрушно зітхнула й проказала тонюсіньким, як у дитини, голоском:

— Нечистий чоловік, нечистий, ох, скільки їх нечистих є!

— Я до нього давно приглядаюся,— повторила Людка.— Ну, скажіть: чи котра з вас бачила, що він оббиває пороги в Броньки, у Зінки, в Ленки чи в тої чортової Мілки?

Ряба Надька поставила супроти Аюдки зчудовані очі, рот розтулився, але вона тільки зойкнула; відомо-бо, що саме в цієї високодостойної кобіти була підзорна труба й ніщо не минало її пронизливого зору. Отож ряба Надька тим позиром і охом висловила те, що хотіла: і справді якась чудасія, що в них на вулиці з'явилося четверо руденьких дітей, хоч жодна із щасливих матерів не мала чоловіка, досі всі вони, окрім Броні, яка чоловіка все ж мала, ходили в перестарках, а всіх їх, перестарілих дівчат, було на кутку шестеро: крім згаданих, ще й Людка, котра все оце оповідає, а шоста — провізорка, яка дивиться на чоловіків з такою лютою зневагою, що в них мимовільно виникає містичний страх і бажання якнайпрудкіше проскочити мимо. Провізорка мала щедро розпасену сідницю, яка урочисто поколихувалася на досить зграбних ногах; зате горішня половина тіла була ніби всушена: груди малі й безживні, а обличчя строге, з тонкими вустами, з горбистим, ніби орлиний дзьоб, носом і маленькими яструб'ячими очицями.

— Хо-хо-хо-хе! — раптом захихотіла Сіроводиха, чи, як її інакше звали, Сіромордиха,— а в провізорки руденького дитятка і не знайшлося...

— У мене теж, тьотю,— строго сказала Людка й подивилася на співрозмовницю впритул.

— А я що кажу? — злякалася Сіроводиха.— В тебе, милоданочко, теж, хе-хе!

— Знаю...— сказала ряба Надька, але застогнала — тяжко їй було, ой тяжко безмовній! Так тяжко, що на очі аж сльози вибилися. А хотіла вона сказати, що Людка каже правду, бо Рудий надто помітна персона, щоб пропустити, коли йде по вулиці; та й чуб у нього палає так, що хоч-не-хоч, а увагу на нього звернеш. За ним легко стежити, хотіла сказати ряба Надька, і вона не раз скеровувала в його бік підзорну трубу. Але от що дивно, подумки виснувала ряба Надька, нічого за ним не устежила, а руденькі дітки десь та й узялись...

— Не знаю, як ви, а я в нечисту силу не вірю,— категорично сказала Людка.— Може, вона колись і була, ота нечиста сила, але не тепер. Тепер є нечисті люди, а не нечиста сила.

— Нечисті є, ох нечисті, скільки їх є нечистих! — відгукнулася Сіроводиха.

— Ну от, ви сказали нечисті, тьоть,— вкрадко й загадково сказала Людка.— А що воно таке нечисті, га?

Сіроводиха скинула очима й ніби перелякалася: нечисті — це нечисті, хотіла сказати вона, — а хіба цього мало? Хіба мало, коли є на світі люди, які тільки й заслуговують, щоб плюнути на них? Але на вустах у Людки цвіла саркастична посмішка; здається, вона щось знає таємниче, на щось натякає, до чогось веде, щось тримає на умі.

— Хо-хо-хо-хе! — засміялася Сіроводиха. — Хе-хе!

— Знаю... Ой! — ряба Надька схопилася за щоку. Вона, будучи при здоров'ї, змогла б вичерпно відповісти на Людчині запитання, бо прожила на світі більше від обох, а бачила тих нечистих!.. Вона б розказала, що ось уже сорок років веде завзяту війну з такими нечистими, бо вона не з таких, що терплять; вона не з таких, кому можна покласти пальця в рота... Нечисті — це всі ті, з ким вела вона словесні баталії, а не було, здається, жодного сусіда, з ким би вона тих баталій не вела... Ні, все-таки те, що оповідає Людка, невміру цікаве: і справді, як це вийшло: не ходив Рудий до тих чотирьох, а руденькі діточки пищать? Як це так: жодна з тих чотирьох не промовилася про те, де тих діточок узяли, — хіба ж таке можливо? Вона, ряба Надька, теж не в тім'я бита, і не самій Людці прийшла до голови така самоочевидь. Вона, ряба Надька (їй-богу, присій-богу!), ще раніше засікла це в умі, а її знаменита труба не від сьогодні повернута в бік отих чотирьох. Але ті четверо жили тихо й спокійно; мали досить клопоту зі своїми руденькими: моталися по дворах, вивішували сушитися пелюшки, повзунчики, сорочечки і штанці, а коли котра везла своє добро у візочку, минала рябу Надьку, задерши кирпич, і, хоч і зупинялася на лагідні оклики рябої, але в розмову з нею не входила, тобто зовсім не хотіла говорити про те, що рябу Надьку цікавило. А коли одного разу найсолодшим і найніжнішим голосом вона запитала (в Зінки), хто ж батечко такого мацюпенького, такого золотенького, такого симпатюлечка, то Зінка блимнула на неї так, ніби вона, ряба Надька, вкрала в неї годинника. Ленка Бутенкова взагалі не зупинилася з нею побалакати, звівшись, що їй страшенно ніколи, а з чортицею Мілкою вона давно не знається, бо то така вирва, що й провізорка супроти неї янгол. Броня ж одрізала рябій, що її золотеньке, симпатюлечке й так далі того ж походження, що її, рябої Надьки, Галя. “А щоб ти скисла зі своїм дурним вилупком”, — сказала тоді подумки

доброзичлива Надька, бо Броня надто вже гордо повезла свого візочка. Відтоді Броня перейшла в коло неприятелів рябої Надьки.

Все це миттю пронеслося в голові цієї високодостоїнної мотрони, умістившись у паузу, яку багатозначно витримувала Людка перш ніж сповістити співрозмовницям, до чого вона додумалася і що здається їй безсумнівним. Але Людка не бажала так відразу викладати свої карти, отож заговорила про інше, не менш цікаве, що знову-таки стосувалося загадкового Рудька.

— А ота друга, що з ним живе, думаєте хто?

— Ота її племінниця? — спитала Сіроводи́ха.

— Еге-еге, племінниця! Ви дивилися їй у паспорта? По-моєму, це вони так кажуть, а насправді це ніяка не племінниця.

— А хто ж вона така!? — вигукнула ряба Надька і аж заскімліла — нелегко дався їй цей вигук, що вирвався з неї таки мимоволі.

— Я тоже не дивилася в її паспорта,— сказала Людка,— але певна, тут щось не так...

— А хто ж вона така? — вигукнула тоненько й Сіроводи́ха.

— Він живе з нею! — категорично відказала Людка.— З жінкою своєю не живе, а з цією “племінницею” от пожалуста. Така це племінниця, як я балерина...

Жінки позавмирили. Людка сиділа посередині, ряба Надька з правої руки, а Сіроводи́ха, чи б пак Сіроморди́ха, з лівої. Вони повернулися до Людки, аж роти порозтуляли: ряба Надька трошки, бо їй таки боліло, а в Сіроводи́хи й губа відпала. В цей час до колонки хтось підійшов, вони тільки край ока туди повели; еге ж, це із тих немилих їм; той Хтось підклав під ручку камінця, і вода тихенько подзюркотіла у відро; той Хтось стояв до них спиною (адже немилий їм був! Скажемо, що була то Марія, молода Смерди́ха), а вони тільки й спромоглися, що позатуляти роти, бо Людка вкинула їй до голови по такому їжачку, що вони й думати позабували, хто в цьому світі чистий і нечистий, та й чому. Жінки навіть ненавидіти почали Марію — хай би забиралася зі своїм відром, хай би ця колонка швидше надзюрчала повне відро — скільки разів дзвонили вони на водогін, щоб прислали майстра й полагодили, але звідтіля ні хуху, ні духу, ні водогінника — отож і дзюрчить вода як собі хоче, тихенько й лагідненько, і їм ще треба витримати добрих

п'ять хвилин, доки Людка таки зможе оповісти: а звідки в неї така запаморочлива новина, адже той Рудий та й уся його родина достобіса потайні, а коли засвічують світло, у вікнах їхніх ані шпарини!

2

По правді, Людка й сама не відала, чому так гостро зацікавилася Рудьком. Одне те, що її мучила таємниця з чотирма рудими дітьми, які з'явилися на вулиці, а друге, що розгризти того горішка вона таки не змогла, хоч бігала до всіх чотирьох — з трьома була в стосунках добрих, а з чортицею Мілкою — у зловорожих. Як вона ластилась, як утиналася, як жебоніла, як стелилася берізкою по землі, як підлабузнювалася — ні Броня, ні Зінка, ані Ленка своєї таємниці їй не виказали, і Людка, йдучи від останньої, ледве не розпач відчувала: невже їй на кутку доведеться лишатись у старих дівках із самою тільки провізоркою? Від такої думки холодний піт висівався на сухому Людчиному тілі, в голові їй макітрилося, відчувала, що не витримає цього випробування, а впаде у дорожній порох і заридає, закричить, як “припадошна”, бо й справді допекло їй до живого. Була не з дурних, отож уміла міркувати, а водночас зв'язувати в одно ті нечисленні ниточки, які все-таки в її голову потрапляли.

Перша ниточка: руді діти і єдиний на кутку рудий чоловік.

Друга ниточка: той чоловік потайний, а значить, уміє залагоджувати свої справи так, щоб усе було крито-шито.

Третя ниточка: коли в когось удома штори затуляються так щільно, що ані щілини в них, значить, до цього є підстави.

Звістка про те, що Рудий тримає не одну жінку, а дві, яка так уразила рябу Надьку й Сіроводику, котру звуть ще Сіромординою, реальних підтверджень, на жаль, не мала — це був результат найпростішого умовиводу, який прийшов Людці в голову, щоб пояснити дивну замкненість сусідів; а може, він з'явився в Людчиній голові через оту самозрозумілу злість, яку почала відчувати до загадкового Рудька. Її вікно виходило на вулицю так зручно, що могла оглядати її, скільки сягало око. Отож перше, що вчинила у своїй розвідувальній діяльності,— почала стежити не тільки за Рудим, а й за його жінкою та отією загадковою “племінницею”. Принагідно стежила вона й

за двома рудими хлопчачками, які зранку випурхували з хати й пропадали. Ясна річ, що Людка не належала до так званих “тунеядців”, вона працювала продавцем у “Електротоварах”, але той період, який ми тут опишемо, цілком укладався в час її відпустки. Отже, цілу відпустку Людка вирішила присвятити неоголошеному й самочинному слідству: хай там що, а цей горішок вона таки розгризе. Розуміла, що займатися самим спостереженням — річ маловартісна і багато вона з того не довідається, отож розмова на знаменитому камені, що її ми описали вище, була одним з актів її вивідувальної діяльності, але потужне джерело інформації в особі рябої Надьки тимчасово стало непридатне (через тих проклятих ос), а шкода: саме в неї Людка сподівалася поживитись, адже не було людини на кутку, про яку ряба Надька чогось не знала. Однак поки в рябої не спаде пухлина на щоці чи на язиці, а може, там і там, вона Людці безкорисна — мала шукати інформації з інших джерел.

Перше, що вчинила: подалася до своєї колишньої однокласниці Лілі Капілі, яка жила в одному домі з Рудим. До Лілі Капілі йти їй було не зовсім приємно, бо Ліля мала п'яницю-чоловіка, такого собі Шурика, та й сама не відсувала, від чого її обличчя стало ледве не чорне і старе, хоч вони з Людкою однолітки, а голос прохриплий. Дітей у Лілі Капілі не було, але навіть ця почвара дивилася на Людку зі зверхністю, зовсім так само, як подивилися нещодавно її недавні сестри по дівоцтву Броня, Зінка і Ленка — в Лілі Капілі таки був чоловік, хай і дрантя! Ось чому Людка переболіла душею, перш ніж переступити порога Лілі Капілі; але діватися було нікуди — іншого шляху не мала. Зрештою, і тут їй посприям добрий збіг обставин: по-перше, вона вибрала такий момент, коли Ліля Капіля вийшла з квартири і з печально-сумовитим виразом стояла біля власних дверей; по-друге, Ліля Капіля потребувала когось, щоб позичити хоч би на пиво своєму спраглому чоловікові — сусіди давно їй нічого не позичали; по-третє, в Лілі Капілі було чорно на душі, бо її чоловік-дрантя вкотре покинув роботу, а сама вона нещодавно з роботи була звільнена (причини цього акту нашої оповіді не стосуються).

Отже, розставимо дійових осіб цієї мізансцени. Побита шосівка вулиці з численними ковбаннями, в яких вода висихає тільки у спеку. Самотня постать рябої Надьки у глибині вулиці, в неї й досі пере'язана шока, а погляд — сумирна печаль

(погляд скорботної мадонни, якщо мадонни можуть мати таке рябе, побите віспою, зморшкувате, побабіле лице і якщо мадонни обв'язують собі щоки); Ліля Капіля з почорнілим од смутку лицем стоїть біля дверей своєї квартири, які виходять просто на вулицю. Ліля неквапно крутить головою, коли бачить якогось перехожого, але коли той відвертається і проскакує повз неї, щоб не вітатися, Ліля Капіля скрушно зітхає. Нарешті серед перехожих з'являється Людка; обличчя Лілі Капілі оживає і в її пригаслих очах спалахує промінець надії.

— Драстуй, Людочко,— каже вона хрипко, але й трохи улесливо.— Не признаєшся?

— Чого це не признаюся? — показує зуби Людка.— Здоров.

— Ти що, не на роботі?

— У відпустці,— каже Людка.

— Чого ніколи не заходиш, училися ж разом,— улесливо каже Ліля Капіля і її очі палахкотять: здається, вона знайшла ту, котра позичить їй карбованця.

Людка зупиняється. Вона знає, як себе вести: ніби милість велику робить. В глибині вулиці стримить непорушний стовп із перев'язаною щокою, який ллє печальний струмінь погляду. Але, здається, цей струмінь уже не печальний, здається, він починає запалюватися вогнем живішим. Здається, той стовп із чогось радіє: чи не з того, що Людка вступила в балачку з Лілею Кепілею. Людка озирається. Вона не може не помітити стовпа з перев'язаною щокою. Щось ворухиться в Людчиній душі, та й чи знайдете ви в цьому житті вивідувача, котрому було б приємно, коли хтось стежить і за ним? Чи не тому Людка приймає пропозицію Лілі Капілі — мить, і двері Лілиної квартири відчиняються, а за хвилину зачиняються; на вулиці самотньо стримить стовп із перев'язаною щокою й дивитися йому вже ні на що. Цей стовп, читай — ряба Надька, простоїть іще на вулиці довго. Він сподіватиметься, що розчиняться ті запечатані двері, котрі ковтнули Людку та Лілю, що по тому Людка не підійде, а підбіжить до неї, і вони по-дружньому сядуть на каменя. Але рябій Надьці надто довго довелося чекати такого щастя. Сонце ступало по небі, а може, їхало, як золотоголовий велосипедист,— крутило собі золоті педалі та й долало помаленьку синій простір неба. Тягло за собою білі ридвани купчастих хмар; летів у небі чорногуз, розпростерши широкі крила; він не поспішав — був це той самий чорногуз, котрий оженився на трьох воронах.

Ворони вже давно його покинули, бо він старий, сказали вони, і характер його псується. Він став буркітливий і сердитий, цей чорногуз, а такого щастя вони, ворони, знайдуть скільки завгодно, та й коли не знайдуть, біди немає. “У вас, шановний,— мовили вони,— стає паскудний характер!” Отож і полетіли вони шукати собі щастя, ті три ворони — лихі жони, і зникли з околиці назавжди. Чорногуз за ними не шкодував. Він навіть полегшу відчув, коли ворони-жони його покинули: старі парубки — народ, що не кажіть, невиправний!

3

Людчина розмова з Лілею Капілею тривала всього три години. Ми її не будемо переповідати всю, оскільки це не був допит у прямому розумінні слова — відбулася дружня розмова, в якій згадано мало не всіх їхніх однокласників, перемито кісточки ледве не всіх сусідів, а заодно й Рудька з його жінками та двома хлопцями. Ці хлопці, сказала Ліля Капіля, страшні шибайголови, вони навіть їй, тобто Лілі Капілі, устругнули капость, закинувши у вікно дохлого kota. Ні з ким із вуличних хлопчаків не дружать, а діють, як знають. Основне їхнє заняття — чинити капості. Це вони пишуть сороміцькі слова на парканах і навіть шибках, це вони б'ють вікна у тому будинку, що його хоче продати за астрономічну ціну старий Лейзер. Старий Лейзер сам у власному будинку не живе, він приїхав сюди бозна-звідки, а продавши дім, хоче й поїхати бозна-куди. Вони обоє знають, яка то була руїна, але старий Лейзер зробив капітальний ремонт — і чекає, щоб хтось йому за це дрантя дав тридцять тисяч. Сам він мешкає в готелі, оповіла Ліля Капіля, але ті чортові рудооголові хлопчаки тільки й роблять, що б'ють йому шибки і обдряпують свіжопобілені стіни.

Зрештою, хлопчаки Людку цікавили мало.

— А правду на вулиці кажуть, що Рудий живе не з однією жінкою, а з двома?

На те Ліля Капіля виповіла досить цінну інформацію: вона, Ліля, якось заходила до них, бо хотіла позичити три карбованці. Вони гроші позичили, власне, позичив не Рудько, а його жінка. Вона їм ті гроші віддала, але після того та, сяка-така, позичати відмовилась. Але мова не про те. В них дві

кімнати, і от що дивно, сказала Ліля Капіля. В одній кімнаті, вона туди не заходила, а зазирнула, стоїть односпальне ліжко і двоє розкладних крісел, очевидно, для хлопців, а в другій, де Ляля Капіля стояла, — отоманка на одного, а в кутку — розкладачка. Мені це зразу ж видалося підозрілим, сказала Ліля Капіля, адже чоловік має спати, це кожному ясно, з жінкою. Отож питається в задачі: хто спить із дітьми — мати чи батько? А хто спить, питається в задачі, в другій кімнаті? Ліля Капіля при цьому хрипко засміялася й оповіла непристойного анекдота, від якого Людка зашарілась.

— А де вони працюють? — спитала вона, щоб перевести розмову на речі пристойніші.

— Ха-ха! — засміялася Ліля. — Вони хитро роблять.

— Як це хитро?

— А так, що жінка його працює вахтеркою. Тобто вона добу працює, а дві доби вдома.

— А племінниця?

— А племінниця працює разом з нею, її змінницею. Втямила?

— Гадаєш, він таки має дві жінки? — з солодким жахом запитала Людка.

— Ти мені сказала, — ухильно відповіла Ліля. — А я з ними у шпарку не підглядала.

— Хіба може в наш час таке бути? — зчудувалася Людка.

— Кожен по-своєму уструається, — по-філософському зауважила Ліля Капіля.

— Через це вони такі потайні?

— Може, й через це, чи ж я знаю?.. Хочеш, ще одного анекдота розкажу?..

Другий анекдот був так само масний, але Людка витерпіла й це, не могла вона зігнувати цінного, чого тут, попри все, набралася, а коли так, то й потерпіти можна.

— Знаєш, що на вулиці з'явилося четверо руденьких дітей? — спитала зрештою.

— Думаєш, це він постарався?

— А хто ж? — навпрямки спитала Людка.

— Ну, цього я вже не знаю. — Кажеж, аж четверо?

— У Броньки, Зінки й у Ленки Бутенкової. І в чортиці Мілки.

Тоді Ліля почала сміятися. Вона сміялась якось дивно, ніби кашляла, очі її при цьому виричалися — страшненька була!

Потеревенили про те і се — інформація, здобута в такий спосіб, коштувала Людці два карбованці, які Ліля Капіля клятвено обіцяла віддати, як тільки влаштується на роботу. Людка літхнула: хай буде, як є; принаймні, у цих позичальників є одна порядна риса: не віддавши першого боргу, по другий до тих, у кого позичали, не звертаються.

— Я оце в їдальню устроююсь,— сказала їй Ліля Капіля й багатозначно підморгнула.

Людка йшла додому замислена, очі її були примружені й дивилася вона бозна-куди, навіть стовпа з перев'язаною цюкою не помітила, а коли стовп раптом ступнув їй назустріч, здригнулася з несподіванки.

— Шепи-шепи-шепи-шепи? — спитала ряба Надька, кривлячись по-мученицькому, бо таки хотіла щось конче важливе спитати.

Але Людка не розібрала її запитання.

— Що ви кажете, тьотю?

— Шепи-шепи-шепи-шепи? — спитала ряба Надька.

— Не втямлю, що питаєте, тьотю.— сказала Людка.— Це у вас, мабуть, і язик розпух...

— Оух,— сказала ряба Надька, і в очах у неї з'явилися сльози.

— Ви, тьотю, сіллю рота полощіть! — крикнула Людка, ніби ряба Надька поглухла разом з онімінням.

— Шепи-шеп! — сказала ряба Надька і почала на мигах показувати в той бік, де була хата Рудька й Лілі Капілі — дуже вже кортіло їй довідатися, чого це Людка туди ходила.

— Ой, не втямлю я, що кажете, тьотю! — сказала Людка, хоч про те, що хотіла спитати ряба, добре зрозуміла.— Потім нобалакаємо...

— Шепи-шеп! — тужно проказала ряба Надька й пішла до каменя, щоб відпочити — надто багато втратила сили на ці розпити. Водночас і очима дала Людці знати, щоб та йшла за нею.

— О ні, тьотю! — гукнула Людка.— Ніколи мені зараз!

4

Хоч утратила два карбованці, Людка була задоволена. Те, що вона почула, давало добрий харч її розтривоженій уяві. Перше, що їй вразило: її здогад про двоженність Рудька, кинутий так собі, знічев'я, не був безпідставний, про це увіч натякала

й Капіля. Отже, Рудий в одному ліжку з жінкою не спить. З хлопцями, правда, могла спати й “племінниця”, чи хто вона там, але в це вірити не хотілось, як і в те, що з хлопцями спав батько. На одну ніч із чотирьох, міркувала Людка, Рудько залишався з “племінницею” сам на сам (хлопці після гулів можуть спати безпробудно). Сам Рудько ходив тільки на першу зміну: виходив з дому зранку, а приходив близько п’ятої. Потому обідав, а пообідавши, рушав на прохідку до річки. Його золота голова палала серед зеленої трави, бо Рудько любив трохи полежати на березі, однак, не роздягаючись. Саме тоді до нього прибігали його хлопці, і на траві якийсь час лежало три руді голови. Потім дві менші підхоплювалися й починали ганяти довкруг, а то й плесканки кидали; Рудько спокійно за синами спостерігав. Потім уставав, скидав сорочку (це вже був зовсім цікавий момент), і його тіло аж запалювалось од вогненного волосся, яким густо заріс. Штанів однак не скидав, а тільки закасував колошви. Входив відтак у брудну Кам’янку, в яку виливала помиї вся довколишня околиця, і хлюпав тією нечистю собі на груди (Людка при цьому аж пальці собі кусала від сміху, адже ніхто з пожильців околиці не зважувався хоч би й так покористуватися водою Кам’янки). По тому Рудько задоволено розтирав собі груди і брів на берег, сяючи мідними грудьми й мідними ногами. Людка знала: після такого купання рушить додому; саме в цей час можна було вийти йому назустріч, нібито й на город, який посадила поруч із тією латкою трави, на якій любив полежати Рудько. Вона ступала назустріч йому байдужа й заклопотана, тримаючи в руці коробку й ножа, щоб нарити молодої картоплі. Він так само спокійно рухався назустріч, тоді як хлопці його метнулись у бік зворотній — мали свої справи (до речі, чи не вони оце повіривали вчора на її грядці половину цибулі?). Від згадки про цибулю вона аж закипіла, через що на її худих щоках проступив землистий рум’янець. Вони з Рудьком мали розминутися біля вербового куша, що обріс каменюку; і саме біля цієї каменюки щось із нею почало коїтися, бо звела раптом очі й зустрілася очима з Рудим. Диво дивне тоді з нею учинилося: вона ніби пропала з цього світу, обмило її гарячим повітрям; забула про світ, бо той його позир... ні, це не був нормальний чоловік, нормальний чоловік на жінку так не дивиться; тоді в її мозку зазвучав тоне-сенький голосок Сіроводихи: “Нечисті є, ох, нечисті, скільки їх

с нечистих”); під таку хвилю вона не знала: подобається їй Рудько чи бридиться ним, гарний він чи почварний, старий чи молодий, чистий чи нечистий — це все на хвилю ставало неважливе; ніби волю втрачала, ніби щось її наповнювало, підносило — хай ти скажишся, сказала подумки, бо попри все не могла не признати: цей чоловік у якийсь незбагнений спосіб почав над нею панувати, хоч і пальцем не рухнув, щоб виказати до неї більшу, ніж до звичайного перехожого, увагу. “Хай ти скажишся!” — бурмотіла вона, кидаючи коробку між картоплинню, а сама йшла далі по стежці, щоб прохолодити собі запалені щоки.

5

Раз на тиждень, здебільшого в суботу, провізорка прала. Це був урочистий акт, який мав не тільки демонструвати, яку білизну носить провізорка, а й скільки її у неї є. Дворик провізорки був як виноградна плантація обтягнутий дротами, однак замість винограду по суботах із нього звисали всі належні предмети жіночої білизни, а що провізорка була людина ретельна, то належним чином і сортувала випране: на одному дроті, найдовшому, висіло чотирнадцятеро панталон, на другому висіли сорочки, на третьому станики й колготки — всього цього також по чотирнадцять. Сусіди, перш за все завсідники знаменитого каменя, зробили нескладні математичні підрахунки й вирішили, що провізорка перевдягає білизну двічі на день, очевидно, з цією метою прихоплює змінний комплект і на роботу, перевдягаючись уже там. Моральна оцінка цього не зовсім буденною факту не була однозначна: ряба Надька й таксистиха вважали, що цей коник у провізорки від надмірної чистоплотності, а Людка й Сіроводиха прийшли до думки цілком протилежної: коли вже провізорка має потребу так часто міняти білизну, значить, тіло її виділяє забагато поту, отже, білизні досить півдня, щоб забруднитися. П'ятий член цієї компанії — Нора, яка засідає на камені тільки періодично і то через відчуття зверхності до інших завсідників (її чоловік був агроном), висловила гіпотезу простішу, але й прийнятлівішу: провізорка виставляє на показ таку кількість білизни, щоб, по-перше, поколотити їм очі,— хто з них може таким похвалитись; а по-друге, демонструє

чоловікам свою дівочу цноту. Як ставилися чоловіки до цієї демонстрації, невідомо, окрім того факту, що при зустрічах з провізоркою (Людка принаймні могла поклястися, що це так) чоловіки робили інстинктивний вихилася, як вода, котра омиває каменя, так ніби від близькості з провізоркою їх щось обпікало чи відштовхувало. Сама провізорка на це не звертала жоднісінької уваги, йшла вона вулицею по-особливому — це була, зрештою, і не хода, а плавба, — провізорка ледь-ледь перебирала ногами, обличчя при цьому мала знесене, застигле, очі примружені, отже, й вузькі, як у монголки, зачіска на її голові сиділа така однотипна й непорушна, ніби це була перука, а найважча й найоб'ємніша частина її тіла не крутилася й не здригалась, як це звичайно буває; та частина була, як заявила ехидненька Нора, “у стані спокою”. Людка теж любила покрити з провізорки, але тільки тоді, коли бувала в компанії; коли ж їй траплялося бачити величний хід провізорки вулицею з власного вікна, гарячий клубок підкочувався під горло, а очі невідь-чому опинялися на мокрому місці, і то не провізорку вона жаліла, а, звісна річ, себе, адже провізорка була старою дівочою з покликання, а Людка тільки через нещасливий збіг обставин. Ось чому вона так часто оплакувала урочисті проходки провізорки вулицею, і це були, сміємо запевнити, сльози цілком щирі. Коли ж дивилася Людка на охайно вивішену білизну провізорки, то її поймав так само щирий сум, зовсім такий, який поймає людину, коли вона дивиться на опале осіннє листя. Зрештою, особливої злості до провізорки вона не мала, жасно їй було тільки на те, що рівняла її з провізоркою доля. Чи не тому так гостро зацікавилася Людка історією чотирьох рудявих дітей, які з'явилися на вулиці; як там не було, а це не на жарт її сколихнуло. Спершу їй здавалося, що хтось вигадав ото на вулиці нову побрехеньку, отож Людка, як ми вже казали, й вирішила провести розслідування, щоб конечно переконатися: так це чи ні? Зрештою, до Броні вона могла й не ходити, її дитині вже було за рік (рудий поселився на околиці давненько і раніше подібної діяльності не виявляв) і вона, не соромлячись, водила такого золотоголового хлопчика, що, здавалося, маленького соняшника демонструє людям. У Зінки дитині було тільки вісім місяців, воно ще не ходило, а їздило (це була дівчинка), але Зінка вдягала маляті на голову такого дивного крою

чепчика, що волосся з-під нього не вибивалось ані пасомка, брови в дівчинки, однак, були руді. В Ленки Бутенкової хлопчику було три місяці, й визначити його рудизну могла хіба що ряба Надька зі своєю загадковою підзорною трубою, що вона й учинила ще до того скорботного моменту, коли на неї напали оси. Все-таки Людка, як по-справжньому ретельний слідчий, вирішила ці факти належно перевірити, про що мимохідь ми вже згадували, бо факт неправдивий таки абищо. Їй хотілося самої правди, правди й правди — характеру Людка була прямого. З Бронею тільки переговорила (не більше як півтори години) — масть дитини була очевидна, та й Броня того не приховувала. Але всі спроби вияснити, хто ж той шелихвіст, який так паскудно повівся з нею (Бронею), звів її, бідолаху, й покинув напризволяще, виявилися даремні, а всі слова (чемні, дружні, теплі, співчутливі) гупали в темінь, як каміння у криницю без води. Броня розмовляла з Людкою чемно, в голосі її з'явилися навіть поблажливі нотки, але інформації, за якою так старанно вганяла, Людка не дістала ніякої. Другою в цьому слідчому ряду була Ленка (чортицю Мілку Людка зі свого списку викреслила, та важко там було щось довідатися: дитину чортиця Мілка принесла тільки два тижні тому, і думку, що й воно руденьке, було висловлено апріорно, або як кажуть: на здогад буряків). До Ленки Людка пішла з подарунком, хоч це треба було б зробити три місяці тому. Але три місяці тому Людка ще не мала такого інтересу до малят, що почали народжуватися на околиці, отож, зваживши на приказку, що ліпше пізно, як ніколи, рушила в бік Ленчиного дому, тримаючи під пахвою пакуночка з повзунками й чепчиками. Ленка поохала, які чудові принесла їй Людка повзунці й чепчики, а потім вони перекинулися словом — цього разу так годин зо дві, але з перервами, бо дитина за цей час устигла разів з десять намочити пелюшки, а раз зволила й поїсти. У неї також на голівці був зав'язаний чепчик, але щаслива думка допомогла Людці: вона попросила зав'язати на голівку малому принесений нею, і це прохання було настільки натуральне, що Ленка дозволила провести цю операцію самій Людці. Результати огляду дали дещо сумнівні результати: голівка Ленчиного хлопчика була лиса майже цілком, але вище потилиці проросло кільканадцять яскравомідних волосин.

— О, він у тебе блондин,— сказала Людка.

— Як і я,— мовила незворушно Ленка; до речі, вона була блондинка штучна.

— Еге ж, як і ти,— сказала підхлібно Людка.— Та й схоже воно на тебе.

— Правда?

— Як дві краплі води.

— Тепер пішли такі часи,— засміялася Ленка,— що жінки й без чоловіків можуть дитину народити.

— Навчи й мене,— швидко сказала Людка і, здається, цією надто похлопливою фразою насторожила Ленку.

— Вийди гола в немісячну ніч і покачайся на росі.

— А з ким?

— Ну, це вже, знаєш, деталі. Нецікаві деталі.

— А чому в немісячну ніч?

— Щоб ніхто не побачив і не зурочив.

— А чому покачатися по росі?

— Це вже як захочеш,— сказала Ленка.— Коли захочеш блондина, то роса потрібна, а без роси — брюнет!

Ленка належала до тієї нечисленної категорії дівчат, котрі любили жартувати. Через це й розмова їхня була таки жартівлива, повна темних натяків.

— А ти як вийшла, когось гукала? — спитала Людка.

— Не, я тільки очі заплющила.

— Навіщо?

— Щоб спокій мати. Ну, побачу я його обличчя, то що? Легше мені буде? Чи мріяти буду про нього,— вона засміялася.— Не, ліпше очі заплющити. Хай котиться собі бубличком: і йому добре, й нам незле.

— Звідки ж він прийшов?— спитала Людка.— З півночі чи з півдня?

— З ночі,— відказала Ленка і зверхньо всміхнулася.— Коли добре заплющиш очі, прийде...

Ці двоє відвідин принесли Людці такі факти: безсумнівно те, що діти і в Броні, і Ленки таки руді, Ленка, окрім того, натякнула на дві речі: вона зустрілася з тим, хто був батьком дитині, в немісячну ніч (отже зустрічі були нічні), а сполучний акт відбувся не в домі Рудька чи самої Ленки (вона жила з батьками), а на траві; далі: свого обранця Ленка добре не знала та й знати не хотіла (образ заплющених очей). Усі ці факти

не заперечували участі Рудого у збільшенні народонаселення їхньої околиці.

Людка могла б і не йти до Зінки, бо та дівчина груба й різка, але оскільки в цій ситуації існувала ще й чортиця Мілка, до якої Людка таки справді не піде, оминути Зінку не могла ніяк. Нести дарунки Зінці вона не зважилася, віддавало б це зумисністю, отож забігла до неї позичити сито, бо в борошні завелися жучки, а її сито порвалося (це було й справді так), а Зінка одна з її найближчих сусідок. Розмова була короткотривала (не більше години), на розпити про батька дитини (звісно, делікатні) відповіді Людка не дістала. “А-а, нема про що говорити”, — сказала Зінка і зневажливо махнула рукою. “Це таке стерво, — звістила вона через деякий час, — що я їх вішала б”, — при цьому блиснула очима так, що Людка й сумніву не мала, що цей акт Зінка й справді могла б учинити.

— Щаслива ти, що маєш таку славну донечку, — зітхнула Людка, і в її очах блиснули зовсім нелицемірні сльози. — Блондинка вона в тебе чи брюнетка?

— Хто її там розбере, коли воно лисе, — нещадно відказала Зінка.

— Хіба не видно, яке в неї волоссячко? — здивувалася Людка.

— Волосся як волосся, — сказала Зінка, — всі вони спершу блондини...

Отже “блондини”, подумала Людка і почала розказувати про свій візит до Ленки та про її “чудо-хлопчика”, до речі, також блондина; про те, що їй білявенькі більш до вподоби, бо білявенькі якісь... ну, лагідніші...

Але ця розмова, здається, зовсім не сподобалася Зінці, і саме цей момент по-справжньому насторожив слідчого-аматора Людку: все-таки цікаво, як реагують вони одна на одну, всі оці матері рудих дітей. Заговорила про Броню і про її руденького хлопчика, від чого Зінка посутеніла зовсім і сказала на Броню щось зневажливо-нищівне.

— Ой, вибач, — вигукнула Людка. — Я й забула, що ти її терпіти не можеш. Так, вона носить з тим своїм рудим опудалом...

— Хіба як руде, то вже й опудало? — необережно проходила Зінка і зирнула при цьому зизо, ніби їй прищемили мозоля.

— Руде — це руде,— категорично сказала Людка.— Не знаю, що гарного в рудому!

— А мені воно й нічо! — так само зизо дивлячись, відповіла Зінка.

Людка відчувала себе так, як мисливський пес на сліді зайця. І дурний тут не розкумекає: коли Зінка шие своїй дитині такі дивні чепчики, що зовсім прикривають волосся, замість купувати готові, значить, є до того причина, а щоб сказати, яка це причина, їй треба було тільки цього Зінчиного признання, що й руде — не таке вже й негарне.

— Воно як кому,— мовила Людка, встаючи.— Знаєш, як співається: “Полюбив козак дівчиноньку: білявую та чорнявую, третю руду-препоганую...” Полюбив і нічого. Руде чи не руде,— по-філософському відзначила вона,— аби людина була добра!..

— А по-моєму,— відказала Зінка,— й руді нічо!

Більше в цьому домі Людці робити було нічого. Вже знала напевне: і в Зінки дитятко руде, що й Зінка чудово розуміла. Рудько в них на вулиці один, а те, що діти однієї, такої рідкісної масті розмножуються на вулиці, може мати тільки одне пояснення. Здається, Зінка й досі була зачарована чарами Рудого, а може, просто любила своє руде дівча. Людка могла проробити ще одну операцію: чортиця Мілка заходила до Лілі Капілі, отже, Ліля могла б тут децю й розвідати, але вдарте заходити до Капілі Людка психічно не могла: ще, чого доброго, доведеться вдарте викласти два карбованці, а Людка витратитися на здобуття інформації не бажала. Вона була дівчина ошадна і потроху складала собі в панчішку, резонно міркуючи, що думати про майбутнє річ таки не зайва: хто зна, як повернеться її доля, а що вона колись у неї зміниться, Людка невідь-чому сумніву не мала.

6

Отакі події відбувалися цього літа на околиці. Людка, хоч і не розуміла до ладу, чому їй конче потрібно розв'язати загадково сплутані вузли цієї історії, все-таки нею щиро перейнялась. Можливо, й справді в ній дрімає немалий талант слідчого, але, на нашу думку, все ліпше пояснити простолінійністю її вдачі. Людка терпіти не могла таємниць. Усе в цьому світі мала розуміти: нічого фантастичного, нічого неясного — тільки тоді

була спокійна. Можливо, саме цим і пояснювалася її дивна дружба з рябою Надькою, хоч між ними була чимала різниця в літах: ряба Надька — найпотужніший носій інформації з життя околиці. Ясна річ, що Людка чхати хотіла на всіх рудків; ні, все-таки інші чоловіки не викликали в неї такого гострого й несподіваного інтересу. Отож ця історія її полонила. Знала: не матиме ані крихти спокою, поки не розгризе горішка: як, питала сама себе, як це сталося, що він зумів за такий короткий час обкрутити аж чотирьох, притому так, що про це й жива душа не здогадалася. Навіть ряба Надька, повз яку не пробіжить непомічено ані кіт, ані курка, та й сама вона, Людка, була пильним сторожем усіх любовних справ, що розігрувалися на околиці. Друге, що її непокоїло, ба навіть мучило: невже вона уподібниться до провізорки, адже не є старою дівою за покликанням — Людка не втомлювалася повторювати собі цю істину, не втомлюємося повторювати її і ми. Третє, що вражало й примушувало часом і подих затамовувати: що це за чоловік такий, який живе з двома жінками й умудряється сіяти своє насіння й по гречці? Ні, тут була таємниця глибша, її простим словом не поясниш, тут потрібно ще шукати й копати...

Читач пам'ятає, що ми почали цю оповідь описом посиденьок на камені. На перший погляд, це могло б виглядати як етнографічний образок — опис сучасного побуту, те-се. Але зібрання було скликане зумисне і то завдяки Людці. В своїй діяльності слідчого на громадських засадах Людка, сама того не усвідомлюючи, використовувала форми архаїчні — зробимо маленьку довідку: вони практикувалися в XVII–XVIII століттях, коли суд був інституцією майже самоуправною, слідчі самодіяльні, які у роботі не вважали за принизливе скликати для своїх потреб більші чи менші ради, тобто судом ставала не так певна інституція, як народне представництво. Отож ті посиденьки на камені були, кажучи по-науковому, пережитковою формою такого народного представництва, і тільки чиста випадковість, що рябу Надьку покусали оси, не дала Людці змоги використати належно всіх переваг цієї форми слідчої роботи. Зараз Людка відчула, що заходить у тісний кут, їй конче треба було скликати нове народне представництво, а оскільки двоє членів п'ятірки виявилися недієспроможні, мала використати ще двох: таксистиху й Нору. Але таксистиху Людка в глибині душі недолюбувала, отже, залишалася Нора, і саме до неї, тієї, котра вважала

себе в їхньому гурті чимось вищим, і вирішила звернутися Людка — хай виявить свою вищість на ділі. Вона не запросила Нору на каменя, бо туди одразу б злетілися інші члени п'ятірки, а заскочила, щоб позичити таки сито (хто знає, що вона вже позичала його в Ленки?) — фантазія, як бачимо, була в Людки небагата. На жаль, сита в Нори не виявилось, вона взагалі ним не користувалася, хоч, може, й варто було б, але це вже, так би мовити, виробничі втрати, розмова відбулася й без сита. Людка не була така нерозумна, щоб відразу ставити потрібні запитання, часу вона не економила, коли йшлося про речі важливі, отже, аудієнція тривала близько трьох годин, а історію про Рудька майстерно було вплетено між інші історії, які цікавили Людку з порожнього інтересу. Але Нора найбільше зацікавилася саме цією історією, вона розтулила рота й сказала протяжно: "І-і-і-і!", — ніби бозна з якої причини трансформувалась у коня.

— Знаєш що, — сказала авторитетно Нора, — по-моєму, це не простий випадок. Треба з цього чоловіка не спускати очей, бо він може виявитися... сама не здогадаєшся хто...

Нора замовкла й загадково підтисла губи бантиком.

— Хто ж це може бути? — здивувалася Людка. — Чорт?

— Бачиш, — авторитетно сказала Нора, — ми ще й самі добре не знаємо, кого й чому наші предки називали "чортами".

Людка своєї співрозмовниці не зрозуміла, тому поставила супроти неї пару голубих очей, які в цю хвилину навряд чи хто зважився б назвати розумними.

— Не тямиш, бачу, — поблажливо сказала Нора. — Зараз я тобі поясню все популярно... Ти чула щось про маланців?

— Яких це маланців? — здивувалася Людка.

— Гм, — сказала роздумливо Нора. — По-моєму, тут маємо щось подібне... Гм...

— Але що подібне, Бога ради! — не стрималася нерозумна Людка.

Тоді Нора зробила таємниче обличчя, роззирнулася, підійшла до вікна, відгорнула завісу, щоб глянути, чи не підслуховує їх хтось, і навшпиньках повернулася на місце.

— Я розповім тобі, — зашепотіла, — але хай це буде між нами. Вони мстиві й не дуже люблять, коли про них тріпають помелом. Ти, мабуть, чула про літаючі тарілки, пришельців із космосу і всяке таке. Оце вони і є, маланці. Вони від людей звичайних майже не відрізняються, отож і живуть як звичайні

люди. Але вони за нас розумніші, отож вибиваються і в начальство, і куди хочеш. І скрізь шкодять, скрізь! Так, щоб було непомітно, але щоб наше життя на землі перетворилось у бардак. Тямиш тепер?

Людка вперше злякалася Нори й подумала, що в тієї не всі вдома. Обличчя в жінки ніби видовжилось, очі злякано витрішкувались, стріляючи одне в один, а друге в другий бік, а уста ще більше стяглися, ставши зморшкуваті.

— Я вже теж придивлялася до того чоловіка,— шепотіла Нора,— і помітила, що він не зі світу. Глянь при нагоді йому в очі — та ж його погляду не можна витримати! А оця рудизна? Хіба ти бачила коли-небудь таку дивну барву волосся? А чому він не купається? Отак зайде в річку, плесь-плесь, і вилазить. А те, що, кажуть, у нього дві жінки? А діти його, вони ж ні з ким не знаються! А чому такі шкодливі? Бо маланці. І він теж блудить, як котяра, і псує дівчат. Чому? Бо маланець. Вони скрізь втираються і скрізь улазять. Скрізь шкодять, тому й бардаку так багато у світі. Ти тільки придивися, придивись! Чи ж це звичайний чоловік? А таки незвичайний! Глянь, як вони вечорами штори засувають, аж ні щілінки, ні промінчика не виїде. А чому? Бо щось ховають. А що людям приховувати, коли живеш як усі. Вони навіть білизни своєї у дворі не сушать. От придивися, не сушать білизни, а знайди такого, щоб не сушив білизни і не прав? Живуть тут роки, а чи збиралися колись у них гості? Чи святкували свята, чи балакають із сусідами? Не, ти скажи: що то за жінки, які з сусідами не балакають? А чому? Бо маланці! І жінки, й малі, і він сам! Я їх розкусила вже давно. Ну, хоч візьми таке: вони не купують у магазині вина. Ні разу, чуєш! То що вони, баптисти? Але ж ні, не баптисти, бо коли б баптистами були, то з баптистами знали б. Я точно довідалася: не знаються вони і з баптистами. Нормально це? Зате олії купують чортзна-скільки. Для чого їм олія? А може, вони й не люди, а якісь механізми, от що я тобі скажу, а може, це ті, кого звикли колись називати чортами?

— І взагалі, тобі скажу,— мовила Культурна Нора,— в нас на вулиці діється казна-що.

І розповіла Людці про сон, який їй приснився кілька років тому, тобто той самий, що ми розповіли у своїй інтерполяції (до речі, терміна цього автор узяв математичного — це значить: шукання з допомогою низки відомих даних невідомої

проміжної величини з-поміж змінних). І вона, культурна Нора, може, й забула б того сна, бо мало чого не навертеться, коли б не її тверде переконання, що по вулиці щось ходить.

У цьому місці Культурна Нора зробила багатозначну паузу і то для того, щоб більше вразити співрозмовницю — ефекту, скажемо, вона досягла разючого, бо добровільний слідчий (точніше, слідча) на громадських засадах Людка зробила неімовірні очі й не так сказала, як видихла:

— Що ж воно ходить?

— Оце й найбільша загадка,— мовила урочим голосом Культурна Нора.— Якийсь таємничий чоловік у синьому плащі і в кепці. Часом буває такий, як усі чоловіки, а часом виростає в такого величезного, що неба сягає. Часом же стає малесеньким хлопчиком, але тоді він не в плащі і без шапки, а в звичайних дитячих одяжках. І в нього на голові ціла копиця волосся. Я ж знаю всіх дітей на нашій вулиці, але жодна така дитина не живе тут. От що хочу тобі сказати!

— А може, Рудько і котрий у плащі та кепці — один і той? — спитала Людка.

— Оцього вже не знаю,— мовила Культурна Нора.— Я теж так думала. Але, по-моєму, один і той самий: отой хлопець і той, що в плащі. А Рудько — це їхній антагоніст.

— Хто? — неімовірно округлила очі Людка.

— Антагоніст,— сказала Культурна Нора.— Чи ж не знаєш цього слова? Ну, противенець Рудька, тобто маланців, той, що хоче нас од маланців збавить.

— А чого так думаєш? — спитала хитренько добровільна слідча.

— Не знаю,— загадково мовила Культурна Нора.— Так мені чогось думається.

Людка вийшла від Культурної Нори, як її звали на вулиці, ошелешена. Злива інформації, під яку потрапила, не так порадувала її, як забила памороки. Найбільше її вразило те, що не одна вона звернула увагу на цю незвичайну родину. Нора, ота Нора, яку вважали трохи пришепелуватою за її звичку виставляти свою культурність і за її пиху, не тільки збрала матеріалу про Рудого більше, ніж сама Людка, а й спробувала його пояснити; її мисельна схема була проста, чудово в'язала всі факти, але гостро суперечила реалістичній Людчиній натурі — вона, як ми казали, у фантастику не вірила. Знала: Нора ледве не

єдина жінка на кутку, яка читала книжки, при тому фантастичні й пригодницькі, ото ж не дивно, що й у голові їй запаморочилося. Водночас Людка не могла відмовити Норі і в деякій рації: погляд у Рудого й справді був такий, що пропікав, у цьому Людка переконалася на собі; рудизна його й справді була дивоглядна і таки не потворила цього чоловіка, тут уже Людка згоджувалася з Зінкою. Він жив зі своїми жінками (до речі, хто це пустив поголоску, що ота молодша — племінниця, чи не ряба Надька?) одлюдькувано, не збирав гостей, не пив і не кутив — це були факти беззаперечні. Щодо білизни, то Нора не врахувала однієї речі: Людка так само не вивішувала свого причандалля і не тільки тому, щоб протиставитися провізорці (до речі, й провізорка не читала книг), а тому, що існують у місті комунальні пральні; до речі, в тій пральні, що до них ближча, Людка кілька разів зустрічала молодшу з жінок Рудого, а в пральні, як відомо, білизну й сушать, і прасують. Так само, не купатися в їхній річці — це теж не значить, що належиш до якихось загадкових “маланців”, — Людка не купалася також, як і більшість посельців околиці. Це Нора розгулювала по березі в бікіні, а потім залазила в річку, в якій більше п’явок, як риби, й ніжилася, залівши в течію. Людка ж так панічно боялася п’явок, що її могли б зтягти у воду хіба що силою. Дивацтво Рудого було не в тому. Він хлюпався не в чистішій тетерівській, а в брудній, з Кам’янки, воді, але це теж не підстава, щоб про чоловіка казати бозна-що. Знову ж таки, невідомо, чи таке вже зло вчинив Рудий, коли пустив у світ на їхньому кутку четверо руденьких дітей. За чортицю Мілку вона не розписуватиметься, а решта троє зовсім не відчувають себе упослідженими і не прирівнюють себе до Шевченківських покриток (і Людка вчилася в школі й знає, що воно таке): доля ж їхня до приїзду Рудька була безвиглядна. Жоден із тих кнурів, думала вона зневажливо про чоловіків околиці, і вусом не повів, щоб кинути в городець старих дівчат камінця, а цей не інших, а саме цих зачепив.

Коли Людка про це подумала, в неї невідь од чого захололо в серці, адже вона була п’ята й остання з-поміж старих дівчат околиці — провізорка тут не в рахунок. А що, раптом подумала Людка, і все в ній похолело, коли наступна в цьому ряді буде не вона, а таки провізорка? Коли якогось дня вона не вивісить усі чотирнадцять комплектів своєї білизни, а натомість пливтиме

по вулиці вже з животом, котрий все більшатиме? Людка зупинилася: холола, як крига. Не витримала б такої ганьби і таки кинулася б у річку, де повно п'явок,— хай п'ють її кров. А може, й учинила б щось і гірше. Це так її наполошило, що притьма метнулася до двору провізорки, адже сьогодні субота. “Сьогодні субота!” — лементував якийсь голос у неї всередині, й вона вже не йшла, а мчала на превелике здивування рябої Надьки, яка, ніби стовп повалнений, стирчала у власному обійсті, тримаючись за перев'язану щоку. Людка, однак, до двору провізорки не добігла, вона спинилася, як різко осаджений кінь,— все було нормально. У дворику стояла провізорка і прищеплювала на дротину останню сорочку. Всі чотирнадцять пар панталон, стаників і сорочок вільно розвівав вітер. Людка зітхнула полегшено й подумала: “А чого це я так кажусь?”

7

Вона зовсім не гадала, що зустрінеться з Рудим, треба він їй, як возові п'яте колесо; просто треба було накопати картоплі; цього разу взяла не ножа, а заступа: вчора так нічого й не накопала. Рудого на березі не було, отож спокійнісінько почимчикувала на города й почала копати посохлі купці. Мала про що думати, тому й не помітила, що на річку вийшов і Рудий. Він ліг горілиць, тоді перевернувся на живота і, певне, пильно розглядав Людку, бо та аж стрепенулася, вийшовши із задуми.

— Є картопля? — спитав мирно Рудий.

— Та є трохи,— неохоче відказала Людка, відчуючи, що паленіє.

— А я оце вийшов своїх малих попати,— буденно сказав Рудий.

Двоє мідноголових хлопчаків ганяло по прибережній ріні й метали у воду камінці. Людка мовчки копала картоплю, вибирала бульбиння з землі, при цьому пальці її чомусь тремтіли.

— Все не намілююсь на тутешню природу. Гарно тут,— сказав так само мирно Рудько.— Є й дітям де побігати... Я в сьомому номері живу...

— І лежите на одному й тому ж місці,— не втрималася, щоб не пирхнути, Людка, на Рудька вона й не дивилася.

— Еге ж,— мовив Рудько.— Слухаю, як бджоли гудуть.

Бджоли пили мед із конюшини, якою заросла трава. Над головою розстелялося широке й мирне небо, повне сонячного трепоту, білих хмар і голубіні. Людка відчула раптом, що втишується, що їй добре отак вибирати з землі картоплю і неспішно перемовлятися з цим напівзнайомим сусідом.

— Не боїтеся, що вжалять? — спитала вона.

— Мене бджоли не жалять,— сказав він і тихо засміявся.

— А комарі?

— І комарі не жалять, я мідний!

Показав блискучі, рівним рядком зуби, на які вона зирнула мигцем, і їй раптом подумалося: а що, коли Нора має рацію? Але ні, дурниці все те, хіба мало в світі рудих?

Звелася й уперше зустрілася з ним поглядом. Опекло її, вразило; ні, таки не можна цього витримати. Знову потупилася.

— У мене й батько був такий — мідний,— сказав Рудько.— А от сестра в мене темна.

— Це ж котра ваша сестра,— не втрималася спитати Людка,— старша чи молодша?

— А ви їх примітили? — сказав Рудько.— Сестра — старша, худіша... Ви замужем?

Так просто поставив це запитання, ніби між іншим. Вона знову спаленіла: чи ж годиться питати таке в незнайомі жінки?

— А вам до того що? — гостро спитала.

— Та нічо,— відповів Рудько.— Сестра в мене незаміжня, от і спитав. Жалко мені її.

— Чого ж вона не замужем?

— Так вийшло,— мовив Рудько.— Мені всіх, хто замужем, жалко.

— Чи ж вам не все одно? — так само гостро спитала вона.

— Може, і все одно,— зітхнув Рудько.— Не образив я вас?

— Чим?

— Ну, що про чоловіка запитав...

— Теж мені образа,— фуркнула Людка.— Дивіться, ваші хлопці онде шиї собі поскручують...

Він повернувся й побачив своїх шибайголов. Вилізли на прирічкову вербу і, зігнувши ноги в колінах, звисилися з гілки головами донизу.

Рудько засміявся.

— Вони в мене акробати,— сказав.— Таке вичворяють...

— Голови поскручують, то не так засмієтесь,— сердито сказала Людка.

Але хлопці розбиватися не збиралися. Почали розгойдуватися, тримаючись ногами за гілку, а тоді змахнули тільцями, перекрутилися і скочили на пісок.

— Славні в мене хлопці,— сказав Рудько.— Акробати!

Вона хотіла сказати йому про сороміцькі слова, які пишуть на парканах оці “акробати”; про те, що вони закинули Лілі Капілі в кімнату дохлого кота; про те, що вони б'ють із рогаток пташок і виривають на людських городах цибулю. Про те, що вони сховали Норине плаття, коли та гуляла в бікіні по березі; про те, що вони луплять жаб і кидають камінням у чорногуза, який живе самотою на околиці років із двадцять і ніхто ніколи в нього камінням не кидав (вона не врахувала практики Васі Равлика, бо це було давно); про те, що вони ловлять сорочкою мальків, зав'язавши рукави й коміра, а потім висипають тих мальків на траву, де тідохнуть. Але всього цього невідь-чому не могла виказати: було їй тихо й затишно на душі. Попри все не відчувала до цього чоловіка й найменшої відрази, хоч, може, й симпатії не було. Коли б не такий він рудий, то, може, й симпатичним їй здався; а як просто він розв'язав таємницю про дві свої жінки. Виявляється, та, котра називалася “племінницею”,— його жінка, а та, котру вулиця визнала за його дружину, була тільки сестрою. Чортзна-що можуть наплутати ці кумасі. Людка знову схаменулася: задумалась, а він дивиться на неї. Кинула оком — обпекло її, захопило, аж дихання заклало.

— Не образитесь, коли скажу: славна ви! — мовив він.

— Жінка ваша славна! — спробувала вона огризнутися, але це в неї не вийшло.

— І жінка в мене славна,— згодився Рудько.— Але ви... не, ви образитесь...

— Ясно, що ображуся,— сказала Людка, ставлячи на бік коробку з картоплею, а другою рукою беручи заступу.— Дивіться ліпше за своїми хлопцями.

Хлопці сиділи на верхівці верби і щосили її розгойдували. Але Рудько не дивився в той бік — не відривав погляду від Людки.

— Щось хотіли сказати ще? — трохи з викликом спитала вона.

— Не,— мовив мирно Рудько.— Хотів лише сказати, що ви славна. Не образив я цим вас?

— На жаль,— сказала Людка й пішла геть, бо раптом відчула, що очі їй починає по-зрадницькому пощипувати.

8

Хтозна-чому так сталося, хтозна-чому Людка вступила в балачку з Рудьком; хтозна-чому їй стало боляче й самотньо після тієї принагідної балачки і чому вона кинула оте загадкове: “На жаль”. Ледве трималася, поки йшла вулицею, а зайшовши в порожній свій дім, навіть рук не помила, а впала обличчям у подушки й розревлася так, як не ревіла ніколи. Оплакувала свою самотність і неприкаяність у світі, своє затьягне дівування, свою несміливість і цноту, адже була вона дівчина серйозна; оплакувала глупість чоловічого роду, адже не вміють вони цінувати по-справжньому жінку, а сліпо біжать на помах хвоста. Оплакувала свою кволість, бо все це її рознещасне слідство й було результатом великої кволості, перед якою відчувала нищість. Чому, чому тільки цей Рудько пожалів її і чому дозволила вона так себе пожаліти. Він був делікатний, ніде правди діти, не сказав жодного нескромного слова, але обоє чудово розуміли підтекст тієї розмови. Добре знав, що вона засиділася в дівках і що напевне знає про існування тих руденьких дітей, що з’явилися на вулиці,— значить, не делікатність була ота його балачка, а пропозиція. Пропозиція, яка ні до чого її не примушувала, але ставила перед потребою вибрати. Невже після неї він підійде із таким лагідним словом і до провізорки, думала Людка, кусаючи подушку, й пожаліє і її, як уже пожалів перед цим їх п’ятьох? Невже йому байдуже, що робиться в їхніх душах, і чи таке вже задоволення зривати вінки з них, покинутих усіма напризволяще, негарних і вицвілих. Вона відчула нараз гострий приступ ненависті до цього кнура, хай він добренький і жалісливенький. “Щоб ти здох! — кляла вона.— Щоб ти околів і перепавсь! Щоб твої руді часточки розметало по світу, щоб ти у жовтий пісок розсипався і щоб била тебе трасця із трасць!” Але трасця із трасць поки що била її, здригалася конвульсійно і зуби її дзвеніли, як мідні.

Хтозна-скільки це тяглося, здається, аж доки не вилилися з неї всі сльози. Потому заспокоїлася. Спершу пішла й вимила

руки, а тоді лягла на канапі й тихо-сумно задивилась у вікно, за яким танцювали порушені легким синім вітром кленові листки. Дивилася на той танець і думала. Власне, не думала, а піддалася тихій меланхолії, яка інколи буває така, як оцей трепіт листя під теплим вітром.

— Ніякий він не маланець,— сказала вона Норинумо обличчю, яке з'явилося серед того тріпотливого листя,— а звичайний собі чоловік...

Ні, він незвичайний, бо його погляд і справді годі витримати. Не все в ньому зрозуміле, і саме це принадує їхні очі до нього, адже й ти, Норо, чомусь стала до нього придивлятися. Руде — це бридке, кожен знає, але й ти, Норо, чомусь почала цікавитися ним і навіть збирала про нього все, що могла. Чи тільки з порожньої, плагіатської цікавості це стало тобі потрібно, Норо,— не вірю я в це! Це стало потрібно тобі, Норо, бо й ти, як я, і всі старі дівчата околиці,— не кинув твій агроном у твій городець сімені. Тебе теж їсть туга, Норо, як і мене, бо ми одного поля ягоди.

Щось таке думала Людка, власне, не думала, а відчувала, бо і з нею щось чудне творилося: чи ж треба тут усе розкладати, як на картах? Чи треба все так докладно обмислювати, творити з себе слідчого, залізати в чужий, інтимний світ — чи ж добре вона чинить?

Знала: момент, який надійшов, вирішальний, легко його пережити, заплющивши очі, але вдарте він може не повторитись...

Ні, вона справді казиться! Ну, що сталося? Перекинулася кількома реченнями з незнайомим чоловіком, то й що? Чи відає він, що відбувається в її душі й чи є йому до того діло? Чи бавив він порожньою балачкою час, бо лежав собі на траві й відпочивав. Ну, сказав жінці приємне слово, але чи вклепав у нього того смисла, що його побачила і відчула?

Сльози знову покотилися їй на очі, й не помічала, й не відчувала вона світу, а тільки свій біль. Біль, з яким вирішила боротися, бо інакше йому може не бути кінця. Тобто вона вирішила дочекатися ночі, яка, напевне, буде безмісячна, вийти на вулицю, а тоді заплющити очі.

ОПОВІДКА ДВАНАДЦЯТА

КОНИК-СТРИБУНЕЦЬ

1

Це було так недавно, а може, й давно; залишились у пам'яті уривки, вони течуть, ні, не течуть, а спалахують — такі собі порвані клапті, які все-таки були його життям, були подіями, думками й пристрастями. І його, Сашка Войцехівського, дитинство — теж ніби клапті, і він, як і всі на цьому білому світі, любив часом роздивлятися їх. Заплющував очі й бачив, уявляв, згадував: усмішки і сльози, сонце й дощ, літо й зима. Але це було так давно, з тих клаптиків, здається, не зшити ніякої історії — такі собі звичайнісінькі спалахи. Одначе вони продовжують жити у свідомості, не покидають його, як і всіх; навідуючись, невідь-чому тривожать і відгуються тонким, як звук струни, болем. Тоді Сашко чинить так: сідає в крісло перед вікном, щоб бачити сірі, повиті дощовою мрякою краєвиди, наче в якомусь особливому кінотеатрі; на вуста його набігає смутна усмішка — прощу, шановне товариство, сеанс починається!..

Семенюк, звали його Вовка, здер Сашкові з голови шапку, його стареньку зимову шапчину зі штучним сірим хутром, яке вже наполовину вилізло, підставив під його ж, Сашковий струмок, коли той став до паркану. Її було споганено, оту стареньку облізлу шапчину, яку мати купила на товкушці. І Сашко заплакав. Він ішов додому й гірко заливався сльозми. Вовка ж стояв серед дороги і аж боки рвав.

— Ага, ага дістав! — кричав він на втіху собі й хлопцям-роззявлякам, для яких все те й чинилося.— Коник-Стрибунець! Коник-Стрибунець!

Отак він реготався, а разом з ним реготались Олексій, Льонька й Вовка Карташевський.

— Чого це ти з голою головою,— спитало кругле сусідське обличчя, власне таксистиха, але Сашко не відповів. Він ніс споганену шапку, сльози мерзли в нього на щоках, а він ще мав підстави боятися, що дістане за шапку вдома. Адже тоді, коли

мати прийшла з товкушки, така вона була смутна й принишкла, кинула оте диво шапкарського мистецтва на отоманку й сказала: “Яка не є, а на дві зими вистачить. Чуєш, на дві зими!” Він ішов, відчуваючи, як мерзнуть на щоках сльози й думав: “От тобі й дві зими!”

Поліна стояла в дворі з мискою з-під зливків, які перед тим виплеснула у сніг на городі, вибивши в тому снігу нерівну сіру, торочкасту ямку, невеличка, з печальними очима, стояла й надчікувала сина, адже не щодня він повертався додому простоволосий. Напрочуд не сварила сина, а пригорнула поривисто до грудей і прошепотіла там над головою, ніби вітер пробіг:

— Бідне моє! Знову тебе образили — чому вони такі безсердечні!

Сашкові знову захотілося заплакати, але він стримався. Вивільнився з материних обіймів, бо подумав: оті хлопці, котрі з нього сміялися, оті дрочіяки, можуть стежити за ним, а ці материні обійми стануть для них ще одним приводом для кпинів.

Стояла зима. Чудова біла зима. Сніг гарно порипував під ногами і чарівливо поблискував. Блискітки чудово вигравали, чудово мінилися, а може, це було від того, що очі його покриті водяною півкою? Він дивився на світ, малий, простоволосий, той, котрого дражнять Коником-Стрибунцем, а побіч завмерла з мискою в руді мати; поруч стояло вікно, розкреслене рамою на чотири шибочки — ось вона, одна із малих завмерлих хвилин, палахкий клаптик, який чомусь не перетворивсь у сірий попіл.

Так, це було давно, хоч і недавно. Все сплуталося, спопеліло, потемніло, стало ніби й непотрібне, але ця картинка цупко тримається пам'яті й палає перед його внутрішнім зором — чи не тому, що вона зв'язана з чимось важливішим у його житті, адже воно, те життя — така дивовижна сув'язь ниток, сувоїв, уривків і яскраво освітлених сонцем картин. Отак вони пливуть, власне, не пливуть, а спалахують, оті краплі, а він відчуває химерно й болісно себе колишнього, себе неіснуючого — порвані шматки дорогої, але вже обстріпаної тканини...

Наступного дня все повторилося, бо й цього разу Вовка сміявся з нього, дрочився Коником-Стрибунцем, а Сашко

тільки дивився на нього, і єдине, що міг, не заплакати й не оганьбитися перед цим покидьком. Вовка був сильніший і старший, Сашко не мав анінайменших шансів його перемогти, знав це він, знав Вовка й хлопці, що стояли довкруг з роздертими у блаженному усміхові ротами. І він, може б, повернувся й пішов геть, коли б щось тонке його не затримало. Щось тонке — це ледь уловима засторога у Вовчиних очах; щось тонке — це гострий насторожений позир, яким той більший і старший вряди-годи кидав на Сашка. Добре відчував оцю Вовчину непевність, бо попри все той, сильніший і старший, теж був не без ганджу.

“Ага,— подумав Сашко і стис кулаки.— Ага! Він усе-таки боїться! Ану, Коніку-Стрибунцю, ану стрибни!”

Отак воно й сталося те, від чого хлопці аж роти пороззявляли. Сашко скочив до Вовки і зопалу вгатив йому в обличчя. Супротивник захлинувся від злості, здається, він таки не сподівався такого, а Сашко заліпив йому ще одного ляпаса. Світ навколо повився червоними смугами; Сашко перестав відчувати, що чиниться навкруги, він місив кулаками Вовчину пику, а Вовка й собі не дармував — нещадно лупив Сашка; в обох були розквашені носи, в обох каламутніло в очах, але вони завзято махали кулаками, лупили куди потраплять, не розуміли й не відчували нічого; каламутна злість спалахувала червоними виплесками — палюче, каламутне марево. Кров крапала на одержу, а хлопці, оті роззявляки з утішно розверстими ротами, оточили їх колом, і їх було вже так багато, як бджіл,— нюхом чують такі оказії.

— Бий... так-так! — кричали вони тонко.— В дихало його! Вовка!.. Сашка!.. Так, так... Бий його... В дихало!

Розтяг їх дорослий. Дав одному й другому поза шию, і Сашко кинув оком туди, де стояла його хата. І сьогодні мати стояла з порожньою мискою, ні, покляла ту миску на сніг — біла кругла пляма з чорним обідцем на білому снігу, й послішає сюди. Сашко зирнув на супротивника. Той, сильніший і старший, зігнувся в три погібелі й червоно випльовував на білий сніг свій авторитет. І хлопець зрозумів, що в цьому світі сталося щось велике, а може, й більше за велике, бо його раптом гойдувала шалена хвиля. Рот його роздерся в чорному крикові, і він, отой миршавий Коник-Стрибунець, сам, не тямлячи, що чинить, кинувся знову на ворога, того, котрий уже не був більший

і сильніший. Несамовито лупив його, сильнішого й більшого, котрий стояв зігнутий у три погібелі, і хлопці знову закричали й загоготіли:

— Бий!.. Так його, так! У дихало!

А на снігу була кров, і той старший, що й першого разу, знову розтяг їх, відволікши Сашка за коміра й давши йому поза шию. Той дорослий сказав:

— Ото дурна малеча! Чи ж ви показалися?

Мати вже бігла до них щодуж, а той дорослий усе ще трусив, витрушував Сашка з пальта. Потім рука розтислася, Сашко упав на всі чотири, а коли підхопився, дорослий уже йшов дорогою, великий, лахматий, незнайомий, бо то й був незнайомий, якийсь чужий дядько, котрий з'явився у його житті тільки для того, щоб вчасно схопити його за коміра й витрусити з нього отой дикий шал, скажену пристрасть, яка з'являється у кволого й малого Коника-Стрибунця, бо він уже зовсім не кволий і не малий, бо він уже й не Коник-Стрибунець, він уже щось у цьому світі доказав.

Поліна була вже зовсім недалечко, а він умився снігом; Вовка з дороги зник, щось захоплено геготіли хлопці, як гуси,— ясна річ, що похваляли його. Усміхався на обидві щоки, і з його рота вибулькувалися слова самопохвальби. В цей час і вскочила між хлоп'ячу юрбу його мати, схопила за руку й потягла, а хлопці порозтікалися по вулиці як вода — отак були й позникали раптом: не було їм уже тут інтересу. Та й який може бути інтерес, коли зникли обидва заводіяки.

— Чого ти від них не тікав? — казала сердито мати, тягнувши його за руку, вона була переконана, що й сьогодні її синка відлупили. Він же йшов, власне, майже біг за матір'ю й усміхався на обидві щоки, хоч із носа в нього витікала червона смужка — така яскрава на яскравому сонячному тлі, та й сніжка, яку тримав у вільній руці, так само червоно палала.

— Горе ти моє! — казала мати, зовсім не помічаючи його усмішки.— Коли вони перестануть із тебе знущатись?

— Вони вже не будуть із мене знущатися, мамо,— сказав, нарешті, й він.— Цього разу я йому дав!

А потому вони їли капусняк, і мати не вимовляла йому й не дорікала, хоч у нього лоб був замазаний йодом, а на щоці темніла подряпина, а з носа визирала ватяна кляпка; вони сиділи одне супроти одного: Поліна кидала вряди-годи на

сина позира, а він повільно, навіть розважно носив ложку від миски до рота. І от саме в ту хвилину, коли вони, може й уперше, відчули поміж себе особливу близькість, а може, вперше відчула вона, що побіч сидить не просто кволла немічна подоба її, а щось і від того, котрий мав би бути з ними, а котрого не було; отож саме в той момент вона з'явила йому одну зі своїх сокровенних таємниць. Поквапним, полохливим голосом розповіла, що їхній батько їх покинув і невідомо: живий він чи вбитий, що десь там зв'язався він з якоюсь хльоркою (Сашко не зовсім зрозумів це слово) і був настільки нахабний, що написав про це їй.

Хлопець раптом звів очі й побачив червоне, набрякле лице, уздрів якусь незнайому жінку перед собою, уста її й підборіддя тремтіли, очі стали червоні, а вії збилися, залпилися по кілька волосин. Все це він побачив і злякався, бо та історія, яку тільки-но вислухав, ще не дійшла йому до свідомості, він збагне її трохи пізніше; зараз же він перелякався, бо ніколи ще не бачив такого дивного й страшного материного лиця.

— Що, мамо? — прошепотів він.

Мати схаменулася. Зрозумів це по тому, що обличчя її знову почало мінитися, червону барву з нього змивало, а натомість напливла бідавість, мармурово-кам'яна бідавість, навіть вуста стали з червоних синюваті.

— Ой, навіщо я тобі це розповіла?

— А що, — спитав він, роблячись отаким маленьким старчиком. — Це мені не потрібно знати?

Мати здвигнула плечима, дивлячись убік, обличчя її ще більше помармуровіло.

— Може, й не треба, а може, й треба, — сказала вона.

Тоді він підтис губенята, бо не міг нічого сказати, бо йому треба було ще пережувати те, що почув, увібрати в розум і серце й збагнути до кінця. Треба було зв'язати якісь ниточки, хоча б ці: чому мати заговорила з ним про такі речі зараз, після тієї бійки, чому не насварила його. Але в нього не було ще тоді достатнього розуму й сили, він тільки відчув, що стався злам не тільки в його стосунках із вуличними хлопцями, злам відбувся й удома; збагнув краєчком мозку, а може, додумався до цього пізніше, подорослішавши, що світ — це куля, яка котиться по рівній площині тільки до часу, приходить пора, і ця куля починає битись об перепони, одну, другу

й третю, що надходить час і вона розламується, розпадається на кілька куль менших, і в кожній опиняється якась частина його єства, що й думки, буває, січуться й розсипаються, ніби пісок, що людина вчора була з піску, а сьогодні з каменю чи й навпаки.

А коли лежав уже в постелі, не міг спершу не згадати Вовку, цього сильнішого й більшого за нього хлопця. Не міг не відтворити в уяві того, що відбулося на вулиці: Вовка зігнувся в три погібелі, а в нього з носа юшить і крапає на білий сніг кров. І в Сашкових грудях знялося не зовсім гарне, але солодке торжество, а трохи й смутку. Відчув раптом, що те його торжество — це і є смуток, бо він у цьому світі ще надто малий. А ще відчув, що докладена сьогодні історія про батька — не для сьогоднішнього дня. Про це він ще добряче подумає, але тільки тоді, коли його перестане змучувати оте сумне торжество...

Це було недавно й давно. Так, можливо, траплялося не тільки в нього, так відбувалося й у інших хлопців. Так, а може, й не так. Може, вони, подорослішавши, не мали потреби сідати біля вікна, щоб подивитися на вологі краєвиди, і не згадували, зшиваючи свої клапті в цільну історію. Бо чи ж має значення для тебе, що це відбувалося так, а те інакше. Чи має для тебе сьогоднішнього значення, що колись у твоїй душі стався один і другий злам, що саме завдяки цим зламам за одну ніч стаєш інакший, адже тільки перед сном відчув своє сумне торжество. Вночі прокинувся і крізь вікно до нього простяглася холодна місячна лапа. І Сашко злякався раптом, що та лапа дотягнеться йому до горла, схопить і зачавить...

Вони зустрілися наступного дня. Більший і сильніший подивився на нього й відвернувся. Ні, він швидко пішов геть. Сашко підбіг до нього і схопив за пальто, сіре пальто, бідне навіть для їхньої вулиці.

— Не, стривай! — крикнув Сашко, бо в ньому раптом щось заколотилося, щось збурилось. Якась чорна хвиля сколихнула його, з якою непросто впоратися.

— Мало я тобі вчора дав? — тонко крикнув Вовка.

— Мало! — люто вигукнув Сашко.— Що, злякався, в штани напустив?

І як учора, хлопці знову оточили їх півколом, а Сашко підскачів і заліпив Вовці ляпаса. Знову закрутилося все

навкруги, земля робила оберти: вгору і вниз, кулаки ліпили в щось м'яке, вони вже боліли, їхні кулаки; забіяки тузали один одного, били з незбагненим завзяттям та люттю. Били, й червона кров знову крапала на білий сніг. А хлопці кричали, як і вчора:

— Бий, бий! Так його, так! В дихало гати!..

Тоді Вовка раптом побіг. Вирвався з хлопчачого кола, без шапки, з роз'юшеним носом і з плачем почав утікати. Йому засвистіли вслід, залюлюкали, а перший свистів і люлюкав Сашко.

— Ти йому дав! — кричали захоплено хлопці, а Сашко гордо звів голову, сплюнув на сніг червоною слиною і закопилив зневажливо губу. Тоді вперше побачив: хлопці дивляться на нього, як на героя, і вперше пізнав, що відчуває людина, коли на нього отак захоплено дивляться. На снігу світілася чудова червона кров — його чи ворожа, хто розбере?

— Я йому дав! — гордо сказав і знову чвиркнув багряним згустком, що ляпнувся на сніг, ніби проросла на ньому яскрава квітка. — Вже він буде знати, хто з нас Коник-Стрибунець!..

Це було так недавно, а може, й давно: лишилися у пам'яті уривки, вони течуть, ні не течуть, а спалахують — порвані клапти, які все-таки були його життям. Поспішлива розповідь матері, сумне його торжество, сніг і кров — ніким не знятий кінофільм і ніким не записана маленька історія. Він сидів у м'якому кріслі перед вікном, дивився на сірі повиті дощовою мрякою горби, і йому здалося, що в житті й справді залишаються такі сторінки, яким не дано постаріти.

Не знав, чому воно так. Чому людина живе, крутиться у веремії щоденщини і їй діла немає до того, що було, а що буде. Має клопоти і клопотів тих невідь-скільки. Колись побачив на одній із виставок чудного малюнка; власне, не одного, а серію: художник намалював химерного звіра, якого не знають учені: чудний фантастичний бронтозавр. Певне, він сам, той художник, довго міркував над власним малюнком, бо підписав його несподівано: "Час". Тоді його рука накреслила другого образка: бронтозавр мчить щодуху, а навзаводи з ним біжить чоловік. Сашко тоді здивувався: йому здалося, що бігун схожий обличчям із ним. Щось той художник йому нагадав. Власне, й не нагадав — щось у ньому відбувалося й раніше. Здається, не дуже зважав на те, та й навіщо? Але йому раптом здалося, що час

зупинився. Мав тоді багато роботи: обов'язкової й підробіткової, але відчув, що стає не здатний ні до чого, що зносівся, чи втомився — кат зна що! Звісна річ, змушений був ходити на роботу, але від роботи підробіткової відмовився, хоч його й упрощували.

— Погано себе почуваю,— сказав він і не збрехав — так воно було й насправді. “Коли людина підходить до межі,— подумалося тоді,— це миттю відчувається!”

2

Із Сашком і справді останнім часом діялося щось дивне. Вряди-годи виникав гострий біль у грудях — мусив спинятися й глибоко вдихати повітря, з'являлася неприємна важка млість — все, про що раніше не відав. Пішов до лікаря, йому зробили кардіограму, а заодно прогнали по інших лікарях. Відчував себе піддослідним кроликом, бо йому перевіряли очі, міряли тиск, примушували роздягтися й присідати, мацали йому живота, казали заплющити очі й підносити вказівного пальця до носа, наказували крутити очима, стежачи за пальцем лікарки, послали на рентген і на аналіз крові та сечі. “Господи! — думав він, вирвавшись із того немилосердного й душного світу білих халатів,— що це зі мною діється?” Помітив, що після всіх цих маніпуляцій світ для нього одмінився, зінакшили й люди. Раніше це були просто люди, але тепер ніби віддалилися, зчужіли, начебто він істота інших вимірів — щось йому від того стало не так. Щось у ньому фатально порушувалося — ота машина, яка досі так бездоганно працювала, раптом дала збій; лікарі, обдивившись його та обмацавши, нічого йому не сказали й не пояснили, але кожен по багато записував у лікарняну картку; кожен писав оте своє щось із професійною насолодою, а на його несміливі розпити буркав щось ухильне — треба його ще дослідити, провести детальніше обстеження — так просто хвороби не визначаються. Йому понавиписували незрозумілими хапливими почерками якісь рецепти, і змушений був ковтати якісь ліки з химерними назвами. Але він швидко ті ліки закинув — боявся переступити рубежа, за яким і справді почнеться щось інше, відразливо-неприємне, ба навіть страшне. Це мав бути також черговий злам, отож поки що сховав рецепти і, хоч здав на аналізи кров та сечу, хоч зайшов у темний кабінет і

просвітився, а в поліклініку більше не повертався — страх його недовідомий долав. Хотілося одного: дістати звільнення на кілька днів, щоб не ходити на роботу й відпочити, але лікарняного йому не дали. Отож знову змушений був виїжджати на завдання редакції й висиджувати на роботі, адже й для того, щоб пройти всі оті маніпуляції, треба було відпрошуватися — поліклініки не працюють у позаробочий час. Загалом він людина старанна, але останнім часом перестав писати заробітничкові статті на краєзнавчі теми, на які, до речі, треба було збирати матеріал. З жінкою він був посварений, але помирився і жив тепер здебільшого в неї, в місті. До матері тільки забігав і хіба в часи сварок затримувавсь у неї більше, інколи перебував вихідні. Чекав, як свята, неділі, бо до відпустки ще бозна-скільки. Тільки в неділю міг розслабитись, але тоді вдома збиралася родина: жінка, різка, копітка й надуміру криклива, і діти, мав їх уже двоє, крикливі не менше. Після того, як признався жінці про свою хворобу, вона почала придивлятися до нього підозріливо-співчувально і принаймні дала спокій з домашніми роботами, яких у неї завжди збиралася незмірна кількість. Був радий хоч би з того, що вивільнився, як казав собі, для рефлексій — вже це по-своєму його заспокоювало. Отож користався з нагоди й тікав з дому, щоб побути, як сповіщав, на свіжому повітрі.

Але на вулиці зупинявся, йти, власне, не було куди, хіба до матері. Порожній хідник, попереду — машина, в кузові — заляпані вапном дівчата. Дівчата сміються (це сьогодні так!) — звичайний дівочий сміх. Але він поморщився, начебто старий — буває ж таке безпричинне і лихе роздратування. Звернув праворуч і пішов вулицею, обсадженою тополями, їх огорожено побіленими загородками, впродовж тяглися паркани й садки. Тиша покривала вулиці й хати. З хвіртки викотив на триколісному велосипеді хлопчина й поїхав просто на нього. Затутукав, коли наблизився, обличчя мав урочисто-незворушне, наче був паном усесвіту. Сашко зійшов з дороги владному наїзнику і ледве не нарвався на здоровенного дядька з цигаркою в роті. Від дядька густо запахло, він, ухилиючись від Сашка, зробив кругленькі очі й проказав шамотливо, не виймаючи цигарки: “Здраствучки вам, не розійдемося, га?” Сашко рушив далі, й тут на нього знову поїхав хлопчак, але вже на двоколісному велосипеді. Стояв на педалях і насвистував пісеньку,

долішня губа була підігнута під горішню. Розчинилася хвртка і з неї повільно почала виповзати коляска. Зупинився, пропускаючи її,— на нього зирнула молода тілиста жінка з сонними затуманеними очима. Жінка позіхнула, не прикриваючись, а візочок з дитиною, немилосердно повискуючи, покотився по хіднику...

Він прокинувся сьогодні вночі, розбуджений далеким погуком тепловоза, довго не міг заснути, зворушений тривожним і дивним сном: дерся він на кручу разом із батьком, і батько не втримався на крутосхилі й полетів сторчака. Сашко із жахом, розтуливши рота, дивився, як падає старий, лисий, зі срібними вусами чоловік, падає спиною, повернувши до нього прохальне й перестрашене обличчя — упав таки спиною з глухим звуком, як мішок. Унизу був смітник: старі кастрюлі, уламки кєрогазів, бляхи, спинки старих післявоєнних ліжок, папери й папки, розсипане лискуче скло. Батько, певне, поранився, бо з натугою звівся окарач, і його руки, сперті на білий папір, покривалися кров'ю. Отоді він і прокинувся; навколо стояла тиша, густа, темна, морок повивав кімнату, речі проступали в рідкому світлі, як допотопні повільні, але рухливі звірі. Здивувався на цей сон, адже батько для нього — абстракція. Лежав і згадував той далекий час, коли вони сиділи з матір'ю і їли капусняк після його першої переможної бійки з Вовкою; чи не тому мати вирішила, що він став дорослий настільки, що йому можна оповісти історію про батька. Він і раніше дивувався, що в їхньому домі не було жодної його фотокартки, власне, заваялась одна, мацюпенька, для паспорта, її він відшукав у щілині матеріної шухляди. Любив роздивлятися ту фотокартку, але вона була така потерта, що й справді не людина була на ній зображена, а тїнь. Дивне було те, що зараз, уві сні, побачив він батька не образом тієї фотокартки, а в образі одного загадкового старого, котрий якось йому стрівся. Йому стало в тїм сні невимовно шкода батька, який боровся в ямі, закиданій усяким непотребом, закривавлений і побитий,— не міг допомогти йому, бо й сам висів над прірвою зовсім так, як герой Франкової притчі "Про життя", на котрого напав лев і котрий знайшов захисток на скельній кручі, на якій висіла квола берізка. Нога його вперлась об виступа, але це була гадюка звита в клубок, що дрїмала в щілині й підняла голову з шипінням. Там же

внизу, в прірві, розкрив пащеку здоровенний змії, чекаючи на жертву, а корені берізки, за яку тримався, запопадно гризли білі миші...

Поруч пухкала крізь сон дружина, він повернувся по неї і раптом завмер — на нього дивилися напівприплющені очі. Дивилися темним поглядом, у якому гуляють сни; між лопатками в Сашка з'явився холодок — той його сон про батька так нагло увірвався, отож він думав, що старий залишився бабратися внизу між ламаного мотлоху, кастрюль і мисок, стільців та керогазів.

Кімнату заповнило місячне світло, бо в той момент світило вирвалося з-за хмари — все в кімнаті затріпотіло, заворушилося: розкидані в розгардіяші речі, неприбраний після вечірнього чаю посуд; він подумав, що вони з жінкою вже давно впали в цей власний, рідний смітник і так до нього призвичаїлися, що не бачать його нечупарності й убогості.

Звівся і підійшов до вікна: місяць горів серед неба, ясний і чистий. Довкола блищали зарощені дахи, і йому привиділося, що в небі летить білий кінь. У коня розвихрена грива, роздуті ніздрі, він легкий і вільний, він — наче лискуча комета, що пролітає небом, несучи землі ворухку тривогу. Довкола стояла первісна тиша. Вже не посапувала дружина; здавалося, всі звуки обірвалися і зникли, зник і кінь, перетворившись у буденну, хоч і чисто-срібну хмарку; йому здалося, що й він, і дружина, й діти, і їхній смітник, і цілий дім їхній запаковано в прозору кулю, і вони летять у безвість, де зникають світло й форми речей, де немає й темряви і де ані бадилини, хоч гостро пахне землею. І справді, відчув раптом запах землі: перетліле листя, уривки коріння, дощові черв'яки, що виповзають і корчаться в місячному світлі. Його затрусило. Посеред грудей ліг камінь, не вистачало повітря, притис руки до підвіконня, щоб погасити безпричинний, ламкий дроз, губи в нього заворушилися і весь він, залитий місяцем, в обвислій на грудях майці, в довгих рябих трусах здався сам собі людиною бозна-яких давнеколишніх часів. Приплющився й намагався заспокоїтись.

— Що таке? — спитала дружина хрипким як каркання голосом. Він злякався. Той голос прозвучав несподівано — важко загувало серце.

— Тобі недобре? — спитала дружина.

Він повернувся. Сиділа в постелі, розколошкана й сонна. Пішов до ліжка, сів і під ним зарипіли пружини.

— Розумієш,— сказав хвилюючись.— Чомусь запахла мені земля. Не знаєш, до чого це?..

Перед ним лежала вуличка його дитинства. Десь там, у глибині, в долині, в малому на курячих ніжках будиночку він народився й вибігав дитячі літа. Вулиця залишилася тільки частково — до неї впритул підступали багатоповерхові коробки. Сашко спустився заплилим землею бруком і рушив по нерівному, вимошпеному кам'яними плитами хіднику. От вона, вулиця, на якій і зараз буває кілька разів на тиждень, вона завжди його хвилює. Саме тут живе його стара самотня матір, вона зустрічає його радо, але завжди переповідає одні й ті ж історії, які він знає вже давно; здається, материне життя зупинилось і не оновлюється, а історії свої вона оповідає, можливо, й тому, що сама починає побоюватися: навіки їх забуде. Він проходить повз сусідній із материним двір. З одного його кінця в другий протягнуто мотуза і молода жінка, Олена Бутенкова, розвіщує білизну. На виході з двору сидить з найдобродушнішим виглядом брунатний молодий песик і, кліпаючи довговіями очима, лукаво дивиться на Сашка. Вся вуличка побита вибоїнами, і в найглибших із них стояла вода, в якій купалося сонце разом із горобцями; коли він наблизився, горобці покидали сонце і з шурхотом розліталися навсібіч. Він не зайшов відразу до матеріного двору, а пішов туди, де колись була школа — повз малі хатки і сирі паркани. Мимоволі зазирнув в одне з відчинених вікон: Сіроводиха збивала там червоні без пошивок подушки, а на столі стояла пляшка з-під олії і лежало півбухінця хліба.

І тут він зустрівся з Семенюком. Власне перед ним вирросло щось жердиноподібне, десь так на метр дев'яносто і з нахиленою маленькою голівкою, на якій трохи дивними видавалися гарні, довговії сірі очі. Загалом же обличчя Вовки було одутле, сіре і трохи помнуте — цей чоловік, напевне, віддавався нездоровим пристрастям.

— Чого не признаєшся, Саш,— м'яко сказав Вовка.— Гордий став, чи мо' не пізнаєш?

— Пізнаю,— сказав Сашко, не відчуючи й найменшої радості від цієї зустрічі.

— Да, ми старі кореша,— мовив Вовка, по-телячому дивлячись гарними, з “каламутинкою”, очима.— А то думав, що, може, після тюряги я змінився...

— Хіба ти був у тюрмі? — здивувався Сашко.

— П'ятак одішачив, день у день,— гордо сказав Вовка.— Я так їм і сказав: чхав я на вас, хоч ви мені п'ятака ріжете. Покатись ти покотьолом.

— Так і сказав?

— А думаєш, тільки ти тілігент. Я, може, не гірший од тебе тілігент. Помниш, як ми з тобою билися — класно бились! Не серчайш, шо я тобі тоді дав?

— Коли то було? — засміявся Сашко.— І по-моєму, все сталося навпаки.

— Ну да, раз ти мені дав, а раз я тобі. Тепер ми вже взрослі пацани, а спомнить принятно. Я там, у тюрязі, не раз тебе споминав: класно ми з тобою пацанами билися. Я перед тюрягою в інституті вчився: повезло! Провчивсь два года — кошмар! Думаю: Сашка в інституті шибав, а я шо — гірший? Не, брат, у мене макітра кашку варить. Я, Саш, тих приподавателів за пояс засовував. А не хочуть ставить добру отмітку, я їм кулака під носа — як шовковенькі! Ну, а попав у тюрягу, лафа кінчилась. Виперли мене, понімаш, з того інститута, ну й так далі.

— В якому ж інституті ти вчився? — спитав Сашко.

— В автодорожному, в Києві, як і ти. Мені вже інжинерську должность давали після другого курсу, да! А я, Саш, кажу: пашлі ви! Яка там зарплата в інжинера: півтора куска! А шо, кажу, мені півтора куска, коли я зара без інститута маю три. Я зара старшим інжинером на комбінаті, да!

— А за що ж ти в тюрмі сидів? — спитав Сашко, відчуваючи дивний якийсь жаль і до цієї маленької, задурманеної голівки, і до тих очевидних її брехень.

— Було діло! — загадково підморгнув Вовка.— П'ятака за нього врзали, а я: пашлі ви! Ну, вони мені хотіли ще більше врзати, а мамка — на касацію, ну й скинули. Сьомку хотіли приліпить... Тепер я на волі й чхати на них хотів. А ти шо, тоже інжинером пашеш?

— Ні,— збрехав і собі Сашко,— я викладаю історію в технікумі.

Віктор свиснув і личко його при цьому й не здригнулося. Дивилося по-телячому каламутними, гарними очима.

— А скільки тобі в руку кладуть?

— Та ж півтори сотні,— сказав у тон Вовці Сашко і всміхнувся.

— Да, лафа невелика,— цвиркнув під ноги Вовка.— А я думав: п'ять кусків гребеш... Я чого того інститута кинув? Шо ви мені, думаю, в руку покладете; я, так сказати, і без інститута три куски хапну. Ну, й покинув, катись ви покотьюлом! Приїхав — маманя в сльози, такий-сякий, як я сусідам в очі подивлюсь, а я їй як на щотах: кляц, кляц! Отак-то, маманя, кажу, шо тобі лучче: щоб син з дипломатиком бігав по півтора кусочки, чи щоб засипав тебе, маманя, грішми? І засипаю, не зна, де тратить...

— Нежонатий ти? — спитав Сашко, хоч добре знав, що Вовка жонатий та й дітей має, але щось там у нього з жінкою не клеїлось.

Вовка озирнувся, ніби боявся, що його підслуховують, схилився нижче й зашепотів, обдаючи співрозмовника хронічним сопухом:

— Повезло мені! Одна там бабка приклеїлася, ну, я їй те, друге, а їй все мало. Думаю, на який хрен ти мені нужна, кошмар! Ну я й те, послав її, понімаш, подальше, котись кажу покотьюлом!.. Отак як у костюмчику був, так до мамані й прийшов — все добро їй оставив. А там у мене того крушталю, коври, знаєш, до чорта всього їй натягав. Кажу: котись ти покотьюлом, я і в одному костюмчику проживу. Ще в мене того крушталю буде — тобі не снилось! А шо, думаєш не буде? Макітерка в мене ще кашку варить...

3

Ця балачка залишила враження важке. Сашко подумав, що й справді не бачився з Вовкою років зо п'ять — той уже не жив на околиці. Їхню хату знесли, закинувши пожильців на далекий мікрорайон — отак вони й не зустрічалися. Часом бачив Вовку біля пивниць у гурті сизоносих і намагався обійти його, а коли пивниці позачиняли, той терся біля гастрономів. Але вразило його не те. Цей чоловік зі своїм скаламученим мозком, з тієї кашею, яка все-таки не могла зваритися в його черепочку — варилася там і справді “кошмарна” мішанка,— цей Вовка чомусь не забув тієї хтозна-як далекої

їхньої дитячої бійки, бо, можливо, та бійка щось у ньому й порушила. Його тіло росло, гналося вище й вище, а пацаняча голова залишалася незмінна — за цей час у ній, здається, не додалося ані звивини. Через це й виріс він отаким недолугим натякалом, бо не вмів навіть збрехати вірогідно. Знав, що нічого в житті не досяг і не досягне, через те й заливав оту невеличку кількість сірої речовини в голівці всілякою мерзотою, і з тієї сірої речовини почали проростати бліді, немічні, як картопляні пагони в льоху, черви-думки — химерні квіти з важким сопушним запахом. Сашко подумав, що вся оця їхня розмова — своєрідна Вовчина спроба взяти реванш, бо, здається, від тієї страшної поразки, ще хлопцем, він, цей довжелезний чолов'яга з каламутним зором, ще й досі не оправився. “Чорт забирай! — подумав Сашко з якоюсь відчайною тугою, — чому ти мені зустрівся зараз?” Зараз, коли відчув: щось і в ньому похитнулося, щось почало тихо руйнуватись. Невже, думав він, якась елементарна хлопчача бійка може бути настільки фатальна, що стала двигуном чи руйнівником цілого життя? Заболіло в грудях, і він замість того, щоб піти до матері (ледве відв'язався від того Вовки, який молов і молов, вихвалявся й брехав і ніби не міг зупинитися), ліг тут-таки, на березі, в зелену траву, з присвистом удихаючи повітря, бо раптом забракло його. Заплющився й слухав, як ніжно пестить сонячне проміння лице, повзає по ньому, тепло обмацуючи, як прилітає від ріки вітерець, навіває прохолоду; ні, він надає непотрібного значення речам елементарним — все значно простіше. Те, що має стати в цьому світі бур'яном, буде ним, незалежно від того, чи був чоловік у хлопчачих бійках переможцем чи переможеним; все, що має дати плоди — дасть їх, хоч би десять разів вихаркував свою кров на білий сніг. “Я зараз тут, на цій траві, — думав він, — так само клопоть нікчемної плоті, хворої і кволої, хоч цей бідолаха задрить мені”. Задрить і через це хоче виставитись — ось причина його брехень, хизування й бахвалячок, навіть про тюрму розповідей, в якій, до речі, він ніколи не сидів. Сашкові гостро боліло в грудях, але то міг бути й не серцевий біль, а відгук важких сьогоднішніх сновидінь і недіспанної ночі, адже тоді земля пахла точнісінько так само, як зараз, коли він хоче надихатися киснем... Земля була вогка, і він уже відчував, як вільга просякає через тонку тканину. Мати його, певне, чекає,

бо в неділю приходив до неї завжди о цій порі; сидить посеред хати на ослінчику, маленька, сива аж так, що її волосся палає білим вогнем, із вицвілими синіми очима; сидить на ослінці з повернутим до входу обличчям, щонеділі зустрічає його в цій позі і саме оця поза незмінно свідчить, що мати не тільки старіє, а вже стара. Жити під одним дахом з невісткою вона не захотіла, власне, вони не вжилися; тут, у дворі на кілька хат, вона прожила свій вік і нічого не бажала змінювати — зрештою, ще чудово могла обійти себе. Він же приходив сюди не так щоб чимось допомогти, як перекинутися словом, бо вони все-таки не втратили духовної злуки, адже він її одинчик і пестунчик — було йому в материнському домі затишно. Саме для відчуття цього затишку й вирушив у сьогоднішню мандрівку, бо в ньому й справді щось сколихнулось. Окрім того, ця дурна зустріч із Вовкою притулила йому до серця ще один неприємний приважечок. Ще один, бо існував той перший — дивний сон про батька, що його не терпілося йому розповісти матері,— ніколи ж бо раніше йому батько не снівся!.

Поліна сиділа, як завжди,— на ослінці посеред хати, сяючи срібним волоссям і приязною усмішкою. Сашко важко сів на канапу й повільно, трохи іронічно розповів їй про сьогоднішню важку ніч, про те, що йому вночі боліло серце і не вистачало повітря.

— Ти б цього діла не задавнював,— сказала мати.— Піди в поліклініку, хай тобі щось порадять.

— Ходив я вже в поліклініку, мамо,— мовив він,— таке враження, що їм мої хвороби, як мені — торішній сніг.

— А результат аналізів знаєш? — сказала мати.— А що показала кардіограма? Обов'язково піди.

— Гаразд,— згодився він.

— З цим жартувати не варто. Ти ще зовсім молодий!

— Я не зовсім молодий,— сказав він.— Я вже підтоптаний.

— В тридцять п'ять років? — розсердилася мати.— Тридцять п'ять років — це ще не вік!

— Коли рівняти до твого,— всміхнувся він.

Тоді, дивлячись у вікно, за яким було вивішено білизну таку ж, яку вивішувала в сусідньому дворі Бутенкова, оповів Сашко матері свій дивний сон — про батька, з яким вони дерлися по скелистій кручі, й про те, що батько впав на смітника,— дивний

такий сон, який продовжує й зараз жити в ньому, а чого? Й досі не виходить йому з голови ота картина — побитий, викривавлений батько зводиться на руках, по яких дзюрить кров, і не може звестись.

— Що воно значить? — спитав з тонкою усмішкою, адже вона, матір його, звісна тлумачка снів.

Стара сиділа на осліпці серйозно, із заціпенілим личком і з кам'яними вустами, з застиглими синіми оченятами. Пауза між ними затяглася, і йому аж незручно стало — може, не треба було всього того оповідати?

— Це значить щось погане? — спитав він і трохи сполошився, бо все-таки, в глибині душі був трохи марновірний.

— Бачиш, сину,— сказала обережно й тихо мати, і її обличчя залишилося так само нерушно-серйозне.— Не хотіла тобі того говорити, бо нічого це не дасть, та й, може, непотрібно тобі це знати. Ми прожили з тобою немало років, ось тобі й тридцять п'ять, і той кнур за тебе ні разу не згадав. Про себе не кажу, хоч і я була молода й гарна, але на милування, як то кажуть, нема силування... Я кажу про інше: про тебе забувати не мав він права, хоч би що там мені казали. Я завжди говорила: коли ти, кнуряка, породив дитину, мусиш про неї дбати...

— Щось я тебе не зовсім розумію,— сказав Сашко.— Яке відношення це має до мого сну?

— Пряме,— сказала мати тим-таки сталевим голосом.— І коли тобі таке наснилось, змушена розказати більше...

Замовкла, опустила очі й сиділа, ніби маленький Будда жіночого роду, завмерлий, закостенілий Буддочка зі срібним волоссям і з руками, покладеними на коліна, знайомими від дитинства руками, тільки значно постарілими й покритими старечими плямами, ніби пліснявою.

— Повір мені, що я себе картаю,— не треба було про нього тобі розповідати, хай би ти думав, що, ну, що так у мене сталося. І не снилися б тепер тобі такі дурні сни.

— Але ж, мамо,— сказав він, чудуючись із її мови.— Хіба сни залежать від нашої волі? Найбільше мене здивувало: ніколи не бачив батька, а в сні — наче живий!..

— Ну і який же він із себе? — цікаво блиснули материні очка.

— Лисий, з вусами, повний, але в міру. Так жалісливо на мене дивився...

— Значить, він,— загадково сказала мати.

— А ти звідки знаєш, як він зараз виглядає? — зчудувався Сашко.

— Вгадала. Оце якось думала про нього й угадувала.

Вона легко зіскочила з осліңця, рухлива і ще цупкенька бабуса, і моторно подибцяла до старого, ще довоєнного комоду — єдиної гарної речі в її хаті.

Рвонула за вушко шухляду і за мить протягла синові конверта.

— Уявляєш,— сказала з видимими нотками обурення.— Він написав мені листа. Тридцять п'ять років мовчав, а тепер написав.— Мене це жахливо обурило, жахливо!

Поліна Войцехівська була вчителька. Вчителька української мови й літератури, любила читати і свої думки вміла виповісти гарно й інтелігентно. Зрештою, вона — тонка душа, але весь її життєвий досвід, хоч прожила довгий вік, був літературний. Літературою вона міряла світ та життя, може тому мислила й вирішувала свої клопоти на літературний зразок: трохи піднесено, але й прямолінійно.

Сашко узяв листа й помітив: руки в нього тремтять. Незнайомий почерк, літери чіткі, але вже трохи розхитані — видно, писав їх немолодий чоловік. Та цей чоловік умів тримати себе в руках: намагався писати каліграфічно й чисто, охайно вимальовуючи кожну літеру. Лист був російською мовою, в якій вряди-годи проскакували українізма. Сашко зирнув на конверта — прислано його з Мурманська. Відчув, як затіпало йому в скронях, а під горло підкотився зрадливий клубок. Але лишався спокійний — на нього дивилася мати. І він не прочитав, а проковтнув того листа, пожадливо хапаючи зміст.

Шановна Поліно Степанівно!

Не знаю, чи випадає мені писати цього листа, тобто чи маю я на те моральне право, але не написати мені також неможливо. Я завжди відчував провину перед тобою і сином нашим, але час минав, моя провина усугублювалась, і я розумів, що в мене з роками стає все менше шансів її позбутися. Зараз я пишу коротко, бо не можу вгадати, які почуття викличе в тебе цей мій лист. Справа в тому, що в моєму нікудишньому житті склалася така ситуація, коли можна спробувати використати єдиний шанс, щоб своєю

довголітню вину не загладити, ні, я розумію: всі оці роки, які минули, не викреслити єдиним розчерком; вони — прірва, якої, можливо, ніколи не перейти, але тільки зараз я можу спробувати щось чи якимсь тут зарадити. Пишу просто й без хитрощів: життя моє після того, як я покинув свою справжню родину, не склалося. Не мав щастя, але не мав і сили, щоб удруге поламати сім'ю. В мене з тією жінкою народилося двоє дітей, вони вже дорослі, а покинути двох, щоб прийти до одного, я не мав морального права. Отож, як не гірко мені жилося, тягнув лямку і свій обов'язок батька виконував у цій своїй другій родині справно. Вам не допомагав з двох причин: жінка моя, знаючи про це моє бажання, оголосила мене любителем випити, забирала зарплату, і я ніколи не мав на руках вільної копійки. Тепер моя жінка померла, діти мене не люблять, бо мати їхня прищепила їм до мене зневагу. Оце і є той єдиний шанс, на який я розраховую. Тобто дуже хочу повернутися на рідну землю, але тільки при одній умові, що ти знайдеш у собі силу пожаліти самотню стару людину і не відкинеш моєї прохальної, покайної руки. Додам до цього ще одне: все своє життя я жалкував за тим, що приніс тобі й дитині нашій велику кривду. Бажаю спокутувати її і спокутувати свою вину, хоч не відаю, чи це можливо. Коли неможливо, викинь цього листа й не май супроти мене серця, бо я вже покараний тим, що діти мої виганяють мене з дому. Пенсія в мене маленька, ощадної книжки не маю, отож не можу принести з собою нічого. Є тільки одне моє бажання побачити вас і попросити вибачення.

Завжди твій *Іван Павленко*

Мати стояла в позі полководця, перед яким розгортається генеральна баталія, сині оченята її були, як лід.

— Що на це скажеш? — спитала переможно.

— Скажу: мій сон щось та й значить, — відповів Сашко. — Йому, очевидно, не позаздриш, раз написав такого листа. А що скажеш ти?..

— Що він шельма, — скоромовкою заговорила мати. — Хитра зараза, як отой Коник-Стрибунець у Глібова. Що він, ще зі мною живши, не про сім'ю дбав, а про розваги. Що в нього друзяки були на першому місці, а сім'я — десь у кишеньці для

годинника. Не все можу тобі розповісти, але невірний мені був ще до заміжжя. Зараз він проливає сльози й кається, але тільки тому, що там добре його знають і прищемили.

— Така ти немилосердна?

— Немилосердна,— сказала мати, і уста її раптом здригнулися в усмішці.— А більше рада. Рада, що він заскавчав, як пес, котрому наступили на хвоста.

— І нічого йому не відпишеш?

— А ти гадав, розплачуся й побіжу назустріч? Ач, яку милість мені виявив! Не озивався тридцять п'ять років, а тепер опшасливив!

Її уста затремтіли, а очі стали двома шматочками болю.

Сашко сидів на канапі, розкинувши на сидінні руки, й дивився у вікно.

— Той сон,— сказав він,— не виходить у мене з голови. А може, йому й справді зовсім зле?

— Ясна річ, зле,— сказала мати, вмощуючись на ослінці.— А хіба Конику-Стрибунцю, який дострибався до морозів, не було зле? Але кожен повинен за свої діла відповісти.

— Мені завжди здавалося,— сказав Сашко,— що той вірш... ну, не зовсім доброї моралі. Розумієш, адже там ідеться про митця, якого не сприймає світ практичний і діяцький. Митця, який все-таки прикрашав своїм співом і танцями життя і світ.

— Не вигадуй дурниць,— різко відказала мати.— Твій батько ніякий не митець, а гульвіса й шельма. Отож і проливає тепер крокодилячі сльози. Але я не така простачка, щоб у них повірити.

Сашко дививсь у вікно і раптом згадав далекий шкільний вечір, який організувала його ж таки мати. Для того, щоб утворити кін, стягли в кінець коридору столи й застелили їх червоною тканиною. Позносили з усієї школи стільці й утворили ряди. Йому мати, тоді ще зовсім малому, доручила прочитати вірша Леоніда Глібова "Коник-Стрибунець", перед цим довго його тренувавши й розказуючи на яких словах робити наголоси. Він вийшов на той кін зі столів, а стіл, на якому стояв, похитувався; отож він, похитуючись разом зі столом, не продекламував, а прокричав того вірша в юрбу школярів, які, наче рій, збилися у щільно спресовану масу. Та маса ворушилася, смішкуючи, балакала, а він на хиткому столі кричав свого вірша, а коли зійшов під ріденькі оплески додолу, мати гаряче пригорнула

його до себе, а що сталося це на очах того смішкуючого рою, Сашко із жахом усвідомив, що пропав, адже тепер його довіку прозиватимуть Коником-Стрибунцем, що й сталося. І тільки тепер він збагнув, що мати тоді не випадково вибрала для нього саме цього вірша, адже його зміст відтоді засів у ньому гвіздом; зрештою, ота маленька декламація була помстою тому-таки невідомому Іванові Павленку, фотокартки якого було знищено в їхньому домі за винятком отієї мацюпенької, котру він випадково розшукав в одній із материних шухляд,— збереглася вона там не тому, що мати тримала до батька задавненого сентимента, а тому, що фотокартка забила у щілину між фанеркою дна й стінкою шухляди, біліючи загнутим крайчиком. Забрав ту фотокартку, хоч не був до кінця переконаний, що на ній (потертій і подряпаній) зображено таки батька. Але йому потрібно було мати батька, як і кожній дитині, й він часто тайкома роздивлявся ту дрібну парсунку, намагаючись збагнути дитячим розумом, чому людина, маючи сина, зовсім долею того власного пагона не турбується? В школі ж він став Коником-Стрибунцем, а найбільше досаджав йому тим Вовка; зрештою, саме через те й почалась ота знаменита бійка між ними, яку й досі згадують вони обидва. Він не перестав бути Коником-Стрибунцем і подолавши Вовку, та й тепер цей віршик викликає в ньому болючий спазм, бо він, попри все, не поділяв нещадного осуду, якому піддано було нещасного співця й танцюриста — можливо, й це було його своєрідним самозахистом.

І тільки тепер раптом зрозумів, що мати, виставляючи його на того хиткого стола, мала й свою потаємну мету, вона хотіла не тільки, аби вірш запам'ятався синові, а щоб мораль його стала синовим переконанням, адже вивчені в дитинстві вірші не забуваються — то була одна із материних помст тому, котрий на все життя її непростимо образив.

— Він стояв у тому сні на смітнику,— повільно проказав Сашко,— покривавлений і нещасний. Хотів звестися, але не мав сили, тільки дивився на мене й плакав.

— Не розумію одного,— різко сказала мати.— Ну, гаразд, він тобі приснився. Але як ти пізнав, що це твій батько, ніколи ж бо його не бачив?

Тоді він розповів про паспортну фотокартку, яка забила у щілину в її шухляді, про те, що тримає світліну й досі в себе і,

хоч вона пожовтіла й на ній не роздивишся доладу того, хто сфотографований, але вгадати образ таки можна. Не диво й те, що він постарів, зрештою, чого в сні не привидиться! Він бачив того чоловіка і знав, що то батько, та й називав його той чоловік сином.

— Казна-що,— сказала мати.— Не треба надавати снам значення.

— Але, по-моєму, ти сама надаєш снам значення,— лукаво сказав він.— По-моєму, надавати снам значення — одне з твоїх улюблених занять.

Але мати зараз нездатна була сприймати його гумору — залишалася серйозна.

— Я дала тобі прочитати листа,— сказала вона строго,— не тільки тому, що він тобі приснився. Як не є, а він твій батько; можеш, коли хочеш, прийняти його до себе.

Це було голковколювання. Тонке й добре розраховане, адже недаремно стара не хотіла жити разом із ним та з його родиною. Сашко скинув на матір поглядом, вона сиділа на ослінці, мала, сива, ніби їжачок, із сухими ображено підтисненими вустами, з колючими, помалілими очима, і він аж задихнувся — увіч відчув прірву, яка розділяє ту жінку й чоловіка, котрий зветься Іваном Павленком, ніколи її, тієї прірви, не перейти!

4

Ішов і подумки декламував вірша про Коника-Стрибунця — слова самі лізли у свідомість: “Коник плаче, серце мліє, кинувсь він до Мурав’я: ‘Дядьку, он зима біліє! От тепер же згину я! Чуєш, в лісі ворон криче, вітри буйнії гудуть? Порятуй, порадь, земляче, як се лихо перебудуть?’” На галявині біля річки града в карти компанія, він знав із цієї компанії кількох. Наче каланча, витинався з-поміж них Вовка, маленька голівка його похитувалася, мов маківка. Ошкірював рідкі попсовані зуби, очевидно, хворів пародонтозом, і Сашку раптом здалося, що його історія з батьком недаремно переплітається чи, може, в’яжеться з історією цього опущеного чолов’яги. Минув компанію, махнувши на привітально зведену до нього Семенюкову руку, і в його голові на заміну отому віршику забринів сипкий, пропитий Вовчин голос: “Повезло мені! Одна там

бабка приклеїлася — думаю, на який хрен ти мені нужна. Кошмар! Ну, я й те, послав її, понімаєш, подальше, котись, кажу покотьюлом!”

Ні, той Іван Павленко, про якого думає весь час, не мав бути схожий на цього Вовку: мова його листа була не блатняцька, незугарна — листа було написано з певним стилістичним блиском. Писала людина тонкої душевної організації, але щось їх з'єднувало, оцього Вовку Семенюка та Івана Павленка, адже Вовка у цьому світі теж Коник-Стрибунець. Ні, не ідеальний митець з його незрозумілими, через вищу досконалість, світові піснями, з його вивищеною недоступністю над тими, котрі живуть практичною щоденністю, а звичайний елементарний життєвський паразит, який тільки й мислить, щоб урвати щось із того, що неміцно лежить.

І тільки тепер Сашко дозволив собі згадати таке, про що не розповів матері, адже і в нього була від неї маленька таємниця, зв'язана з батьком. У 1975 році, тобто десять років тому, він опинився в армії в Мурманську, де й прослужив свої два роки, і це були далеко не медові роки. Одного разу, маючи звільнення, він пішов у кіно — було це невдовзі перед демобілізацією. Біля буфету стояв чоловік із сивими вусами, лисий і пив лимонад. Пив, не кваплячись, підливаючи собі з пляшки в паперову формочку і блукаючи поглядом по публіці. Сашка струснуло — обличчя чоловіка було напрочуд знайоме. Він не належить до контабельних людей, підійти йому до незнайомця ціла проблема, але цей випадок був особливий. Узняв лимонаду й собі, став навпроти чоловіка, випив для хоробрості, а тоді раптом усміхнувся до незнайомця.

— Ви, часом, не з України? — спитав по-українському.

— З чого ви взяли? — спитав чоловік, видимо насторожившись.

— Вуса,— відказав Сашко.— Як у запорожця!

— Так,— сказав уже по-українському чоловік.— Я з України, але давно звідтіля виїхав.

Тоді Сашко відчув, що йому тремтять вуста. Випив ще одну порційку лимонаду, а тоді й бовкнув те, про що потім кавсяся.

— А ви, часом, не Іван Павленко?

Тоді сталося щось несподіване. Чоловік поблід, крутнув очима, кинув на стойку паперову формочку з недопитим

лимонадом і раптом кинувся через юрбу до дверей. Сашко не встиг отямитися, коли ж чоловік прошмигнув повз білетерку і з його визору пропав. Першим порухом у хлопця було кинутися слідом і спробувати наздогнати старого, але щось його стримало. Пізніше він розказав цю історію своєму земляку й приятелю, з яким вони разом служили. Чоловіка, коли він житель Мурманська, вирішили вони, розшукати не важко, треба тільки звернутися до адресного бюро. То, напевне, був Сашковий батько, інакше не зреагував би він так на його слова. Може бути, сказав тоді приятель, що Іван Павленко мав якісь свої підстави остерігатись колишніх знайомих, але які? Страх перед аліментами? Хлопець уже давно повнолітній, і батько це чудово знав. Може, він учинив щось не те під час війни, а зараз переховується? — припустив його приятель. Але Сашко був іншої гадки: батько миттю збагнув, хто перед ним, і не забажав із сином контакту. Зрештою, коли мав рацію його приятель, то батько міг жити в Мурманську не під своїм прізвиськом — оце й варто було перевірити. Але в адресному бюро, куди вони з приятелем таки звернулися, їм видали точну адресу Івана Карповича Павленка, 1924 року народження, який мешкав на проспекті Леніна в будинку під номером 25 у квартирі 54, тобто ніякої детективної історії, яку сподівався відкрити Сашків приятель, не могло бути, батько втікав тоді не від власних гріхів, а таки від сина, бо, здається, єдиним його гріхом і був той син, тобто він, Сашко Войцехівський — прізвище материне, людина 1949 року народження, доля якого склалася ементарно — жити без батька. Але за вказаною адресою Сашко так і не пішов, хоч приятель і переконував його те вчинити — що б це, зрештою, дало? Хіба те, що, побачивши його, той чоловік зачинив би перед ним двері або ще й вилаяв за надмірну нав'язливість. Ось чому, беручи в руки батькового листа, якого той прислав оце до матері, Сашко здригнувся, побачивши адресу, — була вона та сама, яку добре запам'ятав. Однак матері цієї історії не оповів, знаючи, як вона спалахує в подібних ситуаціях, — не хотів вислуховувати зливи античоловічих звинувачень, якими б мати ще довго обсипала б його батечка. Єдиним результатом цієї зустрічі стало те, що, повернувшись додому, він витяг зі сховку батькову фотокартку і пересвідчився: все правильно, доля там, у Мурманську, звела

його таки з батьком. Ні, він не порвав тієї фотокартки, але образ, на ній відбитий, утратив для нього ту принаду, якої раніше йому надавав. Отже, батько таки був Коником-Стрибунцем, інакше чому б мав лякатися власного сина? Тоді, в 1975 році, йому був лише 51 рік, тобто мав ще здоров'я і силу, і признатися до сина значило б узяти на себе якісь щодо нього зобов'язання.

— “Розгулявся на всі боки, все байдуже, все дарма!” — процитував уголос Сашко і схаменувся: на нього з цікавістю дивилася від ганку, що виступав просто на вулицю, особа жіночої статі, цнотливо зав'язана білою хустинкою і непевного віку, тобто куца Наталка.

— Доброго дня! — привітався він до особи, і та відповіла, лукаво блиснувши оком.

Отже, історія складалася своєрідна. Чи так уже відчував батько провину, “велику провину”, як писав, перед своєю першою жінкою та сином, адже тоді, в Мурманську, явно від того сина втік? Чи так уже мучився і чи усугублювалася його вина, чи справді родина в Житомирі, яку покинув, була для нього “справжня”, і чи конче треба було йому ламати ту другу сім'ю, коли б до сина він тоді признався? І, зрештою, чи жалкував він “все життя”, або хоч і трохи за тим, що приніс першій своїй родині “велику кривду”? “Він шельма,— почув схвильований, скоромовний материн голос.— Хитра зараза, як отой Коник-Стрибунець у Глібова”. Здається, мати й справді мала рацію, кажучи це, і не тільки уразу й задавнений біль рухали її вустами.

Відчув, що його млоїть. Щось пізнавав у собі невідоме, дратівливу роздвоєність і хвилювання — зрештою, був він і справді нездоровий. Легка нудота підступала під горло, і він rado б десь присів, але йшов вулицею, де не було лавок. Тому повернув у парк, а звідтіля вийшов на бульвар. Сидів на лавці й дивився, як біля його черевиків повзали мурашки; тіло його обхопила млявість, а може, й сонливість; відчував потилицею сонячне проміння, очі приплющилися — хотів перепочити від цих думок та хвилювань. Не бажав повертатися додому, бо тут добре, тихо й затишно. Поступово заспокоювався, стояла біля нього тиша, прозорий коридор бульвару з синім тремким повітрям, з метеликами, які неквапно снували між дерев. Один з метеликів, кропив'янка, сів на протилежний кінець лавки

й помахував крильми, поводячи сторожко вусиками. “Що вони шукають тут, ці метелики?” — подумав він.

Завищала коляска, Сашко не без здивування упізнав ту ж таки жінку з сонними притуманеними очима, що помітив її ще на початку сьогоднішньої мандрівки. Метелик стріпнув крильми і знявся з лавки, а жінка розвернула візочка й сіла навпроти, виставивши пару пухких колін. Відкинулася на спинку й приплющилася — вночі явно недоспала.

І позираючи на ту сонну, з пухкими коліньми молодичку, ще зовсім юну, бо щось дитяче застигло на її змореному лиці, він подумав, що в тому батьковому листі було, окрім лукаво, щось по-справжньому щире, що людина пише покаянні листи не з легкого серця, що зима й справді постукала по його розуму й душі, і що написати листа колишній жінці завдання психологічно важке.

“Дядьку, он зима біліє! От тепер же згину я!” — продекламував подумки.— “Чуєш в лісі ворон криче, вітри буйні гудуть? Порятуй, порадь земляче, як се лихо перебудуть?”

У візочку захпиькала дитина, і пухкі коліна навпроти підстрибнули. Жінка завозила туди-сюди коляску; Сашко ледве витримував те однотонне повискування. Нарешті здався і встав. Але звівся зарізко, крутнулася голова, і він стояв якесь мить, дивлячись на жінку. Вона блимнула на нього цікаво чи й сердито, але продовжувала тягати туди-сюди вискітливого візка — повні білі ноги енергійно полискували перед його напівпригашеним зором. Сашко рушив бульваром між м'яке мерехтіння світлотіней, між ряди лавок та дерев; на лавах сиділи люди, а біля них ганяла й горлала дівтора. Пообабіч бульвару тяглися дві шосівки і по них котилися авта — він сам був наче авто, в якогось щось негаразд із мотором. Спинився й дихав, ніби бігун після довгої дистанції. Збоку голосно заревіло, аж затрусилося повітря, — на шосівку виповзав бульдозер. Хитав великим, приставленим спереду гребком, гарчав, потрушував могутнім тілом і розбивав виплесками того гарчання сине повітря в прозорих коридорах бульварів. Сашко уздрів, як нервово тріпоче облите сонцем листя; в будинку навпроти жінка розчинила вікно, розсунула фіранки, обперлася білими, аж молочними руками об підвіконня, налягла грудьми — добродушно дивилася на потвору, яка ярісто тарахкотіла гусеницями об асфальт. Пролетіло кілька переляканих голубів; Сашку

прийшла до голови дурна й блаженна думка, що весь цей шум на досі тихому бульварі пробудився від крику того дитяти, яке прийшло у світ цих машин-почвар, щоб ними повелівати. Під ногами в Сашка лежала цукерчата обгортка, і він утупився в неї, бо на обгортці було намальовано літака; інший літак, уже справжній, стояв на дитячому майданчику і по його трапу підіймалися один за одним діти, серед яких можуть бути діти і його. Вони всядуться у м'які крісла і перед ними спалахне екран — діти захоплено полетять у світ власного майбутнього. А тут, унизу, на хіднику бульвару, стоїть, намагаючись утримати рівновагу, людина із зіпсованим мотором у грудях; людина з широко розплющеними очима і кричить подумки білими, як сніг, губами: “Дядьку, он зима біліє! От тепер же згину я! Чуєш, в лісі ворон криче!” І він раптом повірив, що той Коник-Стрибунець, про якого весь час сьогодні думає, можливо, колись опинивсь у подібній ситуації, і раптом зякався; можливо, однієї ночі він також прокинувся (чи не сьогодні це сталося?) і побачив раптом серед неба летючого коня, котрий мчав через небо, ніби комета — віщунка ліха. А ще відчув той чоловік гострий запах землі й збагнув, що так не може пахнути заполярна земля. І він подумав раптом: чи не пропустив, може, часу покаяння, адже досі був певен, що в нього є ще багато часу, що цей час не пізно прикликати будь-коли, що зима ще далеко, за горами та долами, що йому, Коніку-Стрибунцю, можна стрибати й бавитися, співати й танцювати — ні про що важке не думати. І от тільки в ту ніч, можливо, за тиждень перед тим, як приснитися рідному синові, коли й він, Сашко, відчув на обличчі зимовий подих, той чоловік, Іван Павленко, збагнув, що оце він настав — єдиний час покаяння. Зірвався з ліжка і, як був, у білизні та босий, сів до столу, вихопив з підставки ручку й написав листа. І тут розчинилося сколихнуте вихором вікно, вітер вихопив пописаного листа з-під його рук і погнав через ліси й гори, уже покриті снігом і через це негостинно-холодні, а сам він підійшов до розчиненого вікна й дививсь у темінь, власне у ніч-день, бо там, на Заполяр'ї, на початку літа ніякої темені нема, хоч сніг може ще покривати й горби, й долини. Отож дивився він на темінь — білий іскристий сніг, отой образ Вічності, яка прийшла до тебе, розчинила безшумно двері й готова покарати тільки за те, що ти ніколи не думав, а що тебе чекає завтра?

5

Дружина поралася на кухні, діти й справді побігли в кіно, яке крутили в умерлому й поставленому на дитячому майданчику літаку; Сашко сів у тісному проміжку (кухня в них мікроскопічна), між столом і білим кухонним пеналом; фіранки були розсунуті, й він міг бачити шматок хідника, на якому весь час вигулькували якісь люди. Оповідав жінці тихим голо-сом оту історію з батьковим листом, а потому й історію зі сном, коли йому приснився батько на смітнику, побитий і за-кривавлений; про те, що сказала мати і що вирішила; про її немилосердного засуда; про те її “а тепер танцюю, небоже, на морозі гопака” — розповідав це дружині, бо сподівався на її практичну мудрість: йому самому важко щось вирішити роз-умне, бо й сам він був для цієї жінки якоюсь мірою Ко-ник-Стрибунець. Окрім того, коли щось важливе вирішуєш не ти, а хтось близький, кому улягаєш, як просто тоді зсу-вається гора із пліч!

— Мати має рацію,— сказала дружина, кришачи на до-щечці криваво-брунатного буряка,— той твій батько й справді хороша штучка. Так просто жінка не одержуватиме за чолові-ка зарплату, певне, пив добряче й гуляв. Діти його не люблять, значить є за що — добре в'ївся їм у печінки. Не бери тієї історії до серця,— сказала турботливо вона,— побережи себе!

Вона краjala й краjala буряка, й Сашко почудувався: смужки виходили рівнесенькі, однієї товщини. Руки його жінки були багрянні від бурякового соку, а думки чіткі, виражені, рівне-сенько відбатовані зовсім так само, як оці бурякові смужки.

— Коли тверезо розмислити,— казала дружина,— то він батьком твоїм називатися недостойний, сам же казав, що не озвався до вас ні разу, а коли ти його в Мурманську відшукав, то паскудно від тебе втік, як шкідливий кіт. Я до таких мило-сердя не маю.

— Тепер уже точно знаю,— мовив Сашко,— там, у Мур-манську, це був він...

— Я тобі й раніше казала, що то був він, хто б іще? — жінка почала краяти капусту. Ніж і пальці були червоні від буряка, і капуста де-не-де ясніла червоними плямами.— Ні, я таких людей не розумію. Судити таких треба!

— А коли б це був твій батько? — спитав Сашко.— Тоді б ти так спокійно не говорила.

— Мій батько,— рівно відказала жінка,— мене доглядав. Мій батько горба надривав, щоб нам легше жилося, через це і в могилу пішов передчасно. Ти мого батька з цим паскудником не рівняй!..

— Я не про те,— тихо, але вперто сказав Сашко.— Питаю, коли б твій батько виявився такий?

— Сказала б те саме,— вона взяла багряними пальцями жмута пошаткованої капусти й кинула її до каструлі.— Чи може, хочеш, щоб він приїхав сюди, в нашу конурку на одну кімнату? Це хочеш сказати?

— Нічого я не хочу сказати! — буркнув він.

— Не, ти це хотів сказати. А я не бажаю приймати до себе ніяких п'яниць і блудяг.

— Але ж я нічого, Ольцю, такого не сказав! — змолвився він.

— Не забувай, що ти нездоровий,— різко мовила жінка.— Тобі самому треба спокою і догляду. Зрештою, не до тебе ж він звертався...

Це була правда. Нещадна, але ясна в своїй очевидності, бо таки не до нього був посланий той крик із далекого, холодно-го краю. Та ж, до кого він був посланий, знайшла також недвозначне рішення: "Опізнився, небораче,— ось яку відповідь знайшла Поліна Войцехівська.— Хто кохав життя ледаче, нерелівки тому!"

Він сидів і дивився на клаптика хідника, що виднівся з вікна. Хідник був порожній — сірий рівний асфальт, на якому світають цятки недопалків, сірників та обгортки з-під морозива й цукерок. Голосно лементували горобці, обсівши ліпку, що росла під їхнім вікном. Сашко подумав: а що, коли вчинити простіше. Піти на пошту й послати йому гроші. І отак вислати щомісяця, бо хоч і правду казала його жінка,— це була правда тільки однієї мірки. Існувала ще інша правда, про яку не став казати, бо вона словами не виявляється — це правда отого сердечного щему, який не може не відчувати, чи не тому він свого часу повернувся у сім'ю? Є житейська проста і ясна логіка, яку йому з нездоланною переконливістю виповіли сьогодні й мати, й дружина його, а є правда недовідома. Правда задоволеного болю, такого собі безнадійного розглядання напівстертої фотокартки, випадково знайденої в щілині матеріної шухляди; є правда Коники-Стрибунця з його нестримною втечею у світ краси й волі. Є правда людської самотності,

яка раптом остуджує гаряче серце,— і чоловік уже не той, чоловік раптом починає дивуватися з себе, бо той, котрий жив у ньому раніше, зник, а може, й помер. За одну ніч можна перейти рубікона, в людині може вмерти одне “я”, а народитися друге, бо людина недаремне сподівається на всесильну милість часу покаяння, але нема покаяння без прохально протягнутої руки. І вона протягує ту руку, тобто пише: “Я дуже хочу повернутися на рідну землю, але тільки при одній умові, коли ти знайдеш у собі силу пожаліти самотню стару людину”. Сашко не міг висловлюватись у цій ситуації так категорично-нетерпимо, як мати його й дружина, але він був од цих жінок залежний. Сам потребував їхньої опіки, бо і його сила надломилась, як і в того невідомого батька. Він сам Коник-Стрибунець, і вже не має ані сили, ані завзяття доказати свою правоту, як доказував колись із Вовкою, котрий опоганив йому шапку і немилосердно дрович Коником-Стрибунцем. Сашко був залежний і від дітей своїх, оцієї тісенької квартирки, “конурки”, як назвала її дружина, від малої зарплатні, та й невідомо, чи довго зможе працювати, адже завтра-позавтра йому таки доведеться йти до тих байдужих і трохи бруталних білих халатів.

— Що це ти задумався? — спитала жінка, обмиваючи під струменем тушку курки.

— Я не задумався,— відповів тихо.— Я не маю слів.

— Не гризися,— м'яко сказала жінка.— В тебе є мати й ми...

6

Він пішов прилягти, поки в хаті тихо і не ввірвалися з гамором діти, і настільки був зморений, що відразу ж заснув.

Йому привидівся той-таки сон, що й уночі: вони лізуть із батьком по майже прямовисній скелі. Хапаються за виступи і за непевні, дрібні кущаки, якими поросла скеля. Намацують босими ногами щілини й притискаються спинами до розпеченого сонцем граніту.

— Ще трохи, тату,— сказав Сашко.— Бачиш отого куща?

— Бачу,— сказав батько, обличчя в цього було аж лискуче від поту.— Але в мене немає вже сили.

— А ти знайди ту силу, знайди! — закричав Сашко.— Я сам ледве тримаюся!..

— Бачу,— сказав тихо батько,— саме тому в мене й немає сили. Будь милосердний.

Сашко стояв, розпластаний на скелі, розкинувши руки й ноги, серце важко билось у грудях, відштовхуючись від каміння, на якому був розіп'ятий; одна рука його трималася за колючого терена, а друга за кореня, ноги його висіли над прірвою, а з тієї прірви вирвався раптом тонкий і гострий крик...

Він прокинувся й побачив перед собою яскраве, залите голубим світлом вікно, а в ньому летючого вогняного коня.

— Чого ти кричав? — спитала десь зовсім поруч дружина.

— Дай валідолу,— прошепотіли сині його уста.— І швидше, будь ласка!

1987 р.

ІНТЕРПОЛЯЦІЯ

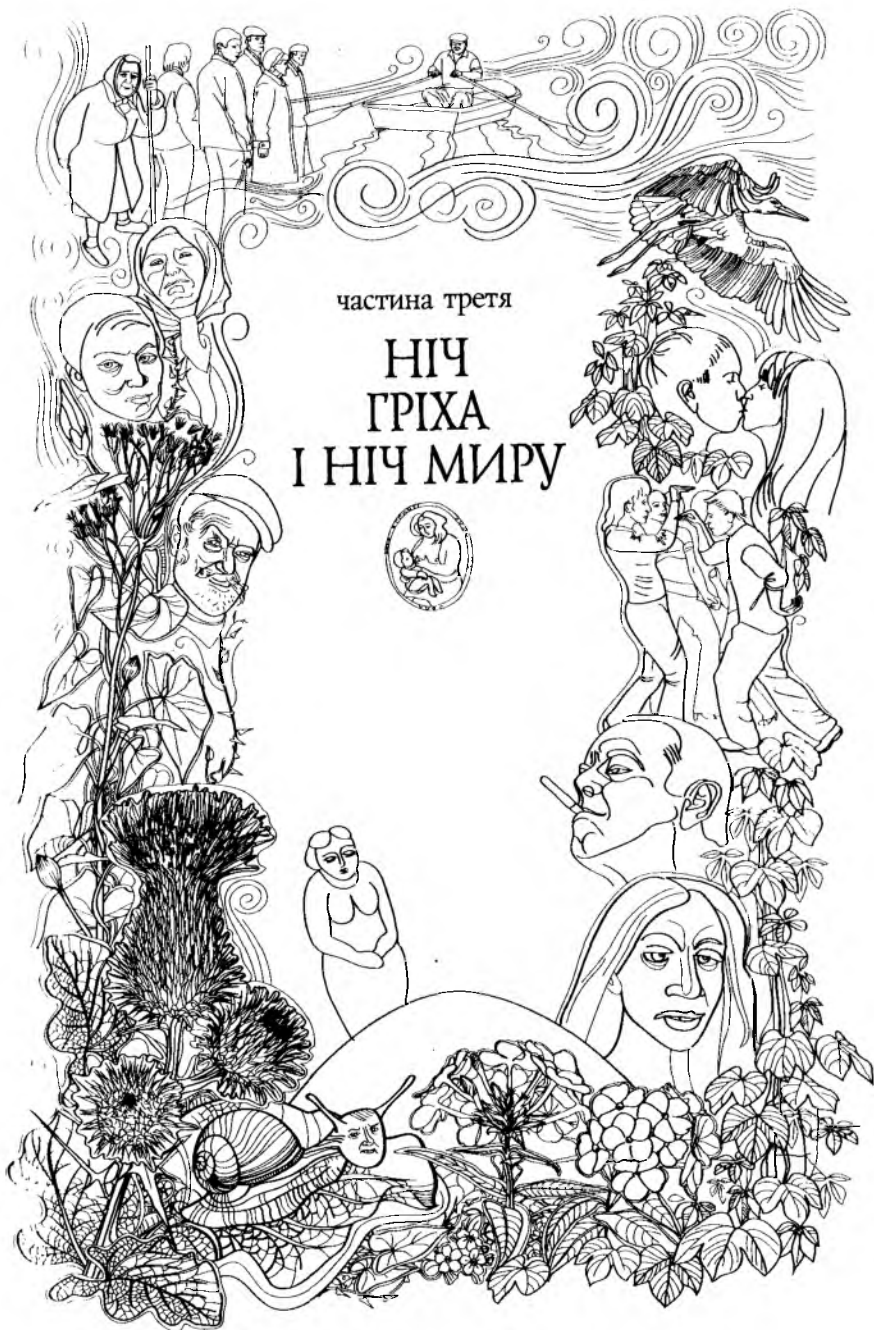
І йшов небом Пастух у синьому плащі та в кепці, із золотою герлигою в руді, наг्राючи, як це водиться в букулічній поезії, на сопілці, а хто зі сплячих посельців околиці був інтелігентніший, бачив у тій сопілці флейту; біля Пастуха покірливо ступав покритий темною попоною, жуючи вату хмар, вогняний кінь, в якого з ніздер вряди-годи виривалися іскри; а всі вони, жителі вулиці, були зігнані у спільну кошару, котра була збита з напівзгнилих дощок; і ця отара розмістилася саме там, де найгустіше насаджено будинків, на невеличкому майданчику між дворами й туалетами, тобто саме там, де жила і найчастіше любила вистоювати ряба Надька. Були забиті в тій кошарі в купу — усі мали овеці шкури, але обличчя кожен своє. І дивно змішалися поміж себе, ніби сплетені тілами у сітку, котра покривала квадрата кошари. Згори ж виглядало, що всі вони сплетені одним поворозом, який тягся від одного до другого, захльостував третього, тягся до четвертого, уплутував п'ятого — і не було в цьому нічого дивного, всі-бо так само були сплутані поміж собою і вдень. Отож отара, сплетена єдиним поворозом, ворушилася, ніби згустки тьми, у тій ночі, й ті згустки часом темнішали, а часом розріджувалися, часом щось вигукували, сварилися, билися чи сплітались у любовному злитті. І над усім цим провисала інша сітка, цього разу тонша — сітка теплої, спокійної й мелодійної музики, сопілкової чи флейтової, як собі хто її чув. Пастух грав із заплющеними очима, відтак гасли і місяць, і зорі, і його золота герлига, і золотий кінь, тобто ті його частини, що не були прикриті попоною. Коли ж Пастух розплющувався, то все знову засвічувалося, темінь розріджувалася й ставала ніби срібляста. А Пастух грав і грав, натхненно і в забутті, аж доки не спинився раптом, відвів сопілку, чи флейту, від вуст і тривожно озирнувся. І була на те підстава, бо в глибині ночі раптом почувся чи рик, чи рев, ніби вмикнуто водночас кільканадцять моторів. Люди, чи, власне, вівці, загнані у

квадрата кошари, не звернули на те жодної уваги, і то з простої причини: всі чудово знали, що десь біля річки Гуйви є танковий завод, і на тому заводі люблять випробовувати двигуни саме вночі, мабуть, для того, щоб далі було чути, а ще для того, щоб пожильці мілітарної держави завжди перебували у бойовій готовності й звикали, що мотори заводяться саме у відпочинковий час. Тоді вся околиця ніби трусилась, і всі, хто не звик до подібних okazій, мав би відчутти невідому тривогу. Але пожильці околиці вже давно не зважали на той дикий серед ночі рев, через це єдиний, хто зупинився й тривожно озирнувся, був Пастух у синьому плащі та в кепці із золотою герлигою. А ще Пастух був угорі і міг звідтіля все бачити, а віви з кошари — вниз, і кожному з них, окрім цього спільного, снився ще й власний сон, а власний сон — це й були власні клопоти, пристрасті, інтереси. Отож кожен, хто ворухивсь у тому квадраті із гнилих, власне уявних, дощок, мав досить свого, і де їм було бачити, що на околицю пішли приступом бульдозери числом рівно тринадцять. І були в тих бульдозерів гнівно розпалені очі-фари, а лискучі сталеві гребки попереду войовниче виблискували сталлю. І ті бульдозери раптом виладнались у стрій, наче уявили себе перед танковою атакою. І в кабінах бульдозерів завмерли залізні водії у залізних піджаках, чоботях та штанях із залізними масками замість облич, з очних прорізів яких лилося не таке потужне, як із фар, але не менш ідке фіолетове світло. І ці бульдозери раптом опустили сталеві лискучі гребки, натужніше ревноли моторами, вгризлись у землю й рушили на околицю, немилосердно трошачи перші будинки, — всі виявились під цей мент порожні, бо поселців їхніх зігнано волею Пастуха у синьому плащі та кепці в ту-ото, описану вище, кошару. І почали валитися трухляві й нетрухляві стіни, більше було трухлявих, і перетворювались у купи лому-мотлоху, в яких змішались перемнуті ліжка, поламані столи й стільці, шафи, змішана подерта й ціла одежа, розтроснені ока телевізорів, лопати й інструменти, каструлі, скатірки, самогонні апарати, лічильники, вікна, розбите скло, телеантени, миски, побитий і цілий посуд, виделки, ложки, коробки, холодники, килими, доріжки, дзеркала, навіть ванни й унітази, які в декого вже завелися, труби, крани, вішалки, хустки й капелюхи, найрізноманітніше взуття — все це поміж себе змішалось майже так само, як і віви в кошарі, сплелось, з'єдналось, помнуте, погнуте,

побите, потрошене. А мотори ревли й ревли, ніби співали над усім цим урочисту поховальну пісню, але не було в тому співі смутку, тільки потужна, переможна мелодія тринадцяти залізних горлянок. І Пастух там, у небі, раптом зірвав із голови кепку, і його пелехата голова засвітилася, бо запалала кожна волосина, а очі засяяли, але не так потужно, як очі бульдозерів. Він звів золоту герлигу й махнув нею. Відтак почувся різкий металічний звук, ніби щось зламалось, і бульдозери погасили люті очі, мотори їхні почали кашляти, ніби захворіли раптом на сухоти, а тоді один за одним позамовкали. І вже без допомоги моторів, а тихо, неохоче, хиляючись, почали важко відповзати на висхідні позиції, відтак знову стали, ніби перед новою танковою атакою, виладнувані в ряд. І зробилися згустками п'їтьми, круглими, кошлатими, синьо-чорними, мовчазними, нерухомими, помалу розчиняючись, як грудки смоли від вогню. А всі ті розтрошені речі почали стягуватися, з'єднуватися, розпрямлятися і знову ставали такими, якими були дотіль, так само стягались і складалися розтрошена цегла, дошки, колоди, камені основ, бляха покрівель, знову улаштовуючись у ті ж таки форми, які мали передоцїм. Отоді-то й збудився вогняний кїнь. Скинув із себе темну попону, яка розпливлась і розляглась й почала розтавати, ніби хмара, сипнув вогняними протуберанцями з нїздер і запалав. І вибіг на крайнебо, маючи золотими копитами. Заїржав безголосо і перетворивсь у велике кругле око, що гостро розсипало довкола жмутки проміння, яке й пробудило світ, прогнавши з нього всі привиддя й примари, відтак почався день новий. Пастух же зник із неба, а може, перетворивсь у хмару, яка поступово почала розчинятися серед неозорої блакиті неба.

частина третя

НІЧ ГРІХА І НІЧ МИРУ

ОПОВІДКА ТРИНАДЦЯТА

ЧОРТИЦЯ

1

Зелений місяць сходить раз на кільканадцять років і пливе над здивованою заціпенілою землею, наливаючи її трепетним, смарагдовим промінням. Тоді відбуваються дива, особливо з жінками: котра любила свого чоловіка чи коханця, переставала любити, а котра не любила, починала його нелюбити ще завзятіше. Красуні у своїх ліжках ціпеніли, а бридахи снили еротичні сни; сірі курочки у своїх видивах бачили, що знесли золоте яєчко, а потім кудкудахкали й кудкудахкали, оповідаючи про це світові, якому було однак байдуже до всього золота у собі — він, отой світ, важко, морочно і навіть грізно спав. У животих вагітних діти починали розправлятися, як курчата у яйцях, лупили п'яточками в тулумбаси животів — жінкам же снилося, що вони танцюють у скаженому танку, а розплющені очі їхні починали світити, ніби ліхтарики. Дівчата виходили (а може, це їм тільки марилося) на подвір'я обійсть, і тут під зеленим місяцем ставало на одне диво більше: одні перетворювались у кішок і притьма кидались у зелену темінь, яка кликала їх дужим голосом; інші перетворювались у сук, які сідали на освітленому п'ятячку і зтяжно вили; треті ставали свиньми — виходили вони за хвіртки й рушали вулицею в пошуках калюж, кожна з тих калюж тримала в собі по зеленому місяцеві, а четверті дівчата так і лишалися собою — це ті, котрі до метаморфоз нездатні. Скидали із себе позеленені сорочки й блукали по дворі, надчікуючи, щоб із мороку виступив хтось як згусток темряви, щоб той хтось мав жилаві руки і хвацькі вуса, пишний чуб над лобом і палкі очі. Тоді дівчата, котрі нездатні до метаморфоз, скрикували тоненько й затуляли однією рукою собі лоно, а другою перса, а ті згустки темряви оточували їх тьмою, і тьма входила дівчатам у серця і в лона, і вони озиралися злякано, чи не побачив хто такого сакраменту. Потому їм бачилися густі оранжеві сни, вони сміялися, й плакали, і сподівалися, що не тільки уві сні хтось жагуче їх приласкає,—

і темінь текла, мов ріки в моря, а темінь сама була морем й біла хвильми об вікна й пороги. Тоді ті, котрі в кішок перетворилися, здоювали по хлівах корів, а ті, що суками ставали, влаштували грища на освітлених галявинах і майданах, а ті, що шукали калюж, їх знаходили і мліли в їхньому калюжному холоді чи теплі, а біля рилець полоскався зелений місяць, якого вони пробували вряди-годи схопити ротом, але звісно схопити не могли. І в усьому цьому царстві, десь на самому дні, ніби по дну океану, йшов із палицею чоловік у кепці з довгим козирком, у стоптаних туфлях, у простій картатій сорочці та зімнутих штанях; а може, він ішов у смушковій шапці, в білих полотняних штанях та сорочці і в напіврозлізлих личаках. Факт той, що чоловік ішов, що не помічав навколо нічого: ні зеленого місяця, ні сонних фантазмагорій — то були сні сонних, а він єдиний у цьому світику не спав. Ішов, прихекуючи, переступав колоди на шляху, перебрдав калюжі й річечки — зрештою, опинився на такому широкому й такому просторому полі, що й зовсім би пропав, коли б не світилося під місяцем його біле волосся. Тоді чоловік рвонув сорочку на грудях і залемментував, закричав, а може, й заплакав — ніхто ніколи так розпачливо у пустині не волав. Тоді й до нього, як до тих дівчат по дворах, виступив із темряви згусток тьми із темним тілом, а може, й з рогами, а може, й без рогів, може, з хвостом, а може, й без нього — щось чоловічого роду-племені, сопливе, від якого несло козлом, може, одягнене, а може, й голе — дивно стало чоловікові, котрий прийшов волати в пустелі. “Отак я закричав і мені вже легше”, — сказав він і сів просто на землю в безросу траву. І обхопив руками голову, й побачив геть-но таку саму ніч, як оця, коли він сам був клубком тьми і прокрадався до двору, де стояла зеленотіла, осяяна світлом дівчина. Спинився зачарований, бо здалася йому дивовижною, бо засяяла красою, від якої він ще більше потемнів, ще більше знесилів і дивно так затужив. Ні, все це він вигадує: і ніч оцю й зелений місяць, і дива в тій ночі, бо нічого того насправді не існувало, не було нічого такого красивого, не існувало ніяких кішок, сук і свиней у калюжах, і голих дівчат у порожніх дворах; просто жив собі на світі хлопець, і той хлопець прийшов на вечоринку до приятеля; приятеля того забирали у військо, приятель жив у напівпідвальній кімнаті, такій малій, що коли прийшли гості й порозідалися за столом, на якому стояли голубці, котлети,

відварені макарони, малосольні огірки в мисках і салати-олів'є, то й вільного місця там не залишилося. Його, хлопця, посадили біля якоїсь сірої істоти в сірій сукні, всі пили самогонку, гелготіли, кричали, розповідали смішні історії; навпроти сидів Шурка Кукса і реготав, розтуляючи широкого, як верша, рота, і хлопець також реготав, бо так годилося. В кімнаті пахло потом багатьох людей, а з краю столу сиділа маленька, суха і зовсім п'яна мати приятелева, куца Наталка, і деренчливим голосом співала: “Ой машина, ти залізена, куди милого повезла”, а “залізена машина” вже стояла на порозі ранку, котрий мав невдовзі настати. Приятель сидів з лівого боку від дівчини у сірій сукні, він поклав на бильце ліжка, бо й сидів коло того бильця, руку, в якій був надкушений малосольний огірок; хлопець ва ного дотикалася до ноги дівчини-сусідки, бо місця було мало, отож і сиділи отак аж надто впритул. Вони пили самогонку і щось гукали, реготав, розтуливши великого рота, Шурка Кукса; на руці в нього не було пальців, та це не заважало тій руці тримати повну чарку; біля Шурки сиділо якесь подобенство дівчини, щілинооке з круглим обличчям і з ріденьким волоссячком, стягнутим на потилиці гумкою від соски. І те подобенство було одягнене в якесь голубе платтячко, що висіло на ній, як на тичці, а коли воно сміялося, те плаття двигтіло і коливалося. Хлопець, а звався він Вася Равлик, так само мав іти до війська, але в нього одна рука була довша, а друга коротша і його забракували, отже, “машина залізена” вранці його на свої колеса не забере, він може сидіти в цій компанії й гетотати, а може тертися ногою об ногу своєї сусідки, а може покласти їй на стегно руку. Ні, він спершу взяв її руку в свою — виявилася та мала, безвольна, кістлява, ніяк не зреагувала на його жеста. Тоді Вася Равлик покинув ту руку і відчув пальцями м'яке, коливаліве стегно, але вона знову ніяк не зреагувала на той його рух — дівчина щось їла, сміялася, щось говорила, ніби й не було його біля неї. А Вася відчув, що наливаєється жаром, що кожна випита чарка — це чарка жару, бо обличчя в нього пашіло, та й тіло його пашіло і ледь-ледь тремтіло, та й очі його пашіли і сидів він розпечений, як казан. А та, до якої він торкався, стегно якої гладив і стискав, була спокійна і холодна, він навіть одчував кінчиками розпечених пальців, що не живе тіло він гладить, а розтовчену кригу, щось отаке, як оте “сало” на річці, яке з'являється перед тим, як вода має замерзнути.

Потім вони танцювали під магнітофона у кухні без жодного вікна, де висіла тільки маленька, бліда і млява лампочка, танцювали на кухні, бо в кімнаті все місце зайняв стіл і стільці; Васин приятель Митько, на прізвисько Гілляка, танцював із тим подобенством дівчини з круглим обличчям і вузькими очима, і те подобенство вигиналося й тупотіло ногами. Шурка Кукса танцював із чимось зовсім маленьким, кривоногим, з двома кісками, як у школярки, і з напрочуд високими грудьми. Він же, Вася Равлик, танцював зі своєю сусідкою, вона дивилася на нього байдужими каламутними очима, а він, обіймаючи її за спину, пізнав, що вона без станика, бо не натрапив на застібку між лопатками. Здивувався й спустив руку нижче і не натрапив на пружку гумки — виходило, що партнерка була без білизни. Аж задихнувся і йому здалося, що лампочка, яка ледве розжарювала свою палючу ниточку — це обличчя дуже схоже на лице подобенства дівчини, з якою гоцював Митько Гілляка, а може, Вася трохи перебрал, бо самогонка була сива й пекуча; може, ці кляті самогонниці настояли її на тютюні чи карболці — він відпустив партнерку і почав викручуватись, а партнерка почала викручуватись і собі, на вуста вона приклеїла майже неживу всмішку, а обличчя мала якесь примнуте й утомлене; каламутні очі дивилися на Васю з чіпкою ув'язливістю, а він, Вася Равлик, пригадавши, що на ній тільки і є, що сама сукня — сіра якась, обвисла й безформна халамида, знов почав розжарюватися, а може, він розжарювався від того, що надто викаблучувався, смикався, вигинався, циботів.

— Га-га-га! — реготав Шурка Кукса, і Вася Равлик чомусь не міг збагнути, до кого і чому це Шурка так по-дурнувату регочеться.

У кутку стояла в якомусь напрочуд старомодному, накрохмаленому ситцевому платті Митькова мати, тобто куца Наталка, несміливо оскалювала щербатого рота, а очі її, два гудзики, смолисто цвілі.

— От дайоть, Васька,— сказав Митько, тримаючи в роті сірника, а в руках тремке подобенство дівчини.— Дивись, Вась, не розсипся!

Тоді Вася Равлик, власне, прізвище його було Мілютенко, відчув, що може й справді розсипатись, а швидше спопеліє, бо такий уже був розпалений, що все з'їдене і випите в його шлунку

кипіло, як у казанку. Піт тік йому по обличчі, він пішов у коридорця, де стояло залізне ліжко, запнуте сірою байовою ковдрою, сів і задивився крізь розчинені двері на танцівливу юрбу. І та юрба раптом виштовхала, чи, може, так здалося Равлику, до нього, а може, це вона сама вийшла, оту напарницю чи сусідку — підійшла і сіла побіч нього, ніби їй така місія в цьому вечорі сидіти біля нього, сіла так тісно, як і за столом. Від танцю в неї ходили груди, а рот відслонився і йому здалося, що зуби в неї рожеві, а може, так відсвічувала помада на її повних і трохи примхливих вустах. Узяв її руку й роздивився: холодна, з короткими пальчиками та облізлим манікюром на широких, як лопатки, нігтях. Вася крутив ту руку, і та безвольно бовталася між його долонь, як щось тільки недавно загусле; тоді перевернув руку долонею вгору й почав вивчати лінії на ній.

— Довго житимеш,— сказав, а вона розсміялась.

— Характер у тебе — возом можна проїхати.

— Куди возом? — не зрозуміла вона.

— Це так лінії в тебе стоять.

— Добре це чи погано?

— Ах, хіба я знаю,— сказав Вася Равлик і раптом, сам не відав, як це сталося, поцілував її у вуста.

— Хо-хо-хо! Вони вже цілуються! — гукнув із кухні Шурка Кукса, і коридорчик, де стояло ліжко і де вони сиділи, раптом наповнився смішливими обличчями, червоними, розпаленими, заповнювався сопухом від випитого і з'їденого, шелестом одежі, шурхотом ніг. Вася Равлик звів очі й побачив розтуленого в реготі рота Шурки Кукси, і його безпалу руку, що вимахувала в повітрі.

— Давай-давай! Цілуйтеся, а ми подивимося!

Під пахвою у Шурки Кукси, справжнє прізвище його було Гаман, стояло оте мале, кривоноге з косичками дівча; Митько Гіляка, справжнє прізвище якого було Голумбійовський, обіймав за плечі подобенство дівчини, в його роті й досі стримів сірник; всі інші — це були просто інші, декого він знав, а декого ні, але тепер, коли і в нього губи були наклепані помадою, коли тіло все ще спалювалось, а в шлункові кипіла їжа й питво, спожиті цього вечора, вони здалися йому веселі й різні, і Вася вирішив, що вони прийшли сюди й заповнили так густо коридорчика не для того, щоб посміятися з нього, а щоб його підбадьорити.

— Чого ж не цілуєтесь? — спитав благовато Шурка Кукса і притис до себе щільніше те, що було в нього під пахвою.

Вася Равлик засміявся, бо на те вони й зійшлися, щоб веселитися, і, схопивши голову своєї сусідки долонями, впився губами в її нафарбовані, якісь нудно-солодкі й зовсім безвольні. Вона не пручалась, але на поцілунок не відповіла, так ніби цілував він гумову ляльку, а може, це й була гумова лялька, і всі ці люди, що так густо наповнили коридорчика, саме тому й веселяться так щиро, бо всі добре знають — йому для сміху підсунули ляльку, а він, дурний, і досі цього не розібрав. Коли ж він цілував свою ляльку, юрба задоволено ревла і плескала в долоні; видалося Васі Равлику, що всі ці люди поспіталися поміж собою руками й гойдаються як на демонстрації.

— От дайть Васька! — сказав Митько, жуючи сірника.— П'яний уже в дим.

Може, й справді він був п'яний у дим, а може, тільки розпалений, бо від нього таки почали витися димові пасмуги; ще трохи і він загориться вогняним стовпом і спалить дім і цих людей. Він ніжно погладив стегно своїй партнерці, що викликало нову хвилю радості в юрби, тоді встав і пішов туди, де мали бути вхідні двері. І, певне, щось особливе було в його обличчі, бо юрба розступилась, і він відчув, опинившись на свіжому повітрі, що так це чудово, коли опиняєшся сам, коли зумів заплеснути за собою двері, й ті двері відрізали його від чогось йому неприємного. Вася спинився на високому дерев'яному ганкові, до якого вели дерев'яні сходи, підвів обличчя до неба і раптом завмер уражений: серед неба цвів зелений місяць. І йому здалося, що його недаремно прозивають у цьому світі Равликом, бо равлик він і є, на спині в нього хатка і, тягнучи цю химерну споруду, він повзе в розросле дике царство лопухів, чорнобилю, лободи, пасльону, собачої кропиви, а ще кропиви глухої й жалючої, чистотілу, калачиків, подорожнику, череди, морігу й осоту, конюшини, рум'яників і мокрецю — все те зелене море, що розкинулося довкола, і в цьому зеленому морі він має знайти найширшого, найзеленішого, найрозкішнішого лопушиного листка, вибратися на нього, пожувати, скільки схочеться, смачної соковитої і вільжистої плоті, а тоді влізти сам у себе, у хатку свою й забути аж до світанку, до того моменту, коли сонячне коло прикотить до цього ганку, на якому стоїть, “машину железну”,

і “железна машина” підхопить невиспаного й хмільного Митька Гілляку і покотить у світ стрижених голів та зеленої одежі, а він, Равлик, лежатиме на лопушиному листку і грітиме боки в ранковому теплі, по тому вип’є роси і, може, згадає, що його історія з сусідкою за столом, так нагло обірвана, може, була й трохи приємна.

Але вона, та історія, не обірвалася. Бо Вася Равлик чомусь додому не пішов, а зійшов із ганку в двір, де сів на лавочці, витяг сигарету і почав диміти вже по-справжньому, і так чудно йому зробилося під цим зеленим місяцем, що він ніби й задрімав трохи, а може, закоцюб і задумався. І хтозна-скільки часу отак минуло, година чи дві, принаймні в ногах у нього лежало аж п’ять недопалків, і от тоді з рипом відчинилися двері, в які він вийшов, і з них вивалилася та ж таки юрба. Магнітофон поставили на ганку, а юрба почала вигецувати вже в дворі; Митько Гілляка побачив Васю Равлика і закричав якимсь тонким, істеричним голосом:

— Рай, Рай, він тут! Ось він, зараза, заховався!

Равлик глипнув очима й побачив, що до нього простує ота його сусідка, ага, вона зветься Раєю, місяць обливає її так чудно, що здається, ніби вона гола, а він — грудка із тьми і темряви, а він закоцюбний равлик під зеленим місяцем; вона йшла до нього спокійна й холодна з напівживою усмішкою на устах і з якоюсь тваринною покірністю. Васі захотілося втекти від цієї дівчини і цього гурту, а вони гоцали й гоцали, реготали і притискали пітними руками до себе пітних партнерів та партнерок; на ганку стояла, ніби дерев’яний ідол, Митькова малесенька мати, її пласке скіфське обличчя було освітлене місяцем, а рота відслонено. Шурка Кукса тягнув у темінь оте маленьке, кривоніге і з кісками — воно опиралося й не хотіло йти, а Рая вже підійшла до Равлика й мовчки біля нього сіла. І він змушений був обійняти її за плечі, тоді спустив руку на стан, знову перевіряючи, чи нема пружки гумки. Вона повернула до нього обличчя, зирнула, але руки його не відкинула, тієї руки, що вже заголила їй коліна і гладила холодну її шкіру.

— Чого пішов? — спитала.

— Перебрав, — відповів. — Провітрююсь.

Хмикнула і знову сиділа біля нього, холодна і спокійна навіть тоді, коли рука його посунула далі та обмацала кригу її стегон, замерзлий ліс її лона, застигле поле її живота. Вася знову

відчув, що його пече, його колотить, у шлунку знову закипає їжа і питво, він аж задихнувся, бо здавалося, що, може, й справді вона не жива людина, а холодна, безчуттєва, без крові в тілі лялька, адже він кипить, а вона крижана, він колотиться, а від неї зимою віє. Вирвав руку з того кромішного холоду; танцюристів серед двору поменшало — розбрелися по закутках і звідтіля долітали дівочі скрики, сміх і вискоти, чоловіче бубання. Митько і кілька пар вигиналися з лінивою притомною, Митькова мати все ще стояла на ганку. Шурка Кукса ніс на руках у глибину двору маленьке й кривоногеньке, і воно в його лаписьках рвалося й пручалось, але не кричало.

— Пусти її! — крикнув Вася Равлик, і Шурка Кукса здивовано зупинився.

— Ти чого?

— Кажу, пусти її! — ще сердитіше сказав Вася.— Вона не хоче!

— А ти звідки знаєш? — спитав так само здивовано Шурка Кукса.

В цей час маленька й кривоногенька вирвалася з Шурчиних рук і, ридаючи, кинулась до ганку, де все ще грав магнітофон. Осмикнуло платтячко і стало там, утираючи кулачками оченята.

— Ти еті штучки, Вась, брось! — грізно сказав Шурка Кукса.— В тебе є своя, так сказать, а до чужих не лізь! Чи може, поміняємося, ге-ге?

Він підскачов до них, схопив Раю за руку й потяг її в глибину двору, і Рая спокійно й байдуже за ним пішла, а Вася Равлик відчув, що шаленіє. Підскачов до Шурки Кукси і раптом ударив йому в дихало, аж той зігнувся й захапав ротом повітря. Рая повернулася до Васі, всміхнулася і пішла назад до лавочки, а Митько Гіляка виплюнув розжованого сірника і сказав:

— От дайоть Васька! І правильно! Бо той кнур зовсім розопсів.

— Я його, Равлика, зара, Мить, бить буду! — сказав Шурка, вже віддихавшись.

Тоді до Шурки підскачило маленьке, кривоногеньке і засмикало його, запросило:

— Ну, заспокойся, Шурцю, Бога ради. Ну заради мене заспокойся,— молило, аж рученята заламувало маленьке.

— Дивись мені, зараза! — замахав кулаком Шурка.— Ми ще з тобою порозгваруєм!

— Пшов вон! — дзвінко викрикнув Вася Равлик.— Пшов вон, я сказав!

— От дайоть Васька! — спокійно озвався Митько Гілляка, вставляючи до рота нового сірника.— Васька в нас правильний! Як воша в бинті!

— Ну, заспокойся, Шурцю, молю тебе,— жевоніло біля Кукси маленьке, кривоногеньке.— Ну, підемо, куди ти хотів, тільки заспокойся.

Тоді Шурка знову по-дурнувато му зареготав, підхопив на руки маленьке, кривоногеньке, і воно знову запручалос я, закрутилося й засмикалося в його руках.

— Чуєш, Мить,— рипуче озвалас я з ганку Митькова ма ти.— Може, хай гості знову до столу сядуть.

Але Вася Равлик більше не хотів сідати до столу. Вася пішов у глибину ночі, осяяну зеленим місяцем, побрів по дні океану, де в густій воді темряви розмито стояли будинки і паркани, зілля й дерева, заснули машини і поросле мохом каміння, трава й електричні стовпи. Півгодини тому на цих стовпах горіли ліхтарі, а зараз умерли, виточили із себе все світло й хололи, облиті міражним зеленим с яйвом. І Вася знову відчув себе малим равликом — повз дорогою, і все йому здавалося в цьому світі розмитим, ніби покритим пухким шаром намулу, навіть він сам, навіть його хатка на спині. Він повз, виставивши пару чутливих ріжків і ті ріжки здригались у холодній густині тиші, яка оповила землю. Не горіло обабіч ані вікна, не чутно було жодного дихання, не звучали посилено кроки запізнiлого перехожого, не спалахував вогник цигарки в жодного безсонька; дно океану — це дно. Вася повільно перебирав ногами й думав, що та Рая, певне, на нього не образиться, бо покинув її навіть не попросившись; зрештою, хто вона йому така і чому має він з нею прощатися? В цей час вийшов на дорогу кіт і засвітив до нього зеленими очима, пирхнув зовсім так, як пирхала Рая, і він подумав: а може, це вона? Схилився до дороги, ніби хотів захопити каменя, і махнув рукою, наче того каменя кинув, і кіт миттю щез, немов розчинивсь у темряві. Тоді Вася задер голову до зеленого місяця, засміявся до нього, але той був такий же холодний, як і та Рая, і він подумав: а що? Вкинув до рота цигарку, запалив сірника і той сірник жовто освітив йому пальці й носа; дим від цигарки був солодко-вмиротворювальний; тоді він почув,

що тишу таки розбивають кроки запізнілого перехожого, і це кроки таки його. В голові стояла така ж каламутна темрява, бо голова його теж була, ніби цей світ, цигарка його — наче місяць, а очі, мов зорі. А на дні того світу-голови, по дні океану його єства повз маленький дворогий равлик, тягнучи змокрілу від роси хатку, а на хатці вмовстився цвіркун і цвірчав, а може, з чогось насміхався. Вася прийшов до своєї хвіртки і почув, що його двір цвіркуни сьогодні вибрали для урочистих зборів, а ще побачив порожній простір, що його тримала на білій спині стежка. Стежка була прив'язана до порожнього ганку, який блищав вологими від роси дошками, і йому здалося, що на тому ганку нерушно бовваніє напіврозмита материна постать. Але то була одна з ілюзій цієї незвичайної ночі, бо мати Василя Равлика померла півроку тому, і ця хата, прив'язана до світлої бинди стежки, німо заховала за своїми стінами три куби порожнечі: дві кімнати і кухню. Він знав, що там плаває така ж синя, тільки густіша, темрява, бо й дім його, й три куби порожнечі в ньому, і розміті речі — все це із дна ночі, й кожна річ ховала в собі чи під собою чи над собою по меншій площині порожнечі: куби, кулі, призми, піраміди — всі геометричні фігури, про які колись так безнадійно вперто оповідала їм учителька математики. Він, Вася Равлик, стояв, обіпершись об хвіртку, і докурював цигарку, і думав про свій порожній дім, в якому ні kota, ні собаки, про порожній двір, у якому цвіркуни збирають урочисті збори, але там ні курки, ні крілика — у хаті живуть хіба павуки, великі, пузаті, з білим хрестом на спині, які ходять по тугих канатах павутини і вимацують та й жеруть занулих чи попалих у ті сіті мух. Більше в цих кубах порожнечі нічого нема, і, думаючи таку чудну думку, Вася Равлик уперше пожалів, що не покликав із собою Раї, — вона б, напевне, за ним пішла. Позирнув на дорогу, ніби сподівався, що вона йде за ним слідом, але дорога тримала над своїм світлим тілом прозору довгу ріку порожнечі, й та ріка текла не від нього, а до нього. Міг би повернутись у двір Митьки Гілляки, міг би зайти до нього, сісти біля Раї, знову чіпати її стегно і тертися ногою об ногу, міг би схопити її за руку й потягти за собою, як тяг її Шурка Кукса, і вона не вчинила б опору, але не міг, бо ноги його стали важкі, бо руки його стали зів'ялі, бо очі його падали, тобто він уже майже засинав, привішений до

цієї хвіртки, і йому здалося, що коли отак засне, цей місяць висмокче його, як висмоктує справжніх равликів з їхніх хаток, а на хвіртці залишиться тільки його одежа, ніби хтось повісив її сушитись, а під хвірткою — туфлі, які давно збирався поміняти на нові. Отож Вася Равлик відчинив хвіртку й пішов, а може, поповз, а може, й посунувся по прив'язаній до ганку стежці, і з того ганку шмигнуло раптом щось темне, блимнуло в його бік зеленим сяйвом погляду і пропало, а він уперше злякався, затремтів, аж сплюнув спересердя тричі:

— А щоб ти пропало!

2

Провалився у якусь чорну яму, як у ковбаню, і в цій чорній ямі наколочено було дикої мішанки: гілок, тварин з людськими обличчями, людей із тваринячими кінцівками, жінок на курячих ногах, чоловіків з кінськими головами, дерев, на яких замість яблук росли жіночі груди, а замість вишень людські очі — все це кричало, кудкудахало, як кури, котрі знесли яйце і ніяк не могли через це заспокоїтися, все це пило, їло, чмакало, грало, танцювало, гомоніло; він же, Вася Равлик, пробирався крізь цей тлум, бо когось ніби шукав. Побачив власного двора, а в тому дворі стояла діжка, і в тій діжці сидів Шурка Кукса разом зі своєю маленькою, кривоногенькою; вона обхопила його руками й ногами, а Шурка Кукса задоволено реготав. Він, Вася Равлик, витяг їх із тієї діжки, як котів, за загривки і викинув геть, і вони, як коти, перелякано шаснули в бур'ян, бо й були, зрештою, котами, вона — білим, а він — рудим, і десь там у бур'янах, раптом заверещали, ніби зчепились у скаженій бійці. А він, Вася Равлик, знову кудись брів і його страхали чудиська рогаті, хвостаті, окаті, пукаті, зубаті, щокаті, ніби в кривих дзеркалах народжені — якісь люди з роздутими головами, коротконогі, вислопузі, з розчепіреними вухами, наче лопухи, з розтягненими до тих вух ротами, якісь товстухи-ропухи в голубих платтях вище колін, на грубих, як стовпи, ногах; йому почулося, що до нього увірвалась якась п'яна ватага, але не мав сили прокинутись, а може, це теж якийсь сон його мучив; ватага кричала, покричала й пішла, а він знову провалився у чорну яму і вже тільки плив по ній у чорному човні, аж доки той

човен не приплив до ясного берега ранку; тоді він розплющив очі й полегшено зітхнув: як добре, що то був усе-таки сон! Біля нього хтось сонно дихав, і Вася здивовано скосив око: ні, це вже був не сон і не привидження — біля нього лежала й спала та ж таки Рая, і від неї аж несло крижаним холодом. Була в тому ж таки сірому платті, лежала неприкрита ковдрою, і він побачив її сині коліна і сині ноги. Волосся було розкошкане, а обличчя помнуге, рот напіввідслонився, і звідти виривалося хрипке дихання. Вася Равлик роздивлявся це диво у власній постелі зі зчумілим здивуванням; він натужно згадував усе, що було вчора,— чи ж справді він її за собою привів? Але ж ні, він прийшов додому сам, хай йому голову відріжуть, а таки сам! Торснув дівчину, і Рая розплющила каламутні зі сну очі.

— Не чіпай мене,— сказала,— я виспатися хочу.

— Але як ти сюди потрапила? — зчудовано спитав Вася.

Вона шумливо повернулася набік, тоді пошукала рукою й натягла на себе ковдру.

— Ти мене привів,— буркнула.

Він лежав уже з нею поруч під ковдрою, і рука сама, незалежно від його волі пройшлася по її холодному тілі, зачепила драглистий розлив грудей, торкнулася стегна — обмазувала крижану плоть, що лежала побіч, ніби він був сліпий і ніяк не міг збагнути, що ж це таке біля нього посапує: кінь чи вівця. Тоді відчув у душі тоскную порожнечу, схожу на відчай, біль у серці чи в душі, зневагу до самого себе за свою ганябну квалість, за те, що він нищий і безвольний, за те, що почали труситися губи й та рука, яка все ще не могла пізнати: що ж то за проява біля нього? Натис на її плече, і Рая безвольно перекинулася на спину, тоді, паленіючи від сорому й власної квалості, він поліз на неї, як альпініст на гору, чіплявся за ту гору ногами й руками і потонув раптом у холодній глибині, просторій, недівочій, бездонній. Губи його забирали з її вуст рештки помади, він конвульсійно здригався, але вона не відповідала ні на його поцілунки, ні на його потути — лежала байдужа, холодна, ніби мертва, не опираючись, але й не пособляючи йому. Він же відчував себе вершником, котрий мчить вскач, але коня під ним нема, під ним лише повітряна подоба коня, і кінь той не креше копитами землю, бо він узагалі без ніг і копит, тільки з повітряними подобами ніг та копит, кінь лише пахне конем,

а може, губною помадою, нудкою, парфумною. Відчував, що з ним коїться щось химерне — попливли перед очима сірі з білими кола, ще мент — і він розірветься, як бомба, розлетиться на тисячки кавальчиків, і їх уже ніяка сила не зможе зібрати в те, що завжди звалося Васею Равликом. І він розірвався, розлетівся на кавальчики, але сила, яка б збрала ті частки, все-таки знайшлася — це була втома і вичерпання, яких досі не знав. Лежав біля Раї, облитий холодним потом, вона ж поведла в його бік розплющеним, каламутним зі сну оком, і те око миттю заплющилося, перевернулася знову на бік, спиною до нього і мирно засопла, а Вася Равлик дививсь у стелю широко розплющеними очима, адже це вперше робив він таке з жінкою, адже сталося у його житті щось небувале, а може, він ще не прокинувся? І щоб переконатися, що таки прокинувся, Вася знову натис на її плече, і Рая безвольно перекинулася на спину, і знову був він вершником, котрий летить ускач, але під ним тільки подоба коня, і знову він розірвався на тисячку кавальчиків і облився удвічі щедрішим потом — лежав біля повернутої до нього спиною Раї майже переляканий, а вона мирно посапувала і хтозна чи й прокидалася, коли творив він над нею насилля. Він же був вичерпаний і вже не сумнівався, що це таки не сон; не сумнівався, що він уже мужчина, що біля нього спить справжня жінка з усіма належними їй атрибутами, але щось його непокоїло й турбувало: хіба так повинно бути? Що знає він про цю жінку, яка спить біля нього, і хіба він її любить? Адже до вчорашнього дня він її відати не відав; ну, може, був трохи підхмелений, повівся з нею вільніше, але ж вона мала його осмикнути? Отож лежав зараз і спливав потом, і йому було водночас приємно й неприємно, бо що вона скаже йому, коли прокинеться і як він перед нею виправдається, адже не кликав він її з собою і до себе?

Вася Равлик виповз із-під ковдри й пішов на двір умиватися. Довго ляпав собі в обличчя, розтирав груди, бо в голові залишався каламут, пирхав, як кінь, знову ляпався, ніби змивав із себе щось бридке, весь отой вилятий і заструпілий піт; тер тіло рушником, аж доки не відчув припливу бадьорості. Тоді одяг сорочку і сів на ганку, пускаючи над собою сиві парашутики диму, і так обдимів себе, що ніби в синій кулі сидів. У цей час над ворітьми з'явилася невиспана, розкошлана голова

із сірником у зубах, і та голова заусміхалася до нього разом із тим сірником.

— Гарно вчора погуляли,— сказала голова.— А де Райка?

— Спить,— сказав кисло Вася Равлик.— Де вона тут у мене взялася?

— Ми привели,— сказала голова із сірником у зубах.— Плакала й просилася до тебе.

— Плакала й просилася до мене? — зчудовано перепитав Вася.

— Еге ж,— мовила голова.— Ну ми й відвели.

— Хто це ми?

— Ну, всі, хто в мене гуляв. А ти що, не чув, коли ми приходили?

— Не чув,— зітхнув Вася Равлик.— Я вчора перебрвав.

— Егеж, всі ми вчора перебрали. Завтра мене вже забирають.

— Що ж мені з нею робити? — безпомічно спитав Вася.

— Як собі хочеш,— байдуже сказав Митько Гілляка.— Чортиця вона чортиця і є. Ну, я пішов.

Голова покотилася по шпичаках паркану, спокійна, розколошкана, сонна. Котилася й жувала сірника, а Васі Равлику самому здалося, що й сам жує сірника, бо в роті в нього з'явився смак розгризеного дерева.

Він підсмажив собі два яйці й поснідав: була сьогодні неділя й на роботу йому не треба, налив здоровенну філіжанку чаю, і той чай мав смак віника; кусав булку, намазану маслом, і та булка мала смак полину. Робив усе це Вася Равлик повільно, бо, кажучи відверто, чекав, що в дверях кухні виросте постать його гості, а може, вона, прокинувшись, тихенько піде собі геть і всі проблеми його вирішаться — знову житиме, як жив, із хаткою на плечах, адже не було ще такого, щоб ув одній хаті жили аж два равлики. Отож, дожувавши булку, яка мала смак полину, й допивши чай, що мав смак віника, Вася майже придумав, що йому робити. Покине її тут, хай відіспиться, а сам піде погуляє, ну, хоч би на острів, сяде з вудочкою й просидить до обіду, а вона хай спить скільки хоче, а тоді спокійно йде, адже незручно їй буде, коли отямиться в чужому ліжку. Вася Равлик був хлопець делікатний, він скинув сандалети і, ступаючи навшпиньки, вийшов із кухні в кімнату. Став і дивився на власне ліжко, там мирно спала та, яку Митько

Гілляка чомусь назвав чортицею, загорнулася у ковдру, повернута на бік, аж круто здіймалося стегно, і сопла, навіть похрипувала. Вася Равлик пішов до виходу, балансуючи сандалетами, тихенько відчинив і зачинив двері, на ганку взувся, захопив вудочку, черв'яки, що залишилися в коробочці з позавчора, відерце на рибу і, ніби тікаючи, чимдуж подався до річки, а тоді на зарослій тополями острів — там він сів на зарослому травою березі, зітхнув і закинув вудочку в річку. І йому синьо попливало перед очима все, що було вчора: ота гулянка, й оті люди, і те, що він перебрав, і та сусідка, і те, як він з нею цілувався на ліжку в коридорчику, і те, що на його губах була нудка помада, і смак тієї помади, від якої його й зараз нудило, і те, як ішов додому, і що сталося вранці. Риба давно проковтнула черв'яка і давно смикнула поплавка, а він сидів із синіми очима і сині видава пливли перед його зором; дивно йому було від усього того.

— Глянь, клаює! — сказав у нього за спиною голос Шурки Кукси.

Вася Равлик здригнувся. Схопив за вудочку, риба блиснула над водою й пішла на дно. Шурка реготав.

— Слабак, — сказав, сідаючи біля нього. — Треба було підсікти.

— Іди ти! — сказав Вася Равлик.

Але Шурка Кукса й не подумав кудись іти. Він штовхнув Васю ліктем у бік.

— Я вчора ту малу славно врізав. Ух, гаряча! Як в'юнок під тобою. А кричить як!

— Чого це кричить? — здивувався Вася Равлик.

— Ну, це коли їм те, то кричать, — поблажливо пояснив Шурка. — Чим гарячіша, тим більше кричить. А ця малявка скажена. Як вогонь пекла! Ух же я врізав!

Поплавок знову пішов на дно, Вася Равлик підсмикнув, але з тим-таки успіхом. Шурка Кукса реготав.

— Да, не вмієш ти!

— Іди к чорту! — визвірився Вася Равлик. — Чого ловить мішаєш?

— Ну, ти не дуже, — підхопився Шурка. — Я до тебе, як до друга.

— Тоже, друг мені знайшовся, — скипів Равлик. — Пошов отсюдова! А то знову вріжу!

— Ну ти не той! — відступив Шурка Кукса.— Бо і я можу врізати. Поговорить прийшов до тебе, цікаві речі розказати, а ти як з цепену зірвався... А що, чортиця від тебе вже пішла?

— Пішов вон! — рывкнув Вася Равлик і кинувся на Шурку Куксу, той стрімголов ударив у кущі бузку, прорвався через них і побіг.

Вася Равлик за ним не погнався. Важко дихав, і йому аж недобре стало: чого це вони всі звать ту Райку чортицею? Шурка Кукса зупинився на віддалі.

— Ти мене, Равлику, не задирай! — крикнув погрозово.— Думаєш я забув, як ти мені вчора врізав?

Він раптом скривився, наставив пальцями різки і заспівав, як співав ще пацаном, коли дрович Васю:

— Равлик, равлик, вистав рожки, я дам сиру на пирожки!

Вася Равлик не витримав. Рвонувся через бузкові кущі, але Шурка Кукса вже мчав через верболози, прориваючи їх, наче танк. Вася Равлик відстав. Сплюнув і повернувся до вудочки, а поплавка в тієї й не було. Тоді Вася обережненько підсік і раптом відчув, що на гачку щось немале. Вудилище вигнулось, і Вася Равлик кинув його у воду — риба потягла вудку на середину річки. Тоді ніби ожив на човні поблизу рибалка. Витяг чимскоріше з річки ківину, тобто прив'язаного до шворки каменя, сів на весла й чимдуж погнав до вудочки. Вася Равлик скинув тим часом штани й сорочку і вже плив, викидаючи маслуватими руками.

— Я його з човна візьму! — закричав рибалка, був ним Віталій Корж.— Не лякай, Вась!

Вася став на підводного каменя, з води стриміла тільки його голова.

— Підсака у тебе є? — схвильовано спитав.

— У мене всьо є, Вась,— самовпевнено сказав рибалка.— Я таких коропців не один десяток піймав.

Він покинув весла і схопився за вудилище, що пливало по воді.

— Не дуже рви,— крикнула Васина голова.— Помаленьку підводь, Віта!

— Ти мене, Вась, не вчи,— сказав рибалка Корж.— Я його зара вмиг залапочу!

Вудилище аж зігнулося до води, Корж пихтів; голова Васі Равлика схвильовано моргала, а рот аж розтулився від захоплення.

— Так його не візьмеш,— сказав Равлик.— Попусти!

Корж кинув вудилище на воду.

— Хай трохи втомиться,— сказав він.

Вудилище помчало по воді, а Корж рвонув за ним човном. Тоді знову схопив вудочку, але вона легко подалася — з води вистрибнув порожній гачок.

— Да,— сказала Васина голова.— Зірвався, зараза!

— Кіло на п'ять було,— сказав Корж, підїжджаючи до Васі.— Я вчора точно такого взяв.

Вася Равлик поплив до берега спиною, тягнучи за собою вудочку.

— З берега ти б його все одно не взяв,— сказав Віталій Корж.

Але Вася Равлик уже розчарувався у риболовлі. Він скинув труси, викрутив, а тоді вдяг на голе тіло штани й сорочку. Скрутив вудочку й тільки по тому йому прийшло до голови: а чи добре зробив, що покинув удома чужу жінку. А що, коли вона його оббере? Великого добра Вася не мав, але в нього був поганий настрій, у нього в душі бовталася жахлива мішанка і то хто зна від чого: чи від невдалого рибальства, чи від чергової сварки з Шуркою Куксою, чи від того, що всі вже знали про Раю, яка спить у його домі, й негречно обізвали її чортицею, чи від того, що він міг і справді прийти в обкрадений дім, а в нього ж там костюм, і туфлі, й трохи грошей у шафі, на які мав прожити до полочки, а ще в нього був класний транзистор. Ішов і подумки перераховував усе, що в нього було і що можна було вкрасти. З цими думками відчинив хвіртку й побачив на ганку Раю, все в тому ж сірому платті, вже розчісану, але з припухлим після сну лицем. Вона сиділа й позіхала, не прикриваючись.

— Чого пішов? — спитала.

— Рибу ловив,— відповів Вася Равлик.— Виспалась?

— Та не дуже,— муркнула Рая.— В тебе щось хавать є?

— Чого не взяла в холодильник?

— Я тут не хазяйка,— повела плечем Рая.— А що там у тебе є?

— Ковбаса і яйця,— сказав Вася, пробуючи й пожартувати. Але його плаский гумор до неї не дійшов.

— Дай хліба з ковбасою,— знову позіхнула Рая.

Він пішов і відбатував їй ковбаси і намазав грубий клопоть хліба маслом, а тоді сів на ганку й дивився, як пожадно вона

їсть. І щось таке чудне йому здалося: ніби це кішка перетворилася в людину, адже й прибилася вона до нього, як блудяща кішка, а він кинув їй шмат ковбаси, от вона й уминає, сторожко на нього позираючи.

— Ти хто? — спитав Вася Равлик.

— Я? — повернулася вона до нього з набитим ротом.— Рая.

— Це я вже знаю. Де живеш?

— Я? — знову перепитала вона.— На Мальованці.

— А те, що ти не прийшла додому, нічого?

— Не,— сказала Рая.— Я часто не приходжу додому.

— Батьки в тебе є? — строго спитав він.

— У мене? — спитала Рая.— Мамка є, папки нема.

— А де ж папка?

— Папки й не було,— байдуже мовила Рая.

— А ти десь робиш?

— Я? Та не!

— А що ж ти робиш?

— Я? Нічого.

— А з чого живеш?

Глянула на нього вовчням, і тільки тепер він помітив, що вона ще дуже молода, і це тільки такий накип на ній: дозрілої, а може, й потертої жінки.

— Мамка в столовці работає,— сказала.— От і носить нам їсти.

— А скільки ж вас у неї?

— Нас? П'ятеро.

Ковтнула останній ковть і обтерла губи.

— Ще їстимеш?

— Не, я сита,— сказала.— Закурить у тебе нема?

Він витяг сигарети, й вони закурили. Позирав скося на свою несподівану гостю і все ще дивувався: й досі нагадувала вона йому блудящу кішку, яка перебивається у світі абияк: щось принесе їй мати, щось украде сама чи прибіється до якогось дому. Раптом подумав: на ганку їх напевне побачать сусіди, а може, вже й побачили — стало від того неприємно. А ще йому стало неприємно, бо не відав: ось вони поговорили, а далі що? Відіслати її додому? Але якось не міг її прогнати хоча би з-за того, що було між ними вранці. Залишити в себе? Але тоді між ними мали б виникнути якісь стосунки — чи ж хоче він триваліших стосунків з такою-от дівчиною? Зрештою, звідав,

що вона давно вже не дівчина, очевидно, не одному й у підстілку була. Ні, ліпше її прогнати, всунути в руку десятку і хай котиться під три чорти.

— Слухай,— спитав раптом.— А чого тебе чортицею звуть?

— А чого тебе Равликом? — спитала вона.

— Ну, я хлопцем любив ото казати: “Равлик, равлик, вистав рожки...”

Вона засміялась, коротко й хрипкувато, здається, вперше отак сміялась.

— Чого ти?

— Бо ти на равлика схожий,— мовила, випускаючи дим.— А де тут у тебе туалет?

— За хатою, в кінці стежки,— сказав він трохи невдоволено, бо не любив, коли з нього сміялися й називали Равликом.

Вона пішла, мотаючи задком, а він ліниво подумав, що фігура в неї нічого, от тільки це плаття. Подумав: коли б її вдягти по-людському, послати в перукарню й по-людському підстригти, бо в неї на голові якась нечупарна кучма, заборонити ваксити губи й чорнити очі — може, була б і нічого. Але ні, найрозумніше відіслати її зараз, бо навіщо йому в домі таке чудо?

Вася Равлик був хлопець простий, але порядний: пив рідко, любив ошатно, без вибриків, одягатися; мати, поки жила, про нього дбала, а зараз він дбає сам про себе; подобалися йому дівчата ошатні, одягнені зі смаком і які не вельми ваксуються; з Митьком Гіллякою він знався по-вуличному, бо вони разом росли, разом і в школу ходили; Митько, правда, закінчив вісім класів, а він, Вася Равлик, усі десять. До п'яниць та картярів Вася не приставав: ходив на роботу в друкарню, і робота в нього була чиста — лінотипіст. Любив читати газети й дивитися телевізора, навіть книжки брав у бібліотеці, а десяток мав і власних — вони стояли на етажерці й були страшно потріпані, бо їх Вася не шкодував давати у позичку на прочитку на роботі й хлопцям із вулиці. Дівчат він трохи побоювався, особливо тих, що йому подобались, і от раптом устряв у таку халепу, покористувався кинutoю йому в ліжко нестатечною дівчиною і тепер сидить бевдзем і не знає, що йому з тією дівчиною робити. І він вирішив бути мудрішим від самого себе, тобто нічого він цій дівчині чи жінці не скаже: хоче, хай собі йде; хоче, хай сидить на ганку; хоче, хай залишається — він собі житиме, як жив, а з нею... Ну, якось воно буде!

Вася Равлик рішуче встав, виплюнув недопалка і, не чекаючи, поки повернеться його гостя, пішов на кухню варити обід, бо вже й пора було. Одне тільки він зробив не так як завжди: налив у кастрюльку води більше, ніж коли варив для себе. Вода закипіла, й він кинув туди дві картоплини, цибулину, морквину й корінець петрушки. Потім підійшов до вікна, бо Рая не з'являлася: цікаво, чи сидить на ганку, чи пішла собі? Вона сиділа на ганку, обпершись спиною об стовпчика поренч, дивилась кудись перед собою, а може, й подрімувала. І Васі Равлику стало так дивно на серці, адже перед ним була дівчина, чи жінка, з якою він вперше з'єднався фізично! Ні, він не повинен розчулюватися: хай собі на ганку сидить. Але вона раптом устала й пішла в дім. Вася Равлик відскочив од вікна.

— Слухай, дай мені двадцять копійок,— сказала вона.

— Нащо тобі? — здивувався Вася.

— Сигарет собі куплю.

— Може, купиш чогось іншого,— сказав він, сам собі дивуючись, навіть це каже,— молока, сметани, сиру...

— Це вже сам собі купиш,— байдуже сказала Рая.— Мені тільки двадцять копійок.

Він дав їй карбованця й подумав: то, може, таки піде? Вона пішла, він дивився, як виступила з хвіртки, як подалася вулицею в той бік, де був магазинчик; юшка голосно кипіла в нього за спиною, ніби реготала з нього, бо Вася начебто вирішив залишити її, оцю дівчину, в себе, раз пропонував їй купити в магазині стільки харчів. Вона ж від того відмовилася, взяла тільки карбованця — цікаво, повернеться, чи ні. А коли вона повернеться, що йому чинити з нею далі? Може, знову спробувати любові? Але не так, щоб вона спала, а щоб притомно відала, що він їй робить. Ця думка підкріпила Васю Равлика, хоч він був доста ситий. Але досі він жінки не знав, тому й пожадність така в нього виникла. Чекав її повернення вже й нетерпляче, навіть хотів його, а коли її розкудлана голова з'явилася над парканом, зітхнув і захвилювався. Ну, як він має себе вести? Коли був підпийлий, йому легко було облапати її, коли вона лежала з ним під однією ковдрою несвідомо, йому легко було накинутися на неї, а як зараз? Рая зайшла в хвіртку й рушила до ганку — він од вікна відскочив. Вона зайшла в дім.

— Слухай, тобі здачу віддавати, чи хай мені на цигарки залишиться.

— А ти купила тільки пачку?

— Ну да,— сказала вона.— Й коробку сірників.

— Хай тобі залишиться,— сказав він і невідь-чого почервонів.

Повернулася й вийшла на ганка, сіла як раніше й закурила, безмовно дивлячись у садок, а він уже й не знав, як до неї підступитися. Тоді подумав, що в нього є півпляшки вина і що за обідом він може виставити її, а тоді сміливіший стане, а тоді й повторить те, про що думає. Вийняв із холодильника шматка м'яса, прикрутив до столу м'ясорубку і почав спокійно те м'ясо перекручувати. Потім вкрутив туди цибулю й розмочену булку і вирішив, що котлети посмажить потім, зараз треба збігати до магазину й купити чого треба. Схопив материну господарську сумку й вийшов на ганка.

— Я побіг у магазин,— сказав.— Є там сметана й сир?

— Не помітила,— сказала Рая й випустила синє пасемко диму.— Слухай, а що коли я візьму ковдру й полежу там під яблунею?

— Будь ласка,— сказав він.— Не доспала?

Але вона не відповіла, відвела тільки притомлені очі й випустила з наквацьованих уже вуст (де вона взяла помаду?) синеньку хмарку.

Він побіг у магазин, а там була невелика черга, отож затримався, а до молока, сметани, сиру й масла прикупив ще півкіло цукерок, хоч сам цукерок ніколи не їв, а ще купив кілька пачок печива, хоч раніше печива також не купував, і блок дорогих сигарет, хоч сам курич "Ватру" чи "Приму", й кілька пляшок пива — пиво раніше він купував, а по тому помчався додому, волочучи важкенну сумку. Раї на ганкові не було, не було її й під яблунею, що звідси проглядалася; він заскочив у дім і підійшов до вікна спальні. Звідси видно було решту садка й город. Тут він її побачив: лежала на ковдрі під сонцем голісінька, засмагла до чорноти, лежала долілиць, і він уважно роздивився майже бездоганні її форми, а оскільки все тіло її засмагло рівно, без білих плям на сідниці й білої смужки на спині чи шиї, подумав, що так лежати їй не первина. І відчув при цьому гіркий полин, а разом із тим і відвагу: а що, коли він зараз до неї вийде. Захопив торбинку з цукерками й, мліючи від зухвалості, подався за хату, а коли підійшов, вона й не рухнулася, ніби спала.

— Приніс тобі цукерок,— сказав, відчуваючи, що язик йому тремтить.

— Поклади,— мовила вона розмлоєно.

— Так засмагла,— мовив він, все ще непотрібно хвилюючись.

— Угу,— буркнула вона, а що він поклав біля її голови торбинку з цукерками, простягла, не зводячи голови, руку з напівобізлим манікюром на пухких, коротких пальцях, пошаруділа папером, витягла цукерку й послала її кудись під купу волосся, що безладно покривало її голову.

— Я пішов доварювати обід,— сказав він, хоч йому хотілося впасти тут, біля неї.

— Угу,— муркнула вона, а її рука знову потяглась до торбинки.

Він пішов додому, відчуваючи, що кипить. Щось його в цій ситуації дратувало, збуджувало, невдоволило, стримувало, бо він і справді вів себе як бездзь, бо таки не знав, як себе вести і до чого все це призведе. Ні, він даремно її від себе не прогнав, даремно ув'язується в стосунки з нею, бо це ж якась і справді чортиця. Аж зупинився від тієї думки: чому так вирішив? Ні, він нічого не розумів, нічого не знав, був лише запалений якимсь бридашним вогнем, був лише якимсь перелопачений, перекручений, перемучений. “Чорті-шо!” — буркнув він, всуваючи до рота цигарку й запалюючи сірника.

Смажив котлети, вряди-годи підбігаючи до вікна спальні й дивлячись на те нерушне розпластане тіло в садку. Ні, не зовсім нерушне, бо рука її раз у раз просувалася до торбинки й посидала до рота цукерки, натомість викидала з-під кучугури волосся пом'яті барвисті папірці. І тих папірців було вже накидано на ковдрі з десяток, блискотів станіоль, і йому аж нудно ставало. Тоді вирішив до вікна більше не підступати, а сісти біля шкваркітливих котлет, біля довареного супу, біля газового вогника, біля сигарети, що стриміла з його пальців, і трошки подумати, а може, зібрати всю відому інформацію про гостю. Що йому сказав Митька Гілляка? Перше дивне: вона, ця Рая, плакала й просилася до нього, Васі Равлика. Друге, що вона чортиця, сказав Митька Гілляка, що Вася Равлик — пацан, коли таких речей не розуміє, бо чортиця, сказав він,— вона чортиця і є. Інформація Шурки Кукси була ще убогіша, той тільки спитав, чи чортиця від нього пішла. Вася Равлик,

певне, й справді був іще пацан, бо що таке чортиця ані на мак не розумів; Вася Равлик був наївний, як тополиний чи кульбаб'ячий пух — може, недаремно його й Равликом прозвали? Не розумів, чого Рая мала плакати й проситися до нього, адже вони там тільки принагідно між собою притерлися. Зрештою, пояснити це не було важко: вона, очевидно, теж перебрала, от і вела себе казна-як, бо й він, Вася Равлик, вів себе також казна-як. Одне тільки його насторожувало: коли Шурка Кукса спитав, чи пішла вона, знав, що вона до когось пристає, а потім іде. Ще одна цікава деталь: чортиця в нього нічого не вкрала (до речі, гроші лежали на місці), хоч він покинув її саму в порожній хаті, навіть попросила в нього на сигарети.

Котлети пригоріли, в кухні було повно сизого диму від котлет і його сигарет, і він розчинив вікно. А тоді не витерпів і знову побіг у спальню. Торбинка була пожмакана і валялась на ковдрі, а цукерчаті обгортки розсипалися біля неї, як курчата біля квочки.

Рая лежала, обіпершись об правий лікоть, повернута до нього спиною й курила, доносячи до невидимих звідси вуст цигарку лівою рукою. Він подумав: може, винести їй пива з печивом? Але цього разу стільки відчайдушності не мав, бо йому було мутько дивитися на оголене жіноче тіло, а наблизитися — ні, він би тоді собою не зволовів. Картопля вже доварилася, котлети досмажились, юшка готова — можна кликати її обідати. Він відчинив вікно.

— Обідати будеш? — спитав голосно.

Ліниво обернулася до нього, сіла, струснувши важкими грудьми, і йому, Васи Равлику, аж заплющитися захотілось. Але дивився на неї широкорозверстими очима, порожніми і тремкими, бо він уже не належав собі, бо в голові в нього не залишилося жодної думки, а тільки трохи диму від власної сигарети, а може, трохи диму від пересмажених котлет, у роті зникла слина, а язик став кілком. І він раптом вискочив із вікна просто на скопану грядку, а вона завмерла з настромленим на руки платтям — почала вже одягатися. Він пішов просто на неї, роздимаючи ніздрі й чуючи шалено розбовтане в грудях серце, а вона спокійно покляла плаття на ковдру і лягла горілиць, ледь-ледь розсунувши ноги. Вася впав на неї, як підкошена бадиллина, і знову відчув солодко-нудний смак помади і ввійшов у широку, простору, зовсім не дівочу долину і пішов по

тій долині сліпий, вимащуючи патерицею дорогу; кипів, ніби смола, але долина, по якій ступав, була холодна. Дерева, біля яких ступав, не квітами були покриті, а інеем, і він відчув, що його вогонь у тому холоді й інєї гасне, тлумиться, зникає, йому аж пекло від того морозу, адже тіло, яке він, здавалося, підпалював, було нерушне й ніби неживе. Губи, з яких він злизував помаду, були так само холодні й неживі, руки й не подумали шевстися та обійняти його, а безживно розкинулися, очі були розплющені, а обличчя бридко-гарне, але без найменшого рум'янцю.

Скотився з неї і важко дихав, а Рая лежала біля нього нерушна й зимна, і його раптом аж страх пробрав: а раптом вона померла? Сів і зирнув на неї й побачив, що вона дивиться в небо, хай і порожніми й байдужими очима, але цілком живими.

— Будеш обідати? — спитав він.

Вона сіла й накинула плаття. Встала, й воно ковзнуло по її загорілому тілі.

— Що там у тебе? — спитала й потяглася за яблуком — зірвала його.

— Суп, картопля й котлети, — сказав він. — І пиво. Чи, може, хочеш вина?

— Нє, — сказала, вгризаючись в яблуко. — Досить і пива.

Пішла по стежці, байдуже покушуючи й жууючи яблуко, а він аж хвилю ненависті відчув — надто вже була незворушна. Але з'явився цього жорстокого й мимовільного поруху, бо що вона йому, зрештою, завинила? Була покірною й безвідмовною, а те, що виточувала від себе холод, чи ж її вина? Вася Равлик усовістився й подався слідом, навіть двері перед нею відчинив.

Потім вони сиділи на кухні, їли зварений ним обід і запивали пивом. Вона їла й пила з тією ж таки пожадливістю, ніби хтозна-скільки сиділа голодна, а він кидав на неї поглядом і вряди-годи підсував їй те чи те, доливав пива — не зникало в нього відчуття, що це бездомна кішка до нього прибилася і в чудний спосіб перетворилася у дівчину-жінку.

— Слухай, — спитав він, не витримавши мовчання. — А чого ти без білизни ходиш?

Рая пересмикнула плечима.

— Так мені лучче, — сказала, п'ючи пиво. — Нічого не жме.

— Може в тебе того діла нема? — спитав обережно він.

- Нема,— сказала просто.
- Ти і взимку так ходиш? — спитав він, але вона не відповіла — їла.
- А інша одежа, крім цього плаття, в тебе є? — знову спитав він.
- Є,— сказала вона.— В мамки.
- І це ти отак живеш: до когось прибиваєшся, з кимось спиши?
- Ну да,— мовила, зирнувши на нього невинними очима.— Часом мамка мені чоловіка знаходить.
- Поживеш ти з ним і що? — спитав Вася.
- Нічого,— смикнула вона плечима.— Потім він мене виганя.
- І всі виганяли?
- Ну да, всі,— сказала покірно.
- А чого виганяють?
- Не знаю,— сказала вона, і на її очі раптом вибились слези.— Не наваляюся.
- А як ти потрапила до Митьки Гілляки?
- Подружка привела.
- В тебе є подружки?
- Не,— сказала Рая.— Одна знакома привела.
- А це правда, що ти до мене просилася? — спитав він.
- Ну да,— невинно глянула.— Ти ж мене обіймав і цілував.
- Він розтулив рота: логіка її була вбивча. Але якась вона — чи не від світу цього, нерозвинута чи чокнута. Вася Равлик із шумом видихнув із себе повітря.
- Помий після обіду посуд,— наказав він і встав.
- Але вона на його наказа уваги не звернула. Вийняла з кишеньки плаття дзеркальце, тюбик помади й чорного олівця, підмазала губи, підфарбувала очі, а тоді глянула на нього:
- Можна, я посплю? — спитала.
- А посуд не хочеш помити?
- Не, це ти сам помиєш,— сказала й позіхнула.
- В саду будеш спати чи в хаті? — спитав він.
- У хаті,— сказала вона.— Я вже позагоряла.
- Він складав брудний посуд, а вона встала, ще раз подивилась у дзеркальце, пригладила пальцями волосся й хитливо пішла, прокручуючи задком, з кухні. Тоді він ніби щось пригадав.

— Слухай,— схвильовано аж дзвінко спитав,— а тобі ті чоловіки, що з ними спала, дітей не робили?

Вона повернула до нього профіль.

— Не,— сказала вона.— В мене діти не родяться.. Я бездітна...

Плеснули двері, Вася Равлик стояв серед кухні з брудною тарілкою в руці, рот і очі в нього були розтулені. Дивно, ще вчора жив він інакше, ще вчора дім його був порожній, навіть коли й сам удома; сьогодні ж сюди увійшла якась подоба сну, бо ніяк не міг укласти в голову того, що відбувається; прийшла в його дім жінка, він уже тричі її брав, бозна-хто вона і бозна-звідки з'явилася; двічі відмовилася від домашньої роботи. Тепер вона, очевидно, лежить у його ліжку, а може, вже й спить. Зрештою, на те була причина — вони провели майже безсонну ніч, гуляючи; він сам не проти поспати після обіду, бо в голові легенько гудуть джмелі, а окрім того, він зморився, трудячись біля неї. Вася швиденько запалив газову колонку, помив посуд і, трохи хвилюючись, подався у спальню. Рая лежала загорнувшись у ковдру й посапувала (ліжка сьогодні він не застеляв), і її сіре плаття мирно висіло на спинці стільця. Вася пішов і зачинив двері, хоч після того, як померла мати, двері в нього не зачинялися, і хлопці з вулиці запросто до нього заходили. Спершу його дім перетворився був на якийсь бордель, але Вася Равлик не був зіпсований хлопець, отож гуляк із дому спровадив, але приятелі по вулиці до нього таки забігали. Отож він зачинив двері і, ступаючи навшпиньки, пройшов у спальню, роздягся й пірнув під ковдру. Ні, він уже її не чіпав, хай собі спить, він тільки лежав поруч, розплющив очі і йому здавалось, що це не стеля висить над ним, а широке небо, що в тому небі хмари, ніби збиті вершки чи білки яєць, що йому просторо на душі, бо в тілі його спокій, бо поруч нього хтось лежить і мирно дише. “А що, коли я її виганяти не буду,— подумав блаженно Вася Равлик,— чи довго вона в мене проживе?” І він заснув, як лежав,— з відкритими очима, і побачив ніч із зеленим місяцем, бур'яни й дерева пахтіли й тяглись утору мацаками гілок і стебел, ніби смоктали те мертве зелене проміння, а кішки перетворювались у жінок — одна з них сіла на ганку Васиного дому і зелено палила ліхтарики очей. Пси ставали нічними рибалками, вдягали сіру кортову одягу, взували гумові чоботи і сідали в човни — закидали вудочки,

щоб зловити отого зануреного у воду зеленого місяця. А місяць танцював у воді, круглий і веселий, хапав зеленим ротом гачки без наживки, і пси-рибалки схвильовано хапалися за вудлища, й ті вудлища згиналися до води, човни хиталися під чобітьми і розсилали довкола брижі, й ті брижі розбивали місяць на тисячі золотих круглих блискучих риб. Вася ж Равлик знову відчувся равликом, виліз на лопуха й смакував собі тихо його соковитою плоттю. Потім ліз далі й перелазив на листя хмелю, повільно ліз по тонкому хмеляному стеблі, доки не діставався на клена, власне, на кленового листка, з якого переліз на стовбура, туди де ріс-виростав Митько Гілляка, і Митько Гілляка шкірив до нього зуби, а Вася Равлик, власне, справжній равлик ліз угору вже по Митьку Гілляці, власне, по гілляці, й дістався отак вершечка дерева — найвищого листка, виставив ріжки й почіпав ними небесну твердь. І небесна твердь на смак видалась, як та помада, що нею ваксила свої губи Рая, тобто нудно-солодка. Але равлик не збридив того смаку, а схвилювався, бо все-таки в його життя входило якесь свято, якась казка, щось дивне й незвичайне. І Вася Равлик захитавсь у високості, на найвищому, найгорішнішому кленовому листку, ніби в люлі дитина — люлі-ля! “Люлі-ляй, моя дитино! — казала йому жінка з місяцем замість голови.— Хто тебе, бідолаху, в цьому світі пожаліє? Ніхто тебе, сердешного, в цьому світі не пожаліє і ніхто тебе, сирітку, не візьме в теплу долоню і не проспівас: ‘Равлик, равлик, вистав рожки, я дам сиру на пирожки!’” — “Не треба, мамо,— шепотів крізь сон Вася Равлик, тулячись до холодної жіночої спини,— називати мене Равликом. Маю хату не для себе самого, вже не волочу я її на карку, ми вже в хаті, мамо, вдох!”

3

Отак і почалося їхнє спільне життя. Вася Равлик зранку біг на роботу, він був цього тижня на першій зміні; вранці варив їсти й наказував Раї в обід ту їжу розігріти. Вона ж лишалася в ліжку, угумкала на його турботи і, здається, знову засинала. Повертаючись із роботи, Вася Равлик завжди побоювався, що її вже дома не застане, але вона сиділа на ганку й курила, а біля неї на тому-таки ганку валялися недокурки зі слідами губної помади та обгортки з цукерок, бо Вася щодня

кунував їй по півкіло. Їжу, ним приготовану, вона, здається, не розігрівала, але з'їдала справно; з дому начебто нікуди не ходила; сигарети з того блоку, який він купив, швидко здимлювались, але поки вони були, Рая грошей у Васі не просила. Вдома не робила нічого, ні разу не замела хати, не застелила ліжка; взагалом же видалася неговірка й тільки тоді розтуляла рота, коли він щось запитував, або ж коли хотіла щось попросити. І прохання ж її були елементарні: сигарети, їжа, дозвіл поспати. Спала вона дивовижно багато, Васі Равликові навіть здавалося, що весь час, коли його нема, вона чи спить у ліжку, чи лежить гола за домом у садку. Він любив її щовечора, здебільшого повернувшись із роботи; зрештою, вона навіть звикла до цього ритуалу, тож коли заходив у хвіртку, не вітала його усмішкою, а мовчки вставала, йшла в дім, у спальню, неквапно стягувала з себе плаття і безпристрасно лягала, ледь розсунувши ноги. Він же тільки в перші дні накидався на неї з жаром, тепер же міг її розглянути. Лежала засмагла, з юним тілом, з трохи розплелими грудьми, з помнутим, несвіжим на тлі того тіла обличчям, із заплющеними очима, лежала ніби мертва — жоден м'яз у ній не ворухився. Вася торкався тіла, й воно обпікало його холодом, і знову здавалося, що не жива вона людина, а тільки лялька, що, може, вона витвір якогось ученого (Вася любив читати науково-фантастичні романи), який зробив її, оживив, а сам помер. От вона й пішла блукати по світі й живе отак, бо інакше не вміє; недаремно вона така мовчазна й холодна, й недаремно така байдужа. Але, незважаючи на науково-фантастичні резони, Вася Равлик був живий чоловік і творив з Раєю те, чому опертися не міг, а щоб менше його від того тіла морозило, він перестав роздягатись. Потім вона залишалася в ліжку, мовчки курила, а він мчав на кухню, бо треба було щось для них обох зварити. Кликав її на кухню, вона приходила, сідала навпроти, й вони вечеряли; саме тоді він її про те чи те розпитував. Знав, що в неї можна питати все, навіть речі найінтимніші — на все відповідала, хоч ніколи вичерпно, а таки короткослівно.

Одного разу він сказав:

— Ходиш в єдиному платті, тобі не набридло?

— В мене одне плаття,— відказала вона.

— Там у шафі материна одежа,— запропонував він.—
Може, подивися?

Рая мовчки встала, підійшла до шафи й почала ту одягу переглядати. Тоді так само, як було, порозвішувала й позатикала. Прийшла й сіла біля нього.

— Вибрала щось?

— Не,— сказала блимнувши.— Воно немодне.

— А тобі не байдуже, модне чи не модне? — здивовано спитав.

— Не, не байдуже,— сказала.

— А це плаття,— показав він на сіру хламиду,— модне?

— Ну да,— сказала,— воно вже старе, але модне.

Отоді й прийшла йому до голови ідея її одягти.

Вася Равлик був хлопець ошадний. Часом він любив і чоловічі компанії, але сам їх не скликав, а хіба що його пригощали. Він мав навіть дві ошадні книжки: на одній було триста двадцять п'ять карбованців, а на другій (срочного вкладу) — вісімсот — ця друга книжка перейшла йому у спадок від матері. Колись у нього було на першій книжці п'ятсот карбованців, але сто сімдесят п'ять потратив він на материні похорони. Зробив підрахунки: двадцять п'ять він на книжці залишить, а триста зніме і на них спробує Раю одягти. Його захопила ця ідея, бо тоді Рая, нарешті, скине цю остогидлу йому сіру хламиду, яку невідь-чому вважає модною — спробує зробити з неї щось подібне до тих дівчат, які подобалися йому на вулицях.

Словістив їй про це рішення в неділю, коли вони вже тиждень тихо-мирно прожили разом. Уперше Раїні очі заблищали.

— А ти його в мене потім не забереш? — спитала вона.

— Коли потім? — здивувався він.

— Ну, коли мене проженеш?

Хотів сказати, що й думати не думає її проганяти, але стримався: майбутнє з цією жінкою йому малювалося міражно. Більше того, коли думав, що зможе прожити з нею довго, голова його ставала тупа й безрозсудлива.

— Забереш! — смутно казала Рая.

— Ну, а як заберу, то що? — піддражнював її.

— Тоді мені його не тра,— сказала вона.

— А коли не заберу?

— Тоді давай мені гроші, і я все куплю сама.

— Але ж я тобі хотів усе купити.

— Тоді мені його не тра,— смутно казала вона.— Тоді дай мені гроші, я куплю помаду й тіні.

— В тебе ж є помада.

На те вона витягла тюбика з кишеньки хламиди, зняла покришечку й покрутила помадного стрижня. Справді, помади вже майже не було.

Вася Равлик облизав губи — ту помаду зїв із її вуст він. Мала рацію, коли просила в нього помади, але яка бридка та штука, подумалося йому. Як можна весь час відчувати в себе на вустах цю бридь та ще й хотіти того! Ні, того Вася Равлик аж ніяк не розумів. Вона ж хотіла ще й тіні, хоч і так надмірно чорнила собі очі. Саме від того обличчя її ставало вульгарне, а коли почне ті очі ще й синити? Вася Равлик зітхнув.

— А без помади й тіней не можеш?

— Без тіней можу,— сказала вона напрочуд серйозно.— Але без помади — ні!

Вася задумався. За цей тиждень він уже встиг перевірити: Рая злодійкою не була. В домі не пропало нічого, навіть гроші лежали непорушені, навіть копійки в коробочці на кухні. Нічого вона не захотіла брати і з матеріної одежі, хоч там були речі добротні. Але мати була стара, а Рая — молода — він таке розумів. І не тому вагався, що вона може поласитися: забере віддані їй на одежу гроші й пропаде (подумки він уже не вірив, що вона його покине), а тому, що вибере собі щось несмачно-почварне. Він же хотів її приручити, тобто бажав, щоб вона йому подобалася, щоб була схожа на тих, із вулиці. “Чортзна-що!” — подумалося йому. І справді — це було якесь велике, якесь особливе чортзнащо, бо не розумів, навіщо йому треба так витрачатися на неї, навіщо йому треба, щоб вона подобалася йому, та й, зрештою, не така Рая дівчина, щоб подобати на тих вуличних красунь.

— Я куплю тобі все сам,— сказав він твердо.

Але завжди, коли він їй наказував, її обличчя замикалось, очі каламутніли й чужіли, а вся вона дихала ще більшим холодом.

— Тоді купуй собі,— сказала байдуже й провела помадою по своїх і без того наваксених вустах.— Мені його не тра!

— Гаразд, якось воно буде,— мовив Вася Равлик і пішов увімкнути телевізора.

Телевізора вони дивилися щовечора. Лягали в ліжку, Рая скидала сіру хlamиду у лишалася в костюмі Єви, він же клався

одягнений. Міг дивитися телевізора довго, годинами, а вона не більше п'ятнадцяти хвилин. Потому рот її починав роздиратися позіхами, і хоч так відбувалося щовечора, незмінно питала в нього:

— Можна, я посплю?

Він кивав, Рая лізла під ковдру, згорталась калачиком і за кілька хвилин засинала, а він дивився на голубі видива перед собою й думав, що відтоді, як ця дівчина поселилась у нього, ніхто із хлопців його не відвідував, що, зрештою, він сам не виходив до хлопців — хоч би до доміношного столика, де всі збиралися.

Там, у хлопців, можна було б розпитати про цю Раю, адже й Митько, і Шурка про неї щось та й знали. Але Митька уже завезла в невідомий край “машина залізона”, а з Шуркою він начебто посварений. Та й для чого, думав він, йому треба щось довідуватися про цю покірну істоту, що оселилася біля нього, і чи треба йому щось про неї знати більше, ніж знає? Довідається, що вона жила й спала не з одним — сама в тому призналася. Він, Вася Равлик, коли прожив із нею тиждень, уже зрозумів, чого ті чоловіки її проганяли: вона була холодна й надуміру покірна. Ну, не така вже й покірна, думав Вася Равлик, адже й пальцем у палець не вдаряє дома. Он у нього й прання збиралося: несвіжа постіль, білизна, сорочки. Раніше він збирав усе й ніс у громадську пральню, але, може, послати в ту пральню її — він же на роботі! Не така вона й покірна, покірна тільки в одному — в ліжку, хоч тут Вася Равлик хотів би від неї трохи й вогню. Навіть спробував їй про це сказати, але слово його, ніби камінь у воду, бемкнуло. Зрештою, й усі його пропозиції щодо домашньої роботи так само бемкали у воду і навіть кола не йшли. Якось дивно жила: їла й спала, курила, мацькала губи, коли він хотів — віддавалася, а більше нічого. Не читала ні газет, ні книжок, а коли спитав, скільки класів вона скінчила, спокійно відказала:

— П'ять.

— І тебе відпустили зі школи?

— А чого б мене мали не відпускати? Я погано вчилась.

— А читати вмієш?

— Вмію, — сказала вона. — Але не хочу.

— Чого ж не хочеш?

— Так, — сказала, і це теж був ніби камінь у воду кинутий.

Ось про такі речі думав Вася Равлик, дивлячись телевізора. Цвіла ота синя квітка в кутку його кімнати, вікна було затарасовано тьмою, горіла над головою електрична лампочка, поруч соніла жінка чи дівчина, яка прибилася до нього з тієї пітьми, і він подумав, що порожнеча існує не тут, у прямокутній комірчині, а саме за вікнами, у темі, яка народила йому (та й чи йому?) Раю і яка обкладає вікна темними клепами. Скосив око — Рая відвернулася від нього спиною, стриміла тільки розчухрана купа волосся. Був уже ситий нею, тож не відчував того навісного потягу, як спершу, ну хоч би такого, який змусив його навіть у вікно вистрибнути... А що, думав Вася Равлик, коли б її таки приручити? Може, тому й веде себе, як чужа, бо не певна, що тут у нього може залишитися, переконана: він обов'язково її вижене. Схотілося навіть розбурхати її, хай би засвітилися оті насторожено-байдужі очі, й сказати: а чому б не стати їй справжньою йому жінкою. “Що ж для цього треба?” — можливо, питає вона, а він розкаже: робити в домі те, що робить жінка. Вона може, зрештою, не ходити й на роботу, великодушно згодився Вася Равлик, але хай варить йому їсти, прибирає, пере, хай буде до нього лагідніша, ласкавіша, хоч інколи віддаватиме йому ласкою. Він же вдягне її, взує, відбере тільки оту бридку помаду й олівця, тоді й обличчя не буде в неї таке вульгарне — оце й усе, скаже їй Вася Равлик, що йому потрібно. Навіть руку простяг, щоб її розбудити, але подумав, що вона цей його рух сприйме по-своєму, тобто перекинеться на спину і ледь-ледь розсуне ноги. Але зараз Васі Равлику того не хотілося; зрештою, ось уже кілька днів він будив її вранці, коли кімнату жовто заливало ранкове сонце, коли від того сонця запалювалося дзеркало й кидало на протилежну стіну пук ясного проміння, коли за вікнами ще пливав росистий туманець і в ньому сонячні стяги були як прапори; коли тіло його відчувало дзвінку радість — Вася Равлик, незважаючи на своє прізвисько, був істота ранкова; саме в такі хвилини в ньому прокидалося шанобливо-святобливе почуття до жіночих принад своєї подружки; тоді й холод її йому менше перешкоджав, і він виходив із ранкової купелі в жіночих принадах бронзовотілій, задоволений і певний себе. Рая тоді дивилася на нього крізь приплющені повіки й не було на її обличчі нічого, крім сонної притоми, а він одягався, помуркуючи, і тільки позирав вряди-годи на розпластане тіло на помнутій і розкиданій постелі.

— Можна, я ще посплю? — незмінно питала вона, і він відчував маленьку уразу, коли вона загорталась у ковдру, відверталась, а за хвилину вже спала, і ця урза з кожним днем більшала, бо, зрештою, й байдужості має бути межа! Але гасив свою уразу простим резонном: вона все ще дика, ця кішечка, все ще не привчена до звичайної людської ласки і взаєморозуміння; вона, зрештою, й справді ніби здичавіла кішка, яка хоч і прибилась у людську оселю, але ніколи не забуває, що це не її дім і щохвилини її можуть прогнати.

— Слиш, Рай,— сказав він якось, коли був переконаний, що вона не спить.— А чого хочеш лахи сама купувать?

Перестала сопти. Лежала й ніби причаїлася під ковдрою.

— Ти ж не спиш,— засміявся він.

— Не сплю,— сказала самими вустами.

— Мо', зі мною не хочеш по вулиці йти?

— Не,— протягла вона.

— Боїшся, що не те тобі виберу?

— Ну да,— сказала, повертаючись.

— Але мені тра гроші знять із книжки,— мовив він.— Все'дно підемо в місто разом.

— Мені того не тра,— шепнула вона.

— А коли разом купуватимемо?

— Не,— сказала вона,— мені того не тра.

— То, може, не хочеш собі нової одежі?

— Не, хочу.

— То чого ж?

Мовчала. Глухо й уперто мовчала, зачаєна, знерухоміла, напружена. А може, й справді вона хоче з тими грішми втекти? Хотів про те сказати, але щось замкнуло йому вуста; зрештою, подумав, кат їх бери ті гроші — піде то й піде!

— Завтра я тобі гроші дам,— сказав лагідно.— Купиш, що захочеш.

— І помаду з тіннями? — глухо спитала вона.

— І помаду з тіннями,— покірно згодився Вася Равлик.

Вона все ще заціпеніло лежала, все ще була напружена.

— Хочеш щось іще?

— Угу,— мовила десь із подушки.— Духи.

— Купиш і духи,— сказав він і подумав, що принаймні тепер мала б вона кинутися йому на шию. Але вона вчинила інакше, перекинулася на спину, скинула із себе ковдру, міцно

включилася й ледь-ледь розсунула ноги. І йому не залишалося нічого іншого, як знову її любити. Вона ж залишалася так само холодна й так само нерушна, тільки губи її кілька разів ледь-ледь зворухнулися, коли він її цілував, ніби відповідали на його цілунки.

4

Наступного дня Вася Равлик устав рано, покинув її в ліжку, приготував сніданка, заніс їжу до спальні й поставив на журнального столика біля ліжка; так він тепер робив щодня, йдучи на роботу. Цього ж тижня Вася Равлик був на другій зміні, отож хоч так міг її побалувати. В нього був один резон, від якого завжди ставало весело: й кішці подаємо ми їжу, не дуже сердячись, коли вона не ловить мишей, а навпаки тих мишей панічно боїться. Користь од перебування Раї все-таки мав: одне, в снах переставали мучити його привида голих жінок, не впадав він і в еротичні марення перед сном, а друге, зовсім перестав відчувати порожнечу власної хати. Думав про це, коли вона вже знову спала, тобто ще вчора ввечері, коли погасив і телевізора, й електрику, а вікна з темних стали світлі — місяць зійшов і наливав у кімнату синьо-зеленого світла. Натомість почали приходити й інші думки: чи добре чинить, приручаючи її, адже приручати — це щільніше прив'язувати її до свого дому, та й собі прив'язуватися до неї щільніше. Чи ж ціле життя бігатиме й танцюватиме біля неї, робитиме всю хатню роботу — то, може, і її одежу пратиме? Ні, такої жінки Вася Равлик собі не хотів. Бажав, як всі нормальні чоловіки, щоб його жінка була жінкою, а не прибудлою кішкою, щоб не він біля неї упадав, а вона біля нього. Коли ж прив'яжеться до Раї більше, ніж це потрібно, то чи зможе її потім прогнати? Адже він м'який, Вася Равлик, і вже тепер йому її жаль: жаль, що росла в цьому світі, як бур'ян; жаль, що не знала простого людського щастя; жаль, що була отакою потаскушкою і переходила з ліжка в ліжку; жаль, що нею користувався вже не один чоловік, що вона така дика, насторожена, безвольна, примітивна, мовчазна, що з нею він не може просто по-людському потеревенити, що в її очах не зникає насторожена байдужість, а в душі — постійне чекання, що проженуть, що вона так без смаку квацяє собі губи і чорнить очі — ні, даремно він так

розчулюється, даремно стільки їй наобіцяв: казна-що виходить! Почали приходити до нього й інакші думки: а що страшного, коли він її й прожене. Її це не вразить, бо звикла до такого — не раз так бувало. Він же звільниться від неї, не буде скандалити, не буде чіплятися й просити принижено, а візьме й спокійно піде. Колись це таки станеться, думав егоїстично Вася Равлик, а поки йому з нею непогано, то чого ж гризтися, чого робити проблеми? Він молодий, може зустріти ще ліпшу за неї, може, в нього буде ще десяток ліпших од неї, бо в нього своя хата і з житлом та й місцем для любові все гаразд. Тепер він уже не буде такий несміливий, тепер він знає, як їхнього брата, чи сестру, завойовувати. Вася Равлик лежав у ліжку гордий і самовпевнений, і його ніби над тим ліжком підносило, ніби він ріс, пухнув, надувався. І це тривало доти, доки не шигнула йому до голови інша, предметніша думка: а що, коли він Раю приручить? Коли вона почне робити домашню роботу, коли вона прив'яжеться до нього, як реп'яшок (адже цього він хоче?), коли годитиме йому, викине помаду й олівця, коли стане запопадливою хазяйкою, але не народить йому дітей (адже попередила, що вона безплідна!), то чи потрібна йому така жінка? Він тоді (вчора ввечері) заплутався. Був утомлений, пересичений, сон клубився в голові, ув'язувався в клубок, тяглася від того клубка срібна нитка, вела його в примарний світ ночі, у світ, де гуляють їжаки і літають кажани, де повзають равлики, а метеликів без числа. І він серед тих равликів один із мільйонів, і в нього на горбі хатка, одна з мільйонів, і лежить він на лопушиному листку і жує його соковиту плоть, а коли рушить потім у світ і набреде на самку, то й самка буде з власною хатою на плечах, адже в житті такого не бувало, щоб два равлика та й жили в одній хаті; отже, нічого з того турбуватися — якимось воно равляче плем'я не переводиться. Равленята з'являються в цьому світі, але як то воно робиться, ніхто й не відає, бо в світі, здається, є тільки дорослі равлики, кожен із хаткою на плечах, а де беруться малі, знає хіба місяць і ота зірка, що біля нього тудиться; може, вони випадають із неба, як роса і живуть доти, доки не прийде пора замурувати себе самого у власній хатці й перетворитись у ніщо, тобто у порожню мушлю. Але про таке кожен равлик у світі не думає, бо навіщо про те й думати, коли навколо стільки соковитого зілля і коли лопушиних листків у світі стільки, що їх не переїси...

Отож сьогодні Вася Равлик устав із ясною головою; покинув у ліжку свою подружку й подався у місто, вистояв чергу в опадкасі навпроти собору, взяв триста карбованців і прийшов, трохи поспішаючи, додому. Дорогою він зустрів Шурку Куксу, той ішов на роботу, а може, просто в місто, бо ніхто на околиці не знав, чи Шурка Кукса працює, а коли його про це запитували, заламував загадково брову і казав, що да, конешно працює, ну аякже! Робота в нього, правда, не бий лежачого, по секретній часті, але йому вистачає, комусь треба й по лежачій часті працювати, підморгував Шурка.

— Хе! — сказав Кукса, показуючи два металеві зуба. — Десь ти пропав.

— Чого пропав? — сказав Вася Равлик. — Той тиждень на першу ходив.

— Чортиця від тебе пішла?

— А чого ти звеш її чортицею? — спитав наївно Вася Равлик.

— А ти що, не знаєш? — по-дурному зареготав Шурка. — Її вже всі в нас перепробували.

— І ти? — Вася Равлик відчув, що його очі стають вузькі.

Шурка кинув на нього поглядом і зразу ж помітив ті його вузькі очі.

— Я не, — сказав ліниво. — В мене ота мала є. Гаряча, як смола розтоплена.

— Чого ж язиком ляпаєш?

Шурка придивився до Васі уважно.

— Значить, не пішла ще, — сказав. — Це вона тебе, м'ать, полюбила.

— А вона від інших сама йшла?

— Ну да, — підбив брови Шурка. — Чортиці недовго тримаються.

— То ти хочеш сказати, — ледве стримував дроз у голосі Вася Равлик, — що вона лярва?

— Не, чого ж? — двигнув плечем Шурка. — Я цього не сказав.

— А чортиця — це що? — спитав навпрямець Вася Равлик, бо й справді наївний у цих справах був.

— А ти ще не розібрав? — спитав Шурка Кукса й дурнувати зареготав. — Вона й досі в тебе?

— Тобі яке діло? — ошкірився Вася Равлик.

— Та ніяке, — знову смикнув плечем Шурка. — Інтересно..

— Що ж тобі интересно?

— Та не, Вась, з тубой разгуварувать не можна. Ти зразу кипиш і битися лізеш. А нащо мені з тобою битись, коли ми, так сказати, сусіди. Може, вона комусь була чортиця, а тобі й не чортиця. Моє діло, Вась, сторона. Моя, Вась, хата з краю, я нічого не знаю,— він знову зареготав.— Закурить даси?

Вася дав йому цигарку, з тих дорогих, які зараз купував.

— Хороші сигаретки куриш. А я “Памир” шмалю. Біжу оце до малої. Це така, що на десять мінут опоздай, очі тобі видере, така слабка на передок.

Шурка пихнув задоволено димом з Василевої сигарети й пішов, а Вася Равлик відчув, що в нього тремтять пальці — ніяк не міг прикурити. Але сигаретку він припалив, ковтнув диму, і йому раптом стало спокійно-байдуже.

— Піде й чорт з нею! — сказав уголос і побачив, що на вступі до свого двору стоїть, як скіфська баба, куца Наталка у ситцевому накрохмаленому платті із сумним болем ув очах.

— А Митя мій,— сказала печально і аж безвійними повіками закіпала,— уже поїхав. Забрали мого Митю.

— Нічо, тьоть,— бадьоро сказав Вася Равлик.— Поїхав і приїде. Не навек же забрали!

— Хто зна,— сказала печально Митькова мати.— А може, його в той Афганістан пошлють?

— Туди так зразу не посилають.

— Не кажи,— вже заплакала куца Наталка.— Своїх дітей туди не пошлють, а наших так запруть, що й кісточок не зберемо. Коли б не в Афганістан, чого б це він листа досі не написав?

— Напише, тьоть. Ще тільки тиждень пройшов.

— І за тиждень можуть угробить, їм чужих дітей не шкода!

Митькова мати витягла з кишеньки накрохмаленого плаття так само накрохмаленого носовичка і гучно в нього шморкнула. Вася Равлик поспішив відійти, бо зашкребло на серці — шкода йому стало й Митька Гілляки, і його матері з накрохмаленою хусточкою...

Пригнався додому, Рая все ще спала, хоч сніданок на столику був з'їдений.

— Вставай,— сказав безцеремонно.— Приніс гроші.

Вона перекинулася на спину й розплающиалась.

— Купиш нове плаття й білизну,— мовив діловито.— Скільки тобі для цього тра?

— Скільки даси,— вона позіхнула не прикриваючись.

— Я ж не знаю, скільки воно коштує.

Вона вилізла з ліжка з помнотим, несвіжким обличчям, зі слідами помади на вустах, розколошкана, але з юним, бронзовим тілом, потяглась як кішка і знову позіхнула. Ліниво взяла сіре плаття зі спинки стільця й неквапно натягла, ховаючи те юне бронзове тіло.

— Сто рублів вистачить? — спитав Вася Равлик, хоч зняв з книжки триста.

— Сто рублів? — викруглила очі Рая.— Я тоді куплю й лак для нігтів, можна?

— Гаразд,— сказав він,— але обов'язково білизну.

— Вона мені не тра,— сказала неохоче.

— А що тобі тра?

— Ну, помаду, духи, лак. Ну, тіні...

— А по-моєму, помади, лаку й тіней не треба,— сказав він.— Духи купи. І плаття купи.

Вона сіла на стільця, на якому перед цим висіло її плаття, й закурила. Дивилась у вікно, і її обличчя в обрямленні розколошконого волосся було як неживе. Мовчала.

— Тиждень у мене живеш, а мамка тебе й не шука.

— Вона не шука мене,— сказала Рая.

— А ти до неї не хочеш навідатися? — спитав обережно.

— Не вкраду я твоїх грошей,— раптом сказала Рая, ніби вловила його потаємні думки.

— А я й не думаю, що вкрадеш,— поспішно сказав.— Хочу, щоб потрібне собі купила.

Стенула плечима. Курила й пускала з рота дим. Тоді він вийняв гроші й відлічив сто карбованців. Поклав на столику, зібрав брудний посуд і відніс на кухню. Запалив колонку, але зі спальні не чутно було ані віддиху. Помив тарілки, а тоді знову вернувся в кімнату. Рая так само сиділа, недопалок лежав у попільниці, а губи були вже наквацянні. Підчорнені були й очі.

— Чого ж не йдеш?

— Бо ти не хочеш, щоб купувала помаду, тіні й лак. А того мені не тра,— сказала.

— Купиш собі помаду, тіні й лак,— згодився він.

— І духи?

— І духи.

Зирнула на нього тим-таки насторожено-каламутним поглядом.

— Мені не треба стільки грошей,— сказала хрипко.

— Чого ж? Не витратиш, принесеш заду.

Вона понурилася.

— Не принесу,— шепнула.

— Ну, то чорт їх забирай, ті гроші,— сказав легковажно.—

Одягнися тільки по-людському. І так, як хочеш сама.

Знову зирнула на нього, й він відчув інтерес до цієї гри. А й справді: чим воно кінчиться? Рая пригноблено сиділа на стільці.

— То чого не йдеш?

— Не давав би ти мені таких грошей,— сказала, відвернувшись.

— А я даю! — з викликом мовив Вася Равлик.

— Потім сваритися будеш. А може, й битися.

— А тебе вже били? — здивовано спитав Вася.

— Ну да. Спершу давали гроші, а тоді й били.

Він аж задихнувся. Господи, яке затуркане створіння! Яке воно дике, зачаєне й безпомічне! Як воно могло вирости в світі отаке і як може жити?

— Не буду тебе бити,— сказав сердешно.

— Всі так кажуть, а потім б'ють,— мовила печально Рая.

— Е, роби як хочеш,— сказав Вася Равлик і пішов на кухню: йому треба було готувати обід. Отож удав, що забув за Раю, що зайнятий картоплею, морквою й капустою, але вухо його було там, біля кухонних дверей, вухо його наслухало всі звуки, які долинали зі спальні. І те вухо почуло, як рипнув стілець, а око його, яке блимнуло у бік дверей, уявило, що Рая таки взяла гроші й пожадливо їх перерахувала, а десь у глибині його мозку прокинувся такий собі равличок, котрий виставив ріжки, але не просив сиру на пиріжки, а прошепотів Васі сакраментально, як брат братові: "Оце ти від неї, Вась, і відкупився"... Вухо його чуло, як Рая вийшла з кімнати в другу, і око побачило її у вирізі кухонних дверей, вона раптом спинилась і злякано в його бік подивилась. Але Вася Равлик був хитрий, як усі равлики, тому показав їй спину. Вона ж постояла трохи в прохідній кімнаті, перед дверима на кухню, а тоді й зникла. Вухо Васине почуло, як рипнули сінешні двері і як вони зачинилися. Він метнувся до вікна і з-за фіранки почав стежити. Рая зупинилася на ганку, озирнулася на вікно, і він уразився,

яке сумне було в неї обличчя. “А що,— прошепотів на дні його мозку брат-равличок,— уже вона тебе й покидає?” Рая зійшла зі сходів і рушила до хвіртки. А біля хвіртки ще раз озирнулася. “А хай собі йде,— прошепотів Васі його брат-равличок,— бо навіщо тобі цей клопіт?” — “Замовкни, занудо”,— сказав равличкові Вася і відвернувся од вікна, бо йому треба було ще й обід варити. “На одного звариш, чи на двох?” — спитав брат-равличок, і Вася сердито долив у кастрюлю води, щоб було таки на двох.

— Замовкни, занудо,— сказав уголос, і йому стало так само печально, як печально було й отій дівчині-жінці, котру невідь-чого чоловіки чортицею називають...

Відтоді й почалося його нетерпляче чекання. Отой равличок-брат увесь час його переконував, що вона більше до нього не повернеться, що не тільки він зрозумів, що відкупився від цієї дівчини-жінки, а й вона сама те зрозуміла не гірше за нього, тому, можливо, й була сумна, адже це він її таким чином ніби виганяв. Але в його голові сидів не тільки той нещасний брат-равличок, а хтось іще один, може, змій, і той змій почав нашіптувати Васі іншу пісню, а в тій пісні йшлося про те, що він, Вася Равлик, себе дурить, що він марно вигадав собі й пустив через вухо в голову отого єхидного брата-равличка, бо він має плани зовсім інші, що він прагне ту дівчину купити, а не відкупитися від неї. Хоче прив'язати її до себе, а що це значить? Це значить, що він її почне (звісно, при тій умові, коли Рая витримає випробування грішми і таки повернеться) до себе приручати, вселяти почуття вдячності до себе, щоб вона була від нього залежна і пристосовувалася до нього, а не він до неї, щоб вона була, зрештою, не отаким чудом, а жінкою, як усі. Звісно, й таке життя навряд чи довго в них протягнеться, Вася Равлик це розумів, але навіщо йому думати про майбутнє, коли йому з нею зараз цікаво; принаймні значно цікавіше, ніж було з іншими дівчатами, до яких він пробував підбивати клинці. З тими дівчатами годі було повести отаку гру, яку веде зараз, вони були елементарні, як монета в дві копійки. А Вася Равлик хотів чогось трохи й незвичайного, хотів дівчиною очаруватися, трохи в ній і богиню бачити, таємницю з кількома невідомими.

— То, може, ота повійниця і є богиня? — спитав єхидненко у нього брат-равличок.

— А може, і є,— занозисто відповів Вася Равлик, хоч чудово розумів: Рая — не богиня. Але таємниця з кількома невідомими в ній була, окрім того, незважаючи на її певну холодність у справах любовних, на її, зрештою, дивоглядну нерозвиненість, Васю Равлика все ще до неї нестримно вабило.

— Ага,— сказав брат-равличок.— Значить, ти нею очарувався?

Але ні, Вася Равлик зовсім не очарувався Раєю, у Васі Равлика навіть у голові не було, що цей зв'язок протягнеться довго; зрештою, він тоді себе б на посміховисько виставив, бо тоді не міг би й по вулиці пройти з нею, їх би з'їли вуличні плетухи, а скільки зневажливих слів сказали б?

— Не гризися, Вась,— сказав брат-равличок.— Не прийде вона більше! Ти від неї відкупився. Плюнь і розітри, Вась, їй-бо тобі кажу. А тоді знайди собі дівчину як дівчину: гарну, порядну, роботящу, щоб тобі сорочки, шкарпетки і труси прала, і обід варила, і в хаті лад наводила б.

Це сказав Васі той єхидний брат-равличок, саме коли він мив підлогу, коли віник вимітав із кутків сірі мотки збитої в павутину пиляки, коли поставив на підлогу відро з водою, щоб ту підлогу протерти вогкою ганчіркою; брат-равличок ще раз із нього познуцався, нахихикавшись уволю. І це робив він, брат-равличок, недаремно, бо в голові у Васі сидів ще один, може, й змій, і той змій співав йому зовсім іншої пісні, що він таки не відкупається від Раї, а купує її. “Ну подиви, подиви, як ти її чекаєш!” — співав отой змій йому на вухо. І він, Вася Равлик, чекав. Тоскно, боляче, сумно чекав, і нічого не міг із собою вдіяти, і не слухав уже дурних, а може, й розумних нашіптувань брата-равличка; бо він, Вася, став раптом глухий, бо він уже пообідав і пообідав сам, залишивши в каструлі рівно половину страви,— ніколи ще не був йому такий несмачний обід.

А щоб якось убити ще кілька годин, адже Вася йшов сьогодні на другу зміну, він почав тушкувати у скороварці м'ясо і варити пшоняну кашу. Годинник нудно двигав стрілками, але все-таки двигав, і брат-равличок у його голові аж пострибував від радості, бо Раї таки не було. І він, Вася Равлик, сидів посеред кухні на ослінці, курив одну за одною сигарети, дорогі й прісні, й був сумніший сумного. Через годину він мав уже виступити з дому, а покидати хату незачинену не міг, в Раї

ключів не було; зрештою, коли вона йшла, він забув про це нагадати, але хіба вона цього сама не знала? Вася дививсь у кухонне вікно, фіранку було відсунуто, і він бачив хвіртку, та вже не вірив, що та хвіртка відчиниться, бо той брат-равличок, здається, мав рацію — відкупився він, відкупився! Ну, радій, Васю Равлику, танцюй, скачи, бо не маєш уже собі мороки, але Вася Равлик не радів, не скакав і не танцював, а сумно сидів і думав, що сьогодні він робити не зможе. Чи ж не вийти й собі із хвіртки, чи не пройти метрів з двадцять п'ять, де стоїть телефонна будка без жодного скла і з надто коротким шнуром біля рурки (пацани двічі її перерізали) і потелефонувати на роботу: захворів він, Вася Равлик, і це зовсім не брехня. Зрадів на цю думку, бо де б він міг піти й зачинити хату, адже Раї він навіть не сказав, в якому місці ховає ключа; вона з двору виходила тільки раз, коли подалася по сигарети,— це ще в перший їхній день.

Вася Равлик устав, двигнув дверима кухні, турнув ногою двері сінешні, виріс на ганку й обдивився з нього вулицю. Ішла від колонки ряба Надька; поставила відро й вилупила в його бік баньки, ніби побачила не його, Васю Равлика, а якогось бронтозавра. Ішла назустріч рябій Надьці Магаданша, і Васі Равлику захотілося сховатись у мушлю хати, бо в Магаданші був такий голос, як у пилорами, коли та розрізає дошку, і коли вона говорила, то Васі Равлику здавалося, ніби його самого вставили в пилораму і з диким вереском перерізали навпіл. Отож він відвернув голову, щоб не вітатися з Магаданшею, хоч добре знав, що Магаданша перша не вітається, а чекає, щоб привіталися з нею; коли ж цього не роблять, починає нечому ненавидіти, а тоді й оббріхувати на цілу вулицю. Отож Магаданша блимнула на нього аж так, що від його одежі димок знявся, і не пішла, а майже побігла до рябої Надьки, хоч перед цим тяжко була з рябою Надькою посварилася. Вася стояв на ганку й чув, як вищала та пилорама біля рябої Надьки, але пиляла не рябу Надьку, а його, Васю Равлика, а між виття пилорами вривалися, як ковтки, рипливо-дискантні викрики самої рябої Надьки; ясна річ, вони судили його, Васю Равлика, вдаючи, що жаліють сирітку, бо, на їхню думку, Васина мати перевертається в могилі, адже кого він прийняв до своєї хати? Оту мальованську повійницю, оту чортицю, яка гола валяється в нього під яблуною, ту,

яку треба було б вимазати калюкою й прогнати по вулиці. Вася Равлик спалахнув, а може, це тільки тепер загорілася в нього одежа від вогню, яким кинула в нього Магаданша; він палав на ганку рівним полум'ям і, щоб не згоріти до решти, кинувся назад у хату, бо ті дві вуличні пащекухи говорили бридоту зумисне аж так, щоб Вася їх почув. Отож він сховав рижки і втягнувся у свою хату, і ладен був замуруватися в неї навіки, бо все ще палав — ладен був підпалити тим вогнем увесь дім і самоспалитись. І він уявив раптом таку картину: йде по вулиці в новому платті Рая, йде після перукарні, ошатна й струнка, на ногах у неї не ті сірі розбиті туфлі, в яких до нього прийшла, а чудові модельні, а губи червоно сяють, бо не сила їй відмовитися від звички їх ваксувати, а замість Васиного обійстя тільки сіре попелище та обгоріла яблуня, під якою загоряла гола і яку там усе-таки побачили вуличні пащекухи, хоч яблуня схована була за хатою. “А щоб ви здохли тричі, а четвертий раз утопилися!” — сказав сердешно Вася Равлик, маючи на увазі, звісно, пащекух, і прикипів до вікна, бо хвіртка його двору раптом відчинилась і зайшла у двір таки Рая. На ній справді було плаття, якесь барвисто-почварне, а на ногах нові туфлі на такому височенному підборі, що вона не йшла, а дибала, а може, собі й ноги понатирала. Вона й справді була підстрижена, а губи так навацькані, а очі такі насинені, що аж страшно стало Васі Равлику. А ще він знав, що ті пащекухи нікуди не зникли, а стоять телеграфними стовпами, — роти в них, як печери, а очі в них, як електроізолятори, а язики кілками стримлять із ротів, бо вони дивляться — надивитися не можуть на Раю. А Рая несла під пахвою ще й величезну картонну коробку, а на вухах у неї бовталися такі величезні підвіски, яких Вася Равлик і в житті своєю не бачив, залізні чи скляні, бо полискували сліпуче, а на шії теліпалося дешеве й вельми важке намисто. Тоді Васі вперше захотілося заплакати і то невідь-чому: чи від радості, що вона таки повернулася, чи від того, що йому не доведеться дзвонити на роботу (на сьогодні можна буде щасливо від Раї втекти), чи тому, що йому жаль стало тих ста карбованців, які він їй дав, чи тому, що не здогадався зачинити за собою двері: хай би постукала, постукала і, на велику радість Магаданші та рябої Надьки, відійшла б. А він би, Вася Равлик, затишно лежав би у своїй хатці і снів би рожеві сні про любі ранки і ясно-

сині вечори, про злітну смугу лопушиного листка, з якого він не збирався злітати, бо равлики не літають, а яким так добре повечеряти чи поснідати. Отже, він був літаком, який снідає власною смугою зльоту, а це щось ліпше від літання, бо той, хто літає, і впасти може, а той, що власну зльотну смугу зжемрає, ніколи не впаде. Це були, може, й дурні думки, але що робити в цій ситуації Васі Равлику, коли він, бідолашний, уже двічі в цьому світі спалився. У цей час рипнули двері, він встиг відскочити від вікна й сів на стільці серед кухні, а в прочілі дверей з'явилася Рая, якась тиха і злякана, з розширеними, хоч так несмачно наквацьованими очима, з величезною коробкою під пахвою, якась незвична у своїй новій хламиді, якась хитка на тих надто високих підборах.

— Хіба не знаєш, що маю йти на роботу,— невдоволено сказав Вася, не дивлячись на неї.

— То йшов би,— сказала ледь не пошепки Рая.

— А як би хату відчинила?

— Посиділа б на ганку,— сказала вона.

Тоді він встав, вклав у сітку бутерброда, приготованого раніше, два помідори й одного огірка.

— Їжа на плиті,— сказав, усе ще на неї не дивлячись.— А що це у тебе в коробці?

— Лялька,— шепнула вона.

Тоді він на неї подивився. Стояла все ще злякана, з розширеними очима.

— Чого так дивишся? — розсміявся він.

— Ляльку ти не дозволяв купувати,— сказала вона.— І ці сережки,— вона торкнула здоровенне залізко, що висіло у вусі, аж відтягаючи пипку.

— А нащо ж тобі лялька? — спитав лагідніше.

— У мене такої ніколи не було,— мовила.— То можна мені її купити?

— Ти вже ж купила?

— То я викинула б.

— Купила, то й купила,— сказав він, роблячи заклопотаний вигляд.— Потім мені все покажеш, зараз ніколи.

— А сережки? — спитала тим-таки шепотом.

Йому хотілося вибухнути, що оці сережки — якесь страховище, що ними хіба собак дрочити, але зирнув на неї і не зміг: щось у ній було безпомічне, навіть жалюгідне, аж зітхнув.

- Гаразд,— сказав.— Немає мені часу гріти тобі їжу.
— Я й так поїм,— сказала Рая.
— І не розігріватимеш? — здивувався він.
— А я ніколи не розігриваю,— сказала вона.
— Та чому ж?

Смикнула плечиком, а він подумав: може, підійти й обняти її. Але глянув на губи, на яких було в палець фарби, і знову зітхнув.

— Зачиняйся й нікого в хату не пускай. Тут тебе баби вже на язики взяли.

Не сказала нічого, а поволочила свою коробку в спальню — подибала туди на височенних підборах.

— А старе плаття й туфлі де діла? — спитав Вася Равлик.

— Мамці віддала. А ще їй дала десять рублів,— сказала і знову глянула на нього перелякано.

— А це вже нащо? — буркнув він.

Смикнула плечиком.

— Попросила мамка,— сказала.— Чи, може, піти забрати?

— А ти зможеш забрати?

— Зможу,— зморщила вона лобика.— Я мамці так і сказала: коли він мене поб'є за цих десять рублів, то я їх заберу.

— Ти вже й додому ходила?

— Не, я в столовіці була. Вона там мене й погодувала.

— А в якій столовіці вона робить?

Однак на те Рая не відповіла. Подивилася поверх його голови, і її личко стало кам'яне. Тоді Вася відчув, що йому треба бути твердим.

— Підеш і забереш у мамки ті десять карбованців,— сказав він.— Тебе я годую, а її не збираюсь.

— Але ж ти мене за це не побив! — наївно сказала Рая.

— Не забереш, то поб'ю,— вирішив її налякати.

Але вона знову смикнула плечем і посунула зі своєю коробкою в спальню. Вася Равлик кинув оком на годинника — треба було бігти. Вискочив на вулицю, тут стояла тільки ряба Надька.

— Чого це ти, Вась, із Магаданшею не здоровкаєшся? — сказала солодко ряба.— Вона на тебе обідилася..

Але Вася Равлик нічого не сказав. Посунув повз рябу Надьку, аж тій довелося здвигнутися з місця, щоб не зачепив її. Зирнув на рябу Надьку — у тієї аж одежа закуріла.

— А щоб ти пропав! — сердечно побажала йому вслід вулична пащєкуха.

5

Повернувся, як звичайно, о пів на дванадцятю. Штовхнув двері, були вони відчинені — Рая й не подумала зачинятися. Пройшов на кухню, розігрів вечерю й неспішно поїв. В домі було тихо, аж мертво, але він не поспішав заходити у спальню. Сидів і дивився на чорну шибу вікна, йому якось смутно стало. Даремно так сьогодні боявся й так чекав на Раю — очевидно, сама вона від нього не піде. Очевидно, для того, щоб пішла, її й справді треба вигнати, отже, їхня історія так просто не закінчиться. Тільки тепер зловив себе на думці: дорогою на роботу вона весь час була йому в голові, так само й на роботі, коли набирал нуднючі статті про добрива й птучне осіменіння, про бичків, корів, телиць, свиней, ніби газети пишуться не для людей, а для цієї худобини. Думав про Раю, повертаючись із роботи, ось і зараз сидить на кухні й міркує про неї. Чи ж він її любить? Аж пирхнув: хіба можна любити таку жінку? Нею можна покористуватися, побавитися кілька тижнів, але любити? Однак її образ весь час стояв перед очима — зрештою, навіть поживши трохи з нею, що він про Раю знає? Чи знає, де її дім, де працює її “мамка”, з ким раніше жила, що в неї в голові, що відчуває й думає. А може, вона таки несправжня? Щось було в її поведінці механічне, ніби й вона справді лялька, котра ожила. “Господи,— подумав він,— чортівня якась!” Сидів і відчував, що його вже тягне в спальню, тягне якось важко, тоскно, що й досі не звільнився від чекання, яким сьогодні перехворів. Було таке в ньому, ніби щось дороге зникло, в чомусь дорогому розчарувався, змирився навіть, що його, того дорогого, нема й не буде, і ось виявляється, нічого не змінилося.

Вася допалив сигарету, затовк недопалка в попільниці й устав. І тут його несподівано вдарило: а що коли вона злякалася, що він і справді її поб'є, й пішла. Кинувсь у спальню, забувши вимкнути на кухні світло, й клацнув вмикачем у спальні. Нове рябе, квітчасте, картате, чортзна-яке плаття охайно висіло на спинці стільця, біля ніжок стояли лискучі туфлі, а Рая лежала в ліжку й блимала очима. Підійшов і стяг з неї ковдру — спала вона, як завжди, в костюмі Єви.

— А білизну собі не купила? — спитав.

— Ні,— відповіла вона, ледь-ледь розсуваючи ноги.

— Чому ж?

— Не треба мені,— сказала байдужно.

— А в тебе не буває того...— він замкнувся.— Місячного?

— Ні, не буває,— мовила вона спокійно.— Це в мамки буває.

Він свиснув і сів на ліжко. Дивився на неї: ну що ж, тіло, як тіло — з-під пахви виглядала лялька.

— Ти що, спала з лялькою? — здивувався він.

— Ну да,— сказала вона й пригорнула ляльку до себе.

— А мене ти можеш хоч раз так пригорнути? — спитав він із тремом у голосі.

— Не,— сказала Рая.— Ти ж не лялька.

— Слухай, ти завжди була така дурна?

Але вона не відповіла. Гладила ляльку рукою з новим манікюром і дивилась у стелю.

Тоді він відчув, що дратується, що, власне, дратує його не її стоїчна байдужість; можливо, вона якась малахольна, чи чортзна-що! Раптом зрозумів тих чоловіків, що її били,— таке будь-кого може вивести із себе! Сам не тямлячи чому, схопив ту ляльку, вирвав її з рук і жбурнув на підлогу, аж квакнула жалібно. І раптом побачив, що вся вона зіщулилася, затулила руками обличчя, скорчилась — чекала, що битиме її.

— Не бий мене, не бий! — пропищала жалісно.— Не бий!

Він знову сів на ліжко, піт градом котився йому по чолі. Аж трусило його трохи: чого це вона подумала, що збирається її бити? Чого це взявся видирати ту ляльку? Може, в неї все повторювалося так з іншими чоловіками — вона наперед знає, що має відбутися в тих стосунках.

— Раю! — сказав він тихо.— Я тебе не битиму, їй-богу! Але й ти щось зроби для мене. Прибери коли-небудь в хаті, приголуб мене, коли любимося,— хіба це так важко? Не хочу тебе проганяти, бо полюбив тебе. Хочу, щоб ти залишилась у мене, зрозумів сьогодні — без тебе мені життя порожнє. Чуєш?

Зирнув на неї: вона підтяглася на подушку, обхопила руками груди, ноги підтисла так, що не видно було й лона, й дивилася переляканими, несусвітськими очима.

— Ти що, ненормальна? — спитав, звишуючи голос.

Мовчала; очевидно, якийсь незрозумілий жах він уселяв.

— Ну, чого на мене так дивишся? — крикнув він.

Але вона дивилася так само. Підвів руку, щоб поправити собі волосся, і вона схопилася руками за лице.

— Боже мій, Боже! Хто тебе залякав отак, нещасну?

Сиділа заціпеніло, затулившись руками, а він уже відтанув. Повільно роздягся, погасив світло, ліг біля неї й почув, що вона сповзла з подушки й лягла побіч. Провів рукою по її тілу: було воно холодне. І він поліз на гору, як альпініст, чіпляючись руками й ногами, з якимсь відчаєм, злом та задоволенням, бо відчув: тільки так зможе повірити, що вона — не міраж, не частина його сну, не вигадка розпаленої уяви, не лялька, не витвір якогось неймовірного фантаста, не породження нічних тривог, не відчай самотнього чоловіка — вона реальна, як земля, хоч і пририта морозом і висушена вітрами; що в цьому світі не йому, а їй, можливо, потрібна ласка; тоді вона відтане, розмерзне і так справді може бути. Бо чого б це вона плакала й просилася, ще там, у Митька Гілляки, аби її привели до нього, чого б вона сьогодні поверталася сюди? Злизував з її вуст рештки помади, притискав її до себе, шепотів лагідні слова, але жодного відруху не почув у її тілі — лежала під ним як мертва.

І він відчув безнадію, що не зможе пробити цієї криги, в яку замурувалася, що в ній бозна-коли і бозна-як хтось зламав якусь важливу пружину; хтось її в дитинстві чи в підліткових літах понівечив — вона залишилася жити, але отака, як оце є. “Що ж мені з тобою, чудною, робити?” — думав він, лягаючи обіч і гублячи погляд у темряві стелі. А може, хай так залишиться? Зрештою, вигнати її він завжди зможе; прибирав, варив, прав і раніше він сам; з нею цілком задовольняє чоловічий голод, утримати її — не така вже велика затрата, зарплатня в нього нормальна й вистачить на двох; хай собі поки живе, адже вона тиха, тримається дому, а на сусідок-пащекух, на всіх оцих пилорамних Магаданш і рябих Надьок він чхати хотів. Одружуватися з нею не буде, було б навіть йому, Васі Равлику, з його добрим серцем, смішно брати собі таку жінку; зрештою, женитися він не поспішає, бо он той і той з його ровесників оженилися й тепер колотяться в домашньому пеклі. Ні, він не буде перевиховувати чи розморозувати цю дівчину-жінку, хай живе в нього як кішка чи собака, адже чого тільки люди не тримають у себе в хатах: змії, тигрів, левів, крокодилів, півнів, а один, як доводилося читати, завів собі в квартирі міської коробки коня. Вона ж, очевидно, за своїми поведками

з родини кошачих, отож хай живе в нього ця кошача, поки не набридне їй чи йому.

Це були розумні, тверезі думки, він, Вася Равлик, оцінив їхню силу, а як приємно з тверезими й розумними думками вирушати в сон, адже сон — це нічні джунглі, невилазні зарості чорнобилю, лободи й лопухів, сон — це мертва бджола на зарошеному піску, сон — це заснуле на горищі кругле, схоже на паперову кулю, осине гніздо, сон — це равлик на стежці світу, може, й той, котрий удень стає хлопцем з околиці Васею Мілютенком, що його більше знають з прізвиська Равлик; сон — це шамотний їжак у заростях бур'яну, він підскакує до нього, щоб висмоктати з хатки, але Вася зовсім не бажає, щоб його висмоктав із хатки якийсь їжак, він миттю забивається в мушлю, і хоч їжак пробує вилізати його звідти, равлик тільки регоче подумки із марнотних їжаккових зусиль. Їжак присоромлено бреде геть, а равлик обережно висувається з мушлі, роззирається, прослуховує ніч локаторами рїжків, а коли впевнюється, що все спокійно, починає дертися на лопушиного стовбура. Добре знає, навіщо це йому треба, а треба йому видертися аж на верхівку, сісти на горішнього листка й дивитися на двері людського дому, де живе він у людській іпостасі вдень. Чинить це вчасно, бо двері безшумно розчиняються, і з них вихилясом виходить біла кішка. В неї світять, ніби два ліхтарики, зелені очі, шерстина поіскрює, бо місячне проміння електризує; кішка граційно сходить зі сходів, ніби ноги її в туфлях на високому підборі, — по доріжці, що веде до хвіртки, чути стукіт жіночих закаблуків: “Тук, тук, тук!” Кішка зупиняється, звук закаблуків при цьому стихає, кішка прислухається, обертається до дверей, які вже давно безшумно зачинились, і в минуті її, кішки отієї, не стало — розчинилася між ночі, як грудка цукру в склянці чаю. А він, равлик, тимчасом сумно похитнувся в люлі-лишкові і з туги жував його соковиту плоть, смачну й поживну, треба сказати, а що мав чинити іще?

Хіба придумати собі крила, здивувавши цілий світ (“Равлик літає! Диво! Чудо!”), й полетіти шукати в цій темряві білу кішку? Але навіть уві сні не все можна придумати, бо не ти сон, а він веде тебе, бо ти летиш, чи повзеш, чи ідеш, куди він скеровує, отож сиди, равлику, на лопушиному листку, жуй собі його соковиту плоть, наповної примітивне черевце й

сумуй, бо кішка зараз поза межею твого видозору, вона знає, куди їй треба, з ким зустрітися і що чинити. Може, вона має в цій ночі таємне побачення з якимсь рудим котярою; може, вона ловить мишей, жаб чи рибу; може, вона має другого господаря, до якого стукає кігтистою лапкою у вікно, а тоді знову перетворюється в дівчину-жінку, і там тоді закипає така любов, що аж повітря в хаті клекоче. Равлик од таких думок позеленів на лопушиному листку, навіть світитися став, йому захотілося скотитися на землю й піддатися ризику бути з'їденим їжаком, а тоді покотитися клубком на звіди й розшуки білої кішки. І він би так і вчинив, коли б не творилося це уві сні. А оскільки він був равликом зі сну Васі Равлика, братом отого єхиди, котрий сидів у Васі в голові, то тільки й міг, що погойдуватись у льолі-люлі-листку і пити лопушиний борщ, запиваючи рососою, що вже висипалася на травах та бур'янах, і уявляти, що в нього не крила вирости, а лопушині вуха, він плескає тими вухами об повітря, як жінка плескачем, коли розбиває в піну білки; отож Васі, чи точніше равлику зі сну, здавалося, що він летить, летить, як кінь, змилений та спінений, летить і кличе білу кішку, а хто коли в світі чував, як кличуть кішок равлики? Отже, равлик, а з ним його господар Вася, почали впадати у відчай, а єхиди-брат тільки радів, бо й справді чудні речі діються в світі: Вася Равлик мав би заспокоїтися від своїх мудрих і тверезих рішень-думок, а він, дурний, сумує й гукає навіщось у ніч, а ніч, мав би він знати,— це одна із пустель, і цілком даремно посилати в неї крик радості чи відчаю.

6

— Ти, Вась, чогось на мене сердися,— солодко проспівала ряба Надька,— а я можу щось тобі інтересне сказати.

— Чого б це я на вас сердився, тьоть,— сказав мирно Вася Равлик.— Я ту Магаданшу терпіть не можу, а не вас.

— Та Магаданша — вирвикорінь,— сказала ряба Надька підхлібно.— Голос її чого вартий. Я її теж терпіть не можу, Вась, щоб під нею земелька запалася,— ряба Надька красномовно плюнула, ще й ногою розтерла.

— Що ж ви мені інтересне хотіли сказати,— поцікавився Вася.

— Я твою маму ой як уважала! — наче не почула Васиного запитання ряба Надька.— І вона мене уважала, славна була жінчина. Така славна, що я цілий день плакала, коли вона упокоїлася, пухом їй землячка свята. Хай їй на тому світі угоднички служать, славна була жінчина. Тепер таких нема!

Вася Равлик поспішав на роботу. Зирнув на годинника — не мав коли розбалакувати з бабами, бо їм тільки на вудочку дайся. Ряба Надька миттю помітила його позира і те, що своєю розлогою похвалою Васиній матері не лише не збільшила його інтересу, а навпаки — притлумила.

— Така в мене на вулиці служба, Вась, що я все бачу,— сказала багатозначно ряба Надька.

— Що ж ви бачите? — спитав Вася Равлик.

— А те, що твоя, не знаю як назвуть: чи вона жінка в тебе, чи там хто...

Змовкла, а він змушений був її нетерпляче підігнати:

— Ну?

— А те, що ти тільки на роботу, а вона з хати, така вифранчена, напوماджена, намазана. Чи, може, це у вас такий уговор?

— Ну да, тьоть,— не моргнув Вася Равлик.— Це вона до матері йде.

— Але ж її мати на Мальованці живе! — аж руками сплеснула ряба Надька.

— Ну, то й що? — не зрозумів Вася.

— А вона йде не на Мальованку, а в парк. Ти знаєш про це?

— Ну да,— сказав Вася Равлик.— Це вона до матері у столовку ходить.

Ряба Надька блимнула на нього, і її губи стали тонкі.

— Щось не знаю в тому місці столовки. І це так допізна вона в тій столовці сидить? Аж під ніч приходить. Знаєш ти про це?

— Ну да,— спокійно озвався Вася Равлик.— Це вона до сестри заходить.

Ряба Надька була розчарована.

— Ну, коли ти все знаєш, то оце я й хотіла тобі сказати. Мені діла до вас нема, коли ти все знаєш, то й гаразд, а по-моєму, вона в парк на танці бігає.

— Я, тьоть, про все знаю,— тільки й знайшовся він сказати і якомога самовпевненіше відійшов — це вчинити йому

конче було треба, бо інформація рябої Надьки ніби обухом його по голові вдарила. Зрештою, це певною мірою відповідало й тому чудному сну, що недавно йому снився — про білу кішку, яка виходила з дому в білих туфлях на високому підборі, а тоді в minutі зчезала з очей. Загалом же вони з Раєю жили як звичайно: він годував її, прибирав у хаті, прав, а вона зранку лежала під яблунею — це бувало після ранкових любовців із ним, Васею Равликом, а по обіді завалювалася спати. Кількаразово пробував повернути до домашньої роботи і її, але знову зустрічав мовчазний, нездоланний опір і, зрештою, махнув рукою: хай буде, як є. Єдине, що його турбувало: приходячи, ніколи не заставав двері зачиненими, хоч щоразу наказував їй зачинятись. Вася Равлик не був можливий, але щось таки в нього було! Інше, що схвилювало, ба, навіть уразило Васю Равлика: Рая чудово знала, що свої походеньки треба тримати в таємниці, адже ходила на них тільки в його відсутність, а поверталася завжди так, щоб він порожньої хати не застав. Вася крокував, опустивши голову, під Просиновську гору — так йому було гірко, такий був засумований, такий пригноблений! Ні, на роботу не піти не міг, але щось удіяти було треба. Має він право на відгул, отож завтра тим правом скористається. Вистежить, куди це вона ходить, — це раз, а по-друге, переконається: чи й справді покидає хату напризволяще. Вася трохи заспокоївся, як завжди, коли йому приходили до голови розумні й розважні думки, але менш гірко йому від того не стало. Закурив сигарету й пив дим. І зирячи крізь той дим на світ, він зміркував: а що, коли вона й справді ходить на танці? Чи ж вони чоловік та жінка, що має аж так її пильнувати; чи має повинність вона й справді цілими днями просиджувати в хаті, спати чи загоряти, адже книжок не читала, а телевізор наганяв на неї міцний сон. Своїми походеньками вона йому прикрості не чинить, навіть по-своєму дбає, щоб він про те не знав, а як колись і не повернеться в його дім, то хіба того не треба сподіватися? Рано чи пізно, розважливо мислив Вася Равлик, їхнє спільне життя закінчиться — воно й так уже протяглося неприпустимо довго; за цей час вона брала від нього тільки те, що він їй давав, інколи щось незначне просила, але нічого ніколи не крада. “Стоп! — подумав Вася Равлик, — а за які гроші вона ходить на танці?” Може, в неї щось залишилося від тієї сотні,

що їй дав на одержу, а може, забрала в мамки ту десятку, яку забрати він велів, а може, тієї десятки матері вона не давала — факт той, що Вася Равлик свої гроші ретельно перераховував і не міг не прийти до цілком правильного висновку: Рая не брала в нього ані копійки. Ну що ж, це теж його влаштувало, але, певна річ, не задовольняло, бо попри всі розумні й тверді резони живе в людській душі щось від нас цілком незалежне, щось нашим мозком непоборене, і воно на барву сіре, а може, сіро-чорне, і воно часом сходить у наших душах, як чорнобиль, лобода чи лопух, пускає корені, жене стебло, ходять по тому стеблі соки, вив'язується насіння, творяться плоди, і ті плоди раптом розриваються в душі, як насіневі чохлаки розрив-трави. І всі резони тоді — піна й дим, як і оцей дим, що в'ється від його сигарети. Вася Равлик тихо застогнав, він уже не вірив у свою розумну великодушність, уже в ньому виростала м'ясиста, з їдким, запаморочливим і наркотичним запахом ревнива квітка, отож він ішов, окутуючи себе димом, і сам був, наче той дим, а дим ніколи не буває ані розважний, ані розумний. Він — тільки дим, виїдає очі, дере в роті, обкопчує груди, лишає на легенях темну смолу і та смола починає стікати на серце; смола — темні й лихоносні думки наші.

Вася Равлик сум'ятився. Все-таки не міг не відчувати всіх нормальних комплексів, що їх має чоловік, котрий володіє жінкою, яка б дивна не була та жінка і які б ефемерні стосунки їх би не в'язали. Отож тримався за свою розумну розважливність, як утопаючий за соломинку, йому потрібний тільки один день; власне, він здався вже в той-таки день, бо попросив на завтра відгул. А наступного дня майстерно імітував відхід на роботу, сам же пішов на острів, сів на траву й дивився на воду. Простежити Раїн відхід безпосередньо від дому не міг, бо там чатувала зі своєю підзornoю трубою ряба Надька; отож вирішив переплисти на той бік, пройти до мосту, повернутися на цей бік уже в парку, тоді спуститися до альтанки і там зачїтись: коли Рая йшла у бік парку, конче мала тут проходити. Все відбулось, як розігране на картах: Вася визирав з-за білої колони і незабаром побачив її у тому-таки несмачно барвистому, пасматому платті, на височенних підборах, аж ноги їй підламувалися, з яскраво наваксованими губами, із залізяками у вухах, які блищали під сонцем, ніби дзеркальні,— вона йшла

і на неї зглядалися, потім піднялася по паркових сходах і рушила таки в бік танцмайданчика. Тут розчинилась у юрбі, так само барвисто-пасматій, напарфумленій, нарум'яненій, з розкучмленим волоссям; ні, вона в цій юрбі не впадала так нагло в око, і Вася Равлик, який все-таки хотів її не загубити, несподівано для себе подумав: у виборі модного мала рацію все-таки вона, а не він. Тобто вона була модна за шаблоном цих дівок, що отарою сунули на танцмайданчика, а не за шаблоном дівчат, на котрих любив він у місті зазиратися — ті дівчата на такі-от танцмайданчики, як цей, здається, не ходили. Побачив, як Рая підійшла до каси, взяла квитка, витягнувши з кишені плаття маленького гаманчика, і відразу ж пропала у крутливому, барвистому вирі, де всі танцювали як хто вміє і де зовсім не потрібно було розбиватися на пари, отож і вона у тому вирі здригалася й смикалася, заплющивши очі — на обличчі в неї було розлите натхнення. Ні, Вася Равлик ніколи не бачив у неї такого обличчя; біля неї інколи, ніби чорти, смикалися якісь молодики, але вона на них уваги не звертала. Вася сам танцював у тій юрбі, сам смикався і трусився, але не забував стежити і за Раєю, остерігаючись, однак, щоб вона його не пізнала. Коли ж кінчався танок, Рая йшла до лавок і дивилася на світ лискучими, запаленими очима, й отака, незвично оживлена, вона подобалася Васі Равлику куди більше, ніж та сомнамбула, котра жила в його домі. Нестерпно хотілося підійти до неї, але побіч крутився якийсь дженджурик, навіть за руку її схопив і потяг, як колись тяг її Шурка Кукса, і вона безвольно пішла, а тоді вони вже смикалися поруч, Рая і той дженджурик, тільки обличчя в Раї вже погасло — стало так само сомнамбулічне, яким було вдома. Вася ж уже починав закипати, бо ревність — це таки справді квітка з ядучим, наркотичним запахом, а він уже надихався того запаху донесхочу; уже не міг триматися за розумну свою розважливість, мов утопаючий за соломинку, бо вже й соломинки не було, хіба тільки утопаючий, тож коли танець скінчився, а потім коли знову заграла музика, він уявив, що та соломинка і є Рая, отож і рушив до неї і, всміхаючись, простяг руку, запрошуючи до танцю. Але те, що побачив, уразило його ще більше, бо Раїне обличчя спотворилося, покритлося маскою жаху — раптом кинулася від нього тікати, прорізуючи юрбу. Він метнувся слідом, люди на них ззирались, але він не помічав людей, бо відчував себе таким потопаючим, бо

соломинкою для нього й справді мала стати ця дівчина-жінка, тож борсався у цій воді людських тіл, перечіплювався, а може, це йому ставили підніжки, бився об колоди в тій воді, продирався, як крізь гущу, сліпий, глухий і вже зараз каявся, що вчинив так нерозумно, бо не треба було її лякати, бо розумно він думав, а нерозумно чинив; отож рвався крізь цю барвисту товщу юрби, а вона не пускала його, ніби була сіткою, а він рибою, а може, свідомо хотіла його затримати. Рая ж у цій юрбі маневрувала куди вправніше, вона вискочила з танцюмайданчика, скинула туфлі й зовсім так, як у тому сні про білу кішку та равлика, щезла з очей у минуті, ніби ніколи її тут не було й бути не могло.

Вася Равлик стояв здумілий: її втеча його вразила. Не хотів, зрештою, нічого іншого, як пожартувати, ну, може, й відшити від неї того залицяльника, ну, може, трохи провчити її, але те, що вона так нагло його перелякалась і ще нагішше втекла — ні, це щось невгадне. По-перше, це доказувало, що відчувала перед ним вину, коли потайки вибиралася на танцюльки; по-друге, залишилася так само безрозсудною, бо навіщо було тікати? Коли б захотіла після цього від нього піти, то пішла б і не тікавши, а коли хоче залишитися, то тікати не було смислу тим більше. Але Вася Равлик уже трохи прожив на світі, а ще трохи прожив із цією втікачкою; він розумів: Рая в цей мент не думала ні про повернення, ані про втечу — вона просто перелякалась, отож і втекла. “Що ж тепер буде?” — думав Вася Равлик, опускаючись по схилі до альтанки, з якої стежив за Раєю. Було вже темно, й хоч унизу горіли ліхтарі, Раї він не помітив. Тоді спустився до річки й пішов поволеньки додому, бо ще одне його цікавило: хата його відчинена чи зачинена? Проїшов повз дім Магаданші — з-під хвіртки того обійстя вискочив раптом чорний котяра.

— Здрастє, тьоть Магаданша! — сказав чорному котові Вася Равлик, але кіт не відповів на його привітання, а чкурнув через дорогу, віщуючи Васі Равлику невдачу. Тоді Вася підійшов до межі, незримо прокресленої чорним котом, і проплюнув ту межу, прошепотівши заклинання на все добре. Рушив далі вже до двору рябої Надьки. І тут сталося те саме: з підворітні вискочив другий, цього разу чорно-білий кіт.

— Доброго вечора, тьоть Надь! — сказав Вася Равлик, бо так він завжди казав, бачачи цих котів. Тоді в шибці, темній,

скажемо, як ніч, спалахнув жовтий вогонь. Вася Равлик подумав, що це блиснуло скло підзорної труби рябої Надьки, але поставився до цього напрочуд байдуже. Він зайшов у власну хвіртку і побачив на стежці жіночого туфля. Здивовано підняв його — це таки був Раїн туфель. Присвиснув і вийшов на ганка. Двері були незамкнуті, більше того, привідчинені. Вася зайшов у прохідну кімнату й засвітив світло. Тоді, все ще тримаючи туфля (другого він побачив на порозі спальні), зайшов туди і клацнув умикачем. Раїне плаття не було охайно повішене на спинку стільця, а кинуте жужмом, а з-під ковдри висувалося дві кучми: одна розпатлана — Раїна, а друга, так само розпатлана, її ляльки.

— Ти згубила туфля надворі, сказав Вася, кидаючи на підлогу взуття і здираючи з неї ковдру. Тоді Рая затрусилася, схопилася руками за обличчя й заверещала.

— Ти що, сказалася? — здивувався Вася Равлик.— Чого верещиш?

— Не бий мене, не бий! — пропищала жалісно Рая.— Не бий!

І тут щось дивне сталося з Васею Равликом, у якого справжнє прізвище було Мілютенко, він раптом відчув, що надувається, що йому конче треба вдіяти щось рішуче, щось таке, що дало б йому владу над цією безпомічною істотою, від чого б вона відчула його чоловічу силу і рішучість, бо коли він зараз їй попустить, вже ніколи не підіб'є її під свій послух, вона ж усе більше й більше розпускатиметься. І сам не знав, як це сталося: у ньому спалахнув вогонь і випалив з його голови всі розважні й розумні думки, а рука його знялася й ударила її раз і другий. Він побуряковів, ще більше надувся і рывкнув на всю силу свого горла:

— Щоб ти мені більше не шлялася, пойняла?

Тоді її руки відвалилися від лиця, ніби неживі, а по обличчі потекли раптом великі сльози, роз'їдаючи тині від чорного олівця й рум'яна на щоках. Вона дивилася на нього широко розплющеними очима, але не бачила його, Васі стало зовсім недобре. Вогонь, яким палахкотів, погас, обличчя з бурякового стало бліде, очі, правда, ще палаали, а вуста кривились.

— То ти пойняла? Щоб з хати мені без розришення не виходила! — знайшов ще силу крикнути, і вона закивала головою, ніби лялька, а справжня лялька розтерзано лежала на

подушці, й були в тієї ляльки, як і в Раї, почорнілі очі й нафарбовані вуста і нарум'янені щоки, але зараз вона, та лялька — мертва й нікчемна — розкинула руки й ноги й дивилася засклілими очима у стелю. І Васю Равлика раптом пробрав жах, бо йому увіч здалося, що та лялька — точна копія Раї, що це, зрештою, дивно змаліла й померла його супружниця, а ця велика, з голими грудьми й підтисненими коліними, тільки тимчасово тут, що вона недаремно саморозмивається слізьми: прийде час, і ці сльози змиють її з ліжка, як пісок, і він знову відчує порожні куби своїх кімнат, і тільки ця лялька мертво скалитиме пластмасові нафарбовані губи в пластмасовій посмішці.

— Вечеряти будеш? — вже мирно спитав він.

Вона хитнула головою, зіскочила з ліжка, натягла плаття, захопила з постелі ляльку — тільки тоді він рушив на кухню. Запалив газ, поставив сковороду і кинув ложку масла.

— Скільки тобі яєць підсмажити? — запитав похмуро.

— Два, — прошепотіла вона десь за його спиною.

Розбив чотири яйця — зашкварчали.

— Сьогодні роботи не було й нас відпустили раніше, — казав, не повертаючись до неї, щоб не показувати їй дурного й покаянного обличчя. — Прийшов додому, аж хата відчинена, а тебе й сліду нема. Чому не зачинила хати? Чи хочеш, щоб нас обчистили до нитки?

— У мене нема ключа, — шепнув голос за спиною.

— Ключ висить на кілочку в снінях, — сказав він терпляче. — Хіба я тобі не показував?

— Я не смію, — шепнув за спиною голос.

Він не витримав і раптом розвернувся. За столом із лялькою в руках сиділа дитина. Власне, не дитина, а щось увіч із дитячим розумом і дитячими розширеними зі страху очима. А може, й справді вона недорозвинена? Тіло росло, а розум ні. Отож і вийшло щось таке неспівмірне: розумом дитина, а тілом — доросла жінка.

Зняв сковороду, взяв дві тарілки і розклав яєчню по два яйця кожному. Поставив перед нею тарілку, поклав виделку і добрий шмат хліба. Тоді поставив на вогонь чайника. Рая почала пожадливо їсти, лялька була й досі затиснена в неї біля грудей.

— Не хотів тебе бити, — покаянно сказав Вася Равлик, цілком розуміючи непедагогічність свого покаяння. — Але коли б я цього не зробив, ти б перестала мене слухатися.

— Ти мене не сильно бив,— сказала Рая, наминаючи яєчню.

— А тебе били сильніше?

— О! — сказала вона.— Все тіло було в синяках.

— І тоді ти слухалася?

— Ну да. Для того вони мене й били.

— Більше били — більше слухалася?

— Ну да,— сказала вона, вимажуючи тарілку хлібом.

Тоді він звів на неї очі й торкнувся легенько пучкою:

— А хіба не можна так: ти слухаєшся, а тебе ніхто не б'є?

Поставила супроти нього розширені очі — ні, здається, не розуміла його. Тому й мовчала, а може, й насторожилася — до чого це він?

— Хочу з тобою мирно жити,— сказав Вася Равлик.—
Чуєш, Рай: довго-довго!

Вона пирснула, геть-но як кішка.

— Чого ти? Не віриш?

— Все одно мене виженеш.

— Налий-но мені чаю! — наказав раптом.— Коли будеш пануватися, не вижену. І коли будеш слухняна.

Вона порвалася виконати його наказу, та відразу ж сіла.

— Це ти сам собі наллєш,— сказала байдуже.— Я не вмю.

— А навчитися не хочеш?

— Не,— сказала Рая.— Непотрібно це мені.

Знову був загнаний у тісний кут. Знав, коли б устав і дав їй погилчника, вона, здається, чаю йому б налила. Але відчував іще покаяння від попереднього свого вчинку, тож устав і налив чаю обом.

— Слухай,— спитав раптом, відриваючись від чаю.— А чого ти до мене прийшла?

Вона блимнула на нього, але не відповіла.

— Хіба ти не знаєш, що коли жінка живе з чоловіком, їй належить робити жіночу роботу, а чоловікові чоловічу?

— Не,— сказала вона.— Не знаю.

— А що ж знаєш?

Знову не відповіла. Допила чай і поставила філіжанку в блюде.

— Любиш танці? — спитав він.

— Ну да! — сказала.

— А коли будемо ходити разом, як я на першу піду, хочеш?

— Я туди вже більше не піду,— буркнула Рая.

— А зі мною не хочеш? Тільки зі мною?

— Не,— сказала Рая.— Я туди більше не піду.

— Сидітимеш удома?

— Ну да.

— Гаразд,— сказав Вася Равлик.— А тепер спати!

Вона покірно встала й пішла у спальню, покручуючи задком. І знову щось дивне сталося з Васею Равликом, назагал делікатним і добрим хлопцем. Він ударте відчув, що надувається, адже здобув над нею чи не першу перемогу, адже хай там як, а вона впокорилась, і він цілком вульгарно, як не робив цього раніше, ляпнув її по тому круткому задку, може, й сильніше, ніж треба було, вона обернулася до нього й показала усміхненого чи ошкіреного видка, а він схопив її руками й помнув, як бджола квітку, і вона також уперше за весь час спробувала з його обіймів випручатися, навіть хихикнула.

— Я з тебе ще зроблю жінку! — сказав Вася Равлик і кинувся за нею, бо вона таки вирвалася від нього й кинулася бігти. А коли він зловив її, знову стала безживна й холодна і безживно дозволила йому робити з нею все, що хотів, а коли цей акт відбувся, заснула, як щодня, повернувшись до нього спиною та й обійнявши ляльку з підсиненими очима й наклецяними губами.

Вася Равлик і собі помандрував у синю країну сну, тобто неквапно поволочив на спині свою хатку. Але цього разу йому здалося, що в тій хатці порядкує, зав'язавши голову хустиною і підперезавши тонкий стан барвистим хвартухом, його жінка, мете підлогу й наспівує, витрушує рядна й наспівує, стелить постелі і з її уст зривається спів, вона майстерна і яснолиця, а на вустах її грає усміх. Тіло її пружке і вся вона як сонячний промінець у тій хустині й хвартушку, а на ногах у неї оторочені хутром капчики, а в колісці кричить, а може, співає дитина, і та жінка весело вихопляє дитину з коліски й починає з нею танцювати, весело й любовно посміюючись, і від того й дитина засміялася, показуючи беззубі ясна: ось яку веселу хатку волочив сьогодні на спині Вася Равлик. Потім ота яснолиця жіночка заходилася з пранням, і білі клапті мильної піни вилітали з-під її моторних рученят, падали на землю й ставали квітами, а по тому вона протягла з одного кінця хатки в інший золоте швореня і почала розвішувати на ньому пелюшки й простирадла. І синій, свіжий вітер надимав лискучо-білі

простирадла й пелюшки, ніби сліпучо-білі вітрила, а вона між тих вітрил ставала навшпиньки й кріпила їх прищепками — тонкостанна, із золотими литочками юна жона, і все ще поспівувала. А Вася Равлик, чи, властиво, вже равлик, задоволено поповз до улюбленого лопуха і сказав тому лопухові:

— Всі ми в цьому світі, брате, лопухи: ти лопух справжній, а я ще більший. Думаємо, що розумні, а дурні, хочемо доброго, а виходить чорті-шо, жартуємо, а з наших жартів не вельми смішно. І ніколи не буває так, що те, що хочемо, таки є.

Отак мудро висловився равлик до лопуха і поліз далі, тимчасом як навдовкіл почало розливатися смарагове світло, і цього світла сьогодні було так багато, що Вася Равлик зрозумів: незвичайна має бути ніч.

— Одну хвилинку,— гукнув він тим, що в цю ніч мали завітати.— Я ще не вмостився на оглядовому листку.

І всі ті, що мали прийти, почекали, поки равлик сяде на оглядовому листку, а може, того листка пожує, і тільки тоді рушили до саду під яблуню, де вранці любила загоряти Рая, а зараз стояла біла кішка в золотих черевичках. Чудова біла кішка, шерстина якої світилася; стояла вона, як людина, на задніх ногах, а передні згорнула на грудях. В роті в неї була сигарета, уста її були наквацьовані червоною помадою, а очі підсинені й начорнені вії. А звідусіль, із бур'янів, з-за кукурудзи, із-за кущів квасолі, з-за мальв, з-за жоржин висувалися котячі морди, і всі вони явно були чоловічої статі, тобто чоловічі котячі морди, і всі вони співали хорал № 13 на честь юної красуні у золотих черевичках. Хорал той виконувався на таких високих нотах, що Васі Равликові здалося: в його садок завітала не одна Магаданша, а цілих їх три, і три пилорами розрізали вечір, дерева, Васю Равлика чи просто равлика, розрізали дім на три рівні куби порожнечі. І кожен куб хитався на землі, як човен на річці. Коти трохи осміліли й висунулися з бур'янів, кукурудзи та квасолі, розчесали собі гребінцями вуса, поклали на голови по кепочці з довжелезними козирками, на них були виварені проздовж двох годин у скрученому вигляді у відбілювачі "Іній" та пральному порошку рябі джинси, на ногах у них були кросівки "Adidas", а на грудях — майки з написом "Robinzon". І кожен кіт тримав на шиї підвішену гітару і тринькав-дримбав кігтками, а голоси їхні завивали голосом Висоцького і співали по-блатняцькому срібній кішці в золотих черевичках хорал

№ 13-а. Кішка курила сигарету і постукувала по землі підбором, а біля неї сиділа юна, самовпевнена й надута жабка і тихо зневажала всіх котів, бо вважала себе співаком не такого низького смаку, і Вася Равлик у своєму довгому й теплому сні подумав, що ота жабка — він сам, але тільки в ті хвилини, коли він хоче здаватися справжнім мужчиною. А співаки з гітарами на шії переодягли майки, на яких було написано “Canada” і намальовано кленового листка, а замість джинсів одягли штани з різнобарвних клаптиків, а на ноги взули кросівки “Puma” і заспівали голосом якогось іншого трубадура хорал № 13-б. І від того співу слухові перетинки у Васі Равлика стали такі розторгані, як квітка після кислого дощу, тож затулив собі вуха різками, але очі не затулював, бо хотів додивитися цього винятково модного спектакля. І спектакль уже пішов перед його очима німий, і Вася Равлик похвалив себе за передбачливість, бо коти раптом скинули з ший гітари і почали бити один одного тими гітарами по головах. А срібна кішка в золотих черевичках сміялася-запивалась, а зелений місяць під небом цвів, а в темряві кропиви зійшлися дві кішки: одна чорно-чорна, а друга — чорно-біла, і на всі заставки осуджували його, Васю Равлика, кажучи, що він не тільки дурний, а й сякий-такий, що він чортізна-який, бо прийняв до себе ту хвойду і заколотив цілу околицю, що ніколи, сказали ті вельмиповажні паццекухи, не збиралося в них на вулиці стільки котів і не ревли й не скавчали вони голосом того, що його всі тепер дуже вже хвалять, а за що хвалять, то й кат його розбере — тепер уже аби гітара і не німий, то вже й співак, а на того Ваську Равлика, мовила чорно-чорна кішка, треба заявити в міліцію, бо він тільки тоді вітається, коли вона в кошачій шкурі, а коли вона в шкурі людській, то й кирпу відвертає.

“А я йому казала, а я йому, лобурю, говорила,— заспівала чорно-біла кішка,— а я його сякого і такого попереджала, що тільки він з хати, а вона — за двері, тільки він за двері, а вона — із хати”. “Мені ж незручно з ним першою здороваться”, — сказала чорно-чорна кішка, аж Вася Равлик чи, власне, равлик не витримав, вийняв різки з вух і проспівав цілком знущально:

— Драстуйте, тьоть Магаданша, драстуйте, тьоть Надь!

Але його слова заглушив вереск і рев: коти билися. Летіла шерстіна, запалювалась як маленькі фейєрверки; згоряли в небі зорі та місяць, колотилися, ніби всі разом танцювали брейк,

буги-вуги, і вуги-буги; біля заростей кропиви грав оркестр хеві-метал і один із котів, напрочуд схожий на Шурку Куксу, обвішаний ланцюгами зі здибленою та вибіленою на вершечку шерстю, зі шкіряними браслетами, унизаними шипами і з кульчиком у лівому вусі у формі хрестика, ревів у мікрофон, а по вулиці гасали туди-сюди рокери в червоних касках і з котячими мордами під тими касками, зі здибленими трубами-хвостами. А в кропиві, у буйній її тьмі дві поважні кішки, чорно-чорна і біло-чорна, тобто Магаданша і ряба Надька, казали, що через того Васю Равлика на вулиці життя не стало, хоч Вася Равлик у всьому тому не брав ніякої участі, він, бідолаха, оглух, він, бідолаха, онімів, а листок лопуха, на якому сидів, хитався, як човен у бурю, і він перелякано прилип до того човна, бо вже йому трохи й страшно ставало. А коти під яблуною не тільки билися, верещали, а й так само танцювали, і вже між них танцювала з натхненним обличчям біла кішка в золотих тифельках, а коти вигиналися перед нею, метилялися, корчилися — все було, як у найкасовіших фільмах нашого часу і як у кращих кооперативних відеокафе; миготіла світломузика зір і місяця, й від того Вася аж приплющувався, а коли яскраво спалахувало, на мить завмирили скорчені, витягнуті, закручені, розкручені, злетілі, припалі, розгойдані, розметані котячі тіла з роздертими пащеками і в червоних касках рокерів. І чорні мотоцикли тьми з ревом промчалися через садка Васи Равлика, просто через оту шалену котячу дискотеку, потолочили кропиву, де ховалися Магаданша і ряба Надька в іпостасі нічних істот, і ці нічні істоти чкурнули з тих заростей, наче ракети чи військові реактивні літаки, і полетіли в пошуках непізнаних літаючих об'єктів, щоб подати тим, хто керує життям земним, донос на теперішню нікчемну розшаленілу молодь. І Вася Равлик, чи, властиво, равлик повільно злазив із лопушиного листка і повільно, злізши, побрів по росі, бо вже втомився. Він зайшов у дім, зачинив двері, зачинив вікна, роздягся і зморено витягся біля Раї, яка безживно лежала обіч нього й навіть не дихала. Тоді він засміявся і тихо сказав:

— Хе-хе, я зачинив двері й вікна, як же ти, біла кішко, додому тепер прийдеш?

Вася Равлик прокинувся з важкою головою. Настрій у нього був лихий, бо всі оті нічні мариська ще й досі мигали перед очима; мав таке враження, ніби безпробудно пив цілу ніч, а зараз йому в душі кисло і прісно.

— Слиш, ти,— штовхнув він Раю ліктем,— піди сніданок приготуй.

Відчував, що вона завмерла біля нього, навіть дихала ледь-ледь.

— Я кому сказав!

Ніякої відповіді.

— Не заводь мене, Райко! — мовив погрозово.— Не будеш слухатися, виставлю!

По її тілі пробіг ніби трем, але вона й не рухнулася.

Тоді він зіскочив із ліжка, дав їй кілька ляпасів і штовхнув у бік кухні.

І вона пішла, навіть плаття не захопила.

Він знову ліг у ліжку і насторожено чекав. Коли приготує йому сніданка, він уже знає, як з нею вестися.

Рая виросла на порозі з розкудланим волоссям, запухлим від сну обличчям і з юним, залитим ранішнім сонцем тілом.

— Що? — спитав він грізно.

— Я не знаю,— шепнула вона.

— Що не знаєш?

— Не знаю, що варити.

— Почисть картоплі,— мовив він.— Там у коробці під столом.

Зникла, чути було, як висуває залізу коробку. Він усміхнувся. Нечутно встав із ліжка і, ступаючи навшпиньках, пішов подивитись.

Рая сиділа на стільці, тримала картоплину в руках і крутила її.

— Чого не чистиш?

Здригнулася і злякано на нього подивилася.

— Я не знаю як,— сказала самими вустами.

— Ти що, ніколи не чистила картоплі?

— Не,— мовила.— Мамка їжу зі столовки приносила.

— Господи! — звів Вася Равлик руки.— З якого лісу ти прийшла? Візьми ножа, ось так, дивися, й чисть.

Узяв ножа й картоплину і показав, як чистити:

— Отак!

Але вона сиділа з кам'яним лицем.

— Не,— сказала.— Це ти сам собі роби!

— Бити буду! — понуро пригрозив.

— Не бий мене, Вась! — прожебоніла вона тонко.

— Чисть картоплю!

— Не,— похитала вона головою.

Тоді він замахнувся — вона заверещала. Кинулась у куток і там зібгалася у грудку: гола, нещасна, тремтлива, з переляканими очима. Наставила руки, ніби захищалася. І йому знову стало їй жаль.

— Де ти росла? — спитав він лагідніше.

— На Мальованці,— тихо відповіла.

— Ти в лісі росла, а не на Мальованці.

— Ну да, там і ліс є,— сказала Рая.

— Іди вдягнися,— наказав, а сам сів на стільця, щоб чистити картоплю.

— А бити мене не будеш?

— Ні,— сказав понуро.— Морока мені з тобою.

Вийшла з кутка і, сторожко на нього озираючись, пішла з кухні.

За хвилию стала в дверях.

— Чого? — спитав він.

— Не виганяй мене, Вась,— прожебоніла.

— Візьми віника і замети хату,— наказав він.— Це ти вмієш?

— Сам роби,— мовила вона тужно.

— Не знаю, чи ти малоохольна, чи ти дурна,— сердито буркнув Вася.— А ліжко застелити можеш?

Вона захитала заперечно головою.

— Хіба не бачиш — нікому ти така не потрібна,— сказав гостро.

— Не виганяй мене, Вась,— знову прожебоніла.

— Іди, дрихни! — буркнув він і щосили кинув обчищену картоплину в миску з водою.

Було йому на душі бридко. Одне те, що з природи був не брутальний і вести себе так, як вів, понуджував, а може, й прокинувся сьогодні не з тієї ноги, а може, це отой ідіотський сон так його скошлатив. Знову береться за те саме, а чи треба її понуджувати, коли жити з нею все одно не збирається. Отак він міркував, а той брат-равличок, котрий сидів у нього в голові,

уже єхидненько йому нашіптував, що мовляв він, Вася Равлик, брехунець і хоче схватись у собі самому глибше, ніж може схватися звичайний равлик у хатку, навіть думкам і рішенням своїм не довіряє, бо в нього слово — капуста. А вже обіцяв, що не буде її бити, а вже кілька разів ударив. “Але ж із нею не можна інакше!” — кволо спробував захиститися Вася Равлик. “А нащо тобі інакше,— єхидно спитав брат-равличок,— коли ти вирішив з нею лише погратися — зірвати вишню, яка висить над дорогою,— фігурно сказав брат-равличок,— навіщо ж ту вишню в’язати до гілки у власному садку?” Але Вася Равлик не міг відповісти на ті равличкові резони, бо не вмів. Він чистив картоплю й сердито жбуряв її у миску з водою. Там же, за спиною, були розчинені двері в малу, прохідну кімнату; він знав, що вона залита сонячними стягами, і вони тягнуться од вікна до підлоги сивими полотниськихми; сюди виходять ще одні двері, за якими стоїть у сірій сутині (сонце туди не сягає), а може, плаває, ліжко і там спокійно посапує та, з якою він живе ось уже третій тиждень. Коли отак комусь розказати про те життя, то міг би тільки покрутити біля лоба пальцем, але Вася Равлик не був, як то кажуть, чокнутий; здається, він по-своєму ту Раю полюбив. Не так полюбив, щоб молитися на неї, щоб завойовувати її серце і зв’язатися подружнім зв’язком, аби вік прожити, а може, лиш клаптиком серця, ну, може, половиною серця — друга половина була холодна і навіть ворожа до Раї. Отож мучився від того, що повівся з нею грубо, а з іншого боку, не міг себе й не виправдовувати: як інакше? Не буде ж він весь час її прислужником, подумав Вася, і в ньому заграла чоловіча гординя. “А коли ти є прислужником сам собі,— спитав його єхиди-равличок,— то яка різниця: на одного зварити їсти чи на двох, для одного підметеш хату чи для двох, для одного застелиш ліжко чи для двох?”

Вася помив картоплю й поставив варитися. “Кат із нею,— подумав милостиво,— хай собі живе”. Аби тільки не шлялася, бо тут він із собою нічого вдіяти не може, а вона, здається, вже не буде шлятися. Пішов зазирнути до спальні: Рая спала. Дивовижну мала здатність до сну. Спала вночі, спала вранці, спала з обіду і хіба ввечері виглядала бадьоро. Коли ж він дивився телевізора, то спала і ввечері. Здавалося: не буди він її, спала б, не прокидаючись, цілу добу.

Зрештою, він такий експеримент вирішив якось учинити. Не будив її до сніданку — вона проспала до обіду, не будив на обід — проспала до вечері. Тоді він повечеряв і до півночі дивився телевизор (було то у вихідний, а мав він вихідні у середу й неділю) — Рая спала. Спокійнісінько проспала до ранку, й він злякався: коли її не будити, то чи не впаде у летаргію? Отож уранці, йдучи на роботу (був тоді на першій зміні), він її розштовхав, і вона, як звичайно, прокинулася й пішла поснідати, а по сніданку спокійно повернулася у ліжко. “Не, вона таки ненормальна!” — думав він, з маху виходячи на Просиновську гору, але що мав удіяти? Навіть цікаво стало: невже коли він її не битиме й не виганятиме (той епізод з танцями можна вважати за випадковий), вона так і житиме біля нього, як сомнамбула чи, швидше, як кішка. “Ну й нехай буде кішка,— думав розважливо Вася Равлик, задихано долаючи останні метри гори,— тримають же люди дома всяку живність!”

Коли ж повернувся з роботи, думки в нього були інші. Сів на ослінці в кухні й, слухаючи соковитий булькіт картоплі, закури́в і задумався. Ситуація, в яку потрапив, була безвиглядна. Як жінкою, він Раєю вже наситився і не чіпав навіть по кілька день, на що вона також не ремствувала, а відчувати, що в твоєму домі весь час хтось спить, теж було якось некомфортно. До хатньої роботи він її, напевне, не привчить, то, може, десь виходити з нею на люди: в кіно, театр, на річку, на човні покататися чи на катамарані, яких цього року випустили на річку кільканадцять; можна було б піти в кафе, на танці, на гойдалки й атракціони, піднятися разом на чортовому чи б пак оглядовому колесі, пограти біля ігрових автоматів — може, так він зможе її розважити. Її і себе, бо сидіти весь час у хаті Васі Равлику, незважаючи на таке прізвисько, таки не хотілося, він уже, відверто кажучи, знудився, бо скільки ж можна? Ще молодий, хоче розваг, хоче руху, а не тільки цього елементарного животіння, коли вона спить, а він їсти варить або щось робить у домі чи біля нього.

Вася Равлик був хлопцем рішучим, отож він торкнув ніжком картоплину в каструлі, а що не зварилася, рушив до спальні й Раю безцеремонно розбудив.

— Слухай, ти в кіно ходити любиш? — спитав.

— Не,— злякано мовила вона.

— Та не бійся, дурна,— засміявся Вася Равлик.— Я от тут сидів і думав: сидимо в хаті, як сичі, й нікуди не ходимо.

— А я й не хочу кудись ходити,— боязко сказала Рая.

— На танці ж бігала.

Вона затремтіла.

— Ти мене за це вже бив.

— Та брось ти! — плеснув її по голому коліні Вася.— Дурний був, що такого не тямив. Розважитися нам треба. Хочеш, підемо на танці.

Вона закрутила головою.

— Не, я туди більше не піду.

— Ну, гаразд, підемо на гойдалки, чортове колесо, карусель.

Подивилася на нього, може, з невеличким інтересом.

— Я там ніколи не була.

— Ну, ти й справді ніби з лісу вискочила,— сказав Вася Равлик.— Як та Мавка з “Лісової пісні”.

— З якої пісні? — спитала Рая.

— Ну, книжка така є. В школі учать. Мавка, Лукаш, ти що, ніколи не чула?

— Не. Вони на чортовому колесі каталися?

— Хто?

— Ну, що ти казав.

— Ще й як каталися,— мовив, усміхаючись, Вася Равлик.— Вдягайся!

Слухняно встала й накинула на себе плаття. Вася пішов на кухню, картопля вже доварилася. Звідив її і засмачив маслом. Тоді накрив покришкою й потрусив.

— Іди їсти! — гукнув.

Вийшла на кухню боса, але вже з начорненими й насиненими очима.

— А ти не можеш не мазатися? — спитав, розкладаючи тарілки.

— Не, я так красива.

— Думаєш?

— Ну да,— мовила, нахмурившись.

— По-моєму, ти краща, не мазавшись.

— Так модно,— шепнула вона, опускаючи начорнені вії.

Вони поїли, і вона завершила свій туалет. Наваксила губи, поклала на щоки рум'яна і ще більше начорнила й підсинила

очі. Вася Равлик тим часом одяг костюма під білу сорочку без краватки, а туфлі начистив. Рая взула свої на височезному підборі, і Вася Равлик, зирнувши на неї, подумав, що їм доведеться пройти під списами поглядів вуличних пащекух. Тож легковажно завуркотів якусь пісеньку без мелодії і ретельно зачинив хату.

І ось вони вже на вулиці, Рая взяла його під руку, а він задер кирпу, бо не проста це річ — пройти по втиканий, ніби сонячні пасмути, списами поглядів пащекух вулиці. Рая байдуже несла густо наваксоване личко, кучугура її волосся залишилася нерозчісана і робила те личко зовсім малим. Сонячне проміння пронизувало її тонку сукенку, і всім пащекухам, що повстромляли в повітря списи поглядів, було увіч видно, що вона принаймні без сорочки. Сочки перс виразно проступали через матерію, і пащекухи чудово бачили, що вона й без станика. І вони зашелестіли язиками, а може, це дерева ожили довкола; Вася Равлик, сколихнутий тим шумом, раптово збагнув, що гоїдатися йому з Раєю аж ніяк не можна, бо вітер збиває там дівочі сукенки часом аж занадто високо. На каруселях також дівчата затискають подоли між ніг, а він напевне знав, що Рая й не подумає цього робити, отож лишалися на атракціонах хіба літачки та чортове колесо. Тимчасом вони минули вікно рябої Надьки, і звідти блиснула в їхній бік скельцем підзорна труба; біля свого обійстя залякла з відвислою щелепою Магаданша, а що тією щелепою й поворушити не могла, то Вася Равлик був урятований від щастя слухати звук пилорами, й ніхто його цього разу тією пилорамою не розпиляв. Звісна річ, він і не подумав привітатися з Магаданшею, і через те в її очах спалахнув жовтий вогонь, а Рая не зробила цього тим більше, бо знати не знала Магаданші. Через це Магаданша, все ще не можучи приставити долішню щелепу до горішньої, ображено рушила в бік підзорної труби рябої Надьки, адже була неймовірно уражена та ображена поведінкою Васи Равлика, а Вася Равлик про неї й думати не думав, його турбувало, як пояснити Раї, чого вони не кататимуться на гоїдалці й каруселі, коли вона того захоче: не робитиме ж він утіхи численним роззявлякам Раїними знадностями. Отож він вирішив завести її до кімнати сміху, але вона там навіть не усміхнулася, хоч він, Вася Равлик, аж за живіт брався. Тоді Рая повбдила в його бік оком, а личко її залишалося так само холодне й завмерле. Зате біля гоїдалок вона ожила, але він потяг її далі.

— Ти ж казав, що на гоїдалки йдемо,— мовила Рая.

— Казав, а передумав,— категорично відрізав Вася Равлик.

— А я хочу на гоїдалку,— примхливо сказала Рая.—

Ти обіцяв.

— Обіцяв, бо не подумав,— зашепотів Вася.— Глянь, як у дівчат плаття злітають.

— Так що, коли злітають? — спитала наївно Рая.

— Забула, що ти без нічого? — прошепотів Вася Равлик.

— Не забула, а що?

— А те, що все твоє буде видно,— вже сердито сказав Вася.

— То й хай.

— Не заводь мене. Купиш білизну чи джинси, тоді підемо.

— А ти мені даси гроші на джинси? — спитала Рая.

— Дам,— так само сердито сказав Вася і поволік її від гоїдалок.— Зовсім сорому не маєш!

— Як це не маєш? — спитала наївно Рая.

Але він потяг її і повз каруселі, хоч вона й на каруселі озиралась, адже обіцяв і каруселі. Вася ж зупинився тільки біля літачків.

— Не побоїшся? — спитав.

— Не,— мовила Рая.

— Чекай, візьму квитки. І на чортове колесо підемо.

Стояла біля літачків байдужа й покинута, несмачно вдягнена й несмачно нафарбована, розпатлана, і до неї раптом підійшов так само нечупарно одягнений і розпатланий хлопець і щось їй сказав. Рая засміялася, хлопець узяв її під руку й повів геть, аж Вася Равлик з квитками ледве їх наздогнав. Він схопив молодика за плече, і те безвольно смикнулось.

— Ти чого, зараза, забрав мою дівчину,— дихавично сказав Вася.

— Маруха сама пішла,— криво всміхнувся патлянь.

— Пшов вон! — тупнув ногою Вася Равлик.— Морду тобі розваляю!

— Брось, паря! — сказав, криво всміхаючись, патлянь.— Міліції всюдова повно. Хочеш поговорить, отойдьом!

— Я ще тебе знайду,— сказав Вася Равлик і повів із собою Раю, бо в їхній бік і справді вже дивився міліціонер.

— Ми ішо стукнемося! — сказав патлянь.

— Чого ти з ним пішла? — люто спитав Вася Равлик.

— А ти не казав, щоб не йти,— злякано сказала вона.

- Ти що, хочеш покинути мене? То я тебе не тримаю.
- Це він мене повів,— злякано сказала Рая.
- І ти йдеш за кожним, хто тебе поведе?
- Ну да. А що?

Щелепа у Васі Равлика відвисла десь зовсім так, як недавно у Магаданші, й він з відразою відчув, що стає схожий на ту чортову пашекуху. Ні, Рая вражала його не раз, але її здатності вражати залишалися невичерпні. Однак, Вася не для того виїшов на люди, щоб із нею скандалити.

- Будеш кататися на літачках? — спитав сердито.
- Ну да. Ти ж обіцяв.

Вона влазила до літачка, при тому плаття в неї аж так оголило ноги, що це викликало глибочезний інтерес в зарослого щетиною молодика, котрий біля тих літачків стояв. Вася Равлик позеленів, Рая ж лишалася незворушна, а коли вони закрутилися, то навіть трохи заусміхалася. Коли ж літачок зупинився, вона легко зіскочила на землю, а Вася Равлик ледве з літачка виліз — його понуджувало. Зарослий щетиною молодик усе ще стояв на місці й дивився на Раю з таким же інтересом, і Вася поспішив її від цього небезпечного місця відвести; вона ж, здається, розглядає щетинистого так і не помітила. Тоді Вася полалав те місце в піджаку, де була внутрішня кишеня, і, налапавши там згорток грошей, зітхнув і запропонував Раї піти в місто й купити джинси.

- А чортове колесо? — спитала вона.— Ти ж обіцяв.
 - Купим джинси, а тоді ще раз прийдемо,— сказав Вася.
 - До джинсів треба ще й блузочку,— задумливо сказала вона.
 - Купиш і блузочку.
 - А може, ми покатаємося, а тоді підемо? — несміливо, але вперто мовила вона.— Я хочу покататися на чортовому колесі.
 - Чорт з ним, із тим чортовим колесом! — буркнув Вася.
 - А я хочу. Ти ж обіцяв,— мінорно протягла вона.
 - Що тобі краще: джинси й блузочка чи чортове колесо.
 - Чортове колесо,— сказала вона й опустила очі.
 - Хм,— сказав Вася Равлик, а що добре знав її впертість, повів її на чортове колесо.
- Вони спинилися високо над містом, і Рая там, на верхо-турі, раптом засміялася.
- Чого ти? — спитав Вася Равлик без ентузіазму.

— Мальованку побачила,— сказала Рая.

— І що?

— Мамка не знає, де я.

— То це смішно?

— Ну да. А чого це колесо чортове?

Йому захотілося бовкнути: бо на ньому катаються такі чортиці, як вона, але стримався.

— На ньому чорти катаються?

— Еге ж,— буркнув Вася Равлик.— Уночі.

— Правда? — невідь-чому зацікавилася Рая.

— А тебе що, чорти інтересують? — єхидно спитав Вася.

— Чорти? — перепитала Рая.— Нє.

Вони зійшли на землю, і Вася запропонував піти купити джинси і кофточку.

— І тоді ми на гойдалках та каруселях покатаємося?

— Обов'язково.

— Тоді я піду сама,— мовила Рая.

Знав уже як з нею говорити.

— Ясно, що сама. Я тебе у скверіку почекаю.

Подумала, трохи помнудась, але задовольнилася.

— Я там у магазині перевдягнусь, можна?

— Можна,— сказав Вася Равлик і відчув, що він збіса хитрий, що нею керувати можна, тільки правильно треба смикати за ниточки.

Сидів у скверіку, курих дорогу сигарету і зовсім навіть не думав, що вона з тими грішми зникне,— уже трохи її знав. Думав інше: про те, що на люди виходити з Раєю теж не так просто, бо вона перед світом аж зовсім незахищена. Дивно було, що прожила стільки років (а скільки років вона прожила? — запитав себе Вася Равлик), а нічого не знає і не вміє. А може, вона випала, блаженно міркував Вася Равлик, із неопізаного літаючого об'єкта й ніякої мамки на Мальованці в неї нема? Правда, ряба Надька, цей всюдисущий інформатор, також сказала, що її матір живе на Мальованці, однак це ще треба перевірити,— фантастично подумав Вася Равлик, адже він любив читати науково-вигадницьку літературу. Те, що Рая була не від світу, сумнівів у нього не викликало, але коли так, спитав сам себе, то від якого вона світу? Як пояснити, що вибрала між джинсами й чортовим колесом таки колесо — яка б жінка так учинила? Так учинила б наївна, нерозвинена дитина, а не

доросла дівчина. І чому вона так розпитувала про чортів? Може, вона й справді чортиця? — фольклорно-фантастично подумав, припалюючи від другої третю сигарету, Вася Равлик. Але він до ладу й не знав, що таке чортиця, а розпитатися не було в кого. Розпитатися можна було б хіба в рябої Надьки, котра, напевно, такі речі знає, бо сама разом з Магаданшею не менша чортиця, але це викликало б у неї нездоровий інтерес: чого це Вася про таке питається? Ні, цих чортиць чіпати не треба — може, вони мстиві? — знову фольклорно-фантастично подумав Вася Равлик. Такі дурні науково-фантастичні й фольклорно-фантастичні думки крутились у Васиній голові, аж він не помітив, що біля нього стоять чийсь ноги і ноги ті так тісно обтягнуті тканиною, що кожна складочка тіла проступає через неї. Вася звів очі й побачив сліпучо-білу блузку, крізь яку проглядали настовбурчені пипки перс, вище від тієї блузки усміхалося наваксоване Раїне личко. Під пахвою вона тримала пакунка, а на ший щось поблискувало.

— В мене лишилися гроші,— винувато продзвенів Раїн голосок.— І я купила намисто. Можна?

— Ну що ж, гарне намисто,— сказав Вася.

Тоді густо наклепані губи ще більше розсунулись, а не менш намазане личико радісно засвітилося. Правда, це тривало мент, Рая сіла біля нього, і йому здалося, що ті джинси тріснуть, так натяглися від увігнаного в них тіла. “Е,— приречено подумав Вася Равлик.— Так вона, здається, голіша, ніж у платті”.

— Куриш, а мені не даєш— примхливо сказала Рая.

Дав їй сигаретку і засвітив сірника. Вона спрагло затяглася.

— Підем на каруселю і гойдалку? — сказала.

— А може, додому? — несміливо запропонував він.

— Але ти ж сказав, що коли куплю джинси й кофточку...

— Гаразд,— сказав він, випльовуючи гіркого недопалка і твердо знаючи, що ніяка сила вже не виведе його з нею на гулі.— Ходімо на гойдалку й каруселю. В тебе не закрутиться голова?

— Не,— мовила Рая.— В мене голова ніколи не крутиться.

В неї й справді не закрутилася голова, літала на гойдалці ніби пташка, і знову її обличчя засвітилося, стало аж натхненне, навіть ота косметична маска її не потворила. І Вася Равлик зрадів од того, що йому вдалося хоч так розтопити її непроникний холод та байдужість, а ще він подумав, що Рая таки дитина,

яка виросла тілом, а не розумом, отож до неї треба ставитись, як до дитини. Отак він думав, шалено мотаючись на гойдалці й відчуваючи, що йому голова паморочиться, а ще його здорово-таки понуджує. Але героїчно тримався, бо відав: з'являтися слабким в її очах не можна. Чому не можна, не знав, але так наказував йому чоловічий гонор, а ще теж неабищо. І Вася Равлик героїчно матилявся між небом і землею, а Рая навпроти сміялася, щось вигукувала, щось до нього покрикувала.

Нарешті днище гойдалки тернулося об тормаза, і Вася Равлик полегшено зітхнув, бо ще трохи, і він не витримав би, а таки випав би з цього повітряного човника. Рая ж була невгамовна. Вона відразу ж потягла його до каруселі, але він сказав, що хоче перекурити, бо й справді йому конче треба було хоч трохи відсидітися й віддихатись. Тоді Рая хитренько на нього позирнула й спитала:

— А можна, я покатаюся, а тоді ще разом?..

Це, здається, була перша розумна чи розважна фраза, яку витворили її вуста, і Вася великодушно кивнув, дозволяючи. В губах у нього квітла цигарка, очі його зімружилися, бо дивився він услід тій істоті, туго зтягнутій у джинси, і сам дивувався, що має щось із нею. Вона ж ішла визивно, навіть трохи вульгарно, покручуючи задком, і Вася Равлик відчув щось середнє між гордістю і бридливістю: “То оце я з нею живу?” Але вона вже забула про Васю Равлика, вже крутилася довкруг стовпа в підвішеному на ланцюжках сидінні; її нечісане волосся тріпотіло, очі солодко мружились, а вуста розтяглися. Вася випускав сині колечка диму і крізь ті колечка та й пасми ловив її лице, коли напливало на нього. Раптом Вася стрепенувся: на тій-таки каруселі, побіч Раї, хоч і на іншому сидінні, крутився той-таки патлянь, якого він недавно від Раї прогнав. Той щось гукав дівчині, а вона повернула в його бік голову і приязно всміхалася, ніби й не знала, що він, Вася Равлик, за нею стежить. Патлянь простяг руку, схопився за Раїне сидіння і щосили пожбурих ним від себе, Рая радісно верескнула. Вася Равлик зірвався на ноги: одне те, що перед очима його розігрувалося щось цілком обурливе, а друге, в його присутності Рая ніколи так радісно не верещала. Вася замахав руками, подаючи зрозумілі знаки, що поб'є її, тобто затрусив перед собою безсилим кулаком, але Рая, очевидно, була короткозора, а може, й справді забула про того, хто її сюди привів, бо не зважила на

його жести ані на мак. Тоді Вася сердито плюснувся на лавку й почав витягувати із сигарети дим аж так, що та зашкварчала, аж попік собі пальці, бо цигарка докурилась; і єдине, що йому залишалось, дочекатися кінця запуску, а доти люто стежити за повітряними іграми своєї коханки. А може, встати, подумав він, повернутися й піти геть? Хай воно все пропадає, оті гроші на джинси і за плаття (до речі, он воно лежить біля нього, загорнуте в папір і перев'язане шворкою), оця чортиця з її нескінченними фокусами, оце чудне їхнє, майже нереальне співжиття! Хай отой патлань забирає її й веде під три чорти — він же, Вася Равлик, зачиниться в хаті й пізнає солодку розкіш самоти. Вася знову зірвався на ноги, рішучий і немилосердний, але саме в цей момент каруселя зупинилась і до нього підбігла повна непідробної радості Рая, а той патлань десь зник, розчинивсь у юрбі, а може, його й не було? Але Вася був надто сердитий і надто роздразнений, щоб вірити в таку чортівню.

— Як ти себе вела? — гостро спитав.

— Як? — вигнула брови Рая.

— Якийсь там паскуда до тебе приставав.

— Та де? — ще більше здивувалася Рая. — Там же по одному сидять.

— Хапав тебе й кидав. Це той самий. Ти що, його знаєш?

— Не! — мовила Рая.

— Ходімо додому, — рішуче взяв її за руку.

— Але ми ж мали покататися ще раз. Тоді ти мене хапати-меш і кидатимеш.

І це було сказано таким наївним, безпосереднім і щирим тоном, ніби вона, Рая, поняття не має, що воно таке — чоловіки і що ці чоловіки з такими невинними, безрозсудними і щирими роблять. В одному мала радію: Васі Равлику не треба було пускати її на каруселю саму, хоч би як у нього закручувалася й паморочилася голова. З її ж логіки випливало: він її відпустив, отож вона й прийняла залицяльника іншого, а тепер хай того залицяльника відіб'є, покатавшись на каруселі вже з нею. І Вася Равлик здався. Схопив її за руку й побіг до двох вільних сидінь — каруселя саме заповнювалася. Рая задоволено всілася, заціпнула кріпильного ланцюжка і раптом підморгнула Васі Равлику, який сидів на своєму сидінні набурмосившись:

— Крутанемося?

— А тоді додому! — наказово прорік він.

Не відповіла, тільки зітхнула, адже викаталася на всьому, на чому покататися він обіцяв. Зирнула хіба що любовно на свої джинси й ніжно погладила їх рукою.

8

І знову життя ввійшло в свою колію, і знову вона спала, а йому доводилося будити її до сніданку, обіду чи вечері. Вигулькувала з-під ковдри, солодко потягалася, розтуляла рота із напівзлизаною помадою на вустах і, як кішка, позіхала. Обличчя її бувало при тому несвіже, помнute, закисле, заспане, а тіло молоде, пружне. І те тіло вислизало раптом з-під ковдри, зіскакувало на підлогу, а рот усміхався завчено — йшла, ледь-ледь похитуючись, на кухню, де вже стояв готовий сніданок з яєць чи смаженої картоплі.

— А вдягтись! — строго наказував Вася Равлик.

Зиркала на нього зчудовано й ніби більше прокидалася, поверталася до стільця, на якому висіло плаття, і байдужно його на себе натягувала. Тоді приходила на кухню й плюхалася на ослінця.

— А вмитись? — наказував він.

Покірно зводилася з-за столу і йшла до умивальника, який висів тут-таки на кухні.

— З милом. Гарненько вмийся! — казав Вася Равлик.

Вмивалася й знову поверталася до столу. Ці хвилини Вася любив. Бо саме цей час, зовсім короткий після вмивання, час сніданку, Рая не мала на обличчі косметичної маски. Тоді він щиро милувався з її юного, симпатичного, хоч зовсім простого личка, чистих, природної барви вуст — коли б ще зачесалась як слід, то була б схожа на ту тонкостанну господиньку, що привиджувалася часом йому вві сні в охайненькій равликовій хатці.

— Тобі краще, коли не мажешся, — казав він щиро.

— Так не модно, — буркала вона, і по її юному личку перебігала тінь.

— І добре, що не модно. Зате гарна стаєш.

— Гарне — це модне, — уперто казала і припадала до миски, пожадно вимітаючи з неї все, що він поклав.

Це була ще одна її дивна риса; окрім незвичайної схильності до сну, мала ненаситність до їжі. Зїдала все, не лишаючи

й крихти. Не просила добавки, коли давав мало, але не відсовувала тарілки, коли давав багато. Якось для сміху й того ж таки експерименту зварив цілого баняка картоплі: собі насипав, як звичайно, а їй у велику емальовану миску. Вона на мент здригнулася, зирнула в його бік, він же в цей час намагався на неї не дивитися, бо, напевне, б розсміявся. Вона ж заспокоїлася, що він не кпить із неї, взяла виделку і всю ту картоплю вимотала. Це його не так розсмішило, як жажнуло, і він перестав експериментувати, а давав їй стільки, скільки клав собі. Рая не ремствувала, спустошувала все до дрібнички, випивала чай чи сурогатну каву, заїдаючи булочкою з маслом; тоді вставала з-за столу і йшла у спальню, де понад годину накладала на себе рум'яна, помаду, тіні, туш, доки не перетворювалася з юного, милого, хоч і простуватого створіння в якусь піфію; зрештою, й до піфії в себе вдома Вася Равлик уже звик. Збагнув: вона мирно й спокійно живе, коли на неї не налягати, ні до чого не змушувати, особливо до якоїсь роботи. Розваги їй подобалися; й по-своєму ними втішалась, окрім кіно та телевізора. І Вася перестав привчати її до роботи. Часом водив її в кафе, де вона залюбки їла, пила коктейлі й каву, притупувала ногою в такт музиці, що тут грала, поглинала стільки тістечок і морозива, скільки він купував. Ходив Вася з нею й на естрадні концерти, вона сприймала тільки ВІА, а особливо любила джаз і рок. Оживала тоді, ставала активна, викидала руку, кричала, інколи зривалась і з іншими дівчатами й хлопцями бігла до сцени і в проміжку між сценою та рядами шалено разом з усіма іншими танцювала, не звертаючи на Васю жодної уваги, хоч він щільно за нею стежив. У кіно вона ж відразу засинала, і він перестав її туди водити. Любила й атракціони, хоч сам Вася після пам'ятного першого відвідування ходив туди неохоче: там завжди чатував на Раю патлань, а ще й той, щетинистий. У щетинистого аж ніздрі тремтіли, коли він дивився на Раю, а це було Васі глибоко неприємно. Завів якось і на танці, хоч туди йти вона опиралась, але, опинившись у юрбі, завзято й натхненно почала бацати: підскакувала, крутилася, трусилася, вигиналася — зовсім так само, як і раніше, коли він її тут застукав. Вася купив їй нічну сорочку, вона покійно її вдягала, але під ранок завжди сорочка опинялася під ліжком і вилазила вона на світ божий в костюмі Єви. Вася проти цього не протестував, бо йому таке трохи й подобалося. Вони почали віднаходити в

своєму існуванні сякий-такий ритм, і Васі ночами все рідше снилася хатка на спині й тонкостанна у ній невсипуща господинька, і білі полотнища простирадел та пелюшок, і дитина, й лагідна усмішка господиньки, і накрохмалені фіранки на віконцях тієї хатки, і лискуча свіжопофарбована підлога, на якій ані пилинки; він спокійно став сприймати той розгардіяш, який панував у його хаті і в міру сили наводив у ній сякий-такий лад. Зате сам Вася Равлик не ходив ані на вулицю, ні по рибу, хіба вибіжить вряди-годи скупатися. Раї він запропонував купальника, та вона купатися рішуче відмовилася, навіть бридливо здригнулася при цьому.

Часом Вася влаштовував з Раєю маленькі свята; от і цього разу купив у місцевої самогонниці Красношапочки пляшку за п'ять каребе, і вони ту пляшку за вечір випили. Це робив Вася Равлик, може, і з сентименту, бо коли сиділи отак підхмелені, пригадував оті проводи (пригадав і цього разу) у військо Митька Гілляки, де вони й зустрілися. Тож і сьогодні Васі Равлику стало приємно, і він щось про те солодко забалакав, а потім тис Раю за коліно, гладив їй стегно і ніяк не міг начудуватись, яке холодне в неї тіло. По тому вивів її у садок, і увив танцюристів, і насварився на Шурку Куксу за те, що так нечемно волочив у темряву свою напарницю, а потім запускав руку Раї під поділ і ошпарювався її холодом.

— Слухай, Рай! — сказав він п'яно. — А ти не спустилася з неба?

— Ха-ха! — засміялася Рая.

— Не, ти мені признайся, — ледве ворочав він язиком. — Може, тебе ці, ну як їх, ну планетяни, ік! Ну, може, ці об'єкти, що там, сама знаєш, літають, газети про це пишуть, ік! Не оттуда тебе, таку малахольну скинули?

— Ха-ха! — сміялася Рая.

— Ну, чого ти мене ніколи не обіймеш, — совав він обличчям по її плечу. Чого ти, знаш, така, як льод, коли ти не ота, з планетян, ік! Ну, обніми мене, мармузя, ну, цьомкни, ік!

Байдуже повертала видок і цьокала його в щоку.

Хапав її руки й клав на плечі.

— Пригорни мене, сироту, — казав п'яно. — А то встану й піду, ік!

Тримала руки як поклав, але його до себе не пригортала.

— Не вмієш обійматися?

— Це ти сам роби! — відказувала спокійно.

— А зроблю! — казав він і м'яв її, як шматок глини, і вона, як той-таки шматок глини, не опиралася і лишалася холодна, як глина, і йому ставало від того більно-печально, і зорі в його очах розросталися, так само холодні й чужі.

— Глянь, які звьозди! — казав він і тицькав пальцем у небо.— Ти з котрої прилетіла?

Але Рая вже й не сміялася. Сиділа темна й мовчазна, безрушна й холодна й ніби спала. Тоді він, розчарований і ображений, уставав і йшов у кінець саду, чавлячи по дорозі равликів, які повилізали на стежку, і равлики ті хрупали під його капцями й перетворювались у твань. А він ставав на краю саду над невеличким урвищем, мочився з того урвища, і зелений місяць заливав йому очі, одержу, обличчя, перетворював його в отаку величезну зелену істоту, може, і в жабу, а може, це він так погано про себе думав. Чув за собою шум кроків, заправляв штани й понуро чекав.

— Чого ти пішов? — спитала за спиною Рая.

— Ік! — гикав він.— Ніхто мене в цьому світі не любить.

Вона мовчала. Стояла поруч тінню й ані пари з вуст.

— Ти мене хоч любиш? — питав він.

— Ну да,— сказала.

— Обійми мене й поцілуй, бо наб'ю! — люто прошепотів.

Вона поклала йому на плече руки і чмокала, відпечатуючи на щоді криваву вісімку. І та вісімка холодила йому щоді, і не був він з того задоволений.

— Скажи, чого тебе чортицею звать? — спитав раптом.

— Не знаю,— відгукнулася вона смутно.— Так мене звать.

— А ти з неба й справді не прилітала?

— Не,— сказала.— Я з Мальованки.

— Там справді твоя мамка живе?

— Ну да,— відповіла.

— Марш у ліжко! — наказував владно, і вона покірно йшла додому.

Брів слідом, а може, повз равликом, бо коли недаремно її прозвали чортицею, то недаремно і його — равликом; тож тяг на спині порожню хатку, вимацував темряву ріжками й сопів, вихекував із себе бридкий перегар і тихо ненавидів себе, адже попри всі зусилля не міг поселити у своїй порожній хатці її, цю Раю, оцю чортицю, все йшла вона десь поруч, безсловесна й

холодна. І все одно відчував до неї нестримний потяг; у голові в нього прокручувалися барвисті спіралі, в голові копошилося світло від місяця й зірок, і квіти пахли одурманливо, ті квіти, що їх він сам тут весною посадив; йому здавалося, що темрява навдоділ повна затамованого руху й шелесту, що в кущах квітів та бур'янів, у кропиві поближують зелені вогники котячих очей, адже ці коти тільки й чекають, щоб він мертво завалився у ліжку й захріп, бо в них уже давно литки трусяться — танцювати хочеться, а в музик-котів інструменти покриваються росою й іржавіють, так само й труби, а коти-рокери ледве стримують свої розжарені мотоцикли, бо він ще й досі бродить-ходить по селу, а в них застоюлася кров. У найближчому ж кропив'яному кущі вже давно судять його, пащекуючи, чорно-чорна кішка, тобто Магаданша, й біло-чорна, тобто ряба Надька, і сон ступав за ним услід і дмухнув йому в спину, але Вася знав: ще спати йому не пора. Брів стежкою, волочив на плечах темно-сині брили темряви і муркотів щось під носа.

— Стоп! — сказав він Раї, яка беззвучно пливла перед ним.— Повтори: любиш мене?

— Ну да,— казала байдуже Рая.

— Скажи не “ну да”, а скажи: “люблю”! — вередливо наказував.

— Ну да, люблю,— байдуже відгукувалася.

— Гаразд, а тепер — у ліжку! — наказав він і вибрався під ганок, хапаючись рукою за поренче. Ввійшли у дім, і він тремтячою рукою накладав усі защіпки, засовував засуви, бурмочучи: “Чорта лисого вже тепера вийдеш”. Рая вже була десь у глибині ночі, в котромусь із порожніх кубів кімнат, вже, може, й роздяглася, лягла, розсунула ледь-ледь ноги й чекала. Але він увіч не поспішав. Позачиняв вікна, запалив сигарету й світив нею у кромішній пітьмі. А може, він у цих порожніх кубах кімнат заблудився і хтозна чи здолає її тут розшукати. Крутилися у голові барвисті спіралі й пасмути, а за вікном уже деркотіли мотоцикли; коти-рокери пустили їх на всю ніч по вулиці.

— Ти де? — гукнув він хрипко і обмацав навколо себе темряву.

Йому відповіла тиша, він освітив довкола малий тільки простір.

— Хе-хе! — сказав.— Чи ж я її не знайду?

Ішов як сліпий, мацав руками, натикався на стільці, стіни, двері, безліч стін і дверей, а вона десь у цій темені безрушно його чекала, а може, все не так: вона вже давно там, у саду, де налаadowують електроінструменти коти-металісти і ніяк налагодити не можуть; вона ж там стоїть у золотих туфельках, а сама срібна, і шерстина її чудово світиться, а губи темно наваксовані, очі підсинені й підчорнені, а Васю Равлика вони зачинили у власній хатці, отій, яку тягає на горбі, замурували його в тій хатці білою закривкою — він уже й задихатися почав.

— Ти де? — гукнув він знову, освітлюючи цигаркою ще одного клаптика простору, — знову відповіла йому тиша.

Тоді зрозумів, що прийшов. Ось зараз простягне руку й налапає в темряві її ногу, стегно, живіт, груди — он вона, та гора, на яку йому треба видертися. І він починає на ту гору дертися, холодну, кам'яну гору, в якій ані вогника життя, ані почуття теплого.

— Чортице, — пробелькотів він. — Поможі мені!

Але скеля на те і скеля, щоб мовчати, а камінь на те й камінь, щоб холодом дихати; тож він поліз на ту гору без допомоги в той час, коли за вікнами вже вдарив оркестр хеві-металу і заревів котяра блатняцьким голосом Висоцького, чи, може, Висоцький ревів колись голосом оцього кота? Вася Равлик омивався потом і слізьми, бо відчув, що чоловіча сила в нього вже не така, як раніше, що він надто швидко знесилів, і в нього нема снаги утримати під собою тіло, котре катастрофічно зникало, виповзало з-під нього, витікало, вигорталося білою тремтливою світляною матерією, димувало, збивалось, аж поки не оформилося в білу кішку, яка розважно підмаювала губи, підчорнила й підсинила очі, натягла тісні джинси, взула золоті туфельки на високому підборі — все-все він їй купив; натягла сліпучо-білу блузку — і блузку він їй купив, вклала до рота сигарету, тернула сірником, освітивши на мить розпростертого на ліжковій Васю Равлика із хаткою на карку, пройшла вільно крізь стіну й рушила стежкою назустріч лобому ревові, скавулінню, стогонам, крику, вискоту, нявчанню, гавкоту, лементу, стукоту, рявкоту й стугонінню.

— Чортице! Чортице! — бився Вася Равлик обличчям об вогке біле простираadlo, а може, об вогку чорну землю, а може, об червону, давно не фарбовану підлогу. — Ну де ж ти в біса запропастилася, чортице?

Але почув тільки рев мотоциклів, які промчали з котами-рокерами за кермами через його сад, щоб вигнати й вилякати з нього двох невгамовних пащекух: чорно-чорну Магаданшу і чорно-білу рябу Надьку. І двоє навісних котів стрілою вилетіли з куша кропиви й полетіли, як ракети, чи снаряди, чи сучасні військові літаки, шукаючи місця, де можна втишити розбурхані серця, тобто просторо оповісти цікавим і допитливим про те, що вони знали і довідалися, про того капосного Васю Равлика, через якого життя на вулиці вже нема, про оту хвойду, що тільки й чекає, коли Вася Равлик засне і вже біжить на гульбища, і про те, що світ, мабуть, до загибелі йде, раз такі речі в ньому творяться.

9

Вася Равлик спокійно йшов через вулицю й помітив, що зобабіч біля кожної хати, які він минав, стоїть по живій скульптурі. Були все це жіночки, тобто особи в ситцевих платтях і капцях, а дехто і з білими хустинками на голові. Обличчя у статуй були брунатні од засмаги, ноги важкі, покриті й пориті жилами, а руки так само брунатні з твердими обламаними нігтями. Всі вони чомусь дивились на Васю Равлика і чи глум випромінювали, чи просто цікавість. Вася Равлик трохи стурбувався від такої великої кількості скульптур, але вдав, що їх не помічає, тож не вітався з жодною, і з усіх лише скульптура Магаданші смикнулася й рипнула зубами — звісна річ, образилася. Вася Равлик трохи усовістився, отож вирішив привітатися до статуї найфундаментальнішої, тобто рябої Надьки.

— Драстуйте, тьоть Надь! — сказав і пихнув сигаретою.

І може, через те, що виявив тільки до неї аж таку чемність чи з іншої спонуки, скульптура рябої Надьки рухнулася, а її уста сказали:

— Це, може, Вась, на роботу біжиш?

— Ну да, — сказав, як це Рая любила відповідати.

— То ти, може, б не спішив: маю тобі щось тірєсне сказати.

Вася Равлик відчув, що його серце падає, ніби парашутист, у якого не розгорнувся парашут, але легковажно випустив клубень диму.

— Що, Магаданша на мене обіжається?

— Щоб під нею земля запалася, під тією Магаданшею,— сердечно побажала ряба Надька.— Я тобі про інше тіресне мала сказати.

— Що ж таке інтересне знаєте? — поставив супроти неї піддертого носа Вася Равлик — подумки підсміювався з рябої Надьки.

— Це я стою, дивлюся на тебе й думаю про твою маму, така славна й уважаїма була жінчина,— незворушно мовила ряба Надька.— Я цілий день плакала, коли вона, сердешна, упокоїлася, пухом їй земелька свята. Хай їй на тому світі угоднички служать — добра була жінчина. Таких уже нема.

Вася Равлик зирнув на годинника: на роботу він усе ж поспішав. Але ряба Надька не могла щось розказати без такого вступу.

— У мене така служба на вулиці, Вась, що все бачу,— звістила сакраментально.

— Що ж цього разу побачили?

— А те, що до твоєї, не знаю як її назвати: чи вона жінка в тебе, чи хто...

Вася сполошився. Замлоїло йому під серцем, але намагався бути спокійним.

— Ну?

— А те, що тільки ти з хати, оце як на другу зміну почав ходити, як до неї починають лобури злазитись. Як ото коти до кішки. Чи, може, у вас із нею такий уговор?

— Не, тьоть Надь,— сказав занепокоєно Вася Равлик.— Немає в нас такого уговору.

— Ге ж, я тож так подумала. Хто йому, подумала, скаже, сироті. Посміяться, то таких охотничків достобіса знайдеться — онде як хльондри поставали!

Вася Равлик тривожно озирнув вулицю. Статуй повиходили із дворів і поставали біля хвірток, кілька з них уже зійшлося.

— А хто ці лобури, тьоть Надь? — спитав, усе ще намагуючись триматися гоголем, Вася Равлик.

— Ну, це вже коли схочеш, то й сам узнаєш. Моє діло тобі сказати, а ти вже собі як хочеш... А сказала тому, що твою маму уважала.

— То вони так усі разом до неї приходять? — спитав Вася.

— Не, чого разом, по одному. Кажу ж — як коти. Часом б'ються поміж себе.

— І давно це почалося?

— Ну, може, з понеділка, коли ти пішов на другу.

Вася Равлик клацнув пальцями і виплюнув цигарку.

— Да, тьоть, харошу новість мені сказали. Спасибочки!

— Ходи здоровий,— мовила ряба Надька, і в її очах засвітилася така притамована радість, що Вася Равлик подумки їй здоров'я не побажав.

Ступав під Просиновську гору і вже твердо знав, що на роботу сьогодні не піде. Поки що тікав від тих очей, отих статуї, від отієї радості в очах рябої Надьки, від свого відчаю, злості, навіть од люті — добре відав, що ряба Надька таки не бреше. Лобури — то можуть бути його колишні дружки по вулиці — Вася Равлик їх добре знав. Хтось один із них, можливо, випадково завітав до нього, двері були відчинені, й побачив її голу в ліжку; Рая, ясна річ, не опиралася, бо не опиралася нікому, хто на неї зазіхав, і задоволений кнур з радістю передав новину друзкам. Все це Вася Равлик добре уявляв, і йому не треба тут багато розтлумачувати. Хлопець закипав. Злість і знесила нуртували в ньому, клекотіли, руйнували його, злість і знесила, бо що вдієш? Ні, він уже напевне знав, що вдіє. Перший акт — сховатися з очей вуличних статуї — уже вчинено. Другий акт — дзвінок телефоном на роботу.

— Алло! — сказав він.— Я захворів і на роботу не вийду. Що? Температура. Так, висока!

Він поклав трубку й роззирнувся. Був вільний. Перед ним лягло дві площини вулиць — Пушкінська й Петровська. Було ще зовсім видно, навіть сонце світило — мав десь вільний час перебути. Пішов Петровською у напрямку парку. І тут йому назустріч вийшла дівчина. Вийшла з воріт водолікарні якось так дивно й гарно освітлена, з таким ніжним і теплим обличчям, без жодної косметики, в білій гарній сукні на засмаглому чудовому тілі, зі стрункими ногами, на яких світилися золоті волосинки,— ось вона, подумав Вася Равлик, та, про яку він мріє, але якої ніколи не доступиться. Ще озирнувся кілька разів — проміння західного сонця якраз било у Васине обличчя й та чудова постать ніби розтавала в сонячнім серпанку. Тоді Вася Равлик застогнав тихо, бо відчув, що він весь ніби облип тією Раєю. Вона відчувалася йому на вустах, на грудях, на ногах і руках; отак ніби хтось узяв оболонку тієї Раї й насунув на нього, ніби панциря. Була присутня в ньому в кожній його

клітинці, в крові, в шкірі, в м'язах, очах, в системі запахів, через що чудове видіння, яке побачив тут, на Петровській, раптом зблякло й розтало. Повернулася знову ураза; він зайшов у парк і сів на лавці, дивлячись на розкішного краєвида, що звідсіля розгортався. В роті в нього дотлівала сигарета, а в голові сидів отой єхиди-равличок й отой змії-дорадник і обидва мовчали, бо темно було у Васиній голові. Так темно, що він почав трохи й сам себе боятись, і та темрява розливалася по ньому все більше, повила все його тіло, випливала з очей, виривалася разом із димом із рота — була затиснута в кулаках, важко зціплених біля тіла, лежала пластами під одежею, обкладаючи, ніби компрес, його тіло. “Ну, то що,— шепнув брат-равличок,— що ж робитимеш?” — “А що він може вдіяти — вижене чортицю й квіт!” — розсудливо проголосив змії. Вася Равлик це, здається, і сам знав: вижене чортицю і знайде собі спокій, але чи знайде? “Отож,— сказав брат-равличок,— чи знайдеш?” Ні, про це волів зараз не думати. Турбувало його інше: як сотворити помсту своїм вуличним приятелям, але так, щоб про те не довідалися завчасу статуї біля хат, а серед них Магаданша, а серед них ряба Надька; те ж, що помсту мав створити конче, не сумнівались ані брат-равличок, ані змії-дорадник. Але для цього йому треба було твердого знаття. Прокрастися непомітно до власного обійстя, засісти хоч би за тією кропивою, в якій снилася йому чорно-чорна й чорно-біла кішки, і все достатньо видивитися. Має твердо знати, хто саме зрадив його з вуличних хлопців і хто саме капостить. А щоб учинити помсту, він, Вася Равлик, не має кліпати й паленіти, навпаки, має залишитися спокійний. Такий, як ця темрява в його голові, в тілі й біля тіла. Ряба Надька віщала правду, але переконатись у всьому має на власні очі. Всі ті статуї біля хат чудово знають, що він, Вася Равлик, пішов на роботу. Вони також почнуть із глибоким нетерпінням чекати, коли впаде на околицю пільма. Бо тільки пільма зродить у тілах вуличних лобурів оте лихе бажання пожититися за дурничку. Вони самі стають згустками тієї пільми й поповзуть, підуть, покрадуться, полізуть у його, Васи Равлика, обійстя. А тоді обляжуть хату, як гада, і один за одним шмигатимуть у незачинені двері, щоб пропасти там на півгодини. Тоді ліниво виходитимуть з дверей, на ходу застібуючись, на мить спинятимуться на ганкові, озирнуться й знову перетворюються у згустки тьми, даючи місце голодним і невтоленим.

Вася Равлик відчув, що руки в нього холодні, холодна лавка, на якій він сидів, холодні вуста, в яких стриміла цигарка, навіть вогник її був до зимного холодний. Йому потрібно спуститись із гори, думав Вася Равлик, і понад річку, де стежка, котра тоне в бур'янах, податися до гирла Кам'янки. Тут розрослися пишно бур'яни на земляних купах, що їх навезли будівники тетерівської набережної і забули прибрати,— Васі Равлику не важко буде між них заховатися. Щоб зайти до власного обійстя, він мав проскочити шматок вільного простору біля двох наглухо зачинених туалетів, до яких весь час течуть пожильці комунального двору навпроти. Відчиняють замкнуті туалети дротяними гачками, ховаються за дверима і надовго там пропадають. Потім злодійкувато виринають з отхлані, зачиняють двері дротяними гачками, невідь-чому озираються і чимчикують у свій двір, де стоїть із п'ятеро хат, в яких живе з двадцять п'ятеро сімей, а що туалетів тільки два, то вся сотня людей, котрі живуть у комунальному дворі, зранку до вечора один за одним плывуть до туалетів і відпливають назад, ніколи, однак, не творячи біля тих напівмістичних закладів черги. Оце місце пройти Васі Равлику було найтяжче, тож він довго сидів у бур'яні й таки дочекався принагідної хвилини: в небі над околицею зовсім низько полетів вертоліт. Відтак усі статуї від хат на мить припинили стежити за Васиною хатою, а всі пожильці комунального двору, котрі були на вулиці, ті, що плывали до туалетів, і ті, котрі поверталися, також зупинилися, задерли голови й завмерли — Вася Равлик і використав цю мить, шугнув через дорогу і вже був у бур'янах рідних, він би сказав, бур'янах власних, бо росли-таки на його городі.

У дворі було тихо. Сонце тільки заходило — ніхто з бахурів поки що не зважиться зайти до Васиного двору, адже всі знали про статуї біля хат, дехто з тих лобурів був жонатий, а серед статуй стриміли і їхні жінки; окрім того, всі добре знали про підзорну трубу рябої Надьки; сама Рая, певне, зараз спить або ж лежить у ліжку й палить сигарету, і вона спатиме доти, поки не розбудить її перший лобур, якому найбільше не терпиться. Та й коли вона не спить, то прийме лобура так само спокійно, затовче в попільниці сигарету, а може, й не затовкуватиме, а тільки ляже горілиць і докурить сигарету вже під лобуром. Отже, Вася мав ще досить часу, він заліг у бур'яні

і змочив слиною зап'ястя, бо, пробираючись сюди, трохи попіксь у кропиві, заклав руки під голову й задивився в ясне небо, на якому вже починали палати малинові хмари. І йому стало нестерпно гірко від того, що його життя таки порушилося, що йому треба отак ховатися, що йому доведеться мститися на лобурах, що йому таки доведеться прогнати Раю, хоч іще вранці він і не думав про те. Його печально захитало, і малинові хмари в небі випустили із себе синій дим, ніби тліло там велетенське багаття, а в голові у Васі все ще було темно, темно було і в грудях; ні, не кипів він зараз і не спалювався, як спалюється оце зараз небо, а лишався спокійно-холодний, отже, єдине, що чинив — чекав і чекав. Заплющив очі: повіки були червоні, й на якийсь час вимкнувся зі світу, а коли очуняв, сутінки стелилися над землею, стояли під яблунями й під грушнями, заповнювали проміжки між стеблами бур'яну й кукурудзиння. Хтось відчинив хвіртку, і Вася Равлик прикипів поглядом до ще видної постаті — був то Шурка Кукса. Шурка озирнувся, як кіт, котрий готується напакостити, і за мить сховавсь у домі. Вася Равлик затремтів. Подумав, що найлегше зараз заскочити в дім, схопити того kota й добре відлущувати, а тоді й викинути вслід за ним за двері й чортицю, але ряба Надька виразно сказала йому, що ходить до неї лобур не один. Отож Вася Равлик закусив губу, аж кров йому потекла до підборіддя, і стоїчно вичекав, поки Шурка Кукса вийде з дому. Шурка пробув там довгенько. Зрештою, рипнули двері, й Вася Равлик уціпився руками в куща кропиви, бо ледве стримався, щоб не кинутися на того ситого, задоволеного й бридкого котяру і не розщматувати його на місці. Кропива його вжалали і це дало змогу всидіти-таки на місці, тим більше, що саме в цей час у двір зайшов Віталій Корж, який колись допомагав йому ловити, чи, власне, випустити коропа.

— Васька вдома? — спитав Корж, ніби й справді прийшов до Равлика.

— Чи ж ти до Васьки прийшов? — реготнув Шурка Кукса.— Іди, вона вже дає.

— Ну ти! — найжачився Корж.— На що ти намікаєш?

— На те, що ти до чортиці прийшов, а не до Васьки, ге-ге! — зареготав Шурка Кукса.— Іди, вона вже дійствує.

— Брось ти ето, Шурка,— сказав Корж.— Я до Равлика прийшов. І чого ти мені тут вказуєш? І чого сам тут крутишся?

— Рибку ловляю,— сказав Шурка Кукса, знову розреготався й подався до хвіртки.

Корж роззирнувся, підійшов до хвіртки, визирнув на вулицю, а тоді моторно скочив на ганка. Рипнули двері й ковтнули Коржа, як ковтали тільки-но Шурку. Він вийшов хвилин через двадцять — Вася Равлик ніколи не переживав таких лютих мук. Так, ніби хтось засунув йому через горло в нутро жмут кропиви і немилосердно там нею стьобав. Сльози покотилися йому по щоках, але й цього разу витерпів. Корж спокійно запалив сірника, і Вася побачив його сите й задоволене лице — усміхався, закушуючи цигарку. Зарипів під ногами пісок — Корж розчинивсь у темряві, хіба коротко кашлянув. Знову запала тиша — черговий зальотник з'явився не від вулиці, а з двору, очевидно, проліз сюди так само, як недавно Вася Равлик. Було вже темно, і Вася його не впізнав. Тінь метнулася до ганку і за мить сховалась у дверях. Тоді Вася звівсь у бур'янах на повний зріст — більш витримати таких тортур не мав сили. Так само нечутно прослизнув у напіврозчинені двері, тихо зачинив засува й навшпиньки подався у хату.

— Хто там? — почув він голос, який відразу ж упізнав — був то Олексій, сусід, котрий жив побіч Васи Равлика.

Вася клацнув вмикачем. На розстеленій постелі лежала у звичній позі Рая, а біля неї зі спущеними штаньми сидів Олексій. Рая заверещала, скулилася у грудку, захистилася руками, а Вася Равлик, як тигр, кинувся на Олексія. Той рвонувся навтьоки, але зашпортався у власних штанях і впав. Вася Равлик бив його по чому попало руками й ногами. Олексій рвонувся з-під нього і кинувся до виходу. Вдарився об зачинені двері, Вася Равлик наскочив на нього, як оса, і знову почав гамселити. Олексій був більший і гладкіший Васи Равлика, але й досі не міг одійти від несподіванки, тож затулився руками й мовчки приймав Васині несамовиті тумачки.

— Пустя, Вась! — сипів він.— Ну, ніколи більше не буду! Ну, не вбивай!

Правою рукою шастав по дверях, об які впирався, надібав на заціпку й відкинув її. Вася Равлик щосили садонув його в пах, і Олексій з ревом вивалився на ганка. Перекотився через голову і, тримаючи в руках штани, з підвиванням побіг до хвіртки.

— Вб'ю заразу! — кричав на ганку роз'юшений Вася Равлик. — Не попадайся мені на очі, бо як вошу розчавлю!

Олексій вивалився у хвіртку, хоч міг би податися до себе через города і зник у темряві. Вася Равлик тремтячими руками совав собі до рота сигарету. Ламав сірники й тільки з десятого припалив. Важко віддихував і ковтав дим. Чув спиною освітленого квадрата дверей, освітлені сіни, освітленого квадрата прохідної кімнатки й кімнати більшої. Повернувся на закаблуках і хряснув за собою дверима. Рая все так само сиділа скоцюрблена на постелі, затуливши руками обличчя, й дрібно трусилась.

— Не бий мене, Вась! Не бий! — зажебоніла вона.

— Ти, чортице! — засипів Вася Равлик. — Чого тобі бракувало? Я тебе, заразу, вдягнув, годував і поїв, дрихла тут цілими днями — то це треба ще й тічки сюди наводити?

— Вони самі приходили, — сказала вона схлипуючи.

— А ти не могла віднадити?

— Не, — сказала. — Вони приходили.

Тоді він схопив її за волосся і скинув на підлогу. Вона скулилася у ногах і трепетала, згорнута калачиком.

— Одягайся і забирайся! — гостро сказав.

— Не жени мене, Вась, — зажебоніла тонко. — Побий, а не жени!

— Ні, я вже тобою ситий, — кипів Вася Равлик. — Одягайся і забирайся!

— Я не хотіла! — сказала вона. — Вони приходили, а я не хотіла.

— Забирайся! — тонко заверещав він.

Тоді вона впокорилася. Пішла до шафи й витягла своє сіре плаття, те, в якому сюди прийшла, — Вася аж очі роздер, адже казала, що те плаття залишила в мамки! Накинула його на себе, тоді підійшла до стільця, де висіло плаття нове, розстібнула тремтливими руками кишеньку й витягла помаду, маленького гаманчика і тушового олівця. Зирнула на Васю великими, болісними очима.

— Не проганяй мене, Вась, — прошепотіла. — Ти ж не казав, що не можна.

Він мовчки показав їй на двері. Тоді вона знову пішла до шафи й витягла звідти старі поношені туфлі, які начебто теж в мамки залишила. Взулася і знову стала, дивлячись на Васю.

— Не проганяй мене, Вась! Мені нікуди йти!

— До мамки підеш. На Мальованку!

— Мамка мене битиме,— сказала печально.

— І є за що! — ревно в він.

Вона пішла. Якось розбито, похилено, пригноблено. Але ще раз зупинилася.

— То мені вже ніколи не приходити?

— Ніколи! — крикнув він.— Забирайся, щоб я ноги твоєї не бачив!

Знову здригнулась усім тілом, ніби він ударив її, і пішла. Відчинила двері, ще раз зупинилась, а тоді й сховалась у темряві, яку перед собою відслонила.

Тоді Вася звалився на підлогу в тому місці, де стояв, і раптом зарідавав. Зарідавав, бо несила йому було все це витримувати, бо мав він, зрештою, незле серце і сам не був злий, але й сили в нього, Васі Равлика, небагато. Товк лобом об давно нефарбовані дошки підлоги, аж підвивав, кусав губи й мочив слізьми ту підлогу, аж доки не вичерпався до решти і не завмер витягшись. Відчув, що підлога холодить його, що вона його заспокоює, що й сам він тверезішає й поступово приходять до тями. І разом з отим отверезінням прийшла йому до тями ще одна думка, ніби він не все ще зробив, аби навки витравити з себе всі ці кілька місяців, які прожив разом із Раєю, змити чи зірвати з себе відчуття її в себе на вустах, на грудях, руках, ногах, скинути її з себе, як панциря, убити її присутність у кожній своїй клітині, в крові, шкірі, м'язах, очах, в системі запахів. Ще не мав права безвільно розлежуватися, бо не відпочивати йому треба, а довести до кінця своє діло. Ще ж бо існують у цій ночі Віталій Корж і Шурка Кукса, яким ще не сказав він свого слова. Тільки тоді повернеться спокійний додому, як людина, котра виконала неприємного, але необхідного обов'язка, і тільки тоді він зможе заснути. Завтра ж прокинеться зі свіжою головою, прокинеться в нове життя, адже досі ніби в дурмані жив.

— Хай йому чорт із цими чортицями! — пробурмотів Вася Равлик і ледве звівсь із підлоги — все тіло йому боліло.

Розбито почвалав до холодильника, вийняв звідти недопиту пляшку із самогоном і просто з горличка її вицмулив. Гарячий струмінь потік йому по жилах, а очі зробилися вузькі й холодні. Висунув шухляду кухонного столика й витяг звідти кастета. Наклав на долоню і розімкнув пальці. Зняв із цвяшка

ключі й пішов по кімнатах, гасячи світло. Тільки по тому виїшов на ганка і ледь не перечепився через Раю, яка сиділа тут скулено.

— Я тобі сказав — забирайся! — проказав він крізь зуби й почав замикати хату.

Рая скавульнула в нього в ногах, як побита сука, і ще тугіше зібралася в грудку. Вася Равлик замкнув двері, поторсав їх, а тоді збіг зі сходок, подавшись до хвіртки.

— Не проганяй мене, Вась! — донеслося від ганку печальне й протяжне.— Побий, а не проганяй!

Але він не відповів. Хряпнув хвірткою і опинився на порожній темній вулиці, на якій горів тільки один ліхтар, та й той десь аж у кінці її. Вася Равлик уклав у уста цигарку й закури. Кастет холодив йому долоню, і він опустил праву руку в кишеню. Віталій Корж жив неподалік від ліхтаря, і Вася Равлик насторожено зиркнув у бік вікна рябої Надьки — було воно безживне. З Магаданшиної хвіртки, як завжди, шмигнув кіт, той-таки, чорно-чорний, але Вася Равлик був не в такому стані, щоб жартувати і з ним вітатись. Тож люто фуркнув на нього, і кіт з жахом пропав у дірці паркану. Зрештою, виваженого плану Вася не мав: чи постукати й викликати Віталія, а коли вийде жінка, хай і вона знає, який у неї в хаті кнуряка, чи просто почекати,— може, він додому ще не прийшов? Але Віталія Коржа викликати не довелося. Той стояв за парканом, власне, за хвірткою, і його голова, увінчана білою кепочкою (в цій кепочці він і рибалив), цвіла вогником сигарети.

— Здоров, Корж,— мирно сказав Вася Равлик, стискаючи пальцями кастета.

— Привет! — добродушно озвався Віталій Корж.— Я оце стою і думаю: славного короця ми тоді з тобою впустили.

— А я оце йду й думаю: чи є твоя жінка вдома? — вкрадливо сказав Вася Равлик.

— Тобі нащо моя жінка? — насторожився Корж.

— Переспати хочу з нею з твого розришення,— сказав Вася Равлик.— Ти з моєю кільчився, а я тепер хочу з твоєю. Поміняємося, га?

— Та ти шо! — обурено сказав Віталій Корж.— Та ж то не жінка в тебе, а лярва. А тобі шо, жалко?

Вася вдарив Коржа просто в щелепу. Той заверещав і кинувся в глибину двору; Вася ввірвавсь у хвіртку, і вони

зчепились у дворі, тузячи один одного. На вереск вискочила його жінка й теща і метнулися з криками їх розтягувати. Корж улучив момент, югнув у розчинені двері, накинувши зсередини гачка й залишивши власну жінку й тещу Васі на розтерзання.

— Чи ти сказився, Вась? — спитала Марина Коржиха.— Що той гицель натворив?

— До жінки моєї лазив, псюха! — сказав Вася Равлик, скидаючи з руки кастета.— А ти не знала?

— Ой ти Господи! — аж руками вдарила об поли Карташевська.— Такий паразит!

— Да,— сказав Вася Равлик, випльовуючи кривавого згустка.— Я на роботу, а він туди, як котяра блудний!

— Ти це точно знаєш? — погрозливо спитала Марина.

— На свої очі бачив.

— І це він лазив до тієї лярви, тієї чортиці? — все ще не могла прийти до тями Марина.

— Слухай, тее! — погрозливо сказав Вася Равлик.— Прикуси язичка.

— Ах, да! — схаменулася Марина.— Я й забула, що це ти з нею. Ну й кобелюк! Ну й паскуда!

— Паразит! — гукнула фальцетом Карташевська.— Ти йому не спускай!

— Зараз він у мене получить! — метнулася Марина до дверей, але тільки затрусилася ними.— Мам, він зачинився!

— Бий вікна! — наказала мати.— Цей номер йому так не пройде!..

Вася Равлик ішов по вулиці, щодо Віталія він був уже спокійний: чого не додав він, додадуть власна жінка з тещею. Там, за спиною, лунали крики і дзвеніло розбите скло; а Вася Равлик ішов ущерть налитий темрявою, з перекривленим обличчям, з малими примруженими очима і розминав руку, яка боліла після ударів кастеткою. Віталій Корж кілька разів з'їздив по обличчі і йому, розбив губу, Вася прикусив собі язика, але це були дрібниці. Тепер він ішов у зворотному напрямку, а щоб не потрапити в поле зору підзорної труби рябої Надьки, спустився до річки і подався заросеною стежкою вгору по Кам'янці. З Шуркою Куксою так легко, мабуть, розправитися не вдасться, бо той не такий дурний, щоб поночі вийти до Васі Равлика. Окрім того, він хитрий, той Шурка, й відразу ж здогадається, чого Вася до нього прийшов. Але Вася був упертий.

Хміль уже грав у ньому на повну силу, і чи не від того він поїнявся шаленою відчайдушністю. Окрім того, вірив, що й цього різку йому посприє фортуна: і Корж, і Шурка раз назавжди повинні собі на носі закарбувати, як небезпечно лазити до чужих жінок, особливо до нього, Васі Равлика, хто б вона, його жінка, не була.

Вася спинивсь у завулку — попереду почувся смішець. Сміялася дівчина, а їй вторив голос чоловічий. Вася припишк. Повільно вдяг на руку кастета і, ступаючи навшпиньки, пішов до парочки, що проглядалася на тлі світла ліхтарів Чуднівського мосту. Так воно й було: Шурка Кукса жирував із тією ж мацяпою, з якою був на проводах у Митька Гілляки.

— О, твій захитничок іде! — сказав Шурка Кукса, коли Вася Равлик до них підійшов. Маленьке, кривоногеньке захирикало.

— З роботи, Вась? — мирно спитав Шурка.— А чого сюдою?

Я сьогодні вихідний,— сказав Вася Равлик майже спокійно.— А йду до тебе.

— Чого до мене? — голос у Шурки здригнувся.

— Боржок узять,— мовив Вася Равлик.— Чи вже забув?..

— Що ти мелеш, Вась! — відступив на кілька кроків Шурка.— Нічо я тобі не винен.

— То, може, я за боржок твою дівчину заберу? — спитав Вася, беручи за руку маленьке й кривоногеньке.

Мале вирвало руку й заверещало.

— Убірайся! — закричало.— Шур, що він від мене хоче?!

Але Шурка честі своєї дами не боронив, він дав драла, крикнувши з кавалерського обов'язку: "Тікай од цього бандита, Мусь, тікай! Він тебе знасілувать хоче!"

Але Вася не збирався чіпати маленьке й кривоногеньке, він, мов вітер, помчався за Шуркою, підсік його ногою, а коли той, репетуючи, звалився у траву, почав гамселити по чому попало. В Шурчиній хаті засвітилося світло, на ганка вискочили Шурчині батько й мати і його молодший брат; Вася покинув ворога і стрілою метнувся у город. За ним бігли, щось кричали; Вася перекинув тіло через паркана, упав у жалящого куша кропиви, а тоді помчався вулицею — до нього все ще долинав лемент у Шурчиному дворі. Губи у Васі тремтіли, зуби цокали, пішов повільно, бо не було у грудях повітря, а коли скинув

голову, побачив як у небі проїхала, згоряючи, зірка. Тоді витяг тремтячими пальцями сигарету й помітив, що на руці в нього кастет. Зняв його й метнув у темряву в напрямку річки. Глухо бовкнуло — кастета ковтнула вода. Вася йшов, стискаючи зуби, до двох туалетів, з одного саме виходила темна постать. Вася почекав, поки той темний піде, але натомість з'явилася постать світла, карачкувата. Відчинила туалета й сховалася за дверима. Вася Равлик крадьки проліз до свого двору й пішов через садок додому. Тільки тепер згадав про Раю і про те, що та й досі може сидіти на ганку. Так воно й було, вона скоцюрбилася — не людина, а грудка чи купа шмаття.

— Я тобі сказав забиратися геть! — мовив Вася зупиняючись.

Купа шмаття заворушилася.

— Не проганяй мене, Вась,— пробелькотіла.— Я більше не буду!

— Все тобі міг простити, а цього ні,— сталево сказав Вася.

— Я вже буду зачинятися,— шепнула Рая.— Не проганяй мене!

— Вон! — сказав коротко й рукою показав на хвіртку.

Рая звелася на ноги, зробила кілька кроків зі сходинок і раптом упала йому в ноги, обіймаючи коліна.

— Не проганяй мене, Вась,— заридала.— Я все тобі робитиму. Я тобі їсти варитиму і все... Я вже тебе буду обнімать.. Я все буду, тільки не проганяй. Я тебе любить буду, Вась, я тебе, Вась, і зараз люблю!

І сам не знав, як це сталося. Відвів ногу і вдарив її аж так, що вона відкотилася.

— Любиш, а з чужими злягаєшся! Вон!

Тоді вона знову звелася. Пішла, похлипуючи, до хвіртки, а він знову витяг сигарету й запалив. Вийшов на ганок, відчинив хату й зайшов у дім, хряпнувши дверима й позачинявши їх на всі гачки й засуви. Засвітив світло, зирнув у дзеркало й злякався: несамовите чуже обличчя глянуло на нього, з розбитої губи й досі сочилася кров. Вася Равлик умився, сів на стільця серед кухні, курих і дослухався. Йому здалося, що Рая з двору не пішла. Очевидно, вернулася на ганка й сидить там. Ну що ж, хай посидить. Глянув у вікно: темне й запечатане темним крепом. Що вчинить він, коли там з'явиться рука й постукає? А нічого. Постукає та й перестане. Криво всміхнувся, в роті

йому стало гірко — надто багато цього вечора курил. Затовк сигарету в попільницю, погасив світло й рушив у спальню. На стільці висіло Раїне плаття і джинси. Зіжмакав усе і жбурнув у куток. Тоді зібрав простирадла, на яких лежало сьогодні аж троє кнурів, і так само викинув. Дістав із шафи свіжу постіль і постелив. Здер із подушок пошивки й замінив на нові. Тоді вимкнув світло і втомлено простягся на світлій шарудливій постелі — відразу ж помандрував у синю країну сну, неквапно волочачи на спині хатку. І цього разу йому здалося, що в хатці порядкує, запнувши голову хустиною і підв'язавшись хвартушком, чудова моторна жіночка, він навіть знав хто — ота красуня, що вийшла з водолікарні на Петровській; вона мете підлогу й наспіває, витрушує рядна й наспіває, стелить постіль і з її вуст виривається пісня, вона рухлива і яснолиця, і на вустах у неї не помада, а усміх. Тіло ж у неї пружне, і вся вона, як сонячний промінець у тій хустині і хвартушку, а на ногах у неї білі шкарпетки й червоні туфельки, а в колісці кричить, а може, співає дитина, і ця жіночка вихоплює дитину з коліски й починає з нею танцювати по хаті, весело й любовно посміюючись, від чого й дитина показала беззубі ясна.

10

Прокинувся, коли вже світло вщерть налило його кімнату. Звично лапнув біля себе, але Раїне місце було порожнє. Все відразу ж пригадав і підхопився: певне, вона так і провела ніч на порозі. А може, й пішла, хто знає? Вася Равлик полежав — щось його мулило. Щось його невдоволило, хоча твердо віддав: учинив учора правильно. Рано чи пізно, а таке життя мало закінчитися, і він це знав уже давно. Добре, що так воно сталося, бо він, Вася Равлик, м'який і, коли б вона не вчинила з ним так паскудно, приймаючи отих вуличних кнурів, навряд чи знайшов би в собі силу з нею порвати. Вася згадав, як учора розправився із тими кнурами й усміхнувся. Йому заболіла губа, він почіпав уже зашерхлу ранку. А що, коли вона й досі сидить за дверима? Ні, він же її прогнав, зовсім так само, як проганяли її інші чоловіки, з якими жила, — вона до того, напевно, звикла. Отже, повернеться до своєї “мамки”, щоб потім знайти ще одного такого дурного, як він, Вася Равлик. Ще один равлик танцюватиме біля неї, поки йому не набридне. “А що,

коли вона й досі на ганку сидить?" — знову подумав він і його аж заморозило: вже не мав злості її проганяти. Тоді він просто на неї не зважатиме. Хай посидить, а тоді й піде,— йому вже того досить. Вася Равлик потягся рукою до столика і захопив пачку сигарет — то були Раїні сигарети. Закурив, черкнувши сірником, і йому раптом запахло її тілом. Чудово якось запахло — аж зубами скреготнув.

— Чортиця,— пробурмотів.— Справжня чортиця!

Зіскочив із ліжка і побачив звалені в кутку постільну білизну, плаття і джинси. З-під джинсів висовувалися її туфлі. Йому знову стало муляко — подався на кухню. Припав до вікна, але на ганку (його було видно звідси тільки частину) Раї не побачив. Вася Равлик вирішив вийти: сидить вона чи не сидить? Розчинив двері, але на ганкові її не було. Він полегшено зітхнув. Ну от, слава Богу, все закінчилося. Треба буде частіше прогулюватися по Петровській, подумав Вася, може, й справді ще раз зустріне ту дівчину. Йому запекло в паху, і він подався стежкою за хату туди, де у нього був туалет. І раптом зупинився як укопаний. На яблуні, саме тій, де так любила загоряти, висіла на шнурку, на якому він розвішував білизну, Рая. Була зовсім гола, сіре її плаття валялося на траві. Ранкове сонце освітлювало її синє лице, висолопленого язика і чудове, молоде, до темного засмагле тіло. Вася Равлик схопився руками за обличчя і закричав.

1988 р.

ОПОВІДКА ЧОТИРНАДЦЯТА

ПОЛЮБОВНЕ РОЗЛУЧЕННЯ

1

Смердиха-молодша, в дівочтві Марія Демиденко, рідна сестра Йонтиної жінки Вальки, вирішила розійтися зі своїм чоловіком, Юрком Смердом-молодшим, бо їй таке життя, як вона сказала Смердисі-старшій, у печінках сидить. Смердиха-старша подивилася тоді на невістку вовчицею і сказала кілька таких їдких слів, що Смердисі-молодшій не залишалося нічого іншого, як заплакати й утекти у свою половину хати; добре хоч те, що вони тепер жили цілком відокремлено: дві кімнатки з окремим виходом у старих і дві у молодих — незугарні сінці, покриті толем, були єдиним творчо-будівельним ділом на цій землі Смерда-молодшого, і він здійснив цього подвига років шість тому, в час єдиного за все їхнє життя просвітлення. Саме тоді вони розділилися зі старими, Смерд-молодший урочисто поклявся не брати чортового зілля до рота, збудував сінці й почав наділяти свою жінку такими бурхливими ласками, що вона, лежачи гола й розмлоєна на розбурханому ліжку, навіть почала трохи вірити, що їй колись усміхнеться доля, їй навіть захотілося завести другу дитину; перша, Сашко, спала в цей час у сусідній кімнатці, й Марія, жахливо соромлячись, прошепотіла про те своє бажання так само розпаленому чоловікові, і, може, так воно й сталося б, коли б чоловік, тобто Смерд-молодший мав трохи більше чоловічої сили, але він уже в той вечір цілковито вичерпався і щасливо спав, навіть і в думці не кладучи, що свою жінку в той вечір до кінця так і не задовольнив. Отож Смердиха-молодша, впевнившись, що її сокровенне бажання до чоловіка не дійшло, поплакала, скільки їй хотілося, і хоч Смерд-молодший так і не прокинувся, але у якийсь спосіб був наповнений її негайними струменями, вранці ще жінку поцілував і трохи помилував, але встав Сашко й не дав їм того діла докінчити, та й на роботу треба було бігти, бо в цей час Смерд-молодший цілком справно працював; але ввечері він з'явився сивий і майже непритомний, що недвозначно

засвідчувало: їхньому щастю й добрій погодженості таки надійшов кінець... Про все це думала Смердиха-молодша, сидючи в хаті після пересварки із свекрухою — картала себе за те, що чомусь полізла до неї зі своїми болями, хоч твердо знала, що не знайде ніколи в неї співчуття, бо ніколи не знаходила. Цього тижня вона ходила на другу зміну, отож мала час посидіти в хаті й поплакати, хлопець був у школі, Смерд-молодший залишавсь у компанії п'яниць, які збиралися посеред великих куп сміття, що його сюди навезли з міста самоскиди і яке встигло обрости бур'янами та молодими деревцями; він приїзе додому не раніше як пізно ввечері (Смерд знову покинув роботу, і в думці не кладучи шукати нову), а може, й не прийде, а залишиться у бур'янах після всього, що між ними сталось. Власне, може, все Смердиха-молодша й пережила б, як переживала вже не раз, коли б не історія, яка переколотила її всю: півгодини тому, виходячи з дому із відром помий, вона виразно почула в бур'янах, де засідали п'яниці, а між них і Смерд-молодший, жіноче кудкудахкання, що безперечно свідчило: п'яниці привели в своє коло маруху, а може, й не одну. Марія задубіла і простояла б зі своїм відром вічність, коли ж до неї спокійнісінько підійшла, тримаючи на повідку собацюру, куца Наталка, яка миттю змикнула, чого Смердиха-молодша нерушно стовбичить перед бур'янами, навіть не виливши із відра помий, чому в неї таке бліде лице і страшненькі очі,— куца Наталка поблажливо і співчутливо всміхнулася і спитала, ніби й не знала того:

— Твій тоже у тому котлі?

Марія тільки повела в її бік очима.

— Да,— сказала куца Наталка, стримуючи пса, який поривався обнюхати Смердиху-молодшу.— Сьогодні вони туди дві марухи привели.

— Хто привів? — видихнула Марія.

— Ну, не твій же. Єва й Партизан привели.

— Єва вже марух водить? — неймовірно здивувалася Смердиха-молодша, чим видимо потішила куцу Наталку, бо та закудкудахкала зовсім з тими самими інтонаціями, що й марухи в бур'янах.

— Не, про Єву тут сомненій нема — він бідолашка,— сказала куца Наталка.— Це їх Партизан десь підхопив.

— А мо', вони заразні? — з тим-таки жахом сказала Марія.

— А що ти думаєш? — строго сказала куца Наталка. — Іди лучче забирай звідти свого, бо ще принесе додому чорті-шо!..

Оце й стало причиною вибуху, який повів за собою всі інші події цього погожого травневого дня з його сонцем на-впереміж із дощами, саме тими, від яких гінко росли бур'яни, а може, бур'яни так гінко росли, бо саме тоді бахнув Чорно-биль; городинка ж росла погано, бо пізніше, влітку, жовтіло і в'яло огірчане гудиння, зате пишно розростався чорнобиль, уже з маленької літери, вигналися ще й гігантські лопухи, аж діти зривали листки й носили ніби парасолі, а коли мочило, то ті листки й справді ставали їм за парасолі.

Смердиха-молодша не була з нерішучих, не раз їй доводи-лось, як уже оповіщалося у цій книзі, тятати свого милого до без-тями п'яного, через що вона, так і не виливши помий, героїчно кинулася в бур'яни, за нею метнулася куца Наталка із псом, який одразу ж почав рватися й гавкати (не могла ж вона пропустити, щоб не побачити такого "кіна"), вони вдерлися у логово п'яниць, яке було вимощено бур'янами, і тут Марія побачила таке, чого не сподівалася ніколи побачити поки віку її: якраз навпроти сидів Смерд-молодший, і його обіймала за плечі така почвара в жіночому образі, яких вона ніколи не бачила. Уздрівши жінку, Смерд-молодший побілів як полотно, вирячив очі десь так само, як це робила вона, Марія від того ще більш осатаніла і, схопившись за відро, облила маруху й свого коханого, а потім почала товкти тим відром раз маруху, а раз чоловіка, маруха верещала й відбивалася, а Смерд-молодший якось дивно перевернувся че-рез голову і кинувся з бур'янів, але з ходу перечебився через шматок арматури фігурного профілю, який стирчав із землі й на якому висіла авоська з порожніми пляшками. Пляшки задзе-ленчали, ззаду радісно гавкав пес куцої Наталки; сама вона взя-лася руками в боки й щасливо кудкудахкала; друга маруха кину-лася обороняти подругу, за що дістала відром по голові й сіла там, де стояла; з очей у неї покотилися сльози, які розмивали вульгарно накладений грим, через що поплавли по її щоках чорні, червоні й сірі патьоки. Решта п'яниць піджукували Марію, тільки Єва сказав, виплюнувши заслиненого недопалка.

— Даремно ти його, Мань, бйош! Ета она хотіла, а он отка-зувався...

Але та умиротворяюча інформація не дійшла до вух Смер-дихи-молодшої, принаймні вона досягла того, що маруха, яка

залицялася до її чоловіка, з вовчим виттям кинулася навтьоки, а за нею побігла її подруга, діставши ще раз відром по спиняці, від чого глухо гупнуло, ніби біла Марія по порожній бочці. П'яниці їй не подумали захищати своїх марух, а тільки весело шкірилися, тільки Єва прорік, кривлячи рота:

— Да, розгон демонстрації! Капіталістическі штучки!..

— Молодець, Маріє, молодець! — казала куца Наталка, ведучи однією рукою під руку розхвильовану й досі роз'ятрену Смердиху-молодшу, а другою пса, попустивши повода, через що пес зумів обнюхати Марію і навіть лизнув її праву литку.— Так йому й тра, кобиляці! А тим лярвам тоже добре дала!.. Гнать їх отцюдова тра, паскуд, щоб духом сифілісним не пахли, курви! Коли б вони тобі що зробили, я на них собаку натравила б, їй-бо!

Але Марія вже вичерпалася. Йшла і схлипувала, тож куца Наталка випустила її руку, тим більш, що помітила: пес надто вже багато уваги виділяв сусідці, лізучи їй навіть під поділ.

— Ах ти безвстиднику! — крикнула куца Наталка і смикнула пса аж так, що той ледве не вдавився на ошийнику. Смердиха-молодша використала цей момент, відірвалася від Наталки й побігла, вимахуючи помийним відром; куца Наталка не могла не помітити, що відро те зовсім погнулося, знати добре ним Марія поорудувала. Смерд же молодший у цей час сидів на траві біля річки й малодушно плакав, був-бо сильно підхмелений, а після всього, що сталося, не знав, як і додому повертатися. До нього з бур'янів виліз, як ведмідь із берлоги, червоний, одутлий і тлустий Єва, він сів і обійняв приятеля.

— Брось, Смерд, какось воно перемелиться! — сказав він.— Шо ти обрацаїш уніманіє. Не обрацай уніманія, і хай йому дуля під хвіст.

— Вона тепера мене в хату не пустить! — сказав Смерд, покліпуючи білястими віями над синіми очима.

— Юрунда! — сказав Єва й гикнув.— Хата ж не її, а твоя.

— Але я не винуватий! Не винуватий я! Це та чортова зараза до мене лізла.

— Да, баба — як болото,— сказав Єва і знову гикнув.— Лучче з ними діла не мать... Я давно так, не імею дела і каюк!.. Хбч, піду до твоєї на переговори?.. Скажу: так і так ска'ть, не винуват і каюк!

— Ну да — не винуват, коли та курва мене обнімала.

— Напрасно Партизан їх привьов. Була в нас така славна комлашка, мужеська, чесна і хароша. Не, баби, то як курячий помійот! Фу!

— Це ти так кажеш, бо сам не можеш,— мовив, схлипнувши, Смерд.

— Хто тобі сказав? — аж помалиновів Єва.— Ти шо, в морду хочеш?

— Ну, чого придурюваться, Єва,— сказав, знову схлипнувши, Смерд.— Це ж усі знають...

— І напрасно,— сказав Єва, відводячи очі.— Я можу, но брезгую, пойняв?

— Хай буде так,— сказав Смерд і кліпнув білими повіками.— Що ж мені тепера робить?

— Коли хоч, піду на переговори. А поки суд до діла, підем пріжем і каюк!

— Да-м,— сказав Смерд-молодший.— Поки суд до діла — це можна.

В цей час Смердиха-молодша входила до свого двору і перше, що вона уздріла,— це Смердиха-старша, яка стояла, ніби баба Яга з казок, опираючись на ціпка; голова в неї закутана, незважаючи на теплінь, хусткою, а поверх халата була одягнена сіра вовняна кацавейка із хутряною облямівкою, на ногах же — хутрянні капці.

— Знаєте, до чого ваш синок докотився? — спитала у свекрухи з ходу, бо й досі ще була розпашіла й роздразнена. Свекруха поставила супроти неї холодні очі.

— Він там у бур'янах з марухою тягається! — бухнула невістка.

Тоді губи в свекрухи стали тоненькі й сині, а очка малі й колючі, і вона стрілила в невістку, ніби вбити її збиралась.

— Бо, на pewno, не даєш йому того, що нада! — сказала чи власне пропищала вона, від чого Марія спалахнула, як пійон, і притьма кинулась у хату, адже це була образа з образ, і свекруха чудово знала, як дошкулити.

Отож сиділа в хаті й ридала, а Смердиха-старша подибала до старого Смерда й почала буркати проти невістки, що така вона й сяка; старий Смерд у цей час плів сіточку й дивився на тепле плесо річки; воно манило його до себе, але добре знав, що сили до ловитви вже не мав. Отож слухав, а власне, не слухав звичне гдирання жінки, і йому було зовсім байдужісінько і до

невістки, і до того, що та сяка-така, і до власної жінки, а хотілося йому одного: сидіти в тиші, дивитися на тепле плесо річки, на якому завмерли чорні й сині човни з сірими постатями рибалок, плести сіточку й пити власний смуток, бо смуток останнім часом його не покидав — що не день, менше й менше в ньому залишалося сили.

— Чуєш, що я кажу? — спитала, звищивши голос, Смердиха-старша, вже й сердитися починаючи.

— Чи ж воно мені тра? — сказав старий Смерд і знову кинув поглядом на тепле синє і принадне річкове плесо, бо звідти війнуло на нього вологим запахом води й риби, і від того смуток його ще збільшився.

Тоді Смердиха сплянула, бо що взяти з цього мурла, бо цей мурло останнім часом зовсім чудний зробився — немає йому ні до чого діла, а задирати його більше Смердиха-старша не зважувалась, отож подибцяла на вулицю, де завжди можна біля каменя зустріти когось із кумась, а ті вже не будуть такі безтямно тупі й байдужі, принаймні з ними якось і душу відведе.

Саме в цей час п'яниці в бур'янах допивали рештки самогону, обговорюючи подію, що звалилася на них, вони щиро співчували Смердові-молодшому й тихо радились, як йому допомогти. Смерд же молодший тихо сидів у дружньому колі і вряди-годи втирав собі ліве око, яке в нього хронічно сльозилось, а сьогодні тим більше. П'яниці зійшлися на думці, що найкраще когось із них послати до Смердихи-молодшої, щоб розказати, як було діло, і щоб вона Смерду вибачила, адже Смерд тут і справді не був винуватий, а тільки маруха, яка почала сама лізти до нього зі своїми телячими ніжностями.

— Я можу піти,— сказав Єва,— але в мене з бабами розговор плохो получаїться. Я з бабами якось общого розговору не нахожду.

— А я от знаходжу,— сказав Партизан і гордо блиснув оком.

— То ти й піди,— сказав Єва.— Слиш, Смерд, пусть Партизан пойдьоть, бо це він марух притащив, ти не проч?

— Мені все'дно,— сказав приречено Смерд-молодший.— Буза получаїця...

— То може, зара і йти? — спитав Партизан.

— Не, зара вона сердита,— кволо заперечив Смерд-молодший.— Зара до неї лучче не соваться та й на роботу їй скоро йти. Буза получаїця...

— Брось, Смерд, а то ти якось як шмата,— сказав Єва.— Поживи в нашому бліндажику, сама прибіжить. А не прибіжить, тоже біда невелика. Не, я проти того, щоб баб у нашу компанію водить. Од баб самі неприємності виходять — курячий помийот!.. Фу!

2

На цю пораду Смерд-молодший ночувати додому не прийшов. Його жінка повернулася пізно вночі з твердим наміром виставити чоловіка з власного ліжка, вона вже наготувала відповідні слова, і те, що Смерда вдома не застала, якось дивно її вразило — це значило, що до нього повернулася маруха, і вони, певне, зараз десь забавляються у бур'янах. Сама думка про те так переколотила жінку, що вона й не вечеряла й цілу ніч прокрутилася, не мігши заснути,— все їй уявлялося, що її чоловік лижеться з тією почварою або й злягається, від чого все в душі в неї попало, і вона твердо вирішила таки покласти край своїм мукам.

Уранці в неї боліла голова, вона пересолила яєчню синові й випровадила того до школи, а сама випила аж дві таблетки обезболючого. Голова боліти перестала, натомість прийшло якесь отупіння, Марія вмикнула телевізора й дивилася, що там показували,— якийсь цілком ідіотський фільм. У цей час і прийшов до неї Партизан, умитий і зачісаний, і цілком тверезий; він хазяйновито роззирнувся по хаті й без запрошення сів, і собі дивлячись телевізора.

— Прийшов, бо мені тебе жалко,— заявив він Смердисі-молодшій.— Твій босяк тебе не вартий. Така ти жінчина, що глянути любо, а він, паскуда, на курв тебе міня...

— Знову вони з вами? — кволо поцікавилася Смерди-ха-молодша.

— А как же,— сказав Партизан.— Мурка з твоїм таке витворяла цілу ніч, що стидно й казать.

У Марії все похололо всередині.

— Це ти правду кажеш? — пошепки спитала.

— А чо' мені брехать? — мовив Партизан.— Коли б я мав таку жінчину, як ти, все бросив би: і пить, і гулять, і баб водить. Я тобі тут у хаті й на дворі все зробив би як картиночку...

— А чом ти в себе не зробиш картиночку? — в'яло спитала жінка.

— Нет стимула! — сказав Партизан й урочисто замовк.

— Як це стимула? — не зрозуміла Марія.

— А чо', думайш, я почав пить? А того, що така мені зараза попалась, як та Мурка. Я їй те, я їй се, морожене з гóрода носив, а вона з хахалями. Ну, й почав пить і гулять, хіба не знайш?

Смердиха-молодша це знала. Партизаниха й справді тягалась, як він сказав, із хахалями.

— А я, може, — сказав Партизан, — про сімейне гньоздишко мічтав. Я, може, про ласкову жєнщину ночі напрольот думав. Не повезло!..

— Чого прийшов? — холодно спитала Марія.

— Розказать, як воно там із твоїм получилось.

— Ти ж привів тих хвойд!

Партизан скинув очима.

— Ну да, я. Бо не давав мені покоя. Приведи, ка', бабу й приведи.

— Чого ж двох привів, а не одну?

— А вони по одній не ходять. Бояться, щоб чо' не случилось.

— Залиш мене, — втомлено сказала Марія.

— А мо', я до тебе заходить буду. — смиренно попросив Партизан. — Ну так, по человеческі... Завидую твоєму дурбаку...

— Завидуєш, що з хвойдами тягається по кущах? — гостро спитала Марія.

— Не, що таку жєнщину, як ти, має... Має й не уважа, пользоваться не уміє.

— Йди ти, трєпло! — м'якше сказала жінка, і Партизан, видимо задоволений, пішов із хати. На порозі запалив, з осолодою пихнувши димом, коротко реготнув і рушив до братії, яка його вже виглядала з бур'янів.

— Нічо не вийшло, — сказав, пихкаючи димом і мружачи лїве око. — Тверда вона...

— Да, вона така! — сказав печально Смерд-молодший. — Вона в мене така!..

У цей час повернулися до них і вчорашні марухи — Смерду так було гидко на них дивитися, що він устав та й пішов. Таке на нього іноді находило: коли щось не так — вставав і йшов. Перейшов кладку через Кам'янку, піднявся на Павлюківку й рушив до Корбутівки, а тоді подався лісом асфальтованою стежкою до Тетєрівки, потому — до Корчака, і тільки коли навколо спончїло, отямився, а що йшов цілком безтямно; не сразу розібрав, куди його занесло. Одне знав: місто мало бути

там, звідки простував, тож проголосував автобусу, який їхав із Чуднова. Автобус зупинився, і він, обнишпоривши кишені, тільки й знайшов копійок, аби заплатити за проїзд. Але на його зчудування шофер копійок не взяв, очевидно, в нього був надто задурманений вигляд.

— Спасибочки,— байдуже сказав Смерд-молодший і зійшов з автобуса біля школи. Пошкрябав по підборідді й відчув на лиці кількадечну цетину — подумав, що виглядає таки страшененько. Але й це не змінило йому лихого настрою і він рушив униз по Чуднівській, бо вже більше не мав сили шаландатися. Знав, що жінки зараз нема вдома, тож сміливо зайшов у двір — відразу ж напорівся на матір.

— Що це ти вичворяєш? — спитала мати.

Мовчав, тільки дивився поверх матеріної голови.

— Мало тобі жінки, що ти на цих хвойд спокусився?

— Аг! — махнув він рукою.— Нічо ти не знаєш!

— А що я маю знати? — аж закипіла мати.— Дивися, вона тебе вижене, я тебе годувати не буду. І батько тобі ні копійки не дасть.

— Знаю,— сказав Смерд-молодший і підсморбнув носом, ніби збирався заплакати, як колись у дитинстві.

— І в кого такий ти непутящий вдався? — сказала мати, а він побачив, що за спиною в неї цвіте, аж палає в сутіні бузок. І той бузок запаморочливо пах, і раптом бризкнули з глибини їхнього двору солов'їні трелі, й щось дихнуло з глибини мороку, аж задихнувся, бо раптово пожалів і жінку свою, й себе, і їхнього хлопця, і матір, яка придивлялася до нього, ніби була короткозора, і тих марух, що знову пили в бур'янах, і тих п'яниць, у яких немає місця під сонцем, і всіх людей, бо всі приречені — як би не жили і що б не робили. Бо над ними усіма пролітала, як відьма, невидима смерть, бо вона облягала землю, дерева й людей, бо вливалася в людину разом із повітрям та водою — хтось нерозважний випустив її, і годі вже зловити. Пішов повз матір, ніби то й не жива істота була, зайшов у сінці, зроблені його руками і вразився, які вони нечупарні й тісні і як пахне там чимось несвіжим і важким. “Це я так пахну!” — самовідречено подумав він і переступив порога. На нього від столу, від розкладених книжок дивилися вивідчі синові очі, й він не сів, а звалився на стільця, який аж захитався під ним, був-бо розклеєний.

— Мати де? — спитав хрипко.

— Хіба не знаєш? — різко відповів Сашко.

— Да, конєшно, — почухав неголене підборіддя батько. —

Є що похавать?

— Не знаю, що це таке, — визивно сказав хлопець.

— Пожрать є що? — вже сердито спитав Смерд-молодший.

— Не знаю, — мовив Сашко і знову схилився до книжок.

Смерд вийшов у коридорчика, де стояла в них газова плита, що живилася від балонів, і підняв покришку: був там борщ. Налив тарілку й вийшов надвір, щоб не заважати хлопцеві. Але тут його чатувала мати.

— Це вже отямився чи знов підеш волочитися?

— Дай мені спокій, — буркнув він.

— Не будь дурний і перепроси жінку, — мовила мати. — Бо я тебе годувати не буду, ось землю можу поцілувати, що не буду.

— Знаю, — сказав Смерд-молодший і йому вже й борщу перехотілось.

— Ти що, знов не робиш? — спитала мати.

— Чо' ж, роблю, — невпевнено сказав він. — Це в мене одгули були.

— Не одгули, а загули, — єхидненько сказала мати. — Совість би мав!

Доїв борщ і подумав: а далі що? Піти в хату, чи в бур'яни, чи взяти віршовку й повіситись? Але він не зробив ні перше, ні друге, ні третє, а все сидів у той час, як мати говорила й говорила, виказувала й докоряла, повчала і шпетила, і це було ніби далеке постукування поїзда. Він же сидів посеред двору порожній як гарбуз, нічого не бачив і не чув, а тільки похитувався ледь-ледь і відчував, як там, над головою, несуться невидимі хвилі смерті, а в тарілку з борщем опадав цвіт бузку і ще якийсь цвіт, і пелюстки плавали по червоній поверхні; він же дивився на той цвіт, на стіл, почорнілий од негоди, на шмат облупленої стіни і раптом помітив, що мати вже давно пішла, покинувши його, і що це тільки йому вчувалося, ніби вона шпетить і вимовляє, а може, це він сам шпетив себе й дорікав, і вимовляв, і сварив, бо він таки в цьому світі як отой цвіт у борщі: і плоду на дереві не зав'язав, і борщ спаскудив. Отож завмер і загус у цій темені, навіть комариних укусів не відчував, а тільки заціпеніння, з якого вивів його пристук хвіртки — поверталася з другої зміни Смердиха-молодша.

3

Він слухав цокіт її каблучків з якоюсь збентеженою й насто-роженістю, бо не відав, що йому має принести. Не обертався й не дивився в її бік, а тільки в миску з недоїденим борщем і з насипаним туди пелюстям. Крізь гілля дерев від вулиці прорізувався промінь од ліхтаря, і це світло ніби прожектором висвітлювало і його постать, і миску на столі, і шматок стіни. Цокіт каблучків затих.

— Чого тут сидиш? — спитала Марія.— Чи вже, може, тебе маруха прогнала?

Не відповів, бо й не міг — заклонило йому язика між зубів.

— Сашко спить? — втомлено спитала жінка і сіла неподалік. Від того, що вона сіла, а не пішла далі, не сховалась у хаті, в нього сіпнулось у грудях серце, і він пробурмотів, що не знає: спить Сашко чи ні.

— Уроки вчив,— сказав.

— Не хочу, щоб з нього виріс такий лоботряс, як ти,— мирно сказала жінка.— Хочу, щоб з нього люди були.

Мовчав, бо що мав сказати? Пахло бузком, і ніччю, і жовтим світлом од ліхтаря, а може, це так йому здавалося — тобто трохи й осінню, а може, його смутком, котрий цілий день їсть його, чи смертю, що невидна летить над головами. І йому здалося, що, може, він і не людина в цьому світі, що з нього залишилася тільки оболонка, сама шкіра, котра обтягує трухлявого стовбура, мішок, у якого накидали тієї трухлявитини, й тільки мала скалка того дерева стала світляком — тьмяно світить із нього синім світлом.

— Утомилася я від тебе, твоїх коників і від цього нашого життя,— сказала Марія.— Все, може б, перетерпіла, але не те, що побачила.

— Я не хотів,— хрипко буркнув.— Вона сама до мене лізла.

— Не хотів би, то б не лізла,— так само втомлено відгукнулася жінка.— Після такого не можемо жити разом.

Здригнувся і злякано скинув на неї очима.

— То це хочеш...

— Не будемо жити разом. Але давай по-мирному, без скандалів.

— Як це по-мирному? — не зрозумів він.— Це ж треба в суд подавать.

— А ти на тій марусі хочеш женитися? — різко спитала.

— Та Бог з тобою! — вигукнув він.

— Я тоже не збираюся заміж виходити,— сказала Марія.— Отож ні до чого той суд. Винуватий ти, отож тобі й платити за той суд, а з чого заплатиш?

Це була правда, і він ще нижче схилив голову.

— Нічого нам у наші діла чужих людей уключать,— мовила ще тихіше й утомленіше Марія.— Хай буде в нас полюбовне розлучення.

— Як так полюбовне? — здивувався він.

Промовчала. Чути було, як з вулиці дзижчав ліхтар, саме той, який протягував аж сюди синю руку й вимацував їх у темні, ніби хотів чи помирити, чи ще більше посварити.

— Цілу зміну сиділа на верхотурі й думала,— заговорила Марія.— Думала про життя наше покалічене і про тебе непутящого. Хлопець наш на тебе дивиться, а я не хочу, щоб і він був непутящий. Хочу його в люди вивести. Чого, думала, Йонта з моєю сестрою в маслі купаються, а я наче оте відро помийне розбите? Чого люди живуть душа в душу, а я наче деркач розтріпаний. Тільки те, що тягаю тебе п'яного й дурю себе, що отямишся. А ти ж не отямишся...

— Ну, чого таке кажеш? — невпевнено мовив він.

— Кажу, бо знаю. Тебе тільки на два дні стає, щоб триматись.

— Да,— сказав він.— Бо мені трудно...

— Отож я й кажу: розійтися нам тра. Але без скандалів, полюбовно. Згоден?

Він мотнув головою і хоч важко було сказати: був це знак згоди чи незгоди, жінка прийняла те, як їй хотілося.

— Нас двоє, то візьмемо більшу кімнату,— сказала вона вже діловим тоном.— Шафа буде наша із Сашком, тобі й шафки вистачить. Стіл візьмеш, який захочеш, одержу кожен забере свою. Стільців у нас шість — три тобі і три нам. Двері заб'ємо, а собі зробиш вихід з вікна. Зведеш сінці й напополам купимо тобі газову плиту, поки що даю тобі лектричну. Три каструлі й одна сковорідка — вистачить чи хочеш більше?

— Вистачить і однієї каструлі,— сказав він і вперше ворухнувся. Повернувся так, що ліхтар із вулиці висвічував половину неголеного обличчя.

— Даю три, бо їх у нас шість. Продукти, які є в хаті, тоже розділимо, щоб по-справедливості було. Кажи, що тобі не так?

— А може, не будемо,— печально мовив він, і його одне освітлене око кліпнуло.— Може, я того...

— Будемо,— твердо сказала.— Будемо, бо в мене все в нутрі вигоріло. Ото тільки й лишилося сили, щоб полюбовно з тобою... Не хочу, аби люди в мене пальцями тикали... Що тобі не так?

— Все так,— сказав тихо.— Про одне забула...

— Про що? — спитала різко.

— Пропаду я без тебе.

— Не пропадеш! — мовила жорстко.— А припече, маруху покличеш. Захочеш женитися, подамо в суд. Заплатиш, скільки там тра — і живи. Я вже відер на тобі й марухах бити не буду.

— А лучче б била,— сказав він печально.

— Ну, вже ні! — мовила втомлено.— Перегоріла я...

— Де ж мені спати? — спитав він.

— Да, про ліжко забула, візьмеш собі Сашкове, він поки на розкладачці поспить, щось там потім йому куплю.

— Я питаю, сьогодні де мені спать?

— Піду гляну чи заснув Сашко,— мовила вона і звелася.— Коли ще сидить, підеш до себе, а коли ні, на горищі переспиш.

— А може, ми те,— сказав, ковтнувши гірку слину.— Ще раз, наостанок... Ми ж по-любовному...

— Ну ні! — обурено повернулася до нього Марія.— Коли так тобі пече, до марух забирайся. Бо ти, може, від них і хороби якоїсь паскудної набрав.

У цей час із бур'янів долинув до них регіт: глухий чоловічий і різкий жіночий, подібний до вереску.

— Твої жирують,— їдко сказала Смердиха-молодша й мотнулася чимдуж у хату, голосно вдаривши дверима.

Смерд витяг цигарку й запалив. Руки йому тремтіли, і він подумав: як би добре було напитися зараз до безтями. Подумав, що там, у бур'янах, зараз, можливо, п'ють, але в нього порожньо в кишнях, отже, своєї частки вкласти не може, а даремно ніхто в цьому світі нічого не дає. Тому він пожадливо смалив цигарку й пив дим, од якого його ще більший смуток почав з'їдати. Через це не зміг більше опиратись і, не чекаючи жінки, яка мала сказати, де вибере сьогодні нічліг, поволоікся з двору на той закличний регіт, бо зовсім нищий був, а нищим усе одне, що про них подумують, і все одно, що їх чекає завтра й позавтра, ниці на те і є, щоб жити як метелик чи комар —

з ранку до вечора. Ранок уже був давним-давно, а вечір прийшов і пронеслися над головою невидні й невідчутні хвилі смерті, і цей вечір на догоду тій пані видає їх, мов черв'як зерно горіха, бо нищість у світі — це і є черв'як у шкаралущі плоду; він уже доїдає горіха дня, але хто зна, чи зможе знайти у шкаралущі ту дірочку, в яку був сюди забрався.

Смерд-молодший зупинився. Ридали з верболозів солов'ї. Ридав у небі неповний місяць, ніч відкусила від нього клаптя, як од яблука. Повз Смерда пройшла тінню куца Наталка із псом, пес на чоловіка загарчав. Куца Наталка не привіталася й нічого не сказала йому — тягла пса, а може, й не пса, а ніч. Бо вже не вечір був навколо, а ніч, і він знав, звідки вона починається — з його нутра. Порожнього й гнилого, де нещодавно губився єдиний світлячок, але й той погас. Озирнувся на свій двір: може, вийде жінка, може, щось скаже йому приязне. Ну, хоч би запросить у дім, хай і в ту кімнату, яку йому виділила. Але ніхто на двір не виходив. Пройшов повз Смерда з клунком трави на плечах Олексій. Під пахвою тримав косу, і та коса раптом холодно блиснула під променями ліхтаря чи, може, надкушеного місяця. У Смерда-молодшого поза шкірою пройшов холодок — ніби це смерть повз нього пропливла: невідь-чому цілий вечір про неї думає. Заверещали в бур'янах марухи, очевидно, Партизан їх там мнув. Смерд-молодший здригнувся, і йому перехотілося йти до п'яниць. Повернувся у двір: миски з недоїденим борщем на столі не було: очевидно, жінка таки виходила. Виходила й не застала його, отже, подумала, що й сьогодні він подався до марух. “А хіба не все одно?” — подумав він і став біля паркану, щоб помочитись.

4

Вранці прокинувся пізно. Боліла голова, язик у роті ніби розпух і висох, тіло, покусане комарями, зуділо. Внизу, в хаті, щось пересували, при тому так енергійно, що стеля тремтіла. Зліз із горища й задивився заспаними очима на сонце, покрите югою. Бузки осипалися, від чого й земля стала бузкова. Починав зацвітати жасмин, доцвітали й ті кілька яблунь, що в них були — позаростали бур'янами. Зайшов у хату: Смерди-ха-молодша двигала шафку. Двері в меншу кімнату були розчинені на дві створки: в хаті пахло знятою курявою і тим

особливим духом, який з'являється під час ремонтів та перестановок.

— Давай поможу,— сказав, і жінка витерла з лоба піт.

Вони потягли шафку вже разом і приставили її до стіни.

— Можеш телевізора на неї поставити,— пожартувала жінка.— Коли купиш.

На розстеленому ліжку, де раніше спав Сашко, лежала кункою білизна: випрана, випрасувана й охайно складена: його сорочки, майки і труси. Тут-таки лежав костюм і шкарпетки. На бильці висіла ковдра, а подушки були без пошивок. Жінка принесла з коридорця каструлі й сковорідку: на столі вже лежала вермішель, борошно, мішечки й пакунки з крупами.

— Картоплю переділю пізніше,— сказала Марія, вона від клопотів та роботи розчервонілася й стала майже гарна. Такою була, коли мастилася хата, в кімнатах лунали розлунені голоси, пахло глиною і водою. Він помилювався на неї й зараз, але відразу ж схаменувся — це ж зовсім не те, не чепурить вона зараз своє гніздечко, скоріше навпаки. Переніс до себе стільця, бо їх тут стояло два.

— Ти заб'єш двері чи я? — спитала Марія.

— А може, їх не забивати,— мовив ніяково.

— Ну, ні! — сказала гостро.— Коли вже розлучатися, то в усьому.

— А може, Сашко захоче до мене зайти?

— Знайде як! — відрізала Марія.— Нічого не забула? По-моєму все...

— Слиш, це! — несміливо мовив він.— Я зараз без конійочки, то, може, це...

— Що це? — перепитала вона.

Його сині очі забігали, а тоді втупились у куток.

— Може б, ти в мене відкупила дві каструлі? Вони мені без надобності...

— Як так, відкупила? — аж здуміла жінка.

— Тобі вони більше тра,— сказав він.— Недорого візьму.

Троячку...

Аж зрадів, що таке прийшло до голови. Все-таки якісь гроші в кишені. За троячку можна купити пляшку вина, а більше йому зараз не треба.

— Гаразд! — сказала Марія й пішла по гроші.

Узяв троячку й недбало засунув у кишеню. Настрій у нього покращав.

— Я того,— мовив, подивившись упритул.— Коли тобі щось наравиться з моїх вещей, то я того...

— Продаси мені? — все ще здивовано спитала Марія.

— Лучче тобі продам, як комусь чужому. Не схочеш, то комусь чужому, але спершу — тобі. Так воно нічого з дому й не пропаде.

— Ти це тепер придумав? — трохи насмішкувато спитала.

— Ну да, тепер. Ми ж з тобою не вороги, а полюбовно розходимось...

Видивилася на нього, як на небачене чудо, захопила каструлі й подалася до себе.

— Так коли забивати: зараз чи пізніше? — крикнув він.

— Зараз забивай! — почувся із сіней її голос.

Узяв молотка й два великі цвяхи, і йому по-дурному здалося, що забиватиме не двері, а труну на собі самому.

— Так не хочеться забивати! — сказав.

— Не виляй! — відірзала і руки в боки кинула.— Думаєш, передумаю... Не, дорогуша, цього не буде! — кулаками вдарила один об одний.— Не вийде, пойняв! Не хотів по-доброму, живи собі як хоч! І затям раз і навсіда: повороту не буде. Втяв?

— Та пойняв,— протяг він.— Дверей не хочеться портить...

— Давай я! — сказала гаряче.

— Ну, чого,— мовив в'яло,— і я можу.

Причинила половинку дверей, загнала шпінгалети, тоді ще раж озирнула його кімнату, ніби прощалася, і з гуркотом заплеснула половинку другу.

— Забивай! — крикнула вже зі своєї хати.

Приставив цвяха, і йому знову здалося, що забиватиме на собі гроба. І так йому печально й недобре зробилося, що й руки опустились.

— Не,— сказав глухо.— Не можу я!

Половинка дверей різко відчинилася, і в прочілі постала рішуча й невмолима Смердиха-молодша, а його, Смерда, донедавна жінка.

— Давай сюди! — наказала й забрала молотка й цвяхи. Він без спротиву все те добро віддав, і знову по-дурному подумав, що труну випадає забивати комусь сторонньому, а не тому, хто в ній лежить, отож він у ній лежав, а власне сидів на стільці

і єдину втіху мав: троячку в кишені, яка тепло його гріла й бальорила. З того боку в цей час загував молоток, і йому здалося, що ті цвяхи входять не в дерево дверей, а в його тіло, і так боляче входять. Ніби бачив, як невинно ходить у жіночій руді молоток, як туго лізуть цвяхи, згинаються й кривляються, як відлітає від дощок стара фарба, оголюючи жовте тіло деревини, як кришиться та фарба на підлогу, а по тому раптом настала така гнітюча тиша, що відчув: ось воно й відбулося їхнє розлучення; от він і опинився сам як палець у цьому світі; ось і прийшов початок кінця: його забито в труні, і зараз опустять в яму, і зараз закидають землею й усі навіки забудуть, що існував такий-собі Смерд-молодший, який невідь для чого жив на білому світі й ні для чого не був потрібний, бо саме такого кінця і заслужив, і це навіки, навіки, навіки. І коли б не троячка в кишені, яку обережно й любовно мацав, розпач би зовсім його опанував. Але в нього було в цьому світі ще й діло, яке мав зробити: знайти дві жердки і збити драбинку, аби влазити нею у вікно; всі-бо знають (і жінка, і батьки, й він сам), що зробити других сінець він уже не зможе, не має вже для того сили, отож лазитиме в свою нору драбинкою (дай боже, сили й для цього), на ніч втягуватиме її в кімнату, а на день виставлятиме. Отож треба не гаятися, поки ще не зовсім опустився і ще притомний, і зробити це останнє, що має, але йому було так тяжко вставати зі стільця, так тяжко розгинати тіло — ліпше б навіки закоцюбнути, і хай його й справді винесуть разом із цією заколоченою труною й викинуть у морок небуття. Відчинив вікно, і в обличчя йому пахнуло духом цвіту яблунь, жасмину й доквітаючих бузків, зарідав у глибині дня соловей, а на стовпа, що стояв біля їхнього обійстя, отого самого, який світив їм ввечері ліхтарем, прилетіла пара горлиць і затуркали й почали цілуватися; і Смерду захотілось нагнутися, схопити, що під руку потрапить і жбурнути в тих птахів. Але він застогнав, перекинув ногу через лутку, а тоді й другу — цибнув, упавши на всі чотири. І коли б жив він раніше, тоді, як вірили у вовкулак, то помчав би з цього двору на чотирьох, щоб ніколи більше сюди не повертатись, але він жив у раціональні часи, отож устав, обтрисив руки й тільки тепер побачив, що навпроти стоїть і пильно дивиться на нього мати, і що мати не просто здивована з того, що вилазив він у вікно, а й уражена, і що вона не відпустить його, поки не задасть ті кілька запитань, які в'їлися в неї гачками, і що вона

не заспокоїться, поки не вирве з тіла тих лихих гачків, бо деруть вони її. Через це звів на матір тихі, сині й покірливі очі й віддав себе у жертву тим маленьким очкам і лихим гачкам її запитань.

— Чого це лазиш через вікно? — спитала мати.— Дверей тобі мало?

— Тепер я так і лазитиму,— сказав лаконічно, обливаючи її синім світлом лагідних очей.

— А що це у вас там гупало? — викинула мати другого гачка.

— Забивали двері,— коротко пояснив він.

— То це ви шо: посварилися чи розійшлись?

— Розійшлися,— сказав він.— І навіки.

— А чого вона віддала тобі меншу кімнату? Це ж твій дім.

— Так захотів я. Ми розійшлися полюбовно,— мовив він.

— І ти був такий дурний, що взяв собі менше, а віддав більше?

— Ну да! — сказав він.— Їх двоє, а я один.

— І це ти не міг собі вибрати так, щоб ходити через двері?

— Я драбинку собі зроблю,— мирно сказав.

— І ти не міг узяти її за коси й викинути з нашої хати геть?

— Ми полюбовно розійшлися,— сказав Смерд-молодший і кліпнув білими віями.

— Ти дурний чи малахольний? — спитала чи строго, чи здивовано мати.

— Ваша кров,— сказав і пішов спокійненько повз неї, бо вже відповів на всі її запитання.

Смердиха-старша метнулася притьма до Смерда, який і сьогодні плів сіточку і з тугою дивився на синє плесо річки. Вона затараторила і замахала руками, а Смерд-старший звів до неї такі ж, як у їхнього сина, тільки строгіші й важкіші, очі,— від того погляду в неї часом і мурашки по спині бігали,— і сказав коротко і владно:

— Згинь, сатано! Немає в мене сили на вашу колотнечу!

І Смердиха-старша заломила руки і вдарила ними об поли, але старий Смерд уже не бачив її й не чув, бо руки його не переставали плести сіточку, а очі спочивали на синьому плесі ріки, на якому нерушно стовбичили сині й чорні човни, і в тих човнах сиділи шоколадні рибалки, вистромивши перед собою списи вудок; старий Смерд пристрасно мріяв і собі опинитися біля них і між них. Через це він і не чув причитань, скиглінь

і волає своєї жінки, а коли того ніхто не чує, то навіть скиглити чи волати, резонно подумала стара Смердиха. Отож перестала скиглити й хутенько шмигнула на вулицю, де вже її чекали нащекухи: ряба Надька, куца Натаалка, стара дівка Людка і ще там хтось. Вона подибала до них, як качка з перебитим крилом, а Смерд-молодший у цей час розрізав на дві частини дошку дошки, щоб з неї зробити драбину-містка до власного вікна. Йому все ще не вірилося, що все це відбулося, тим більше, що не відчував за собою вини — ну, обійняла його, бавившись, мариша, та це ще нічого не значить. Отож він майстрував драбинку, позираючи на двері, які ще вчора були його, — сподівався-бо, що з тих дверей вийде його жінка, і він спробує ще раз із нею перебалакати. Його насторожувало те, що вона, натурально вибухнувши там у бур'янах і побивши на ньому й маришах відро, отак несподівано втишилась і не виявляла супроти нього й найменшого гніву — оцього до кінця він і не розумів. Знову помацав у кишені три карбованці і всміхнувся; принаймні, сьогодні мав надію поліпшити настрій, а про завтра такі, як він, ніколи не думають. Прибив до дощок поперечки (молоток і цвяхи взяв тут, у столі, що стояв надворі), позгинав виступи з того боку — жінка з дому не виходила. Не поралася вона й біля плити в сінцях — очевидно, переживає. І йому стало зовсім добре від того, що вона “переживає”, бо коли так, не все ще в нього закінчено: нехай перебіситься й перегорить, висердиться, скільки їй-треба — він, може, теж сердився б, коли б побачив її в обіймах хоч би Партизана. Та це вже було щось несусвітнє, аж головою покрутив, тоді поволік драбину до вікна і встановив. Вікно відчинялося всередину. Смерд сів на підвіконні й озирнув світ — ридали солов'ї з того боку річки у верболозах і стояв над річкою туманець, хоч уже давно не ранок. Зістрибнув із вікна і ще раз перевірів, чи на місці троячка, бігцем подався в місто, навіть не помітивши біля каменя й колонки власної матері, оточеної, як матка бджолами, вуличними кумасями.

5

І як тільки сховався він із очей, з куців виступив Партизан та й швиденько, щоб не помітили його від каменя, югнув у хвіртку до Смердів. Сміливо відчинив двері і вже з сінець чемно постукав у хатні.

— Заходьте! — гукнула Марія.

Сиділа біля столу, якась і справді осмутніла й притихла, і Партизан весело ошкірився.

— Драсте! А твій де?

— Мого в мене вже нема,— гостро сказала жінка.— Він живе там! — вона показала на забиті двері. Партизан двигнув туди.

— Тут нема проходу,— сказала Смердиха-молодша.— Він через вікно ходить.

Партизан присвиснув і присів на стільця.

— То в тебе освободилося місце? — спитав, показуючи зуби.

— Освободилось, та не для тебе.

— А чого? Хіба я не мужчина?

— Досить мені босяків.

— Ну, ти мене не обіжай,— сказав Партизан.— І не рівняй до того кодала. Вони — тунєядці, а я робочий чоловік, зарплату маю. То в мене життя не состоялась, так ска'ть, то я до них і за-скакую, а коли б мені жінщина така, як ти,— ноги моєї в тому кодлі не було б. Я б тобі дворик і хату як лялечку зробив би. Возьми на спитательний строк. Ну, на тиждень. Зразу тобі сотню кладу, ну і всьо такеє прочее...

— Не мороч мені голови! — сказала жінка.— Все тобі смішечки.

— Не, я серйоз. Надоїла собача життя, їй-бо! В печінках сидить.

— А мені ваш брат у печінках сидить. Іди до своїх марух!

— Думаєш, я тих марух трогав? На який вони мені чорт, може, вони заразні. Не такий я дурний, щоб погану болєсть прихопить. Даремно про мене так думаєш. Це твій Смерд — дурак; не лізь, кажу, бо ще всякого сволоцтва наберешся. А мені всьо'дно, каже дурак. Не, я таких, як твій Смерд, не пунімаю.

— Ти ж їх сюди привів?

— Конешно,— оскалився Партизан.— Бо вони бутилку мали. А та брашка пристала до мене: ти робочий, то купи випить. А я не дурак, щоб на всякого тратиться. Вони мене самі, чувихи, зачепили: де, кажуть, тут мона харашо, з удобствами випить. Вам ресторан, кажу, дєвочки? Ресторан. Ми тоді з Євою були. Ну, й привели у компашку. Шо, думаєш, брешу?

— А мені все одно: брешеш чи ні. Вимотуйся, Партизане!

— Як хоч.— Партизан устав.— А ти про те, що я сказав, подумай. Я серйозно. Возьми на спитательний строк.

— Іди ти! — мовила вона.

— Испараюсь,— сказав Партизан.— Не, ти подумай. Така ти мені приятна.

— Зате ти мені не приятний,— сказала Марія, і Партизан посунув у двері, задоволено либлячись.

І так стало їй після того самотньо й порожньо на душі, що вона стукнула кулаками об стола й заплакала. Обвела поглядом кімнату: не кімнату, а барліг, така була убога й занедбана, а ще після поділу. Цілий вік тягла жили: бігала на роботу, прибирала, прала, готувала їсти, утримувала сина і свого лоботряса, і все для того, щоб усе поламалося. Йї справді не хотіла законного розлучення, бо тоді б старі виїли її з хати — де б вона з хлопцем поділась. Обтирала б чужі кутки, бо прописана вона в приватному секторі, а таким квартир не дають. Спокою вона хоче, самого спокою, щоб жити як люди і в люди сина вивести — он уже й школу кінчає, щоб не дивилася так спогорда на неї сестра з Йонтою, щоб не перешіптувалися в неї за спиною сусідки — хай їм усім колька в бік! Через це й придумала це полюбовне розлучення. Принаймні тепер зможе скласти якусь копійчину, бо цей її мурло все пропивав і все проциндарював. Він, правда, плохий, її не ображав, радше вона його, але від того їй не легше. Отож сиділа й ревла, й губила на стола рясні сльози, бо ще це друге одоробло прителіпалося зі своїм ідіотським жениханням. Зирнула на годинника й ахнула: в неї нічого не зварено й не прибрано, а Сашко через кілька годин прийде зі школи. Вона йому ще нічого не казала, і це теж нелегка річ. Марія кинулась у сінці й стала мотатися звідти й до хати: на плиті вже кипіло і шкварчало, швабра ходила по підлозі, віник вимітав пил та сміття, вже знаходили свої місця речі і її “барліг” почав набирати затишного вигляду. Витирала, терла, стелила, кришила, чистила, смажила, переставляла, заправляла, підправляла, розставляла, прикрашала — і це все в якомусь гарячковому танці, з якого вирвалася хіба аж коли grimнули сінешні двері і в них став із сумкою за плечем Сашко.

— Сьодні в мене дві п'ятірки, мам! — радісно сказав, бо знав, чим потішити матір. Мати кинулась до нього з поцілунками, але він був для цього надто великий і відвівся. Тим

більше, що п'ятірок тих і в помині не було, а тільки трійка й четвірка. Але звук уже брехати матері, бо знав: коли хвалиться п'ятірками, вона дає ще й карбованця за кожну і ніколи після того не дивиться в його зошити та щоденники; зрештою, й щоденника для оцінок він учителям давно не дає. Підійшов і смикнув двері, забиті двома великими цвяхами,— здивовано повернувся до матері.

— Що таке, мам?

— Нічого, нічо! — заусміхалася та крізь сльози.— Там тепер папка буде, а ми з тобою тут. Так ми з ним рішили: не можу я жити з п'яницею та босяком.

І вона знову кинулася до сина, обійняла його, обіляла слізьми, приказуючи крізь ридання:

— Не будь, як папка твій непутящий! Немає він ні совісті, ні честі, а живе як блудящий пес. Не будь такий!..

Але вона йому так часто казала ці слова, що вони давно вже на нього не впливали.

— Та що ти, мам, хіба я не знаю! — сказав юнацьким баском і вивільнився з її обіймів, бо ж не розкаже він, що в бур'янах між куп сміття є місце не тільки для старих, а й для молодих, отож і вони зробили там з хлопцями притончик, часом там випивають і ріжуться в карти, і йому, Сашкові, здебільшого на карти щастить, і мають вони там дві марушки, з якими не раз злягалися, навіть робили те по черзі — і це так цікаво, що коли згадує потім, у нього серце колотиться, отож і сьогодні він дочекається, щоб мати пішла на роботу, бо й сьогодні їхні марушки обіцяли прийти, і вони робитимуть те саме; і зовсім од того, що робить, не стає він поганший; зрештою, і батько його не краде й ні на кого не нападає, хіба на роботу не хоче ходити й компанії любить.

— Де ж я буду уроки робить? — спитав невдоволено, коли поїв.

— Я твого стола папці віддала,— винувато сказала мати.— Поки що за цим посидиш, я потім куплю, ну, потерпи трохи, синулю...

— Треба своє місце мати для уроків,— сказав Сашко.

— Матимеш, матимеш,— запобігливо обізвалася.— Це поки що.

Засопів, але нічого не сказав і почав розкладати книжки на великому столі — робив це поважно, неквапно.

— Після школи відпочив би,— сказала мати тим-таки запобігливим тоном.

— Зроблю уроки й погуляю,— сказав Сашко.— Ніколи мені зара відпочивати...

Вийшла з дому заспокоєна й потішена синою старатливістю, а біля річки у верболозах ридали солов'ї, тонко пахли в обійсті вже майже перецвілі бузки, та й жасмин розквітав, і літо вже йшло на землю, зелене й молоде, літо з квіту. Й було б уже, здається, все добре в неї, коли ж побачила на стежці свекруху, замотану в хустку і в вовняній кацавейці поверх лиялого халата, а ще й у капцях на босу ногу, оторочених хутром, як і кацавейка. Свекруха поблискувала гудзичками-оченятами, що їли Марію й проїдали, а вуста зробилися такі тонкі, що й видно їх не було.

— То це вже ти з чоловіком розділилася? — спитала свекруха.

— Самі знаєте,— відказала невістка.

— А хто його, лобура, годувати буде?

— Мені яке діло? — мовила невістка.— Годуйте ви, коли такого виростили.

— Не я виростила, а ти його такого зробила! — закипіла свекруха.— І чого б я його годувала — він уже самостійний,— тоненько додала, і це було лихим знаком, коли так тоненько починала говорити.— Да, і жонатий він!

— Припече, то на роботу піде,— сказала невістка.

— А як не піде?

— То хай здихає з голоду. Або іде красти. З мене досить.

— І це ти, в чужу хату утелющившись, а хазяїна в малу комнату виперши, а собі велику взявши, таке смієш казати? — вже зовсім тонко пропищала свекруха.

— Смію, бо я годувала вашого лобура шістнадцять літ,— все ще спокійно мовила Марія.

— Годувала, а за те мала де жити! — вигукнула стара.

— Е, дайте мені спокій — на роботу мені пора,— невістка спробувала обійти свекруху. Але та стояла на стежці, як стовп, ще й руки розвела, щоб не пропустити невістки.

— Так ти від мене не відкрутишся! — сказала.— Коли така ти цяця і не хочеш з моїм сином жити, коли ти з ним розійшлася, то забирай свої манатки й вимотуйся, бо ти тепера нам ніхто. Я міліцію викличу і тебе випруть з моєї хати в два щота!..

Тоді Марія зіпнула зуби, очка в неї стали майже такі, як у свекрухи, та й подобати вона на неї стала, і крізь ті зіплені зуби вона не проказала, а прошипіла:

— Нічого мені не зробиш, стара сучко, бо я з твоїм виплодом не розведена через суд і поки що його законна жінка. І хата не твоя, стара сучко, а твого чоловіка і ти тут така ж приймачка, як і я. І лучче мене не задирай, бо я тобі останнє волосся на голові вискубу. Зійди з дороги!

Тоді Смердиха-старша заломила руки й ударила ними об поли, а з рота в неї почали вириватися зойки, чи лемент, чи лайка, чи все разом, і побігла вона, як качка з перебитим крилом, до Смерда, котрий плав сіточку й дивився на затуманене сьогодні плесо річки, на якому позастигали сині й чорні човни і ніби в смолі варилися разом із сіро-шоколадними рибалками.

— Не, ти послухай, послухай, що мені та лярва сказала! — заверещала Смердиха-старша в той час, коли молодша притьма тікала із власного двору.— Не, ще такого не було, ой господоньки!

— Згинь, сатано! — погрозиливо сказав Смерд-старший, бо не до баби йому було й не до баб'ячих сварок.— Я вже сказав тобі раз і навсіда: немає в мене сили на вашу колотнечу.

Тоді Смердиха-старша завила як вовчиця й побігла, ніби качка з перебитим крилом, на вулицю, де вже постійно перебувала чесна компанія вуличних пащекух, адже не щодня на околиці відбуваються такі цікаві події; отож, аж тремтячи з цікавості, вони начікували оту качку з перебитим крилом, а та качка дорогою ячала й каркала, бо вже ніяк не могла себе стримати, а Смердиха-молодша в кінці вулиці була десь така, як метелик, а може, й менша. Вона промчала повз гурт пащекух, не привітавшись навіть до куцої Наталки, ані не кивнула, а була вона Наталці начебто й приятелька, з чого чесна компанія пащекух миттю зметикувала: інтересні речі там відбуваються у Смердів, страх як інтересні!

6

Партизан, вийшовши від Смердихи-молодшої, і не подумав вертатись у бур'яни, він обігнув хату, побачив драбинку, що веда до вікна, і спокійнісінько тією драбинкою заліз до хати. Тут він прибрав із ліжка білизну й одержу, скинув черевики,

ліг на ліжко й задоволено потягся. Мав Партизан одну дивовижну рису: тільки-но лягав (без жінки), відразу ж засинав, хвілі присутність жінки могла його в горизонтальному положенні втримати у безсонні хвилині із тридцять. Потім все одно засинав, а коли прокидався, то мав одразу ж ставати на ноги, навкис сон його знову поглинав. Сидіти довго він також не міг, бо його тягло прилягти, отож Партизан доти був бадьорий, поки на ногах, а коли був бадьорий, то напевне до якоїсь молодички залицявся, інколи в неї поселяючись, доки та не скидала його, як неробу й паразита, геть. Партизан відходив без претензій, і все починалося, як у відомій пісні про попа й собаку: наша пісня гарна, нова, починаймо її знову.

Смерд-молодший повернувся додому з пляшкою вина, взяв драбинкою у власне вікно й побачив Партизана, який дрих на його ліжку. Розштовхав компаньйона й примусив стати на ноги, після чого Партизан радісно плеснув у долоні, бо побачив на столі пляшку. Вони підсмажили на електроплитці п'ятеро яєць із тих десяти, що виділила чоловіку жінка, відрізували по скибці хліба з того півбуханця, що віддала Смердові Марія, випили вина й почали варнякати один до одного. Кінчилася ця ідилія тим, що Смерд-молодший випер приятеля з хати і то за те, що той почав просити, аби він уступив свою жінку, тобто Смердиху-молодшу, йому, Партизанові. Вона вже на те зхилилася, сказав Партизан, а все діло стає тільки за його, Смерда-молодшого, згодою, бо він її законний чоловік і Партизановий приятель, а він Смерда уважає, а раз так, то не хоче чинити йому свинства, бо все можна владнати полюбовно, сказав Партизан, і він не сумнівається, що Смерд-молодший його поїме.

Смерд його "пойняв" і хоч був теля-розмазня, але цього разу так остервенів, що вривав Партизанові ляпаса, а поки той зумів отямитися, виштовхав його у вікно, ще й драбинку втяг по тому до хати. Партизан же не звик уражатися через гнів рогносців майбутніх чи теперішніх, спокійненько пішов геть, а що був уже пізній вечір і саме той час, коли Смердиха-молодша мала повертатися з другої зміни, вийшов їй назустріч у початок вулиці — на його щастя, ліхтарі сьогодні чомусь не горіли, що з ними вряди-годи траплялося; галантно запропонував жінці провести її додому, аби на неї ніхто не напав.

— Скільки тут живу, ніхто на мене не нападав,— сказала Марія.

— Бо мала чоловіка,— розважно сказав Партизан.— А тепер уся вулиця знає, що ти з ним розійшлась.

— Так скоро знає? — здивувалася жінка.

— Для цього багато не тра,— прорік Партизан, і вона дозволила йому її провести, власне, не могла його здихатися, хоч чудово знала, що, незважаючи на темряву, це навряд чи буде непомічено. Дорогою Партизан розп'якував, скільки він заробляє і який з нього був би хазяїн, коли б мав таку жінку, як вона, і просив прийняти його до себе в прийоми, бо він так у неї закохався, що коли вона його відшле, казна-що з собою учинить. Смердиха-молодша не була готова дати йому відкоша, був-бо з нею лагідний, а вона поверталася додому розжалоблена й засмучена — цією її слабкістю Партизан миттю скористався, отож у дворі схопив її в обійми, обцілував обличчя й лапнув за груди, за що дістав ляпаса і змушений був з того принадного двору піти, бо жінка не на жарт розгнівалася. Був так тим усім роздразнений, що пішов у бур'яни, де сиділи з марухами п'яниці, схопив одну з них за руку й потяг у темінь. Вона не дуже опиралася, і він неподалець од компанії накинувся на неї з таким шалом, що навіть маруха, яку важко було чимось здивувати, була вражена. Заснув відразу ж, як зробив своє діло, маруха повернулася до компанії, а йому цілу ніч снилася Смердиха-молодша і то, що він розкошує у неї на подушках, і те, що вона приносить йому в ліжку їсти, а він її тягне до себе і забавляється з нею, як уміє, а вона аж верещить од задоволення. Він прокинувся вранці від того, що Смердиха-молодша біля нього виявилася надто холодна, а її лице, яке цілував, ще холодніше; тоді він встиг злякатися, подумав, що Смердиха з великої пристрасті вмерла, а прокинувшись, здивовано збагнув, що обіймає навіть не маруху, а продовговату бетонну балку зі смітника і лиже ту плитку язиком, а в роті в нього повно піску, при тому справжнього, а не як результат хворої печінки. Сів по-турецькому, виплюнув пісок і подумав, що він таки нещасний у світі чоловік.

Смерд же молодший прокинувся вранці й відчув, що душа його скиглить та ридає і зовсім не так, як ридали у верболозах солов'ї. Озирнув свою майже порожню кімнату, навіть не снідав, а подався у двір до дверей своєї жінки — щасливо надибав її, коли несла від колонки воду.

— Слиш,— сказав мирно,— мені якось невдобно, що сідав у Сашки стола. Він привик на ньому уроки робить, то, може, того... ти в мене його відкупиш?

Те, що сказав, потрапило в око, бо вона сама про це відчора думала. Але не буде ж вона сама пропонувати, щоб продав їй свої речі.

— Скільки ж хочеш?

Зирнув на неї теплими синіми очима й пошкрябав потилицю.

— Ну, десятку дай.

— Троячку дам,— сказала вона, беручись за відро.— Коли хочеш десятку, продай ще і шафку. І скажи своєму дружку Партизану: як буде до мене липнуть, окропом ошпарю.

— А він до тебе лип? — в'яло спитав Смерд-молодший.

— Вчора, як з роботи верталась.

Пішла з відрами далі, а він побіг витягати з вікна столика і шафку. Те, що так легко загнав жінці речі, його мало б радувати, хоч після цього в нього вже нічого не лишалося на продаж, але те, що почув про Партизана, вбило йому всю радість. Був Смерд-молодший теля шматяне, але мозолі, на які не можна було йому наступати, таки мав. Тут він був схожий на Васю Равлика. Ні, нічого не змінилося в ньому зовні: та ж вайлувата постать, ті ж добрі сині очі, та ж ніякова півусмішечка на обличчі, але біля серця висів камінь. Миттю згадав учорашнє Партизанове патякання, отже, брехав, що Марія згодилася, отже, вона не тільки не згодилась, а й по-своєму попросила в нього захисту. Поставив столика перед дверима до сінець і пішов по шафку. Так само поставив шафку й чекав, поки вона вийде. Ну от, рипнули двері, Марія з'явилась у прочілі, і в ньому щось тихенько застогнало: так повабило до неї, що впав би зараз у ноги й просив би вибачення. Але він того не зробив. Байдуже взяв червінця й сунув до кишені. Курих, і дим вився в нього біля очей. Дивився крізь той дим не на неї, а на доцвітаючий бузок.

— Слиш,— сказав.— Я з тим Партизаном поговорю.

— Поговори! — мовила жінка.— Бо коли в'язнугиме, я на вашу брашку в міліцію заявлю.

— Ну, того вже не тра,— сказав.— То вже занадто. Він тебе не обідив?

— Обідив,— сказала гостро жінка.

— Це я для того, щоб знать,— мовив тихо, повернувся й пішов, навіть вікна свого біля драбинки не прихилив.

Марія постояла у дворі: йшов до бур'янів. Трохи була схвильована, через те не взялася втягувати столика до хати, а підійшла до хвіртки. Смерд-молодший ішов розслабленою ходою безвольного чоловіка, спокійно кури́в, і його сині очі дивилися туди, де ридали у верболозах солов'ї.

Компашка сиділа колом і різалась у карти, марух не було. Партизан з осторогою зирнув на Смерда-молодшого, але той був добродушний.

— Є навар,— сказав він.— На літру самограю. Хто піде?

— Давай я,— сказав Партизан.

— Не, лучче Єва. Єву Іваниха лучче любить.

— Можна,— сказав Єва встаючи.— Давай червонця.

Смерд віддав, і Єва, як ведмідь, почалапав через бур'яни.

— Чо' стоїш? — спитав Партизан.— Сідай замість Єви.

— Он же дєньгі на випивон оддал,— захихикав Харя.— Ілі у тібя що єсть?

— Коли он вгощає,— сказав Торя,— ми йому подкинуть можем.

— Не, я тут до Партизана дело маю,— мовив Смерд.— Поки Єва прийде, пішли, Партизане, погуляєм.

— А може, я не хочу з тобою гулять? — показав зуби Партизан.

— Коли так, то й так,— сказав Смерд і раптом урізав Партизана носком черевика. Той з криком повалився, хотів зірватися на ноги, але на ньому вже сидів несамошитий Смерд і гамселив, по чому бачив.

— Та ти шо, Смерд, очумел? — крикнув Харя.— Сказився?

Торя навпаки спокійно вклав цигарку до рота й пихнув димом.

— Пусть б'ються,— сказав спокійно.— У них там свої щоти. По бабах!

Партизан рвонувся з-під Смерда, перекинув його і вдарив між бур'яни, ревучи, як бугай.

— Шо ви не поделілі? — спитав Харя, закурюючи й собі.

— Знає киця, чиє сало з'їла,— сказав Смерд.

— Конєшно,— мовив Торя, випускаючи дим.— Кода б он до моєї баби ліз, я йому б тоже харю розтовк, ги-ги!

— Да,— сказав Харя,— баби — причіна человеческіх нещасть.

— Усьо чотко! — сказав Смерд, сідаючи на притоптаний бур'ян.— Де це той Єва, бо в мене вже кишки болять.

— Ну, скоро полечіш,— сказав Харя.— І ми коло тібя, ги-ги!

— Ги-ги! — показав гнилі зуби Торя.

7

Марія Смердиха-молодша, в дівоцтві Демиденко, стояла біля хвіртки, хоч її чоловік уже давно зник у бур'янах,— чогось їй на мить смутно стало. В цей час повз неї ніби ненавмисно протягла пса куца Наталка; пес, побачивши Марію, до якої мав свої особливі собачі симпатії, ніби ненавмисне звернув до Смердишиного двору, потягнувши, звісна річ, за собою й куцу Наталку, бо та була мала, а пес великий, отож часто випадало, що не вона його вела, а він її, і ніколи з того вона не жалкувала, бо проголосила якось біля каменя: “Нізя нікада опираться: шо має статся, станеться, а шо не має, то не станеться. Ото веде тебе, йди і нізя тіки робить чорті-шо!” Отож куца Наталка звернула до двору Смердів, що миттю відзначила підзорна труба рябої Надьки, а за мить та вже стриміла біля каменя, ніби хотіла підслухати їхню балачку: її недобророзумні казали, що та відьма чує за кілометр. Куца ж Наталка перебувала у тривалій сварці з рябою Надькою, через це особисто не була присутня при розмовах, які вела там роздразнена Смердиха-старша, що не завадило їй, певна річ, все, що там говорилося, відати по дрібочки.

— Здоров! — сказала Наталка, а пес зробив спробу обнюхати Марію крізь штахетини паркану, при цьому сильно матиляючи хвостом.— Бачила, що твій у хату вікном лазить.

— Треба ж цих паразитів якось учить,— трохи заолодно мовила Марія.

— Ну да,— сказала куца Наталка,— їм тільки дай волю — це таке стерво! А шо, правду кажуть, що ти з ним розійшлась.

— Хто каже?

— Ну хто? Свекруха твоя. Каже, що ти й двері забила двома цвяхами і шо все добро розділила і шо не годуєш уже його.

— Може, й правда,— сказала Марія,— а може, брехня. Стара до нас не заходить, то вона не може того знать.

— А ти і з нею посварена? — з інтересом спитала куца Наталка, аж подаючись до приятельки.

Марія промовчала. Увіч не мала настрою вступати в балачки.

— Думаєш, він справиться? — з сумнівом спитала куца Наталка, а її пес зробив спробу відчинити хвіртку лапою, щоб зайти до Марії, що йому, ясна річ, не вдалося, бо та хвіртку тримала.

— Горбатого могила справить,— сказала Смерди-ха-молодша.

— Да, трудно з цими паразітами. То це ви і в суд подавати-мете на розвод?

— І це свекруха сказала? — неприязно зирнула Марія.

— Не, цього не казала. Це я вже від себе питаю.

— Ми з ним полюбовно розійшлися.

— Полюбовно? — округлила очі куца Наталка.— Це значить, що у вас як ото сварка. Ну, конешно, паразитів тра учить.

— Ми з ним розійшлися назовсім,— трохи сердито відказала Марія.

— Да, інтересно,— мовила куца Наталка, вела вона розпит обережненько, бо увіч бачила непривітність товаришки.— По судах кому воно приятно тягаться. Тоже придумали: не хочеш разом жити, то тягни в суд.

— А я не хочу ні перед ким вивертати своєї білизни.

— І це правильно,— сказала Наталка.— А шо, ти і з сестрою посварена?

— З чого ти взяла? — здивувалася й трохи вразилася Марія.

— А з того, що вона про тебе у мене розпитувала. Ну, про цей твій розвод... А чого мене? Могла б і до тебе прийти.

Ця новина Марію раптом схвилювала: добре знала, що сестрі її біди — як маслом по серці, що вони з Йонтою залюбки перебиратимуть її кісточки, що, зрештою, може, сестра до неї й прийде, щоб розпитатись, а може, й не прийде, бо так повелось, що Валька з Йонтою ніколи в її двір і ногою не ступали, хоч не раз до себе їх запрошували — ніби підкреслювали, що вони між собою не рівня, що роблять їй милість, запрошуючи,— гнів уже клеkotів у Марії, і вона хотіла відшити куцу Наталку — не до балачок їй було.

— Ну, я пішла, бо в мене нічо не зварено,— сказала й покинула Наталку з її вельми розчарованим псом, бо йому так і не вдалося сьогодні з насолодою обнюхати Смердихи-молодшої. Він аж заскавчав легенько, але міцна Наталчина рука повела його, куди не хотів, і він, опираючись і рвучись із ланцюга,

рушив у подальші мандри, навіть не запримітивши, що ту розмову біля хвіртки слухала, схована за рогом хати, Смерди-ха-старша, якій, однак, підслухи дали зовсім мало поживи, тож вона зайшла у невістчин дворик, щоб розпитати про сина, який потеліпався в бур'яни, зокрема, її страшенно цікавило, де взяв її син гроші, адже місцеві сороки вже встигли їй донести, що компанія в бур'янах уже п'є, прогнавши тільки Партизана, що марух із п'яницями нема і що "ставить" ніхто інший, як Смерд-молодший, а решта, навіть Торя, який виграв сьогодні у карти, п'ють надурнячка. Таке марнотратство синове тяжко вражало Смердиху-старшу; вона навіть подумала, чи не вкрав її синуля ті гроші в своєї жінки — оце й була причина, чому Смердиха-старша підслуховувала і чому так швидко забула про недавно з невіткою сварку — ось і стовбичила в невістичиному дворику, сподіваючись, що та з'явиться, в чому й не помилилась.

— Вийшла в мене сіль,— сказала свекруха, коли Марія ступила у двір.— Чи не позичила б? Неохота з-за одної солі до магазину пертися.

Марія блимнула на свекруху, але так уже в них повелося: коли першою заговорювала старша, то молодша цей знак миру безвідмовно приймала. Пішла й винесла старій скляничку солі, що й стало знаком їхнього миру.

— Не знаєш, чого Юрка поліз ото в бур'яни? — спитала солоденько.

— Мене це не інтерисує,— коротко відказала Марія.

— А не знаєш, що вони там п'ють? — тим-таки голоском спитала свекруха.

— Він весь час п'є,— мовила Марія.— Мені вже до нього діла нема.

— А не знаєш, що вони п'ють на його гроші?

— Ви звідки знаєте? — не втримала байдужого тону Марія.

— Ну, в нас на вулиці таке сховати трудно,— ухильно відказала свекруха.

— З марухами п'ють? — холодно спитала Марія.

— Не, ті ще не приходили.

— Ну, то хай п'ють, мені яке до того діло.

— Воно то так,— сказала свекруха.— А де Юрка взяв гроші?

— Десь узяв,— буркнула невістка.— Може, у вас украв.

— У мене? — здивувалася Смердиха-старша й засміялася, поводячи замотаною в хустку головою.— В мене не вкраде, бо

в мене тих грошей нема. Де в бідного гроші? А може, він у тебе потяг?

— Ми з ним розділені,— сказала Марія.

— Ну, мені до твоїх грошей діла нема,— пропищала Смердиха.— Я тебе хотіла придупридити.

— Спасибочки,— мовила Марія.— Якось розберемося.

Смердиха-старша пішла до себе невдоволена. Одне те, що загадка залишалася загадкою, а друге: довелося йти на дочасне примирення з невісткою і все заради скіпки солі. По-третє, вона не мала з чим новеньким вийти до пащекух біля каменя — це найбільше її огірчувало. Зирнула на Смерда-старшого, той сидів на стільці і плів сіточку, водночас тужно позираючи на річкове плесо,— їй страх як захотілося зруйнувати спокій старого, а як це зробити, чудово знала: треба з ним заговорити про гроші. Через це вона крадьки підступила до старого й мовчки стала, тримаючи водночас на обличчі такий загадковий, тривожний і водночас таємничий, ще й урочистий вигляд, що він раз і другий кинув на неї роздратованим поглядом.

— Чого це стала тут, як стовп? — не витримав нарешті.

— Є чого,— багатозначно сказала Смердиха-старша.— Тіки тобі неінтересно, що в нас у домі робиться.

— Нехай він завалиться твій дім.

— Твій, а не мій,— покірливо озвалася стара.

— Я вже тобі казав: немає в мене сили на вашу колотнечу.

— Ну да,— тоненько сказала Смердиха-старша.— А я нічо тобі й не кажу. Бо що тобі до нашого дому, сімні і грошей наших, ну да!

— Яких грошей? — спохмурнів старий.

— А Юрка за що п'є з тими гицелями в бур'янах? — кинула вона сухеньким перстом.— Чи мо', заробив?

— То, може, та кляча йому дала?

“Клячею” вони називали в своїх розмовах невістку.

— А ти й не знаєш, що вони не разом живуть? А ти й не знаєш, що вони забили двері, і Юрка лазить теперички у вікно? А ти не знаєш, що вони вже й вещи розділили? Нічо ти цього не знайш?

Смерд сидів, витріщивши очі: і справді нічого цього не знав. Серце в нього почало шалено гупати в грудях, а кров припливла до обличчя. Смердиха тимчасом цвіла від задоволення, бо й не сподівалася, що так легко зможе зруйнувати спокій старого.

— Що це ти там мелеш? — крикнув строго старий.—
Що там брешеш?

— Млин меле, а я людина,— гордо сказала Смердиха.—
А бреше собака...

Старий спустив на коліна недов'язану сіточку.

— Що там таке? І не тягни!

— А я й не тягну,— спокійно сказала Смердиха.— Тіки-но
вклячею балакала. Кажу: чи не поцупив у тебе грошенят? Не,
каже, все моє на місці. Тоді де взяв? У мене тоже не брав, бо
мене нема чого брать. То, може, в батечка поцупив?

— Немає і в мене чого брать! — ще більше налився кров'ю
старий.

— Ну, тоді не інакше, як заробив,— єхидно мовила ста-
ра.— Отак, не ходячи на роботу.

Знала, що буде далі. Старий не витримає й подибцяє в
комірчину, яку замикає на здоровенного замка, ще й із секре-
том, а ключа ховає на шиї. Ні, він спершу лапне себе за шию:
чи є ключ? Старий і справді те зробив — ключ був. Зараз він
жбурне сіточку на землю. Р-раз! Жбурнув. Зараз він підійметься
й подибцяє в хату. Ну да, зірвався як ошпарений і подибцяв.
(), вона все чудово знала про цього старого: знала, де він ховає
свого капшука і що по кілька разів на день зачинається в ко-
мірчині й перераховує гроші; знала, скільки тих грошей, бо
старий дурний і свого ключа кілька разів губив; знала, що не у
старого дістав гроші їхній непутящий синок, але перевірити
зійвий раз не завадить, бо гроші, хоч і не її, але її — старий довго
не потягне при своїх болячках, отож треба і їй ті гроші берегти.
Смердиха навіть не побігла вслід за ним, щоб підглянути,—
не потрібно це було, а сіла тут-таки, на чоловікового стільця і
все у ній заспівало й заторжествувало, адже зруйнувала спокій
старого, зруйнувала! Хай і він трошки попереживає, бо не тіль-
ки їй одній хвилюватися й мучитись. Коли вже колотитися, то
всім, і хай це буде маленькою помстою за його бездушність.

8

Смерд-молодший покинув бур'яни тоді, коли перша тем-
рява впала на землю; він ніби вигулькнув із ями, обдивився
своїх компаньйонів, які щось варнякали один із одним, і зди-
нувався, що між них спокійнісінько сидів Партизан і так само

мерзько варнякав. Хотів обуритись і встати, або ж висварити Партизана, але язик його приклеївся до піднебіння. Йому здалося, що він, зрештою, й не людина, як не людьми були компаньйони: Партизан мав дві лисячі морди, Торя одну — котячу, Харя — свинячу з одним оком серед черепа, а Єва — кінську. “Оце то так! — подумав Юрко Смерда.— Шо це воно зделалось?” Але він не мав сили розбиратися, що це з ними усіма “зделалось”, бо що він знав про секрети вибухлого атому і про те, як діє той на живий світ, тож став на всі чотири й пішов, власне, похилитався з кущів, бо йому здалося, що він теж не людина, а пес із двома, правда, головами, а пси мусять ходити на чотирьох. Компанія й не помітила його відходу, а Юрко сів на бетонну плитку і виставив лице, якщо у псів бувають лиця, до неба. І те небо його злякало: якесь страшне було, загрозове, та й не диво, адже й досі там літала невидима й безвідчутна смерть, і хиталося те небо, а зорі на ньому були, наче яблука, притому кожна з хвостиком. А ще страшніший був місяць, який розростався в його збрі, а потім малів, ніби це було живе тіло, яке дихало: при вдиху збільшувалося, а при видиху зменшувалося. Роздутий живіт місяця було стягнуто солдатським ременем із морським якорем, а трохи вище паска розплющилося трикутне око, й те око незмигну дивилося на Смерда, чи, власне, на те, що від нього залишилося чи мало залишитись: на подобу у песій шкурі. І Смердові-молодшому стало так смутно, як ніколи, йому почало свербіти все тіло, як завжди, коли відчував тугу, а ще це трикутне око із неба не давало йому спокою, і він відклеїв прилипло до піднебіння язика, і це йому вдалось. У цей час із верболозів ляснули співом солов’ї, і це ще більше додало йому туги, цього разу, здається, любовної, і він подумав: а що, коли піти зустріти з роботи Марію, як це робив раніше, коли не бував надто п’яний. А що, коли б упасти їй у ноги й покаятись, і висповідатися, й пообіцяти все, що вона захоче, і потім спробувати те здійснити. Однак відразу ж злякався цієї думки, бо що подумала б про нього жінка, побачивши у подобі пса. Через це відкинувся од шляхетних поривань, став на чотири й подибцяв далі, муркаючи пісню про попа й собаку і то через те, що пісню цю можна було співати без кінця. Але з його рота виривався не спів, а гарчання, і це гарчання до смерті перелякало пса куцої Наталки, яка вибралась, як завжди, на вечірню прогулянку, а перш за все тому, що хотіла

перевірити, чи й досі п'є в компанії п'яниць Смерд-молодший. Але пес куцої Наталки раптом заскавулів, забив хвоста між ноги і так рвонув ланцюга й припнуту до нього куцу Наталку, що бідна жінка змушена була побігти туди, куди він її тяг; вона опиралася, хотіла стримати пса, але той рвався і рвався, зрештою, вирвав їй ланцюга з рук і, все ще скавулячи, помчав у ніч, а куца Наталка покотилася по росляній траві, а коли підхопилася на ноги, то тільки й почула, що дзвін ланцюга, який, ударяючись об землю, все тихшав і тихшав. Через це вона марно-повірно подумала, що тут, напевне, діє нечиста сила, а може, там десь у бур'янах засів із котроюсь дівкою, можливо, Людкою, Рудько,— адже це була друга тема цього неспокійного тижня, і виникла вона через те, що Людка перестала виходити до каменя, дивно одмолоділа й проходила по вулиці з таким задоволено-щасливим виглядом, аж вуличні пащекухи з цікавості ледве не повмирали. Через це куца Наталка забула про свого утеклого пса й рушила в бур'яни, але й сама почула гарчання, хоч це було й не гарчання, а співав про попа й собаку Смерд-молодший. Але де було куцїй Наталці знати, що за метаморфоза сталася сьогоднішньої ночі з Юрком та з компанією п'яниць, та й такого слова “метаморфоза” вона не знала; тож подумала, що в бур'яни забився скажений чужий пес, бо чого б то так дико перелякався її собака власний? Позадкувала, позадкувала, хоч із собаками вміла ладити, але скажений пес — це скажений, тож навіщо їй зайві ускладнення? З іншого боку, подумала, що скаженого пса міг удавати із себе Рудько, ну, хоч би для того, щоб відлякувати підглядальників за його зальотами, а може, він так гарчить, коли любиться зі старими дівчатами, але від таких думок страху в неї не зменшилось, і вона почесала через бур'яни з таким стрімом, як мчав був переодім її улюбленець. Де їй було, бідолашці, знати, що це мирно простував собі на чотирьох додому Смерд-молодший, і що мирнесенько наспівував безконечну пісеньку, і що його гризла туга через те, що псом людина може стати, тільки цілком опустившись, а він, здається, до цього дійшов. І тут Смерд раптом урвав свою пісню і, хоч який був п'яний, зтверезів і насторожився: по стежці на межі між бур'янами й городами йшли, прогулюючись, Ионта з Валькою. Ионта з Валькою про щось тривожно перемовлялись, а Смерд-молодший відчув, що він із пса перетворюється у вовка, що в нього на лапах настаюються

пазурі, що він ошкірює рота, повного білих міцних зубів, хоч зуби в нього були не білі й усі подірвані каріозом, і що йому нестерпно хочеться стрибнути з бур'янів на цю щасливу й добродушну, як йому здалося, пару, на цих ситих, задоволених і заможних, ніби це була їхня вина, що він лазить псом по бур'янах. Але він був надто п'яний, щоб учинити такий подвиг, хоч і нагода до цього з'явилася: Йонта з Валькою зупинилися, тож лежав черевом на груді сміття й тільки ошкірювався безсило, як старий вовк, і це було так дивно, а ще дивніше було, що Йонта з Валькою розмовляли таки стривожно.

— Ти думаєш і Вову поженуть у той Чорнобиль? — спитав Йонта.— Він же тільки на першому курсі училища.

— Все може бути,— сказала Валька.— Поживемо, побачимо.

— Ну, не такі ж вони нелюди, щоб дітей у те пекло гнать?

— Не своїх же пошляють, а чужих,— відказала Валька.— Давай про це не говорить, серце розривається.

Вони замовкли, чути було їхнє дихання.

— Ти слухала, Вал! — сказав Йонта.— Кажуть, твій дівер з Маруською горшки побив, це правда?

— Він дурний, а вона ще дурніша,— самовпевнено сказала Валька.

— Да, оні в житті дурачки,— поважно сказав Йонта, і Смерд-молодший тихо заплакав у куцх лободи, в який упирався обличчям: безсилий був і немічний, а може, й справді “дурачок”. Рука його стисла шматок бетону, але жбурнути його не мав сили, отож тільки й міг, що помахати, як кінь, головою, а коли його родичі сховались у темряві, знову звівся на чотири і ще повільніше пішов на блідий вогник власної хати: до неї не було далеко, але він тужливо виміряв поглядом ту відстань і навіть сумніватися почав, що той простір таки зможе перейти. Отож, щоб поправити собі настрій, Смерд-молодший замуркав ту ж таки пісню про попа й собаку, але швидко обірвав її — гірко йому стало.

А у верболозах плакали солов'ї, і він уже не запалювався від них любовною тугою, а сів на траві, майже мокрий од роси і знову подивився на оте страшне небо, по якому летіла безвинна й безвідчутна смерть, і на роздутого ще більше місяця, а найбільше в те трикутне всевидюще око, яке продовжувало незмигтно дивитися на нього, на бур'яни і на цілий світ.

— Да,— пробурмотів він.— Паскудна штука вийшла... Не нада мені того, не нада...

І він тихесенько завив до того місяця і до всевидючого в ньому ока, і того виття не почув ніхто, хіба оте трикутне око, яке не переставало його жахати. Сльози котилися з майже посліплених синіх і добрих Смердових очей, бо йому раптом здалося, що нічого вже в світі нема: ні його Марії, ні п'яниць у бур'янах, ні хати його, ні неба, ні смітника, ні солов'їв, ні Йонти з Валькою, ні куцої Наталки із псом, а є тільки суха, безводна й дика пустеля, є тільки трикутне всевидяче око, і є його туга, якій ні кінця, ні краю, а ця його туга і є криком волаючого у пустелі.

1990 р.

ОПОВІДКА П'ЯТНАДЦЯТА

МІСЯЦЕВА ЗОЗУЛЬКА ІЗ ЛАСТІВ'ЯЧОГО ГНІЗДА

1

Юлька була мала, може, лише на п'ядь вища куцої Наталки, із низькопосадженими клубами над карачкуватими ногами, з несподівано великими, аж випирали вони з одежі, грудьми, а ще до того і з геометрично круглим, пласким, як місяць, обличчям, на якому, ніби закадзюбинка, був маленький (пипочкою) ніс. Сірі вуста майже не виділялися на обличчі, а очка були так само круглі, здивовані, сірі з кушниками брів; голова з ріденьким волоссячком також сірої барви, стягнутим ззаду гумкою. З'явилася вона з одного із сіл неподалік Житомира, прописку здобула, влаштувавшись на якомусь шкідливому заводі; пожила трохи в гуртожитку, а тоді придбала собі на околиці кімнатку, таку маленьку, що в ній уміщувалося тільки ліжко, маленький столик та один стілець. Кімнатка, однак, мала аж два вікна, але без окремого виходу; хазяйка, в якої Юлька купила кімнатку, поки що дозволяла їй ходити через кімнату свою (коли це говорила, то якось так примружила очі, що й сліпий би побачив — це недовго триватиме); Юлька ж була недурна, принаймні втямила, що колишній господині кімнати таки недовго захочеться терпіти таку незручність, але вони були в однаковому становищі: хазяйка хотіла продати, а Юлька купити, отже, справу було залагоджено, Юлька стала власницею кімнатки, а містилася та в будинкові на косогорі, і всього подібних комірчин було в ньому дев'ять, отже, на даху стояло поки що вісім антен, а до кожної кімнатки було прибудовано по незугарному, часом зі сходинками, ганочку, а всі вони були наліплені на будинка, ніби ластів'ячі гнізда.

— Розживетесь й проб'єте собі хід через вікно,— сказала доброзичливо колишня господиня Юльчиної кімнатки і знову змружила очі — це був майже ультиматум, але й на це Юлька мовчки згодилася, бо чудово знала: їй самою купівлею не обійтись, коли вона хоче жити у своїй хаті, а не в бридкому гуртожитку, тож їй доведеться біля цієї хати повозитися й потратитись,

а це була немала проблема, бо Юлька витратила на хату всі гроші, а із зарплатні, що її діставала на шкідливому заводі, наряд чи що відкладеш.

Ось чому у вільний час вона відчиняла вікно, присовувала до нього стільця (до речі, стільця, столика і ліжко вона купила в хазяйки разом із кімнаткою), сідала, клала пишні перса, аж вивалювалися вони із блузки, на підвіконня й засинала, чи замирала, чи то зирила на прирічкові краєвиди із верболозами або й на вулицю, шматок якої потрапляв їй у визір, а може, ні на що і ні на кого не дивлячись,— лице її при цьому ставало байдуже, ніби то місяць посірів та й сів на підвіконня відпочити; була Юлька така непорушно-відсторонена, що всяк із чоловіків, котрий проходив мимо, неодмінно повертав у її бік фізію; одні тільки окидали її поглядом, інші шкірили зуби, але ніхто не зупинявся й не пробував до неї заговорити, хоч кожен аж поглядом їв оті розвалені на підвіконні перса. Юлька ж на ці розглядини не реагувала ніяк, навіть не дивилася на тих, котрі ото проходять і пасуть очима її єдину, справді достойну принаду; вона в ці хвилини взагалі ніби нікого не бачила, а зворухнутися то й не мала потреби, хоч, може, це так тільки здавалося, бо хто його вгадає, що думає собі жінка і що вона там бачить, а чи й не бачить?

Так тривало день у день і до неї почали вже звикати, як звикають до дерева, що спокійно собі росте, або куща, що спокійно собі цвіте, аж завело в завулочок, де стояв той дім,— Ластів'яче Гніздо, Шурку Куксу, який того дня був печальний, бо саме покинув чергову почварку, з якою крутив любов, а нової ще не знайшов; мав до почварок Шурка Кукса особливий інтерес. Коли ж у нього таке траплялося, ставав розтривожений і збентежений, тоді йому, бідасі, не сиділося на місці, отож він блукав, мов сновида, а в грудях у нього немилосердно товклося серце і грало якусь вельми невиразну мелодію, ніби хтось надимав міха; відтак Шурка й сам надимався, випухкуючи повітря і густо червоніючи на виду,— був видимо хворий, і хвороба ця — увіч любасна. Губи його при цьому мнули цигарку, а дим ковтав, як воду, а випускав і ротом, і носом, і дим той (здавалося, що він більше його видихав, як вдихав) обволікав Шурчине обличчя габою, щіпав очі, тож очі натурально воложились. І ось він, бідаха, крізь дим, сльози, габу любасного туману, який його оповивав, крізь любасний одур, який і витворював отакі з

ним фінти, побачив мимолітне видіння, маленьке чудо у вікні: блідого, сірого, заснулого місяця і розвалені біля того місяця сніжні кучугури (сьогодні Юлька була в білій блузці). Од того видіння Шурчине серце в порожніх грудях скакнуло під горло, кумельгнулося кілька разів, а тоді сіпнулося, стислося в маленьку грудку й зупинилося, відповідно, зупинився й сам Шурка Кукса та й умер, розтуливши рота, з якого безвольно випала цигарка і лягла на висохлого куща трави біля його правого черевику, котрий, здається, ніколи не знав вакси. Із того куща почав витися тонкий синій димочок. І той почав окручувати Шурку, ніби сповиваючи його в кокона, бо на те він і вмер перед мимолітним видінням, чудом у вікні, щоб, фігурально кажучи, “ококонитись”, а в наступні хвилини, може, перетворитись і в метелика Павине Око; відтак ударити крильми й полетіти на той білий вогонь, що роївся на підвіконні під сірим отим, заснулим місяцем.

— Драсте! — сказав Шурка Кукса, бо вже вийшов чи вилетів із кокона і мружив ліве своє павине око.— Це ви купили в тої Гідри хату?

Заснулий місяць розкрив круті, здивовані оченята і облив Шурку Куксу сірим перламутром погляду, губи при цьому в місяця ледь-ледь скривились.

— Дивіться-оно, у вас-оно під ногами-оно земля-оно горить!

— Оно! — сказав Шурка Кукса й подивився собі під ноги. Висохлий кущ трави вже не тільки димився, а з нього й справді вибивалися маленькі язички полум'я.

— Це я од вас його запалив,— сказав Шурка Кукса.— Очарувався. Я такий, що можу хату запалити, када нада і када мені хто не то. Отак гляну й запалю.

— Да! — сказала незрушно Юлька.— Розкажеш своїй бабушці.

— Не, правда! — мовив Шурка Кукса, підступаючи гоголем до паркана: гоголем — це значить бічком, а бічком тому, бо під парканом ріс буйний кущ кропиви.— Я такий, що всьо можу.

— Може, й можеш,— сказала Юлька і знову завмерла.

Шурка ж Кукса пас очима її перса. Так пас, що йому в голові білі з чорним пасмути заходили, і він, здається, й зовсім утратив тямку, а його любасна хвороба палахкотіла в ньому куди дужче, ніж той мізерний кущ під ногами.

— Слиш, як тебе звать? — спитав він, безсилий відклейти погляда од тих розлитих на підвіконні принад.

— Мене звать Розірвать, фамілія Лопнуть, — сказала Юлька і по-простецькому розреготалася. Шурці ж од того сміху стало млосно, бо він уже був, як та риба на гачку — гарячий, видно, характер мав. А може, й не так: річ у тому, що той сміх сколихнув білий розлив грудей, і вони, перса оті, затрусилися й затанцювали на підвіконні.

— Слиш, — сказав Шурка Кукса й роззирнувся, чи ніхто не бачить, — може, ти мене в гості присогласиш?

— Багато ти хочеш, — сказала незворушно Юлька й завмерла.

— Не, я серйозно, — сказав Шурка.

Тоді відчув, що круглі здивовані очка знову полили на нього сірий перламутр, ніби холодну сіру воду, а може, висунули якісь невидні мацаки й обмацали його крижаними пальцями.

— Може, й приглашу, — сказала спокійно й розважно Юлька. — Коли ти мені замість цього вікна, — вона махнула рукою, — двері вставиш.

— Двері? — зчудувався Шурка Кукса, його цей Юльчин практичний інтерес шокував.

— А ти хочеш, щоб я тебе приглашала за красіві глаза? — спитала Юлька. — Вони в тебе й не красіві. Зроби мені з вікна двері, тоді й буде в нас разговор.

Він стояв, кажучи фігурально, ніби мішком прибитий: ще з жодною з жінок чи дівчат такої розмови не вів. Щоб отак зразу, отак прямо... хм...

— Я не мастер уставляти двері, — сказав трохи ображено.

— То йди своєю дорогою, — незворушно сказала Юлька і знову непорушно завмерла.

Шурка почухмарив потилицю, озирнувся на куца трави, але той уже й не горів, той уже навіть не димів, трохи обвуглився та й усе.

— А двері в тебе є? — спитав він, трохи й вагаючись.

— Принесеш, — категорично сказала Юлька й облила його холодним перламутром.

Шурка знову зирнув на ті груди, якось вони вже й не так його хвилювали, на те кругле обличчя, сіре й ніби неживе, — сиділа собі й зирила на річкового краєвида, ніби й не було його тут, або він був щось не більше як куц трави.

— Шутніха ти,— сказав він.— Придумала... Давай лучше просто, по-хорошому...

— За дурничку шукай дурних,— категорично сказала Юлька.— І не мішай мені оддыхать.

Знову почухав потилицю,— ні, треба звідсіля забиратися! Малахольна вона, чи що? Це ж придумати тра — двері!

Хихикнув і порвався йти, але потрапив у куцх кропиви й попик руку. Юлька знову по-простацькому розреготалась, і від того вдаруге сколихнувся отой принадний білий розлив — перса затрусилися й затанцювали підвіконням. Тоді Шурка Кукса відчув себе до решти задурманеним, тож поволікся завулочком геть; в нього, бідахи, перед очима мигало, бо чи ж міг забути отой принадний білий розлив? Ще подумав: а мо', повернутися до своєї останньої любаски? Але любаска недвозначно вимагала в нього женитися на ній, а Шурка того не тільки не бажав, але й уявити себе не міг жонатим — для чого йому те, в біса, здалося! Отже, повертатися до останньої любаски годі було, інакше вона неодмінно його на собі оженить, а він не такої вже відпорної сили чоловік, аби гратися з вогнем.

Шурка Кукса дістав поволеньки цигарку, запалив, але якась гірка трапилася йому сигарета — цвіла чи що? Але все одно її палив, не викидати ж добра! Й отой цвілий дим вповзав у нього, як вужака, наповнював його від ніг до голови, тож сам ставав цвілий, бо щось йому на душі мулило, щось його невдоволило. А ще він знав, що гачка із приманкою, кинutoю тією місячною рибалкою з вікна, він таки проковтнув — оце той гачок і рве, розбирає йому нутроці. Водночас щось йому в цій історії й не подобалося, бо звук здобувати жіноцтво без особливих затрат, а тут (хай тобі нечистий!) треба роздобувати ще й двері, прорубувати стіну, вставляти — і все це за непевну обіцянку: тоді, мовляв буде разговор. А що, коли він отак розпадеться, а вона йому — дулю з маком, або, ще гірше, почне ще чогось вимагати?

Шурка Кукса був робітник не вельми. Десятки разів улаштувався на роботу, звідки його чи виганяли, чи сам ішов; оце й тепер він покинув роботу, а нової шукати не поспішав, сидів на материнім хлібі, а вдома й за холодну воду не брався.

Шурка зітхнув, замотав головою: цілий тобі клопіт. Через це йшов і світу білого не бачив, не побачив він і Людку, яка кудись швиденько чимчикувала вулицею, саме ту Людку, котра

все на вулиці бачила і все знала. Уздрівши Шурку, вона раптом з розгону зупинилася, ніби її прикувало до землі, а Шурка й собі зупинився, хоч сам не знав чого.

— Вже до тої Юльки клинці тешеш? — спитала Людка і засміялась.

— До якої це Юльки? — спитав він тупо.

— А тої, з Безназванного.

“Ага,— подумав він.— Її звуть Юлька”,— і видивився на лукаву Людчину мармизю.

— Тешу,— сказав він.— А тобі що?

— А мені нічо! — сказала Людка і ніби не було її перед ним — гналася вже геть далеко.

Шурка сплюнув. Отже, те, що він на хвилику став і побалакав із Юлькою, на вулиці вже знали. Зрештою, коли він візьметься за ту роботу, то це тим більше всі бачитимуть.

— А мені до лампочки,— подумав він легковажно, вдихнувши на повні груди цвілого диму.— Пашлі ви всі!

Сerpневе сонце щедро наливало землю, казилися цвіркуни, бур'ян одурманливо пахтів; хтось у недалекому подвір'ї вибивав килима: бух, бух, бух! Серце в Шурки також тахкало в такт того вибивання; він пішов до річки, скинув одежу, лишившись у вицвілих маленьких трусах, раптом розігнався і шубоснув у воду. Випірнув, фуркнувши і поплив наввимашки, вже майже зовсім забувши, що там, у вікні, й досі сидить непорушна Юлька й дивиться на прирічкові краєвиди, бачить, як він купається, як студить перепалене, перетліле тіло, як поринає у воду, знову з'являється на поверхні, а вода довкола нього закипає; і він у тій воді не холодиться, а вариться; а сонячні спалахи стріляють йому просто в очі, роблячи його сліпим, а вуха його позаливало водою, ніби два кляпи хто вставив; Шурка фуркав, віддувався, плив над водою і під водою, хапався руками за підводне каміння, переконував себе, що він таки зовсім забув Юльку, а тоді знову виринав: і зовсім не дивився в той бік, звідкіля до нього було повернуте сіре кругле обличчя зі здивованими круглими оченятками. І він знову казав собі, що майже забув її, а ті оченятка продовжували незмигно дивитись, і він, хотів чи не хотів, відчував на голому тілі холодні присосики тих оченят, а вода біля нього закипала, бурунячись і булькаючи.

— Хай ти сказись! — мовив уголос Шурка Кукса, вибрдаючи із тієї киплячої води, яка ніби хапалася йому за тіло й не

відпустила від себе, отож він, бідаха, вибрєдаючи, ніби й тягнув на спині, як здоровенну рибу, оту пєкучу і їдливу, чарівницьки-ми очима збурєну річку.

2

А коли прийшов вечір, а по ньому й ніч, Шурка Кукса відчув, що з ним починає діятися казна-що. Може, цьому посприяв місяць, із яким у Шурки виникали відомо які асоціації: круглий, плаский, що не світив, а світився, трохи каламутний і ніби вкритий холодним перламутром; Шурка ж був такою людиною, на якого місяць діяв узагалі збудливо — можливо, тотемом його первісних предків був кіт. Через це Шурка вчинив так, як чинять коти, тобто покинув домівку, зайшов до одного й другого дружка чи знайомого, але всі були в цей вечір зайняті: одні били доміно, інші в телевизора утюрилися, ще інші мотнули на баби, і Шурка Кукса відчув, що впевненості й твердості у нього меншає. Міг би пристати до компанії картярів, що різались у карти в густих бур'янах, не зважаючи на темінь (вони там присвічували собі ліхтариком), але з тією компанією Шурка водитися не любив, бо там були хлопці вже пропащі та й вигребли б вони в нього все, що мав, хоч мав він, можна сказати, таки нічого. Тоді Шурка став лицем на місяць, як у певні періоди життя стає до нього пес, але не завив, а тільки пильніше придивився. Нічого особливого не побачив: місяць як місяць, та цього акту стало досить, аби місячне проміння, хай і каламутне, просвітило Шурці його тутодумну макітерку, поколошматилося там, порозкидало всякий мислительний непотріб, вимело зайве, а одним із промінців, наче маленькою сапочкою просапало закіптюжений і заснований павутиною закамарок його черепка, і з того просапаного місця відразу ж поріс синій росток — Шурка Кукса раптово пригадав, що в тому будинку, де жила його остання маруха, на Подолі, розбирають старі будинки і там цілком можуть лишитись якісь поганенькі двері; тоді він ті двері може ще сьогодні Юльці приперти і зажадати авансу.

Він аж звеселів од такого думання: то було, здається, саме те, чого шукав у сьогоднішньому вечорі, отож перестав дивитися на місяця, запалив цигарку, хихикнув, — і його ковтнули сутінки, аж навіть Аюдка, що за ним від сьогодні почала стежити (адже відбувався на вулиці новий рбман), а коли це трап-

лялося, вона не могла побороти слідчої спокуси і не могла не розпочати вивідів; можна бути певним, що слідство те велося без жодної рутинної формалістики чи, як її звуть по-народному, трахомудії. Людці здалося, що Шурка подався до Юльки, тож вона перемахнула через місточка, збудованого над розмитою водою кам'яною греблею (принаймні це дешевше, збудувати того місточка, аніж ремонтувати греблю), але тут було порожньо. Юлька у вікні вже не сиділа, хоч воно й лишалося відчинене. Отже, Людка ласицею прошмигнула у двір, але відразу ж потрапила на колишню господиню Юльчиної кімнати і змушена була вдати, що саме до неї йшла. На кожному ганочкові Ластів'ячого Гнізда сиділо по одній, а часом і по кілька жінок і цебетало, як ті ж таки ластівки; колишня хазяйка Юльчиної кімнати провела Людку у двір, де була напівзгнила лавочка і де сопушно смерділо туалетом, і вони там трошки потеревенили — Людка при цьому поставила кілька вивідчих запитань, збираючи про Юльку попереднє дізнання, але довідалася вельми мало, навіть змісту сьогоднішньої розмови між тим лоботрясом та Юлькою колишня господиня Юльчиної кімнати не могла переказати, бо в той час вона різала для нутрій зілля. Підкрастися до Юльчиного вікна (воно світилося) в такій перелюдненій атмосфері було неможливо; зрештою, Людка того не вельми прагла, бо тямила просту істину: навряд чи Шурка, коли це вона не змогла, міг би тепер проникнути до Юльки непомічено. Це, зрештою, було й справді так, віддамо належне Людчиним слідчим здатностям. Отже, Шурка зник у іншому напрямі, очевидячки, пішов із вулиці в місто, а все, що виходило поза межі вулиці, Людку якось аж зовсім не цікавило. Отож вона заспокоїлась, але патрульного обходу вулиці не занедбала, вряди-годи біля якихось воріт чи хвіртки зупиняючись, щоб перекинутися словом-другим із сусідками.

Шурка ж у цей час був на Подолаі й лазив по руїнах кількох хат, але ті руїни вже були так ретельно обчищені, що він аж почувувався на власну наївність: отак візьмуть господарі колишніх халуп і залишать для нього двері. Шурка присмугнів, але він уже трохи перейнявся містичною вірою в місяця, адже й попередню думку він дістав од нього, тим то став лицем до світила, і те знову покопошилося промінчиками в його тугодумному черепку, знову розгріб та розкидав мисельне сміття і обсапав сапочкою інший забур'янений закамарочок макітерки. І його

старання й цього разу виявилось немарне, він аж по лобі себе плеснув — зовсім неподалік стояв будинок на два поверхи, напівоблізаний, напіврозхитаний зі строкато латаним дахом і з чотирнадцятьма телеантенами над тим дахом. Звався він у народі Білий Дім, бо на околиці був найбільший, мав лише один парадний вхід і той вхід не так зачиняли, як затуляли двері, що бовталися на одній петлі; влітку двері не зачинялися взагалі, а скособочено відвалювалися набік, а взимку їх таки намагалися зачиняти, доки не вмерзало стало в лід, бо саме сюди зливалася з даху вода через дірку в ринві. Ото саме на ті двері й насвітив його місяць, але щоб їх дістати, треба було дочекатися доби пригіднішої, бо біля входу тієї величної споруди на маленьких ослінцях сиділо, як на тайній вечері, дванадцять (із чотирнадцяти) осіб з напнутими на коліна подолами. В тих подолах бовталось соняшникове насіння, особи лузали і його, й слова, а лушпиння й слова викидали із себе в кулеметний спосіб. Окрім того, з жерла Білого Дому саме в цей час виступила остання Шурчина любаска з маленьким ослінчиком і присіла біля того гурту тринадцята. Шурка міг би не мати ніякого клопоту, підійти зараз до тих жіночок (вони його знали) й забрати від них свою колишню любаску, але тоді він тут напевне б пропав, бо його тепер палить любасна гарячка чи сверблячка, тож напевне б усунув свою тугодумну голову до зашморга, а тоді прощай воля і Юльчині пишні перса! Шурка Кукса в одному не був дурний, він того момента, коли не можна заходити у стосунках із дівчиною далі відведеної ризи, добре відчував, отож і вів себе як хитрий садовий злодій: зривав, що рветься,— і навтікача замість потрапити з повною пазухою яблук у руки сторожа чи хазяїна. З досвіду Шурка знав, що ці баляндраси тягтимуться ще з годину, отож подався на горби в місто, де з нудьгою тинявся вулицями, розглядаючи дівчат, а тут їх було як бобу. Але ці дівчата були для нього ніби й чужі, до них інтерес виявляв хіба позірний: отак мацнув поглядом та й усе; його більше хвилювали дівчата околичні, тобто простіші й не такі церемонні.

Погуляв отак не одну годину, а півтори, бо з досвіду знав, що дехто із тих власниць чотирнадцяти антен мав звичку ще постріміти у вікні, аж доки їх не гукали знетерпілі чоловіки (діти в цей час уже спали); отож треба було й потрапити в той сакраментальний мент, коли діти спали, а чоловіки дружно й

майже водночас підгортали під себе жінок. Тоді весь Білий Дім починав ходити ходором, ніби колихав його землетрус, бо всі працювали в одному ритмі й одночасно, хіба що сама колишня Шурчина любаска, а може, ще дехто із самітних, в кого чоловік загуляв, тихенько лежали в темряві й тоскно прислухалися до того ритмічного погойдування, до стогонів і гарячих пошептів, бо стіни в Білому Домі (це Шурка знав на практиці) тонесенькі, як папір,— саме в цю хвилину найліпше зняти оті скособочені двері й дременути разом із ними в ніч.

Підступав до Білого Дому, як кіт, навшпинечки і з розтуленим ротом; Білий Дім і справді похитувався й коливався, млясно зітхав, постогнував, охав, похлюпував любасним смішцем; Шурка Кукса від того облився заздрісним потом, тож підважив двері й вони зарипіли. Він сахнувся й прислухався; ні, будинкові зараз увіч було не до нього. Шурка ще раз підважив двері, й вони зіскочили з єдиної своєї петлі. Тоді нахилився й поклав двері на спину й тільки тепер збагнув, що вони непомірно важкі. Але відступати було нікуди, позаду Білий Дім, який за хвилину-другу отямиться, а тоді може статися біда. Тому Шурка Кукса пішов, наскільки міг швидко у завулочок до Кам'янки, перебрався через містка й тільки тут кинув двері на траву і впав побіч, віддихуючись і похихикуючи. На нього, пітного, налетіла хмара комарів і почала його ярісно обкусувати, тож він змушений був витягти цигарку й запалити; комарі в паніці розлетілися, хоч найлютіші ще дзеленіли над його вухом. Але Шурці Куксі було вже не до комарів — він солодко марив видом Юльчиних грудей, бо за ці двері він хоч, може, й не дістане кінцевого розрахунку, але аванс візьме не питаючись, принаймні ті груди помне. Аж задихнувся від хвилювання і це додало йому снаги, тож звалив двері на спину і почвалав униз по Кам'янці — йти було звідси до їхньої вулички таки далеченько. Вряди-годи зупинявся, щоб перепочити й витерти піт, кілька разів умився: раз із кринички, а вдруге із водогінної колонки. І як тільки зупинявся, ніби на замовлення, знову з'являлося йому в очах біле марево Юльчиних грудей, і йому так тоскно хотілося ті груди почіпати, що він аж стогнав, а відтак відчував приплив нової сили. А може, це на нього так діяла ця млясна любашна ніч, оце дивне повітря, що пахло розпареним жіночим тілом, він знову став лицем до місяця й побачив, що серед неба каламутно цвіло Юльчине обличчя, а під ним було

дві білі спушені хмарини у формі велетенських куль; і він раптом цілком безглуздо пожалів, що ці двері не килим-літак, на який можна сісти й помчати до тих куль; натомість сам мусить бути килимом-літаком, і сам перти ті клятті двері, бо від них у нього вже почали пострибувати в очах блакитні спалахи. Він уже задихався і від власних почувань, і від цих клятих дверей, які ставали все важчі й важчі; часом йому здавалося: ще трохи, і вони причавлять його до землі, або ж розчавлять, як жабу, як чавив він на своєму тілі комарів. Тоді Шурка Кукса відпочивав трохи довше, немилосердно кадив цигарками; його прохід зачули пси й підняли немилосердну гавкітню, а один вискочив у розхилену хвіртку, і Шурка змушений був схопити каменюку і з люттю жбурнути; пес тонко заскавчав і погнався зі скавулінням у глибину двориська. Шурка ж знову пер двері, виливаючи з себе рештки поту, аж доки дістався Чуднівського мосту; тут він вирішив обмитись у річці й прохолонути — був уже в пенатах своїх. Вода пахла багном, мазутом і каналізацією, але Шурка все-таки вмився, навіть обхлюпався до пояса, скинувши сорочку, а тоді ще й посидів на траві біля мосту, слухаючи, як майже над головою з жухотом проносяться, наче летять, авта, і це жухкання було ніби велетенський ніж, що розтинав темряву: жух, жух, жух! — а він мав зі своїми дверима проскочити той небезпечний простір і не потрапити під удари того ножа. Отаке дурне йому верзлось, а ще він резонно міркував: чи варто витрачати стільки сили для примарної можливості торкнутися, хай і пишних, хай і принадних, але такі елементарних жіночих опуклостей. Але згадки про те й оці резонні думки його тугодумного черепка тільки розхвилювали Шурку, отож знову кинув двері на спину і мотнувся в останній марш-кидок — тут уже йому було ходу рукою подати. Кінь, кажуть, веселіше біжить, коли чує домівку, і це свята правда, бо й Шурка Кукса майже біг із дверима на спині, й саме такого моторного його зафіксували точні, як фотоапарат, Людчині очі, а їй сьогодні увіч не спалося, бо нутром ловця та слідчого безпомилково вгадала, що Шурка зник сьогодні з околиці з певним наміром і не на зовсім. Правда, її трохи здивувала ця чудна поява людини-дверей, вона навіть трошки злякалась, але не вельми, бо таки розчовпала, що й до чого. Шурка ж тим часом заскочив у Безназваний провулок, а вже це додало Людчиній душі олії — недаремно вона збавила стільки часу, дратуючи комарів

(бо вони її не кусали), отже, Шурка Кукса підбіг до хвіртки, що вела до Ластів'ячого Гнізда, обпер двері об паркана, а сам прослизнув у хвіртку і то так тихо, що та й не рипнула. Підкрався до Юльчиного вікна й тихенько пошкрябав у шибку. Вікно майже відразу розчинилось, і в ньому з'явилося щось біле.

— Хто там? — спитала хрипко Юлька, вона вже, певне, спала.

— Це я, Шурка,— просипів він, і Юлька вихилилася з вікна, щоб його побачити.

— Чого тобі? — спитала.— Я ж тобі сказала своє услов'я.

— А я за уговором і дійствую,— сказав Шурка.— Притарабанив тобі двері...

Юлька замовкла, ніби була вражена його моторністю, тільки біло хиталась у вікні.

— А вдень не міг принести? — нарешті спитала вона.

— Вдень неінтересно,— захихикав Шурка.

— Украв? — спитала строго.

— Нє, позичив,— все ще хихикав Шурка.— На вічне оддання. Де їх покласти?

— Сюди під вікно,— сказала Юлька, вона вже стриміла у вікні, як звичайно, виваливши на підвіконня пишні, майже не прикриті сорочкою перса.

Шурка метнувся до хвіртки, йому, правда, здалося, що неподалік щось шамотнуло, але не до того було — потяг двері у хвіртку. Юлька ж непорушно стриміла у вікні, доглядаючи, як він тужиться, а Шурка нагально використав цю її непорушність, бо як тільки поставив двері під вікно, відразу ж звівся й потрапив рукою у щось драглисте, тепле й ніжне — ті ж таки справжні, такі бажані, такі знадні та любашні перса. Юлька на його рух не прореагувала ніяк, тоді він зашепотів спрагло:

— Пустити мене до себе, Юль! Ну, як аванс!

— Ні,— сказала вона твердо.— Зробиш, що нада, тоді пожалуста. Знаю я вас...

Шурка пошкряботав потилицю.

— Така ти невмолима?

— Така невмолима. Приходь завтра вранці. Щоб перед моєю роботою був, бо я рано виходжу.

І поки Шурка зібрався вдарити почіпати те, що так його вразило, Юлька відхилилася в кімнату, і стулки вікна зачинилися перед його носом. Він зашкрябав і легенько застукав, але вікно

було глухе й німе, тож зітхнув тяжко. Добиватися ж активніше до Юльки було б нерозважно — ще сусідів побудить. Зрештою, був по-своєму й задоволений: до тих пишнющих перс він доступився, а раз так, дістав і аванса.

3

Він таки прийшов вранці перед тим, як Юлька мала піти на роботу на шкідливий завод; прихопив сокиру, молотка, цвяхи, бо навряд чи все те у Юльки було, а ще взяв власні дві привіски. Перед тим Юлька по-діловому попросила колишню господиню своєї кімнати:

— Я найняла цього лобура, цьоць, то пригляньте за ним. Бо ще чо' потягне.

— Добре, добре,— захитала голівкою на худій довгій шиї хазяйка, власне, колишня хазяйка.— А де це в тебе з'явилися ті двері?

Юлька на це нескромне запитання вирішила не відповідати, та й Шурка в цей час прителіпався, отож пішла дати йому вказівки. Шурка відразу ж вийняв з кишені складеного метра й почав вимірювати вікно. Юлька постояла біля нього мовчки, приглядалась.

— Там на столі каструля з борщем і хліб у кульку — захочеш, поїси.

— А вторе? — спитав він.

— За вторим додому побіжиш,— мовила Юлька.

Не перечила, коли він її облапав за груди, тільки й зітхнула: "Ох, Шурка!" — й махнула на роботу, бо й пора було. Шурка знову проміряв вікно, а тоді двері — виходило, що двері були ширші Юльчиного вікна десь на долоню: треба було або зрізувати двері, або довбати стіну. А що зрізувати двері було легше, то він провів цвяхом, приставивши пилочку, лінію. І саме в цей час його щось затурбувало — озирнувся й побачив, що внизу, у дворику (дім був, як уже казалось, на косогорі, а Юльчине вікно на горбі) стоять усі восьмеро жінок із Ластів'ячого Гнізда, а біля них порозтуляли роти й порозпускали шмарклі їхні малі подобенства, від чого пички їхні здавалися ніби й дегенеративні,— і всі вони невідривно дивилися на його роботу, ніби бачили бозна-яку невидаль. По тому колишня господиня Юльчиної кімнати хитнула малою на довгій шиї голівкою й

рушила по стежечці на пагорба, тримаючи на вустах чемненьку гадючку-всмішечку. Зупинилася біля нього десь на метр, і він почув, бо мав тонкий нюх, що від неї пашисть важким козиним духом; зрештою, й вона сама вельми подобала на козу, якій чомусь захотілося стати на задні кінцівки, а передні вважати руками. Отож ця дивна коза в людській подобі ще раз чемненько вичавила на вустах гадючку-всмішку і замскала, правда, так управно, що з того мекання виразно проступили слова:

— То це вона, та Юлька, найняла тебе, чи що?

— Найняла,— сказав Шурка, примружуючи заплаливе дімом ліве око.

— І скільки в неї за цю роботу хапнеш?

— О, цьоцю! — сказав Шурка, і його ліве око зовсім затулилося димовою хмаркою.— Хочете й собі вставити двері?

— Не,— вони в мене справні! — сказала жінка-коза.— У мене двері, слава Богу, є.

— То чо' вам з того за інтерес?

— А так!

— То хай буде й так! — показав зуби Шурка Кукса, а кількох кутніх у нього й не було.

Жінка-коза якусь хвилину постояла мовчки, а всі ті семеро жінок унизу і їхні подобенства зі шмарклями під носом продовжували нерушно стовбичити, мов неживі; жінка-коза якось кумедно, по-козиному-таки мотнула головою і спитала:

— А двері ці де взялися?

— Де вони взялися, мені до лямпочки,— сказав Шурка, ще раз проміряючи двері й вікно, щоб зайве не різати.— Мене найняли їх уставити, а що, де і як — це ви маєте знать. А де вони взялися, цьоць?

— А трасця їх матері знає! — невідь-чому розсердилася жінка-коза; Шурці ж здалося, що там, унизу, між жінок, щось знову не так; он вони стоять усі семеро: одна подобає на вівцю, друга — на свиню, третя — на kota, четверта — на собаку, п'ята — на лисицю, шоста — на курку, а сьома — на нутрію (а може, він так собі це попридумував?); до речі, ота нутрійка таки розводила нутрій, так як і та, що схожа на собаку, тримала маленького, крапля в краплю вона, бульдожка, який тут-таки сидів біля ноги господині й невідь-чому ласо облизувався — вся ця картина, зрештою, мала бути звична Шурці, але щось

його турбувало, і він не відразу ж примітив: жінок там, унизу, було не сім (восьма тут, біля нього), а вісім, і восьму він ледь-ледь розрізнув, так уміло й непомітно вона до жінок затесалася — була то, звісна річ, Людка. У Шурчине серце застромила голочка, бо чудово знав, яка та Людка нишпорка, з іншого боку, йому й смішно стало: ну, винишпорить вона, що він, Шурка Кукса, переспить із Юлькою — то що? Хіба лікті собі покусає, бо сама ще ні з ким не спала. Проте працювати під таким оглядом було не вельми затишно, отож він і сказав, насилаючи на ліве око хмарку диму:

— Ідіть уже, цьоць, коли все сказали, і не мішайте мені работать. І ту компанію знизу заберіть.

— А може, Юлька доручила нам,— промекала жінка-коза,— щоб ми наглядали за тобою?

Тоді Шурка Кукса почервонів, як піон, і по-справжньому розсердився.

— То що, думаєте, я злодій? — рывкнув він, аж жінка-коза переполошилася і почала швидесенько сходити з горбка, але ще досить виразно промекала, принаймні він розібрав:

— Я не кажу, що ти злодій, але двері ці десь узялись?

Йому захотілося жбурнути в неї пилкою чи метром, та логіка її була вбивча, тож він стримався і вирішив на цих наглядців не зважати, та й що красти у Юльки, коли в її хаті (він уже устиг через вікно роздивитися) таки справді нічого не було, хіба стілець, чи столик, чи каструлю з борщем, а борщ вона зварила для нього. Ось чому він вирішив не зважати на жінок і почав спокійно працювати: вийняв вікно (а вони стояли), зрізав підвіконня (а вони стояли), став довбати стіну під вікном (а вони стояли), різав трухляве дерево, яке було під тиньком (а вони стояли); тоді легковажно про них забув, а коли опам'ятався і зирнув донизу, побачив, що їх там уже нікого й нема, хіба снувала двориком чомусь невдоволена й сердита колишня господиня Юльчиної кімнати, або інакше жінка-коза. Тоді він вирішив відпочити: витяг із хати стільця, сів на нього й закурив, а коли жінка-коза наблизилася, по-змовницькому поманив її пальцем. Це жінку заінтригувало, і вона хутенько подалася до нього на горба.

— Слиште, цьоць,— сказав Шурка Кукса, підморгуючи.— Може б, я у вас сам-жене баночку купив? А то Юлька мені

борщу оставила, ха-ха! Даже без второго! А на борщі далеко не поїдеш, тра горючого. То як, цьоць?

— А я що, жену ту заразу? — хитро мекнула жінка-коза.

— Ну, цьоць! Ви мені не довіряєте?

Жінка-коза озирнулася спершу в один бік, потім у другий, і тоді спитала свистячим шепотом:

— А ти звідки взяв, що в мене теє діло?

Шурка напустив на око пасемко диму і розсміявся:

— Та це, цьоць, ціла вулиця знає.

Жінка-коза знітилася, зирнула на Шурку зизом, схилила голову, а тоді знову озирнулася в один бік і в другий.

— А коли ти все знаєш, то чо' раніше до мене не приходив? — спитала хитренько.

— Ошибку робив. Брав, самі знаєте в кого,— мовив Шурка.

— А ти не розпускатимеш язика, коли продам тобі ту заразу?

— Продасте, то й язика мого зв'яжете,— сказав поважно Шурка Кукса.

Колишня господиня Юльчиної кімнати, або ж жінка-коза, трохи постояла, тоді зійшла з пагорба, як раніше, бичком, а тоді зникла за рогом хати. Шурка ж Кукса знову взявся до роботи, будиши задоволений аж по нікуди, бо все в його планах удавалося на славу. Отож він енергійно пропрацював цілий день, обливаючись потом, навіть сорочку скинув, а коли двері щасливо зарипіли чи, власне, заспівали, вільно відчиняючись і зачиняючись на петлях, він зайшов до кімнатки, сів біля столика, на якому стояла кастрюля з борщем і півлітрова банка з каламутною рідиною, на яку виклав власні гроші, а їх у нього було негусто; спершу шляхетно подумав, що вони розіп'ють цю банку разом із Юлькою, але, з'ївши півмиски борщу, при тому нерозігрітого, відчув, що той борщ йому нудкий і якийсь чи недосолений, чи непокислений, тож, щоб поправити смак, приклався до банки й випив половину. Після того досипав борщу і спробував: тепер той був і посолений як слід, і покислений. Шурка виїв миску до кінця, умнувши й чверть півбуханця, що його залишила Юлька; зирнув на банку і якось сам не стямився, коли рука його взялася за неї (здумався чи що?), а коли торкнувся крайкою вуст, рідина ота якось сама до рота витекла. Шурка з'їв другу миску борщу і подумав, що славний борщ

варить Юлька, вмнув другу половинку півхліба, а коли це сталося, зирнув до каструлі й побачив на дні трохи рідини, дві картоплини й кілька пластівців буряка. Приклався до тієї каструлі, допив борщ, всмоктавши в себе і картоплини, й буряк, і йому стало добре, затишно, кімната хитнулася, а в долішніх шибках тепер єдиного вікна з'явилися дві чортячі фізії. Він покліпав очима, ні, то були оті діти з дегенеративними обличчями, вони за ним підглядали. Тоді він встав, кинувся до дверей, ледь не перечепившись об стільця, а коли відкинув ті двері, які зі співом розхилилися, звісно, біля вікна не було ані духу. Тоді він подивився, помилювався на краєвиди, які розгорталися звідсіля чудові, на річку, ще залиту сонцем, і горби; тоді повернувся в кімнату, затулив вікно фіранкою, а що не мав більше сили рухатися (бо його тіло скувала гаряча й терпка втома), ліг на Юльчине ліжко, витяг цигарку, не запаливши її, встромив до рота, і йому здалося, що з повік йому злетіло дві ластівки та й помчали в блакитне небо, а він сам відчув себе бульдогом, прив'язаним до буди на золотому ланцюзі, й загарчав, загавкав на всіх отих восьмеро чи дев'ятеро, бо і Людка була з ними, жінок, а вони оточили його колом, усі, звісна річ, голі, одна схожа на вівцю, друга на козу, третя на свиню і так далі, й заспівали йому солодкої колискової надто тонкими, високими голосами: нявчали, бекали, мекали, скавуліли, хрюкали, пишцали, а їхні діти гасали поміж них, як чортенята, з реготами та вискотами: грались у квача. Одна тільки Людка поміж них не мала звірячої подоби, а підійшла, погладила його по голові, тоді поклала ту голову собі в пахвину (бо не була одна вона гола), і він відчув, що та пахвина палає, розпечена, мов присок.

— Залишіть мене з ним! — крикнула Людка усім тим жінкам, — я хочу його, сердешного, пожаліти. Бо він дурний і недоглянутий.

І від тієї несподіваної Людчиної ласки Шурка заплакав у того подола, і сльози його шипіли, падаючи, як на плиту, й випаровувалися, бо якось ніхто його, блудячого, у цьому світі й не жалів, а всі тільки на нього кричали, сварилися, всі дорікали, або ж, у ліпшому випадку, хотіли округити.

Жінки зі звіриними подобами перестали співати колискової, очевидно, вражені Людчиним учинком, але розходитися й не подумали, стояли довкруг них і дивилися на всі очі, а їхні діти порозбігалися вже по двору, зеленому, зарослому шпоришем

із величезними парашутистими кульбаб'ячими головами, й бігли в квача уже там, дзвінко погукуючи. Тоді він відчув, що його голова у Людчиній пахвині зараз спечеться чи звариться, коли він її довше там триматиме, отож вирвався із Людчиних обіймів і сів, віддуваючись. Отоді-то й побачив він, що Безназваним завулком іде місяцева донька, зовсім мала, тільки на п'ядь вища куцої Наталки, із низькопосадженими клубами над карачкуватими ногами, з несподівано великими й пишними, аж випирали вони з блузки, персами і геометрично круглим, пласким, як місяць, обличчям, на якому, ніби закандзюбина, стримів пилочкою ніс, сірі вуста майже не виділялися на лиці, а очка були круглі, здивовані, сірі, з кушиками брів, а голова — з ріденьким, також сірої барви волоссячком, стягнутим ззаду гумкою. І йому здалося, що той Безназваний завулок — ніби голий яр, без кущів, дерев і трави, і по тому голому яру тягнеться тоненька глиняна стежина, а місяцева донька помаленьку ступає по ній карачкуватими ніжками, втомлена, налита отрутою, якої набралася на шкідливому заводі, з байдужим померклим лицем і з випитими, також налитими отрутою, сірими очима.

— Я змиваюся! — сказала Людка, і двері, які він сьогодні вставив, заспівали. Шурка розплющив праве око і виплюнув пожовану, незапалену сигарету — в кімнату й справді входила Юлька.

— Вставив тобі двері,— сказав, ледве ворочаючи язиком, Шурка Кукса.— Як там з розщотом?

— А замка? — різко спитала Юлька.— Чи я буду жити без замка?

Він здивовано сів на ліжковій й дихнув на Юльку такою хвилиєю перегару, що та аж відскочила від нього.

— Ти що, п'яний? — заверещала вона, ніби пилорама різала, в цьому була схожа на Магаданшу.

— Але ж, Юль,— пробурмотів він.— Про замок у нас договору не було. І про те, щоб я не був п'яний, теж.

— Забирайся! — верескнула Юлька.— Вставиш мені замка і не будеш п'яний, то прийдеши.

— Але ж замка тра купить,— сказав він.— А в мене нічо,— він вивернув свої і справді порожні кишені.

— Ну, харашо! — пом'якшала Юлька.— Замка я куплю. І щоб не був мені п'яний. Терпіть не можу п'яних, пойняв?

— Та пойняв,— сказав він, зводячись із постелі, і раптом кинувся до неї, схопив її лапищами й почав мнуть і там і сям, і вище і нижче. Юлька заверещала, викрутилася, дряпнула, як кішка, його фізію й почала гамселити його кулачками із тим-таки диким вереском. І коли він, хихикаючи, вивалився у вставлені так гарно ним двері, то побачив унизу у дворику дев'ятеро виладнуваних одна біля одної жінок, вісім із Ластів'ячого Гнізда, а одну сторонню, певна річ, Людку. Всі вони безмовно дивилися вгору, де репетувала Юлька, а їхні подобенства спинилися так само з розверстими очима й ротами, від чого їхні обличчя здавалися дегенеративні. Шурка либився на весь рот і вихилясом сходив із горбка.

— А щоб мені не лапався, пойняв? — верещала вгорі Юлька.— Я тебе работать найняла, а не лапаться.

Тоді кілька з тих жінок унизу заіржали, але решта лишилися з незворушними фізіономіями, а маленький бульдожик, крапля в краплю схожий на свою господиню, зірвався на ноги, загарчав і загавкав несподівано грубим гавкотом, аж з ремінця рвався, але його тримала залізна рука господині — Шурка ж ішов і либився.

— Забув замка їй уставить,— сказав, насилаючи на ліве око хмарку диму, бо дорогою встиг і закурити.— Доведеться завтра прийти. І вставляю, хе-хе! На губу привішу! На! — він зробив непристойний жест, але ніхто на його ніби й жарт не засміявся, всі лишилися безмовні й непорушні, ніби це стояв гурт манекенів. Сам тільки бульдожець вдарте рвонувся на повідку і ярісно загавкотів.

— Не терпить мій Рекс п'яних,— сказала тоненьким голосом власниця бульдожка.— Він і мого Мішу кусає, коли той п'яний припреться. Він у мене розумничок. Цяця! Цьом!

4

Шурка Кукса прийшов до Юльки наступного дня, коли вже та повернулася з роботи. Був він тверезюсінський, навіть одколоном пах, волосся було змочене й охайно зачісане, хоч одежа як була нечупарна, такою й залишилась.

— О! — сказала Юлька, пильно його оглянувши.— Тепер ти на людину схожий, а не на свиню.

Він теж уважно обдивився Юльку, прикидаючи, а на кого схожа вона, адже всі пожилці Ластів'ячого Гнізда на когось із

тварин таки подобали. Мацнув по-свійському її за груди, на що вона аж ніяк не зреагувала, а тоді поважно сказав:

— Це щоб ти не думала, що я не порядошний. Купила замка?

Замка вона купила, і він цілі дві години возився, врзуючи його в двері; пожилці Ластів'ячого Гнізда до нього вже звикли і перестали ловити супроти нього витрішки, хоча, пробігаючи, одна чи друга, чи хтось із дітей завертали в його бік голови й дивилися. З'являлися після роботи й чоловіки цього дому: Мишко, чи Міша, чоловік власниці бульдожка, навіть піднявся на пагорба, потис Шурці руку й почав стежити за його роботою, вряди-годи даючи цінні вказівки; вони мирно при цьому теревенили, в той час як Юлька варила (поки що в кухоньці колишньої господині її кімнати) картоплю і смажила котлети, притому не на одного, а на двох.

— Це ти його й на харчі узяла? — спитала колишня хазяйка.

— А що ж, — спокійно відказала Юлька. — Раз я його найняла, то й погодувати чоловіка тра.

— То, може, ти для нього щось і гарячішого купиш?

— Обійдеться, — категорично сказала Юлька. — Терпіти не можемо п'яних.

— Да, — сказала хазяйка. — Я тоже!

Їхня розмова на цьому й вичерпалася. Хоч ні, жінка-коза влюбила виразну паузу, а тоді поцікавилася промекавши:

— І скільки він у тебе за ті двері здер?

— Всі гроші, цьоць, — сказала Юлька.

— Це чо' я питаю, — скромненько проказала колишня господиня Юльчиної кімнати, — в мене в самої двері сама знаєш які. То коли він так уміє їх діставать, і коли він отакий майстер, і коли недорого візьме, то хай би й мені вставив.

— Це вже з ним самі говорять, — байдуже сказала Юлька й попробувала картоплю ножом. — З мене він узяв двісті каребе.

— Аж двісті? — жахнулася колишня хазяйка.

— Ну да, тепер усе дорого.

Пішла подивитись, як іде робота, Мишко, чи Міша, вже пішов, а Шурка Кукса випробовував ключем замка: чи добре зачинається.

— То коли в нас із тобою роцот буде? — спитав шкірячись.

— Не зараз же, — мовила байдуже Юлька. — По одинадцятій прийдеш. Тільки щоб ніхто не бачив, пойняв?

Він її одразу ж “пойняв” — запрошувала саме на той час, коли чоловіки згадували своїх жінок, а діти уже спали, і коли чоловікам та жінкам уже не до стеження,— мудра вона була, ота Юлька.

— Спробуй чи харашо работає,— сказав Шурка.

Замок працював нормально, і, поки вона ото випробовувала, він зайшов до неї ззаду (були вони в хаті) та обלאпав усі її куточки, на що Юлька аж ніяк не зреагувала, ніби вони були чоловіком і жінкою.

— Їсти будеш?

— Чо ж,— сказав Шурка.— Тільки коли даси сприснути, інакше замок буде заїдять — це вже точно.

— Я тобі сказала: п'яних не люблю,— озвіріла Юлька.— А прийдеш п'яний вночі, не пушу, пойняв?

Почухмарив потилицю: з жіночими примхами треба було рахуватись.

— Коли ж мені та їжа до рота не полізе? — жалібно сказав.

— То й не їж,— байдуже мовила Юлька.— Мені чи поїси ти чи не, до лампочки.

Він зирнув на лампочку: сонце падало на неї і відсвічувало, зітхнув і знову почухмарився.

— Руки в тебе є де поміть?

Провела його в мікрокухоньку, де картопля вже зварилась і де стояла жінка-коза, тобто колишня господиня Юльчиної кімнати, і з цікавістю дивилася на нього, ніби щось хотіла в ньому видивитися, чого раніше й не бачила. Шурка пішов до крана й почав милити руки.

— Не знала, що ти такий мастер,— сказала жінка-коза.— Може, коли так умієш діставати двері, й коли ти такий мастер, і коли недорого візьмеш, то може б, ти і мені їх вставив, бо мої розсипаються. Я тобі за роботу й горілочку б вточила, скільки там домовилися б.

— Ви ж казали, що вам двері не треба,— мовив Шурка.

— Було не треба, а зараз передумала.

— Трудно теперички двері діставать. Але поспробую, цьоць. Може б, ви мені авансом баночку відідали?

В Юльки аж очі заіскріли. Штовхнула жінку-козу й моргнула.

— Не,— сказала жінка-коза.— Авансом не даю. В мене ото вже не один авансом брав — і до сьогодні! Нема в мене вже довіри до вашого брата.

— То ви мали діло з непорядошними, а я порядошний. Хліп'ям Юлька скаже. Правда, Юль, я порядошний?

— Не давайте йому нічо, цьоць,— сказала Юлька.— Вони ж і, як вип'ють, малахольні робляться.

5

І от саме в той час, після одинадцятої й перед дванадцятою, Шурка Кукса знову намочив волосся, причесався, бризкнув на себе одеколоном і не пішов, а поплив вулицею, сторожко розмиряючись, і то не тому, що чогось боявся, а тому, що мав підозру до нишпорки Людки, яка, до речі, сьогодні, коли він вставляв замка, не з'являлась у Ластів'яче Гніздо. Отож був обережний тільки тому, що відав: за ним хтось стежить, а коли за тобою стежать, то це не вельми приємно, Шурка навіть подумав зухвало: а що, коли прихопити Людку в бур'янах і там, в бур'янах, її трохи примнути, але ця думка видалася такою дикою, що він аж засміявся сам до себе. І якраз отой недоречний та дурний сміх почула Людка, яка сиділа ще в своєму дворикку сама, від неї тільки-но вийшли Магаданша, куца Наталка, ряба Падька і Культурна Нора; цього разу Культурна Нора розповідала жахи про інопланетян, аж Людка сиділа тепер як неприємна. А оповіла Культурна Нора, що ті прибульці тепер крадуть дівчат, але тільки непорочних, і забирають із собою. Їх, таких забраних, уже тисячі, а що вони з тими дівчатами роблять, сам Господь знає; а що тепер непорочних не так і багато, то вони підбирають усіх таких, а оскільки Людка таки була непорочна, тож і сиділа перелякана й запаморочена й міркувала: чи не покинути їй стежити за Шуркою Куксою? Аналітично вона знала, що саме сьогодні, закінчивши роботу, Шурка Кукса має прокрастися до Юльки, і що це можна буде достеменно вистежити (питання: для чого — перед Людкою не стояло, бо її дії не підлягали практичним резонам; а звідки вона знала, як розплачуватися буде Юлька, то вже її слідчий секрет: була Людка талантом у цьому ділі, отож її захоплював сам процес стеження). Але після тієї страшної Нориної розповіді вона вже не сумнівалася, чи так це їй потрібно; а що, коли її з тих бур'янів підхопить невідома сила й доведеться їй за цапову душу пропасти? Або надibaє її в тих бур'янах отой нерозгаданий і нею дивний вуличний тип — Рудько, в якого з нею уже

щось зв'язалось, але чомусь і досі не розв'язалося, котрий теж, можливо, з тих, як була твердо переконана Нора; як же їй тоді? Тим більше, що Рудька вона справді сьогодні бачила, і він на неї так пильно подивився, що вона ледве язика не ковтнула, а ниточка між ними весь час в'яжеться. Але ні, Людка все-таки була не така збаламошана, як Культурна Нора, вона вміла мислити чітко й без усіляких фокусів, отож, коли почула, як сміється у темряві Шурка, то всі її страхи й вагання як водою змило, і вона, вже нітрохи не роздумуючи, подалася за Куксою, який не йшов, а плив дорогою; вона попливла за ним слідом: до верболозів і до кладки над розмитою греблею, а тоді й до Безназванного завулку — Шурка Кукса таки прямував туди. І це був саме той момент, коли чоловіки, переконавшись, що їхні діти сплять, так само, як було це в Білому Домі, і в Ластів'ячому Гнізді підгорнули під себе дружно й майже одночасно (були-бо налиті мластю літньої ночі) своїх жінок (також налитих мластю літньої ночі), і все Ластів'яче Гніздо захиталося, ніби сколихнув його лагідний землетрус. Юлька чула це погойдування, і її вже почало розбирати зло, що Шурка десь гається, але саме в цей час щось зашкребло у шибку, і вона, підхопившись, пішла навшпиньки відчиняти. Двері перед цим залила олією, і ті розчинялися вже цілком безшумно, впускаючи Шурку Куксу; і він одразу ж схопив її в обійми, але вона випрочалася, зачинила двері, а він, поки те робилося, метав із себе одягу, поспішаючи і рвучи гудзики. Вона ж спокійно скинула із себе сорочку й рушила до ліжка; він бачив тільки розмитий обрис її тіла, а особливо величезних грудей; і ледь встигла вона лягти, Шурка стрибнув у те ліжко десь так, як хлопцем стрибав із нахиленого дерева в річку, але його не охопила вдячна й приємна прохолода, а впав він ніби на розпечену плиту чи в казан з окропом, а коли ввійшов у її розхилене тіло, його просто-таки спалило. На мить завмер, прислухаючись до ритму, яким жив будинок, вловив його, як музикант мелодію, підхопив той ритм і піддався лагідним коливанням, чуючи під собою розлите і розхитане тіло. І пішов блукати по розпечених червоних прірвах, а сам зробився ніби хлопчик-мізинчик, який потрапив у казкові вертепи, і, щоб не осліпнути від червоного сяйва, яким обіллявся, заплющився й блукав, намацуючи патичком стежку. І долукався він до розпеченої червоної гармати, запалив від неї гнота, приклав до порохового отвору, і гармата раптом

потужно, але цілком безшумно вибухнула, розносячи його самого, розірваного на тисячу-тисяч білих, а може, й червоних пилаточків.

— Фу,— сказав він, віддихавшись.— Доброго я тобі поставив замка.

Юлька захихотіла, вислизнула з-під нього, і вони обоє відчули, що будинок уже заспокоївся, вже його не колише лагідний землетрус, що будинок зморився, але вони не знали, що в цій ночі тільки одна людина (схована, скажемо, в бур'янах) плаче сивими слізьми, бо їй зовсім не легко в цьому світі бачити й відчувати, як ото хитаються й пульсують біля неї будинки й хати, і слухати, як любасно хихочуть у них задоволені самиці.

І вона, та загадкова людина з бур'янів, звела руки вгору, до юрещавого й холодного неба, з холодним круглим лицем на ньому, до всіх отих мільярдів світів й безгучно крикнула в нього, до всіх його чортів та богів, до всіх інопланетян та прибульців, до того неозорого ніщо, який є усім, усе бачить, усе знає й усім керує: хай би вона прийшла, ота сила, що має тіло надії, а очі любові; хай би вона пролила і над нею свій вічний глек світляного молока; хай би не була вона в цьому світі самотньою тростинкою, яку ламає сухий вітер й засипає піском пустеля, і насіння якої — відчай, бо вона в цьому світі теж до чогось має здатися, а коли ні, то хай спустяться до неї ті, що шукають у цьому світі непорочних, і навіки її з цього бур'яну заберуть.

І тут вона побачила на стежці Рудька, того загадкового й незбагненного чоловіка, єдиного такого на вулиці, котрий вишукував між ночі самотніх і непорочних також і наділяв їх тайною. Рудько стояв, залитий місячним світлом, і його руда чуприна палахкотіла; і Людка раптом усвідомила чітко й недвозначно, як це вміла тільки вона: Рудько уже давно її зрозумів, знає, що вона відчуває зараз; знає, що вона самотня, немічна й безвольна, що в неї течуть із очей чорні сльози і що вона вже не має сили ні покликати його, ані прогнати. Тож схилився над нею, розпростертою на прохолодному лоні землі й погладив їй волосся, заодно втираючи і сльози.

— Все буде добре, Люд,— сказав ніжно.— Все буде добре, тільки Бога ради не плач.

6

Через кілька днів до Ластів'ячого Гнізда підїхала вантажівка, з неї вискочила Юлька, а з другого боку кабіни виїшов опасистий шофер. Шофер скинув заднього борта, і вони почали стягати з машини дошки. У дворі вже вилаштувалися всі восьмеро жінок у всій красі своїй із подobenствами-дітьми, які порозтуляли роти, від чого лица їхні стали нетямкуваті. Й усі вони непорушно дивились, як падають спершу на траву, а потім одна на одну з виляском жовті дошки; від цього в дворі тепло запахло сосною. Юлька тицьнула в руку шоферові якісь гроші, авто ревноло, газонуло, наповнило двір смородом та сопухом й виповзло задом у Безназваний завулок, тоді розвернулося й спокійно собі відїхало. Юлька зирнула на жінок, що дивилися на неї мертвими очима, й рушила на пагорб до своїх нововставлених дверей, навіть і не подумавши пояснити цим майже мертвим жінкам, дітям і бульдожку, для чого вона ті дошки сюди приварганила. Тільки одна колишня господиня її кімнати, жінка-коза тихо мекнула вслід, ніби й інтересу великого до всього того не мала й ніби їй зовсім не хочеться щось розпитувати:

— Це вже щось строїть будеш?

— Аякже, цьоць,— рішуче сказала Юлька, повертаючись до жінок.— Треба мені десь газову плиту й балона поставити, не все ж я буду на вашій кухні. Ми ж із вами так і догубарувалися, бо платить мені вам за ту кухню нема з чого.

— А дошки тобі безплатно дали? — мекнула колишня хазяйка.

— Ну да! На припрятті виписали.

І вона понесла кругле лице й пишні перса, і закандзюбленого носика до своїх свіжопоставлених дверей, про які хтось із сторонніх ніколи б не сказав, що вони свіжопоставлені, бо старі були, репані й потерті. І жодна з тих виставлених у дворі жіночок ані на мак не повірила, що дошки Юльці виписали на "припрятті", а повірили вони хіба в те, що навряд чи колись дізнаються, звідки ці дошки з'явилися, а коли так, то спосіб діставання дощок увіч був у Юльки незаконний, що давало їм законну підставу дружно її засудити, чи принаймні обговорити. Цей загальний осуд, чи засуд, висловила вголос тільки колишня господиня Юльчиної кімнати, як особа до Юльки найближча:

— Ти ці дошки з двору прибери. Діти тут бігають і вопще!

Юлька не перечила, тим більше, що, крім дітей, існувало те загадкове “вопще”, пішла переодяглася, хоч перед цим скинула дошки не перевдягаючись — загадки жіночої алогічності, і почала тягати своє добро на пагорба, охайненько складаючи його там під вікном. Шурка Кукса саме в цей час знамірився пройтися Безназваним завулком у надії, що домовиться з Юлькою на чергове нічне побачення, але вчасно помітив, що вона тягає дошки і по-лицарському сховався у верболози, сказавши розбитому відру, котре там валялося:

— Вона бабка нічо, гаряча, але дуже дорога. Це я так у неї ма наймита стану.

Цю велемудру фразу проказав Шурка Кукса у голос, а тоді побрів на острів, де ліг горілиць на траву, дививсь у ясне небо, слухав жайворонків і віддавався солодкому безділлю, для повного щастя закусивши бадилінку і посмоктуючи її сік. У такий простий спосіб він навіки забув про Юльку, тим більше, що мав стільки кебети, аби зметикувати: оці дошки Юлька пре під свої вікна недарма, тож коли він знову попроситься на ніч, то вона йому, напевне, голову на відріз, скаже, навіщо їй ті дошки потрібні й твердо пов'яже цю потребу з його нічними відвіданнями, начебто між тим і тим конче існує зв'язок — ще одна загадка жіночої алогічності. Отож він тішився хоч би від того, що вчасно хильнувся у верболози, що розкусив ту зозульку відразу, зрештою, інтерес до неї в нього був швидше інерційний, як реальний; отож виходило, що, втікши у верболози, він її у певний спосіб обдував, а це його, як справжнього ловеласа, не могло не втішати.

Юлька тимчасом тягала дошки, вона таємно сподівалася, що її за цим заняттям застане Шурка, бо нутром відчувала: не покине він її після першого разу; тоді вона роботу перекаже на нього хай би ціною ще одного нічного відвідання, а тоді, подумала реально й тверезо мисляча Юлька, домовиться з ним про будівництво сінців — отже, цією операцією відразу хотіла зловити кілька зайців. Заєць перший: будівництво сінців для газової плити. Заєць другий: зробити це без особливих затрат, бо в неї не було що тратити, та й не хотілось. І нарешті, заєць третій: той Шурка Кукса нежонатий — це вона напевне довідалася, — тож вона в такий спосіб спробує до себе прив'язати надійніше, в неї для того, щоб загніздитись у Ластів'ячому Гнізді, куди вгатила всі свої гроші, є ще бозна-скільки роботи.

Окрім того, коли Шурка Кукса прикладе до того гнізда рук, то легше зможе прижитися в ньому, адже в такий спосіб воно стане ніби трохи і його. Таким чином, Шурка Кукса вгадав абсолютно точно: вона хотіла зробити з нього наймита-приймака. Сам же Шурка був дитиною системи, яка проголошувала: ліпше всі бідні (крім начальства), ніж половина бідних і половина багатих, отож він волів ліпше лежати без діла на траві острова, ніж тягати Юльці дошки, навіть жертвуючи нічним задоволенням. За тим Шурці було трохи й жаль, але він заспокоїв себе у досить простий спосіб: заплашувив очі, солодко відчувуючи, як повзають повіками сонячні мащачки-промені, й перепустив через уяву все те, що творилося з ним у Ластів'ячому Гнізді,— було це солодко й утішно, аж він щасливо передрімив увесь той час, поки Юлька тягала дошки, вже киплячи супроти нього гнівом, бо він, лобур, таки не прийшов, як вона твердо того сподівалась. Шурка, однак, теж був не зовсім простака, бо як тільки вона ту роботу закінчила, миттю прокинувся, ще полежав, поки вона вмилася, переїла, помила посуд, а відтак перестала бути така сердита, й коли всілася біля свого вже єдиного вікна, позіхнув квакнувши, звівсь і знову поплівся до Безназванного завулка; бо як чоловік не міг отако просто не прийти до неї, коли мав ще надію, що на тому полі урве любасну квіточку. Оце й був резон, що повів його до Ластів'ячого Гнізда, а побачивши у вікні її кругле обличчя і розлиті на підвіконні перса, він спинився та й обперся об паркана, хоч двір у цей час не був порожній, там стояло кружком троє із восьми жінок Ластів'ячого Гнізда і вели їм одним зрозумілу балачку.

— О! — сказав Шурка.— Ти вже і з роботи прийшла!

— Як бачиш! — коротко відрізала Юлька, бо трохи була ще сердита за те, що він не прийшов учасно, тобто тягати дошки, хоч, тверезо мислячи, про ті дошки він нічого не знав і з нею не домовлявся — чергова риса жіночої нелогічності.

— Хороші я тобі двері вставив,— сказав двозначно Шурка Кукса.— Як картінка!

— Двері як двері,— однозначно відказала Юлька, бо мала на увазі самі двері, а не його дурні натяки.

— А що це в тебе за дошки під вікном?

— Сінці хочу пристроїть,— лагідніше відказала вона.

Шурка Кукса зрозумів, що про дошки він запитав даремно; зрештою, не дошки ж його цікавили.

— Слиш,— навпрямки сказав він,— мо', й сьогодні в гості прикогласиш?

Круглі, здивовані очка полили на нього сірий перламутр, ніби холодну воду.

— Чого ж,— сказала Юлька.— Коли мені сіңці зробиш.

Шурка розхвилювався. Не, це вже переходило всілякі межі.

— А знаєш, скіки тра заплатить, щоб сіңці постройть?

— Я тебе не нуджу,— сказала спокійно й навіть холодно Юлька.— Спитав, я тобі відповіла.

— Щоб сіңці постройть, тра маістером быть.

— Ну да,— сказала Юлька.— Двері ти ж поставив.

— Двері — це просте, сіңців я не поставлю.

— Як знаєш,— мовила Юлька й відвела від нього очі, задивившись на річкові краєвиди, а може, на місяць, що вже проглядав, хоч небо ще було ясне, а світла довкола багато. І той місяць, урізаний у світле небо, був так само трохи здивований, як і Юльчині очка; і Шурка Кукса відчув, що йому невідь-чому стало соромно, що не вміє будувати сінець; з іншого боку, він боявся й зав'язнути в цьому сірому перламутрі очей і в тому широкому розливі грудей на підвіконні; йому подумалося, що то був тільки сон, оте їхнє гаряче з'єднання, бо принаймні аж нічого не змінило в їхніх стосунках, і вона від нього так само далека, як була, а може, й далі, бо для нового зближення пропонувала вже вищу ціну, хоч тут можна було б і поторгуватись, але він страшився ввазати в нове ярмо, хай і тягло до неї невимовно.

— Я з Колею-рибалкою поговорю,— сказала вона байдужко.— Він сіңці уміє ставить.

Цього разу двозначно, здається, сказала вона, і Шурка аж очі на Юльку поставив — саме за те, що сказала так двозначно — це отверезило його, примусило отямитись, а може, трохи й обурило.

— Ну да, поговори,— мовив він.— Колька вміє. Пока!

— Пока! — сказала байдуже Юлька і знову задивилася на прирічкові краєвиди, ніби їй до нього й діла нема, та й не знає вона його і знати не хоче, адже головний інтерес тепер у неї не він, а сіңці.

Отож Шурка пішов, а вона й далі стриміла у вікні; лице її стало сонне, ніби то місяць посірів і сів отак на підвіконня відпочити; при тому була вона така непорушно відсторонена,

що всяк із чоловіків, котрі проходили завулком, неодмінно повертався в той бік. Вона ж узагалі нічого не бачила, а рухатися то їй не мала потреби. І так знову тривало день у день, часом з'являвся поблизу і Шурка, але ближче не підходив, а в Колі-рибалки якимось так клалися шляхи, що в Безназванний завулок він не забредав; зрештою, шляхи його були елементарні: з роботи їй на роботу, від дому до річки, де він не менш непорушно сидів, як Юлька, у човні та їй ловив рибу, а тоді з річки додому; хіба інколи потрапляв і в доміношну компанію. Але чортяка сидів і в Колі-рибалці, отакий чорний, тілистий, із натуральними ріжками та хвостом, але в нього до того чортяки було приставлено сторожа, чуйного, як гуска, та їй на гуску він подобав, і це була його власна теща, її звали Маня, була це сестра Тамари й тітка Капілі, бо жінка його Любка до того чортяки не то що була байдужа, а якась нечутлива — мала вона в житті досить іншого клопоту. Отож, коли той чортяка прокидався у душі Колі-рибалки, то він або напивався, неодмінно виганяючи з дому жінку з тещею (це був простіший і менш небезпечний сказ), або ж удавався у любовасні пригоди, а тоді вже виганяти з нього чортяку рішуче бралася теща; саме вона вистежувала його і вчиняла скандал тій чи тій нетіпасі, яка на заальоти Колі-рибалки відповіла. Все кінчалося, як завжди, просто. Коля знову повертався в родинне лоно, чортяка лишався поганьблений, вибитий, випотрошений, із обірваним хвостом і зламаними ріжками, тож покірно і злякано ховався на споді душі Колі-рибалки, і Коля-рибалка знову користувався тільки двома шляхами: на роботу і на річку; заспокоювалась і теща, хоч і потому не випускала зятя з-під чіпкого нагляду; принаймні вона досить часто з'являлася на острові й перевіряла, чи Коля-рибалка сидить у човні й чи він там сам. А коли його з потреби із околиці відносило, то вона напевне знала, куди він подався й коли повернеться, і хто ті люди, з якими він спілкується. А була теща маленька й сухенька, з гострим гусячим личком і з лагідненькою усмішечкою на видку, і тільки коли говорила про розпусників та розпусниць, голос її ставав іржавий та низькотонний, а личко заляте й люте, а в очах закипав брунатний вогонь, а губи вже не всміхались, а ставали двома крицевими платівками — ось якого сторожа моральності мав Коля-рибалка. Всі жінки на вулиці чудово про те знали, отож коли в Колі-рибалки прокидався чортяка (у склад-

нішому варіанті, скажу), жодна із них уже не піддавалася на його зльоти, ось чому ми про нього не згадували, і він змушений був літати деінде; принаймні чинив це на роботі, де була сувора контрольно-пропускна система, очевидно, спеціально організована, щоб не пускати таких тець, бо від розкриття так званої “державної власності” вона аж ніяк не хоронила, і це також знали всі, навіть ота контрольно-пропускна сторожа, якій теж треба було з чогось жити. Таким чином і лагодилося більш-менш гармонійно сімейне життя Колі-рибалки, але чортяка не спить, і його таке гармонійне життя зовсім не влаштовувало — такий він уже в цьому світі цдася: коли не порегоче й не позбиткується з людської глупоти та пристрастей (які вони дрібні та одноманітні), то впадає в меланхолію, а коли чорт упадає в меланхолію, то це вже не жарти, це, кажучи фігурально, означає не що інше як початок чортячої смерті.

7

Коля-рибалка завернув у завулочка цілком випадково і з мирними намірами: там, у Ластів'ячому Гнізді, жив такий собі Вадим, чоловік жінки, що мала подобу кішки, відповідно й тримала в себе чудового, гарного, з білою китичкою на хвості і з білою маніжкою на грудях кота, якого любила більше чоловіка й дітей; через це чоловік відчувався вдома незатишно, тому й став рибалкою; отож він колись пообіцяв Колі чи жилки, чи поплавка, чи черв'яків, чи грузило; тому-то чортяка, який саме сьогодні прокинувся в душі Колі-рибалки, склав пальця бубличком і тихо постукав у серце свого патрона (давні греки описали б цей акт поетичніше: маленький крилатий божик Купідон, чи Амур, чи Ерос, наклав на лука стрілу і, хоч мав зав'язані стрічкою очі, влучно уцілив тією стрілою у серце Колі-рибалки); в такий спосіб той і опинився в Безназванному завулку і найперше побачив незнайому особу жіночої статі, яка стриміла у вікні, розливши по підвіконні пишні груди, із круглим, як місяць, лицем, яке було таке спокійне, байдуже і самозаслухане, що Коля-рибалка забув про свого рибальського приятеля Вадима і вкляк, дивлячись на мимолітне диво — щось його при цьому схвилювало, збаламутило, схопило залізною п'ятірнею за серце й викрутило його, як мокру ганчірку.

— Привіт, Місячна Зозулько,— м'яко сказав Коля-рибалка.— Щось я тебе раньше й не примічав.

Вона звела на нього очі й облила холодним перламутром, а може, це були якісь крижані мацаки, що обмацали його колючими, але й ніжними пальцями.

— Привіт,— байдуже сказала Місячна Зозулька.

Тоді Коля-рибалка ще більше забув про Вадима, а повів із Юлькою солодку балачку, бо вважав, що хто-хто, а він уміє охмуряти жіноцтво; вона ж відповідала коротко й байдуже, але якось так, що він все більше й більше піддавався не так чарові од цієї Зозульки, бо чарів, окрім пишних грудей, вона й не мала, як пошептам отого свого чортяки, який відразу ж дав йому знати, що тут зірвати квіточку буде досить легко. Про тещу в цей мент Коля-рибалка й не думав, бо йому вже було й не до неї; зрештою, так склалося, що він був саме у відпустці, отже, на роботі завести романа, як казав, не міг, а без романів, коли в ньому прокидався чорт, йому, ясна річ, не вижити, хіба з горя напитися й черговий раз вигнати з дому жінку та тещу. Але він уже сказав надто багато солодких слів, які підказував йому на вухо чортяка, отож тим простим засобом (напитися й вигнати жінку й тещу) вже не одбутись, отож його язик пролопотів те саме, що колись лопотів і язик Шурки Кукси:

— Мо', ти мене в гості присоголасиш?

— Багато ти хочеш,— сказала незворушно Юлька.

— Не, я серйозно.

Вона замовкла і знову облила його холодним перламутром.

— Може, й присоголашу,— сказала спокійно.— Зроби мені з цих дощок сінці, то й договоримся. Кажуть, що ти вмієш...

Коля-рибалка отетерів: це що, вона з нього сміється? Сінці робити треба не менше тижня чи й два, за це можна взяти добрий кусок, а вона хоче так?

— Заплатиш мені чи так? — спитав Коля-рибалка.

— Сам знаєш,— сказала, не дивлячись на нього, Зозулька.

В голові Колі-рибалки вихором почали проноситися думки, розкладаючись саморушно на "так" чи "ні". Він робитиме їй сінці — це чудова ширма, і чортиця-теща ні про що не здогадається. Зможе робити, отже, сінці і тут, і там, і то не раз, аж поки перестане мучити його чортяка,— романи ж у Колі-рибалки тривали після того, як досягав він свого, не більше тижня. Коли жіночка траплялася законозиста, здобував її довше, але

коли вже її мав — таки не більше тижня, такий уже в нього організм. Тут здобувати її довго не доведеться, і він залюбки б увинявся до тих сіней, але виступав ще один резон. То, що він увинявся б за підробіток, утішило б і жінку, і тещу, але вони одноподушно, різко й безкомпромісно зажадали б, щоб він віддав їм зароблені гроші. Отже, виходило, що за сінци, зроблені ним, мав би заплатити він сам. Коля мав приховані від жіноцтва п'ятсот карбованців; міг би сказати, що взяв сімсот, а двісті ніби лишити собі — вони після гвалту на це погодяться, але чи не задорого випадало таке задоволення.

І поки він отак міркував, Юлька у якийсь спосіб устигла порозумітися з його чортом, і чорт почав у ньому ворухитися, ластився до нього, шепотів, ніжив, задурманював голову; брав його очі, одне в одну долоню, а друге в другу і жбурляв ними, цілячи в отой пишній розлив перс на підвіконні, й Коля-рибалка став відчувати, що зараз він розіллється перед нею в озерце, що йому вже зовсім байдужі практичні резони, що живе він раз, сказав йому чорт, а гроші все одно розвіюються, як дим. А тут, сказав чорт, ти нап'єшся. І не те цікаво, мовив він, що ти завоюєш якусь жіночку, аби потім про те солодко мэдувати, а те цікаво, що навесиш здоровенного гусячого носа тещі з її стежами, підгляданнями — за це варто заплатити не тільки п'ятсот, а й тисячу рубликів. І це був, здається, останній аргумент, який переконливо Колю-рибалку подолав.

— А бляха в тебе є, щоб покрити?

— В тебе нема? — спитала безтурботно Юлька, вона вже знала, що він погодився.

— Матеріал твій, — сказав Коля.

— Толом покриєш, — мовила Зозулька. — Я дістану.

Тоді Коля-рибалка трохи помнувся і почав дивитися кудись поперек її голови.

— Треба мені там кої об чом переговорить. Не знаю, чи буду свободний, — сказав він.

— Переговори, мені не горить, — сказала байдужно Юлька.

Коля-рибалка недаремно так сказав: він був тактик управний, оскільки працюватиме на очах не тільки Безназваного завулка, а й цілої вулиці, то на таку роботу мали дати санкцію жінка, а передусім теща як його моральний сторож. Усе, що чиниться, має бути відкрите, щоб у жінок не виникло

передчуття чого таємного, схованого,— вони на все це нюх мають бездоганний, таємним, отже, має бути тільки одне, а для цього треба вибрати найлогічніший час. Той час, що його бездоганно точно вибрала Юлька для Шурки Кукси, Колі-рибалці, звісно, не підходив і то з простої причини: він тоді мав лежати побіч своєї законної жінки і давати тій жінці якимось раду, як дають раду в цей час своїм жінкам інші чоловіки околиці,— і все це при нервовому наслуханні тещі, бо коли б він того не робив і не возився б із жінкою, теща відразу б засікла, що тут щось не так, і почалися б вивіди, шпигування, а це вже діло небезпечне і до цього доводити не можна. Отож Коля-рибалка довго з Юлькою не розбалакував, а пішов до Вадима (це також треба було зробити на випадок потреби доказувати алібі), узяв у нього жилку чи поплавка, грузило чи черв'яків, а коли переходив двір Ластів'ячого Гнізда, відчув, що настромлений на вісім жіночих поглядів, ніби якийсь там святий (Коля-рибалка випадково бачив таку картинку, ну да, в тещі була релігійна книжка); отож він був як той святий (Себастьян, скажемо від себе), а всі вони конечно засікли його балачку з Юлькою і тепер умирали від цікавості все вияснити, адже в дворик та балачка не донеслася, дув вітер і слова відносив і осипав у сусідньому садку, де їх міг почути хіба що старий, шолудивий пес, що понуро сторожував майже порожні цього року яблуні й такі дрібниці, як балачка Колі-рибалки з Юлькою, були йому цілковито нецікаві.

— Це не про сіни для себе Юлька з тобою догубарувалась? — сміливо мекнула колишня хазяйка Юльчиної кімнати.

— О! — спинився Коля-рибалка здивовано.— Ви все знаєте, цьоць. Про сіни! Але не знаю, чи братися, з жінкою тра переговорить.

— Мало дає? — спитала жінка-коза.

— Малувато,— сказав Коля-рибалка.— Тепер таке времня, що все дорого.

— Да, времня теперички тяжолоє,— мовила власниця бульдожка і сама схожа на бульдожка.

— Не знаю, не знаю,— сказав Коля-рибалка.— Може, візьмуся за цю роботу, а скоріше ні. Рибку ловить мені інтересніше. І додому якогось хвоста принесу, й укалувать не тра.

— Да, теперички чоловіки ледачі,— сказала власниця бульдожка.

— Бо кому воно, цьоць, нада — жили надривать? — мовив Коля-рибалка й пішов геть; саме таке про себе враження, як про незацікавленого, він і хотів залишити. Потім він їм розкаже, що його до цієї роботи приневомили власна жінка і теща, а що може бути принадніше, коли власна жінка, а ще й теща, тобто власний сторож його моральності, штовхають тебе в обійми якоїсь Місячної Зозульки. Не був би він мужчиною, щоб таку нагоду втратив.

Отож Коля-рибалка спокійнісінько повернувся додому, тещі не було, хлопця їхнього також, жінка — сама. Він трошки з нею погрався, хоч вона не була схильна до любовних ігор і на його приставання відбивалася й огризалась, хоч не вельми активно. Наразі прийшла й теща. Трохи попорався біля рибальського причандалля, здобувши кілька словесних колючок від жіноцтва на цю тему, і аж тоді ніби згадав те, чого не забував, але так подія мала виглядати малозначущіше.

— Забув сказати, — мовив він. — Оце заходив я до Вадима, то там нова якась у Ластів'ячому Гнізді... Хоче сінці пристроюють... Звідкісь знає, що я це вмію.

— Це я їй сказала, — мовила теща.

“Чудово, — подумав він. — Один-нуль в мою користь”.

— Просить, щоб я їй ті сінці поставив. То я їй нічо не скавав, думаю, дома пораджуся. Щось мені не дуже охота одпуск собі переривать, лучче я на човничку посиджу...

Вони обоє витягли в його бік обличчя й заблищали очима. “Рибка клюнула” — подумав по-рибальському Коля й солодко закурив сигаретку.

— А скільки дасть? — спитала Любка.

— В тому то й річ, що дурничку. П'ятсот.

— А ти поторгуйся, — жадібно сказала теща.

— Каже, нема в неї більше.

— То кугутка, — сказала пристрасно теща. — А кугути гроші мають.

— Я їй грошей не лічив, — мовив Коля-рибалка. — І не дуже мені хочеться в одпуск укалувать, досить, що на роботі укалюю. Коли хочете знать, мама, я тоже кугут.

Теща дещо знітилася.

— Ти вже не кугут, — сказала вона. — Ти вже давно в городі живеш. А кугути — це ті, що тільки-но з села перебрались...

По-моєму, ти за ту роботу візьмись... Там таке воно шкарапетне, таке почварне,— сказала до своєї дочки.— І такі в город лізуть. На шо вона надіється. Аж смердить од неї кугутством.

Те, що вона так відзивалася про Юлька, було добре, хоч трохи дрочило самолюбство Колі-рибалки; не така вже, як на нього, та Юлька була почварна.

“Отже, два-нуль?” — спитав він себе.

— По-моєму тоже,— приклала останню печатку до санкції Любка,— замість ото байдики бити на тій річці, якусь копійку додому принесеш. Хай тобі хоч харчі дає...

Це вже Колю-рибалку розсердила: Любка бувала часом егоїстично-уїдлива.

— Я шо, дому свого не маю! — гаркнув він.

— Чого не маєш, маєш,— сказала уєсливо теща.— Та й вона, по-моєму, на роботу ходить. Це вона хату на тебе покидатиме?

Питання увіч було із вивідчих, тож Коля-рибалка збув його найбайдужіше:

— Я ж вам сказав, що з нею нічого ще не догуварувався. Отак тільки поговорили. Мені не дуже хочеться й укалувать.

— Нічого, трохи й повкалуєш,— сказала байдужно Любка.— Трохи живота скинеш, бо на тому човні з неробства ще більше салом обростеш.

Шпилька, кинута Любкою, була колюча: в Колі останнім часом і справді почало витинатися череве, в той час як жінка його залишалася худа й гінка, вона любила з того черевця покпити, бо худий товстого чомусь не любить, а ще добре бачила, що це його допікає.

“Що ж,— подумав він милостиво.— Хай буде три-один. Але посмійся, посмійся!”

8

Отак Коля-рибалка й почав будувати Юльці сінці. Правда, перед цим у нього з нею відбулася досить практична розмова, бо Коля любив, щоб усе йому було ясно. Першого дня він викопав траншейку для невеликого фундаменту й почав возити для нього камінь від річки. Від Юльчиного борщу на обід він відмовився, сказавши, що обідатиме вдома, а от вечері згодився приймати, а після вечері виразно настоював на платі за сьогоднішній день. Юлька спробувала викрутитись, як це

робила була з Шуркою, але з Колею це в неї не вийшло, бо той пригрозив покинути роботу і нагадав Юльці, як дорого вона йому обходиться. Юлька впокорилася й покійно пішла до ліжка — він коло неї попрацював із насолодою і справно, аж Юлька тихенько застогнала під ним. Але його при цьому не обнімала й не цілувала, тож він змушений був на неї прикрикнути, і вона його обняла, а на поцілунки відповідала, проте, мляво. Ну, що ж, першого разу хай буде так. Часу багато ці операції не зайняли, жінки з двору знали, що він з нею вечеряє, а це входило у порядок речей; скільки ж там страв Юлька йому подає і що в неї на десерт, то це вже доглянути було важко, хоч, правда, колишня господиня Юльчиної кімнати, коли вони вечеряли, прикладала вухо до замкової щілини, про це Юлька напевне здогадалася, бо вмикала радіо і те радіо покривало всі звуки, а в жінки-кози була така особливість, що коли звук накладался на звук, вона нічогосінько не могла дотумкати. А спробувала колишня хазяйка Юльчиної кімнати стати на підслухи тільки частково зі своєї волі; річ у тім, що вона одна із Ластів'ячого Гнізда була дружна з Колиною тещею, а теща, хоч і була сповнена презирства до жіночих Юльчиних здатностей, обов'язків сторожа Колиної цноти не занехаяла, а примчала сюди ще зрана, ще коли Коля-рибалка спав, і попросила за тим люципером (визначення самої тещі) простежити, бо це такий, що довіряти йому не можна. Коля ж рибалка після активного десерту, яким його пригостила Юлька, мав іншу проблему: все це відбулося підвечір, а під ніч доведеться мати те саме з власною жінкою, а цього йому вже було, може, й занадто. Першого вечора він ще зумів послатися на втому (Любка знала, що він тягав каміння, бо підходила на його роботу глянути); другого вечора також послався на каміння, а той день він уже вимостив підмурівок, і Любка це також знала, сама вона вже не ходила дивитись, але теща ходила, а її інформації не довіряти було годі. Отже, проблема була в третьому вечорі, після того дня, коли займався зведенням каркасу — як на те, Юлька саме того дня розпеклася й розходилася, хоч він планував сьогодні зробити з нею перерву. Ішов він додому цілком запаморочений від такого “десерту”, з тугою думаючи, що коли він того самого не повторить із жінкою, то не тільки жінка, а й теща візьмуть на нього підозру. Через те Коля-рибалка вирішив удатися до допінгу. Річ у тім, що і йому Юлька не давала чарки,

і тут він уже не зміг її пересилити, при цьому вона навіть згоджувалася, щоб Коля покинув роботу, але п'яних вона ненавидить, хоч ти її вбий.

— Я буду тоді тобою бридитися,— сказала прямо Юлька, і він здався, бо такі не хотів, аби вона ним бридилась.

Отож, прийшовши додому, заковерзував і став, як це часом з ним бувало, ніби вередлива дитина, заявивши, що коли вони з тещею не поставлять чарки, то завтра на роботу не піде і хай зроблене залишиться без оплати.

“Все одно, я сам собі плачу”,— подумав при цьому.

І взагалі, укалувать йому вже набридло і все таке, бо з нього досить, бо вони не дають відпочити в відпустку, що вони тільки й знають, що гроші, гроші — подав'яться ними,— виразно сказав Коля-рибалка.

Отож, щоб залагодити конфлікта, теща змушена була побігти до колишньої хазяйки Юльчиної кімнати, щоб купити в неї банку самограю, а заодно й довідатися про результати підглядацької діяльності жінки-кози.

— Вони там радіво крутять,— сказала та, а що радіо крутила кожна жінка околиці, то це підозри в тещі не викликало, та й якось не могла вона цього разу взяти до голови, щоб Коля-рибалка спокусився такою “кугуткою” — надто вона, на її погляд, була незутарна, особливо, коли порівняти її з Любою, яка була таки, на її переконання, красунечкою. Теща оповіла жінці-козі свій клопіт, про те, що Коля-рибалка заковерзував, і побігла швидше додому з півлітровою банькою цукрівки, на кухні відлила звідти четвертушку, а решту сховала до чергового зятевого сказу.

Колю ж рибалку ніщо так сексуально не збуджувало, як алкоголь, отож він вижлуктив свою четвертушку, а що теща десь знову помчалась, а хлопець із гулів ще не повертався, Коля-рибалка розіграв пристрасну сцену, і чи горілка, чи сама сцена належно його збудила; вони зачинилися з жінкою зовсім у непригожий для таких речей час і не вийшли з кімнати навіть коли почули, що повернулася теща, а коли та почала шкрябатися до них у двері, Любка так грубо її відіслала, що та вмить здиміла, відразу ж утямивши, що тут до чого, а в таких речах заважати подружжю вона вважала неприпустимим. Після такого спалаху Коля-рибалка з чистою совістю захріп, а розгарячила й розчервоніла Любка вийшла на кухню, бо в неї там ще була яка-

така робота. Вона зирнула на матір гнівно й переможно, а та скулилася на ослінці, але не сказала їй нічого; зрештою, обоє були задоволені й спокійні, а найбільш задоволений був Коля-рибалка, який прокинувся, коли Любка виходила з кімнати, накидуючи на голе тіло халатика, почекав поки вона піде, а тоді переможно захихотів і визнав, що він таки вправно наставляє носа і тещі своїй, і жінці, а коли так, то чого іще й бажати.

Після того Коля-рибалка чомусь заснути не міг: чи то в ньому блукав ще неперепалений хміль, чи й справді був понікуди задоволений, чи, може, надто засмітилася йому голова дивними думками, а думав він не про свою жінку, з якою тільки-но відбув любовасну баталію, і не про тещу, якій він так славно наставив цього разу гусячого носа, а думав він про Місячну Зозульку із Ластів'ячого Гнізда, бо раптом зрозумів, що його в ній вабить. А вабила його в ній саме ота її “кугутість”, і це збудило в ньому чи спогоди про власне дитинство та юність, чи йому запахло батьківською хатою, бо в тій Юльці й справді все було “кугутське” — а до подібних дівчат залицявся він хлопцем, і вони вважалися йому верховенством принади й краси. Більше того, вони й пахтіли по-сільському, може, полями, може, сіном, може ароматичним зіллям, у якому століттями купали свої тіла, може, первісною силою людей, близьких до землі, і закладеною в полях, лугах, гайках та городах. Колись Коля-рибалка їздив до Києва і його бозна-чому занесло до музею, а біля музею стояли кам'яні, грубо витесані з каменю, баби із пласкими лицями, з величезними звислими грудьми, з короткими карачкуватими ногами і низькими клубами; і він раптом здивовано відзначав, що Юлька напрочуд подібна до тих кам'яних жінок із предковіччя. Коли б не грав у його тілі й досі хміль, він би, може, й не думав таких чудних і дурних думок, бо йому здалося, що Юлька — це в дивний спосіб ожила скіфська баба, а може, в ній нуртувала ота не всяккла іще з живих тіл скіфська кров. Він згадав, яка палка й гаряча вона була сьогодні, як він нею обпікався — такого в нього ніколи не бувало з жінкою власною. Він виразно відчував, що Юльчине тіло пахло полином, ні, не пахло, а пахтіло, а може, полином з любистком, і від того в Колі-рибалки, в його сп'янілому, задурманеному мозкові й у схвильованих грудях, підіймався невідомий щем, бо йому раптом згадалось, як він, ніби не в цьому, а в іншому житті, косив траву, як він кидав снопи в молотарку, згадалось

йому пекуче сонце, запах перетертої в порошок соломи, саме вона й пахла сонцем, перев'язані білими косинками, бадьорі, закурені, прекраснооки дівчата на молотарці й захоплений дзвін жайворонка над усім тим. І тоді він біля молотарки притиснув одну з тих прекраснооких дівчат, вона заверещала й почала відбиватись, а він відчув у руці тремтливо пульсуюче персо і на повні груди вдихнув отого сільського, чи, як казала його теща, “кугутячого” духу дівчини — ото його він сьогодні так само виразно почув од Юльки. Але таке запаморочення тривало в Колірибалки тільки мент, бо хміль витік із нього, як зайва вода, і він озирнувся задоволено примруженим оком. І став гордий од того, що лежить не в якійсь задрипаній селянській хаті, а тут, у міській, що від нього тільки-но пішла жінка, котра не зіллям пахне, а духами, бо перед любов'ю завжди трохи духається, бо вона годить йому, от навіть випити сьогодні дала і ще щось інше, а він не оганьбився, хоч міг би, бо не така проста штука достойно впорати за один вечір двох. Оце й стало тим заспокійливим акордом, який знову допоміг йому приплющити очі й поринути в сон, а сон його, попри все, був про село, про ожиліх скіфських баб із круглими місячними обличчями; про коней, котрі бігли в нічне, і від них дурманно пахло нічню; про корів, які топтали вранішню золоту росу й подавали трубні гуки назустріч великому світилу, що сходило; про запах скибки свіжого із печі хліба, политого олією й притрушеного сіллям, і про те, як із хрумкотом кусав він щойно вирваного з грядки огірка. І там, уві сні, він відчув, що якась невіджалована туга гложе його, а від чого вона й до чого — Бог відає; а ще він побачив, що йде через хату біла мара з білим крейдяним обличчям, і стояв у горішній шибі повний місяць і обливав ту постать ззаду, а над головою в тієї мари щось металеве блиснуло, і він раптом перелякався, що це йде до нього якась нечиста сила, аж злякано підхопився:

— Шо?

— Та це я,— засміялася Любка.— Зробила собі на ніч косметичну маску.

9

— Ти того,— сказав Юльці Коля-рибалка, коли прийшов на роботу, а та саме готувалася відходити на свою,— шукай чим покрити сінци, бо я вже через два дні буду кончатъ.

— А ти мені не дістанеш? — спитала Юлька, якось загадково всміхаючись.

— Про те в нас договорю не було,— сказав Коля.— Ти й так мені дорого обходишся.

Вона нічого не мовила й пішла, а Коля озирнув її з висоти, тобто з горбка: і справді була почварна. І що він у ній знайшов — аж так на неї укалує, ще й немалі гроші за те своїй жінці платить на відкупне: не, він-таки справді сказився. Подумав, що сьогодні треба дати собі відпочити, тобто попрацює він сьогодні й безплатно, або спробує домовитися, що вона заплатить йому іншим разом, бо він після вчорашнього якийсь ніби ватяний. Позіхнув на повного рота, закурив, але сигарета йому не смакувала. Озирнув критичним оком свою роботу: виходило ніби й непогано.

“Да, я малахольний,— подумав він самокритично,— як уже кажусь, то кажусь!”

Йому жахливо не хотілося братися до роботи — був ніби викручений віхоть. Тоді відчув, що на нього хтось дивиться — була то жінка-коза.

— Сlišте, цьоць,— сказав Коля-рибалка.— Може б ви мені якусь чарку відідали на похмілля?

— Хай тобі Юлька відідає, це вона тебе найняла.

Коля-рибалка сів на колодку.

— Юлька не відідає, бо вона проти цього, та й нема її,— сказав.— Я вам заплачу. Скільки ви берете за одну чарку?

— Як для тебе — руб!

— Ого! — сказав Коля.— Дорого. А в чарку у вас скільки влізить?

— Тепер все дорого,— сказала жінка-коза.— А в чарку в мене влізить сто грам.

— Ну, то несіть, бо я щось ніяк не візьмусь за роботу.

В цей самий час Юлька переходила через кладку, поставлену над розмитою водою греблею, і назустріч їй із кушів, як чорт, висунувся Шурка Кукса.

— Хе-хе,— сказав він, облапошуючи Юльку.— От я тебе й передибав. Таки найняла Колю-рибалку?

— Бо ти не хотів,— сказала байдуже Юлька, на лапання вона ніяк не зреагувала.

— Але мені це дорого,— сказав Шурка Кукса.— Може, тобі щось дешевше тра?

— А чого ж, тра,— спокійно сказала Юлька.— Два рулони толі.

— На ті нещасні сінці аж два рулони? — обурився Шурка.— Та туди й одного досить.

— То достань одного,— мовила незворушно Юлька.

— І можна буде до тебе прийти? — по-молодецькому ошкірив зуби Шурка.

— Якщо не будеш п'яний, договоримся,— сказала Юлька, а коли він ще раз хотів схопити її за пишні груди, відбилась.

— Аванс, Юль,— ображено сказав Шурка.

— Аванс ти уже взяв,— сказала вона і розважно пішла стежкою так, наче вони були незнайомі.

— Не, почекай,— догнав її Шурка, схопивши за плечі.— Це коли я дістану толі, тоді ти з обома?

— А це вже не твоє діло,— вирвала плече Юлька.— І я тебе не сирую. Хочеш, приходь, а не хочеш, я за тобою плакати не буду.

Облила його холодним перламутром своїх дивних очей, і він раптом зрозумів, що за ту плату толь він дістане. Дістане, бо його потягло до неї, як магнітом, аж відчув у голові знайомий заверт. З іншого боку, йому було образливо, що його замістив Коля-рибалка, що вона така до нього байдужа, що так холодно й безсоромно вимагає за свою любов плату, тобто що він як чоловік таки не зумів закрутити їй голову.

— Фу, чорт! — сказав сам собі Шурка Кукса.— Що це я в неї влюбляюся?

Він аж засміявся, бо хіба можна в таку закохатись? Пішов через кладку — вирішив подивитися, що там робить Коля-рибалка. Рулона толі він знав де взяти, бачив його у повітці у Васі Равлика, там, де той тримав дрова. Повітка була край городу, задалеко від хати, пролізти туди було нескладно, йому неприємно було інше: з Васею Равликом вони тепер вороги.

“А може, саме тому й можна забрати того рулона, бо ми вороги?” — розважно подумав Шурка Кукса і заспокоївся. Заспокоївся і засвистів щось під носа — йому ставало весело. Бо й справді, чого йому чимось перейматися, коли над головою світить ясне сонце, коли він знає, як дістати рулона толі, коли вже немає ніякого клопоту і коли так легко на душі. А вже сьогодні він усе це діло перевірить і знову відчує гаряче, пекуче, як присок, Юльчине тіло, а потім знову стане вільний, як пташка, нікому нічого не винний і не зобов'язаний.

Уже здаля почув удари молотка й пішов на звук — хотілося йому подивитися на того дурня, що заради принакостей пошварки завербував себе аж так, що буде тій лярві цілі синці. Він, Шурка, од такого задоволення відмовився, а цей на гачок попався — недаремно він рибалка.

— Привіт, Коль,— сказав він, вийшовши на горбка.— Укалуєш?

— Як бачиш,— сказав Коля-рибалка.

— І вона платить тобі наложним платежем? — показав зуби Шурка.

Коля-рибалка подивився на нього насторожено.

— А ти все знаєш? — спитав.

— Брось, Коль, я їй оті двері вставляю, тож і знаю. Гаряча вона бабка, не?

Тоді він побачив, що Коля-рибалка аж посутенів, Шурці було то приємно.

— Шо там у тебе з нею було, мене не інтерисує,— сказав жорстко Коля-рибалка.— А мене вона найняла за плату, пойняв?

— Да, пойняв, Коль. Наложним платежем.

— А будеш язиком пятакати, то ти мене знаєш! — погрозиливо сказав Коля-рибалка.

Шурка знав. Одного разу Коля його віддухопелив — було в них діло.

— По-моєму, ми говоримо як кореша,— сказав примирливо Шурка.

Тоді Коля дихнув на нього, і Шурка відразу ж збагнув, чого той такий войовничий,— несло з нього, як із бочки.

— Так от, запомни,— жорстко сказав Коля.— Мене чесно найняли і я чесно своє відробляю. І тих твоїх дурних намйоків не пунімаю, дійшло?

Тоді Шурка вирішив схитрувати.

— Дійшло, Коль,— сказав він.— Я чого до тебе прийшов? Підходить до мене твоя теща, ну, й розпитувать почала, чи не помічав я чого.

— І ти їй про свої двері й розказав? — уїдливо спитав Коля, а Шурка Кукса відчув, що потрапив у ціль — Коля його побоювався.

— Я ж не дурний, Коль,— відказав Шурка.— Мені вона платила наложним платежом, а тобі, може, й інакше, хе-хе! Просто інтересно було взнать.

— То хай буде неінтересно,— сказав, щілункуватю дивлячись, Коля-рибалка.— А языка не розпускай!

— Я чого ще до тебе прийшов,— мовив Шурка.— Чи немає в тебе рулона толі? Тра кой-шо покрить... Я б тоді языка на замок закрив.

Тоді Коля схопив його за барки й підняв над землею, Шурка задригав ногами.

— Ти з мене ідіота не роби,— сказав, а скоріше зашипів Коля.— Я тобі інакше языка прищемлю, так прищемлю, що пісочок посиплеться. Я не шуткую.

Турнув Шурку, і той впав на всі чотири.

— Да, я тебе понімаю,— сказав Шурка зводячись.— Дорого вона тобі стоїть. Вона й мені дорого стоїла, і є за що,— він засвітив зубами.— А коли теща твоя почне в мене знову розпитувати, то що їй казати?

— А те, що знаєш,— сказав Коля-рибалка.— Шо я чесно тут найнятий і чесно укалюю.

“Не вийшло, шкода! — подумав Шурка, йому жахливо не хотілося лізти по той толь до Васі Равлика, але з Колею в нього номер таки не вийшов.— Шкода”.

— Я все пойняв, і ти мене пойняв, Коль! На лапу!

Вони потисли одне одному руки й розійшлись. Але Колі-рибалці розмова зіпсувала настрої. Здавалося б, так чудово він усе організував, так вправно нависив тещі, його моральному сторожові, носа, таке мав від того задоволення, а тут прителіпалося це одоробло; більше того, виявляється, це одоробло ще до нього переспало з Юлькою, бо вставило їй двері; отже, Коля був для Юльки один із багатьох, що їх вона безсоромно використовувала, аби на дурничку опорядити собі хату, а мала б ним, Колею, принаймні захопитися. Ні, Колі це все жахливо не подобалося, а може, так сталося через те, що мав сьогодні кепський настрої, тож подивився вперше на неї тверезими очима; та й не має сьогодні до неї, як і взагалі до жіноцтва, аніякісінького інтересу, бо треба собі й перепочинок дати. А може, це минув у нього його сказ, адже він так довго вже у тому стані перебуває! З іншого боку, кинути все також не випадало, бо тоді б це викликало б нездоровий інтерес у жінок цього двору, а відтак і в його жінки з тещею. Хіба що, подумав Коля-рибалка, зробити перепочинок на сьогодні й махнути на рибу, бо йому від того Шурки занудило на душі.

Шурка й справді був патякало; Коля не сумнівався, що той безпосередньо тещі про всі ці секрети не розкаже, але не втерпить розп'ятякати комусь із вуличних дружків, а ті принесуть своїм жінкам, а вже останні подбають якнайшвидше донести все Любці й тещі — тут уже сумнівів нема. Тоді не Любка й теща опиняться з наставленим носом, а він, премудрий Коля-рибалка, який і гроші свої відкладені втратить, і ганьби зазнає. Саме тому Коля не піддався на Шурчин шантаж, а вирішив його прилякати — це може подіяти на цього розхлябаного ловеласа дійовіше — одного разу він уже йому морду бив.

Ні, сьогодні винятково несприятливий і нещасливий день, тож Коля-рибалка не мав уже сили орудувати пилакою, сокирою і молотком, поскладав інструмента і рушив з двору, ясна річ, нашттовхнувшись на одну з жінок — була це котоподібна, себто Вадимова жінка, що йшла з котярою на грудях, і обоє лгідненько собі муркали.

— Щось ти сьогодні рано кинув роботу? — сказала жінка-кішка, чи жінка з кішкою.

— Не робиться,— показав зуби Коля.— Хочу на річку скакнути, сьогодні мені риба снилася.

— Жива чи мертва? — поцікавилася жінка-кішка.

— Жива,— сказав Коля-рибалка.

— Це поганий сон,— мовила жінка-кішка з котярою на грудях.— Мертва — то ще гірший, а жива тоже погано. Не, це поганий сон...

— Через це мені й не працюється.

— На річку луччо не ходи, Коль,— сказала жінка-кішка, і Коля-рибалка раптом розширив на неї очі: була не така вже й молода, але ще цілком придатна.

— То може, ти мене до себе в гості покличеш? — спитав, стрільнувши бісиком, Коля.

— Отак уже й зразу,— засміялася жінка й пішла геть.

"Клюнула!" — захоплено й задоволено подумав Коля-рибалка і, обернувшись, промацав поглядом налиті литки й фігурний задок, що мирно коливався собі через двір.

Це поправило йому настрій, і Коля тут-таки вирішив: коли відпочине сам та й коли уляжеться пух цієї історії, можна буде спробувати кинути камінця в того городчика. Але до роботи сьогодні він повернутися не міг, зрештою, й плати сьогодні

не братиме, тож вискочив із хвіртки Ластів'ячого Гнізда і йому в очі, як величезна риба, радісно й заклично блиснула тисячею іскристих очей річка.

10

На щастя, Вася Равлик був сьогодні на другу зміну, отже роздобути толь проблеми великої не буде, в одному тільки треба було остерегтися: чи не стежить за ним вулична нишпорка Людка. Загалом, останнім часом Людка вела себе дивно: вже не моталася вулицею від однієї сусідки до іншої, не висиджувала на знаменитому камені з рябою Надькою, куцою Наталкою, Магаданшею чи таксистихою; її взагалі на вулиці стало ніби й непомітно, і Шурка Кукса був тим трохи стурбований, безпечніше-бо себе почуваєш, коли нишпорка на очах; коли ж ні, починаєш підозрювати, що вона знайшла якісь невідомі способи стеження, десь такі, як підзорна труба рябої Надьки. Але підзорної труби вночі він не боявся, а от що чекати від Людки конечно не знав. Тому здолав цю проблему просто; вирішив сам до Людки зайти, тим більше, що вони були однокласники, і вже це давало йому таке право; скаже, мовляв, що зустрівся з тим і тим із їхніх однокласників, тим більше, що з одним із них він таки справді зустрівся. Отож Шурка зайшов у хвірточку, що вела в маленький засаджений квітами паісадничок і постукав у двері з облізлою фарбою. Людка була вдома, щойно повернулася з роботи, на Шурчин візит здивувалась, а по тому вони мило потеревенили про однокласників.

— Що це тебе на вулиці не видно? — спитав Шурка.— Не заслабла?

— Набридла мені та вулиця,— байдуже проказала Людка.— Шию тут децо.

І справді, біля стола стояла швальна машинка для ніг, відкрита і з якоюсь тканиною, затисненою лапкою.

— Да,— філософічно сказав Шурка,— старі ми стаємо.

— Ти, мо', й стаєш, а я ні,— відрізала весело Людка.— І досі волам хвости крутиш?

— Не,— сказав Шурка.— Вже буду уструюваться.

— А до Юльки стежечку топчеш?

— Ну, що ти таке кажеш, Люд! — обурився Шурка.— Вона найняла мене двері їй уставить. Два дні я в неї робив — і все!

— А що це там гупає цілий день?

Питання Шурку опшелешило — чудасія! Людка не знає, що не він, а Коля-рибалка працює в Зозульки із Ластів'ячого Гнізда. Ні, це щось незбагненне, та й ненормальне: Людка, котра знала куди й для чого пробігла чиясь курка, не відала тепер такої простої речі.

— То Коля-рибалка їй сінці буде, — сказав Шурка і згадав Колині погрози. — Тоже найняла. Кугути, вони мають гроші.

У Людки спершу засвітилися очі, а тоді й погасли.

— Хай собі буде, — байдуже сказала. — Мені воно що!

“Чи вона не больна?” — подумав Шурка Кукса, виходячи від Людки. Зрештою, це його влаштувало, хай трохи похворіє, поки він дістане того рулона толі, ну, і візьме сьогодні належну плату, а що буде завтра, його мало цікавило. Був він із породи нетль, коли правда, що кожна людина має біологічну сув'язь із певної істотою живого світу: твариною, пташкою чи комахою. Адаже недаремно стародавні люди мали свої тваринні чи пташині тотеми, та й прізвища їм такі давали: Вовк, Лисиця, Заєць, Тхір, Орел, Сокіл, Горобець, Синиця, Комар, Метелик; Шурка ж Кукса був істотою нічною, любив політати по довколишньому простору, а коли бачив якогось вогника, кидався туди стрімголов, робив довкола запаморочливі піруети й сальта, п'янів, позбувався голови і часто припікав собі крильця. Потім од того помаленьку відходив, аж доки його знову не гнало на нічні зальоти чи польоти, і знову кидався сторч головою у темінь. Темінь його хвилювала, наливалася йому в груди, темінь його п'янила, місячне світло збуджувало, цвіркуновий спів надихав; п'їтьма наливала його силою й відчайдушністю, і все, що він чинив незаконне (ніколи в компанії, а завжди все сам) відбувалося з її благословення; Шурка залюбки ставав безпечною дитиною тьми; зрештою, й шкода, яку він чинив, була невелика, швидше бешкети, як злочинність.

Отож він пішов у зарості бульби, чи як її по-науковому звуть — земляної груші, чи топінамбура, і приліг там, слухаючи покрики п'яниць у тих заростях і миле зудіння комарів, які теж були нічними істотами і свого брата кусали не дуже — його кров для них була малоістівна. Отож Шурка й заліг у заростях, щоб, одне, — переконатися: Людка таки не думає виходити зі свого двору на стежі, а друге, — вичекати тієї хвилі, коли пожитьці двору, де їх жило сто чи більше, перестануть ходити до

туалета — вони, як тільки западала тьма, йшли туди, мов сновиди, одне за одним, монотонно, спокійно; відчиняли персональними гачками двері (туалетів біля садиби Васі Равлика стояло три), ховалися там, витримували паузу, а тоді й виходили; натомість приходили інші, а останньою йшла ще одна дитина тьми — провізорка, груба, роздольна, люта на себе й цілий світ, просякнута наскрізь медичними запахами і така повільна в рухах, що нагадувала черепаху; отож та черепаха й завершувала цей вечірній похід, бо їй треба було сховатися в дерев'яній будці довше; можливо, вона звідти ворожила на зорях, які зазирали в конуру крізь шпарини; після неї міг прибігти хтось загулялий, один чи два, і тоді наставала та містична тиша, коли все завмирає; коли сім'ї п'ють чай перед тим, як лягти в просторі чи вузькі лежа, коли виповзають із криївок черв'яки, їжаки й равлики, а кішки граційно виходять із домівок з уявно зав'язаними уявними бантами на шиї і ступають у зрошену траву, мов гранд-дама чи балерини.

Саме тоді Шурка Кукса перескочив притьма дорогу й проліз через дірку в город до Васі Равлика. Було тут цілком тихо; правда, щось затаєно шаруділо, ніби шепотіло, ніби зітхало, і Шурка Кукса невідь од чого відчув тихий страх, адже недаремно йому не хотілося сюди йти. Він обережно й нечутно ступав стежкою, дістався повітки, швидко розшукав там рулона толі, звалив його на плечі, а коли визирнув назовні, то побачив: місяць яскраво освітив садка Васі Равлика, посплітав тіні з мережним тріпотливим світлом і від того сад чарівно осяявся, затремтів, задихав, і Шурка Кукса відчув, як волосся в нього на голові починає ворухитися, бо саме там, під яблуною, на якій повісилася кілька років тому Равликова любаска, біля якої й він трохи терся і яку кликали Чортицею, він уздрів світляну прозору, виткану з місячного проміння постать, і ця постать була з кошачою головою, в білій сукні та в білих туфлях на високому підборі; вона стояла ледь-ледь поколихуючись, розріджуючись чи знову згущуючись; Шурка міг би голову віддати на відсіч, що була то таки Чортиця.

У цей час за парканом із ревом промчали на мотоциклах рокери; тендітна прозора постать, виткана з місячного проміння, ніби розпалася від того реву на кілька площин; Шурка використав цей момент і кинувся через сад до дірки в перелазі, власне у паркані, не покидаючи й рулона толі, що ніби приріс йому до

пліч; йому здавалося, що до нього протягуються світляні руки, готіві от-от схопити його й зачавити, і перемісити разом із рулоном в липку чорну масу; горло йому стисла судома, він упав навкарачки і поліз у пролаза, зчухрав собі з плеча рулона, але про нього не забув, тож звівся, знову кинув його на плече і чкурнув чимдуж туди, де у вікні сиділа печальна Місячна Зозулька з Ластів'ячого Гнізда; можливо, вона сумувала, адже Коля-рибалка на сьогодні покинув її, як і будівництво сінець; а може, він до неї більше й не прийде, наситившись доволі; тоді треба буде знову стриміти у вікні, а коли б їй хтось сказав, що того вона прагне, той би зовсім не розумів жіночої психології, бо ніхто із цих брутальних кнуриків, котрим тільки й хочеться, що потолочити гребану нивку, не знає про неї анічогісінько, нічого їм про неї не відомо, а тим більше про її сокровенну таємницю, адже її таємниця — це біль і смуток її, це намагання в цьому світі не засохнути, як биліні, а зрости квіткою і щоб до тієї квітки обов'язково прилетіла бджола чи й джміль і щоб той джміль чи бджола зібрали в неї солодоц її, бо коли цей солодоц не буде забраний, то він перетвориться в отруту. Це її бажання, вище нікчемних тілесних насолод, в ній розросталося, як зілля-мокрець, спілітаючи між собою стебла, чи парость винограду, котрий чіпляється за стінку вусиками й повзе-повзе угору, аби там десь, у невідомій височині, закріпитися надійніше за якогось балкона чи ґратки, а по тому ловити площинками листків сонце, аби згодом відчутти в собі народження великої таємниці. Саме для того будує й вимощує своє гніздо, і зовсім вона в цьому світі не зозулька, бо та безтурботно підкидає свої яйця в чужі гнізда, але вона й Зозулька, бо користується чужою працею, застосовуючи такі засоби, які їй самій противні. Але виходу не має, бо, як та ж таки зозуля, будувати сама собі гнізда не вміє — для цього їй конче треба помочі. Вона ж самотна в цьому світі, прилетіла невідь-звідки, і в неї немає ні родини, ні близьких, бо всі зозулі живуть без родини і без близьких. Отож їй смутно стало й печально під місячним світлом, і обличчя в неї стає також світляне, і воно блідо й ненадійно світить собою в ніч, і її єдина принада — перса, розлиті по підвіконні, як молоко, бо й самі вони вже давно прагнуть набубнявіти й налитися молоком, а тоді бризкнути тим молоком сонцеві у вічі, щоб умило воно й омолодило цей проклятий Богом світ. Отож єдине, що їй лишалося: бути покірливою і спокійною, сидіти й чекати, іншого способу зарадити собі не відала.

У завулку щось зашаруділо, Юлька здригнулась. Тихо відчинилася хвіртка, і в двір почало всовуватися якесь чудовисько, з дивно видовженою чорною головою. Чудовисько хитнуло цією головою, як хоботом, і полізло на погорба до неї, Місячної Зозульки з Ластів'ячого Гнізда.

— Це я,— сипко зашепотів, задихавшись, Шурка Кукса.— Приніс тобі толь. Не чекала так швидко?

— Чого ж,— сказала спокійно Юлька.— Ми ж догуварувались.

11

Коли теща брала щось у підозру, Коля-рибалка відразу це помічав. Бо вона тоді дивно розширювала очі і вряди-годи втуплювалась ними в Колю-рибалку, непорушно застигаючи, ніби чарувала його або просвічувала мислительним промінням. Очевидно, вона щось відьомське в собі мала, бо Коля-рибалка від тих позирів відчував неприємний зуд у тілі, неспокій і відчуття, що його ось-ось прихоплять, а всі його секрети із ганьбою буде викрито. Треба було щось терміново вчиняти, а Коля-рибалка в таких ситуаціях здобув уже певний досвід — мав спершу збити тещу зі сліду, інакше вона до всього обов'язково донюхається. Через це він вирішив, як то кажуть, пуститися берега повністю; наступного дня на роботу до Юльки не пішов зовсім, а подався у бур'яни, де його із задоволенням зустріли п'яниці, тим більше, що він послав одного з них до колишньої господині Юльчиної кімнати, повністю ту місію оплативши. Чудово знав, що теща відразу ж зафіксує це, тому її мозок на якийсь час скаламутиться, а коли знову проясниться, то вона збагне: відчуття небезпеки в неї прокинулося вчасно й правильно, але вона не зметикувала тільки, звідкіля та небезпека йде.

Любка в цей час побігла вже на роботу, отже, теща не могла послати її відразу ж у бур'яни, щоб на законних підставах забрала звідти свого чоловіка, а тимчасом Коля-рибалка пив із п'яниціями, щось там варнякав, вони також вигукували напівспотворені слова, і це в той час, як теща неприкаяно блукала біля бур'янів, не зважуючись туди зайти, бо знала, що Коля її брутально прожене, а може й стусана дати, бо забрати законно його могла тільки жінка, а тещі до цього, як він сказав би: зась!

Вона не втерпіла й побігла до телефона-автомата, що був на вулиці, аби потелефонувати дочці — може, та вирветься

якось із роботи й наведе вдома лад, але рурка в телефоні-автоматі в черговий раз була відрізана й лежала поверх апарата, отже, щоб потелефонувати, треба було дертися під Просиновську гору, на що теща не зважилася, бо не захотіла втрачати заблудлого зятя з очей — її не так турбувало, що зять нап'ється чи навіть програється в карти, хоч і це також зле, як те: чи не почне він безсовісно Аюбіці зраджувати — саме це й було основним пунктом моральних турбот тещі Колі-рибалки. Це вона вже трошки й підозривала, однак виявилось, що Коля-рибалка зблудив зовсім в інший бік, тобто пустився берега, втрапивши в запій, що з ним також не раз траплялося — річ неприємна, але не порівняти її з тим, коли б він почав по-негідницькому, на переконання тещі, як справжній паскудник, стрибати в гречку, бо це вже було б не “пустився берега”, а це вже була б р о з п у с т а — це слово Колина теща промовляла з такою зневагою, навіть ненавистю (коли дивилася телевізора і щось там таке показували, коли про щось балакали і таке згадували), що в неї при цьому тремтіли уста й повіки. Тому до певної міри вона заспокоїлася, через це й не потелефонувала дочці на роботу — ввечері у них із Колею буде серйозна розмова.

А Коля тимчасом гуляв. Він напився й варнякав щось не до розуміння, як і його тимчасові кореша; потім вони грали в карти, а що Коля рішуче сказав, що всі наявні гроші він віддав на горілку, а на борг ніколи не грає, п'яниці поставилися до нього великодушно, і вони почали грати на щиглі, отож, коли програвали Коля з напарником, їх били по лобі щиглями, при цьому гомерично реготали, роззявляючи майже беззубі пащеки з білими лопатками язиків у ротовій отхлані, а коли вигравав Коля з напарником, вже вони били щиглями супротивників і так само гомерично реготали: “Га-га-га-га!” — і вилуплювали очі й роздирали пащеки, і ляпали радісно себе по стегнах, а часом обнімалися й слинили один одному мармизи. Потім Коля-рибалка встав і категорично мовив:

— Усьо, хлопці! Я баста!

І раптом метнувся з несподіваною для п'яного прудкістю (скажемо, що Коля дуже п'яний не був, бо пив не з охоти, а для годиться, та й грати комедію, як він відзначав, треба було) туди, де мала ховатися, за його розрахунками, теща. Розрахунок був напрочуд точний, теща підскочила, як на пружині, а Коля-рибалка загорлав:

— Гутюга! Лови її, заразу, лови підглядячку! Ось я тобі зараз кості переламаю!

Теща вже чесала від нього щодуху і коли хтось цікавий спромігся б зафіксувати швидкість, з якою вона чеше через бур'яни й городи (біг з перешкодами), а тоді й по стежці, то напевне б визначив рекорд у бізі для літніх людей, і це в той час, коли Коля-рибалка і в гадці не мав за нею гнатися чи її ловити, а тим більше ламати їй кістки — ні до чого це йому було, — а тільки либився самовдоволено, бо чудово знав, що теща не зупиниться ні на мить (для пристрашки він ще потупав ногами на місці, вдаючи, що біжить), щоб озирнутися (вона й не зупинилася й не озирнулася), що вона вскочить у хату і зачиниться там, сподіваючись, що він ломитиметься в двері — так вона й справді учинила. Але Коля й не думав сьогодні до вечора повертатися додому; зараз він би міг вільно погостювати в котроїсь своєї любаски, але любаски мають звичку не приймати того, з ким перестали крутити любов, а до Юльки не підеш із тієї простої причини, що її вдома нема, та й на роботу він до неї не вийшов, отже, нічого в неї не заробив. Тому Коля відв'язав човна, весла були тут-таки припнуті на ланцюзі, й виїхав на чудове, лискуче сонячне річкове плесо, а що не мав снасті для риби, то пристав до берега, роздягся й почав пічку-рувати, тобто лапати рибу в прибережному камінні та корчах, і йому поцастило, бо вилапав головника, кілька великих пліток і кільканадцять пічкурів. Потім він пішов до компанії з трьох рибалок, які готувалися варити юшку, — риби в них було зловлено мало. Через те появу Колі-рибалки вони зустріли з ентузіазмом, один із них метнувся на городи, щоб потай нарити картоплі, заодно смикнувши й цибульку, другий же витяг із кишені аптекарську пляшечку з сіллю, другу з потовченим лавровим листком та перцем і був цілком переконаний, що цією часткою право на юшку здобув. Третій був грибник, тому махнув у кущі й невдовзі приніс два боровики, одного красноголовця та чотири бабки — і вони зварили таку юшку, від якої пахло на кілометр, і в тих, хто потрапив у той кілометр, густо потекли слинки, але чорта лисого вони з кимось тією юшкою поділилися; недаремно кожен з них носив із собою ложку й не розлучався з нею, ото ж і вихлептали ту юшку з казанка, для більшого смаку прикладаючись вряди-годи до плящини, яка знайшлася в одного з них; кожен мав, як то

кажуть, “неблагополучне сімейне життя”, отож шукали собі розваги й душевного спокою, як усі.

А Колина теща в цей час сиділа, тремтячи, біля дверей, зачинених ізсередини на заціпку, із качалкою в руці одній і з коцюбою в руці другій і даремно, із завмиранням серця, сподівалася, що Коля ломитиметься в двері; зрештою, і в думці не кладучи, що в неї за цей короткий час виріс гусячий ніс, привішений їй зятем, і вирости, як лопухи, вуха, а досить їй було б поставити ту качалку чи коцюбу між ноги, як вона пурхнула б, як рокер, пухкаючи перегаром бензину, затахкотіла б і мала б змогу помчатися зі швидкістю світла у ясне небо. Але вона через наївність не відала в собі таких традиційних талантів, а в дзеркало якось забула зирнути, та й не дивилася вона в нього вже віддавна. Колина теща була жінка обмежена і могла думати за раз тільки одну думку, і думка ця була: як би болючіше огріти рідного зятя качалкою чи коцюбою, коли він спроможеться свої двері вирвати. Отак через самообмеженість, скажемо про себе, пропав у цьому світі ще один відунський талант.

А ввечері, коли Коля-рибалка таки змушений був повернутися додому, була буря: блискавка та грім, а дві могутні чорні хмари, в образі жінок, виступали з пучками стріл-блискавок у руках проти невеликого, змореного понікуди, непохмеленого, майже безсилового чоловічка, котрий сидів на осліпці з одним заклепленим оком, яке вже спало, і з другим напіврозплющеним.

— Та почекайте ви, чортиці,— сказав мирно він.— Дайте хоч слово сказать...

Але вони не давали йому й слова сказати: одна верещала, а друга гелготала, а коли жінки у такому сказі, то чи й здатні вони на розумне й розважливе слово? Отож вони кричали й репетували, а він спокійнісінько собі подрімував, вряди-годи прислухаючись до тих верескливих вигуків: чи не скажуть вони того, що мали б, за його підрахунками, сказати, адже для того він і розіграв усю цю комедію. Очевидно, Коля-рибалка мав до режисури талант, але й цей талант, на жаль, був закопаний у землю, бо саме Коля відкрив один прецікавий закон: коли режисер хоче, щоб актори геніально грали, треба, щоб вони не знали, що грають, а були впевнені, що оце так вони живуть. Отож Колина жінка й теща геніально грали, не відаючи, що вони таки грають розлючених фурій — Коля-рибалка для

справедливості їхній фурійний геній цілком визнавав. Через це так покірливо сидів він на ослінці із заклепленим одним оком і з напіврозплющеним другим, бо мусив же він хоч упівочка з них милуватися і ними захоплюватись.

— Кинь, мамо, щось йому доказувати, він, чортовий п'яничка, спить,— нарешті сказала Любка.

Він і справді спав і бачив Місячну Зозульку з Ластів'ячого Гнізда. Із круглим обличчям скіф'янки, з розлитими на підвіконні грудьми, його знову до них потягло, бо вже відпочив, тільки треба було одного: аби ці жінки до неї його послали.

Цупка, як коцюба, в якій вирости раптом розчепірені пальці, рука потермосила його за плече; пів лівого ока розплющилось.

— Да,— сказав він.— Постели. Хочу спати.

— Щоб завтра не шлявся, а пішов на роботу, пойняв!

Ліве око розплющилось більше.

— Да, обізательно,— сказав Коля-рибалка.— Це ви правильно кажете... Ставити сінці... Обізательно! Можу я конець-концом оддихнуть? Стели, хоч спати.

— Перевірю, як ти підеш, я перевірю,— тоненько запищала, як причавлена миша, теща.— Ганьба на нашу голову з таким робітничком! А вона озьме й не заплатить! І все, що ти там настроїв, піде тюльці під хвіст. Цього хочеш?

— Собаці під хвіст,— поправив поважно Коля-рибалка.

— Фу, як ти некрасиво виражаєся,— сказала теща.

Тоді він зовсім прокинувся. Встав і потягся, а тоді глянув на них цілком тверезо й притомно:

— То що, мені на ту роботу завтра йти? — спитав, мов того не докумекав ще.

— Ти якийсь сьодня приторможений,— сказала Любка.— А про що ми тобі цілий вечір торочимо?

Коля-рибалка зрадів. Його очі знову приплющились, але для того, щоб ці дві артистки, котрі так геніально грають фурій, не помітили, що він радий понікуди, адже цілий вечір чекав од них саме цих слів.

— По-моєму, ви не говорили, а кричали,— миролюбно мовив Коля і рушив туди, де мало бути його ліжка, адже він уже справді засинав і це було єдине, чого сьгодні праг.

“Не,— подумав мудро він, простуючи до спальні,— баб усе-таки можна дуриць, не такі вони вже й пронирилі”.

12

І от сінци у Юльки побудовано, скажемо, не дуже вникаючи у деталі, що незабаром до них з'явилися й двері, бо Коля-рибалка збудував їх без дверей, згодом усередині їх було отиньковано, завезено газову плиту й балона, а двері, що вели до колишньої хазяйки Юльчиної кімнати закладено цеглою; до речі, саме ці двері й було переставлено на сінешні, отже, Юлька не мала потреби доставати нові, що теж для неї було немає важно.

Минуло відтоді, може, з півмісяця, а може, й місяць, на землю дихнуло осінню, і саме тоді Юлька остаточно переконалася, що насіння, яке щедро сіяли в неї баламути, Шурка Кукса та Коля-рибалка, виявилось порожнє, бо й не проросло в ній; вони ж самі з Безназванного завулку зникли й більше сюди не потикалися; непевні ж вітри долі їхньої носили їх по інших завулках цього світу; Юлька також навіки про них забула, бо й не було про що згадувати; лишили вони їй після себе хіба смуток, який вряди-годи проростав у ній замість плоду, на який все-таки сподівалась, і цей смуток часто ставав, ніби розлоге дерево із напівжовтим листям, бо осінь уже дихала на землю, і те дерево смутку невидно виростало з неї, шелестіло жовтим листям, а часом плакало краплями сліз. Тоді Юлька не витримувала, знову сідала у вікні, розливаючи по підвіконні свої пишні перса, й дивилася на світ Божий порожніми круглими і вже не здивованими очима. Із героїв цієї оповідки одна тільки Людка була щаслива, бо тільки вона оплодотворилася таїною світовою, а що це так, знала вже напевне, хоч на вулиці про те ще ніхто ані здогадувався,— дивувалися тільки, чому вона зробилася така неговірка й нетовариська, а у вільний час все в хаті ховалася. Дехто зі всюдисущих жіночок винохували тут щось незвичайне, але на підтвердження своїх підозр вивірених фактів не мали, отож цілком резонно вирішили, що шила в мішку не втаїти,— треба тільки зачекати, і те шило обов'язково вилізе, що справді незабаром сталося. Тоді всі заспокоїлись, і Людчине життя потекло цілком спокійно у щасливому передчутті, а живіт її набухав і круглішав, і вона прислухалася до того росту в собі із щасливою увагою. Але це буде через певний час, а тепер Людка просиджувала годинами біля швальної машинки, і тільки інколи машинка її затихала, і вона подовгу задумливо вдивалася у вікно, нічого в тому вікні не бачачи.

Юлька ж сиділа у своєму вікні й дослухалась, як шелестить жовтим листям безвидне дерево її смутку; часом вона думала, що її гніздечко ще не зовсім упоряджене (ще один доказ: коли була вона Зозулею, то цілком дивною, тією, яка перестала літати по світі, перестала шукати чужих гнізд, а твердо вирішила влаштувати власне, хоч і в зозулячий спосіб), але не могла придумати, що б їй тут упорядити; знову настали місячні ночі, але місяць був ще неповний, бо молодий. Отож, дивлячись на того молодого місяця, вона думала; щоб упорядкувати своє гніздечко до решти, їй не так багато й треба: збудувати хлівця й завести собі курей чи качок, ліпше курей, бо качок і сусідки перестали розводити: їх душили на річці пси, п'яниці і хлопчаки. А ще, придумувала вона, можна було б зробити сходи на пагорба, де стояли її сінці, бо взимку слизько ходити, але думала вона про те мляво, була-бо ніби стомлена тією невсипущою діяльністю, яку виявила, ладнаючи своє гніздо, а більше від того, що розчарувалася в своїх помічниках, в отих шалапутях: які лізли до неї, щось для неї робили (ніде правди діти), а самі були порожні, як гнилі дерева чи свищі-горіхи, хоч трудилися на її полі ніби й старанно й без остороги. Через це Юлька просякла презирством до тих химерних, улізливих істот, була вона сита ними по горло. Отож, коли хтось ноєий зупинявся у Безназванному завулку, вона гостро спроваджувала прибульця, бо й справді втомилася й розчарувалася; та й про неї почали негарно побазікувати оті жінки із Ластів'ячого Гнізда, і жінки з інших кутків, що вона, мовляв, сяка й така, але ніхто з них не знав, а може, й не хотів знати, що вона й не сяка й не така, а що живе в ній, і росте, і все більшає дерево смутку, і що ночами вона по вінця наливаєється місячним світлом, а сон тікає від неї геть, а вона сідає серед ночі біля вікна зовсім не для того, щоб принадити якогось кнурця, а щоб помолитися місяцеві, й небові, і землі, бо вони починали помаленьку навколо неї вмирати, бо й вона сама помаленьку вмирала разом зі світом, бо й місяць, і земля, і зело чомусь не посприяли їй у її задумі. Отож сиділа у вікні й шепотіла місяцеві якісь непевні слова; може, переконувала, що вона зовсім не із зозулячого племені, а коли й так, то вигнанець із нього, що вона мріє не про зозулячу долю, а про звичайну людську, а коли того не станеться, засохне у своєму вікні, як вазон без поливання. Сама дивувалася, що з неї випливають такі чудні, стародавні, хвилюючі й нуртуючі слова, не до кінця їх розуміла,

бо то були не її слова, а того таємничого в ній, якого безвідмовно слухалась. І те таємне, принаймні так виходило, ніби зрадило її, бо повного задоволення їй так і не принесло. В такі хвилини вона плакала, і сльози її текли в ніч, сльози обмивали й обпікали її обличчя, і те темне в ній знову прокидалось, і вона чула в собі, в глибині нутра свого, тихий пошепт, такий тихий, що не розбирала слів, хоч добре відала, про що їй оте таємне віщає. А віщало воно їй про те, що все, що є в цьому світі, має бути, що все, що сталося, мало статись, а що не сталося, не мало статися — на те є воля не її, і не її таємного, а воля отого Місяця й Зірок, і повинна лишатися слухняна, має впокоритися й чекати і слухатися таємного в собі; тоді, можливо, вона буде в цьому житті й благословенна, а не покора й занепад — то буде зрада самій собі. Не могла зрозуміти того резону до кінця, але відчувала таємний смисл отих прошептаних слів, і вже цього було досить, бо хто вміє таке відчувати, тому не треба вищого розуму і він у цьому світі ще не пропащий.

І от в одну з таких віщих ночей, коли листя на деревах жовтіє скопом, коли осипається на землю останнє насіння; коли маленькі жучки вичавляють із себе слину, що має стати павутиною, тобто їхніми крильми для польоту; коли затихають цвіркуні, а вирійні птахи чують у грудях тоскний і прекрасний погук до далекого, багатоденного польоту, вона знову не могла заснути і знову сіла, розчинивши вікно, навіть сама не відаючи, для чого це чинить.

І ось вона побачила в глибині Безназванного завулку чоловіка. Він безшумно рухався, облитий місячним світлом, у синьому плащі та кепці й ніби світився. Юлька завмерла у своєму вікні, боячись і дихнути; водночас у ній все раптом схвилювалося, кожна жилка її тіла затремтіла, ніби заграла, але це тривало тільки мить. Наступної хвилі заспокоїлась, але від чоловіка у синьому плащі не відривала очей. Він підійшов до паркану, що огороджував обійстя Ластів'ячого Гнізда, і зупинився. Юлька на хвилю сполошилася й нервово прислухалася, чи спить Ластів'яче Гніздо? Був то такий час, коли Гніздо справді спало. Глибоким сном, забувши про клопоти й гризоти, підозри, неприязнь та приязнь, облуду й доброчесність, співчуття до інших і злоби до них. Гніздо спало, ніби хтось наслав на нього безпам'ятство навмисне для того, аби те, що відбувається,

відбулося. Мертво спали люди, собаки, коти, кури, нутрії, кози, пташки, їжаки, цвіркуни — все живе і сутнє.

Чоловік відчинив хвіртку і зайшов у двір. Юлька непорушним привидом завмерла у вікні й чекала. Чоловік знову зупинився, облитий місячним світлом, а може, те світло відходило від нього,— довкола стояла мертва тиша. Знову рухнувся й пішов на пагорб, простісінько до Юльчиного вікна.

— Доброї ночі,— сказав неголосно.— Треба тобі зробити сюди сходи... Окрім того, в усіх є хлівець, а в тебе нема. Робітника тобі не потрібно?

Стояв і всміхався лагідно, золота голова його під місячним світлом палаала.

Юлька мовчала.

— Чого мовчиш? — ще лагідніше спитав він.

— Я не мовчу,— сказала Юлька.— Двері відчинені.

— Знаю,— мовив він і роззирнувся.— Дивна сьогодні ніч, правда?

— Правда,— сказала Юлька й опустила голову.

— То не потрібні тобі робітники? — знову спитав він.

— Ні,— відповіла Юлька.

Тоді він підійшов до вікна й погладив її по голові. Юлька заплакала. Мабуть тому, що її давно ніхто не гладив по голові, хіба що неймовірно далека й забута мати, і далекий, давно забутий батько.

— Не плач,— сказав тихо й лагідно чоловік.— Все буде добре. Все буде так, як ти хочеш. Для того я й прийшов.

1991 р.

ОПОВІДКА ШІСТНАДЦЯТА

КОРОТКИЙ ХРОНОГРАФ “БЕЗПЕРСПЕКТИВНОЇ” ВУЛИЦІ

Багато води витекло в обох річках, до яких прилягала околиця; багато вітрів промчалось, багато й змін сталося на вулиці. Цю книгу можна писати без кінця, пора й честь знати. Опишу коротко ряд подій, принаймні зв'язаних із тими героями (до речі, їх понад вісімдесят), які на ці сторінки потрапили чи в просторому описі, чи в короткослівній згадці. Тобто долі героїв знайшли своє, часом сподіване, а часом несподіване завершення чи продовження, і мені таки годиться хоч би хронографічно їх зафіксувати. В першу руч, хотів би віддати належне померлим чи загинулим, а їх з-поміж тих вісімдесяти є не один. Зрештою, та чи та оповідка вже підводила героя до тієї крайньої межі, але оскільки читач, як правило, любить ясність, а в історіях — довершеність, перечислю всіх покійних, бо це свята повинність наша, живих, віддавати увагу тим, хто ступив за поріг вічності.

Отже, помер старий Смерд, котрий так молодцювато глянув був на Броню, а потім недостоїно перестрашився старої Гуменючки, будучи у човні з рибою, що майже наповнила того човна. З ним трапилася нещаслива пригода, старий ловив хваткою рибу, хватка десь там зачепилася — Смерда потягло в один бік, а течія погнала човна в інший, і дід бовкнув у воду, але, на щастя, поблизу виявився Віталій Корж, котрий під'їхав і дав старому зачепитися, дотягнувши до берега. Було то у вересні. Смерд захворів запаленням легенів, яке переросло у хронічне. Він став лагідний і покірливий, помирився зі старою Смердиною, відписав на неї хату, а також заповів їй тисячу карбованців, які мав на книжці. Дотяг він ще до червня наступного року, йому ніби полегшало, і він попросив сина (який, до речі, ані характеру, ані звичок своїх не змінив і тільки часом, як то кажуть, “просихав”), так от, у той рідкісний момент синового “просихання” старий Смерд попросив Юрка довести його до річки й посадити у човна. Старий не захотів, щоб син його супроводжував, сам відплив на середину річки, а сина відіслав додому. Але

молодий Смерд додому, звісна річ, не пішов, сів на траву й почав за батьком стежити, попередньо роздягшись на той випадок, коли доведеться стрибати у воду. Старий просидів у човні годину, й тільки тоді йому вдалося підсікти й витягти окунця в долоню, на місцеві виміри досить великого. Він так схвилювався, що ледве здолав окунця витягти, а коли витяг, поклав голову на ручки весел і заплакав. Молодий Смерд гукнув батька і спитав, чи зможе він до берега допливти. Старий хитнув головою і, невинно дзюбаючи веслами воду, ніби не він усе життя прокатався по тій річці й веслував так само природно, як дихав,— це було його останнє зусилля в житті. Молодий Смерд відвів старого додому, Смердиха підсмажила йому останнього зловленого ним окунця, але дід покликав онука Сашка (Сашків на вулиці було три, окрім цього ще Сашко Войцехівський та Сашко Кравчук), і онук ту рибину не без задоволення умнув, дід при тому замиловано на нього дивився. Помер він перед ранком о п'ятій годині при повній свідомості й душевному спокої.

На відміну від Смерда, стара Гуменючка помирала важко. Побачивши в телефонній будці, коли йшла телефонувати пожежникам, аби почистили димаря, Невідомого, котрий видався їй чи рідним сином, який, до речі, помер немовлям, чи Сином Божим, вона впала тут-таки біля будки, а що служба наглядку на вулиці завжди працювала справно, за мить біля неї опинилися ряба Надька, Магаданша, Людка і Сіроводиха: вони занесли бабу додому і викликали швидку. Гуменючці дали заштрика й порадили викликати дільничного лікаря, щоб покласти її до лікарні, а що там вільних місць не було, особливо для вмираючої, то її залишили вдома. Стара стогнала й кричала й прохала сусідок розшукати маленьку листоношу з бантиками, як у школярки, бо та листоноша (при тому саме та, а не інакша) має принести їй листа від сина. Ясна річ, ніхто із сердобільних сусідок і не подумав розшукувати маленької листоноші з бантиками, а що всі історію про те, як Гуменючка взяла якомсь пенсію двічі на місяць, знали, то й дружно вирішили, що то мучить стару її нечисте сумління, а може, й чортяка. Через це на синкліті вони вирішили покликати Олексія та шевця й попросити, щоб ті розібрали стелю в хаті. Хто зна від чого: чи від того, що Гуменючку справді мучив чортяка, чи від того, що вона перелякалася, коли над нею почала рушитися стеля і з тріском

відламуватися дошки, але Гуменючка саме в цей мент і померла, а на її обличчя поклався отой відомий нам смиренний вираз доброї бабусі, який вона мастак була накладати за життя, отже, й вона здобула собі мир.

Померла також Олексієва мати, і це сталося невдовзі після того, як Олексій одружився на дочці рябої Надьки Гальці. Галька виварювала білизну й перекинула на себе баняка з окропом. Олексієва мати мала хворе серце й так перелякалася, що їй стало недобре, ледве дійшла до ліжка у своїй кімнаті й упала на нього. Перелякана Галька з криком побігла до власної матері, тобто рябої Надьки, а та вже не розгубилась, омила дочку її власною сечею, і в тієї навіть пухирів на тілі не вискочило. Коли ж Галька вернулася в дім і зайшла до свекрухи, то застала її вже околілою.

Помер зять таксистихи Вовка Семенюк, його називали молодший, бо на вулиці існував ще один Володимир Семенюк-старший, це був дядько молодшого, але відзначався такою відлюдькуватою вдачею, що його ніхто на вулиці навіть у власному дворі не бачив, хіба коли йшов на роботу і з роботи, а коли дістав пенсію, то й зовсім зник. Такої вдачі була і його жінка, її могли бачити тільки в магазині, але й там вона ні з ким у балачки не входила. Казали, що Семенюк-старший сидів за Сталіна і чудом повернувся живий, він так звик до тюремного життя, що вдома уладнав собі камеру, куди жінка подавала йому у віконечко їсти, але це могла бути й неправда, а тільки злостиві вигадки Магаданші, найближчої сусідки Семенюка-старшого. Правдивіше, на мою думку, припустити, що Семенюк-старший добре пізнав ціну спілкування з людьми, страшно вистраждав за це й вирішив ні з ким більше не знатись. Отже, Семенюк-старший та його жінка не потрапили на сторінки цієї хроніки раніше, бо участі в житті вулиці не брали, але маю все-таки пояснити, чому в мене згадується Семенюк-молодший, а не згадується Семенюк-старший. Так от, Вовка Семенюк-молодший, котрий свого часу одружився був із дочкою таксистихи, але був прогнаний нею за пияцтво, поселився в однокімнатній квартирі матері, яку та дістала замість знесеного власного дому (на його місці мали збудувати насосну станцію, але не збудували, отож лишилася там тільки пустка), і отруїв її життя настільки, що вона прожила з сином тільки рік і переселилась у вічність, залишивши на ошадкасі кілька тисяч — компенсацію за знесений

дім. Вовка поховав матір скромно, бо доступу до тих тисяч іще не мав, але через півроку, коли законно їх успадкував, почав улаштовувати такі оргії, що сповів навіть дільничного міліціонера і всіх своїх пляшкових приятелів, аж вони всі не просихали тижнями; до речі, частенько бував там Смерд-молодший, і Марія виганяла його звідти тумакми, це було ще до їхнього любовного розлучення. Вовка ж Семенюк розрахував усе дуже точно, він помер від розкладу печінки якраз тоді, коли від його тисяч залишився тільки дим, який і забрав його, щоб кипів блаженно в диму вічному.

Помер чоловік дочки Красицької Шіллер, який тримав на околиці коня. Того коня викрала банда неповнолітніх молодчиків і дико з нього познущалася, виколовши очі й випустивши тельбухи. Шіллер був на злочинців такий озлоблений, що без допомоги міліції вистежив банду, віддубасив кількох молодчиків аж так, що тих забрано було в лікарню, але молодчики не попустили того й Шіллерові, напали, коли повертався напідпитку, під парком, і хоч він ще кількох відправив ремонтуватись, але йому всадили ножа, і він, не приходячи до пам'яті, відійшов.

Тихо й спокійно помер спершу Ціпун, а через півроку Ціпа, розчинившись у вічності, наче й не було їх. Вони мали в житті єдину прикрість: Шурко Хаєцький, не треба його путати з Шуркою Куксою, постійно перекидав їм будочку нужника. Ціпун покірливо ту будочку підіймав, але за тиждень Шурко Хаєцький її знову перекидав. Так тяглося довгі роки, аж поки Ціпун не помер. Після того її Шурко Хаєцький не чіпав, а коли померла Ціпа, то будочка довго стояла, і її руйнували тільки вітри й негода. Вона якось дивно обросла зеленим мохом, а сам дім Ціпуна й Ціпи був настільки ветхий, що там уже ніхто не поселився, його розібрали ночами сусіди на будматеріал, притому так капітально, що вигризли навіть фундамент. На тому місці проріс чудовий бур'ян, в основному кропива й чорнобиль, але загніздитися твердо не зміг, бо там поставив залізного гаража той-таки Шурко Хаєцький, якого, ми попереджали, не треба плутати з Шуркою Куксою,— це, може, й були двійники, але аж ніяк не родичі.

Як уже було сповіщено, пропав безвісти Юрко Тишкевич, молодший син шевця; про нього так ніхто й не дізнався нічого. Його наречена Света щасливо вийшла заміж за Васю Равлика,

точно в строк, тобто через дев'ять місяців, день у день народила йому дитину і створила Васі таке життя, про яке він мріяв, ясна річ, з корективами. Про Васю Равлика ми ще скажемо, тут тільки годиться додати, що Света в глибині душі мала підозру, що Юрко просто від неї втік і що він десь живе, заховавшись,— цю підозру вмовила їй власна мати, і твердити це я маю підстави, бо Сіроводиха, Светина мати, не раз осуджувала Юрка Тишкевича, заявивши, що він усе-таки негідник, бо морочив її Светі голову чотири роки, дурич дівчину, а женитися й не збирався, і це добре, що їй підвернувся під руку той остолоп Вася Равлик, партія далеко незavidна, коли врахувати, яке розпусне життя він вів до одруження, але краще синиця в жмені, ніж журавель у небі; принаймні Света має тепер де жити і старається Васю Равлика тримати в руках, бо за таким треба око й око.

— Коли чоловік уже спорчений,— сказала кумасям Сіроводиха,— то його не так легко наставити на праведний путь. Але можна, Света й пробує,— додала, чомусь стихивши голос.

Помер Сашко Войцехівський, який все-таки посилав батькові скромні грошові перекази, за що його постійно гризла жінка, часом і скандали влаштовуючи, бо зарплатні Сашкової і їм самим не вистачало. Осуджувала сина й Поліна Войцехівська, хоч і не так войовниче, як жінка. Цікаво тут те, що перекази назад не повертались, але Іван Павленко навіть не написав синові (хоч би через Поліну, адресу якої знав) — сам Сашко посилав перекази без зворотної адреси своєї, але з адресою матеріною й зі своїм прізвиськом. Отже, батько мовчки ті гроші приймав, а коли Сашко раптово помер (це сталося вночі під час грозової бурі) й перекази перестали йти, так само не відгукнувся, хоч Поліна Войцехівська від розпачу за свого єдинчика послала (здуру, як потім коментувала) Іванові Павленкові телеграму; отже й на похорони сина Іван Павленко не з'явився також.

Нещастя вдарило й по веселій компанії в п'ятому номері: одна за одною продовж року відійшли тітки Лілі Капілі Клава й Маня, з сестер Войцехівських залишилася тільки Капіліна мати Тамара, але й вона сильно “здала”: посивіла, зігнулася й у неї почали труситися руки. Материним сестрам Капіля і її чоловік Шурик та їхні численні двоюрідні поклали по пляшці самогонки з тієї ж таки кринички, з якої черпалася вона й

черпається; було їх дві, одною володіла Красношапочка, а другою колишня хазяйка Юльки-Зозульки.

Невдовзі нагло помер і Ромка, обпившись якоїсь загадкової рідини; він до кінця днів кипів злобою проти Юрка Тишкевича, адже той йому так і не віддав боргу, і це був єдиний випадок у його шулерській практиці, коли свої гроші з рук випустив. Твердо вважав, що Юрко Тишкевич ніде не дівся, а ховається від нього, Ромки, і останнім словом його перед кінцем був наказ одному з шулерських дружків помститися над Юрком Тишкевичем, бо той напевне повернеться додому після його смерті (тут Ромка, на жаль, помилився). По тому він випустив дух, а наступного дня його тіло почорніло й почало роздуватися. Його жінка забила тривогу, збіглися Ромчині дружки, запакували приятеля в труну, але він продовжував роздматися, ніби на дріжжах, аж уже годі було накласти й забити покришку, її до труни прив'язали червоними стрічками. Коли ж приїхала поховальна машина, Ромка був, як бубон, і вже зовсім чорний — його спішно відвезли на Корбутівський цвинтар, котрий у народі ще зветься “Дружба народів”, бо раніше в Житомирі існували цвинтарі за релігійною та національною ознакою. Жінка за Ромкою голосила й рвала волосся, яке він їй не встиг висмикати, і сльози текли по її брезклому обличчі струмками, а після того вона стала ретельно відвідувати всі похорони, які відбувалися на вулиці; лихі язики казали: для того, щоб випити, а я думаю, що в неї вселився той непереможний інтерес до смерті, який мають майже всі старі жінки — психологічний феномен, який чоловікові нелегко пояснити.

З усіх смертей, однак, найбільше здивувала пожилеців вулиці смерть Миколи. Катря спустилася сюди, щоб запросити вуличних кумась і колишніх своїх сусідів на похорони; при цьому вона похмуро сповістила, що в смерті Миколи найбільше винуватий отой чортяка, отой тюремний Іван Пустовойтенко, бо випер їх із їхньої хати, де Миколі було так добре, де Микола жив як риба у воді, де і їй, Катрі, краще жилося. Вона пояснила, що Микола помінявся з Пустовойтенком на хати не тому, що йому це було вигідно, а тому, що той опіяка таємно пригрозив, що заріже бідолаху Миколу, коли йому не поступиться, а він же, покійничок був такий, що й мухи не вб'є, хіба ненароком ковтне. Раніше про це вона мовчала, але зараз мовчати не буде — хай приходять до неї, Катрі, й ріже її скільки

хоче, бо після смерті чоловіка, плакала Катря перед непорушно завмерлою рябою Надькою, їй життя не миле. На її, Катрину, думку, Іван Пустовойтенко зловмисний чоловік і цю смерть Миколі наслав, щоб той не одумався і не вигнав його назад з їхньої хати. Отож він Миколі й наврочив, бо той помер дивно, вчавившись шматком сухої комісійної ковбаси, яка потрапила йому в дихальне горло.

Я цілком щиро співчуюю Катрі, бо горе є горе, але для справедливості вважаю, що її розум через нещастя затемнився і вона на Івана Пустовойтенка наколотила якоїсь каші. Але чого людина з гарячки не поре, єдине неприпустиме в її поведінці було те, що вона голосно, на всю вулицю заклала Івана Пустовойтенка, визнала, що Сталін правильно робив, коли таких чавив, ніби бліх, і насамкінець щиро побажала йому “здохнути як собаці”, бо цей зарізяка недаремно по тюрмах шаландався; таких, до речі, і з тюрем випускати не варто.

Кумасі потім сердешно зітхали й розказували, що в труні Микола був гарніший, ніж у житті, й мав печально усміхненого рота.

В дечому Катря мала рацію. Іван Пустовойтенко й справді відсидів великий строк, але як політичний, а не “зарізяка” (Катря через свою простоту плутала ці поняття). Вина його була в тому, що він був актор, а в час окупації грав у театрі в народних українських драмах. За тією логікою треба було б садити певця, який шив у час окупації взуття, чи кравця, який шив тоді одержу. Певна річ, що Іван Пустовойтенко й не думав загрожувати Миколі ножем — це у Катрі розігралася фантазія. Він жив тихо й непомітно у своєму домі, але не зажився, бо всю житейську енергію вичерпав. Помер так само спокійно: купив перед цим самовара й дешевого сервіза, варення й печива, скип'ятив воду, запарив міцного чаю, розклав блюдечка й філіжанки на столі, налив у вазочки варення, поклав печиво і відчув, що надійшов отой віщий мент, до якого готувався проздовж усього життя. Сів до столу, розлив чай собі й невидимим рідним і востаннє випив із ними по філіжанці чаю, розмовляючи як із живими. Можливо, вони й справді сиділи під ту хвилю в нього за столом, але випито чай тільки з однієї філіжанки, та й то наполовину. Іван Пустовойтенко й помер за тим столом, поклавши на скатірку голову, і його в такій позі застав Сашко Кравчук, якого Іван приманив до себе тим, що, як тільки той

приходив, наливав чарочку горілки, яку спеціально для Сашка Кравчука й тримав. Сашко заговорив до Івана, але той мовчав. Подумав, що той заснув, і покірно присів на одного зі стільців, на якому під час того останнього тайного чаювання мав сидіти хтось із Іванової рідні. Але й тоді Іван не подав ознак життя. Сашко Кравчук кашлянув, а коли й це не допомогло, встав і поторсав Івана. Тіло того було холодне; Сашко Кравчук зітхнув і подався до Поліни Войцехівської, щоб сповістити їй про те, що він побачив. Поліна зайшла в дім, а був той без меблі, лежав тільки в кутку матрац із постілляю, і знайшла на полиці, яку єдину не забрав Микола, пакуночок з написом: “На похорон”. Це було останнє добро Івана Пустовойтенка, який зумів одного все-таки досягти в житті — помер там, де й народився.

Цей сумний ряд я закінчую двома смертями: в Афганістані був убитий син куцої Наталки Митько на прізвисько Гілляка — звідтіля привезли труну, яку не дозволили відкривати, й поховали на тому ж цвинтарі “Дружба народів” під нелюдське ячання Митькової матері. Нарешті, помер Сашко Кравчук. Він заліз у густі зарості кропиви, ліг там, тримаючи у складених руках незапаленого недогарка свічки, й, дивлячись у ясно-синє небо, поплив у його невиміряну глибіню.

Решта з вісімдесяти з лишком живе й досі, але в декого з них стались у житті ті чи ті зміни, які я й хочу коротко описати в цьому хронографі.

Йонта не зупинився у своїй пристрасті здобувати знадності світові. Після човна він придбав мотоцикла, але довго на ньому не їздив, замінивши його спершу “Запорожцем”, а тоді “Жигулями”. Щось однак продовжувало мулити йому душу, а що саме, збагнув він тільки тоді, коли Микола помінявся з Іваном Пустовойтенком, тобто змінив околичну квартиру на міську. Саме це й стало черговим верхом його прагнень, а оскільки Йонта знаходив шляхи, щоб свою мрію конче зреалізувати, то й переїхав незабаром у місто, знайшовши двох пенсіонерів, яким було важко лазити без ліфта на п'ятий поверх і які за старістю літ потяглися до природи.

— А мене ета природа, Валь,— сказав Йонта своїй жінці,— какось без надобності...

А оскільки й човен при такій позиції був також уже “без надобності”, то вони й продали його Віталію Коржу, який

раніше рибалив на позиченому, за використання його платячи,— човен належав згаданому тут Шурці Хаєцькому.

На цьому історію з Йонтою можна було б закінчити, тобто мали б ми цілковитий “хеппі-енд”, але життя любить завжди викидати такі колінця, які не вигидає жоден белетрист. Вова, котрий непропорційно ріс, устиг за цей час закінчити школу (без особливих успіхів), і Йонта, зважаючи, що найменше працює, а найбільше спить пожежник (за загальноприйнятим визначенням), порадив сину піти в школу пожежників. Оце й був роковий Йонтин учинок, який не тільки розбив його благодущність, а й цілком знищив вічну жадоху збагачуватися, власне обростати добром. Вова ще не закінчив училища, як вибухнув Чорнобиль, і його кинули в те пекло. Повернувся звідтіля опромінений і більше лежав у лікарні, ніж був удома, ясна річ, пожежництво покинувши. Валька од того якось одразу змарніла й почала катастрофічно худнути (в неї знайшли діабет), а незабаром стала зовсім така, як її сестра Марія Смердиха, в якій в житті, однак, після полюбовного розлучення особливих змін не сталося, а Йонта не тільки засумував, а в кожную вільну хвилину тікав на околицю, тобто перетворивсь у двійника сірого чоловічка (до речі, подальша доля першого сірого чоловічка невідома), так само, як той, сідав на вночі біля річки, але на оголених пляжницях не дивився з тієї простої причини, що їх тут уже не було — пляж перенесли вгору по річці, на Корбутівку, а сама річка, як це ми говорили в оповідці про Рудька, перетворилась у сморідне водоймище, яке до всього почало зацвітати, тобто стало зовсім зелене. Ряба Надька якось застала в такій позі Йонту, щиро поспівчувала йому за сина, але що мала язика без припону, бовкнула таку фразу, від якої Йонта аж зіщулився і зробився ще сіріший, ніж був.

— Бач, Йонто,— сказала ця немилосердна пашекуха.— Ті, що удірають з нашої ulиці, так якось їм не щастить,— певно, що мала на увазі не тільки Йонту, а й Миколу...

Швець давно позбувся кам'яного паркана, на який витратив стільки сили, бо якось на галявину перед його хатою прискочила чорна машина, з якої виліз пузатий чоловік у чорному костюмі, показав грубим пальцем на паркана із каменю і спитав у верткого свого піддабузника:

— А ето що таке?

По тому чорна машина поїхала, натомість прийшов дільничний міліціонер і наказав шевцеві кам'яного паркана розібрати, бо таке “не положено”, а коли він цього не зробить, заплатити “громний штраф”, от і пам'ятного паркана на вулиці не стало. Невдовзі по тому на галявину почали приїжджати важкі самоскиди і скидати будівельне сміття, закидавши недавно таку зелену й ошатну галявину аж так, що повиростили того сміття здоровенні гори, які взимку діти почали використовувати для катання санками, а наступного літа з тих куп дружно попер бур'ян, серед іншого й такий, який ріс на околиці хіба двадцять років тому, зокрема велетенські білолисті будяки, паслін і сивий полин. Тут, як ми писали, і знайшли своє прихистя п'яниці.

Швець зрезюмував ці разючі зміни біля своєї хати так:

— Ну от, кам'яний паркан — це не можна, а сміття — можна! — і махнув при цьому рукою цілком безнадійно.

З веселіших подій на вулиці варто відзначити таку. Терпляча жінка Шурки Хаєцького, яка прожила з ним п'ятнадцять років, раптом покинула його і втекла до своїх перестарілих батьків у село. Звідти вона написала дітям, що до батька ніколи не повернеться, а коли вони хочуть жити з нею, то хай приїжджають, тут є де жити, не те що в їхній однокімнатній конурі... Дітей у Шурки було двоє: дівчинка чотирнадцяти років і хлопчик дванадцяти. В село діти їхати категорично відмовилися, бо вони не “кугути”, а “городські”, і “кугутами” бути не збираються. Шурка почухав потилицю і почав активно підбивати клинці до Броні, яка після втечі Льоньки (до речі, Льонька з Києва таки повернувся на вулицю, але не до Броні, а знову-таки до Тоськи, очевидно, вирішивши, що Тоська таки достойніша пара, і в них почалося таке саме життя, як і раніше, правда, тепер Тоська була уважливіша з огляду на “дурки” в Льоньчиному характері) жила самотою, завжди була ошатно одягнена і самовіддано виховувала своє руде дитя. Броня дала Шурці Хаєцькому відкоша, але той мав немалий досвід в охмурюванні осіб жіночої статі, і Броня таки стала матір'ю трьох дітей, власне, матір'ю була вона одному, руденькому, а Шурчиним байстрятан, як вона їх називала, стала класичною мачухою. Шурка Хаєцький свою однокімнатку продав, гроші поклав на книжку і зажив з Бронєю душа в душу, в них виникали сварки хіба тоді, коли Броня аж загостро виявляла нелюбов до своїх

падчеренят. Зрештою, старша дівчинка закінчила вісім класів і подалася в технікум у Бердичеві, а хлопець рідко коли сидів удома, зв'язавшись із компанією юних бандитів, саме тих, які познущалися з Шіллерового коня, а потім зарізали й самого Шіллера, отже, хлопець із дружками потрапив у колонію для неповнолітніх — ідилія в Брониному домі встановилася повна; Шурка не тільки перестав лазити, як висловлювався, “по чужих бабах”, а в розмовах тепер часто дивувався з тих, котрим недосить ставало власної жінки. Свою руденьку падчерку він широко полюбив, і тільки одну людину ненавидів, окрім своєї колишньої жінки, — це Рудька. До речі, Рудько після того, як усі старі діви на околиці, за винятком провізорки та Юльки-Зозульки народили рудих діток (Людка також), з вулиці виїхав разом зі своїми двома жінками і двома рудими увірвителями (це врятувало їх від долі сина Шурки Хаєцького, бо і вони були в тій-таки компанії, але до історії з Шіллером). Ряба Надька, правда, любила розказувати, що Рудько пробував спокусити і провізорку, але та накинула йому на голову власні панталони, одні з чотирнадцяти, які щосуботи сушилися на шворці, закрутила їх біля шиї і вибила Рудька качалкою; от ніби після того Рудько й покинув вулицю. Може, воно й так, а може, це ще одна з легенд, що їх немало витворив міфотворчий мозок рябої Надьки, не беруся судити, безсумнівне лише те, що провізорка руденької дитини не народила, а Рудько з вулиці виїхав — це могло стятися й тому, що тут йому вже нічого було робити, як утішувачу самотності старих дів, а ще вірогідніше він утік, бо його до смерті налякала Культурна Нора.

А історія з Культурною Норою вийшла така. Їй, здається, заїшов дур у голову, бо маланці (гадаю, що це слово походить од прізвища ультрареакційного бюрократа 70-х років Маланчука) та інопланетяни зовсім її заморочили, і вона вирішила власноручно перевірити, чи Рудько людина, чи посланець із далеких галактик, отож запрагла його спокусити й почала сама до нього приставати й заговорювати, зовсім не зважаючи на підзорну трубу рябої Надьки та й очі інших стовбчиків у халатах та капцях біля власних обійсть. Це було миттю донесено її чоловікові, агроному Козаку, але той поставився до доносу напрочуд спокійно:

— У неї в голові ролики за шарики заходять, — сказав байдуке. — Мені вже ці інопланетяни ось де сидять! — він стукнув

себе в те місце, де в людини печінка, очевидно, Нора зі своїми думками зовсім перед ним не ховалась.— Я коли чую щось про екстрасенсів, інопланетян, індійську філософію чи біологічні поля, мене чорти починають брати.

Цікаво, що цю фразу він сказав Магаданші, яка тільки покліпала очима, бо, здається, вперше чула про всякі такі речі.

— Да,— сказала вона,— у нас у Магадані такого не случалось.

— І не тільки в Магадані,— цілком серйозно сказав агроном Козак.— Навіть у Бердичеві такого не случалось.

Магаданша знову видивилась у повні очі на агронома, гумору вона, певна річ, не втямила, зате подумала, що не тільки Нора малахольна, але і її чоловік не менше.

Цікаво те, що Рудько не тільки почав Нори уникати, а й панічно тікав, коли бачив поблизу, зрештою, й зовсім перестав виходити на берег — це ще більше підкріпило Нору в її підозрах, і вона стала чатувати на нього біля дому, здебільшого потемки, не відаючи, а може, ігноруючи такі очевидні речі, як труба рябої Надьки й очі інших кумась, а раз таки його прихопила й почала переконувати, щоб він не ховався, що вона чудово знає про його інопланетянське походження і аж кипить од бажання з'єднати його й своє біологічне поле, тоді вона від нього причаститься не тілесно, як зробили це дурепи — старі діви, а духовно, й понесе від нього дитину, десь так, як понесла Діва Марія. Рудько нажахано сахнувся од неї, вирвавши руку, яку вона цупко тримала, а Культурна Нора цілком мелодраматично бухнулася коліньми в порох, простягла прохально руки і, як акторка в театрі, проказала декламаційно:

— О, не покидай мене, нещасну! Дозволь бути твоєю Магаделеною!..

Описую цю сцену так, як її оповідали на вулиці: коли ж вигадували, то і я з ними, а розказували вони, що Рудько нажахано вдарив руками у двері й міцно замкнувся у хаті, а з Норою стався нервовий напад, вона впала в порох вулиці й тяжко ридала. Це відразу було донесено її чоловікові, й він пішов забрати жінку, але вона від нього відбивалася й не хотіла йти. Тоді він зовсім не по-культурному дав їй кілька ляпасів, і Культурна Нора миттю впокорилася й пішла додому. Що там було у них удома, тяжко сказати, але на ранок агроном викликав “швидку”, яка й завезла Культурну Нору на Гуйву, тобто в божевільню, і звідти вона повернулася через тривалий час цілком спокійна, але з напручу

уповільненими рухами, все про щось забувала, вряди-годи закочувала очі під лоба й зітхала. Магаданші, рябій Надьці й Людці, що її відвідали, вона сказала з урочистими нотками в голосі:

— Я була дурна й нерозважлива. Про ці речі не можна говорити вголос. От я й поплатилася. Ідіть од мене геть — я більше ні слова не скажу!..

Кумасі од того щиро жахнулися, повискакували з хати, залишивши агрономові самому турбуватися про жінку. Людка ж при цьому незнарошне (в неї спав при втечі туфель) затрималася в сніях і мала щастя почути ще й таке Норине слово, звернене вже до чоловіка:

— Знай, через дев'ять місяців я народжу Сина Божого. Чи будеш ти мені Йосипом?

— Буду, буду,— сказав агроном.— Спершу того Сина Божого народи! Людка мало збагнула з тієї мови, тим більше, що на вулиці жодного Йосипа не було, але пожаліла подругу цілком щиро і зовсім із неї не сміялась, як Магаданша й ряба Надька, бо мала нелихе серце, а біда — це біда, навіть коли в комічні одежі вдягнена. Отак Нора відтоді й живе: трохи на Гуйві, а трохи вдома, вона вже кілька років чекає закінчення своїх дев'яти місяців вагітності й дочекатися не може..

Коля-рибалка якийсь час наставляв тещі гусячого носа, отож коли дивився на неї підхмелений, мав щастя бачити її у вигляді химородної істоти, яка має людське тіло та обличчя, але в якій стримить аж кілька гусячих дзьобів. І так би, може тривало більше часу, бо Коля-рибалка — талановитий режисер безіменних вистав, де був водночас і постановником, і єдиним глядачем, коли ж життя зіграло з ним дивного жарта.

Якось передибався з Віталієм Коржем і той, світячи синіми очима, спокійно повів йому, що бачив Любку в парі з якимсь бевдзем і прямували вони в кущі (нагадаємо, що й Коля, і Віталій були з одного рибальського клану і не раз спільно варили й сьорбали на березі юшечку — цим і зумовлюється товариська послуга Віталія приятелю). Це так дико вразило Колю-рибалку, що він кілька днів ходив як причмелений і тільки по тому дійшов до твердого рішення вистежити власну жінку. виявилося, що Віталій Корж мав цілковиту рацію: Люба таки шукала в тетерівських кущах своє друге щастя. Але Коля-рибалка не вчинив так, як свого часу Вася Равлик чи й Смерд-молодший, тобто не побив свого суперника; причиною його м'якості

стало те, що суперник виявився справжнім бугаєм, а Коля-рибалка був малий і слабкосилий. Але жахливого скандала вдома влаштував, ганяючи не так жінку довкола власного дому, як тещу, бо жінка, хоча з хати вискочила, бігати не захотіла, а стала стовпцем і засвітила зневажливим усміхом. Теща ж запрагла поставитися супроти Колі-рибалки героїчно, через те крикнула:

— І правильно Люба зробила, бо ти їй більше зміняв!

Отак і почалася та гонитва: теща мчала по колу довкрут дому, а за нею з ломакою Коля-рибалка, тоді як Любка все ще стояла, криво либлячись. Кінчилося це тим, що Коля таки вгатив тещу ломакою, і та впала мов той комар із пісні, розкинувши ніжки й ручки. Коля перелякався, що вбив тещу і дремену з дому, а прихистя знайшов у Юльки-Зозульки, цим виказавши таємницю однієї зі своїх вистав. Правда, коли з обійстя здимів, теща спокійнісінько із землі звелась, і вони з дурного Колі разом пореготали. Коля швидко довідався, що він не вбивця, але у Юльки-Зозульки затримався, навіть прожив тут півтора місяці: за цей час поставив їй хлівця і зробив сходи, тобто те, про що мріяла Юлька-Зозулька; при цьому активно її порав, аж притомлюватися став. Коли ж утомився, до нього з'явилася з повинною Любка і без особливих труднощій забрала додому, бо, як сказав потім Віталію Коржю, в Любки йому все-таки краще, принаймні вона не експлуатувала його так дико. Любка ж поклялася більше його не зраджувати, отже, його чоловічого гонора задовольнила. На жаль, і після того Юлька в тяж не зайшла, отож і долучилася до провізорки, тобто до тих винятківна околиці, котрі своєї біологічної місії у світі не виконали. Відтак знову все пішло по-старому:

Коля-рибалка привішував носи тещі, а Любка начебто тримала цноту, чи, може, Коля-рибалка вже не зміг її вистежити. Часом, правда, з дому тікав, але вже не до Юльки-Зозульки, а на берега, де варив юшку з Віталієм Коржем та іншими лоботрясами-рибалками. І так увійшов у мир душевний, якого з певного часу, відколи втопився біля Юльки, конче потребував...

Клара Жасминова Пані помирилася зі старшим сином Стахом: вони прибудували до будинку старих кімнату з кухнею, свекруха з невісткою чи мирилися, чи сварилися — тобто жили нормально. Вряди-годи приїжджав до Жасминових Панів їхній молодший син, який ще більш помалів і ніби усох,

тоді в їхньому домі звучала музика Шопена, Вагнера, Бетховена й Сен-Санса. Жасминовий Пан відривався від своїх погодних записів, які продовжував регулярно вести, і на вустах його грала блаженна усмішка, музику він по-справжньому любив. Стах же почав будувати в городі гаража під машину, звів, однак, лише фундаменти, купивши частину каменю із загорожі обійстя шевця, але на машину грошей іще не зібрав. Тоді він зважився попросити позичку в брата і зробив це саме тоді, як той програв улюблену свою увертюру до "Тангейзера" Вагнера.

— Гаразд,— сказав маленький чоловічок, опускаючи руки на коліна, цього разу він приїхав як ніколи сумний.— Скільки тобі треба?

— Три тисячі,— сказав Стах.

— Купиш машину і що?

— Нічого,— відповів Стах.— Ти маєш місце для втечі, а я хочу його знайти.

— На машині?

— Авжеж,— сказав Стах.— Другого дому, як у тебе, в мене нема.

— Гаразд! — мовив маленький чоловік і його довгі пальці вільно побігли по клавішах.— Коли тобі ті гроші дати?

— Коли підійде черга,— мовив Стах.— Під кінець цього року чи на початку наступного.

— Як доживемо,— на обличчі маленького чоловіка заграла сумна, але напрочуд гарна усмішка.— Але не журись, коли не доживу, гроші все одно матимеш.

— Кинь ці дурні жарти! — сказав Стах, відвівши очі.— Ти ще мене переживеш...

Після того пропам'ятного випадку, коли Вася Равлик оганьбив Віталія Коржа, той рішуче настояв, щоб Марина покинула материн дім, коли хоче з ним жити далі. Вони найняли у Смердихи ту ж таки кімнатку, де жила у свій час Марія Демиденко, поки не стала Смердихою-молодшою, потім жив Стах з родиною. Кімнатка була погана, низька, вогка, хліб у ній зацівітав на другий день, але Віталій Корж не брав того собі до серця, особливо як купив у Йонти човна. Просиджував увесь вільний час на річці, випивав із рибалками, часом там варив і юшку, і після такого життя кімната здавалася йому цілком сухою. Марина народила йому першу дитину ще до випадку з Васею Равликом, а після того весь час ходила з животом завдяки

невсипущим старанням Віталія Коржа, який свою нестриманість оправдовував так:

— Коли будемо багатодітні, то, може, нам квартиру дадуть! — а друге, що він казав, було таке: — Ти ж хочеш, щоб я тільки з тобою жив!

Отож Марина вже народила четверо дітей, ясна річ, що ніхто квартири їм не давав, діти бігали за мамою як курчата за квочкою, а котре не могло бігати, возилось у колясочці. Марина роздалася аж так, що Віталій Корж почав позирати на неї без остороги і вряди-годи пропонував їй якось схуднути.

— Яке там худати,— резонно казала Марина,— коли тут ніколи в небо глянути.

Тоді Віталій Корж зітхав і знову зникав на річці, рибу тепер він приносив додому і, хоч вона смерділа мазутом, вони її поїдали, бо треба було настанчити на таку велику родину. Марина вже не працювала, отже, зарплатня у них була одна. Не дивно, що й амурних пригод більше в Коржа не було.

Валентина ж Карташевська зятя судила при тому аж так, що Степан Карташевський хихикав, крутив головою й незмінно казав:

— А мій зять був би луччий!

— Був би луччий, коли б не пив! — відрізувала Валентина (Валентин на вулиці було дві: Йонтина жінка і вона, а після втечі з вулиці Йонти стала тут єдиною Валентиною).

Андрій Карташевський оженився на дівчині з заводу, де сам працював, тихій і смирній, мав од неї двоє дівчаток і таки справді попивав. У них завелось зі Степаном Карташевським заходити на цвинтар, сідати біля могили Адама Солов'я, де вони й розчавлювали пляшечку. Степан Карташевський незмінно шкодував, що Андрій не його зять, але той ставився до того спокійніше:

— Значить, не судьба, дядьку,— казав, попахкуючи цигаркою.— Та воно якось і дивно було б: Карташевський женився б на Карташевській. Хе-хе! Це воно, дядьку, як на родиччі якійсь... Не, так у житті не бува...

— Еге! — шкрябав тім'я Степан Карташевський.— А все одно мені жаль!..

Магаданша так і не змогла примиритися з ладом, який панував на вулиці й вирішила повернутись у Магадан. До речі, її чоловік, хоч і хворів важко свого часу, таки не помер, але, як

виявили здивовані кумасі, жив із Магаданшею нерозписаний, більше того, їхати у Магадан категорично відмовився. Тоді Магаданша продала хату, яка була куплена свого часу на спільні гроші, але на її ім'я, і залишила свого незаконного чоловіка без даху над головою, бо нові господарі й не думали тримати квартирантів, вони самі ледь уміщались у цій мініквартирі з мікрокухнею. Отож чоловікові Магаданші, тобто Магадану, довелося згадати, що в нього колись були діти і перша жінка, тобто майже повторилася ситуація, яка була у Сашка Войцехівського з його батьком із тією різницею, що у Магадана дітей з Магаданшею не було. Він виїхав молити в дітей прощення, а Магаданша великодушно рознесла пащекухам насіння квіток, які вона садила біля своєї хати; не зайве буде сказати, що наступного року жодна квітка з того насіння не зійшла. Магаданша ще раз обійшла пащекух, розцілувалась із кожною й розплакалася:

— Мушу їхать,— сказала.— У Магадані другії люди. Там і барак у мене був луччий. Нє, може, я роблю обшибку, але душа моя рветься в Магадан...

Отже, її душу рвонуло в Магадан, і вона з вулиці зникла, але, як донесла вулична розвідка, чомусь у Магадан не потрапила, а опинилась у Тольятті, хоч де той Тольятті чи й Магадан, жодна з пащекух не уявляла. А взнали про це на вулиці просто: до Тоськи приїхала сестра Вальпургія, яка жила в Тольятті і чоловік якої працював на тому заводі, куди влаштувалася перелітна пташка, тобто Магаданша. Вальпургія сказала, що Магаданша якось її в тому Тольятті вислідила і тепер не дає спокою: плачеться, як було добре в Житомирі, які там славні люди і як вона мріє туди повернутись...

Шурка Кукса оженився на своїй клишавій Мусі, розтовстів, а на дівчат дивився ніби ситий кіт — вони вже його не хвилювали, а ледь-ледь збуджували, як ледь-ледь збуджує ситого kota миша, котра пробігає в нього перед носом. Муся увидалася по хазяйству, бігала на роботу й тягала у вільний час за собою двох замурзаних пуцьверіньчат, копалась у городі, де висаджувала плантацію квітів, які продавала біля гастроному "Темп" її окоренкувата, вузькоока мати, котру Муся забрала до себе, щоб гляділа дітей, оскільки батьки Шурчині того робити не бажали...

І нарешті кілька слів про Васю Равлика. Света, як ми вже казали, виявилася товкучою й невгамовною господинькою, як

Васі Равликові й мріялось, але вона не вдягалася так гарно, як ті дівчата, що Васі подобались, і не була така гарна як та, котра свого часу вийшла була з воріт водолікарні й Васю зачарувала. Вася тепер нічого по дому не робив, хіба відро води принесе, добре їв і розтовстів майже так само, як Шурка Кукса. Света часто виказувала йому за його лінощі, але він на те не реагував. І тільки коли-не-коли на Васю Равлика ніби щось нападало. Він смутився, тікав із дому, пив з рибалками, найчастіше з Віталієм Коржем, самогонку і засинав там-таки, на острові — Света тоді ходила його забирати. Спершу вона пробувала гніватися, “гризла” його, як казав Вася Равлик, але виходило тільки на гірше, бо тоді Вася Равлик ставав ще смутніший, виходив на город, виривав там усі квіти і їхав на цвинтар “Дружба народів”, де ретельно обполював Раїну могилу та обкладав її всю квітами. На це йшло чимало часу, бо трава на Раїній могилі напрочуд щедро заростала, але він не заспокоювався, доки стриміла там хоч бадиллина, по тому довго сидів, про щось думаючи чи згадуючи,— він і досі вважав, що таки винуватий у Раїній смерті, тож і карався муками сумління. Але це траплялося нечасто, а тільки тоді, коли Света надто йому допікала, отож вона, будши мудрою жінкою і вивідавши, яку реакцію її допикання приносить, змінила тактику, і коли на Васю Равлика “находило”, ставала з ним м’яка й лагідна, хоч це й нелегко їй давалось. Отоді Вася й перестав рвати у себе на городі квіти й упорядковувати Раїну могилку — він Раю поступово забував. Света ж знайшла в собі силу підтримувати свою тактику аж два роки, але більше не могла. Потому знову почала на Васю Равлика кричати і “гризти” його, він од неї тікав, але не далі як на острів. Тільки раз занесло його на Раїну могилу, коли ховали Сашка Войцехівського, була вона ущерт заросла травою, бо, крім Васі Равлика, про неї ніхто не дбав. Він смикнув жмут трави, але махнув рукою й повернувся туди, де стояла траурна процесія....

Іще одну подію на вулиці не можна оминати. Нова ватага хлопчаків-підлітків, яка зібралася замість тієї розгромленої, що вбила Шіллера та його коня, закидала камінням чорногуза, котрий жив тут багато років, і у свій час дружив із воронами. Чорногуз був поранений, але злетів, зробив над річкою кілька великих кіл і, гублячи краплі крові з розбитих грудей, подався геть із околиці — сюди більше не прилітав. Зате побільшало

тут ворон. Чорні, великі, вгодовані, вони літали над річкою, над смітником, яким було відгороджено від річки вулицю, і цілий день крикали. Це вивело із себе агронома Козака, який був у той день знервований, бо змушений знову відправити Нору в божевільню. Він начинив шматки хліба отрутою і розкидав по смітнику. Ворони накинулися на той хліб, потому злетіли на дуба Карташевських, а через якийсь час, крикаючи, почали падати звідти, як груші, з гухкотом розбиваючись об землю. Після того зникли з околиці й ворони. Смітника так і не прибрали, зате явилися сюди енергійні жінки із зеленого господарства міста і обсадили смітника вербами. Ці верби ще мають вирости, але поки що біля них зупиняються вуличні пси і оббризкують їх, піднявши задню лапу. Це невідь-чому веселить Йонту, який приходить сюди щодня, і він скалить розхитані, вражені пародонтозом зуби. Це свідчить про те, що він од нещастя, яке так немилосердно вдарило по ньому, помаленьку одужує.

1989 р.

ІНТЕРПОЛЯЦІЯ

І коли впала п'ятьма, коли все заспокоїлась, а сон поклав кожному в околиці на повіки по вогкій, теплій лапці — всіх лапок у того сну було стільки, скільки жило людей, — на вулицю вийшов знайомий уже нам, але й досі нікому невідомий чоловік у синьому плащі та кепці — він же пастух. Цього разу був зростом у звичайну людину, та обличчя його не могла б побачити навіть ряба Надька через чарівну трубу, адже місяця в цю ніч не було, ані зірок — лежала над околицею тверда, широка і глибока, а не дощова хмара. І коли рушив чоловік у синьому плащі від початку вулиці, аби пройтися нею, за його спиною почали ворухитися тіні: закублилися, скручуючись, і стали помалу складатись у привиди. Отож за чоловіком у синьому плащі виплив на своєму човнику старий Смерд, помахуючи в повітрі весельцем, як Івасик Телесик; за ним, опираючись на патерицю, з лівого боку дибала стара Гуменючка, дивлячись у землю, ніби шукала там загublених грошей, з правого боку ступали матері Олексійова та Васі Равликова, та й усіх інших, яких ми тут не називали, — були вони в темних хустинах і з очима, повними любові до своїх іще суших дітей та внуків та правнуків. За Гуменючкою тягнув ноги високий, як каланча, зять таксистихи Вовка Семенюк і просувався він, ніби вдягнений у гратчасту сорочку, а може, був засаджений у клітку. Далі ступав Семенюк-старший, бо й він уже на той час помер — затулив руками обличчя: на чорному коні без голови й копит повільно їхав Шіллер, за ним ступали, любовно взявшись під руки, Ціпа й Ціпун; біля них Юрко Тишкевич, але розмитіший за інших: коли б мати подивилася на нього, навряд чи впізнала — залишилося від нього кілька клаптів туману. Побіч ішов Сашко Войцехівський, чомусь весь час озираючись; не ступав, а плив розбухлий як бочка і чорний як ніч Ромка, а далі — всі інші, названі тут і не названі, згадані й не згадані — ті, котрі з вулиці вже навіки пішли, кожен із них мав ту тіньову форму,

якої у світі заслужив і в яку сам себе вбрав. Вся ця армада безшумно й мирно пливла за чоловіком у синьому плащі, він же ішов загаданий, опустившу голову, ніби про щось вельми важливе міркував чи готувався сказати, а може, чекав, аби всі на околиці таки позасинали. Тоді він і прокаже свою проповідь, слова до якої ще не були з'єднані в його голові, тож не могли прийти й до язика, щоб вивістись. Але настала мить, і чоловік у синьому плащі зупинився, озирнувся на армаду покійників, що простувала за ним, обдивився хати — не світилось у них уже ані вогника. Відтак сказав тихо, але так, що його добре почули і покійні, і сплячі:

— Заспокойтесь — це я, і не лякайтеся!

І всі справді заспокоїлись, і не було ні серед сплячих, ні серед тих, що прийшли за ним, жодного зляканого.

— Залишаю вам мир,— голосніше сказав чоловік у синьому плащі,— мир свій даю вам у цю велику ніч. Даю вам не так, як дає світ. Серця ваші нехай не тривожаться, але й не жахайтесь, бо прийшов я для того, аби мали ви мир у Бозі. Бог покликав нас до миру, бо він і є мир, не війна, не збурення, не ненависть, не пристрасті, не невдоволення, не заздрість, не нетерпимість. Бог не є Богом безладу, а тільки миру. Бог любові та миру буде з нами, коли його покличете, а коли не покличете, він до вас все одно прийде зі своєю любов'ю та миром, бо ними він і є. Знайте, плід духа — любов, радість, той-таки мир, довготерпіння, доброта, милосердя, віра. Хто хоче, нехай іде за ним, а хто не хоче, хай не йде. Він же благословив мир вам, далеким, і мир — близьким. Хто бажає, нехай рушає й за мною, а хто не бажає, нехай залишиться. Але не думайте, що коли не підете за Богом чи за мною, він покине вас: ви ж бо всі — тіло його, вуда його, хоч не завжди ви — розум, дух і воля його. Розум, дух і воля в кожного власні, вони вами керують, але один вибирає світло, другий тьму, а третій вибирає і світло, і тьму — четвертого ж у цьому ряді нема.

Чоловік замовк і довго стояв, вслуховуючись у глибоку, безмежну, живу тишу. На уста його поклатася всмішка, і саме в цей час у найближчій хаті, вже в кінці вулиці, заплакала дитина. Не має значення, чия це була дитина, має значення, що то був голос розумної істоти, яка ще не пізнала світу. Мати дитини (також не має значення хто саме) вийняла маля із ліжечка й подала йому персо. Відтак засвітив у небі місяць, дитя пило

материне молоко, і від того почали засвічуватися в небі зорі, а хмара розсувалась і відступала до окоєму, повільно звільняючи баню неба від свого покрову. Від того світла, що пролилося на землю, тіні на вулиці почали розпадатися й розпливатись, а за мить годі було упізнати, хто є хто.

Тільки один чоловік у синьому плащі та кепці не зник. Стояв, облитий місячним світлом, звівши обличчя до неба, і на те обличчя осідала тепла і свята роса. Дитина ж у хаті, найближчій до нього, жадібно смоктала молоко, і це молоко ставало в ній живою водою, якою споконвіку наповнено світ і все суще у нім. Чоловік у кепці й синьому плащі це знав, тому й дививсь у небо й тепло всміхався, адже жива вода у світі і в сухих його — це й був мир, що його послано їм провістити й проповідати.

ЗМІСТ

Письменник, який випробовує буденністю. <i>Людмила Тарнашинська</i>	5
Від автора	21

ЧАСТИНА ПЕРША ХИМЕРИ ЗЕЛЕНОГО ЛІТА

Оповідка перша. Пух	26
Оповідка друга. Профілі на камені	70
Оповідка третя. Вологий вітер	91
Оповідка четверта. У зеленому світі	136
Оповідка п'ята. Жінка для чорногуза	157
Оповідка шоста. Розлучення по-українському	182
Інтерв'ю	219

ЧАСТИНА ДРУГА ВІВЦІ ПАСОМІ

Оповідка сьома. Березень	224
Оповідка восьма. Гість удома	251
Оповідка дев'ята. Два соколи	288
Оповідка десята. Не зійди із поїзда	309

Оповідка одинадцята.	
Рудько	347
Оповідка дванадцята.	
Коник-стрибунець	375
Інтерполяція	406

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

НІЧ ГРІХА І НІЧ МИРУ

Оповідка тринадцята.	
Чортиця	410
Оповідка чотирнадцята.	
Полюбовне розлучення	505
Оповідка п'ятнадцята.	
Місяцева Зозулька із Ластів'ячого Гнізда	542
Оповідка шістнадцята.	
Короткий хронограф "безперспективної" вулиці	599
Інтерполяція	618

Літературно-художнє
видання

Серія “Бібліотека Шевченківського комітету”

ШЕВЧУК
Валерій Олександрович

РОМАН ЮРБИ
Хроніка
“безперспективної”
вулиці
(1972–1991)

Редактор *С. В. Цушко*
Художній редактор *Л. В. Міщук*
Технічний редактор *Т. М. Мацапура*
Коректор *Н. О. Дорожка*
Комп'ютерне верстання *О. Є. Кочубей*

Передмова
Людмили Тарнашинської

Художнє оформлення
Наталії Михайличенко

Підписано до друку 05.11.2009 р. Формат 84 x 108^{3/4} см.
Гарнітура Lazurski. Папір офсетний № 1. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 32,76. Обл.-вид. арк. 37,25. Наклад 3 000 пр.
Зам. 09-25.

Університетське видавництво Пульсари.
Адреса видавництва: 04071, Київ-71, вул. Межигірська, 7/16 а.
Тел. (044) 425-12-75, 425-04-96.
E-mail: mail@pulsary.com.ua <http://www.pulsary.com.ua>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів
видавничої продукції, серія ДК № 585 від 5.09.2001 р.

Видруковано у ВАТ “Голіграфкнига”
корпоративне підприємство ДАК “Укрвидавполіграфія”

03057, м. Київ, вул. Довженка, 3
Зам. № 9-655

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів
видавничої продукції, серія ДК № 3089 від 23.01.2008 р.

Розроблення серійного
оформлення —
дизайнерський відділ
видавництва “Дніпро”

Шевчук, Валерій.

ШЗ7 Роман юрби : хроніка “безперспективної” вулиці (1972–1991) / Валерій Шевчук ; передм. Л. Тарнашинської.— К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009.— 622 с.— (Бібліотека Шевченківського комітету).

ISBN 978-966-2171-47-1

Новий роман Валерія Шевчука займає особливе місце в творчому доробку письменника — це монументальне художнє полотно з великою кількістю героїв, створене автором з 1972-го по 1991 рік, що є відбитком тієї епохи з її життєвими перипетіями та колізіями. В основі роману (а він в новелах-оповідках) — зображення життя окремої вулиці в провінційному місті, яке ще зберігало давню мораль і звичаї, але вони вже тратились і розкладалися під важкими ударами та налягами ХХ ст. Та попри ці втрати людина, як з'являється в творі, завжди залишає в собі часточку світла.

ББК 84.4УКР6

ISBN 978-966-2171-47-1

9789662171471